Leif Tengström

"MUSCHOVITEN ... TURCKEN ICKE OLIJK"

Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova

Del I

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 55

Leif Tengström

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova

Del I

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S212) toukokuun 10. päivänä 1997 klo 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä, in Auditorium S212, on May 10, 1997 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 1997

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova

Del I

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 55

Leif Tengström

"Muschoviten ... Turcken icke olijk"

Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova

Del I

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 1997

Denna avhandling dediceras det levande minnet av

professor **Lars Pettersson**

(12.VIII. 1918 - 4.IV 1993)

och hans monumentala forskarinsats.

Editors
Kalevi Pöykkö
Department of Art History, University of Jyväskylä
Kaarina Nieminen
Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-9390-0
ISBN 978-951-39-9390-0 (PDF)
ISSN 0075-4633

Jyväskylän yliopisto, 2022

Kannen kuva on montaasi Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunasta (KB D 400), värikuva XXV, ja Juhana III:n Salvatorkunniamerkin ketjusta (Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Espanja; M.P. y D. XI-59), värikuva XXII.

Pärmens bild är ett montage av storfurstendömet Finlands vapen (KB D 400), plansch XXV och Johan III:s Salvatorsordens kedja (Archivo General de Simancas, Simancas, Valladolid, Spanien; M.P. y D. XI-59), plansch XXII.

ISBN 951-34-0848-5
ISSN 0075-4633

Copyright © 1997, by University of Jyväskylä

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 1997

ABSTRACT

Leif Tengström
"The Muscowite, not unlike the Turk". Russian attributes in Swedish heraldry from Gustavus Vasa [1523] to the peace-treaty of Stolbova [1617].
Jyväskylä: The University of Jyväskylä, 1997. Volume I 439 p. Volume II 519 p.
(Jyväskylä Studies in the Arts,
ISSN 0075-4633; 55)
ISBN Volume I 951-34-0848-5
Volume II 951-34-0849-3
Diss.

The quotation in the title of this thesis is from a letter by the Swedish king Gustavus Vasa to the Danish king, Christian III, dated August 18th and gives the basic view of the Swedish king towards the Russians.

The coats of arms granted to private persons, those created for the Swedish provinces for the funeral of Gustavus Vasa in 1560, and the alterations done to provincial coats of arms along with those granted later, such as that of the Grand Duchy of Finland and the Order of the Saviour, created by Gustavus Vasa's second son King John III of Sweden are compared with their Swedish counterparts and studied with the tools of Panofskyan iconology - iconography.

The Vasa dynasty in Sweden waged a propaganda war against Russia in order to depict the Russians as barbarians. The classical concept of the barbarian, which were identical with Asians, was applied to the Russians and they were vituperated for whatever the Scytians and other barbarians of the East had been thought to be guilty of. The Vasa kings used the medieval conception of the Russians as heathen and the enemies of Christianity, idolaters, puffed up with Asian hybris, predesposed to luxury, exessive in their use of alcohol, lecherous, cowardly, cruel apt to *furor barbaricus*. The Muscovite Grand Princes were Asian tyrants, despotical and the Russian population was enslaved by their rulers.

How these negative features were applied to and expressed in the new Swedish heraldry created under the Vasa kings is demonstrated in the main section of the dissertation these negative faetures were applied to and expressed in the new Swedish heraldry.

These Russian attributes are: *"the Russian sabre"*,*"the Russian [Scythian] bow"*, *"the Russian arrow"*, *the coat of mail*, *"the Russian hat"*, *"the Russian cap"*, *"the Russian head"*, *the Russian knout* [the English word, "knout", is a loan-word from Russian] and *the Russian eagle* along with the Slavonic dragon. The Swedish [= Gothic] heraldic counterparts to the Russian attributes are: *the lance*, *the straight sword*, *the crossbow*, *three different types of crossbow arrows*: *the Dalecarlian arrow*, *the so called "skäkta"* och *the so called "stråle"*, *the chivalric armour*, the Gothic hero *Starkater* och *the Gothic lion*.

These heraldic devices are studied for themselves and as cultural expressions of Swedish superiority against the Russian cultural inferiority along the lines of the Dutch cultural antropologist, Dr Henk Driessens study of mock

battles between Moors and Christians in Andalusia: "Every society that claims to be civilized needs a model of barbarism. ... They [the Moors] served as a model against which Spaniards could affirm and express their religion, collective identity and way of life." Exchange the word 'Moors' for Russians and Sweeds for 'Spaniards' and you will get the picture the Swedish kings of the 15th and early 16th century wanted to be spread over the whole of Europe of Swedish - Russian cultural relation.

Key words: Iconological heraldry; Swedish 16th Century heraldry; Russian attributes; Swedish attributes; the border between Europe and Asia; Goths; crusades; pagans.

FÖRORD

Den skuld jag står i till levande personer kan endast gäldas privat, ett katalogartat uppräknande av namn i ett förord skulle inte behandla dem och deras insatser efter förtjänst.

Däremot bör personer, vilka dessvärre inte längre är nåbara för mitt personliga tack, i detta förord hedras.

Denna avhandling dediceras det levande minnet av min lärare, professor Lars Pettersson, som fostrat flera generationer konstvetare i Finland. Professor Petterssons djupa förtrogenhet med medeltidens svenska stormän och märkliga kvinnor, hans kunskap om deras komplicerade släktskapsförhållanden och sköldemärken är föga känt, men det var en aldrig sinande källa att ösa ur för hans vänskapskrets. De inspirerande sena, ingående och upplivande diskussioner som jag hade förmånen att föra med min lärare och vän har väglett mig under hela det mödosamma arbetets gång. Han delade generöst med sig av sitt kunnande och sin tid till sina vänner. Det har sedan professor Petterssons bortgång varit en mig en stor sorg att professor Pettersson aldrig fick se den av honom efterlängtade dissertationen färdig. Men jag tröstar mig med att avhandlingen under de nästan två decennier den har fått mogna fram kanske ändå blev lite bättre än om omständigheterna hade tillåtit mig att färdigställa den tidigare. Min senfärdighet kanske ändå gav mig möjlighet till de fördjupningar som jag själv nu betraktar som omistliga för behandlingen av ämnet.

Slottsbibliotekarie, fil dr Adam Heymowski, drog sig aldrig för att ge sig i kast med en yngre forskarkollegas heraldiska nötter. Hans rekommendationsbrev för mig till Biblioteca Apostolica Vaticana möjliggjorde en lika kort som nödvändig sejour vid världens minsta stormakts enorma källor och bokbestånd.

Professor Martti Parvios uppskattning och uppmuntran var både smickrande och uppfordrande.

Professor Sixten Ringbom, lämnade även han i förtid både en inhemsk och en internationell forskarvärld i saknad. Vi är många som gång efter annan finner oss själva säga: "Detta kunde Sixten ha kunnat hjälpa mig på rätt spår med".

Professor Erik Stenius, denna tankens gigant, som jag haft den oersättliga förmånen att ha som kunnig och krävande lärare, arbetskamrat och tillgiven vän. Erik Stenius' problemlösarläggning kommer för resten av mitt liv att stå som ett både eftersträvansvärt och ouppnåeligt ideal vad tankens klarhet och uttryckets stringens beträffar.

Till riksdagman och greve Hans Wachtmeister, som beredvilligt ställde ett av avhandlingens viktigaste källor, hans namnes och anfaders, ryttmästare Hans Wachtmeisters sköldebrev (plansch XIV - XVII) till mitt förfogande, riktas ett lika varmt som tyvärr försenat tack.

Tre undantag från den ovan inledningsvis förkunnade föresatsen skall dock göras. Mitt Första tack riktar sig till professor Kalevi Pöykkö och fil dr Kaarina Pöykkö, utan vilkas ihärdiga och oavlåtliga uppmuntran och stöd för forskningen, utan vilkas förebråelser och klander för sensamheten denna

avhandling varken nu eller senare skulle ha blivit till. Professor Pöykkös förmåga att se ämnets potential och hans orubbliga förtröstan på min förmåga att realisera detta stora projekt verkar nu i efterhand närmast clairvoyant. Stor är den skara studenter och forskare som med mig instämmer i en både fackmässig, och uppriktigt egoistisk, önskan om en fortsatt lång forskargärning för båda dessa strävsamma vårdare av stockar, rankor och färska skott i kunskapens vingård.

Sist men inte minst vill jag frambära mitt varma tack till min hustru, Marjatta Tengström. Hon har oegennyttigt försakat sig själv och åsidosatt sina egna aspirationer i en utsträckning som går utöver det mesta jämförbara. Hennes uppoffringar är egentligen för stora för att kunna tjäna som förebild.

INNHÅLL

Del I

I SYFTE OCH METOD 13

II BAKGRUNDEN 22

DET KLASSISKA BARBARBEGREPPET 22
GRÄNSEN MELLAN EUROPA OCH ASIEN 26
Utrikesminister Kozyrevs tal vid ESSK-mötet i Stockholm 1992 55
SKYTER 57
SKYTERBÅGEN 74
KORSTÅG 89
Palamedes, "den gode hedningen" 114
"Saracener" 120
Maximilian I:s Sankt Georgsorden 139
RYSK AVGUDADYRKAN 141
UPPFATTNINGEN OM RYSSARNA SOM HEDNINGAR 145
DEN "KRISTNA VÄRLDEN" VERSUS RYSSARNA 165
"Muschowite[n] .... turcken icke olijk" 180
RYSK HYBRIS 201
Politisk hybris 205
"Den religiösa hybrisen" 210
RYSK FALLENHET FÖR LYX 220
RYSK LIDERLIGHET OCH OTUKT 224
RYSK DRYCKENSKAP 230
RYSK FEGHET 244
RYSK GRYMHET OCH *FUROR BARBARICUS* 246
RYSKT TYRANNI 265
RYSKT BARBARI 315
Laurentius Petri Elegi 334
ANDREAS PRYTZ & BERTEL GRIPENBERG 335
Andreas Prytz, *Olof Skottkonung* 335
Bertel Gripenberg, "Två arv" 336
"KURTZE BESCHREIBUNG DER IN EUROPA BEFINTLICHEN VÖLKERN UND IHREN AIGENSCHAFTEN" 338
GOTER 340
Gotermyten och Finland 416
TILL SABLENS UTOMHERALDISKA IKONOGRAFI 424
Sabeln 424
Ryssesabeln 427
"Absag Brieff/ Königlicher Mayestat in Polln/ etc." 433
Sabeln och *furor barbaricus* 434
Jean Molinets och Jean de Vingles *Temple de Mars* (1502) 436
Peter Paul Rubens, *Krigets fasor* (1637-1638) 436
BILDFÖRTECKNING 440

I SYFTE OCH METOD

Vad "nationella symboler" beträffar kan man lägga märke till ett anmärkningsvärt faktum i att det i Finland enligt uppgift under de senaste 30 åren har publicerats över 500 forskningsrapporter, av vilka 11 är doktorsavhandlingar, om bastubadandets hälsoeffekter[1], men hittills ingen dissertation som berör Finlands statsvapen, dess bakgrund och budskap. Denna avhandling avser bl a att till en del råda bot på nämnda brist.

När detta skrivs, i slutet av november i Nådens År 1995, har det gått exakt 900 år sedan påven Urban II:s[2] (påve: 12/3 1088 - 29/7 1099[3]) tal vid konsiliet i Clermont, där påven både påbjöd gudsfreden (*pax Dei* och *treuga Dei*)[4] och kungjorde sitt korstågsupprop mot "de otrogna". Det är exakt 500 år sedan riksföreståndaren Sten Sture d ä 1495 lät hämta Erik den Heliges fana från Uppsala domkyrka till Åbo för att bäras i kriget mot ryssarna. Sten Sture lät "thet baneer sättes a sancti örians altare thaa" för att samla korstågshelgonet framför andra, Sankt Göran, och nationalhelgonet, Sankt Erik, till gemensamt bistånd i hans korståg mot ryssarna. Bara drygt åttio år senare tillkommer det i denna anda tillskapade storfurstendömets Finlands vapen. När detta vapen tillkommer hade det inte förflutit mer än 64 år sedan giltigheten för den avlat renässanspåven Julius II (påve: 1/11 1503 - 21/2 1513) 1510 utfärdade för dem i ärkebiskopsdömena Mainz, Köln, Trier och Meissen, som hörsammar korstågsuppropet[5] mot "otrogna Ryssar kättare och avfälliga och från kristenheten sig avskurna, samt mot tatarerna" gått ut.[6]

---

1 M Lindberg, *Helsingin Sanomat*,1995-01-10.

2 Före valet till påve: Ode av Châtillon (A Becker I (1964), s 24f).

3 Påvarnas ämbetstider har i denna avhandling genomgående anförts efter J. N. D. Kelly,
4 *The Oxford Encyclopedia of Popes*. Oxford, New York 1986.

5 *The Councils of Urban II* (1972), s 108, 143.

6 G Schirren (1861), s 186.

7 *Se nedan* kapitlet "Korståg".

Trots att de egentliga korstågens businor[7] sedan länge tystnat när den grupp heraldiska vapen, som är föremål för denna avhandling, "ryssattributen", sköldemärkena och deras motbilder, skapades, hörs korstågens och korstågsandans stridslurar igenom som en kraftig grundton för alla dessa heraldiska vapen. Denna heraldik har tillkommit i samma tonart som den västerländska kristenhetens främlingskap inför såväl den grekisk-ortodoxa kristenheten som den muslimska världen, vilka ofta både avsiktligt och oavsiktligt buntades ihop, och ljudligt manifesterades i de av araberna övertagna *tubae sarasenicaes* stridssignaler på alla korstågsfronter under det halva årtusendet innan.

Ännu julaftonen 1941 skriver den finske överbefälhavaren, den tidigare ryske generallöjtnanten, marskalk Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951) i sin dagorder att "Finlands armé[s] .... långa kamp skall ändas i seger, vår frihet, vår kristna tro och vår västerländska odling räddas åt framtiden."[8]

I fredstid, och efter det kalla krigets slut, faktiskt så sent som i oktober 1995, var det fullt gångbart att i en ansedd fransk tidskrift, *Jeune Afrique*, för dess förre redaktionschef, hävda att Ryssland inte ens i dag är kristet, utan egentligen fortfarande schamanistiskt.[9] Detta skrivs i *Jeune Afrique* 899 år och elva månader efter påven Urban II:s korstågsupprop vid konsiliet i Clermont i november 1095.

E H Gombrich har skrivit: "There are still experts in the esoteric lore of heraldry which survives from the age of chivalry"[10]. En av biavsikterna med denna avhandling är att stilla Gombrichs och hans meningsfränders ängslan för den av honom nämnda utrotningshotade djurarts fortlevnad.

Det egentliga syftet med föreliggande avhandling är emellertid att med konsthistoriens metodik studera två grupper centrala teman i svensk heraldik under en knapp hundraårsperiod från Gustav Vasa till och med Gustav II Adolf: rysseattributen och deras motbilder, som vilka konsthistoriska meningsbärande bilder som helst. Syftet är även att klargöra innebörden i och buskapet för dessa centrala teman i den svenska heraldiken och därmed för den svenska statspropagandan under perioden.

Dessa rysseattribut är: "*ryssesabeln*","*ryssebågen*", "*ryssepilen*", *ringbrynjan*, "*ryssehatten*", "*ryssemössan*", "*ryssehuvudet*", den ryska *knutpiskan* och *den ryska örnen* samt slavernas drake (även om den inte förekommer i själva sköldemärket för något vapen[11]). Dessa attributs svenska, läs gotiska, motbilder är: *lansen*, *det raka svärdet*, *armborstet*, armborstpilarna: *dalepilen*, *skäktan* och *strålen*, *riddarharnesket*, den gotiske kämpen *Starkater* och *det gotiska lejonet*.

---

7 Trumpetens medeltida föregångare; det äldsta kända omnämnandet i Rolandssången från 1100-talet.

8 Överbefälhavarens dagorder n:o 39, 24.12.1941. - *Se nedan* kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

9 *Jeune Afrique* 35 (1995:1813), s 80.- *Se nedan* kapitlet "Uppfattningen om ryssarna som hedningar".

10 E H Gomrich ((1979) 1984), s 233.

11 Men däremot i Johan III:s Salvatorsordens kedja (*se* del II, kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden") och i den av Sigismund 1594 adlade Joachim Greffes vapens hjälmprydnad (*se* del II, kapitlet "Joakin Greffe").

Av de uppräknade rysseattributen förekommer "*ryssesabeln*", "*ryssebågen*", "*ryssepilen*", "*ryssemössan*", "*ryssehuvudet*", och *den ryska örnen som* sköldemärken, medan *ringbrynjan*, "*ryssehatten*" och den ryska *knutpiskan* förekommer *i* sköldemärken.

Strängt taget kunde även eldvapen hänföras till motbildernas antal, eftersom krutet och råvarorna länge fanns på de listor över varor vilka var förbjudna att exportera till Ryssland. Det visar sig också att sådana element ofta används i sköldemärken för personer vilka vunnit sina lagrar på slagfälten mot "Muskoviten". Men dels finns de många olika formerna av eldvapen i andra adlade militärers sköldemärken, än de militärers vilkas ära grott på den östliga stridens mark, och dels skulle ett så stort tillägg göra denna studie både alltför omfattande och framställningen mindre pregnant.

Problematiken i konsthistorien generellt är frågan om mening - innebörd hos det studerade objektet. En av avsikterna med konsthistorien är att klarlägga vilka faktorer som skapar mening - innebörd. Eftersom all innebörd är "attribuerad" följer därav att föremålet för konsthistoriskt studium är de meningsbärande faktorerna, elementen, historiska skeenden som tilldelar föremål deras mening och innebörd.

Detta gäller i all synnerhet den ikonologiska heraldik som har varit mitt sätt att ringa in mening - innebörd för den grupp av heraldiska vapen som inom det svenska riket skapades för landskap, ätter, personer med en friktionsyta mot det moskovitiska riket.

> En stats självmedvetenhet uttrycks konstnärligt i dess politiska ikonografi, ivalet av dess symboler och i förhärligandet av dess historia.[12]

Först efter Gustav Eriksson Vasas tillskapande av en centraliserad förvaltning och byråkratisering av Sverige blev en relativ enhetlighet möjlig även på den nytillskapade heraldikens område. Därmed förelåg även tillfället till och möjligheten av ett såväl latent som manifest meningsbärande uttryck även på heraldikens stora fält. Det är även under Gustav Vasas tid som ordet 'adel' i svenskan kom att beteckna det världsliga frälset.[13] Gustav Vasa ombildade såväl förläningsväsendet[14] som rusttjänsten[15].

Till Gustav Vasas begravning, 1560, skapades en enhetlig serie landskapsvapen. Med undantag för Dalarnas, Södra och Norra Finlands vapen skapades alla dessa vapen därtill för detta tillfälle.

---

12 R Fischer (1984), s 74. - Min översättning av: "Das Selbstbewusstsein eines Staates spiegelt sich künstlerisch in seiner politischen Ikonographie, in der Wahl seiner Symbole und in der Verherrlichung seiner Geschichte."

Konung Gustaf I:s registratur I (1524), s 253; Olaus Petri 1528; dens 1540; Erik Göransson Tegel 1557; Laurentius Petri 1559; *Ordbok för svenska språket* I (1898), sp 45, 46.

14 "Av förläningarna skulle 200 marks ränta hållas 3 hästar med harnesk "efter den nye manér, som före sagt är" (S A Nilsson (1947), s 20). 1526 förtydligades bestämmelserna genom en ny överenskommelse med rådet: "För både förläningar och arvegods skulle hållas av 400 marks ränta 6 rustningar och av större eller mindre ränta i proportion därtill" (S A Nilsson (1947), s 21, 25ff, 90ff).

15 1525 förpliktades adeln genom förordning att: "... för 100 marks ränta skulle hållas en karl med harnesk och värja, för 50 mark en skytt, båda till häst" (S A Nilsson (1947), s 19, s 22ff).

Professor Kurt Johannesson har påtalat ordets och bildens nära förhållande under 1500-talet:

> Det finns ett starkt intresse i 1500-talskulturen för bildens förmåga att uppröra affekterna och samtidigt genom sin metaforiska kraft tillrättalägga en sakfråga i önskad riktning. Denna förening av emotionella och argumenterande effekter gör att humanisterna sammanställer speciella samlingar av retoriskt användbara "bilder", t ex Erasmus' *Similitudines*. Emblemsamlingarna växer fram ur denna retoriska praxis, vilket understryker att 1500-talets författare och bildkonstnärer egentligen arbetar utifrån och med hjälp av samma retoriska grundprinciper.[16]

Daniel Russell har nyligen betecknat renässansen som *aetas emblematica*[17]:

> If the rhetorical structure of much upper-class and official communication followed the lines of emblematic models, then it would appear equally reasonable to expect text and pictures to be read against a background of expectations bred from the same sources.[18]

Och Robert J Clements preciserar vilka uttryck denna "officiella kommunikation" tar sig, under renässansen, när den når fördomarnas och stereotypiernas nivå:

> and prejudices become stereotyped, they seek the When thoughts fixed expression and convenient reference of a visual symbol.[19]

Avsikten med föreliggande avhandling är att lyfta fram de historiska, konsthistoriska och andra för denna grupp av heraldiska uttryck relevanta skeenden som blottlägger denna heraldiks mening - innebörd och budskap, i överensstämmelse med Russells och Clements ovan citerade stycken.

Professor Johannesson har vidare konstaterat:

> som alltid i en retorisk framställning ger oss argumentationen och formen i högre grad besked om det avsedda auditoriets föreställningsvärld än om författarens[20].

Detta äger giltighet även för heraldiken.

Egentligen kan de heraldiska teman det här är frågan om jämställas med en retorisk proposition. Än är den sakligt argumenterande, än är den fylld av patos, än drastiskt konkret, än ostentativt fromt religiös.

För att kunna sätta dessa retoriska propositioner i sitt debattsammanhang har jag valt att studera och framlägga den mentalitetshistoriska bakgrunden för de heraldiska teman som står i focus for denna studie genom att utgående från det klassiska antika barbarbegreppet studera hur dess olika komponenter har kommit att appliceras på ryssar och deras härskare genom tiderna. Genom att visa hur de viktigaste komponenterna i den antika uppfattningen om barbariet: dels det att barbaren tillhörde en annan världsdel, Asien, och den därmed sammanhängande hybrisen, fallenhet för lyx och överflöd, smak för svulstighet, liderlighet och sexuell otukt, fallenhet för rusdrycker, feghet, grymhet och dels *furor barbaricus* och ett tyranniskt styresskick. Precis som i retoriken är

---

16 K Johannesson (1969-1970), s 38.

17 D Russell (1995), s 194.

18 D Russell (1995), s 194.

19 R J Clements (1960), s 33.

20 K Johannesson (1969-1970), s 44.

"'Ensidigheten' .... en självklar egenskap"[21] i heraldiken. För att tala med den holländske etnologen Henk Driessen:

> Every society that claims to be civilized needs a model of barbarism.[22].

Funktionen för denna modell av barbariet är "att bekräfta och uttrycka nationens religion, dess kollektiva identitet och livsstil"[23].

Drag som antika författare förknippade med grekernas mest frekvent använda exempel på barbarer, skyterna och perserna, dessa Asiens folk, kom att transponeras på ryssarna.

De av mig använda exemplen är inte alltid ur konsthistoriens domäner, men min diskurs är klart en konsthistorisk diskurs. De resultat jag kommer fram till hade inte varit möjliga utan en bred trål på de rätta tidsdjupen och i adekvata strata. Det till synes disparata materialet har systematiskt insamlats under halvtannat årtionde, med en klar och medveten målinriktning.

I en nyligen publicerad, intressant och uppmärksammad uppföljningsstudie i två decennier av den lokalförvaltningsreform som genomfördes 1970 i Italien, gjord av professor Robert D Putnam, Robert Leonardi samt Raffaella Y Nanetti,[24] slogs nämnda forskare av den avgrundsdjupa skillnaden i implementerandet av denna 1970-talsreform mellan norra och södra Italien. För att hitta en förklaring till de stora kulturella och mentalitetshistoriska skillnaderna hamnar Putnams forskargrupp ända i medeltiden.[25] I söder finner de en autokratisk tradition från Roger II och Fredrik II, medan de i norr finner att "an unprecedented form of self-government was emerging"[26]. Men Putnam skulle inte vilja nöja sig med denna förklaring. Han hade velat gå vidare:

> The division between the Norman kingdom in the South and the communal republics in the North corresponds in many respects to the boundary between the Byzantine and Roman Catholic domains in the preceding epoch. Whether this parallelism reflects real and enduring regional traditions even deeper than those discussed in this chapter[Tracing the Roots of the Civic Community] is an important question for further research.[27]

Så långt Putnam.

Mitt innebördspussels grundelement utgörs av såväl den historiska som den mentalitetshistoriska situationen för tiden. Pusslets utsträckning i rummet utgörs av det vi vet om tidens kunskapsmässiga förutsättningar, såsom dessa kommit till uttryck i skrivna dokument, bilder och av de agerande personerna

---

21 K Johannesson (1969-1970), s 56.

22 H Driessen (1985), s 112. - *Se nedan* kapitlet "Ryskt barbari".

23 H Driessen (1985), s 112 [min översättning av Driessen]. - *Se nedan* kapitlet "Ryskt barbari".

24 Robert D Putnam, *Making Democracy Work.* Civic Traditions in Modern Italy. With Robert Leonardi and Raffaella Y Nanetti. Princeton, N J, 1993.

25 "Had I realized, however, that the subsequent inquiry would last nearly a quarter century, or that it would eventually lead me into the farther reaches of game theory and medieval history, I am not sure that I would have had the good sense to embarke" (R D Putnam (1993), s XIII).

26 R D Putnam (1993), s 124. *Se även* dens, s 121-137.

27 R D Putnam (1993), not 2 s 228.

insamlat och läst kunskapsstoff. Härtill bidrar dels ett faktiskt historiskt förlopp, diverse mer eller mindre färgade eller direkt tendentiösa framställningar av historiska förlopp. Behovet av tendensen i framställningen studeras genom uttrycket för densamma. Det är ovidkommande om t ex reseberättelser skrivits av personer som Paul Oderborn och Francesco Tiepolo, vilka aldrig besökt Ryssland, eller en Marco Foscarini som troligen aldrig existerat.[28] För 1500- och 1600-talsmänniskorna var deras berättelser verkliga beskrivningar om förhållandena i Ryssland. Den omständigheten att reseskildringarnas synnerligen negativa bild av rysk religionsutövning snarare är uttryck för författarnas egna fördomar[29] saknar också relevans för min framställning. Fördomarna är av stort intresse som bakgrund för slutsatserna i denna avhandling.

Antikens och renässansens författare och deras världsbild utgör ett centralt material för att teckna det mentalitetshistoriska landskap där det svenska renässanshovets heraldik placeras in.

Beträffande den ryska adelsheraldiken kan jag i denna studie förbigå en eventuell sådan. När den högättade[30] ryske överlöparen och bojaren Afanasij Vasilievitch Sjemjakins den 3 augusti 1573 mottog 50 daler och 200 mark "beseglade han sitt skriftliga erkännade med Per Jonsson Ryssetolks sigill", efterson "Afanasius ej hade eget sigill"[31]. För denna framställning är Gustav II Adolfs förlänande av ett svenskt adelsvapen den 24 september 1618 åt den ryske bojaren Peder [Pjotr] Aminoff, sedan Aminoff "godchwilligen gifuit sigh opå wår sijde", tillfyllest.[32] Det som har betydelse är att kungen själv när uppfattningen, eller åtminstone vill bibringa omvärlden den uppfattningen, att "deruti Landet [Ryssland] icke hafuer warid så brukeligidt, att dee hafuer fördt några wapn". Vid drottning Kristinas naturaliserande av Alexander Pereswetoff-Morath som svensk adelsman 20 september 1652 är formuleringen ännu "Altså ändoch det icke hafwer i Rysslandh warit brukeligit, att Adelen medh sköldh och wapn hafwer warit försedd ...."[33] Ännu 1747 skriver P von Haven att: "Ja for Keyser Peter I Tiid brugtes det ey en Gang synderligen i Rusland at distingvere sig med Til-Navn og Vaaben, og endnu mindre med den störste Deel af ovenmeldte Titler [Graeve, Fri-Herre og Adel]" i sitt verk betitlat *Nye og*

---

28 C J Halperin (1975), s 91. Friedrich von Adelung (1846) räknar ännu med "Marco Foscarini", som en person som existerat (Friedrich von Adelung (1846), nr 37 s 186.

29 C J Halperin (1975), s 95.

30 Afanasij Vasilijewitch var Rurikättling. Hans stamfader var brodern till storfursten av Moskva Dimitrij IV Donskoj (1350-1389) Juri, furste av Russa och Zvenigrod. Juris son Sjemjaka gjorde uppror mot storfursten av Moskva Vasilj III (1415-1462), som var hans syskonbarn. Vasilj låt blända Sjemjaka 1446. Afanasij Vasilijewitch Sjemjakin var sonsonsson till furst Sjemjaka. Afanasij Vasilijewitch' far var Rysslands siste länsfurste, furst Vasilj Sjemjakin, länsherre över Novgorod i Severien till 1523. Storfursten av Moskva, Vasilj V (1479-1534), Ivan Groznyis far, satte honom i fängsligt förvar, där han avled. Afanasij Vasilijewitch Sjemjakin själv innehade en hög post vid Ivan Groznyis hov till sitt avhopp till Sverige. (F Ödberg (1898), s 111, 138; M G Heenan (1962-1963), s 246f; W Urban (1981), s 507).

31 F Ödberg (1896), s 120.

32 *Se* del II, "Aminoff", kapitlet "Ryska överlöpare".

33 Ibid.

forbedrede Efterraetningaer om det russiske Rige. Efter nöyere Kundskab som han har indsamlet paa hans sidste reyse I.

Denna avhandling handlar inte om vad som med visshet, eller med större eller mindre sannolikhet, verkligen förevarit i 1500- och 1600-talets Ryssland, utan om Västerlandets föreställning om "Ryssen". Eller mer precist: det material som kan ligga som underlag för de visuella element man i bildframställningar i allmänhet, och de uttryck man ger dessa inom heraldiken i synnerhet, som kan få åskådaren att oreflekterat associera negativt till Ryssland.

Mot bakgrunden av en föreställningar om motsättning mellan Väst och Öst, Europa och Asien, som härrör från antiken och som ständigt närs av bl a kyrkosplittringen 1064, tecknas en mental bild av Orienten som det kulturellt högtstående Västerlandets diametrala motsats. Vasashovet väcker liv i det klassiska antika barbarbegreppet genom att med heraldikens språk hävda att ryssarna inte kan innefattas i begreppen "*christianitas*" och "*romanitas*" och därmed inte heller tillhörde "*imperium christianum*", vilka för kejsar Karl den Store var för honom tautologiska begrepp.[34] För Gustav Vasa är "*muschovite*[n] *turcken icke olijck*"[35] Man bygger på en västeuropeisk gammal korsttågstradition som inte gjorde någon skillnad på hedning och anhängare av den grekisk-ortodoxa konfessionen och får stöd i historien under vilken påvar sanktionerat korståg "*menige christenhetens fiender the omilde ryddser*"[36]. För Heliga Stolen har begreppen 'barbar' och 'hedning' varit synonymer[37] från 1200-talet och långt in i Nya tiden.

Denna aspekt har desto större bäring som Georg Normans "förslag till instruktion med avseende på prinsarne Eriks och Johans uppfostran" starkt betonar undervisningen i den gemensamma västerländska kulturtraditionen.[38] Eller med Andreas Balderslebius' ord ur *Carmen panegyricum ad serenissimum & illustrissimum Principem, ac Dominum Ericum, Dei gratia Suecorum, Gottorum, Vandalorumque Regem & c XIIII. Calend. Iulij, Anno M. D. LXI. in Vrbe Stockholma Imperiali, Diademate Regio ornatum* (1562):

> Ac quamuis tibi maxime militare decus, vnde primum tuae gentis nobilitias fluxit, propositum est, ita tamen semper a pueris literatos omnes ipsaque Musas & bonarum artium studia amplexus es, in ijsq; a Doctore tuo Georgio Normanno, clarissimo & excellentissimo viro, ita imbutus, ita institutus, ita confirmatus, vt regij nominis dignitatem & amplitudinem, scientiamQ; rei militaris cum virtute & doctrina literarum, coniungendam esse plane censeas: Veramq; nobilitatem non in ferocitate wquestri, aut in maiorum imiginibus tantum, quibus tu alios longe superas, sed multo magis in vera pietate & sapientia, bonarumq; artium cognitione sitam esse omnino persuasum habeas.[39]

Varje kultur som vill se sig som den andliga odlingens fulla, ljusa blomning behöver en mörk mur av sin motsats för att blomningen skall

---

34 W Ullmann (1955), s 88; J Rogall (1996), s 23f.

35 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 [*min kursivering*].

36 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 115-118 [*min kursivering*]; L Tengström (1983), 64.

37 K Pirinen (1987), s 35.

38 *Konung Gustaf den Förstes Registratur XII (1538-1539) (1890), s 302ff.*

39 A Balderslebius (1562), s Ai v.

framträda. Övertydlighet betraktades inte som något skönhetsfel i denna mentala hortikultur.

I nordost stötte den missionerande västliga romersk-katolska kyrkan ihop med den mindre expansiva grekisk-ortodoxa kyrkan. Det är "lansens stålsmidda kraft"[40], som står som sinnebild såväl för Västerlandets kamp mot Asiens horder, sedan Aischylos' dagar, likaväl som de västerländska ridderliga idealen "segerkrönes i kampen"[41]. Hedendomen, Orienten, i form av storfursten av Moskva hotar, och angriper, enligt detta nya svenska heraldiska program, med den närmast arketypiska bilden för hedendom, *furor barbaricus*, österlänskt tyranni: "*ryssesabeln*" och får emot sig Occidentens, kristendomens och rättvisans raka svärd. Den ryske storfursten i Moskva framställs som "[rysse]bågens dyrkade drott"[42]. Skyterbågens ättling *ryssebågen* "sprutar"[43] ... "härdade pilar"[44] "på krigarna"[45]. Både på slagfältet och i heraldiken blir motbilden till ryssebågen "götarnas" oöverträffade armborst, som är "ett kostligare bohag än silfver"[46] Dess "järnskodda" pilar, dalepilen, skäktan och strålen "genomborrar en man klädd i dubbel harnesk, liksom vore det mjukt vax."[47] Men det lätta ryska kavalleriet skyddar sig inte med harnesk, utan iklär sig *ringbrynja*, som även det är ett rysseattribut och anger att ryssarna inte har någon del i den "universella" västerländska ridderliga kulturen. Ryssarna känner ju inte till "spel och lust som skeer medh tornering"[48] och är helt främmande för "ringrennande"[49] "och andra ridderliga öffningar"[50]. Motbilden i svensk heraldik blir olika delar av riddarharnesket, oftast tornerhjälmen, glaven eller en harneskklädd [beväpnad] arm. En rysk bojar får, när han naturaliseras som svensk adelsman, "en Skiöld" .... "der uthi" .... "en Speer Ryttare" .... "på ryggen Koger med Boga" .... "uti fult rennende"[51]

Huvudbonaden har genom historien alltid varit symbolladdad och "*ryssehatt*en" återfinner vi i svensk heraldik på huvuden på dekapiterade "*ryssehuvud*en"; och "*ryssemössan*" finner vi genomborrad av Västerlandets raka svärd i två av den svenske kungen adlade militärers vapen.

Den ryska *knutpiskan* får i en svensk biskops och diplomats vapen symbolisera ryssarnas asiatiska grymhet, deras avsaknad av lag och rätt och storfurstens tyranniska välde. Den svenske kämpen *Starcater* "ställer .... gärna sitt mod och sin styrka i de förorättades och värnlösas tjänst"[52]. Han "öfwerwann"

---

40 Aischylos, *Perserna*, v 154-158 (s 32).

41 Aischylos, *Perserna*, v 154-158 (s 32).

42 Aischylos, *Perserna*, v 556-557 (s 63).

43 *Igorkvädet* i A Jensens tolkning (1908), s 32.

44 *Igorkvädet* i A Jensens tolkning (1908), s 33.

45 *Igorkvädet* i A Jensens tolkning (1908), s 32.

46 O Magnus VII:2; II (1912), s 30.

47 O Magnus VII:2; II (1912), s 30.

48 P Petrejus (1615), Femte boken, s 12.

49 P Petrejus (1615), Femte boken, s 12.

50 P Petrejus (1615), Femte boken, s 12.

51 N[M]ikita Kalitins sköldebrev, *Riksregistraturet* den 20 juli 1620; X 86, s 574; Riddarhusarkivet VIII: 255. - *Se* del II, "N[M]ikita Kalitin", kapitlet "Ryska överlöpare".

52 L Gustafsson (1956), s 221.

såväl Rysslands "Konung benämnd Flocke" och "then nampnkunnige hielten Wisin" samt "slogh ihiäl" moskoviternas eponyme kämpe, "then berömmelige Hiälten Tanne".[53] Även mot Danmark har Starkater "låtit sigh bruka. .... Starkater strijdde för the Swenske och Göther/ som omsijder behöllo marken/ och underkufwade sigh Danmarck."[54] *Den ryska örnen*, som berövats sin krona, och i bland sitt andra huvud, rivs av det gotiska lejonet.

När jag i samband med vapen och sigill i det följande talar om dexter eller höger avser jag *heraldiskt höger*, dvs ur betraktarens synpunkt vänster, och när jag använder termerna sinister eller vänster åsyftar jag *heraldiskt vänster*, dvs höger.

Beträffande den verbala beskrivningen av vapen i heraldiska termer kommer den i denna avhandling använda blasoneringsterminologin närmast den av fil dr Jan Raneke i inledningarna till hans *Svenska medeltidsvapen* 1-2, 3 (1982, 1985) presenterade vokabulären för heraldiska vapens beskrivning.[55]
I fråga om svartvita avbildningar av vapen har här använts illustrationer, i vilka det gängse skrafferingssystemet, som tillskapades på 1630-talet,[56] för att beteckna tinkturer. De två *metallerna* silver och guld avbildas så att ett vitt fält står för silver, medan ett område med punkter på jämna avstånd från varandra betecknar guld. Av *färgerna* skrafferas rött med parallella lodräta linjer, blått med vågräta, svart med vågräta och lodräta linjer rätvinkligt i kors, grönt skrafferas med diagonala linjer uppifrån [heraldiskt] höger ner mot [heraldiskt] vänster och purpur tvärtom med diagonala linjer från [heraldiskt] vänster ner mot [heraldiskt] höger.

En del av det som här av andra författare anföres är på latin och jag får med Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) hoppas:

> På Latijn iagh här säija må/
> Jagh weet man kan thet wäl förstå[57].

Avhandlingens titel är ett citat av Gustav Vasa ur ett brev till kung Kristian III av Danmark, daterat den 18 augusti 1556. I åtminstone ett, och ett inte oviktigt avseende, är den lite missvisande. Västerlandet beundrade turkarnas och arabernas förfinade höviska kultur, trots att båda betecknas som "hedningar", "okristna". - Någon sådan beundran kom inte ryssarna till del under 1500- och 1600-talen.

---

53 J Magnus (1620), s 140, 141; K Pipping & L Tengström (1983), s 134.

54 J Magnus (1620), s 145.

55 Med mindre avvikelser, *se* dock del II not 1549, i kapitlet "Juusten".

56 Den första som presenterade ett systematiskt skrafferingssystem var Jacques Francquart i sin *Pompa funebris optimi potentiss. principis Alberti Pii, archiducis Austriae etc. veris imaginibus expressa*, som utkom i Bryssel 1623. Men som skapare av det system för skraffering som används ännu i dag räknas jesuiten Silvester Pietra Sancta, som 1638 i Rom publicerade *Tesserae Gentilitae ex legibus Fecialium descriptae*. Följande år utkom i Paris ett verk av Marc Vulson de la Colombiere († 1658) med samma skrafferingsprincip som de Pietra Sancta. I det tysktalande Europa fick systemet spridning genom genom den nya upplagan av J Siebmachers *Grosses Wappenbuch*, vilken utgavs 1655. (S Pietra Sancta (1638), s 58-61; G A Seyler (1970), s 592f; J Gage (1993), s 57, not 104 s 281).

57 P Rudbeckius d ä (1624) dikten "Om Hercule Alcmenae Son" i diktverket *Insignis adolescentia*, opg. (s 19).

II BAKGRUNDEN

DET KLASSISKA BARBARBEGREPPET

Redan innan man i Grekland tog i bruk begreppet 'barbar' som beteckning på folk med annan kultur och andra värderingar hade man inom andra civilisationer uttryckt liknande känslor gentemot främmande folk man kommit i kontakt med.[58] I det antika Grekland avsåg man med barbar utom "personer, vilka utstöter obegripliga ljud"[59] även folk med avvikande seder och bruk. Barbar blev ett kulturbegrepp, som skilde de civiliserade grekerna från de ociviliserade främlingarna - den grekiska kultursfären från de kulturlösa folken.[60] Barbar kunde alltså för greken betyda var och en som talade ett annat språk; icke-grek, främling, utlänning, fosterlandsfiende - framförallt perser, kulturlösa vildar, obildad, dumbom, tillhörig ett främmande kulturfolk och ytterst sällan - helleniserade utlänningar.[61] Både 'barbari', och dess antonym 'civilisation', är en uppfinning av kulturmänniskan som därigenom ger uttryck för ett slags självhävdelse gentemot andra folk, vilka man menade att befann sig på en lägre intellektuell, etisk och materiell nivå. Det antitetiska ordparet 'civilisation' och 'barbari' var användbara kliche,'er och fungerade både som självberöm och rationalisering för aggression.[62] Grekerna kallade, speciellt efter perserkrigen, "Fienden" på andra sidan gränsen, för barbar.[63] Skyterna idealiserades av ytterst få, för de flesta var de urtypen för de vildaste barbarer.[64] I politiken användes ordet 'barbar' om politiska motståndare av både greker och

---

58 W.R. Jones (1971), s 376.

59 Opelt & Speyer (1967), s 254.

60 Ibid., s 255.

61 Ibid., s 261.

62 W.R. Jones (1971), s 377.

63 "Vad sorg att höra om det slag som drabbat barbarerna, och än skall drabba dem!" (Aischylos, *Perserna* v 843-844 (s 87). Herodotos, V, 49; J D Craig (1924), s 98; W Kierdorf (1966), s 115; W.R. Jones (1971), s 377.

64 W.R. Jones (1971), s 262.

romare.[65] Till sitt väsen kännetecknades barbaren av ett djurist levnadssätt, grymhet, obarmhärtighet, omänsklighet, arrogans, fruktsamhet, vinnigslystnad och snikenhet, en ohejdad könsdrift, list, omåttlighet, vräkighet, lust att plundra, övermod och prålighet, trolöshet, besinngslöshet och vrede.[66] Barbarernas själsgåvor skattades inte särskilt högt[67] och deras låga bildningsnivå nämns ofta[68]. Barbarens ofta omtalade tapperhet är ett slags ursinne, raseri.[69] Man talar ofta om deras oerhörda talrikhet och deras avvikande styrelseskick, en enskild individs makt över ofria undersåtar[70], såsom även det kvinnovälde man menade att rådde hos dem[71]. Deras krigsseder kännetecknades av bristande behärskning; under drabbingarna skrek de och förde en massa oväsen[72]. Deras annorlunda mat- och dryckesvanor förblev inte heller de ouppmärksammade.[73] Folk som huvudsakligen livnärde sig på fisk uppfattades som särdeles barbariska.[74] Barbarernas seder förundrades man storligen över; Herodotos[75] (c 480 - c 420 f Kr) beskriver hur den persiske storkungen Xerxes[76] (storkung över Persien: 485-465 f Kr) vid övergången av Hellesponten låter gissla havet.[77]

Enligt gängse populär uppfattning skall den kinesiska muren ("den tiotusen li långa muren") ha byggts fr o m 220-talet f Kr, som skydd mot "de barbariska folken" i Centralasien, Mongoliet och Manchuriet. Owen Lattimore vill nyansera denna bild och menar att "[the history of the Great Wall] cannot be attributed entirely to the wars between Chinese and "barbarians".[78]

I likhet med grekerna beskrev romarna ofta kampen mellan "civilisation" och "barbari" i moraliska termer.[79]

Under kristet inflytande görs vissa modifikationer till denna tankekonstruktion. Den spanske presbytern Orosius' (sl av 300-talet - början av 400-talet), *Historiarum adversus paganos libri VII*, gör skillnad mellan hedniska och

---

65 W.R. Jones (1971), s 262.

66 E Zilliacus (1933), s 38; H D Broadhead (1960), s xxx; W.R. Jones (1971), s 264 & 286.

67 Ibid.

68 Ibid.

Ibid.

70 Ibid.

71 Ibid.

72 Ibid.

73 Ibid.

74 Ibid.

75 Herodotos 7,35,2.

76 Xerxes är även identisk med Ahasveros i Esras bok 4:6 och i Esters första och andra bok i Bibeln.

77 Ilona Opelt & Wolfgang Speyer, "Barbar", *Jahrbuch für Antike und Christenthum*, 10 (1967), s 265.

78 O Lattimore (1962), s 97f. Lattimore vill även nyansera barbarbegreppet: "Civilization itself created its own barbarian plague; the barbarian terror that harried the northern frontiers of [Chinese] civilsation did not erupt from a distant, dark and bloody ground that had nothing to do with civilization; it was an activity of peoples who were the kind of people they were because their whole evolution had been in contact with, and had been molded by, the advance of civilization" (O Lattimore (1962), s 504f).

79 W R Jones (1971), s 379.

kristna barbarer.[80] Riktiga barbarer var emellertid endast hedningarna, enligt Orosius. Att förinta dem var inte bara en god gärning, utan även en gudabehagelig sådan.[81] Densamme hade emellertid även helst sett ett förintade av dem han klassificerade som kristna barbarer.[82] Mot slutet av antiken blir uppfattningen om barbarerna som Guds gissel allt allmännare.[83] Origenes (185 (eller 186) - antagligen 254) framhäver daker, sarmater och skyter som särdeles eklatanta exempel på barbarfolk.[84] Med tiden kom de kristnas kategorisering av mänskligheten att förändras från att i första hand följa indelningen i nationalitet och kulturtillhörighet till att följa religionstillhörighet: hedningar, judar och kristna.[85]

W R Jones beskriver det inträffade som att det var frågan om

> the absorption of Christianity into Romanitas; and the moral barrier separating civilization and barbarism stood its ground.[86]

Barbarerna framför andra under fjärde och femte århundradet e Kr var de germanska stammarna som höll på att invadera romarriket från norr. Tidvis föll sökarljuset även på hunnerna och alanerna, vilka följde germanerna i spåren.[87]

Gregorius av Tours (c 538-594) använder begreppet barbar sparsamt och aldrig med hänvisning till frankerna.[88] Däremot brukar han det som synonym för hedning.[89] Övergången från en kulturell till en religiös innebörd av begreppet barbar och ersättandet av motsatsparet 'barbar' och 'romare' med 'barbar' och 'kristen' var genomförd under 600-talet e Kr.[90]

Även den anglo-saxiske historieskrivaren och munken Beda Venerabilis (672 el 673 - 735)[91], Adam av Bremen († före 1095) i *Gesta Hammaburgensis ecclesiae puntificium*[92] samt författaren till *Chronica Polonorum*[93] använder i likhet med Gregorius av Tours barbarbegreppet som synonymt med hedning.

Barbarbegreppets nedsättande innebörd bibehölls i stort sett oförändrad från antiken genom det medeltida Europa och Bysantium även om dess mer

---

80 I. Opelt & W Speyer (1967), s 276.

81 Ibid.

82 Ibid.

83 Ibid.

84 Ibid, s 278.

85 Ibid., s 280f.

86 W R Jones (1971), s 380.

87 W R Jones (1971), s 381.

88 Ibid, s 387.

89 Gregori Turonensis Opera. Liter vitae patrum, i *Monumenta Germaniae Historica* 8. *Scriptores Rerum Merovingicarum* 1:2 (1885), s 681; W R Jones (1971), s 381.

90 W R Jones (1971), s 387. *Se även* R Bartlett (1985), s 198.

91 I:12 (s 60); II:5 (s 228); III:2 (s 330); III:7 (s 358).

92 II:25 (s 59); IV:8 (s 160); IV:23 (s 172); IV:29 (s 177); IV:37 (s 185). *Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi* 11 (1876).

93 I: primo prohemium (s 425); I:6 (s 429); I:9 (s 432); I:XXIX (s 442); II:15 (s 449); II:28 (s 455); II:35 (s 458); III: incipit epistola (s 464); III:1 (s 466).

precisa användning och bibetydelser speglade skiftningar i historiska förhållanden.[94]

Andreas Alföldi hävdar med tyngd, att denna dualism mellan civilisationen och barbariet delade de två kulturerna, med Rhen och Donau som gräns, utgjorde ett slags "moralisk gräns" och rättfärdigade ett "kallt krig" dem emellan.[95]

Ranulf [Ralph] Higden (d 1364), engelsk krönikeförfattare, skrev i sin universalhistoria, *Polychronicon*, som sträcker sig från världens skapelse till år 1342 e Kr, att Barbaria låg i ett område som begränsades av Tanais (Don), Donau och världshavet i norr ... *propter barbaras gentes quas continet generaliter Barbaria appelatur.*[96]

Korstågen medförde en tidigare oskådad närkontakt med den muslimska världen, men vidgade inte begreppet 'barbari's geografiska utbredning. Muslimerna inordnades ytterst sällan under detta begrepp. Man ansåg det ej tillämpligt på vare sig araber, perser eller seldschukiska turkar.[97] Mohammed framställdes som förkastad av Gud, vilseförd och falsk profet.[98] Däremot förärade man ofta motståndarna titel av riddare och turkarna, t o m en härstamning från Troja.[99] Under senmedeltiden hade en del av den religiösa laddningen av begreppet barbar avtagit och betecknade närmast vildhet, brutalitet och grymhet. Den ottomanska turkens "barbari" härrörde sig från berättelser, emanerande från grekiska emigranter och italienska köpmän, om turkarnas intagande av Konstantinopel 1453.[100]

Hos Aenea Silvio är 'barbar' och 'kristenhetens fiende' synonyma begrepp, och därmed avses världen utanför den romersk-katolska kristenheten[101] i Gregorius av Tours, Beda Venerabilis, Adam av Bremens och författaren till Chronica Polonorums efterföljd.

Att Olaus Magnus delar den av Gregorius av Tours' spridda uppfattning av begreppet barbar som synonym för hedning[102] framgår av Olaus' berskrivning av Finlands kristnande:

> Den helige Erik, Göta och Svea konung, betvang en gång i tiden både med sin flotta och landthär tavaster, kareler och bottningar, sedan de förkastat den av honom erbjudna freden, och nödgade dessa folk att skyndsamligen underkasta sig den kristna religionen. *Ty barbarernas oläraktiga slächte kunde ej annat än genom vapenmakt tvingas, dragas eller lockas till Kristi ok*: så stor är (såsom Albert Crantzius förmäler i Vandalia, bok IX, kap. 37) kärleken till fäderneärfda traditioner. Ja äfven Italiens invånare, hvilka anse sig själfva vara de mest civiliserade och hedervärda bland alla

---

94 W R Jones (1971), s 377.

95 A Alföldi (1952), passim.

96 R Higden I (1865-1966), s 170; W R Jones (1971), s 394.

97 N Daniel (1960), s 273, 276.

98 W R Jones (1971), s 392.

99 Ibid.

100 W R Jones (1971), s 393.

101 W Fritzemeyer (1931), s 20.

102 Att även Den Heliga Stolen hade delat denna uppfattning framgår nedan av kapitlet "Uppfattningen om ryssarna som hedningar".

folk, spjärnade länge och väl emot. Huru många tusen martyrer måste de ej förlora, innan de mottogo den kristna tron![103]

På sina resor i sitt rike kom den engelska drottningen, Elisabeth I, den 21 juli 1578 till Hunsdon där hon i lord-skattmästarens sällskap skulle träffa Englands tidigare ambassadör i Moskva, "that barbarous country", Mr Randolph.[104]

För den franske författaren och konstnären Michel François Dandré Bardon (1700-1783), som 1772 publicerar ett rikt illustrerat verk om de olika folkens klädedräkt under antiken, är skyterna de mest omänskliga av barbarfolken.[105]

GRÄNSEN MELLAN EUROPA OCH ASIEN

Herodotos anger i sin *Historia* orsaken till att perserkonungen Xerxes (storkung över Persien: 485-465 f Kr), "han som styr i Asiens länder"[106], straffas av gudarna genom att citera ett orakelsvar:

Men när en bro av fartyg den helgade stranden,
vilken av Artemis hägnas, med havsomsköljd Kynosura,
och när i rasande yra man härjar det fagra Atene,
då den gudomliga Rätten skall störta det väldiga Trotset,
Hybris' våldsamme son, som tänkte att världen betvinga.
Koppar skall slå emot koppar, och havet skall färgas av Ares
blodigt. Och skall den mäktige Zevs och den heliga Nike
frihetens dag låta lysa i glans för hellenernas släkte.[107]

Aischylos (c 525 - 456 f Kr), som själv deltagit i slaget vid Marathon[108] (490 f Kr) och även varit åsyna vittne till slaget vid Salamis[109] (480 f Kr), ger i *Perserna*, skriven år 472 f Kr, följande beskrivning av händelseförloppet för ett av Västerlandets historias mest uppmärksammade invasioner: Xerxes har med "all

---

103 O Magnus I ((1555) 1909), II:25, s 116f [*min kursivering*].

104 *The Progress, and Public Processions, of Queen Elisabeth* ...Vol. II (1688), 10.

105 M F Dandré Bardon, *Costume des anciens peuples* (1772), s 146.

106 Aischylos, *Perserna*, v 78 (s 27); L Tengström (1987), s 500.

107 Herodotos, *Historia*, VIII:77 (s 563); L Tengström (1987), s 500.

108 E Zilliacus (1933), s 36. På Aischylos' gravvård fanns följande epigram att läsa:
Här Euphorions son, athenaren Aischylos vilar
Gelas bördiga jord gömmer hans multnande stoft.
Om hans manliga mod vet Marathons lund att förtälja,
Persiens lockiga folk känner hans krigaredygd.

(E Zilliacus (1933), s 37; J D Craig (1924), s 101; B Snell (1928), s 77; P Zanker (1995), s 333f). Även som bildframställning hade slaget vid Marathon blivit grekerna bekant, vi vet att Polygnotos gjort en målning av slaget (B Snell (1928), s 66).

109 H W Smith (1924), s 70; E Zilliacus (1933), s 36; H D Broadhead (1960), s 322; H van Wees (1995), s 158. -Wilhelm Kierdorf gör Aischylos till deltagare i slaget vid Salamis (W Kierdorf (1966), s 66).

Asiens styrka"[110] överskridit den gudomliga gränsen mellan Asien och Europa, Hellesponten:

> ... den helga Hellesponten han i träldomsbojor slog
> för att stämma strömmens flöde - Bosporos, ett gudasund![111]

A E Wardmann poängterar denna passus och menar att:

> The attempt to make land out of the Hellespont is the obvious case in point. Hence it is proper and just that Xerxes' defeat should actually occur on the insulted element, as a result of Greek naval superiority in ramming the Persian ships.[112]

Çanakkale (fig 1 & 2) i nuvarande Turkiet torde vara stället där kung Xerxes gick över Hellesponten.

Herodotos låter Temistokles rekapitulera:

> ... gudar eller halvgudar, som misstyckte, att en enda man skulle råda över Asien och Europa, och det en gudlös och fräck man, som ej gjorde skillnad på gudars och människors boningar, som brände och förstörde gudars bilder, som gisslade havet och sänkte fjättrar däri.[113]

Själva den omständigheten att stora kungadömen är stora är brott mot gudarnas vilja; ju större kungadöme desto större förseelse.[114]

Xerxes' fars, Dareios' vålnad får i *Perserna* beskriva sonens brott:

> Han, en dödlig, trott sig vara alla gudars överman, även självaste Poseidons ...[115]

och faderns vålnad ser sitt verk hotat:

> ... Och jag fruktar att det guld,
> jag med mycken möda samlat, blir den förste bästes rov.[116]

Dareios vålnad beskriver sonens ogudaktiga tilltag:

> De skydde ej, när Hellas' jord de nått,
> att bränna tempel, plundra gudastoder;
> vart altareär störtat, från sin sockel
> blev varje gudabild i stoftet vräkt.[117]

Aischylos' *Perserna*, som var den andra delen i en trilogi,[118]har kallats den europeiska litteraturens första historiska drama.[119]

---

110 Aischylos, *Perserna* v 12 (s 24); L Tengström (1987), s 500.

111 Aischylos, *Perserna* v 745-746 (s 81); P Groenboom (1960), s 158); T Kauchtschischwili (1981), s 195; L Tengström (1987), s 500

112 A E Wardmann (1959), s 53. Se även T Kauchtschischwili (1981), s 195.

113 Herodotos, *Historia* VIII:109 (s 575); B Schnell (1928), s 69, 70, 77; P Groenboom (1960), s 158; W Kierdorf (1966), s 62 T Kauchtschischwili (1981), s 195; L Tengström (1987), s 500.

114 A E Wardmann (1959), s 54.

115 Aischylos, *Perserna* v 749-750 (s 81); L Tengström (1987), s 500.

116 Aischylos, *Perserna* v 751-752 (s 81); L Tengström (1987), s 500.

117 Aischylos, *Perserna* v 811-814 (s 86).

118 De två andra dramerna var *Phineus*, och satyrspelet *Galucos Potneius* (A Lesky (1956), s 61; H J Rose (1957-1958), s 5).

119 G Murray (1940), s 114. - Phrynicus hade fyra eller fem år tidigare skrivit ett drama med samma ämne, dock utan den framgång, som Aischylos rönte.

Till en början delade grekerna världen i tu: Europa och Asien. "Libyen" (Afrika) hänfördes till Asien.[120]Initialt tog grekerna en naturgeografisk utgångspunkt då de drog upp gränsen: "Grekerna uppfattade ursprungligen Europa som en enda kontinent, dvs en landmassa helt omfluten av världsoceanen."[121]Kaspiska havet uppfattades som en havsvik av *Oceanos.* När man kom på att den stora insjön saknade förbindelse med havet gjorde man floden Tanais (Don) till världsdeslåtskiljande. [122]

E H Bunbury har rekonstruerat hur en karta av Herodots kunde ha sett ut om den hade ritats med vårt sätt att rita kartor (fig 3).

För såväl den milesiske historieskrivaren Hekataios (c 500 f Kr), och den berömde polyhistorn Eratosthenes "Filologos" (276 - 195 f Kr)[123] (fig 4) den senare chef för det ptolemaiska biblioteket i Alexandria,[124] samt astronomen och geografen Klaudios Ptolemaios (omkr 100 - 160 e Kr) var Svarta havet, Azovska sjön och floden Tanais gränsen mellan Europa och Asien, men Ptolemaios utsträckte flodens lopp längre norrut än någon annan tidigare[125] (fig 5).

Som Werner Gauer nyligen påpekat hade grekernas naturgeografiska gränsdragning mellan Europa och Asien knappast överlevt vidgningen av den kända världens gränser och geografins framsteg om inte den politiska och militära rivaliteten mellan Europa och Asien - Hellas och Persien hade cementerat den.[126]

Den grekiske geografen Strabo följer i stora drag Eratosthenes. Också Strabo betraktar Tanais som den givna gränsen mellan världsdelarna i Gamla världen.[127] I vaga termer och i generella ordalag talar Strabo om att folken som bebor området norr om Svarta havet är nomaderande skyter, vilka bor i vagnar. Söder om dessa bor sarmaterna, också de en skytisk stamm. Med "skyt" avsåg såväl Strabo som andra greker av hans tid alla nomadfolk i norra delen av Asien.[128]

Även för Quintus Curtius Rufus (trol första århundradet e Kr) i hans populära *Alexander den Stores bedrifter*, är Tanais gränsflod mellan Europa och Asien.[129]

Moses av Chorene (d 487 e Kr), elev till det armeniska skriftspråkets skapare Mesrop, var anhängare av Tanais som gränsflod de två världsdelarna emellan.[130] Under 500-talet gör sig en anonym geografiker i Ravenna till talesman för samma ställningstagande.[131]

---

120 A Eriksson (1991), s 122.

121 A Eriksson (1991), s 123.

122 A Eriksson (1991), s 123.

123 E H Minns (1913), s 9 not 1.

124 J Junge (1939), s 49.

125 Ptolemaios V; E H Bunbury II, 1883, 592; E H Minns (1913), s 9 not 1; L Tengström 1987, s 502.

126 W Grauer (1995), s 208f.

127 E H Bunbury II (1883), s 276f.

128 E H Bunbury II (1883), not 5 s 278.

129 Q Curtius Rufus IV:2; VII:6; VII:7. Boken fanns i Erik XIV:s bibliotek.

130 E Wositzki (1897), s 403.

131 E Wositzki (1897), s 403.

Jordanes höll även han på Tanais som gränsflod mellan Europa och Asien, trots att han därtill trodde på de mytiska "Riphaeiske bergens" existens.[132]

Isidorus [Isidorus Hispalensis], biskop i Sevilla under förra hälften av 600-talet, drog Europas östgräns längre västerut. Han drog den längs Dniepr [Borysthenes].[133]

För Karl den Store (742 (747?) - 814) var Europa synonymt med "*imperium christianum*".[134]

Den arabiske geografen Ibn Chordadbeh [Ubeidallah ibn Abdallah] skrev c 845 e Kr med titeln *Vägarna och rikena* [*Kitab el-masalik wa-l-mamalik*], som utförligt beskriver det abbasidiska kalifatets infrastruktur. Hans beskrivningar av kommunikationslederna sträcker sig dock även därutöver. De ryska köpmännens handelsvägar, längs vilka ryssarna exporterar sina pälsvaror och svärd [torde vara krokiga sablar] går från fjärran trakter till Svarta havet, där kungen uppbär sitt tionden av dem.[135] Därifrån tar de sig längs Tanais, slavernas flod,[136] till Chamlich, kazarernas huvudstad, där kazarernas kagan[137] uppbär sin tionde av dem. Resan går vidare till Gorganska havet [Kaspiska havet] och Gorgan [Asterabad] och därifrån vidare på kamelrygg över Raj till Bagdad.[138]

För Alfred den Store (849-899), kung av Wessex, sträckte sig Europa till Don.[139]

Under medeltiden kom man att framställa världen i form av T-i-O-kartor. De tre då kända kontinenterna Asien, Europa och Afrika ritades som omflutna av världshavet, Oceanos. T-kartan ritades med öster uppåt och Asien upptog vanligen den övre halvan. Europa och Afrika delade på den nedra halvan. Medelhavet utgjorde T-ets lodräta stapel och T-ets vågräta stapel bildades av Tanais och Nilen (eller Röda havet) (fig 6).[140] Från och med den sk T-kartan från Saint John's College i Oxford, vilken dateras till mellan 1090 och 1110, placeras Jerusalem i T-ets skärningspunkt i enlighet med Hesekiel 5:5:

> Thetta är Jerusalem som iagh jbland hedninganar satt haffuer / och land ther alt om kring[141]

---

132 "In cuius Scythiae medium est locus, qui Asiam Europamque ab alterutro dividit, Riphei scilicet montes, qui Thanain vastissimum fundunt intratem Meotida cuius paludis circuitus passuum mil. CXLIIII, nusquam octo ulnis altius subsidentis." (Jordanes V:32-33).

133 R Arnheim (1982), s 122.

134 W Ullmann (1955), s 105.

135 J Marquart (1903), s 163, 350.

136 Under äldre tider kallades Don (Tanais) "slavernas flod" av araberna (J Marquart (1903), s 198, 351).

137 J Marquart (1903), s 202, 351.

138 J Marquart (1903), s 350f.

R Ekblom (1941/42), s 116.

140 *Geschichte Salzburgs* (1983), pl XII; A-D v d Bribcken (1985), passim; L Lönnroth & P U Møller (1985), s 22, fig 3 & 4 s 23; A Eriksson (1991), s 124.

141 *Biblia* (1540-1541); *Vulgata* har följande lydelse: "Ista est Ierusalem, in medio gentium posui eam, et in circuitu eius terras"; A-D v d Bribcken (1985), 103.

Denna ordagranna tolkning av Hesekiel leder till ett delikat problem, eftersom skärningspunkten blir omflutet av vatten. Men man gör inte avkall på konsekvensen: Jerusalem återfinns som en ö i Medelhavet.[142]

I *Liber Floridus*-hanskriften i Gent, vilken fullbordades Anno Domini 1120[143], och tillskrivs kaniken i Saint-Omer-klostret, Lambert, finner vi en en bild av kejsar Augustus med en T-karta i vänster hand (ett tänkt riksäpple) (fig 7).[144] På samma handskrifts fol 19 finner vi en uppräkning av de folk, volka bebor de tre kända världsdelarna. Förteckningen är gjord i form av en jordskiva omfluten av världshavet (fig 8).[145] Bland Asiens folk räknas såväl *Scythas*, som *Ruthenos*. Först bland de europeiska folken återfinns *Gothos*. På kartan över Europa finner vi *Gothos* på ön *Scanzia*[146] (fig 9). Med vandalerna torde avses finnar, vilka även de bebor ön Scanzia. T o m hunnerna (ibland kallade de vita hunnerna), *hunos*, är ett europeiskt folk, vilket ryssarna inte är, enligt *Liber Floridus*. Under jordskivan läser vi att även för *Liber Floridus* författare tar Europa sin början i öster vid floden Tainais: "Europa incipit a flumine Tanay ...."[147].

På en manuskriptillumination gjord i Akko [fr: St Jean d'Acre; arab: Akka], korsfararnas sista fäste i det Heliga Landet, c 1287, kort före Akkos fall 1291[148], visas Vår Herre vilande på den sjunde dagen hållande i sin vänstra hand en jordskiva i T-form (fig 10).[149]

Världens delning mellan Noaks tre söner syns även på träsnittet ur Hartmann Schedels *Liber Chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis* (1493),[150] Iaphet [Jafet] får Europa, Sem Asien och Cam [Ham] Afrika (plansch I).

Den ryska isoleringen från Europa under efter det första årtusendeskiftet av vår tideräkning kan även exemplifieras med den tysk-romerske kejsaren Henrik IV:s[151] förmälning med den ryska prinsessan Eupraksija (i väst känd som Adelheid eller Praxedis) efter hans första gemåls, markgrevinnan Berta av Susas död 1087, har gått de ryska annalerna spårlöst förbi.[152] Detta trots att kejsarens giftermål med furst Vsevold I:s († 1092) dotter, och änka efter greven av Stade, knappast saknade politiska biavsikter.[153]

I Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltidens kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:nde århundradet börjar

---

142 A-D v d Bribcken (1985), 103. - *Se även* H Hecker (1985), s 38f.

143 Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), s VII.

144 Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 138 v (s 280).

145 Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 19 r (s 39).

146 Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 241 r (s 481).

147 Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 19 r. - Se även B Braun-Niehr (1995), s 38.

148 P Lock (1995), s 104f, 238, 253.

149 Bibliothèque Nationale, Ms fr 20125, fol 3r (detalj av ett initial Q), Akko c 1287; J Folda (1976), s 189, fig 52.

150 Inc Holmiae 39.

151 1050-1106; tysk kung 1056-1105; tysk-romersk kejsare 1084-1105.

152 W Heissig (1983), s 46.

153 W Heissig (1983), s 46. - Jmf *Die Chronik des Albert von Stade* (1890), s 23.

kapitlet "S. Philips och hans döttrars martyr-död" Sankt Philips saga med följande konstaterande:

> Philipus for af suerike ok tel asiam som byrriar .ii. ryzalande.[154]

Även för Borgiakartans[155] (plansch II & fig 11) upphovsman utgör "den stora floden Don"[156] gränsen mellan Europa och Asien. Alldeles intill den östra stranden av Don avbildas hedningarna dyrkande elden,[157] invid vilken en borg med texten "Rostaor" är inritad.

I Nicholaikirche i Stralsund finns fyra träreliefer med en höjd av 78 cm och en sammanlagd längd av 400 cm, vilka varit bemålade och prytt novgorodfararnas bänkar (fig 12).[158] Relieferna torde ha dekorerat ryggsidan på kyrkbänken. De i ek skurna trärelieferna avbildar jaktscener, med jakt på enhörning och olika pälsdjur, samt insamlandet av honung[159] och försäljning av dessa naturens håvor till en tysk köpman stående utanför porten till Peterhof i Novgorod[160]. De

---

154 *Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet* IV. Bd I; h I, II (1847), s 200.

155 Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

156 Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Tanays fluvius permaximus".

157 "Hic pagani adorant ignem."

158 E von Haselberg (1902), s 506; F Keussler (1921), s 38-39; F Adler (1926), s 31, fig 30; P Heinsius (1962), s 243-252; H Sachs (1964), s 46-48, fig 75-78; H Trost (1973), s 91; E Frü ndt (1978), s 540-542; J Voss (1980) s 71-72; K Fritze (1984), s 30; N & R Zaske (1985), s 17 fig 82-84; T Mulot (1989), s 176-177; M Kempff (1994), 41-42.

159 Redan i Nestorkrönikan, vilken torde ha tillkommit kort efter 1110, det sista året i krönikan, finns ett omnämnande av samma exportprodukter. Enligt krönikan skall furst Svjatoslav år 868 ha meddelat sin mor att han inte vill bo i Kiev, utan i Pereslavetts vid Donau: "enär det är medelpunkten i mitt rike och allehanda varor samla sig där: guld, silver, vin och varjehanda grönsaker och frukt från Grekland; silver och hästar från Böhmen och Ungern samt från Ryssland pälsverk, vax och honung och tjänstefolk" (A Jensen (1908), s 11). - Michael Neander (eg: Neumann) (1525-1592) skriver: "Omnis generis feris, auibus, piscibus & melle adeo abundat, vt in vastis syluis in specubus, & excauatis roboribus aliquando toti mellis montes reperiantur & homines feraeq; in illos mellis lacus improuidi delapsi, ibi immersi tanqamus in pice periclitentur, quod de sequenti narrationeè Pauli Iouij Moscouia planius patebit (M Neander (1597), 231). - Johann Boch (1555-1609) har en intressant beskrivning av honungen som naturtillgång: ": reference should be made to the abundance of honey nature causes bees to secrete in clefts where it collects without application of any skill or effort on the part of man. This was a phenomenon I often chanced to behold in Russia, or Muscovy. Large honeycombs are concealed in tree trunks and rustics proceeding through the dense forests looking for honey can easily harvest them." (H F Graham (1986), s 96; *se även* not 16 ibidem). Richard Chancellor skriver: "They haue also great plentie of bees, whereby they haue such abundance of hony and waxe that it is with them of smaul price .... they haue by theyr rych furres, as Sables, Marternes, Luzernes, most whyte armyns, and such other they fell to marchauntes of dyuers countries. They bye and fell with simple faythe of woordes exchaungynge ware for ware withowt any curious bondes or cautels. And albeit they haue the vse of both golde and syluer moneys, yet doo they for the most part exchaunge theyr furres for frutes and other thynges necessarie to mainteine theyr lyfe" (R Eden ((1555) 1885). - Petrus Petrejus skriver att "Så ändoch vthi Rydzland finnes ingen malm/ hwarken en eller annan: så är thet lijkwäl itt ganska feet och fruchtsampt land på korn och kerna/ foghel och Diur/ Boskap / Salt och Humbla/ Fisk och Honing/ så at mångastädes Folcket intet annat arbete göra om Sommaren/ än som sokia Bijstockar vthi skoghen/ och sambla en öfwerflödigh hoop med wax och honing" (P Petrejus (1615), Femte boken, s 9).

160 P Heinsius (1962), s 249. - Hannelore Sachs' hypotes om reliefernas upphovsman är

ryska jägarna är utrustade med skyterbågar. Alla avbildade ryssar har flätor och flätade skägg, dock så att Gilbert de Lannoys i beskrivningen av sin resa 1413 talar om att "kvinnorna har två, och männen en fläta"[161]. Pregnansen hos det flätade skägget kan ha präglat hans minnesbild av männen i Novgorod.[162] Paul Heinsius tolkar in i reliefen även en social struktur: de i höga koniska hattar klädda ryssarna, av vilka de flesta är bågskyttar, representerar ett högre samhällsskikt än de andra.[163] Trärelieferna i Nikolaikyrkan i Stralsund brukar dateras till mitten av 1300-talet. I St. Annen-Museum i Lübeck förvaras en bänkgavel som stått i domkyrkan i Lübeck och den företer en reliefskulptur av en rysk pälshandlare med både flätat hår och skägg.[164]

När de tyska hansastädernas konstnärsverkstäder skulle framställa "den asiatiska kontinenten i scenen med konungarnas tillbedjan valde de att ibland förse denne med ett ursprungligen ryskt attribut, nämligen det flätade skägget."[165] Tidvis kunde även den svarte afrikanske konungen få ett flätat skägg,[166] såsom på vänstra ytterdörrens insida på altarskåpet av Bernt Notke och Herman Rode (1468) för Nikolaikyrkan [Storkyrkan] i Stockholm, och i Krämeraltaret i Mariakyrkan i Wismar[167]. Däremot har för mina ögon aldrig kommit en framställning där konungen från Europa skulle ha ett på ryskt vis flätat skägg. De tre vise männen representerar både de då kända tre världsdelarna och den kända världens utsträckning och därmed kan även den afrikanske konungen någongång förses med flätat skägg. Vi kommer längre

---

närmast rörande i sin [folkdemokratiska] naivitet: "Unbeholfen und primitiv ist die Wiedergabe der Personen auf diesen Reliefs, die vielleicht ein Schiffszimmermann aus den harten Eichenhöltzern schnitzte" (H Sachs (1964), s 47). Sachs är även ensam om sin sena datering; mitten av 1400-talet. - Vid den tidpunkten var novgorodfararnas glansdagar förbi (N Angermann (1989), s 105). - Novgorod hade skaffat sig ett herravälde över flodsystemet i nordost genom att upprätta *pogost*er vid Onega, Dvina, Pinega, Mosha och Vaga och tributen betalades i skinn (J Martin (1986), karta 1 s 56, s 57). Novgorods skinnhandel bestämde i stor utsträckning Novgorods försvars uppbyggnad och den bestämde Novgorods reaktion på storfurstendömet Moskvas nordvästliga expansion (J Martin (1986), s 149).

161 Min översättning av: "Die Frauen tragen zwei Zöpfe, die Männer einen"; G de Lannoy, *Scriptores Rerum Prussicarum* 3 (1866), s 447. - Gilbert skrev inte sina resebeskrivningar med tanke på någon större spridning eller med några litterära avsikter, de var avsedda som redogörelser för hans furstliga uppdragsgivare, främst i Burgund (E Maschke (1956), s 165).

162 Han dröjde också med att nedteckna sina reseminnen till efter 1450, vilket kan förklara en del av felaktigheterna i hans minnesbilder (*Scriptores Rerum Prussicarum* 3 (1866), s 452).

163 P Heinsius (1962), s 245.

164 W Stieda (1893), s 335-345; G Schaumann & F Bruns (1902), s 132-133, 170-171; F Adler (1926), s 32; H Vogeler (1989), s 178; M Kempff (1994), fig 15 s 41. - H Vogelers datering, 1400-talets tredje fjärdedel, är tvivelaktig (H Vogeler (1989), s 178). Som N Angermann konstaterar var den tyska novgorodhandelns glansdagar förbi när Ivan III 1478 införlivade Novgorod med sitt moskovitiska rike. Ivan III stängde det tyska handelskontoret i Novgorod 1494 (N Angermann (1989), s 105).

165 M Kempff (1994), s 42. *Se även* C G Heise (1926), fig 33. - Enligt Strabo (3:11) ligger Scythia mitt emot Aethiopia.

166 A Lindblom (1916), s 7 & planch 6. Andreas Lindblom kommenterar: "Anmärkningsvärt är, att den mörkhyade är framställd med skägg i två långa flätor" (A Lindblom (1916), s 7).

167 1400-talets andra tredjedel (C G Heise (1926), fig 29).

fram att få en parallell i attiskt svartfigurigt vasmåleri, där en "etiopisk" krigare framställs i skytisk dräkt.[168]

Utöver det flätade skägget har den asiatiske konungen i altarskåpet från Det heliga korsets kyrka i Euraåminne [fi Eurajoki][169] (fig 13)[170] även samma typ av konungslig huvudbonad som tsar Vassilj III Ivanovitj i Erhard Schoens (c 1491-1542) träsnitt från c 1528 (fig 14)[171] samt i en liknande ryttarbild av tsaren (fig 15)[172] från c 1530. K K Meinanders beskrivning av huvudbonaden, "En med en turban omvirad krona"[173] är inte riktigt adekvat. Det är snarare frågan om en kronhuva i form av en rysk kiber[174] med öppen krona. Av altarskåpet från Euraåminne kyrka har endast korpus bevarats, men spår av gångjärn visar att det haft flygeldörrar[175]. Skåpet har av K K Meinander daterats till 1425-1450.[176] Därtill har den asiatiske konungens page en stor sabel hängande i svärdsgehänget.

På ett glasmålning med motivet "Kambyses dom" (1542) av den nederländske konstnären Dirick Vellert (c 1488-85 - kort efter 1547)[177] avbildas den persiske storkonungen Kambyses (fornpers; grek: Kambujia)[178] iförd en turban med en likadan öppen krona påträdd över sin turban.[179]

Vax betecknade Olaus Magnus som en asiatisk produkt, vilket han omtalar i förbigående när han talar om Narva och Ivangorod och Svante Stures[180] erövring av den senare fästningen 1496:

---

168 *Se nedan* kapitlet "Skyter".

169 Nu återbördad till Euraåminne församling, efter en längre tid i Raumo museum.

170 K K Meinander (1908), s 125 ff & fig s 126; C A Nordman (1964), s 331 fig 339.

171 M Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1287 s 1235. -*Se även* kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

172 278 x 200 mm, c 1530; M Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1288 s 1236. -*Se även* kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

173 K K Meinander (1908), s 127.

174 Se fig 13.

175 K K Meinander (1908), s 125.

176 K K Meinander (1908), s 129. C A Nordman ansluter sig till Meinanders datering (K K Meinander (1964), s 634).

177 Glasmålning, diameter 27,9 cm, 1542; Rijksmuseum, Amsterdam, inv nr RK-14517; E Konowitz (1995), färgplansch 15 s 44, kat nr 80 s 156, s 157.

178 Kambyses II, storkonung av Persien 530-522 f Kr, son till grundaren av det storpersiska riket Kyros II, "den Store" (fornpers Kurus), av den akamenidiska ätten.

179 Glasmålningen föreställer Kambyses som dömt den korrupte domaren Sisamnes att flås levande och hur Sisamnes' son och efterträdare sitter i domarsätet med sin fars flådda skinn ovanför sig. Berättelsen om Kambyses' dom finns både hos Herodotos och Valerius Maximus.

180 Olaus Magnus skriver att erövringen leddes av Sten Sture d ä och Svante Sture, medan trupperna leddes av Knut Posse och Svante Nilsson [Sture]. Olaus Magnus betonar gärna Sturarna, bröderna Magnus betraktade sig som medlemmar av Store-ätten [Store = Magnus]. Brödernas far var emellertid Linköpingsborgaren Måns Petersson. - Ärkebiskop Jakob Ulvsson menar i ett brev den 30 november, på S:t Andreas dag, 1496 till Åbobiskopen Magnus [Stiernkors] att segern i Ivangorod vunnits genom gudomlig hjälp: "... fatemur quidem magnum esse quod per nostros circa nouum castrum in Russia potius diuino munere quam humano factum fuit" (*Handlingar rörande Skandinaviens historia* XVIII (1833), s 56; A I Arwidsson I (1846), s 172ff; G Kellerman (1935), s 245).

> Emellertid måste man i borgen [Ivangorod] kvarlämna ett ansenligt förråd af vax, som man på grund av dess tyngd ej mäktade föra med sig. (Denna vara utgör i *Österlandet* en betydande inkomstkälla för krämarna, och landsherrarna hafva däraf en rik skatteintäkt).[181]

Vaxlagret var österländskt även i sitt överflöd:

> Så stort var detta förråd, att vaxet, då det vid branden smälte och flödade ut, öfversvämmade stora vidder och där bildade en segelbar ström.[182]

Ännu på Caspar Vopels (1511-1561) Europakarta (fig 16), vilken publicerades postumt 1566,[183] finns vid Novgorod (fig 17) och vid Volgakröken en härskarbild med en liknande huvudbonad (fig 18). Lägg även märke till den framträdande sabeln som mansfiguren intill Novgorod har vid sin sida (fig 17). Han sitter likt en ensidig sköldhållare till en vapenskölds med en port i sköldemärket. Härskarbilden vid Volga, som inte kan vara någon annan än storfursten av Moskva, har till sin huvudbonad tillagda nedhängande "öronlappar", som på en skytermössa, en *baslyk*[184] (fig 18). Ovanför och under honom finner vi texten "Moscoui - tern" och väster om honom har Vopel satt in en vapensköld med en okrönt, sinisterseende, örn. Alldeles under bystbilden finns första stavelsen till "ASIATICA" av "SARMATIA ASIATICA".[185] Vid själva staden Moskva finns en vapensköld med en dextervänd Sankt Georg och draken (fig 16), men härskarbilden med örnen i skölden har placerats i kröken av floden Rha (Volga). Nordost om storfustens bild har Vopel lagt texten "SCYTHIAE pars Cumania hodie, Tartaror[.] principatus, olim Hunorum".

Den engelske alkemisten, astrologen och matematikern John Dee (1527-1608) diskuterar i manuskriptet *Of Famous and Rich Dicoveries*, 1577, ett verk som William H Sherman beskriver som "an attempt to amass the historical and geographical details of a general "Periplus [or circumnavigation] Scythian & Asiaticall",[186] huruvida "Moscovia City be in Asia or Europ" and, comparing "my friend Mr. Stephen Borough his plat" with several of Mercator's maps, attempts to determine " a place in the Isy Ocean answerable to the mouth of Tanais ....".[187]

Dee var en av Englands ledande rådgivare i marina frågor[188] och en av Europas ledande lärda experter på nordvästra Asien. Kapitlen 16 - 26 i *Of Famous and Rich Dicoveries* behandlar nordvästra Asien, "The Scythian Ocean [Norra Ishavet], "Moschovie Iurisdiction," "some Inland Scythian places,"" mm liknande frågor.[189]

---

181 O Magnus XI:1 ((1555) 1909), I s 225 [*min kursivering*].

182 O Magnus XI:1 ((1555) 1909), I s 225 [*min kursivering*].

183 Skuren i trä av Bernart van der Potte i Amsterdam (H Michow (1907), s 169).

184 L S Klocko (1991), s 105.

185 H Michow (1907), kartbilaga 4; L Bagrow I (1975), fig 59.

186 W H Sherman (1995) ,s 176.

187 W H Sherman (1995) ,s 177.

188 W H Sherman (1995) ,s 172. - Sir Hugh Willoughbys och Richard Chancellors mecenat var John Dudley, hertig av Northumberland, i vars tjänst Dee var, och troligen bodde Dee även hos hertigen (W H Sherman (1995) ,s 177).

189 W H Sherman (1995) ,s 179. - Bland sina källor räknar Dee upp bl a Plinius, Ptolemaios,

Ivan Groznyi [den Förskräcklige] försökte rekrytera Dee i sin tjänst, men Dee avböjde det lukrativa erbjudandet.[190]

Även för renässansens polyhistorer var gränsen mellan Europa och Asien definierad alltsedan antiken.

Alfred Jensen skriver i sin *Rysk kulturhistoria* om den tverska köpmannen Afanasij Nikitins resa till Indien 1466-1472:

> Med Indien var det dåtida Ryssland genom Nikitins skrift i själva verket mer förtroget än med det västra Europa.[191]

Om banden västerut tillägger han:

> Mellan Ryssland och det tyska riket funnos ännu inga kulturella förbindelser; till Polen spärrades vägen genom de konfessionella fördomarnas mur, och till Rom var det ännu längre, ty Konstantinopel hindrade.[192]

Och Paul Bushkovitch tillfogar:

> In Russia there were no *chansons de geste* or law schools as in the West, and no schools of grammar and rhetoric that preserved, studied, and commented upon the ancient Greek classics as in Constantinople.[193]

Även Giovanni Boccaccio (1313-1375) drar Europagränsen längs floden Tanais (Don) upp från Svarta havet.[194] Boccaccio började arbeta med *Genealogiae Joannis Boccaccio cum demonstrationibus in formis arborum designatis. Eiusdem de montibus & sylvis; de fontibus: lacubus & fluminibus. Ac etiam de stagnis et paludibus: necnon & de maribus : seu diversis maris nominiibus* den geografiska delen av verket mellan 1355 och 1357 och han reviderade manuskriptet 1374.[195] Det bygger dels på Plinius, dels på de antika geografers verk vilka Petrarca hade försett honom med. Boccaccios biograf Vittore Branca beskriver verket som

> It is a catalogue, or rather an inventory, of cultural geography of both classical and contemporary times ...[196].

Boccaccios arbete kom ständigt ut i nya upplagor. Den upplaga jag arbetat med trycktes i Venedig 1511. Samma år gavs en upplaga ut i Paris.

Strabo, Arrianus, Aethicus, Albategnius, Herberstein, Olaus Magnus, Albert Krantzius, André Thevet "and mercantile or ambassadorial explorers from a variety of countries and centuries" (W H Sherman (1995) ,s 179), dvs i mycket överenstämmande med de källor vilka i denna avhandling kommit till användning för att teckna den mentalitets- och kulturhistoriska bilden av och bakgrunden till den heraldik som här är föremål för studium.

190 W H Sherman (1995) ,s 7, not 17 s 203. - Däremot antog Dees son Arthur Dee senare storfurste Michails erbjudande om att bli arkiater hos storfursten.

191 A Jensen (1908), s 78.

192 A Jensen (1908), s 78.

193 P Bushkovitch (1992), s 4.

194 G Boccaccio (1511), s 155.

195 V Branca (1976), 110.

196 Ibid.

Benediktinermunken Andreas Walsperger från Saltzburg ger 1448 skriftligt och kartografiskt uttryck för samma klassiska uppfattning om var gränsen mellan Europa och Asien går.[197]

Den mångfrestande påven Pius II (påve: 19/8 1458 - 15/8 1464)[198] (fig 19), uppger sig vara anhängare av Klaudios Ptolemaios och Tanaisgränsen[199].

1486 utkom i Ulm i Tyskland Johannes von Glogoviensis'[von Glagau] († 1507) utgåva av Ptolemaios' Kosmografi. Ptolemaiosutgivaren från Krakow i Polen kallar i denna Ryssland för "det asiatiska Sarmatien":

haec tabula habet Sarmatiam asiaticam, nunc dictam Moszkowiam.[200]

Polska forskare har påvisat att Johannes von Glagaus kommentarer till Ptolemaios utgjorde stommen till hans universitetsföreläsningar i geografi vid universitet i Krakow. Den omständigheten att lärda från många västeuropeiska länder studerade i Krakow bidrog till att sprida uppfattningen om Ryssland såsom tilhörigt Asien.[201]

I Jagellonska biblioteket i Krakow fanns en handskrift av Johannes von Glagaus hand, i vilken han med hjälp av arabisk mnemoteknik beskriver världsdelarna i djurgestalt. Asien framställer han allegoriskt i en björns gestalt.[202]

Författaren till den betydelsefulla kosmografin med titeln *Cosmographiae introductio* (1507), Martinus Ilacomilus skriver lapidariskt: "Asia ab Europa Tanai fluvio secernitur".[203] Gregor Reisch undervisade att: "Europa clauditur ab oriente tanai, meotide palude et ponto."[204]

Mathias Miehowita håller i *Tractatus de duabus Sarmatiis* också på Tanais som Europas östgräns, men går till storms emot de Ripeiska [Hyperboreiska] bergens existens.[205]

I Ptolemaiosutgåvan från 1535 dras gränsen mellan Europa och Asien mellan de två Sarmatierna (fig 20).[206]

Den schweiziske humanisten och poeten Henricus Glareanus (1488-1563) tog sig i sällskap med Erasmus av Rotterdam [eg: Geert Geertz] (1466-1536) till Freiburg, där han verkade som professor i historia och poetik åren 1529-1560 anmäler sig som anhängare till Ptolemaios, även vad gränsen mellan Europa och Asien beträffar.[207]

---

197 E Wisotzki (1897), s 403; L Bagrow I (1975), s 28f.

198 Enea Piccolomini (1405-1464).

199 E Wisotzki (1897), s 403f.

200 E Klug (1987), s 273.

201 E Klug (1987), s 274, samt i not 28 på denna sida anförd litteratur.

202 E Klug (1987), s 274f.

203 E Wisotzki (1897), s 404.

204 E Wisotzki (1897), s 404.

205 E Wisotzki (1897), s 404f.

206 I. Tengström (1986), s 495.

207 E Wisotzki (1897), s 405. Henricus Glareanus blev för eftervärlden mest känd som musikteoretiker.

Fram till Nya tidens början förblev begreppet "Europa" helt främmande för den ryska, av den ortodoxa kyrkan präglade, andliga atmostfären.[208] I Västerlandet fick termen under medeltidens slut en ny innebörd som politisk-kulturellt identifikationsbegrepp.[209] Inte ens Filofejev [Philotheos] av Pskov, som skapade doktrinen om Ryssland som "det tredje Rom", hänförde Ryssland till Europa.[210]

Ett försök från kejsar Maximilian I:s sida att genom en beskickning till tsar Vasilij III få denne att ställa upp i en gemensam "europeisk" front mot den annalkande turkiske sultanen misslyckades enligt Ekkehard Klug:

> ... weil das Moskauer Zartum erst seit der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, nach der Angliederung der linksufrigen Ukraine, in einem machtpolitischen Gegensatz zu dem nunmehr benachbarten Osmanischen Reich geriet.[211]

Sigismund von Herberstein (1486-1566) som kände till Uralbergens existens höll styvt på Tanais som Europas gräns mot öster:

> ... we reached Moscow, situated, if not in Asia, at any rate on the very extreme confines of Europe, where it joins Asia, of which circumstances I shall say more hereafter in my description of the Don.[212]
>
> The very famous river Don, which divides Europe from Asia, ...[213]
>
> if a straight line be drawn from the mouth of the Don to its'source, you will find that Moscow is in Asia, and not in Europe.[214]
>
> The prouince of Moscouia, is so named of the ryver Mosca, whiche passeth by the metropolitane citie of Moscouia, called Mosca by the name of the ryuer Mosco. This prouince was called of the olde writers, Sarmatica Asiatica.[215]

Sultan Süleiman I (II) den Store[216], den tionde osmanska sultanen, utökade under sina fyrtiosex år som sultan sitt rike till över den dubbla utsträckningen.[217] Fig 2 visar Çanakkale, vid Dardanellerna, sundet mellan Marmarasjön och Egeiska havet. Samma ställe där perserkungen Dareios, "han som styr i Asiens länder", antas ha gått över "den helga Hellesponten .... ett gudasund". Kartan har utförts 1525/1526 av Piri Reis (c 1465-1554)[218], sjöofficer,

---

208 E Klug (1987), s 194.

209 E Klug (1987), s 194; A Eriksson (1991), s 124f.

210 M Cherniavsky (1958), s 619; E Klug (1987), s 196.

211 E Klug (1987), s 197.

212 S von Herberstein II (1852), s 4.

213 S von Herberstein II (1852), s 11.

214 S von Herberstein II (1852), s 13.

215 G Butrigarius, i von Herberstein II (1852), s 201.

216 1496-1566; sultan 1520-1566.

217 E Atıl (1987), s 18, 302. - Han var inte endast sultan och konstmecenat, utan även själv utövande poet; *se t ex* Talat S Halman, *Süleyman the Magnificent Poet* (Istanbul, 1987), vilken även innehåller sultanens poesi i översättning.

218 Piri Reis var brorson till den berömda amiralen Kemal Reis. Han deltog i flera sjökampanjer med sin farbror. Han fick senare befäl över den egyptiska flottan och verkade i Röda havet, Persiska viken och Indiska oceanen. Anklagad för att ha tagit mutor av portugiserna för att häva belägringen av Hormuz avrättades han i Egypten 1554 (E Atıl (1987), s 78).

kartograf, konstnär och författare[219] till *Kitab-i Bahriye* [Sjöfararens bok][220], vilken han dedicerade sultan Suleiman.

Sebastian Franck (1499-1542 el 1543) från Wörd förlägger även han Ryssland i världsdelen Asien i sin 1534 utkomna *Weltbuch.*[221]

En tillskyndare av den schweiziska reformationen var Joachim von Watt [latiniserad: Vadianus] (1484-1551), som även krönts som skald av den tysk-romerske kejsaren 1514 och två år senare utnämndes till rektor för universitetet i Wien. Åberopande Pomponius Mela drar även denne lärde humanist Europagränsen längs Tanais i *Epitomae trium terrae partium, recognita et aucta* (15-48).[222]

Erasmus av Rotterdam får i maj 1535 ett brev av en tidigare elev, Caspar Hedio [Heid] (1494-1552), där denne tillskriver sin lärare med nyheter från Polen, om vilket han har att förtälja bl a att kungen av Polen förbereder krig mot "de asiatiska moskoviterna":

> ... ; de Turcarum rebus non omnino felicibus, vt coniectura assequi licet; et quod rex Poloniae in Moscos Asiaticos paret bellum[223]

Även den tyske geografen, matematikern och orientalisten Sebastian Mü nster (1489-1552) gör i sin 1544 i Basel utkomna *Cosmographia* Tanais till världsdelsåtskiljande mellan Europa och Asien.[224]

Biskopen av Nocera, monsigneur Paolo Giovio [Paulus Jovius] (1483-1552) skriver i *Historia sui temporis* (1550-1552) om Rysslands utsträckning:

> These Ruthenians, therefore or Moscouites, are people of the Northeast parte of the worlde from vs, and are determined with the limittes of the great ryver Boristhenes [Borysthenes] of Scithia: on the one side with the Lithuanians and Polonians, and on the other syde with the Tartars, ...[225]

Paulo Giovio, som aldrig besökte Ryssland, byggde sitt arbete på informationer han fått av den ryske storfurstens sändebud, Dimitri Gerasimov, till påven Clemens VII (påve: 19/11 1523 - 25/9 1534). Gerasimov besökte Rom 1525.[226] Olaus Magnus var bekant med Giovios arbete.[227]

---

219 E Atıl (1987), s 24, 30, 33, 78, 80, 81. - Hans kartor hade en mycket stor exakthet och inkluderade områden, vilkas existens först på 1800-talet kunde bekräftas av västerlänningar (E Atil (1987), s 80).

220 1525/1526, Topkapi Sarayi Müzesi, H 642, fol 44a, Istanbul, Turkiet; E Atıl (1987) fig 36, s 80, kat nr 36 s 308. - Den första utgåvan av *Kitab-i Bahriye* kom 1521 och var avsedd som en handbok för sjöfarare. Denna edition är känd i ett tjugotal exemplar. Utgåvan 1525/1526 har bevarats till våra dagar i drygt tio exemplar. I dr Nasser D Khalilis samling finns ett exemplar, som utgivits c 1670 (J M Rogers (1995), kat nr 75 s 121).

221 S Franck (1534), s cxxxix v. - Sebastian Francks verk fanns I Erik XIV:s bibliotek (*Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27 (1845), s 383).

222 E Wisotzki (1897), s 405. - Pomponius Melas verk fanns i Johan III:s bibliotek.

223 E Roterodamus XI (1947), s 135; E Klug (1987), s 281.

224 S Münster (1544), s dxliiij, dxlvij, dxcv.

225 P Jovius (1852), s 195.

226 H Richter (1967), s 118.

227 H Richter (1967), s 118.

En av den franska renässansens mest framträdande företrädare, läkaren och författaren François Rabelais (c 1494-1553) betraktade moskoviterna till sin läggning och huvudsakliga verksamhets- och intresseinriktning som asiater.[228]

Professorn i matematik vid universitetet i Ingolstadt, Petrus Apianus [eg Bennewitz el Bienewitz] (1501-1552), är tydlig i 1551 års upplaga av sin *Cosmographia Petri Apiani, per gemmam Frisium apud Louanienses Medicu & Mathematicum insignem, iam demum ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, figurisque nouis illustrata* beträffande Europas traditionella gräns mot Asien och var den dras:

> Ab Oriente habet Tanaim, quem Scithae Silim vocant: & Moeotida, quem ijdem Temeridam, quasi matrem matris dicunt, & Pontum.[229]

Alexander Guagnini [Guagninus] (1538-1614), historiker och geograf från Verona, Comitis Palatii lateranensis, ansåg i *Sarmatiae Europeae descriptio* också han att Tanais skilde de två världsdelarna åt.[230] Han går också till doms mot de mytiska Ripeiska bergens existens.[231]

Johannes Magnus gör 1554 det lärda Europa bekant med var Europas och Asiens gräns i norr går:

> Sedan kommer man uthi Carelen/ ett Landskap som grädser medh twänne store och mächtige Förstendömen/ nemligen the Swenskes voch Muskowiters/ Latiners och Grekers/ Scandianers och Asiatiske Skyters.[232]

Johannes Magnus gränsdragning kan försvaras även ur modern naturgeografisk synpunkt. Arne Eriksson gör det på följande sätt:

> En avgränsning av Europa vid Sovjetunionen kan motiveras naturgeografiskt genom att sträckan mellan sydöstra Östersjön och Svarta havet utgör det område där Euro-asien börjar smalna av till den europeiska halvön. Fortsättningen av gränsen går genom Finska viken, Neva, Ladoga, Onega till Vita havet.[233]

Johannes Magnus är, tillsammans med vadstenamunken och rektorn vid Västerås' skola, Peder Månsson, samt de två norska ärkebiskoparna Erik Walkendorf († i Rom 1522) och dennes efterträdare Olof Engelbrektsson, bajraren Jakob Zieglers källor[234]. Ziegler uppger även att han fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.[235] I sin 1532

228 F Rabelais I (1868), s 128; II (1870), s 258; A Mansui (1912), s 13, 14, 15, 16.

229 PApianus (1551), s 34v.

230 A Guagnini (1578), fol 5v; E Wisotzki (1897), s 405.

231 "Tanais fluuij fontes (qui Europam ab Asia disterminat) quidam sub Ripheis montibus falsa opinione ducti ponebat." A Guagnini (1578), s 5v.

232 Erik Schroderus' (1620, företal, s X) översättning av: "Deinde occurit Carelia: quae est cosinis regio duorum maximorum principatuum, videlicet Sueonum & Moscouitarum, Latinorum & Graecorum, Scàndianorum & Scytarum Asianarum" (Johannes Magnus (1554), L I; C V, p 10).

233 A Eriksson (1991), s 127.

234 J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; Ahlenius (1895), s 35, 376.

235 "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat, permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2, 3). Översättning Hans Hildebrand.

utgiva beskrivning av Norden förklarar han Finlands geografiska belägenhet som Europas gräns mot Asien:

> Åtminstone begagnas ännu i dag namnet finska (*finnonicus*) viken, af Finland: denna ligger också framför Skytien och sträcker sig framför Asien långt bortom Don, d. v. s. Europas gräns.[236]

Eller med andra ord, Skytien och Asien börjar vid Finlands östgräns. Ryssland tillhör Skytien och Asien. Om Finland skriver Ziegler kort innan ovan citerade mening med hänvisning till Plinius:

> Samme Plinius synes hava kallat det Finnonia. Han säger nämligen i samma bok, litet tidigare: "Flere onämnda öar, mellan hvilka framför Skytien ligger en som kallas Pannonia.[237]

Ziegler inser att det finns ett glapp mellan Pannonia och Finnonia:

> Emellertid synes namnet icke passa, såvida icke det i fråga varande stället är fördärfvadt såsom många andra hos denne författare; från Finnonia eller Phinnonia är det icke svårt att komma till Pannonia, eftersom dessa ord hvarken till utseende eller uttal äro hvarandra mycket olika, hvadan en misskrifning var mycket möjlig för en person som väl kände namnet Pannonia, men för hvilken Phinnonia var något nytt och obekant.

Ziegler uppger att han fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.[238] Ärkebiskop Johannes måste även ha varit Ziegler behjälplig med denna verbala ekvilibristik.

Olaus Magnus markerar i sina träsnitt för *Carta marina* gränsen mellan Europa och Asien på de flesta ställen med dubbla trädrader. Vad Sverige beträffar följer den, föga överraskande, den av Olaus hävdade svenska östgränsen från Ishavet till Finska viken.

Jag är även böjd att hålla med John Granlund om att "'Tanni enn handrammi' [som] är Starkaters andre huvudmotståndare, kanske en eponym för Don, Tanais"[239] när Olaus Magnus skriver:

> Därefter färdades han längre in åt östern och kom ända till Bysans. Där besegrade han i brottning, förlitande sig endast på sin kroppsliga styrka, en jätte vid namn Tanna, som hade rykte om sig att vara oöfvervinnerlig, och tvang honom att, förklarad fågelfri, begifva sig till okända länder.[240]

---

236 "certe enim sinus Finnonicus hodie quoqueà Finlandia appellantur, Ipsa etiam Scytiae occursat & extra totum Tanaim id est Europae limitem longe procurrit in Asiae fines." (J. Ziegler (1532), s CVIv; H Hildebrand (1878), s 54, 55). Översättning av Hans Hildebrand.

237 "Idem Plinius uisus est eam appellasse Finnoniam. Verba eius sunt ex eodem libro, loco paulo superiore, Insulae quarum plures sine nominibus eo situ traduntur, ex quibus ante Scythiam quae appellatur Pannonia." (J Ziegler (1532), s CVIv. Översättning S Hilderand (1917), s 55).

238 "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat, permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2, 3). Översättning Hans Hildebrand.

239 J Granlund (1951), s 127. Saxo Grammaticus. Liber sextus; V; 15.

240 O Magnus (1909-12) 5:e boken IV, s 215. Detta har Olaus Magnus inspirerats till av Saxo Grammaticus: "Deinde apud Byzantium invictae opinionis giganyem, Tannam nomine, corporis viribus fretus colluctando devicit ignotasque terrarum partes proscripti titulo peter coegit. Igitur cum nulla fortunae saevitia vires eius victoria fraudare potuisset, ..." (Saxonis Gesta Danorum VI; 5; 15; s 155).

I *Swea och Götha Krönika* (1554) redogör Johannes Magnus för händelserna "Åhr 70 effter Christi Bördh" då "Filmer Götrijkson effter sin Fadhers dödh" blev "Götha Konung".

> han wende och sin hela Göthiske macht emot Ryssarna/ som honom tilförenne til krijgs reette/ hwilket han öfwerwan och giorde sigh skatteskyllige. Ty tå the förnummo at Estland/ som hart när them gränsade/ war kommet under Götherna/ begynte the icke lijtet at fruchta sigh/ thet itt sådant mächtigt Folck nalkades them alt för när. Therföre blef Filmer uthaff theras konung Herwit undsagd medh Krijgh/ hwilken/ ther han eliest ingen annan orsaak hade/ begynte en träta om the nästgränsande Landskaps Gränser och Råmärcke; Til hwilket tågh Götherna wore så modige och hogade/ lijka såsom the hade aldrigh lärdt nogot thet som syntes them wara liufligare och behageligare än at strijda och föra örligh; ....[241]

> På sidstonne wunno Götherna/ dogh medh mycken blodhspillo/ seger/ togo in en stoor deel aff Ryszland/ och effter sine Förfäders the gamble Göthers Exempel uthsträckte sitt Härskap och Regemente alt in til floden Tanaim/ som stöter in på Asiam och Europam/ ther the sedan uthi månge åhr hade sitt säte och wåning.[242]

Den store flamländske geografen Gerardus Mercator [latinisering av: Gerhard de Kremer] (1512-1594) hade i *Atlas Minor* inga invändningar emot Don som gräns mellan Europa och Asien:

> Ptolemäus unterscheidet es durch den Fluss Tanais von Asia, wie gleichfalls auch durch die lineam von jetzt gemeldetem Fluss bis zu dem Meer gegen Norost. Welcher Meinung denn auch wir mit den berühmtesten Geographis unterscheiben.[243]

I och med erövrinigen av khanaten Kazan (1552) och Astrachan (1556) *befästs* i väst uppfattningen om det moskovitiska riket som ett asiatiskt rike.[244] Den kommer även som en gåva för Gustav Vasa som nu intensifierar sin propaganda om Ryssland som en asiatisk stat:

> Already one can hear the comparison of Russia and Turkey, with the implication that both are essentially Asiatic empires on the frontiers of Europe, ...[245]

Motsättningen ökar genom Ivan Groznyis livländska krig (1558-1582).[246]

Från Kastelholms slott skriver Gustav Vasa den 20 mars 1556 till "utvald konung Erik" och talar om att "*um för:ne muschovite finge först ett stycke landh her in Europa, och att the för then orsak skulldh vile hielpe till att förekomme och affverije*

---

241 J Magnus (1629), s 154f. - Jag ber om läsarens tillgift för att jag i detta stycke gjort ett avsteg från min i övrigt kronologiska framställning och tar upp dessa händelser, vilka inträffat år 70 e Kr under mitten av 1500-talet.

242 J Magnus (1629), s 155.

243 G Mercator (1609), s 8; E Wisotzki (1897), s 406.

244 E Klug (1987), s 272.

245 M S Andersson (1954-1955), s 147-148. - Jmf Matti Klinge: "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholisiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

246 E Klug (1987), s 273.

hans tyrannij etc."[247] Brevet till kronprins Erik är skrivet med anledning av "en beskickning till konungen af Danmark".

En knapp månad senare, den 20 mars 1556, skriver kung Gösta på Kastelholms slott på Åland till "utvald konung Erik" och talar om att

> therföre vore tu begärendes, att han såsom en högförståndigh och gudfruktig herre och potentat ville sådane begge rikernes och jämvell menige christenhetenes skade och fördärff öffverväge, och ther nödhen så fordrede, vare obesväredt både medh rådh och dådh, hielp och bistondh *göre en sådane tyran manneligit motstondh*, och thet icke allenest på sin side, uthan och hoss andre umliggende herrer och förster så handle, att the och udi like motte ville betencke och öffverväge, hvadt oförvinnerlig skade och förderff ther utaff fölije motte, *um för:ne muschovite finge först ett stycke landh her in Europa, och att the för then orsak skulldh vile hielpe till att förekomme och affverije hans tyrannij etc.*[248]

Av kung Göstas ordval framgår klart att han håller Finlands östgräns för Europas östgräns mot Asien och ryssarna.

> Och opå sådane tilförsicht kan tu honum icke förholle, hvadt tu haffver förnummet um några besynnerlige prachticher och stemplinger, som alle stender och städer kringh um hele Östersiönn, så väll som tigh och Sveriges rike mykit anliggende ähre, som ähr, att *muschovithenn sigh till thet högste befliter och effterstår, att han sådane monarchie, macht och velle kunne bekomme kreing um hele Östersiön her in Europa, som turcken medt sitt tyrannij haffver fått in Asia och Africa;*[249]

När den spanske ståthållaren i Nederländerna, Fernando Alvarez de Toledo, hertigen av Alba (1508-1582) får höra talas om Narvas fall utbrister han lakoniskt:

> L'Europe sera libre ou cosaque.[250]

Giles Fletcher skriver i *Of the Russe Commonwealth* som utkom 1591 för första gången:

> ... Tanais or Don the ancient bounder betwixt Europe and Asia, that taketh his head out of Riazan' Ozero, and so running through the country of the Krym Tatar falleth into the great sea lake or mere called Maotis by the city of Azov.[251]

Den engelska drottningen Elisabeth I vände sig brevledes till zar Fjodor Ivanovitj och klagade över att hennes sändebud Jerome Bowes, i samband med en audiens vid zarens hov hade blivit fråntagen sin dolk.[252] Drottningen åberopade sitt sändebuds riddarstatus och anmärke att Bowes både här och där i Europa vid audienser hos konungar och furstar fått behålla sin dolk.[253] Drottningen ställer [barbariska] ryska bruk i motsats till vedertagna europeiska sedvänjor.

Den engelske författaren Thomas Lodge (1558-1625), som 1590 publicerade prosastycket *Rosalynde*. Euphues golden legacie: found after his death in

---

247 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 167 [*mina kursiveringar*].

248 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 168 [*mina kursiveringar*].

249 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 167 [*mina kursiveringar*].

250 J-J Altmeyer (1840), s 375; W Kirchner (1951), s 279.

251 G Fletcher ((1591) 1968), s 115.

252 E Klug (1987), s 197.

253 E Klug (1987), s 197.

in his Cell at Silexedra. Bequeathed to Philautus sonnes noursed vp with their father in England. Denna text tog William Shakespeares till förebild för As You Like It använder Tanais som benämning för en oändligt långt borta belägen, och mycket kall ort:

> Hadst thou been born whereas perpetual cold
> Makes Tanais hard, and mountains silver old;[254]

I Christopher Marlowes (1564-1593) bloddrypande drama *The Massacre at Paris*[255] talar hertigen av Anjou[256] om det krig Polen fört mot moskoviten och turken: "Rich princes both, and mighty emperors"[257].

Giovanni Botero (1533/40/44 - 1617), informator för hertigen av Savojens, Karl Emmanuels barn och abbot för S:t Michel de la Cloture-klostret i Piemont, är också en anhängare av uppfattningen om Tanais som världsdelsåtskiljande.[258]

Den protestantiske prästen och hovpredikanten hos hertig Friedrich av Kurland, Paul Oderborn, tycker 1589 att konung Sigismund, då konung av Polen och svensk tronföljare skall utvidga sitt rike till Dnepr:

> quis vero omnes populos, omnesq; nationes, quae a mari glaciali usq; ad Borysthenem[259] imperium tuum exspectant, recensere numerando queat?[260]

Hans anor förpliktar till att hålla de vilda och barbariska utomeuropeiska folken stången:

> habes quinetiam, o florentissime Rex, praeter paternas illas amplissimasq; & longe maximas haereditates sub potestate & imperio tuo maximum illud & potentissimum Polonorum regnum, quod veluti in statione aliqua collocatum pro totius Europae salutate contra feres & barbaras gentes nationeq; pro aliis agit excubias, & ruere nequaquam potest, nisi eodem etiam motu alia Christiana regna plurima & amplissimae provinciae labefactatae concidant & collabuntur.[261]

Den tyske humanisten Michael Neander (eg: Neumann) (1525-1592), som varit elev till både Luther och Melanchton, skrev en stor mängd läroböcker i vitt skilda ämnen. Han kom genom sitt populära författarskap att ge åsikten om Tanais som gränsflod stor spridning.[262] Det "moskovitiska väldet" ryms, enligt honom, inom Asiens gränser:

> Moscouia olim tota syluosa in finib. Asiae sita, & inde per quingenta milliaria Germanica orientem versus per Scythiam Asiaticam, extendere se excurrens, tamq; latè longeq; patens, vt in gentes & regiones valdè multas sit distributa, & ab Aquilone innumerabiles populi Moscorum principi parent, qui ad Oceanum

---

254 T Lodge (1590 (1907)), s 35; dens. (1963), s 36; R R Cawley (1938), s 256, 270.

255 Tillkommen mellan 1590 och 1592. Uppförd för första gången den 26 januari 1593.

256 Den blivande polske och franske kungen Henrik III (1551-1589; vald till polsk konung 1573; fransk konung från 1574). Hertigen av Anjou var son till Katarina av Medici.

257 I:7; Ch. Marlowe III (1931), s 209.

258 E Wisotzki (1897), s 406.

259 Dnepr.

260 P Odernborn (1589), s L2r.

261 P Odernborn (1589), s L2v.

262 E Wisotzki (1897), s 406.

> Scythicum itinere trium fere mensium extenditur.[263] Aliqui hac nostra aetate Asiam etiam in quinq; partes diuidunt, in imperium Moschioum, Ottomanicum seu Turcicum, Persicum, Tartaricum & Indorum regnum, ...[264].

Under kapitelrubriken "Orientales Sarmatiae regiones" berättar Neander om det moskovitiska rikets utsträckning:

Neander menar även att Finland sträcker sig långt bortom Tanais:

> .... Finlandiam etiam, quae Suecorum Regi mod`,o paret, extra totum Tanaim longe procurrere in Asiae fines.[265]

Även Petrus Bertius (1565-1629), kunglig geograf (1620) och historiograf samt professor i vältalighet, anslöt sig i *Breviarium totius orbis* till dem vilka oreflekterat höll på Dongränsen.[266]

Johann David Wunderer, hemmahörande i Strassburg, gör en resa i Danmark, Sverige och Ryssland åren 1589 och 1590 och han skriver om krigsväsendet i Ryssland och berör då även Tanais-linjen:

> Nachdem der Grossfürst jerlich viel kriegsvolck von nöthen hat, so werden alle drei Jahr der Bojaren söhn, die ihr 14 Jahr erreicht, conscribirt und zum Krieg gefordert, dagegen wird denen, so drey Jahr gedienet, abgedancket, welche zum theil an der liefflandischen, schwedischen, lithuanischen und tattarischen grentzen an dem Fluvio Tanai dienen, und wider der Feindt einfall gebraucht werden.[267]

Ekkehard Klug sammanfattar:

> Durch die zunehmenden Kontakte mit dem Westen wurden die Russen im 16. Jahrhundert zwar wiederholt mit dem Europabegriff konfrontiert, so dass dieser Terminus im Moskauer Staat gleichsam aktenkundig wurde, aber der vorherrschende, religiös untermauerte Reichspatriotismus stand einer inhaltlichen Aneignung des Europagedankens nachhaltig entgegen. *Russland und Europa waren in russischen Verständnis zwei wesensmässig voneinander getrennte Sphären.*[268]

Av Olaus Magnus beskrivning av Narva och Ivangorod i *Historia om de nordiska folken* framgår indirekt att söder om Finska viken drar gränsen mellan Europa och Asien längs Narovafloden. Han inleder kapitlet "Om maskiner och bössor som användas i fästningskrig" med fiendskapen med ryssarna:

> Man finner af de nordiska rikenas häfder, att så i äldre som nyare tid blodiga fejder ofta ägt rum mellan ruthener, de där ock kallas ryssar, eller moskoviter å ena sidan och svenskar eller finnar å den andra. Dessa fejder, som framkallats af olika, men städse högviktiga orsaker, hafva utkämpats såväl till sjöss som till lands, såväl på isfält som bland djupa snödrivor. Krigslyckan har - såsom vanligt är - varit växlande: än har den ena, än den andra parten afgått med seger, för att en annan gång i sin ordning lida ett fruktansvärt nederlag. Anledningen till slika omkastningar är att söka i olika omständigheter, såsom plats, tid och krigsledning, hvilka i dylika fall i hög grad inverka på händelsernas snabba utveckling.[269]

---

263 M Neander (1597), s 220. *Se även* A Kappeler (1972), s 85.

264 M Neander (1597), s 313.

265 M Neander (1597), s 414; G Rein (1909), s 71.

266 P Bertius (1627), s 63; E Wisotzki (1897), s 406.

267 F von Adelung I (1846), s 437.

268 E Klug (1987), s 197f [*min kursivering*].

269 O Magnus I ((1555) 1909), s 223.

Därefter kommer han in på beskrivningen av dessa "två fasta borgar" [Narva och Ivangorod], men Ivangorod nämns aldrig vid namn:

> Man ser på vidstående bild två fasta borgar, skilda från hvarandra af en djup och strid ström. Af dessa lyder den ena under Livlands storm stare - så kallas nämligen fursten öfver denna stora provins - den andra ä åter tillhör moskoviternas storfurste. Den förra, som bär namnet Narven, innehafves sålunda av de kristna liverna, den senare af de affälliga moskoviterna.[270]

Europa är kristet och denna del av gränsen mot Asien skyddas av liverna, medan de "affälliga moskoviterna" bor i Asien.

Sedan övergår Olaus till att berätta om svenskarnas erövring av Ivangorod och det rika bytet de där kommer över:

> Vid denna borgs erövring tillföll ett oskattbart byte av silver och dyrbara sobelskinn de sagda svea- och götahöfdingarna [Sten Sture och Svante Sture] samt deras här ... att de till lön för alla vedermödor, ... fått draga hem i triumf, lastade med rika skatter.[271]

Följden av erövringen och plundringen av Ivangorod blir emellertid ödesdigra för framtiden:

> ... detta rika byte förorsakade de övervunna fienderna [moskiviterna] oersättlig förlust och svår grämelse, uppväckte det å andra sidan ett ödesdigert och outsläckligt hat mellan sagda furstar [den svenske konungen och den moskovitiske storfursten], Deras vänner och länder i följd af den oenigget som uppstod, då anspråk på de tagna dyrbarheterna från skilda håll framställdes - och vardt detta hat sedermera rikenas olycka.[272] ....De segrande svenskarna hembjödo den [borgen Ivangorod] såsom gåfva åt stormästaren, men då denne ej vågade förena den med sitt välde, stack man den i brand.[273]

Det "asiatiska vaxet" var som ovan citerats, enligt Olaus Magnus, för tungt och måste lämnas kvar och bli lågornas rov.

Redan under det Jaakkola kallar för "förmongolisk tid", utgjordes vattendragen längs linjen Pihkova, Peipussjön och Narovafloden en vattendelare mellan västligt baltiska och östligt slaviska intressen.[274] När Samuel Kiechel 1586 går över gränsen till Ryssland vid Narovafloden skriver han:

> Nun scheidett diser bach düe zwen theil als Eyropam und Asiam von einander, dann düses stattlin noch in Europa gelegen und würt düe teütsche Narva genant, hatt inwendig desselbigen gleich gögen dem wassers, eines doppelhackhen schuss weitt, ein ander sehr vöst haus Iwanigro oder reüsische Narva genant. Dasselbige lü gtt in Asia, und hatt solches der könig aus Schwöden dem Moscowittr auch ingenommen,...[275]

En av Annales-skolans förgrundsgestalter, Fernand Braudel (1902-1985) citerar Immanuel Wallerstein, som utan någon tvekan placerar Ryssland

---

270 O Magnus I ((1555) 1909), s 223.

271 O Magnus I ((1555) 1909), s 224.

271 O Magnus I ((1555) 1909), s 224.

272 O Magnus I ((1555) 1909), s 224f [*min kursivering*].

273 O Magnus I ((1555) 1909), s 225.

274 J Jaakkola (1928), s **7**.

275 S Kiechel (1866), s 123; W Fritzemeyer (1931), s 26; L Tengström (1986), s 495.

åtminstone fram till Peter den Store "utanför det europeiska Europa".[276] Braudel stöder sig på M V Fechner när han framhåller att Rysslands intressen inte var riktade mot norr och väster, utan mot söder och öster. Samtidigt som dess viktigaste utrikes marknad var Turkiet.[277]

Beträffande Europas geografiska östgräns står sig Tanaislinjen ännu på 1600-talet väl. Johannes Gigas (1582-1637) hör till dem som höll på gränsen utan att tveka, såsom även teologen Bartholomäus Keckermann (1571/73 - 1608) och Jacob Chyneus.[278] Professorn i astronomi och matematik vid universitet i Bologna Giovanni Antonio Magini (1555-1617) hade utmärkta möjligheter att ge den från antikens klassiker nedärvda gränslinjen spridning bland de studerande:

> Asia enim Europae conjungitur in extremitate sui septentrionali ad occasum per dorsum, quod inter paludem Meotim et Sarmaticum Oceanum excurrit, supra Tanais fluvii fontes, atque utriusque terminus est ipse Tanais fluvius.[279]

Bolognaprofessorn utsträckte gränsen norrut till Sinum Gradvicum [Vita havet].[280]

Fernand Braudel konkluderar:

> La Russie n'est pas l'Europe, on le répète souvent, mais elle s'européanise alors.[281]

Paulus Merula (1558-1607) ser i *Cosmographiae generalis* (1605) ingen anledning han heller att frångå den ptolemeiska synen på världsdelarnas gräns:[282] "Lineam porto, a Tanais fonte versus Septemtrionem recta in Oceanum ductam, Orientalem Europae Limitem statui, ..."[283].

Petrus Petrejus skriver i *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) att "Thenne Elff [Tanais] skilier Europam ifrån Asia".[284] Redan varjagerna erövrade Ryssland fram till Tanais.[285] Även Petrejus tycks ha uppfattningen att det inte är

---

276 F Braudel III (1985), s 441.

277 F Braudel III (1985), s 442ff.

278 E Wisotzki (1897), s 406.

279 E Wisotzki (1897), s 406.

280 E Wisotzki (1897), s 406.

281 F Braudel (1949), s 146.

282 E Wisotzki (1897), s 406.

283 P Merula ((1609) 1621), s 203.

284 P Petrejus (1615), Första boken, s 97. - Petrus Petrejus [Peer Persson], "Upsaliensis från Erlesunda" gjorde studieresor i Ryssland åren 1601-1604 och skickades 1611 av Karl IX i politiska uppdrag till Ryssland, bl a "för att inhämta upplysningar om den falske tronpretendenten Grisjka, vars bedrägeri han ock avslöjade" (A Jensen (1908), s 172).

285 P Petrejus (1615), Andra boken, s 2f [Verket felpaginerat på dessa sidor; tryckt som Första Book, s 112f]. - "Men hwilka the Waregi hafwa warit kan iagh intet annars weta eller rättare förstå/ än som the skulle hafwa warit kompne aff Swerige. Ty vthi wåra Crönikor finnes jw wisz beskeedh at the Swenska esomofftast hafwa medh Rysserna krijgat och theras Land medh wäldige hand intaghit/ häriat och fördärfwat alt in til Elfwen Tanaim och them skatskyldige giordt." Petrejus har också en egen etymologi för varjag: "Therföre drabbar thet mera medh sanningen/ at the äre kompne aff Swerige/ och til efwentyrs medh een Krijgsöffuerste vthskickat/ som hafwer warit född widh Warnhems Klöster eller i Wartoffta Härade vti Westergöthland/ eller och han kan hafua hetit Werne/ och honom/ ther aff kallat Waregum. Folcket *VVaregos*/ och Haafwet ther

meningen att ett rike, eller en härskare, "skulle råda över Asien och Europa" och då var det således bäst att även låta varjagerna stanna vid Europas gräns.

Två av 1600-talets framträdande matematiker, David Froelich[ius][286], kejserlig matematiker hos Ferdinand III, samt Pierre Herigone [Petrus Herigonius] († c 1643), fransk matematiker av baskisk börd lärde båda ut att Europagränsen längs Tanais med dess antika anor var den givna östgränsen för vår världsdel, och filologen, astronomen och geografen Giovanni Battista [Giambattista] Riccioli (1598-1671), från Ferrara, är av samma uppfattning[287]. Riccioli föresatte sig att kompilera en geografi som skulle innehålla sin tids samlade geografiska vetande i ett verk. Han lyckades aldrig färdigställa sitt arbete men hans mätningar och delpublikationer uppskattades högt av samtiden.[288] Om Ryssland skriver han i översikten över de europeiska länderna: "Moscovia seu Russia Alba, pars Antiqve Sarmatiae, & Scythiae fuit"[289], dvs Vitryssland kunde tänkas höra till Europa, men detta område var identiskt med Sarmatien och Scytien och i kapitel XIX som handlar om Asiens länder skriver Riccioli "*Moscouia* orientalis, quae magna parte respondet Sarmaticae Asiaticae"[290]. I sammanfattningen under rubriken Excursio per Asiam skriver han om de styrkor asiatiska härskare kan uppställa: "Nunc Magnus Dux Moscouiae tercenta millia equitum potest in aciem cogere" och i nästa mening om turken:Immo Solymanus Turcarum Imper. erupit in Pannoniam Anno 1566. cum bellatorib. 350000."[291].

Karl Heinz Ruffmann ser inte handelsrelationerna mellan England och Ryssland som europeisk till sin karaktär:

> Vom kommerziellen Standpunkt aus sind deshalb an die englisch-russischen Beziehungen im 16. Jahrhundert nich europäische Masstäbe anzulegen. Vielmehr trugen sie das Gepräge der damals neu aufgenommenen Handelsverbindungen nach aussereuropäischen Ländern.[292]

Denna skiljelinje tar sig uttryck även i titulaturen, där en titel i Europa inte har samma innebörd som samma titel i Asien:

> Das war nur möglich, weil in England seit dem 16. Jahrhundert im Zuge der immer ausgedehnteren Fühlungsnahme mit neu entdeckten bzw. neu erschlossenen Ländern das wort "emperor" ganz allgemein auch als Titel für Fürsten und Potentaten gebraucht wurde, und zwar sehr häufig in bewusster Nachahmung

---

han öffuer foor Woretskoi Haaff/ som Rysserna gemeenligen kalla thet stycke aff Haafwet/ som ligger emellan Coporie Land och Eurepe och emellan Biörköön och Nyn" (P Petrejus (1615), Andra boken, s 2f).

286 *Medulla geographiae practicae* (1639), s 4.

287 G B Riccioli (1661), s 8.

288 *Dictionary of Scientific Biography* 11 (1981), s 411.

289 J B Riccioli (1661), s 28, sp 1.

290 J B Riccioli (1661), s 29, sp 2.

291 J B Riccioli (1661), s 633, sp 2.

292 K H Ruffmann (1952), s 27. - Ruffmann tillägger längre fram: "Diese Engländer waren zwar keineswegs Träger einer Kulturmission, doch sie sahen den Moskauer Staat mit den Augen des Westeuropäers und empfanden das Russland, wie sie es erlebten, leztlich als eine ihnen fremde und unverständliche Welt, die auf sie in ihrer Andersartigkeit in vielem abstossend wirkte. Diese Einstellung klingt - .... - als Grundton in allen zeitgenössischen Reiseberichten über Russland mit" (K H Ruffmann (1952), s 47).

> orientalischü bertriebener Höflichkeit. Daraus folgt: die Tatsache, dass der elisabethanische Engländer den russischen Caren mit emperor titulierte, entsprach seiner Auffassung vom alten Moskau als einem ausserhalb der "Alten Welt" gelegenen östlichen Staat, der nicht zum abendländischen Erdkreis gehörte und dem etwas Exotisches anhaftete, wobei es dahingestellt bleiben mag, wie weit der exotische Character des Titels "emperor" bei seiner Anwendung auf die verschiedenen "externen" Herrscher in der Vorstellung des Engländers der damaligen Zeit im einzelnen seinerseits differenziert war.[293]

1577 gav Richard Miles, medarbetare till Richard Eden, som från 1572 till sin död 1576 varit i The Muscovy Companys tjänst i Ryssland ut dennes samling reseberättelser med titeln *The History of Travayle in the West and East Indies and other Countrevs lying either way, towards the fruitfull and ryche Moluccaes; as Moscovia, Persia, Arabia, Syria, Egypte, Ethiopia, Guinea, China in Cathayo and Giapan, with a discourse of the Nortwest Passage* är betecknande för att Ryssland fördes till vilken annan världsdel som helst - utom Europa.[294]

Fram till mitten av 1600-talet kände man i Västeuropa inte till någon skriven rysk lag. Det var först det kejserliga sändebudet Augustin von Meyerberg, som från sin ambassad 1661-1662 medförde en första översättning av en tryckt "ulozenie" av år 1649 till "Europa".[295]

Coing betraktar frågan om ett europeiskt synsätt ur rättshistorisk synvinkel:

> Von Neapel und Salamanca im Süden bis zu Uppsala und Kopenhagen im Norden, von Oxford und Cambridge und den schottischen Universitäten wie Aberdeen im Westen bis zu Krakau und Wien im Osten befolgten die juristischen Fakultäten im wesentlichen den gleichen Studienplan und gründeten die juristische Ausbildung auf das römische Recht. So entstand in Europa ein einheitlich ausgebildeter Juristenstand.[296]

Han preciserar också området utanför, och östanom:

> Die osteuropäischen Länder jenseits der grentze von Italien, Ungarn und Polen bilden einen anderen Bereich, der zwar auf den gleichen Grundlagen, nämlich dem römischen Recht und dem Christentum beruht, der aber zu griechischen Kultur von Bysanz und nicht zum Westen gehört.[297]

Nancy Shields Kollmann varierar temat:

> Muscovy .... lacked the legal traditions bequeathed to Europe as a result of Roman occupation and Germanic invasion and developed by secular and ecclesiastical cultural establishments.[298]

För den högt bildade anglikanske prästen, Robert Burton (1577-1640) var ryssarna inte eurpéer ännu 1621:

---

293 K H Ruffmann (1952), s 82.

294 K H Ruffmann (1952), s 149f.

295 K H Ruffmann (1952), not 11 s 91.

296 H Coing (1984), s 3.

297 H Coing (1984), s 4. Max J Okenfuss delar Coings uppfattning: "Poland was part of Western Civilization, and Muscovy was not" (M J Okenfuss (1995), s 28).

298 N S Kollmann (1987), s 3.

> The *Russians, Muscovites,* and the most of the great Dukes subjects, are part of the *Greek* Church; ... That which remains, is the Western Church with us in *Europe*.[299]

Enligt Max J Okenfuss är omdömet om Ryssland i detta avseende ännu i mitten av 1600-talet oförändrat:

> In the middle of the seventeeth century a number of Europeans thus could look at the absence of Latin learning in Muscovy and announce that without it, the Muscovites were not Europeans and scarcely Christians[300]

och situationen förändras inte under det följande århundradet heller:

> In steadfast resistance to the irresistible, virtually every member of every social group in Russia rejected Latin learning throughout the entire early-modern period from the Peace of Westphalia to the French Revolution. They resisted Latin culture from the sanctioned arrival of humanists from Ukraine in Moscow in the 1640s, until the attempt to impose a national public school system on the nation in the 1780s.[301]

I samband med tsar Fjodor Aleksejevitj, Peter den Stores äldre brors tronbestigning, skrev hovpoeten och -predikanten Simeon von Polock 1676 en hyllningsdikt till den nye envåldshärskaren. I den beskriver hagiografen det moskovitiska rikets "Bezug". Den som vill beskriva vårt rike måste företa sig "sehr ausgedehnte Reise": I de europeiska länderna och i fjärran Asien är oss otaliga städer obekanta.[302]

I tionde bandet till de berömda bröderna Joan & Willem Blaeus *Atlas Major*, utgiven i Amsterdam 1662 följer Europas östgräns fortfarande floden Dons lopp (fig 21). Asienkartans kartusch har två kartuschhållare vilka båda har koger med pilar och den till heraldiskt höger stående håller även en skyterbåge i handen (fig 22). Kartan har en ram, som på de båda kortsidorna har 10 rutor med avbildningar av asiatiska folk iförda för sig karakteristiska dräkter. Bland dessa asiatiska folkslag finns även "*Moscovitae*" avbildade och den ryske mannen bär en kiber ("ryssehatt") på huvudet (fig 23).[303]

Mellan åren 1661 och 1666 sysselsatte sig bildade munkar i Kiev med att översätta Willem Blaus kosmografi *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus* i fyra band.[304] Först på 1670- och 1680-talen fick därmed de europeiska

---

299 R Burton, *The Anatomy of Melancholy* ((1621) 1660), s 641 [*mina kursiveringar*].

300 M J Okenfuss (1995), s 4.

301 M J Okenfuss (1995), s 7. - Okenfuss definierar själv sina två huvudspår: "This stydy's central questions are the extent to which Muscovite society accomodated itself to European ideals of humanistic Latin education, available after the 1640s in Moscow from a European-educated Ukrainian clergy; and secondly, the level of Russia acceptance of secular values, found in the tales of heroic exploits circulating among the swashbuckling German and Polish mercenaries accepted into Muscovite service" (M J Okenfuss (1995), s 7).

302 E Klug (1987), s 198f.

303 J & W Blaeu, *Atlas Major* X (1662); L Tengström (1986), s 496, fig 9 & 10 s 497, fig 11 s 498. - Jmf även M S Andersson: " ... the Don (Tanais) had been the conventional boundary between Europe and Asia, and strict acceptance of this made Russians an Asiatic people and Moscow an Asiatic city" (M S Andersson (1954-1955), s 147).

304 E Klug (1987), s 199.

uppfattnigarna om vår världsdels gränser och "Gegebenheiten" vidare spridning i Ryssland.[305]

När Philipp Jacob Spener (1635-1705), som inte endast var den tyska pietismens fader utan även en mycket uppskattad heraldiker, 1668 redogör för den europeiska högadelns och de kristna kungahusens genealogier i *Theatrum nobilitatis Europeae, tabulis progonologicis praecipuorum in cultiori Christiano orbe. Magnatum et illustrium progenitores CXXIIX. LXIV. aut XXXII. Justo ordine representantibus exornatum studio* finns inte någon rysk tsargenealogi med i hans stora verk.

Enligt Ekkehard Klug uppkommer ett europamedvetande i Ryssland först mot slutet av 1600-talet i och med Peter den Stores regeringstid (1689-1725).[306]

Ännu på Cornelius Cruys (1657-1727) Donkarta, gjord under åren 1680-1700, flyter Don rakt norrut. Ur Leo Bagrows *A History of the Cartography of Russia up to 1600* har jag tagit med en schematisk karta som visar hur kartbilden ser ut om man, som konteramiral Cruys och de flesta före honom samt många efter honom, drar Don rakt norrut (fig 24). Denna bör jämföras med fil dr Anders Schærströms karta av Europa fram till Ural (fig 25) med flodernas verkliga lopp i relation till de stora städerna.[307] I den första karta kommer Moskva att hamna öster om Don [Tanais].

Cornelius Cruys var en av de första som tsar Peter den Store rekryterade i Nederländerna.[308] Cruys antog tsar Peters anbud om titel av konteramiral i den ryska flotta, som ännu väntade på att skapas.[309]

Edward Wells (1667-1727) gav 1700 ut *New Set of Maps both Ancient and present Geography*, och fram till 1738 kom den i ett flertal upplagor. På fig 26 ser

---

305 E Klug (1987), s 199.

306 E Klug (1987), s 199.

307 Ett varmt tack till min mångkunnige och hjälpsamme vän dr Anders Schærström för att han alltid så beredvilligt ställer sin eminenta kompetens till förfogande.

308 L Bagrow II (1975), s 102. - Ryssarnas tidigare ovana vid hav, fartyg och västerländskt ceremoniel illustreras väl av den hollänska medlardelegationens berättelse om en förhandling ombord på ett fartyg: "Tidigt på morgonen den 28 juni [1616] kom Her Johan Skytte ombord, utsänd av Hans Maj:t och åtföljd av en rysk adelsman vid namn Bogdan Grigorovic, den sistnämnde kommande från Moskva med brev till herrar sändebuden från ryske tsaren och Hans Maj:ts kommissarier. Samtidigt anlände underhovmästaren hos storbritanniske ambassadören mäster Robert Tricx samt Christoffel Woldich, en adelsman tillhörande överstefältherren Jacob de la Gardies svit, båda ävenledes med brev till herrarna. Vid deras ankomst gavs salut, varöver den ryske gesanten blev mycket förundrad, då han aldrig sett ett örlogsfartyg. På kvällen återvände Herr Johan Skytte till Stockholm, ånyo saluterad med några kanonskott, varvid ryssen åter såg mäkta förbluffad ut. Om natten ville eller tordes han icke anförtro sig åt fartyget, utan gick med sitt sällskap i land på en holme för att uppsöka en sovplats bland klipporna, där han kunde vara säker på att ha fast mark under fötterna" (*En holländsk beskicknings resor* ... (1917), s 184f).

309 L Bagrow II (1975), s 98. - Cruys blev under sin sexåriga vistelse i Ryssland mycket illa behandlad och till och med misshandlad. Enligt tsarevitj Alexejs tyska informator, Martin Neugebauer fick Cruys utstå: "manche saure Mienen, harte und schimpfliche Worte, schwere Prügeltraktamenten und unbeschreibliche Wiederwärtigkeiten" ... "und sei von gemeinen Canaillen oft schimpflich angegriffen worden" (A Brückner (1879), s 208, 212). år 1700 blev Cruys enligt Neugebauer in Vorones "vor allen Leuten geprügelt und dann in ein leckes Schiff geworfen worden, so dass er 24 Stunden lang im Wasser stand" (A Brückner (1879), s 211).

vi att han vid avbildande av de nordliga regionerna och de där boende folken under antiken likt Samuel Kiechel drar Europas gräns längs Narova-floden och Ryssland förblir i Asien.

Det var först den svenske militären och kartografen Filip Johan [Tabbert] Stralenberg[310] (1676-1747), som med sin *Vorbericht eines Werkes von den grossen Tartarey und Sibirien mit Anhang von Gross-Russland* (1726) och sin karta över över Sibirien som han publicerade 1730 tillsammans med *Historisch-geographische Beschreibung nord- und ostlichen Theil von Europa und Asia*, som fick gehör för tanken på Uralbergen som Europas östgräns.[311] Sina tretton år i rysk fångenskap använde von Stralenberg till att utarbeta ovannämnda kartografiska material.[312]

I Friedrich Konrad Gadebusch' (1719-1788) *Livländische Jahrbücher* 1:2, som utkom 1780, kallar han, när han talar om fredslutet 1554, vår tideräkning för "eorpäischer Zeitrechnung" i motsats till den rysk-ortodoxa tideräkningen, som följaktligen enligt Gadebusch är icke-europeisk:

> Es erfolgte also der obgedachte Friede, oder die Kreutzküssung im Brachmonate des 7062sten Jahres, das ist *nach europäischer Zeitrechnung* 1554.[313]

Redan i företalet till sin stora reseskildring från Ryssland 1839 omtalar den franske markisen Astolphe de Custine (1790-1857) ryssarna, som "... these Orientals ....".[314] Innan ankomsten till Ryssland får den franske markisen

---

310 Filip Johan Tabbert adlades jämte sina bröder Martin och Peter Sigfrid 31 januari 1707 med namnet Stralenberg (introducerad efter den ryska fångenskapen 1719 under nr 1438) (G Elgenstierna VII (1932), s 726). Filip Johan Stralenberg blev tillfångatagen vid Poltava, men efter att presenterat sin karta för tsar Peter blev han "erbjuden att med ansenlig lön bliva direktör vid ett lantmäteri, som skulle inrättas i Ryssland, men emottog icke tillbudet och kom efter slutad fred åter till Sverige med en av ansträngning förstörd sjuklig kropp" (G Elgenstierna VII (1932), s 727).

311 A Strindberg (1879), passim; E Wisotzki (1897), s 418f.

312 August Strindberg citerar M. de Fontenelles minnestal över Stralenberg i L'Academie des Sciences: "Svenskarnes nederlag vid Pultava förskaffade Czar Peter, i hvad beträffar bildningens utbredande, en fördel som han säkerligen icke väntade. Omkring 3,000 svenska officerare blevo utplanterade i alla hans stater och förnämligast i Sibirien, ett vidsträckt landområde som utbreder sig ända till Chinas gränser och är afsedt att vara en straffort för landsförvisade Ryssar. Dessa fångar, som saknade sitt lifs uppehälle och sågo sin hemkomst aflägsen och oviss, företogo sig nästan alla att utöfva de olika färdigheter som de kunde ega, och nödvändigheten gjorde dem hastigt ganska skickliga. Det fans till och med språkmästare och matematici. Sålunda blefvo de ett slags koloni som civilicerade de gamla invånarna; och den bildning som ehuru bofast i Moskwa och Petersburg, ännu kunde ha behöft lång tid för att tränga fram till Sibirien, fann sig helt hastigt hemmastadd därstädes" (A Strindberg (1879), s 11f). - Strindberg själv betonar det ryska förringandet av Stralenbergs insatser: "Förklarligt nog har hans förtjenst så mycket som möjligt blifvit förringad af de ryska afvundsmännen, Akademikerna Müller och Gmelin, hvilka i sina stora vetenskapliga arbeten farit ganska illa med Strahlenberg, hvilken dock sednare i Linnés vän Pallas funnit en försvarare" (A Strindberg (1879), s 11).

313 F K Gadebusch 1:2 (1780), s 430.

314 A de Custine ((1843) 1990), s 18. - Markis de Custine umgicks med snart sagt hela sin tids franska kulturelit; Victor Hugo, George Sand [eg Aurore Dudevant, född Dupin], Stendhal [eg Henri Beyle], Charles Baudelaire, Alphonse de Lamartine, Honoré de Balzac, Sophie Gay, den sistnämdas dotter, Delphine de Girardin, m fl. Han fick läsa upp sina alster på Madame Julie Récamiers salong. Frédéric Chopin spelade på de Custines soaréer (A de Custine ((1843) 1989), s 178; G F Kennan (1990), s xxvii).

medhåll av en viss rysk furst K____ ombord på båten från Lübeck till Kronstadt i Ryssland:

> Think at each step you take among this Asiatic people that the chivalrous and Catholic influence has never obtained in their land; and not only have they never adopted it also, with bitter animosity, during long wars with Lithuania, Poland, and the knights of the Teutonic order.[315]

Han opponerar sig mot Madame de Staëls [Anne Louise Germaine Staël von Holstein (1766-1817)][316] utrop:

> Moscow is the Rome of the North!
>
> This expression wants justice; for, in no respect can a parallel be drawn between these two cities. It is of Niniveh, Palmyra, or Babylon that we think, when we enter Moscow, and not of the *chefs-d'oeuvre* of art in either Pagan or Christian Europe. Nor have the history or religion of this country any nearer connection with Rome. Moscow might have been better compared to Pekin: ....[317]

När han berör Napolens ryska fälttåg och erövringen av Moskva kallar han Moskva *expressis verbis* en asiatisk stad:

> The means that the Asiatic city [Moscow] took to repel its enemy was a sublime deed of dispair; and thenceforward the name Moscow is fatally united with the greatest captain of modern times.[318]

Peter den Stores arkitektur i Petersburg faller inte den franske markisen i smaken. Han tycker att den står i strid med den ryska naturens asiatiska grundströmning då den kopierar för ryssarna främmande europeiska antika förebilder[319]:

> The architecture proper for such a land would not be the colonnade of the Parthenon, but the tower of Pekin. It is for man to build mountains, when nature has not undulated the surface of the earth; but the Russians have raised their porticoes and pediments without thinking of this, and without recollecting that on a flat and naked expanse it is difficult to distinguish edifices with so small an elevation. We still recognize the steppes of Asia in cities where they have pretended to revive the Roman Forum. Muscovy is more nearly allied to Asia than to Europe. The genius of the East howers over Russia.[320]

---

315 A de Custine ((1843) 1990), s 53.

316 Dotter till den franske statsmannen och finansministern (utan plats i stasrådet) Jacques Necker (1732-1804) och hans hustru Louise Susanne, född Curchod. Gift med den svenske friherren och diplomaten Erik Magnus de Staël von Holstein (1749-1802).

317 A de Custine ((1843) 1990), s 419.

318 A de Custine ((1843) 1989), s 398.

319 "Hitherto this art [Russian architecture] has been confined to imitating, without choice or taste, the good or evil of other lands. If the design be entertained of reviving ancient architecture, it can only be done by strictly copying, and by placing such copies in analogous sites. Every thing here is mean, although colossal; for in architecture it is not the dimensions of the walls which constitute excellence, but the purity of the style."
..... "Obstinate imitators [the Russian Emperors], they mistake their vanity for genius, and believe themselves destined to renew, on a scale yet larger than original, all the wonders of the world. Such creations of the Russian sovereigns, as I have hitherto seen, have evinced, not the love of arts, but the love only of self" (A de Custine ((1843) 1989), s 154).

320 A de Custine ((1843) 1990), s 153.

De Custine tycker att Moskva är genuinare:

> Surely, the land in which such a building [Vassilij-katedralen i Moskva] is called a house of prayer is not Europe; it must be India, Persia, or China! - and the men who go to worship God in this box of confectionary work, can they be Christians?" Such was the exclamation that escaped me at the first view of the church of Vassili.[321]

Enligt de Custine börjar Sibirien, öster om floden Weichsel i Polen:

> In spite of the notions with which Peter the Great has inspired the Russians, Siberia commences on the Vistula.[322]
>
> It is impossible for a moment to forget, whole travelling over Russia, that the people are Orientals, who in their former migrations lost their road, and whose chiefs, by mistake, led towards the north, a people born to live in the sun.[323]
>
> ------
>
> In a word, at Moscow we forget Europe.[324]
>
> -------
>
> An Emperor of Russia at Moscow, is a king of Assyria in Babylon.[325]
>
> ------
>
> It must never be forgotten that we are here on the confines of Asia: a Russian in a frock coat in his own country appears to me like a foreigner.[326]
>
> The Russians are generally bad seamen: wherever they are, there is danger. When Asiatics, with their long robes and long beards, are the sailors, there can be little surprise at hearing of shipwrecks.[327]

de Custine tycker sig även i ryssarnas fysionomi se spår av deras asiatiska ursprung:

> The Slavonians, when they are handsome, are lightly and elegantly formed, though their appearance still conveys the idea of strength. Their eyes are all oval in shape, and have the deceitful, furtive glance of the Asiatics.[328]
>
> The men of Asia continue grave and serious, even in their diversions: and the Russians are Asiatics, drilled, but not civilised.[329]

Den tyske geografiprofessorn Oskar Ferdinand Peschel (1826-1875) häcklade i sin 1880 av Otto Krümmel (1854-1883) posthumt utgivna *Europäische Staatenkunde* 1800-talets ryssars inställning till frågan om Europas östgräns:

> Die Ostgrenze Europas beruht nicht auf natürlicher oder wissenschaftlicher

---

321 A de Custine ((1843) 1990), s 397.

322 A de Custine ((1843) 1990), s 155.

323 A de Custine ((1843) 1990), s 527.

324 A de Custine ((1843) 1990), s 433.

325 A de Custine ((1843) 1990), s 561.

326 A de Custine ((1843) 1990), s 229.

327 A de Custine ((1843) 1989), s 270.

328 A de Custine ((1843) 1989), s 214.

329 A de Custine ((1843) 1990), s 526.

Grundlage; sie wird durch einen Ukas des Kaisers von Russland bestimmt und kann durch einen anderen Ukas jederzeit wieder abgeändert werden.[330]

Det dröjer länge efter den tidsperiod som behandlas i denna avhandling innan Ryssland blir en delstat i den "republic of letters" som Voltaire talar om:

.... Homer, Demosthenes, Virgil and Cicero have to some extent brought all the peoples of Europe under their sway and made one republic of letters out of so many different nations[331]

vilket professor Marinus A Wes bekräftar:

Education in Latin and Greek was made a structural part of the Russian system of education in the first quarter of the nineteenth century.[332]

Och han tillägger om den tidsperiod denna avhandling handlar om:

Russia .... did not take part in what Jacob Burckhardt called "the rediscovery of antiquity, ...

Unlike Europe - or should we say the rest of Europe? - Russia did not share in this Renaissance, with its various effects on each country. Russia did not have a room in what Mikhail Gorbachov has called the "Common House of Europe."[333]

Den franske historikern, Alfred Rambaud (1842-1905), som doktorerat på bysantinsk historia, betraktade Ryssland som stående utanför Europa. I sin diplomatihistoria om Frankrikes relationer med Ryssland skriver Rambaud:

.... elle [la Russie] avait une histoire tout asiatique et semblait une nation orientale. Un Moscovite avait tout l'extérieur d'un Turc; il avait le costume, les vêtements flottans, la longue barbe et la coiffure inamovible sur la tête. La Moscovie n'avait de commun avec l'Europe que le christianisme, et encoreé taitce cette forme de christianisme que l'on qualifiait chez nous de schismatique, et qui ené tait alors une forme inférieure et presque barbare. L'absolutisme - qui en soi n'aurait rien eu d'anormal dans l'Europe de XVIIe - prenait en Russie un aspect singulier, mélange de despotisme patrical et de férocité mongole.[334]

---

330 O F Peschel (1880), s 5; E Wisotzki (1897), s 414. Förra (och mycket snart, förförra) århundradets ryska självhärskare har fått en sentida apologet i professor Matti Klinge som nyligen skrev: "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden perivihollisiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221). .... "Men om en utlänning som inte behärskar den ryska litteraturen som tillhör den mest betydelsefulla i världen, och inte är bekant med landets intressanta historia eller dess konst och monument, med begreppet "Asien" klassar hela folket i en lägre kast har man hamnat på villovägar" [Min översättning av: "Mutta jos ulkomaalainen, joka ei hallitse maailman merkittävimpiin kuuluvaa Venäjän kirjallisuutta, ei tunne maan kiinnostavaa historiaa eikä sen taidetta ja muistomerkkejä, luokittelee "Aasia"-nimikkeellä koko kansan alempaan kastiin, ollaan pahasti hakoteillä"] (M Klinge (1993), s 221).

331 W G Jones (1976), s 116f; M J Okenfuss (1995), s 4.

332 M A Wes (1992), s 4.

333 M A Wes (1992), s 3. - Enligt professor Wes kan Ryssland räknas till Europa rätt sent: "The Russian classics of the nineteenth century have long since given Russia, the old pre-revolution Russia, a place in the Common House of Europe. The classics of the twentieth century, the exiles and dissidents, have only enlarged and strengthened that place for the new Russia." (M A Wes (1992), s 7).

334 *Recuil des instrucitons données aux ambassadeurs et minstres de France* VIII (1890), s vii; G Scheidegger (1993), s 27.

Den ryske litteraturhistorikern och etnologen Alexander Nikolajevitj Pypin (1833-1904) tadlar i sin 1902 i Petersburg utgivna Ryska litteraturhistoria 1700-talets härmande, slaviska, inställning till Europa under den petersburgska tiden, den förvrängning av den ryska kulturens utveckling som förorsakades av europeismen.[335]

Den polske greven och forskaren Renaud Przezdziecki framför 1937 vid det här laget bekanta åsikter. Han betecknar den ryske självhärskarens diplomater som:

> .... graves Orientaux aux longues barbes et aux longues robes, pointilleux et superstitieux dans les moindres détails de formes et mêlant la ruse naturelle de leur caractèreà une naiveté presque enfantine que l'on rencontre généralement chez les peuples de civilisation récente.[336]

Nästan 400 år efter Johannes Magnus drar den finske poeten Uuno Kailas[337] (1901-1933) i dikten "Rajalla" upp samma östgräns för Europa som de landsflyktiga svenska biskoparna, bröderna Magnus:

> Raja railona aukeaa.
> Edessä Aasia, Itä.
> Takana Länttä ja Eurooppaa:
> varjelen, vartija, sitä.

Utrikesminister Kozyrevs tal vid ESSK-mötet i Stockholm 1992

Vid ESSK[338] konferensensens öppnande i Stockholm den 11 december 1992 höll den ryske utrikesministern Andrej Kozyrev ett minst sagt uppmärksammat tal i furst Esper Uchtomskijs anda. "The minister made a statement which caused a chock among those present", som Itar-Tass' korrespondenter vid konferensen Nikolai Vukolov och Georgij Shmelev, uttryckte det.

> Firstly ... we realize that our traditions come mostly, if not from altogether, Asia, which establishes certain limits on the rapprochement with Western Europe.
>
> Secondly, the territory of the former Soviet Union cannot be regarded as a zone of full application of CSCE norms. In fact, this is post-imperial territory where Russia will have to defend its interests by using all available means, including military and economic ones. We will firmly insist that former Soviet republics immediately join a new federation or confederation. This will be a tuch discussion.
>
> Thirdly, all those who believe that they can ignore these peculiarities and interests, that Russia will repeat the fate of the Soviet Union, should remember that at stake is a state which can stand up for itself and its friends. We are also ready to take a constructive part in the CSCE work, but we will be very cautious with ideas leading to interfearance in international affairs.[339]

---

335 W G Jones (1976), s 95.

336 R Przezdziecki (1937), s 272; G Scheidegger (1993), s 27.

337 Eg. Frans Uuno Salonen. - *Se även* not 2053 nedan.

338 Numera OSSE.

Tass - Itar-Tass återgivande av utrikesminister Kozyrevs tal. Endast stavfel i texten har

Diplomatiskt kaos utbryter tills utrikesminister Kozyrev en timme senare äntrar talarstolen och tar tillbaka allt han sagt.

> I would like to thank you and all those present for the possibility of using such a rhetorical technique, but I did it out of the most serious considerations so that everyone realises the real threats on our path towards a post-communist Europe.[340]
>
> ---
>
> Madam Chairperson [utrikesminister af Ugglas], I would like to end the rhetorical part of my speech. This insertion of my speech has no force. This is just a technique aimed to show the threat of a turn of events.[341]
>
> Then the mister began his main speech.[342]

Till journalisterna på planet hem till Moskva hade utrikesminister Kozyrev betecknat sitt tal som "chockterapi".[343]

Rysslands utrikesminister Kozyrev bygger sin "chockterapi" på den skräckbild Västerlandet byggt upp för sig alltsedan den ryska statens uppdykande på den politiska scenen med Ivan Groznyi [den Förskräcklige]. Kozyrevs tal är ett signifikativt belägg för att påståenden om att man i väst alltid uppfattat Ryssland som en del av Europa saknar saklig grund.[344]

---

rättats till. Ett varmt tack till Susanne Dahlberg, Utrikesdepartementet, Stockholm, som snabbt och hjälpsamt försett mig med texten.

340 Ibid.

341 Ibid.

342 Ibid.

343 Disa Håstad, "'Larmsignal även hemma'. Andrej Kozyrevs tal avsett varna både väst och öst." *Dagens Nyheter* 1992-12-16.

344 Jmf Matti Klinges: "Allt som oftast får vi läsa förklaringar om Ryssland och ryskhet, där man hänvisar till landets asiatiska arv: det tar sig uttryck som arvet från det medeltida mongolväldet" [Min översättning av: "Tavan takaa saamme lukea Venäjän ja venäläisyyden selityksiä, joissa viitataan maan aasialaiseen perintöön: se näkyy keskiajan mongolivallan ajalta periytyneinä piirteinä"] (M Klinge (1993), s 219).

"Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden perivihollisiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221). .... "Men om en utlänning som inte behärskar den ryska litteraturen som tillhör den mest betydelsefulla i världen, och inte är bekant med landets intressanta historia eller dess konst och monument, med begreppet "Asien" klassar hela folket i en lägre kast har man hamnat på villovägar" [Min översättning av: "Mutta jos ulkomaalainen, joka ei hallitse maailman merkittävimpiin kuuluvaa Venäjän kirjallisuutta, ei tunne maan kiinnostavaa historiaa eikä sen taidetta ja muistomerkkejä, luokittelee "Aasia"-nimikkeellä koko kansan alempaan kastiin, ollaan pahasti hakoteillä"] (M Klinge (1993), s 221).

SKYTER

Skyterna finns första gången omnämnda i skriftliga källor i assyriska kilskriftstexter från kung Assarhaddons tid (680-669 f Kr) på 670-talet f Kr.[345]

För grekerna gick hela området norr om Svarta havet under det vaga begreppet Skytien.[346] Området från Karpaterna till Uralbergen uppfattades som det egentliga Skytien under största delen av antiken.[347] Av Strabo vet vi att Aischylos i det förlorade dramat med titeln *Prometheus Lyomenes* beskriver Herakles itinerarium från Kaukasus till Hesperiderna såsom gående över Skytien.[348]

Hos Herodotos finns inte ännu bildanalogien av Svarta havet med formen av en skyterbåge, en liknelse som senare kom att bli så populär bland grekiska geografer.[349] Men Tanais utgjorde gränsen mellan Europa och Asien och samtidigt skilde den skyterna från sarmaterna.[350] Enligt Herodotos bebodde sarmaterna [Herodotos: sauromater] området öster om Tanais och söder om Budini.[351] Sedermera fördrev sarmeterna skytierna från stepperna norr om Svarta havet:

> and ultimately extended themselves into the plains of Hungary and Poland, where under the name of Slavs, they still form the bulk of the population.[352]

Herodotos återberättar, men fäster föga tilltro till, skyternas egna berättelser om sin härstamning:

> Enligt skyternas eget påstående äro de det yngsta folk på jorden. Deras ursprung skall ha varit följande. Den förste man, som föddes i landet då det ännu var öde, hette Targitaos[353]. Denne Targitaos' föräldrar skola enligt deras berättelse - som ej synes mig trovärdig, men de berätta verkligen så - ha varit Zevs och en dotter till floden Borysthenes. Slik härkomst skall således denne Targitaos ha haft. Han själv skall hava haft tre söner Lipoxais, Arpoxais och den yngste Kolaxais. Under deras regering nedföllo från himmelen i skytiska landet gyllene redskap, en plog, ett ok, en stridsyxa och en skål. Den äldste, som först såg dem, gick fram och ville taga dem, men då brann guldet. Då gick han därifrån. Nu kom den andre brodern dit, men guldet brann ånyo. Dessa två skrämdes sålunda av guldets brand. När den tredje brodern, den yngste, kom dit, var det släckt, och han bar det då hem till sitt. De äldre bröderna begrundade händelsen och överlämnade så hela konungamakten åt den yngste.
>
> Från Lipoxais skola de skyter härstamma, som kallas avkaternas stam; från den mellerste brodern aller Arpoxais de, som kallas katiarer och traspier; från den yngste skola konungarna härstamma, vilka kallas paralater. Alla tillsammans bära namnet

---

345 V J Murzin (1991), s 59f.

346 Strabo II:5:22; L Tengström 1987, s 502.

347 E H Bunbury I (1883), s 165. Se även T T Rice (1957), s 42.

348 P Britze (1980), s 70f.

349 E H Bunbury I (1883), s 179.

350 E H Bunbury I (1883), s 184, 189; II, s 277.

351 Herodotos, IV:21.

352 E H Bunbury I (1883), s 195.

353 Skyternas motsvarighet till Herakles; *se nedan* kapitlet "Skyterbågen".

> skoloter efter konungens namn. Hellenerna kalla dem skyter. Detta berätta skyterna om sitt ursprung.[354]

De skytiska "konungarnas gravar ligger i gerrernas land vid det ställe, där Borystenes [Don] upphör att vara segelbar"[355], enligt Herodotos.

Den kinesiska jordmodergudomen, är i likhet med Herodotos' berättelse även skyternas stammoder. Både i kinesisk mytologi och hos skyterna spelar handbågen en central roll. I båda mytologierna skänks handbågen från Himmelens härskare till jorden.[356] Enligt Herodotos betecknades var och en av de tio grenarna av det skytiska stammförbundet av en pil.[357]

Skyternas stammoder var dottern till Djneprs [Borysthenes'] flodgudinna.[358]

Herodotos' beskrivning av den skytiska utrustningen med skyterbåge och klädedräkt bekräftas såväl av samtida grekiskt vasmåleri[359] som persisk reliefskulptur och rikhaltiga arkeologiska fynd:

> De skytiska *sakerna* hade på huvudet turbaner, som upptill slutade i en spets och som voro styva och upprättstående. De voro klädda i byxor. De buro bågar, som brukades hos dem, ävensom dolkar och dubbelyxor. Egentligen äro de amyrgiska skyter, men kallas saker.[360]

Herodotos utelämnar en viktig och särskiljande utrustningsdetalj: kombinationen av koger och bågfodral, vilken kallades *gorytos*.[361]

"Historieskrivningens fader" beskriver skyterna som synnerligen barbariska och krigiska. De dyrkar enligt Herodotos flera av de för grekerna bekanta gudar, Histia, Zevs [skyterna kallar honom Papa[362]], Jorden [Api], Apollo [Goitosyros], Afrodite [Argimpasa], Poseidon [Tagimasadas] halvguden Herakles [Targitaos[363]] samt Ares. Men endast krigsguden Ares bygger de tempel åt:

> Men gudabilder och altaren och tempel bruka de ej uppresa utom åt Ares, men åt honom göra de det.[364]

---

354 Herodotos (1920) IV: 5-7, s 260f. - Jmf nedan kapitlet "Skyterbågen".

355 Herodotos (1920) IV: 71, s 283.

356 H-W Haussig (1982), s 53.

357 H-W Haussig (1982), s 55.

358 Herodotos (1920) IV: 5, s 260 [*se ovan*]; H-W Haussig (1982), s 57.

359 Herotos anses allmänt ha fått sina uppgifter om skyterna från invånarna i den grekiska kolonin vid Svarta havet, Olbia (K Trüdiger (1918), s 29). Den första kända framställningen av bågskytt med spetsig skytermössa finns på de sk Françoisvasen från 570 f Kr (G F Pinney (1983), s 141 not 14). Den första framställningen av bågskyttens fysionomi finns på den av Amasismålaren utförda Schimmel-skålen (G F Pinney (1983), s 129, 141 not 14). För en fullständig förteckning av vasmåleri av fram till 1963 kända vasmålningar med skyterframställningar, *se* M F Vos, *Scythian Archers in Archaic Attic Vasepainting* (Groningen, 1963).

360 Herodotos VII.64, översättning Claes Lindskog.

361 H E Minns (1913), s 53.

362 Enligt Herodotos ett "passande namn"; Herodotos IV:54?; Herodotos (1920), s 279.

363 Herodotos (1920) IV: 8, s 261f.

364 Herodotos (1920) IV: 59, s 279.

Offrandet till Ares går till på följande sätt:

I vart och ett av de olika landskapen finnes upprest åt Ares en helgedom av följande beskaffenhet. Risknippor äro lagda ovanpå varandra, så att de bilda en höjd, tre stadier[365] både i längd och bredd, men icke lika hög. Högst uppe är det en flat fyrkant. Tre av sidorna stupa lodrätt ner, men den fjärde sidan är långsluttande. Varje år köra de dit etthundrafemtio lass med risknippor, ty högen sätter sig alltid under vintern. *Ovanpå högen står en gammal järnsabel, och det är guden Ares' gudabild. Åt denna sabel offra de årligen boskap och hästar, och de offra åt denna sabel rikligare än åt de övriga gudarna.*[366]

Åt krigsguden offrar de även var hundrade krigsfånge:

Av alla de fångar, som de taga i krig, offra de en på hundra. Därvid tillgår det icke på samma sätt som med boskapen , utan helt annorlunda. Först hälla de nämligen vin över fångens huvud, slakta honom så över ett kärl och bära sedan upp honom *på rishögen,* där de *hälla blodet över sabeln.* Nedanför helgedomen förfara de däremot på följande sätt. De avhugga högra armen ända upp till axeln på alla de offrade människorna och kasta dem upp i luften. Efter att sedan hava fullgjort de övriga offren vända de hem. Handen blir liggande, där den föll ner, och kroppen blir liggande för sig.

Så är det nu beskaffat med deras offer.[367]

Om skyternas råa krigsseder skriver Herodotos:

Deras krigiska sedvänjor äro följande. När en skytisk man nedlagt sin förste fiende, dricker han av hans blod. Huvudena av de män, som man dödat i strid, bär man fram till konungen. Ty om man bär fram ett huvud, får man del i det tagna bytet, men i annat fall ej. En skyter skalperar sin fiende på följande sätt. Först gör han en inskärning runt omkring huvudet och skakar loss skalpen. Sedan rensar han bort köttet med ett revben av en oxe och valkar huden mellan händerna. När han uppmjukat den, använder han den som handduk och hänger upp den vid tyglarna på sin ridhäst och yves väldeligen däröver. Ju flera sådana handdukar man har, dess duktigare anses man vara. Många av skyterna förfärdiga ävenledes mantlar av hudarna; de sy ihop dem såsom herdepälsar. *Många bruka även flå högra händerna jämte naglarna på sina fiender och göra därav lock till pilkogren.* Människohuden är både tjock och glänsande - nära nog det vitaste av alla skinn. Många bruka också att draga skinnet av hela kroppen och spänna sedan ut det på trä och föra omkring det på sina hästar. Detta är sålunda sedvänja hos dem. Med själva huvudena - dock ej på alla utan blott på sina värsta fiender - förfara de på följande sätt. De såga av allt, som är nedanför ögonbrynen, och rengöra resten. Om det nu är någon fattig, tar han blott och överdrager den yttre sidan med en rå oxhud och använder så utan vidare huvudet; är det någon rik, förgyller han dessutom skallen invändigt och använder den så som dryckeskärl. Detsamma göra de även med sådana släktingar, som hava råkat i tvist med dem, om de genom konungens dom vunnit över dem. När högt värderade gäster komma till dem på besök, framsätta de dessa huvuden och berätta, att dessa deras släktingar börjat krig med dem, men att de själva vunnit. Och detta berätta de såsom en manlig gärning.

En gång om året fylla de olika hövdingarna, var och en i sitt landskap, en bägare med vin. Av den få alla de skyter dricka, som ha dödat någon fiende. De, som ej gjort detta, få ej smaka detta vin, utan sitta med vanära på en särskild plats. Detta

---

365 Ett stadion = 600 fot, c 180 m; i Olympia 192,3 m.

366 Herodotos (1920) IV: 62, s 280 [*min kursivering*].

367 Herodotos (1920) IV: 62f, s 280 [*mina kursiveringar*].

anses hos dem som den största skam. De bland dem, som dödat riktigt många fiender, få två bägare var, som de dricka ur samtidigt.[368]

V Y Mudimbe kommenterar Herodoros' berättelse om att amatsonerna förmår skyterna att flytta öster om Tanais[369] med:

The negation of "civilisation" is now complete. Men have submitted to woman's rule. In Aristotle's perception, this would be equivalent to the master obeying the slave, or the soul submitted to the body , ...[370]

Under det peloponnesiska kriget använde grekerna båskyttar tillsammans med det lätta infanteriet.[371] Men där kämpade de tillsammans med det lätta infanteriet, inte hopliterna.[372] Att man tillskrev dem mindre betydelse än infanteristerna visas av vasmåleriets framställningar där, ifall de en bågskytt och en fotsoldat uppträder i par, brukar infanteristen skyla och överlappa bågskytten.[373] De skytiska bågskyttarna visar sig huvudsakligen vara frågan om avbildningar av vapendragare; till Memnon, den etiopiske fursten som bistod trojanerna,[374] en amazon åtföljande Penthesileia[375] och skyten vid sidan av Akilles[376]. Gloria Ferrari Pinney har övertygande visat sambandet mellan det faktum att Akilleskultens utgångspunkt är Leuke tvärs över från Olbia, en milesisk koloni grundad på skytisk jord och att de i huvudsak var milesiska vasmålare, den åldrade Lykos och den unge Exekias. Från Olbia härstammar även den stele Det finns ett Alkaiosfragment som stöder Pinneys slutsats: Akilles, herre över Skytien.[377] Pinney har ett intressant konstaterande, som också kan utgöra en parallell till synen på ryssarna:

To generations of scholars, both ancient and modern, the idea of an Achilles lord of Scythia was distasteful - to be discounted or explained away.[378]

Skyterna var ett verkligt *topos* för vasmålarna under det svartfiguriga vasmåleriets glansdagar.I det attiska svartfiguriga vasmåleriet tillkom den stora merparten av vasmålningarna under perioden 530 - 500 f Kr och det finns

---

368 Herodotos (1920) IV: 64-66, s 281f [*min kursivering*].

369 Herodotos IV; 115.

370 V Y Mudimbe (1994), s 86.

371 M F Vos (1963), s 70-78.

372 M F Vos (1963), s 70-78.

373 G F Pinney (1983), s 131 & not 30 s 142.

374 Son till Tithonos och Eos. Akilles dräpte honom, men Zeus skänkte honom odödlighet.

375 Amazonernas drottning, som efter Hektors död bekämpade grekerna. Akilles blev även hennes baneman. H A Shapiro påpekar att allt vi vet om grekernas föreställningar om amazonerna under arkaisk tid kommer ur bildframställningar. I skriftliga källor börjar amazonerna förekomma först i mitten av femte århundradet f Kr (H A Shapiro (1983), s 105). Den första framställningen av Achilleus kamp med Penthesilea står Exekias för, c 540 f Kr (halsamfora, London B210; *Attic Black-figure Vase-painting* 144.7 och halsamfora, London B209; *Attic Black-figure Vase-painting* 144.8) (H A Shapiro (1983), s 105). - Även Penthesileia var utrustad med skyterbåge (Pausanias XXXI, 10).

376 Son till Peleus och gudinnan Thetis. Iliaden handlar om Akilles vrede och dess konsekvenser för det trojanska kriget.

377 E Loebel & D L Page (1955), s 273, no 354 (Z 31), G F Pinney (1983), s 134 & not 63 s 143f.

378 G F Pinney (1983), s 139.

knappast några från tiden efter 480 f Kr.[379] Skyterna försvinner från vasmåleriet när de i Aten tas i anspråk som polisstyrka.

H A Shapiro konstaterar att även om alla båskyttar i grekiskt vasmåleri inte är skyter, så kan det omvända väl vara fallet, dvs skyter framställs alltid som bågskyttar - om inte med båge i hand så åtminstone med kogret synligt.[380]

Såväl de grekiska geograferna Hekataios, Eratosthenes[381], Klaudios Ptolemaios[382] och Strabo[383], som romaren Plinius den yngre i sin *Naturalhistoria*[384], liknar Svarta havets form vid en skyterbåge. Joannes Ravisius Textor citerar Plinius på denna punkt[385] och Ravisius Textors bok fanns i Erik XIV:s bibliotek.

Att skyterna var kända för att dricka sitt vin oblandat[386] skulle redan i sig räckt för grekerna att klassa dem som barbarer.

Ravisius Textor anför även den antika traditionen om att skyterna var kannibaler[387] och drack ur människokranier[388]. Han rekapitulerar även uppfattningen om att skyterna var exceptionellt krigiska.[389]

Nuvarande västra Eurasien behärskades under perioden 700-200 f Kr av skyterna, och därefter mellan 200 f Kr - 200 e Kr av sarmaterna.[390]

För romarna var dakerna, bastarnerna och sarmaterna kända under det något vaga gemensamma begreppet "skyter".[391] Den grekiske astronomen och geografen Klaudios Ptolemaios (f omkr 100 e Kr) tar i bruk termen "det asiatiska Sarmatien", med vilken han avsåg området öster om Volga [Ptolemaios: Rha]. Volga utgjorde för Ptolemaios samtidigt gränsen mellan "det asiatiska Sarmatien" och Skytien.[392] Ptolemaios uppfattning om Skytiens utsträckning skiljer sig även från tidigare geografers:

> .... instead of regarding it as bounded both on the north and east side by the sea, and consequently of comparatively limited extent, he considered it as extending without limit in both directions, and bounded only by "the unknown land", or in other words limited only by his own knowledge.[393]

Tamara Talbot Rice ger sin syn på relationen mellan de skytiska och sarmatiska folken:

---

379 G F Pinney (1983), s 127; (H A Shapiro (1983), s 105).

380 H A Shapiro (1983), s 110.

381 E H Minns (1913), s 9 not 1.

382 E H Bunbury II (1883), s 597. Ptolemaios' verk fanns i Erik XIV:s bibliotek.

383 Strabo II:5:22; L Tengström 1987, s 502.

384 Plinius dy IV:76; L Tengström 1987, s 502.

385 J Ravisius Textor (1595), s 450.

386 R Rolle (1991), s 203.

387 "Anthropophagi, Scythiae populi, humana carne vescuntur" (J Ravisius Textor (1595), sp 1283); "Alani Scythiae populi, carne vescantur, nec panem manducant" (J Ravisius Textor (1595), sp 1282).

388 "Bibunt ex ossibus humanorum capitum" (J Ravisius Textor (1595), sp 1283).

389 "Semper sunt pugnantes" (J Ravisius Textor (1595), sp 1282).

390 G Vernadsky (1959), s 56.

391 E H Bunbury II (1883), s 150, 278.

392 E H Bunbury II (1883), s 597. Ptolemaios fanns i Erik XIV:s bibliotek. - *Se även* H Richter (1967), s 118.

393 E H Bunbury II (1883), s 598.

> The Sarmatians were a tribe of very similar origin to the Scythians. Both shared the same language and almost identical way of life, ...[394]

Hon kan inte heller avhålla sig från att kommentera yttre likheter mellan skyter och ryssar:

> From the representations on the Kul Oba[395], Chertomlyk and Voronezh vessels the Scythians seem to have resembled to a striking degree the peasants of pre-revolutionary Russia[396]

trots att hon aktar sig för att dra slutsatser på rasbiologiska växlar:

> Most scholars are, however, convinced that no racial links exist between the Slavs and the Scythians...

men kan inte släppa tanken på de yttre likheterna och orsakerna till deras uppkomst:

> Intermarriage may well have played its part in ensuring the survival in Russia of Scythian characteristics which continue to this day to find expression in the national outlook.[397]

Hon drar upp en lång traditionslinje för det skytiska formsspråkets överlevnad:

> Until the westernizing reforms of Peter the Great altered the course of the country's development, Russian decorative art retained a great many Scythian mannerisms[398]

och

> though they did not enrich the world with any monumental works, the Scythians formed a bridge between the ancient world and Slavonic Russia, ...[399]

Gränsflod mellan sarmaternas och germanernas områden var Vistula [Weichsel].[400]

Strabo skriver även om skyternas råhet:

> ...They say that the poet [Homeros] through ignorance fails to mention the Scythians, or their savage dealings with strangers, in that they sacrifice them, eat their flesh, and use their sculls as drinking-cups ...[401]

Och Y V Domansky uppdaterar oss på senare tider:

> När Skytien och de forna skyterna upphört att existera på 200 talet e Kr återstod endast det en gång så förhatliga namnet, och det antogs av dem som slagit sig ned på deras forna områden, däribland de tidiga slaverna.[402]

---

394 T T Rice (1957), s 48.

395 *Se nedan* , detta kapitel.

396 T T Rice (1957), s 77.

397 T T Rice (1957), s 78.

398 T T Rice (1957), s 185.

399 T T Rice (1957), s 175.

400 E H Bunbury II (1883), s 362.

401 Strabo 7:3:6.

402 Y V Domansky (1979), s 14. Översättning av Y V Domansky (1976), s 14.

Enligt Tamara Talbot Rice var goterna orsaken till skyternas försvinnande från historien.[403]

Ellis H Minns påminner om att slaverna uppfattades som de enda folkstammar, vilka härstammade från skyterna och sarmaterna.[404]

Medan de hedniska författarna ofta hade förhärligat skyterna förändrades inställningen till dem radikalt genom german- och hunnerinvasionerna.[405]

Ambrosius tolkade Hesekiels Gogprofetia genom att framställa geterna och massageterna som de av profeten beskrivna Gog och Magog.[406] Andra tolkningar fanns också, såsom Proklos' som tolkade hunnerna som Hesekielprofetians Gog och Magog.[407]

> The Byzantine annals record that, A.D. 865, under the reign of Emperor Michael III., a heathen people, previously unknown, arrived from Scythia at the Bosphorus in two hundred ships and besieged Constantinople. The name of these people was *Ros*. The emperor, who at that time was at war with the Arabs in Asia, made haste to return to deliver his capital, and the fleet of the Ros sailed away. Subsequently the Patriarch Photius (815-891) sent missionaries among the Ros, many of whom were converted, and a Bishop was appointed at Kiev.
>
> According to the Russian annals, this expedition to Constaninople was undertaken by Askold and Dir, the companions of Rurik, who departed with their fleet from Kiev.[408]

Den bysantiske kejsaren Leo VI:s, med ärenamnen "Filosofen" och "Den vise" (866-912)[409] berättelse i *Tactica* om Olegs härnad mot Konstantinopel lyder i engelsk översättning:

> The barbarians [saracenerna] use larger and slower vessels [*koumbaria*] and the Scythians [ruserna] smaller, lighter, and faster boats [*akatia*], because in order to get

---

403 T T Rice (1957), s 50; se även ds ((1966) 1969), s 16. - Verkligheten var något mer komplicerad. Efter att sarmaterhärskaren Midosakkes under första hälftyen av 2:a århundradet f Kr tagit skyterkungens residens med ett överraskningsangrepp lyckades han för en tid bemäktiga sig de centrala delarna av Krimhalvön och skyterriket. Men skyterna hade kort därpå återtagit merparten av de förlorade områdena. När den grekiska kolonin, det tauriska Chersonesos, kände sig hotad av skyternas, och deras bundsförvanters roxolanernas, växande inflytande var kungen av Pontos, Mithridates VI Eupator (c 132 - 63 f Kr), snar att komma till undsättning och lägga under sig området för egen del, år 107 f Kr. Kring mitten av första århundradet f Kr belägrade skyterna tillsammans med sarmater åter Chersonesos, som vände sig till Rom med anhållan om hjälp. Romarna, under ståthållaren över provinsen Moesia, Plautius Silvanus, och senare det bosporanska rikets härskare Sauromatos I och Kotys II, tillfogade skyterna förluster från vilka de aldrig egentligen repade sig. Efter att Sauromatos II och Rheskuporis III, härskare över det bosporiska riket i slutet av 200-talet e Kr ytterligare försvagat resterna av det skytiska riket dyker goterna upp kort därpå och bemäktigar sig Krim, medan de resterande spillrorna av skyterna tar sin tillflykt till bergen på halvön. År 375 f Kr når hunnerstormen det eftertraktade området.(V M Zubar' (1991), s 209 ff).

404 E H Minns (1913), s 98. Se även Y V Domansky (1976), s14.

405 I Opelt & W Speyer (1967), s 275.

406 Ibid.

407 Ibid.

408 E Bretschneider II (1888), s 74.

409 Bysantisk kejsare: 886-912 e Kr.

into the Black Sea through the rivers they cannot use bigger ships.[410]

Enligt George Vernadsky skulle kejsar Leo VI ha skrivit detta år 905 e Kr.[411]

Adam av Bremen berättar om en svensk kungason, Anund, som gjorde ett härnadståg till Skytien. Krigsexpeditionen företogs under konung Emunds tid (c 1050-1060).[412] Adam av Bremens uppgifter härör sig från biskop Adalvard d y som från Bremen skickats till Sigtuna, där han tillbragte några år.[413] Adam skriver också om kung Harald av Norge som förde krig mot barbarerna i de skytiska områdena.[414]

Den arabiske handelsresanden, Ibn-Haukal, som på 800-talet e Kr reste i bulgarernas land och i andra volgaländer, kallar en av det senare Rysslands viktigaste exportprodukter, sobeln, för den "skytiska sobeln".[415]

Biskopen av Freising, Otto (c 1114-1158)[416], kallar i *Chronica sive historia de duabus civitatibus*, i vilken han avhandlar världshistorien från Skapelsen till 1146[417], ryssarna för skyter.[418] Biskop Otto skrev verket mellan åren 1143-1146.[419]

Medeltidens störste skolastiker, dominikanbrodern och den katolska kyrkans främste dogmatiker, Tomas av Aquino[420] (1225 (el 1227) - 1274) har i sin *Summa Theologica* (påbörjad 1265, oavslutad; tryckt 1485), som är skolastikens sammanfattning av det kristna trosinnehållet byggd på den aristoteliska begreppsapparaten, en alludering på skyterna:

---

410 G Vernadsky (1959), s 252; *Se även* S Franklin & J Shepard (1996), s 91f.

411 G Vernadsky (1959), s 253, 256.

412 "Cum *rex Suecorum Emund filium suum Anundum missit in Scythiam* ad dilatandum regnum suum, ille navigio in terram pervenit feminarum. Quae mox venenum fontibus fontibus immiscentes, ipsum regem et exercitum eius tali modo peremerunt" [*min kursivering*] (*Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis* (1876), s 166).

413 Haec et supra diximus , et ipse Adalwardus episcopus recitavit nobis, hoc et alia contestans esse veracissima" (*Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis* (1876), s 166). J Gallén (1964), s 126.

414 "In Nortmannia quoque res magnae gestae sunt illo tempore, quo rex Haraldus crudelitate sua omnes tyrannorum excessit furores. Multae ecclesiae per illum virum dirutae, multi chrstiani ab illo per supplicia sunt necati. Erat vir potens et clarus victoriis, qui prius in Graecia et in Scythiae regionibus multa contra barbaros praelia confecit" (*Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis* (1876), Lib III:16, s 106).

415 C M Frähn (1823), s 141.

416 Otto av Friesing var son till markgreven Leopold den helige av Österrike och kejsar Henrik IV:s dotter, hertig Fredrik I:s av Schwaben änka, Agnes. Han deltog i andra korståget med sin halvbror, konung Konrad III (av ätten Hohenstaufen) (1093-1152; tysk konung: 1138-1152) och sin farbror kejsar Fredrik I Barbarossa (c 1122 - 1190; tysk-romersk kejsare: 1155-1190) (R W Southern (1995), s 208).

417 U Nilgen (1995), s 38. - R W Southern betecknar verket som "a Hohenstaufen version of Augustine's *De Civitate Dei* (R W Southern (1995), s 211).

418 V.1. Otto [av Friesing] (1912), s 311.

419 V.1. Otto [av Friesing] (1912), s 311; U Nilgen (1995), s 38.

420 Han kom att kallas "doctor angelus", "doctor famosissimus" och "doctor universalis" av kyrkan och helgonförklarades 1323 och av Pius V (påve: 7/1 1566 - 1/5 1572) förklarades han 1567 som "den femte av de stora kyrkolärarna". Leo XIII (påve: 20/2 1878 - 20/7 1903) stadfäste 1879 tomismen som grundvalen för den rätta katolska läran och instiftade "Accademia romana di S. Tommaso".

> In Christo Iesu non est masculus et femina, barbarus et Scytha.[421]

Även Dante Alighieri (1265-1321) tangerar skyterna i *De monarchia*:

> ... live outside the seventh clima, and experience great inequality of days and nights, and are oppressed by an almost intolerable chill and frost ...[422]

Den spanske fransiskanermunk, som i medlet av 1300-talet skrev det verk som i engelsk översättning har fått titeln Book of the Knowledge of all Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World , and the Arms and Devices of each Land and Lordship, or of the Kings and Lords who possess them menar att Novgorod är huvudstaden i Skytien.[423]

Prof Josef Fischer hittade 1941 i Museum der Stella Matutina in Feldkirch (Voralberg, Österrike) en karta med legenden "*Totius cognita orbis typus versalis opus dolfin bonaldus in venetia a d mdxix.*"[424] Såväl karta som kartografen, Dolfin Bonaldus från Venedig, var tidigare okända. På denna karta, som skulle vara utförd 1519, syns landkonturerna ritade med ett slags halvcirkelsegment, i norr och nordost står "*norvega*" och "*svetia*" på den skandinaviska halvön och "*finland*" över södra Finland. På andra sidan Finska viken står "livonia" och inget därutöver. Långt i norr står "*laponia*". Öster om Finland står kort och gott "*scitia*" och norr om Azovska havet "*sarmatia*". Något Ryssland utöver "*scitia*" och "*sarmatia*" känner denne Dolfin Bonaldus inte till.[425]

Johannes Magnus är,tillsammans med vadstenamunken och rektorn vid Västerås' skola, Peder Månsson, samt de två norska ärkebiskoparna Erik Walkendorf († i Rom 1522) och dennes efterträdare Olof Engelbrektsson, Jakob Zieglers källor[426] när han i sin 1532 utgivna beskrivning av Norden förklarar Finlands geografiska belägenhet som Europas gräns mot Asien:

> Åtminstone begagnas ännu i dag namnet finska (*finnonicus*) viken, af Finland: denna ligger också framför Skytien och sträcker sig framför Asien långt bortom Don, d. v. s. Europas gräns.[427]

Ziegler uppger att han fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.[428]

---

421 R J Deferrari (1948-1949), s 1005.

422 *De monarchia* 1.14 (översättning: Wicksteed (1904), s 165).

423 *Book of the Knowledge of all Kingdoms* (1912), s 60.

424 Fischer (1941), s 57.

425 David Woodward ställer i ett nyligen utkommet nummer av Mapline frågan om denna karta kunde vara falsk. Han rubricerar sin artikel "Could these Italian maps be fakes?". Men han vågar inte vara bestämd på denna punkt: "We thus have a number of cartographers producing world maps of similar style between 1509 and 1525 about whom nothing else is known" (D Woodward (1994), s 5). Kartan dök upp på en auktion hos Christie's i London 1984 (Valuable books and manuscripts, the property of Doris L Benz Trust and various other owners (1984-12-13), men drogs tillbaka innan auktionen (D Woodward (1994), s 4, n 5 s 10).

426 J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; Ahlenius (1895), s 35, 376.

427 "certe enim sinus Finnonicus hodie quoqueà Finlandia appellantur, Ipsa etiam Scytiae occursat & extra totum Tanaim id est Europae limitem longe procurrit in Asiae fines." (J. Ziegler (1532), s CVIv; H Hildebrand (1878), s 54, 55. Översättning av Hans Hildebrand.)

428 "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat,

> Sedan kommer man uthi Carelen/ett Landskap som grädser medh twänne store och mächtige Försterdömen/nemligen the Swenskes och Muskowitwers/Latiners och Grekers/Scandianers och Asiatiske Skyters. Ty Carelen hafwer/såsom sagdt är/ifrå Söder thet Finske Hafwet/tädan ifrå thet sträcker sigh ganska wijda/nämligen mera än hundrade Götha mijlar uthi Norr in til Skrickfinland/och återwänder widh thet stoora Skytiske hafwet/släpper Ryszland uthi Öster/ och Swerike/hwilko thet Skattskyldigt är/uthi Wäster.[429]

På *Carta marina* kallar Olaus Magnus Ishavet öster och norr om *Bjarmia* för "Oceanvs Sciticv[s]".

I sjunde bokens första kapitel i *Historia om de nordiska folken* skriver han att:

> ... på olika sätt strida skyter, afrikaner och indier, och olika vapen begagna de jämväl, vare sig till följd af en fördärfvad natur, eller därför att de låta behärska sig af sitt blinda raseri.[430]

Den berömde tyske humnisten, Beatus Rhenanus [Bild von Rheinau] (1485-1547), skriver den 29 november 1526 i ett brev till professorn i juridik i Basel, Bonifacius Amerbach[431], att under det att ungrarna besegrat turkarna [i augusti samma år] kan hela Polen ödeläggas av de infallande "moskovitiska skyterna".[432]

Den mest lysande representanten för humanismen norr om Alperna, Erasmus av Rotterdam [eg: Geert Geertz] (1466-1536), skrev den 13 eller 15 mai [Idus Maii] 1527 ett långt brev till Sigismund I, konung av Polen, där han passar på att gratulera kungen för det vapenstillestånd denne slutit med ryssarna cirka fem månader tidigare och vilken han väljer att kalla konungens "frejdade seger över skyterna"[433]. För Erasmus är ryssarna skyter, en uppfattning som han gärna delger Europas krönta konungar.

Sigimund von Herberstein inleder i "To the reader" med:

In thus entering upon the description of Moscow, which is the capital of Russia, and which extends its sway far and wide through Scythia, ...[434]

Sebastian Münster (1489-1552) talar i femte boken av sin *Cosmographia universalis* (1544), rubricerad "Von den lendern Asie", om att Sarmatien förr kallades för "Scythia Asie".[435]

---

permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2,3). Översättning Hans Hildebrand.

429 Johannes Magnus, *Swea och Götha Crönika* (1620), Företal Cap V s IX. E Schroderus översättning av: "Déinde occurit Carelia: quae est cosinis regio duorum maximorum principatuum, videlicet Sueonum & Moscouitarum, Latinorum & Graecorum, Scandiandrum & Scytharum Asianorum. Haec siquidem Carelià Meridie (ut dictum est) habet sinum Venedicum, à quo per multa terrarum spatia, utpoteplusquàm cetum milliaria Gothica, extenditur in Aquilonem usque ad Scricfinniam, & Oceanum Scythicum terminatur, relicta Moscouia ad Orientem, & Suetico principatu (cui paret) ad Occidentem." (Johannes Magnus, *Gothorum sveonumqve historia* (1554), L I. C V, p 10).

430 O Magnus VII:1; II (1912), s 29f.

431 Ett porträtt av Bonifacius Amerbach målat av Hans Holbein finns i Konstmuseet i Basel.

432 "Si vera sunt, quae vulgo narrantur, tota Polonia in armis est ob incursiones Scytharum Moscorum, quibus non videtur huius temporis negligenda occasio, ut, dum Ungaros Turcae proterunt, ipsi Poloniae regnum vicinorum auxilio destitutum evastent." B Rhenanus (1886), s 370f; E Klug (1987), s 279f.

433 "... inclyta de Scythis victoria"; Erasmus Roterodami VII (1928), s 61; E Klug (1987), s 282.

434 S von Herberstein (1852),s 1.

I *Swea och Götha Krönika* (1554) berättar Johannes Magnus om händelserna "Åhr effter Christi Bördh 82", i samband med goterkonungen Filmer Götrijksons bortgång, då

> emellan Götherna och the Swenske hemma inrijkes war upkommen een ganska stoor oenigheet".... "Konung Herwit i Ryszland hade och theslijkes wiss kundskap at then mächtige Konung Filmer war affsompnat/ therföre begynte han medh alla konster och practiker ther effter trachta/ huru han kunde komma til sin förra frijheet igen:[436]
>
> —
>
> Tå nu Götherna förmeente sigh aldeles sittia uthi fridh och tryggheet/ och uthi thet ringaste sigh icke förmådde nogot affall uthaff Ryssarna/ sij/ tå kom Konung Herwit ganska hasteliga upryckiandes medh een otaligh hoop Skyter och Ryssar[437].

I biskop Frans Karasinskis intruktioner, när han 1556 som sändeman för Sigismund II August avsändes till ständerna i Tyskland och kejsar Maximilian II står bl a om storfursten i Moskva och hans rike:

> cuius rei tot ab illo Schyticae subactae nationes ....[438]

Anselmus Tragus [Bock], en livländare som flytt under de framträngande ryssarna till Königsberg, tillägnade sin "Querela de miserrima Livoniensium clade" den polske vicekanslern Piotr Myszkowski. Mot slutet av sin litania konstaterar han att det ryska tyranniet överträffar allt som tidigare existerat. I sin klagovisa gör han ett flertal mytologiska jämförelser med Livlands bedrövliga läge bland "de skytiska cykloperna".[439]

I företalet till en omfångsrik flygskrift från 1571, "Beschreybunge einer Reyse oder eins zuges", som utkom i Nürnberg, som i huvudsak bygger på en annan skrift, "von einem fürnemlichen Polnischen Herrn/ von Königlicher Polnischen wirden/ Botschafftweiss gen Constantinopel/ und von dannen inn die Tarterey gezogen", hänförs både moskoviter och tatarer till skyternas folkgrupp och detta utgör en inledning till berättelsen om den turkiske sultanen Selim II:s[440] krigståg.[441]

Den engelske författaren Thomas Lodge (1558-1625)skriver i sin A Reply to Stephen Gosson's Schoole of Abuse in Defence of Poetry Musick and Stage Plays (1580(?)):

> & surely if I may speak my mind I thik we shal find but few poets if it were exactly wayd what they oughte to be your *Muscouian* strangers, your *Scithian* monsters wonderful by one *Eurus* brought vpon one stage in ships made of Sheepeskins, ...[442]

---

435 S Münster (1544), s dxcv.

436 J Magnus (1629), s 156.

437 J Magnus (1629), s 156.

438 H Hjärne (1884), not s 8.

439 A Kappeler (1972), s 32.

440 1524-1574; sultan 1566-1574.

441 A Kappeler (1972), s 39.

442 T Lodge (1963), s 19f; K H Ruffmann (1952), s 171; E Klug (1987), s 286.

och häcklar det han menar har blivit en modefluga vid engelska teatrar, att ställa på scenen "*Moscouian* strangers" och "*Scithian* monsters".

Paul Oderborn skriver 1585 i *Ioannis Bisilidis Magni Moscoviae Ducis Vita*: "Natus est Basilides in celeberrima urbe Moschouia, quae toti imperio dat nomen, ac inter Scythas & Russos summam obtinet claritatem;"[443] och lite längre fram: "Hanc maximum Scythiae tractum Moschouiam recentiones vocant, ..."[444]

Den tyske humanisten Michael Neander [eg: Neumann] (1525-1592) är inte nådig i sina omdömen om de nomadiserande skyternas barbari:

> Ac quia Scytha Nomades sunt, qui subinde locum mutare solent, neq; hac de causa splendidarum vrbium splendida aedificia illae tres barbaricissimae gentes ....[445].

Giles Fletcher ger i sin bok *Of the Russe Commonwealth* (1591) en sammanfattande beskrivning av rysk politik och vilken tradition den vuxit ur:

> To these may be added their seizures and confiscations upon such as are in displeasure, which riseth to a great sum, besides other their extraordinary impositions and exactions done upon their officers, monasteries, etc., not for any apparent necessity or use of the prince or commonwealth, but of will and custom, yet with some pretence of *a Scythian, that is, gross and barbarous policy,* as may appear by these few sophismata or counterfeit policies put in practice by the emperors of Russia all tending to this end, to rob their people and to enrich their treasury. To this purpose this byword was used by the late Emperor Ivan Vasil'evich: "that his people were like to his beard; the oftener shaven the thicker it would grow; or like sheep that must needs be shorn once a year at the least to keep them from being overladen with their wool.[446]

Ryssarna är alltså, enligt Fletcher, skyter, vilka kännetecknas av en skändlig och barbarisk politik och drottning Elisabeths gunstling Sir Walter Raleigh (1552-1618) citerar honom i sin traktat *Maximes of State*.[447]

När Sir Jerome Horsey sammanfattar Ivan IV persolighet finner han beteckningen "en riktig skyt" bäst beskriva tsaren:

> Thus much to conclude with this Emperor Ivan Vasil'evich. He was a goodly man of person and presence, well favored, high forehead, shrill voice; *a right Scythian*; full of ready wisdom, cruel, bloody, merciless; ...[448]

När Dido, drottningen av Kartago inte kan hindra Eneas att lämna Kartago utbrister hon i Christopher Marlowes (1564-1593) skådespel *The Tragedy of Dido, Queen of Carthage*:

> But thou art sprung from Scythian Caucasus,
> And tigers of Hyrcania gave thee suck.-[449]

Kaukasus symboliserar allmänt i elisabetansk litteratur ett förhärdat hjärta, medan den hyrkaniska tigern står för grymhet.[450]

---

443 P Oderborn (1585), opag [s 15].

444 P Oderborn (1585), opag [s 16].

445 M Neander (1597), s 326.

446 G Fletcher (1591) 1861, s 54; dens (1591) 1968, s 164 [*min kursivering*].

447 W Raleigh (1702), s 34.

448 J Horsey ((1856) 1968), s 313 [*min kursivering*].

449 Akt V, scen 1; C Marlowe I (1930), s 223.

En annan engelsk författare, William Warner (c 1558-1609), förlägger sin *Syrinx or A Sevenfold History*, 1597, till exotiska trakter. Två meder Atys och Abynados beger sig på ett skepp från Ninive [!]:

> leaving the sea *Caspium*, doth glide by the deserts of *Scythia*.[451]

Snart råkar de den skytiske härskaren, som de inte väntar sig något annat av än tyranni. Han regerar över ett barbarisk folk:

> ... at the foot of the hill they were encountered by the lord of the castle, ... the *Scythian* lord (at whose hands they only expected some rare tyranny, not looking amongst those barbarous people, specially in that place, to find at all any civil entertainment) .....[452]

I skyterkonungens slott finner de en vacker kvinna som på skytiskt vis äter människokött och dricker vatten till sin gruvliga måltid ur offrets skalle:

> .... she sitteth her down, presently whereupon her mess was furnished only with two or three broiled collops cut from off the dead man in his quarters; and before her was set water in the skull. Then one of the servants taking a rib out of a box, poundeth the same very small, and putteth it into the water.[453]

De två mederna, Atys och Abyndos, så grannfolk till skyterna de än är, fruktar för sin säkerhet:

> .... had small liking to their meat , ... They pity the lady and doubt their own safety.[454]

Den skytiske härskaren förklarar den skytiska kannibalismen med att mesig föda gör mesiga män:

> ... we that are the chiefest in *Scythia* do covet no better, and could be contented with worse, ... Fullfurnished tables (say we) breed feeble surfeits, but mean repasts make healthful persons. .... As for dainty food or any like effeminacy, it is as rare here as elsewhere common.[455]

I Warners litterära stycke saknar skyterna knappt något av de drag som grekerna försåg barbarerna med.

Skyterna drack ju oblandat vin och hade en obändig könsdrift. Den skytiske härskaren ger stolt uttryck för detta. Även om födan både är knapp och bisarr saknas dock icke dryckjom:

> Good wine lacketh not tasters, nor fair women suitors; ...[456].

Den skytiske hövdingen, som har en insikt om dessa karaktärsdrags och detta levernes följder, bekänner:

> I briefly touch the impiety of lust, by both which I have been wronged, and by both which you may be warned.

---

450 R Gill, "Commentary", s 289 i C Marlowe (1987).

451 W Warner ((1597) 1950), s 33f.

452 W Warner ((1597) 1950), s 34.

453 W Warner ((1597) 1950), s 35.

454 W Warner ((1597) 1950), s 36.

455 W Warner ((1597) 1950), s 36f.

456 W Warner ((1597) 1950), s 40.

> From this fretting frenzy, though of most vile and base condition, neither the mighty potentate nor the mean peasant, or scarce any of either sex, have been or be exempted. .... But whilst tediousness doth here persuade that none may come to heaven unless barefooted upon sharp thorns, security driveth on his sleepy chariot and bringeth them to hell as it were on soft featherbeds. Like as fire worketh wood altogether into fire, so lust wholly alienateth man into lasciviousness; for if once it entereth the eye, it anon scaleth the head, and at length sacketh the heart. .... Which lascivious passion, besides that it bringeth wealth to want, it also effeminates the mind, enfeebleth the body, slandereth the person, and endagereth the soul; yea, it leaveth the body in such debility that it maketh the same altogether unapt to any good action, and so infecteth the mind that it utterly disharboreth even the least motion to amendment, so that body, mind, and man become wholly vicious;... It resteth then that I advertise you of tried medicine to apply to this untoward malady.[457]

Han vidgår också att hybris är ett karaktärsdrag hos hans folk och han ger anakronistiskt ett kristet straffperspektiv åt sitt folks många och tunga laster bland vilka liderlighet intar en framträdande plats:

> .... pride doth apparel them, ...[458]

> ... whose matter is gluttony, whose flame is pride, whose sparkles is ribaldry, whose smoke is infamy, whose embers is filthiness, and whose ashes is heaven's loss and hell's purchase.[459]

Det skytiska folket har enligt sin härskare även en (asiatisk) fallenhet för lyx och överflöd:

> And the reason why it so easily overcometh and so extremely outrageth is for that it leadeth men even with willing cords to the pleasant court of vanity, being guarded thither by conduct of abundance and prosperity, in which court gluttony doth diet them, lechery doth chamber them, pride doth apparel them, sloth doth accompany them, and folly in all things followeth their humors.[460]

Kapitel XI använder Warner till att låta sin skyterhövding föreskriva ett flertal regler mot liderlighet.[461] Till vilken nytta, frågar sig läsaren.

Johan Schroderus (adlad Skytte[462]) gör i sitt tal 1599 vid universitet i Marburg an der Lahn *Een Oratio Om the Swenskes och Göthers första vrsprung/ och mandom i Krijgh* klart att han inte ser med blida ögon på att

> Wår Afuundzman och wedherpart/ säger: at thet är oss Swenskom föga til roos och berömelse/ thet wij wår första Ursprung och begynnelse hafwom af thet plumpa och grofwa Skythaslödhret.[463]

Även om ursprunget är detsamma, det vidgår Skytte, så var det

> Then siette vthländiske Götha Konungen ... Gadherijk/ then för sine märkelige bedref kalladhes hin Stoore. Thenne Gadherijk/ hafwer vnder sigh twingat the Skyther/ oanseedt ehuru the medh Häredzkraft hafwa wäria och förswara welat/

---

457 W Warner ((1597) 1950), s 42f.

458 W Warner ((1597) 1950), s 42.

459 W Warner ((1597) 1950), s 43.

460 W Warner ((1597) 1950), s 42.

461 W Warner ((1597) 1950), s 43ff.

462 *Se nedan* kapitlet "Goter".

463 J Skytte (1604), s A v.

> Huilke och icke långt ther efter hafwa af sigh kastat thet träldoms oket som them war af Göthomen öfwer halsen lagdt. Men på thet at Konung Filimer hin Mykle/ Konung Gadherijkz son/ skulle åther kunnna komma the Skythiske Landskapne vnder sigh igen/ .... The hafwa/ säger iagh/ efter månge märckelige och blodhtörstige slachtninger och örligh/ vndan sigh drifwidt och föriagat the Skyther/ oc äre så komne til thet nampnkunnige Träsket Moeotis.[464]

Den skotske nylatinske författaren John Barclay (1582-1621) drar skytergränsen lite västerut: "tum illi Sarmatae atque Scythae, quos Polonos Moscosque appellamus" i sin *Euphormionis Lusinii satiricon*, som utkom första gången 1614.[465]

För författaren till ett av de fortfarande mest användbara heraldiska arbetena från det tidiga 1600-talets England[466], John Guillim (1565-1621), är skyter och hunner ett och detsamma. Han kallar Attila "the Scythian Prince".[467]

Andreas Kappeler sammanfattar "die Einstellung den Russen gegenüber, ... Oft gelten sie als Skythen oder Tataren, oder werden mit den Türken in einem Atemzug genannt. Für die meisten Autoren stehen sie jedenfalls ausserhalb des "orbis christianus"..."[468]

Den tyske filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716) uppehöll en långvarig och omfattande korrespondens med tsar Peter den Store och dennes närmaste krets, både inom och utom Ryssland. I ett brev, daterat i mars 1699, till Amsterdams borgmästare Nicolaas Witsen (1641-1717), som sedan tsar Peters tid i Holland stått i vänskaplig förbindelse med den ryske envåldshärskaren, skriver Leibniz oroad över de gruvligheter som rapporterats honom om den ryske tsarens framfart mot strelitserna:

> Le Tzar est sans doute un grand prince et c'est un malheur très grand que les dé sordres domestiques l'ont forcé depuis peuà venirà tant d'éxecutions terribles. On mande que des principaux seigneurs tant Ecclésiastiques que séculiers ont esté obligé de mettre la main à l'éxecution de quelques criminels. *C'est une coutume qui tient encore un peu de Scythe, et je m'étonne que cela ne rend point les Ecclésiastiques irré guliers dans ce pays là.*[469]

Borgmästare Witsen, som även 1664-1665 fungerat som sekreterare för en holländsk beskickning till Ryssland[470] och 1687 gett ut ett omfångsrikt verk med kartor över Ryssland med titeln *Landkaarten van het Noorder- en Oosterdeel van*

---

464 J Skytte (1604), s B vij f[opag].

465 J Barclay (1619); A Eder (1980), s 47.

466 J F R Day (1990), s 100.

467 J Gvillim ((1611) 1632), s 11 [felpaginerad, bör vara s 3].

468 A Kappeler (1972), s 242.- Jmf professor Matti Klinges förnumstiga: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f).

469 W Guerrier (1873), nr 36 s 42f, s 29f [*min kursivering*].

470 *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* XX (1877), s 355; A Kluyver (1895), passim.

Azie en Europa, van Nova Zembla tot China[471], svarar att han under sin resa i Ryssland funnit en sägen som anförts av den romerske historieskrivaren Justinus (2:a årh e Kr) återberättas av rysk allmoge utanför Novgorod och eftersom:

> Da nun jene Leute die griechische und lateinische Sprache nicht verstehen, auch die Geschichte der alten Zeit nicht kennen, so schliesse ich daraus, dass *dass Land um Nowgorod einen Theil des alten Scythien bildet, wie sie es bemerken.*[472]

I ett brev till tsar Peter i januari 1712 bilägger han en kortare uppsats om europeiska folks ursprung där Leibniz upplyser tzar Peter om att ryssarna inte endast stammade från skyter och sarmater, utan också hunner:

> Unter den Sarmaten begreiffe ich alle Slavonische Völcker, welche die Alten Sarmatas genennet, ehe man von Slavinis oder Slavis etwas gewust. Und die sind vor alters von der Volga und von dem Oby fast bis an die Wiechsel herabgangen.
>
> —
>
> ... Der Hunnen Macht ist unterm Attila am höchsten gestiegen, der vom Caspischen Meer bis an den Rhein fast alles unter seinen Gehorsam bracht.
>
> —
>
> Dass die Hunnen ein Sarmatisches, oder wie man es heute zu Tage nennet ein Slavonisches Volck gewesen zeigen viel argumenta.
> 1) Sind sie über den Tanaim nach dem Nieper gangen, haben also eigentlich in dem grossen Russland gewohnet.
> 2) So gibt der Name in Slavonisch noch heut zu Tage dass Huni, oder wie einige alte schreiben Chuni einen Reuter bedeute, und ist bekannt dass die Sarmaten und Hunnen stets zu Pferde gewesen.
>
> —
>
> 5) Die Hunnen, so in Pannonien nach Attila Zeiten geblieben und von Carolo M. erst gedämpfet worden sind slavonischer Nation gewesen, massen Methodius, so zweifelsohne Slavonisch geredet ein Pannonischer Bischof gewesen, daher fast ganz Oberungarn und ein gross Theil von Under Ungarn annoch Slavonisch redet, weil nach Einbruch der Ungarn unter dem Kaiser Arnulpho und seinem Sohne (welches Volck eine ganz andere aus der tiefen Tartarey heraus gekommene Nation) ein grosser Theil der Einwohner übrig blieben und die Slavonische Sprache behalten.[473]

I ett brevkoncept[474] till ett brev till den ryske envåldshärskaren återkommer Leibniz till samma fråga om hunnernas "nationalitet" 1714:

> Unter der Hand untersuche ich in etwas die Histori der Scythischen Völker, die von E. M. beherrschet werden und befinde, dass die Hunnen auch die Sarmatische oder Russische Sprache geredet und nicht mit den Ungarn, wie von vielen vermeynet wird, sondern mit den Slavonischen Völkern eines Geschlets gewesen. Und dass der König der Hunnen der grosse Attila auch von dem Caspischen Meer biss an das Baltische wie jezo E. M. geherrschet.[475]

---

471 *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* XX (1877), s 357; H Michow (1884), s 12.

472 W Guerrier (1873), s 30 [*min kursivering*].

473 Guerrier, W (1873), s 211f.

474 Brevet avsändes från Wien den 18 juni 1814 och överräktes till tsar Peter den 22 januari 1715 (W Guerrier (1823), s 321).

475 W Guerrier (1823), s 321f.

Och envist vill han gång efter annan delge den ryske tsaren sin vetenskapliga upptäckt om hunnernas och ryssarnas släktskap. Denna gång är året 1716:

> Nachdem seine Gross Cz. M. mir allgn. aufgetragen in Wissenschaftssachen mit meinem wenigen Rath an Hand zu gehen, so habe ich nicht ermangelt, sowohl schrifftlich als durch dero Ministros mündlich meine schuldigste Dienstwilligkeit anzutragen und befehl zu suchen; habe auch wegen der Russischen antiquitäten dienliche Untersuchungen gethan und unter andern arwiesen, dass Hunnen und Attila eigentlich aus den Russischen Landen kommen und die Slavonische Sprach gehabt wie ich denn aus alten monumentis angezeiget, wie es eigentlich mit des Attila Person und Hof für Bewandniss gehabt.[476]

Fynd från Sibirien, vilka skänkts Peter den Store 1715 och 1716 av gruvägaren Nikita Demidov och guvernören av Tobolsk, furst Matvej Petrovitj Gagarin[477], blev grunden till Rysslands första museum, Konstkammaren.[478] 1830 fann man kurganen i Kul Oba intill sundet mellan Svarta havet och Azovska havet[479] med dess sagolikt rika skatter av föremål i guld och elektron.

För Michel François Dandré Bardon, som 1772 publicerar ett rikt illustrerat verk om de olika folkens klädedräkt under antiken, är skyterna de mest omänskliga av barbarfolken.[480]

Den franske markisen Astolphe de Custine, som 1839 gjorde en resa i Ryssland tycker sig finna att:

> The Russians, descended from a junction of various warlike and wandering tribes, have not yet quite forgotten the life of the bivouac.[481]

Och den skytiska härstamningen finner de Custine flera beläg för i vardagslivet:

> The distances are incommensurable, but the Russians diminish them by their rate of travelling: scarcely leaving their carriage until arrived at the place of their destination, they feel as though they had been in bed at home the whole length of the journey; and are astonished to find that we do not share their taste for this mode of travelling while sleeping, inherited by them from their Scythian ancestors.[482]

Han ser även i ryssarnas klädedräkt bekräftelsen på att de är antikens skyter:

> The female peasants generally go barefoot. The men most frequently wear a species of sandal made of rushes, rudely platted, which resembles those of antiquity. The leg is clothed in a wide pantaloon, the folds of which, drawn together at the ancle by a

476 W Guerrier (1823), s 348.

477 Uppgiften i J Siebmacher, *Grosses und allgemeines Wappenbuch* 1:2 (1857) om att ätten Gagarin skulle ha förlänats furstlig värdighet först 1796 är oriktig. Uppgiftens felaktighet bekräftade furst Andrej Gagarin, S:t Petersburg, Ryssland, för mig, vilket med tacksamhet tillstås. - 1721 lät Peter den Store avrätta furst Matvej Petrovitj Gagarin (G L Grove (1893), not 2 s 184).

478 B B Piotrovsky (1976), s 5; dens (1979), s 7f. - *Se nedan* kapitlet "Skyterbågen", samt fig 35, samt kapitlet "Ryssesabeln".

479 B B Piotrovsky (1976), s 7.

480 M F Dandré Bardon, *Costume des anciens peuples* (1772), s 146.

481 A de Custine ((1843) 1989), s 209.

482 A de Custine ((1843) 1989), s 464.

little fillet, are covered with the shoe. This attire is precisely similar to the Scythian statues of the Roman sculptors.[483]

Riksrådet och författaren Gustaf Bonde (1682-1764)[484] skriver i sin uppsats "Försök at igenfinna den Finska Nationens och Språkets härkomst" (1755):

Hvad Rysslands tredje eller norra dels första Invånare, Finnarne, angår, så är nödigt, innan vi gå vidare uti deras upsökande, at påminna sig, det hela den norra delen af Asien, likaledes den Nordostliga af Europa, kalas af de äldsta utländska Skribenter Scythia och dess invånare Scytae, hvilket namn ännu är behållit i Ryssland, fast än det, efter Schönströms berättelse, är förvandlatt i et öknamn; aldenstund det nu brukas bland dem at betekna främmande eller Hedningar, Barbarer eller et groft och vildt folk, såsom de förra inbyggare der i landet då voro: Scytae tyckes således vara et sammansatt namn af Tziud- jod, d.ä. et groft eller främmande folk; ty då vår gamla Götiska heter et folk .iod, hvadan Sverige har sitt namn Svi-.iod eller Svea-folket.[485]

I uppsatsens slutkläm tar riksrådet Bonde i ordentligt och svävar inte på målet:

Alla dessa utur Skytien utgångna Folk, som sig sedermera utgrenat, och namngifvit orter efter sina gamla boställen, måste således upsöka sit Fädernesland och sit språks ursprung hos Finnarna, hvilka äro de rätta Europeiska Skyter, som Herodotus, Diodorus Siculus och så många flera Grekiska och Latinska Skribenter omtala.[486]

SKYTERBÅGEN

Författarna under antiken stötte först på den på böjda kompositbågen i händerna på skyterna, vilkas favoritvapen det var, och följdaktligen gav de den namnet "skyterbåge", *Scythicus arcus*.[487] Denna kompositbågc är oftast sammansatt av trä, horn och senor.

Artemis attribut, pil och båge, är alls inte hennes kännetecken enbart för att hon är jaktens gudinna, utan:

es sind ihre Waffen in ihrer Eigenschaft als Todesgöttin[488].

Hennes båge var en skyterbåge, och hennes öknamn var *Skythia* (= Tauropoulos).[489]

Fig 27 visar en hästpannsköld, närmast att beteckna som ett "hästdiadem", funnet i början av 1970-talet i en rik och orörd skytisk hövdingegrav troligen från 400-talet f Kr i byn Giunovko i Kamenskoje-Dnepr distriktet i Ukraina.[490]

---

483 A de Custine ((1843) 1989), s 476.

484 Riksrådet Bonde tog studenten i Åbo 1695. Han var även den förste som utnämndes till Serafimerriddare (G Elgenstierna I (1925), s 526).

485 Gustaf Bonde, "Försök at igenfinna den Finska Nationens och Språkets Härkomst", *Kongl Vitterhetsakademiens Handlingar* 1 (1755), s 96f.

486 Ibid, s 104. L Tengström (1987), s 32.

487 G Rausing (1967), s 20.

488 K Wernicke (1895), sp 1434.

489 W H Roscher IV (1909-1915), sp 1080.

490 V Ostroshchenko (1976), s 21. - Guld, 33 x 20 cm, Statliga museet, Kiev, Ukraina.

Scenen har av Vitaly Ostroshchenko tolkats som en skytisk version av Artemis och Aktaion.[491] Lägg märke till Artemis' framträdande skyterbåge och båg- och pilkoger.

Trots namnet var skyterbågen ingalunda ett vapen förbehållet endast skyterna, men den uppfattades närmast som arketypisk för detta nordostliga barbarfolk. För grekerna var handbågen huvudsakligen ett jaktvapen. I strid var den en hellensk man ovärdig. En grekisk krigare ådagalade i kamp man mot man tapperhetens dygd.[492] Annorlunda förhöll det sig i Orienten. Under antiken gällde assyrier, meder, perser och parter speciellt som bågskyttar, vilkas huvudvapen handbågen var.[493] Handbågern var helt enkelt ett vapen som skilde världsdelarna åt. Aischylos' tragedi *Perserna* illustrerar denna skillnad på ett eklatant sätt.

Åtta år efter slaget vid Salamis, år 472 f Kr, uruppfördes Aischylos' *Perserna* med ingen mindre än Perikles som choreg.[494]

Innan dramats budbärare nått palatset i Susa med underättelsen om persernas nederlag målar körledaren i frågans form upp för publiken de stridande härarnas beväpning:

> Har bågen vunnit med pilspänd sträng?
> Eller är det lansens stålsmidda kraft
> som segerkrönes i kampen?[495]

Persernas pil och båge kontrasteras mot det grekiska fotfolkets lansar. "Der Bogen war die persische Hauptwaffe, das Schwert und der kurze Speer nur Nebenwaffen. Auf den Müzen ist der König als Bogenschütze dargestellt".[496]

Aischylos, som själv deltagit i slaget vid Marathon[497] och även varit ögonvittne till slaget vid Salamis,[498] understryker vapnens symboliska innebörd genom att låta änkedrottning Atossa inträda på scenen och spörja om hellenernas utrustning ur ett tilltänkt persiskt perspektiv:

491 V Ostroshchenko (1976), s 22.

492 J Hein (1925), s 290; R Schottlaender (1981) s 162. J M Edmons exemplifierar detta väl i sin kommentar till sin översättning av följande Simonides-fragment:
"These women were dedicated in effigy after that they had made public intercession to the Cyprian for Greece and for their fair-fighting fellow-country-men, <that she should fill their men with love of the battle against the barbarous-tongued nations of the Medes;> For the mighty Goddess would not deliver over the citadel of Greece into the hands of Median bowmen."
Edmons kommenterar sitt val av 'fair-fighting' som översättning: "mss also have 'fighting hand-to-hand', but 'fair-fighting' implies what this expresses, viz. contrast between the valour required for close and for distant combat" (*Lyra Graeca* II (1964), nr 166 s 381ff).

493 J Hein (1925), s 290.

494 G Murray (1940), s 112; A Lesky (1956), s 61; L Tengström (1987), s 499; H van Wees (1995), s 158. Perikles' egen far, Xanthippos, hade tillsammans med Leotychides lett den atenska flottan i det segerrika sjöslaget mot perserna vid Mykale, söder om Efesos (i nuv Turkiet) år 479 f Kr (Pausanias (1.25.1)).

495 Aischylos, *Perserna*, v 154-158 (s 32). L Tengström 1987, s 499.

496 A S F Gow (1928), s 156; A Christensen (1933), s 276; A E Wardmann (1959), s 52. Se även H D Broadhead (1960), s xxx; W Kierdorf (1966), s 51; E Petrounias (1976), s 29; H J Mette (1981), s 155; R Schottlaender (1981), s 161.

497 *Se ovan* not 108.

498 *Se ovan* not 109.

Möta de med pilspänd båge fienden som stormar an?[499]

Körledarens svar röjer ett hellenskt trots:

Nej, en upprätt närstrids vapen, lans och sköld är deras skick.[500]

Budbäraren begagnar sig metaforiskt av pilbågen som det arketypiska perservapnet när han delger det persiska hovet sitt bistra budskap:

Förnim vår båges vanmakt! All vår här förintades när skeppen stötte samman.[501]

Kören kallar perserkonungen Xerxes:

Susas älskade herre,
bågens dyrkade drott[502]

och den slagne envåldshärskarens, och tillika perserrikets, vanmakt beskrivs med samma symbolspråk:

Kören
Vad säger du? Vad har du kvar?

Xerxes
Kogret, pilarnas hölje.[503]

Aischylos uppnår sin effekt genom att låta kören förvänta sig ett slag på land och låta en konfronteras med uppgiften om ett nederlag till sjöss.[504]

Fig 28 av en rödfigurig *kylix* från Vulci i Etrurien av "Paris' Gigantomakimålare"[505] får illustrera kampen mellan "lansens stålsmidda kraft" och bågens pilspända sträng.[506]

Den övre bilden, som är den ena halvan av skålens utsida, uppvisar en något så när jämn kamp mellan greker och skyter. Den skytiske kämpen, andra från höger, har som beväpning både en skyterbåge, *gorytos* och *acinaces*. På den mellersta bilden, som utgör andra halvan av skålens utsida, är en av de tre skyterna knästående och en halvt liggande och Gerhard framkastar, med hänvisning till Homeros' Illiad[507], tanken om ett det upprättstående spjutet vid den halvliggande skyten till höger kunde vara ett kapitulationstecken.[508] Insidan av skålen visar en fallen skyt som in i det sista försöker freda sig mot den grekiske hopliten som trampar på sin motståndare och står i beråd att stöta lansen i veka livet på sin liggande motståndare. "Lansens stålsmidda kraft" har besegrat bågens pilspända sträng.

---

499 Aischylos, *Perserna*, v 239 (s 41); L Tengström (1987), s 499.

500 Aischylos, *Perserna*, v 240 (s 41); L Tengström 1985, s 499.

501 Aischylos, *Perserna*, v 278-279 (s 45); L Tengström 1987, s 499.

502 Aischylos, *Perserna*, v 556-557 (s 63); L Tengström 1987, s 499.

503 Aischylos, *Perserna* v 1021-1022 (s 100); O Hiltbrunner (1950), s 42; Helen H Bacon (1961), s 3; L Tengström (1987), s 500.

504 A E Wardmann (1959), s 54.

505 "The Painter of the Paris Gigantomachy" (J D Beazley (1963), s 417).

506 E Gerhard (1847), s 50f, plansch CLXVI; J D Beazley (1963), nr 4 s 417; A Bovon (1963), nr 7 s 582, fig 7 s 584.

507 Homeros, *Illiaden* X: 152.

508 E Gerhard (1847), s 51, not 67 s 51.

Även hos Herodotos spelar pil och båge en central roll i hans berättande om perserna.

Herodotos skriver om de persiska gossebarnens uppfostran:

> Sina barn uppfostra de ända från femte året och fram till det tjugonde enbart i tre stycken: i att rida, skjuta med båge och tala sanning.[509]

I Xenofons (c 430 - c 355 f Kr) *Anabasis* gör författaren gällande att Xerxes efter det nesliga nederlaget vid Salamis 480 f Kr drog sig tillbaka till Celaenae där han byggde ett palats.[510]

Perserna, och de med dem allierade grekiska överlöparna, kopplas ofta ihop med handbågen, såsom Clearchus[511] och Mithradates[512].

Enligt Xenofon höll sig båda sidor med de berömda kretensiska bågskyttarna i sina led.[513]

Av Aristoteles' diktning har vi tre exempel bevarade. Ett epigram i elegiskt distikon skall ha stått under en Hermias' staty i Delphi:

> Denne på gudlöst sätt bågbärande Persernas konung dödade,
> trampade ned gudarnas heliga rätt,
> inte i öppen kamp med spjutet i blodiga strider men med hjälp av en falsk vän, som han litade på.[514]

Aristoteles hade enligt Johan Flemberg skäl att understryka "skillnaden mellan greker och barbarer, eftersom hans vän, Hermias, hade bragts om livet av perserkonungen"[515] Hermias' fänglande uppmärksammandes av Demosthenes. Troligen blev Aristoteles' vän Hermias korsfäst av den persiske storkonungen.[516]

Skyterkungen Ateas [Ataias] förde länge med framgång krig med Alexander den Stores far, kung Filip II av Makedonien[517] (382-336 f Kr), i Donaubäckenet tills han 339 f Kr stupade i ett avgörande slag.[518] Denne kung Ateas finns framställd på åtsidan av mynt där han avbildas rännande i full galopp spännande sin skyterbåge och med sin *gorytos* väl synlig vid sin länd.[519]

Även på den berömda Alexandersargofagen från 310-talet f Kr[520], som antas vara gjord för Abdalonymos, den siste kungen av persisk härkomst i Sidon insatt som av Alexander den Store[521]. På den ena långsidans stridsscener

---

509 Herodotos, *Historia* I:136 (s 68); L Tengström (1987), s 500, 502.

510 Xenofon, *Anabasis* I. II. 9.

511 Xenofon, *Anabasis* I.II.9.

512 Xenofon, *Anabasis* III.III.6 och III.IV.1.

513 Xenofon, *Anabasis* I. ii. 9; III. iii. 6-7.

514 J Flemberg (1985), s 34.

515 J Flemberg (1985), s 34.

516 J Flemberg (1985), s 35.

517 Grek *Philippos*. Gift med den molossiske prinsessan Olympias († 316 f Kr), dotter till kung Neoptolemos av Epirus. Olympias försköts av Filip år 337 f Kr. Filip antog kungatiteln år 355 f Kr.

518 V J Murzin (1991), s 65; V M Zubar' (1991), s 209.

519 V J Murzin (1991), fig 9 s 65.

520 Sarkofagen hittades i Sidon år 1887 och finns nu i Arkeologiska museet i Istanbul.

521 356-323 f Kr; kung av Makedonien: 336-323 f Kr.

har man tyckt sig igenkänna utom Alexander den Store, även hans general Antigonos Monophthalmos ["den Enögde"] (c 380-301 f Kr) och dennes son Demetrios Poliorcetes ["Stadsbelägraren"] (337/336-283 f Kr)[522]. I stridsscenerna kämpar perserna med skyterbåge. Den andra långsidan på sarkofagen avbildar jaktscener i försoningens tecken de forna fienderna emellan.[523]

Den korta kompositbågen lärde grekerna först känna hos skyterna och bågen fick tidigt namnet *skyterbåge*. Perserna hade antagligen tagit den i bruk redan under det åttonde århundradet f Kr[524] och även om grekerna själva använde bågskyttar i strid[525] och perserna av fotfolk med sjut,[526] men vapnet blev uppfattades aldrig som kännetecknande eller symboliserande för grekerna. Däremot förblev skyterbågen för dem sinnebilden för Asien, dess "överflödande prakt, vulgaritet och godtycklig maktutövning".[527] Den omständigheten att perserna själva, på Aischylos' tid, betraktade lansen, och inte bågen, som det vapen som avgjorde utgången på slagfältet.[528] På persiska monument uppträder bågen sällan som enda vapen, med undantag för jaktframställningar.[529] Men detta faktum har inte haft något avgörande inflytande på eftervärldens bild av perserna och deras militära beväpning.

På en klippvägg i Bisutun [Behistun], i västra Iran, lät Dareios I (522-486 f Kr) hugga in reliefer och en stor inskrift med parallelltexter på fornpersiska, babyloniska och elamitiska för att hugfästa sina segrar.[530] Perserkonungen (fig 29) åtföljs av två av sina officerare då han tar emot två upprorsledares underkastelse. I sin vänstra hand håller Dareios en skyterbåge.[531] På den sydliga

---

522 Kung av Makedonien med namnet Demetrios I (294-287f Kr). Grundade en ny huvudstad i Makedonien, Demetrias.

523 J Charbonneaux (1973), s 237, fig 248-250 s 234-236; *Macedonia from Philip II to the Roman Conquest* (1994), fig 51.

524 G Rausing 1967, s 20, 104, 140ff; L Tengström 1987, s 502.

525 Thukydides III:98 (s 266); W Kraiker 1929, s 163; H. D. Broadhead, (1960), s 41; L Tengström 1987, s 502.

526 H. D. Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, Commentary, s 41.

527 D Hay 1957, s 3. - Beträffande skyterbågen som sinnebild för Asien i allmänhet och perserna i synnerhet, *se* bl a A S F Gow (1928), s 156; a Christensen (1933), s 276; E Zilliacus (1933), s 47; G Murray (1940), s 116, 129; H D Broadhead (1946), s 4-5, 41; O Hiltbrunnar (1950), s 41; H D Rose (1957-58), s 26; H D Broadhead (1960), s xxx, 41, 66; P Groenboom (1960), s 16, 28, W Kierdorf (1966), s 51; E Petrounias (1976), s 29; H J Mette (1981), s 155; R Schottlaender (1981), s 161; L Tengström (1987), passim.

528 A S F Gow (1928), s 156.

529 A S F Gow (1928), s 156.

530 H C Rawlingson (1846), passim; E Flandin & P Coste II (1843-1854), pl 18; L Tengström (1987), s 501.

531 E Flandin & P Coste (1843-1854), II pl 18. Inskriptionstexten börjar (i tysk översättning):

"Es spricht der König Darius: Diese sind die Länder, die mir zu Teil wurden; nach dem Willen Ahuramazdas war ich König: Persien, Elam, Babylon, Assyrien, Arabien, Ägypten, die des Meeres, Sardes, Ionien, Medien, Armenien, Kappadokien, Parthien, Drangiana, Areia, Chorasmien, Baktrien, Sogdiana, Gandara, Saka, Sattagydien, Arachosien, Maka: im ganzen 23 Länder." (G Walser (1966), s 27).

"Es spricht der König Darius: Diese Länder, die mir zufielen, nach dem Willen Ahuramazdas wurden sie mir untertänig. Sie brachten mir Tribut. Was ihnen von mir gesagt wurde - sei es bei Nacht oder bei Tage - das taten sie." (G Walser (1966), s 27).
Kopior av inskriptionen sändes till perserrikets olika provinser.

terrassmuren[532], resterna av palatsen[533] och vid gravarna[534] i Persepolis finns en liknande framställning av perserkonungen mottagande tribut av underkuvade folk på den sk Apanadatrappan. På fig 30 ses en skytisk delegation ledd an en meder med den kulformiga huvudbonaden. Den första skyten har på sin vänstra sida en tom *gorytos*, ett kombinerat båg- och pilkoger. Skyterna bär kogret i en gördel runt höften, medan de grekiska bågskyttarna bar sitt koger i en rem som gick över skuldran.[535] Den andra skyten leder en av ryttarfolkets presenter, en turanisk hingst.[536] Alla skyter har den för skyterna typiska spetsigt koniska mössan, en sk *baslyk*[537], med ett slags öronlappar och en nackflik.

Jean Paillard delar Wilhelm Neuss' uppfattning om den apokalyptiska bibeltraditionens politiska avsikter. Vidundren står för fientliga politiska makter.[538] I Gamla Testamentets apokalyptiska beskriving i Daniels bok, vilken tillkommit c 164 f Kr, omtalas perserriket på följande sätt:

> IIII Effter thetta sågh iagh j thenna synenne om nattena/ Och sij/ thet fierde diwret war gruffuelighit och förskreckelighit/ och mechta starckt/ och hadhe stora jerntender/ ååt om kring sigh/ och förkrossadhe/ och hwadh quartt war/ trampadhe thet medh sina fötter/ Thet war ock mykit annars än the förra/ och hadhe tiyo horn.
>
> Tå iagh nu skodadhe hornen/sij/ tå gick ther uth jbland them itt annat litet horn/ för hwilko the try fremsta hornen affstött wordo/ Och sij/ thet samma hornet hadhe öghon såsom menniskio öghon/ och en munn then stoor ting taladhe.[539]

Gorytos, kogret som inte bara förvarade pilarna, utan även var avsett för bågen, fästes med en gördel runt midjan, medan grekiska bågskyttar höll sitt koger i en rem över skuldran.[540]

Det systematiska arkeologiska utforskandet av de forntida skyterna tog sin början med utgrävningen i Kul Oba kurganen[541] på den landtunga av Krimhalvön som skiljer Svarta havet från Azovska havet i närheten av Kertj 1830. Fynden i denna gravhög var sällsynt rika på grekisktillverkat guldhantverk tydligen på beställning av en skytisk kund. Speciellt intresse för

---

532 E Flandin & P Coste (1843-1854), III pl 109, 155, 162, 164, 164 [bis], 166, 167. - Beträffande skulpturerna och relieferna i Persepolis *se* E F Schmidt, *Persepolis* I. *The University of Chicago Oriental Institute Publications* Vol LXVIII (Chicago 1953); G Walser, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis*. Historische Studienü ber den sogenannten Tributzug an der Apadanatreppe. *Teheraner Forschungen herausgegeben von Deutchen Archäologischen Institut; Abteilung Teheran* (Berlin 1966); M Roaf, *Sculptures and sculptors at Persepolis*. *Iran* XXI (London 1983).

533 E Flandin & P Coste (1843-1854), III pl 155.

534 E Flandin & P Coste (1843-1854), IV pl 172, 173, 174, 175, 176, 178; A S F Gow (1928), fig 2 s 139; G Walser (1966) , s 29ff, Taf 5.

535 R Zahn (1896), s 71f.

536 G Walser (1966), s 86.

537 L S Klocko (1991), s 105.

538 J Paillard (1987), s 18. *Se även* W Neuss (1937), sp 751, samt del II, kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

539 *Biblia* (1540-41), Dan 7[:2-8].

540 R Zahn (1896), s 71; H Eckhardt (1991), s 143, 148, fig 11 s 148.

541 Rysk benämning för gravhög med gravkammare.

denna studie har den elektronvas[542] som upptar fyra grupper drivna figurer av innalles sju personer på dess sidor (fig 31). De illustrerar Herodotos berättelse om Herakles tre söner:

> Hellenerna, som bo vid Pontos, berätta däremot följande. När *Herakles*[543] drev bort Gerions oxar, *kom* han *till det land, som nu skyterna bebo och som då var obebott*. .... När Herakles härifrån kom till det nu så kallade Skytiska landet, blev han utsatt för frost och hårt oväder, varför han svepte in sig i lejonhud och somnade. Samtidigt försvunno emellertid genom en gudomlig skickelse hästarna från hans vagn. När Herakles vaknade, sökte han efter dem, strövade igenom hela landet och kom till sist till den trakt, som kallades Hylaia. Där fann han i en grotta *en varelse, hälften orm och hälften jungfru*: hennes övre del, ända från sätet, var en kvinna, hennes nedre del var en orm. När han fick se henne, blev han förvånad. Han frågade henne, om hon sett några hästar springa omkring. Hon svarade, att dem hade hon i förvar, men skulle icke lämna dem åt honom, förrän han legat med henne. Och för det priset lade sig Herakles hos henne. Hon uppsköt emellertid att lämna tillbaka hästarna, då hon ville vara samman med Herakles så länge som möjligt. Han ville dock ha tillbaka sina hästar och sedan fara sin väg. Slutligen lämnade hon igen dem med de orden: "Hästarna, som sprungo hit, tog jag i förvar åt dig, och du gav mig bärgarlön; ty *tre söner har jag med dig*. Säg mig nu, vad jag skall göra med dem, då de blivit vuxna. Skall jag låta dem bosätta sig här - det är nämligen jag ensam, som råder i detta land - eller skall jag skicka dem till dig?" På denna hennes fråga skall Herakles ha svarat: "*När du ser, att dina söner hava vuxit upp, gör då som jag säger, och du skall icke taga miste. Den son, som du finner kunna spänna denna båge på detta sättet och omgjorda sig med denna gördel på detta sättet, honom bör du låta bo i detta land*. Men den, som sviker i dessa värv, som jag nu nämnt, honom bör du utdriva ur landet. Härav skall du själv hava glädje, samtidigt som du gör mig till viljes." *Därvid spände han den ena bågen - ty ända till den tiden hade Herakles två bågar - samt visade henne, hur manskulle fästa gördeln. Sedan lämnade han åt henne* både *bågen* och gördeln (denna hade på låset en gyllene skål) och gick därpå ifrån henne. När sönerna, som hon födde, hade vuxit upp, gav hon dem namn, den äldste kallade hon Agatyrsos[544], den andre Gelonos[545] och *den yngste Skytes*[546]. Sedan följde hon Herakles' föreskrift och gjorde såsom han befallt. Därvid blevo de två äldsta sönerna, Agatyrsos och Gelonos, icke i stånd att utföra det förelagda provet, varför de fördrevos av sin moder och lämnade landet. *Den yngste, Skytes, bestod däremot lyckligt provet och fick stanna kvar. Från denne Skytes, Herakles' son, härstammar hela raden av skyterna konungar*. Med hänsyn till skålen bära skyterna ännu i dag skålar vid sina gördlar. Så berätta hellenerna vid Pontos.[547]

Fig 32 visar en av sönerna i färd med att försöka stränga Herakles' skyterbåge på vasen.

En förgylld 10 cm hög silverskål med driven fris utgrävd i en av de största kurganerna, den 8 meter höga och 80 meter i diameter stora gravhögen, den i Gaimanova Mogila i Ukraina, som grävdes ut 1969-1970, har tolkats som

---

542 Eremitaget, inv nr KO 11, Sankt Petersburg, Ryssland. (*Guldet från stäppen* (1979), kat nr 59 s 69, pl 4; fig s 70, 71; V Schiltz (1994), fig 124 s 171, fig 125 s 173, fig 126 s 174, fig 127 s 175). - Elektron är en naturlig legering av guld och silver.

543 Skyterna kallar sin Herakles för Targitaos; Herodotos (1920) IV: 8ff, s 261f. - Jmf ovan kapitlet "Skyter".

544 Skyterna kallade honom Lipoxais. *Se* Herodotos (1920) IV: 5 s 260. - Jmf ovan kapitlet "Skyter".

545 Skyternas benämning för honom var Arpoxais. *Se* Herodotos (1920) IV: 5 s 260. - Jmf ovan kapitlet "Skyter".

546 Enligt skytiskt namnskick: Kolaxais. *Se* Herodotos (1920) IV: 5 s 260. - Jmf ovan kapitlet "Skyter".

547 Herodotos (1920) IV: 8, s 261ff [*mina kursiveringar*].

avbildande slutet av Herodotos' legend. Denna förgyllda dekorerade figurerna i skålen är de första kända avbildningarna av skytiska hövdingar.[548]

Guldpektoralen som 1971 grävdes ut i kurganen i Tolstaja Mogila i Ukraina[549], tycks ge vid handen att skyterna inte ens i sina vardagssysslor lämnade sin *gorytos* med båge på pil längre ifrån sig än på en armlängds avstånd.[550]

Fig 33 visar en liten skytisk ryttarfigurin, med en höjd på 3,6 cm, som på hästryggen spänner bågen.[551]

För tjugo år sedan grävde I P Savovsky och Yu V Boltrik i Giunovko i Kamenskoj-Djepr området i Ukraina i en skytisk grav från 400-talet f Kr med en man och två hästar begravda. Den med hästarna begravda mannen var troligen en stallknekt för en skytisk hövding. En av hästarna i graven hade "ett hästdiadem" av guld, 33 x 20 cm, vars bildframställning tolkats som en ridande jaktgudinna som med båge jagar en hjort.[552] Hästdiademmet har på goda grundar tolkats som en avbildning av den grekiska myten om Artemis och Aktaion. Aktaion var dotterson till konung Kadmos i Tebe och boiotisk jägare, som överraskade Artemis badande med sina nymfer. Aktaion blev förvandlad till en hjort och söndersliten av sina egna hundar. Pannskölden skulle avbilda situationen innan Aktaions hundars uppdykande på scenen.

En skål, vilken såldes på auktion i Basel 1963 visar hur skölden fästes med två remmar, en över överarmen, den andra över underarmen, och därmed lämnade vänstra handen fri för bågen och höger arm ledig för att hantera pil och sträng.[553] Skytten är iklädd beskenor och en skytisk mössa,en *baslyk*[554]

Epiktetos' (sl av 500-talet f Kr) Londontallrik[555] (fig 34) visar tydligt såväl skytisk dräkt, som skyterbågen och *gorytos*.

> Inte alla bågskyttar i grekiskt vasmåleri är skyter, men däremot kan det omvända vara riktigt: alla skyter framställs som bågskyttar.[556]

Plinius räknar skyterna som bågens uppfinnare, medan Isidorus Hispalensis menar att uppfinningen gjorts av deras förfäder.[557]

Även de mytiska amasonerna försågs av grekernas fantasi med skyterbågar.[558] Nick Vassilatos menar att "Myten om Amazonerne blev skabt ved

---

548 D S Raevsky (1976), s 15, 16; V Bidzilia (1976), s 17f.

549 B Mozolevsky (1976), s 19f; L Klotshko, S Koretskaja & J Podyvysotskaja (1990), s 26.

550 Muzej istoritseshkih dragotsennostej [MIDU], Kiev, Ukraina; inv nr: AZS-2494; *Skytiska guldskatter* (1990), kat nr 94, s 32-33, 54; V Schiltz (1994), fig 145 s 196-197, fig 146 s 198-199, fig 147 s 200-201, fig 148 s 202.

551 V Schiltz (1994), fig 179 & 180 s 246, fig 181 s 247; Entre Asie et Europe. *L'Or des Sarmates* (1995), nr 25, fig 25.1 & 25.2 s 29.

552 V Ostroshchenko (1976), s 21f.

553 J Boardman (1983), fig 2.20 s 26, s 27, not 84.

554 L S Klocko (1991), s 105.

555 British Museum E 135; W Kraiker (1930), nr 13 s 163, fig 9 s 165; J D Beazley (1963), nr 93, s 78, s 1623.

556 H A Shapiro (1983), s 110.

557 Meyrick I (1824), XIII; N Vassilatos (1984), s 128.

558 W H Roscher (1884-86), sp 271; dens (1902), s 8.

mødet med disse sarmater-kvinder, som med beslutsomhed kaempede side om side med deras maend"[559]. Herakles' nionde storverk gick ut på att hämta amazondrottningen Hippolytes' gördel åt Eurystheus'[560] dotter, kungen av Mykene, från trakterna kring Svarta havet. Herakles skall ha haft två söner, Agathyros och Skythes, vilka han skulle ha haft med dottern till den besegrade skyterkungen Araxes.[561] Utöver sin klubba utrustas Herakles ofta med skyterbåge.[562] På 520-talet f Kr blir amazonerna synnerligen populära motiv i grekiskt vasmåleri och ikläds komplett skytisk dräkt.[563] Efter Darios invasion får amazonerna persiska attribut och får stå för de barbariska inkräktarna.[564]

Fig 35 är en bild av ena halvan av ett bältesspänne i guld, tillverkad någon gång mellan 100 och 300 e Kr och funnen inom saciskt kulturområde. Man antar att bilden föreställer en scen ur de populära berättelserna om brudrov. "Krigaren vilar ut hos sin älskade under ett träd medan hans följeslagare vaktar hästarna. I trädet hänger en "gorytos" med båge och pilar."[565]

Fig 36 visar en handbågspil[566], en osträngad kompositbåge[567] av jakutiskt ursprung och två båg- och pilkoger, gorytos.

Den rekonstruerade sk "Guldmannen" visar den utstyrsel med vilken en saka-skyterhövding begravts i kurganen Issyk utanför nuvarande Alma Ata i Kazakstan.[568] Hans huvudbonad visar pilarnas viktiga position i skyternas föreställningsvärld. Bakom den har sacahövdingen en skytermössa, *baslyk*, av den typ som vi sett på reliefen på Apanadatrappan i Persepolis, fig 37. Här är den dock stärkt och upprättstående.

Även den troligen kristne sassanidiske konungens av det nypersiska riket, Kosru II Parves' ["Segraren"] (590-627 e Kr) trupper framställs på en vävnad som ridande och skjutande med skyterbågar när de intar Egypten 614-616 e Kr.[569]

På en manuskriptillumination gjord i Akko [St Jean d'Acre; arab. Akka] i det Heliga Landet c 1287 ser vi en medeltida framställning av amazoner i strid

---

559 N Vassilatos (1984), s 128.

560 Eurystheus var kusin till Herakles och den som tvingade Herakles att utföra storverken.

561 W H Roscher IV (1900-15), sp 1079. Enligt en annan version skall skyterna härstamma från ett barn som Herakles skall ha haft med den skytiska gudinnan Apias (L Klotshko, S Koretskaja & J Podvysotskaja (1990), s 26).

562 W H Roscher IV (1909-1915), sp 1078; D A Amyx (1983), fig 3.7 s 44; H P Isler (1983), fig 10 s 24, fig 14 & 15 s 27.

563 W H Roscher I:1 (1884-86), sp 271; H A Shapiro (1983), s 111.

564 H A Shapiro (1983), s 114.

565 Eremitaget S 1727; *Vid Sidenvägen* (1986), s 47; kat nr 222 s 83. - Bältesbeslaget insändes till Peter den Store av guvernören av Tobolsk, furst M P Gagarin och utgjorde grunden till Rysslands första museum, Konstkammaren (B B Piotrovsky (1976), s 5; dens (1979), s 7f). *Se även ovan* kapitlet "Skyter", samt fig 35, och *nedan* kapitlet "Ryssesabeln".

566 *Vid Sidenvägen* (1986), kat nr 739 s 87, MAE Sankt Petrsburg inv nr 4282.

567 *Vid Sidenvägen* (1986), kat nr 740 s 87, MAE Sankt Petrsburg inv nr 4283.

568 "Guldmannen", rekonstruktion, (detalj), förgylld metall och textil, 210 cm. Sacer. *Vid Sidenvägen*, kat nr 80 s 81; Alma Ata, Kazakstan inv nr MA 9.

569 P Scholz (1987), fig 185 s 129, s 138.

(fig 38).[570] Det enda vi känner igen från antiken är skyterbågen i händerna på amazonernas nu beridna ryttarskara, som slår en [riddar]här på flykten.

Nick Vassilatos antar med stöd av G Charriere att:

> fablen om Kentaurerne født, da man fik kendskab til dette nomadefolk [skyterna], som kunne tilbringe hele dagen på hesteryg.[571]

Kaj Birket-Smith antar att den sammansatta bågen skulle ha uppfunnits på Asiens stäpper och skulle därifrån ha spritt sig både väster- och österut.[572] Diffusionismen var en huvudström som förklaringsgrund även senare än 1948.

Tamara Talbot Rice ger en kort och koncis beskrivning av skyternas kompositbåge:

> The Scythians used a double curved bow made of horn and strung with sinews both for hunting and warfare. Their arrows had trefoil shaped heads, made, according to the phase of their development, either of stone, bone, bronze or iron. Bows and arrows were carried in a combined case called a gorytus which was slung from the belt at the left hip. Both the Scythians and the Pazirik people shot over their left side in the Parthian manner.[573]

Som vi ovan sett[574], liknar såväl den grekiske geografen Strabo[575], som Plinius den yngre i sin *Naturalhistoria*[576], Svarta havets form vid en skyterbåge, och Joannes Ravisius Textor citerar Plinius härvidlag[577]. Krimhalvön ses som bågens handgrepp och Mindre Asiens kust uppfattades som bågens sträng.[578]

Den romersk-gotiske historikern Jordanes, som på 500-talet förlade goternas hemland till ön Scandza, delar de antika författarnas uppfattning om skiljelinjen mellan Gamla världens delar.[579]

Det var genom avarerna [hunner], som man i Europa först ånyo kom i kontakt med skyterbågen och stigbygeln av järn.[580] Efter att Karl den Store anklagat den siste självstyrande hertigen av Baijern, Tassilo III, för konspiration med hedningarna [läs: avarerna] mot honom, avsatte Karl den Store Tassilo III. Trots avarernas fredsbeskickningar till frankerkonungen drev Karl den Store tre stora krigståg mot dessa 791, 795/6 och 803 och utplånade dem ur historien.[581] Avarerna kom i kläm mellan Bysans i öst och den latinska världen i väst. De hade såväl krigiska som andra nära förbindelser med Bysans. Moderna historiker anser att avarernas angrepp på frankerna skedde på bysantinsk framställan för att minska trycket på de östromerska armeerna i Italien.[582] Innan

---

570 Bibliothèque Nationale MS. fr. 20125, fol 119v; J Folda (1976), s 190, pl 71.

571 N Vassilatos (1984), s 127.

572 K Birket-Smith (1948), s 204.

573 T T Rice (1957), s 75.

574 Kapitlet "Skyter".

575 Strabo II:5:22; L Tengström 1987, s 502.

576 Plinius dy IV:76; W Sieglin (1904), s 69; A Rumpf (1927), s 142; L Tengström 1987, s 502.

577 J Ravisius Textor (1595), s 450.

578 E H Minns (1913), s 66.

579 Jordanes, V:30 (s 61), V:32 (s 62); Jordanes (Perinskiöld), s 12-13; L Tengström 1987, s 502.

580 F Daim (1984), s 33.

581 F Daim (1984), s 33, 36, 39.

582 F Daim (1984), s 33.

dess hade avarerna i förbund med perserna gjort ett misslyckat anfall mot självaste Konstantinopel, år 626 e Kr.[583]

Avarerna kan väl ha bidragit till att skyterbåge kom att bli den förhärskande bågtypen inom det Bysantinska riket. Även om den även annamades även av bl a frankerna, ersatte den aldrig helt den enkla långbågen i väst. Rausing antar att den hade fallit ur bruk i Västeuropa redan innan armborstet kom att göra tjänst i alla Västeuropeiska arméer. Däremot förblev den i bruk inom bysantiskt område.[584]

Även hunnernas snabba kavalleri var utrustat med samma bågtyp. Arkeologiska fynd i Centraleuropa har klara belägg för detta från 400-talets andra fjärdedel e Kr, bl a en praktbåge i en furstegrav i Jakuszowice, Woiw. Kielce i Sydpolen.[585] Gravfynd av hunnerhövdingar har alltid skyterbågar, och sablar, nedlagda med den avlidne.

Hunnernas snabba erövringståg över största delen av Europa gick i stort sett under en generations livstid. Det lyckades med knapp nöd för "de sista romarna" under Flavius Aëtius (c 390-454) att 451 e Kr med hjälp av sina bundsförvanter västgoterna i ett sjudagarsslag vid de sk Katalauniska fälten, 120 km öster om Paris vid Châlons-sur-Marne, besegra en hunnerhär och uppskjuta det Västromerska rikets slutliga fall med ett kvartssekel.[586] Däremot lades kvaderna, som bl a bodde i Mähren, deras bundsförvanter mot romarna, markomannerna, venderna, burgunderna, östfrankerna med skyterbågar under hunnernas överhöghet. Året efter Attilas död, 454, lyckades en här under gotisk-gepidisk ledning åsamka hunnerna ett förintande nederlag någonstans vid mitten av Donau. Med hunnerinvasionen försvann kvaderna ur den skrivna historien.

Det är intressant att märka hur gränsen mellan öst och väst dras allt efter skribentens härkomst, dennes skrivbords geografiska placering eller andra affiliationer. Chin-lung Chen skriver om de asiatiska stäppernas turkiska folks beväpning:

> Their ancestors [the Turkic peoples], the Huns, were noted for their bows, arrows, knives, swords, and spears. .... Even in medieval Central Asia some towns were noted for weapon-making. Ghur (Ghor) was famous for armour, coats of mail and good arrows. Chach produced great quantities of bows and arrows made of Khadang-wood. Gurganj was known for its archery. Sunakh produced bows and exported to different places. Sihashim (Ishhasim), a town of Vakhan, produced Vakhi arrows. In another word, *the area where the Turkic peoples resided was the communications center between the east and the west* and provided enough opportunities to acquire new techniques.[587]

Alexanderssagan, olika fantastiska utstofferingar av berättelser om Alexander den Stores bedrifter, "var ytterst populär inte bara i senantiken, utan medeltiden igenom och långt in i nyare tid"[588]. De olika Alexanderssagorna

---

583 F Daim (1984), s 34; H Keilig (1984), s 21f.

584 G Rausing (1967), s 142.

585 K Jadzdzewski (1984), fig 179, s 423, 424.

586 K Jadzdzewski (1984), s 424.

587 Chin-lung Chen (1985), s 32f [*min kursivering*].

588 G Bendz 1971, s 395; L Tengström 1987, s 502.

bygger på Walther von Chatillons [lat: Gualterus] (1135-1185) *Alexandreis* som anses ha tillkommit c 1180 i Reims.[589]

Den medeltida människan saknade insikten om att det förgångna kvalitativt skiljde sig från nuet. Man förnekade inte att det förflutna till en del inte var identiskt med samtiden, man visste t ex förvisso att man under största delen av antiken inte hade varit kristna, men man betraktade inte skilnaden som särskilt relevant.[590] De bästa beläggen för detta synsätt finner vi i konsten. T ex framställer man Alexander den Store i medeltida rustning i spetsen för en medeltida här.

Kungl biblioteket i Stockholm äger en vackert illuminerad handskrift med Alexandersagan (fig 39) från 1300-talets första hälft, skriven i Sydfrankrike eller Portugal.[591] Bilden av slaget vid Issos (333 f Kr) visar åskådligt den gängse medeltida föreställningen om Alexander och Dareios. Alexander och hans här framställs som en europeisk medeltida riddarskara utrustad med lansar och svärd, medan Dareios flyende styrkor förmörkar himlen med pilar avskjutna från typiska skyterbågar.

Quintus Curtius Rufus' berättelser om Alexander den Store i tio böcker hörde till de mest populära i denna genre:

> Scytherne innehade den släta och bördiga trakten, och äro ännu besvärliga grannar. De hava boningsplatser både i Europa och Asien; med de, som bo i Europa, sträcka sig från Thraciens venstra sida till Borysthenes och derifrån i rät linea till Tanais, en annan flod. Tanais åtskiljer Europa och Asien.[592]

Kungl bibliotekets (Stockholm) handskrift *A 1*, som innehåller bl a de fem Moseböckerna i sammandrag och med utläggningar (en sk Pentateukparafras) skrevs i Vadstena 1526, men texten till denna pentateukparafras på fornsvenska har tillkommit under andra hälften av 1200-talet eller början av 1300-talet. Textens utgivare Olof Thorell föreslår biskop Brynolf Algotsson († 1317) som författare till den.[593] Författaren bygger sin framställning av Noaks tredelning av världen mellan sina söner på Isidorus, biskop i Sevilla under 600-talets första hälft:[594]

> Aff noe føddis føre noe flodh Thre syni oc the ensa*m*ne hiøllo liffwit j arke*n*ne mz fadh*i*r oc modh*i*r oc sino*m* kono*m*. Aff th*e*m ko*m*mo sidha*n* alla iordhrikis slaectir. oc bygdis alt iordherike Oc aeptir thera thria slaektir skiptes aller hemberen i*n*nan thry. Aff saem noe syni ko*m*mo alle the som boa J grekland oc iørssala land/oc alla siriam oc kaldeam. oc blama*n*na landh oc tartara land oc ryisalandh. oc heth*i*r thaen delen aff waerlde*n*ne asia oc wael halffw*i*r deel waerlde*n*na Aff iafeth ko*m*mo alle the som boa j swaerike danmark oc norghe oc all landhin om kringh maellan iorsala haff oc maella*n* waestra haff ocø stra. oc heth*i*r thaen delen aff waerlden*n*e europa Oc sigh*i*r ysidorus en wiis maestre / biskopp*i*r aff yspania wthko*m*men aff waesgøto*m*. at flaest all europa / aer komen aff gø tom. oc gøtar aff magog suna syni iafeth / thz maa oc th*e*r mz prøffwas / at ma*n*kønetø kxlandhis alt aepte noe flodh.[595]

---

589 S Würth (1996), s 290f.

590 P Burke (1969), s 1.

591 KB Vu 20.

592 Quintus Curtius Rufus VI:42, 221; L Tengström 1987, s 502.

593 *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*, s XXVIII-XIX; L Tengström 1987, s 504.

594 *Fem Moseböcker*..., s 2; J Nordström (1929) 1975, s 59-63; L Tengström 1983, s 82; densamme 1987, s 504.

595 *Fem Moseböcker* ..., s 2; L Tengström 1987, s 504.

Som vi ovan sett rönte handbågen i Orienten en avsevärt större uppskattning än i Europa.

Bevarade finns en uppsjö med literatur om handbågen och pilbågsskytte på arabiska. Börjande från en tekninsk ordbok på området bågskytte författad av Ibn Sidas (1007-1066) med titeln *Muhassas fil-lugha*.[596] Abu Bekr M. b. Abdallah b. Asbagh al-Harawi kallad al-Hull Thaura (levde under sent 1300-tal och 1400-talet e Kr) skrev ett verk som fått titeln *Märkvärdigheter och hemligheter om att slå tillbaka fienden och vinna seger och de hemligheter som skyttarna i världen är eniga om*.[597]. al-Hull Thaura hade i Spanien lärt känna det andalusiska armborstet. Han propagerar för detta vapen,[598] men framgången för hans vapenteknologiska propoer uteblev, i huvudsak av religiösa skäl.

Historikern Abu Djafar M.b. Djarir at-Tabari har skrivit ett av dessa verk som behandlar bågskyttets alla aspekter.[599]

I den islamiska världen har man ofta som ledstjärna både för religiösa, etiska och politiska spörsmål ett stort antal hadither - en hadith är "en kort utsaga av eller om profeten Muhammed eller någon av hans följesslagare, och som avser att fastställa vad som i en viss fråga är normerande "sed"[600], som framställer bågskytte rentav som en religiös skyldighet.[601]

Även profeten Muhammed kan räknas med bland den stora skaran arabiska bågskyttar.[602] Profeten själv skall ha ägt sex kompositbågar. Dessa pilbågar hade alla namn, och Abdullah Efendi räknar upp dem, i sin inledningen till Kanis bok, *För segerns skull*, vid namns nämnande.[603] En av dessa till sin benämning kända bågar, "Den hemlighetsfulla", hade fått sitt namn pga det svaga ljud den gav ifrån sig vid pilens avskjutande. Bågen sträng skulle under slaget vid berget Uhud [Ohod] ha gått av, men genom ett under av profeten ha återställts.[604]

Genom Abdullah Efendi har vi kännedom om författare vilkas produktion inte har bevarats. En av dessa är Hadji Mustafa från Bosnien. Hadji Mustafa hade föresatt sig att skriva ner alla hemligheter om bågskyttekonsten.[605]

Mustafa Kani skrev sin bok, 1835/36, om bågskytte på uppmaning av Mahmud II. Jag skall bespara läsaren verkets titel, som i tysk översättning upptar 28 [sic!] rader.

Armborstets användning hade profetenen Muhammed själv förbjudit för muslimer med hänvisning till vapnets korsform .[606]

---

596 J Hein (1925), s 298.

597 J Hein (1925), s 301.

598 J Hein (1925), s 301.

599 J Hein (1925), s 299ff.

600 [Osign], "Hadith", *Nationalencyklopedin* 8 (1992), s 287.

601 J Hein (1925), s 299; J Hammer-Purgstall (1853), s 3-6.

602 J Hein (1925), s 326.

603 J Hein (1925), s 327.

604 J Hein (1925), s 327.

605 J Hein (1925), s 308.

606 J Hein (1925), s 302. - Se del II kapitlet "Armborst".

Den arabiske författaren Abu Bekr M. b. Abdallah b Asbagh al-Harawi, även kallad al-Hull Thaura fullbordade 1390 en skrift med titeln *Märkvärdigheter och hemligheter om att slå tillbaka fienden och vinna seger och de hemligheter som skyttarna i världen är eniga om.*[607] Författaren framhåller i företalet att han i Spanien lärde känna det andalusiska armborstet.[608] Samtidigt som han vill framhålla armborstets överlägsenhet i jämförelse med kompositbågen konstaterar han att profeten Muhammed avvisat vapnets användning av muslimer med vapnets korsform som motivering.[609]

Såväl den helige Hieronymus (c 347-420), som den heliga Hildegard av Bingen[610] (1098-1179) förknippar Djävulen med pil och båge. Kyrkofader Hieronymus menar att "Djävulen alltid har pil och båge i beredskap, han skjuter pilarna för att träffa oss"[611].

I Herrad av Hohenb[o]urgs[612] († efter 1196) *Hortus deliciarum*[613], som hör till de centrala verken inom den västliga kristenhetens bokilluminationskonst, fanns två livfulla och pregnanta stora helsidesbilder i folioformat avbildande Djävulens anhang som med sina skyterbågar skjuter på strävsamma, gudfruktiga människor som klättrar på dygdens stege för att krönas med det eviga livets krona[614] (fig 40). Texten intill de hånfullt grinande djävlarna som

---

607 J Hein (1925), s 301.

608 J Hein (1925), s 301.

609 J Hein (1925), s 302.

610 "Nam nec sagittas diaboli debeo suscipere nec uoluptatem carnis exercere. Qumodo?" (Hildegard av Bingen, [Liber] Scivias. Pars prima. "Qva de cavsa errores isti excitantvr" (XLIII) (1978), vr 341-342 s 70); "Et uides ex ore ipsius acutissimas sagittas perstrepentes: quae sunt a diabolica rabie pessimae et nequissimae infixiones exeuntes et multis iniquitatibus bacchantes; et a pectore euis nigrum fumum uolantem: ..." (Hildegard av Bingen, [Liber] Scivias. Pars secunda. "De sagittis oris eivs et de fvmo pectoris et de vmore lvnborvm qvid significent" (XLIII A) (1978), vr 453-456 s 320); ".... quos moneo multiplici miseria in ignitis sagittis diabolicarum persuasionum; .... (Hildegard av Bingen [Liber] Scivias. "Pars tertia. Visio octava. "Verba gratiae. Dei admonitionem hominvm" (XLIII A) (1978), vr 351-352 s 487); "Permitto enim multoties persuasiones ipsos inuadere in igneis sagittis de flatu immunditiae incendii ardentis spiritus fornicationis, ..." (Ibidem, vr 446-449 s 490); ".... quae per iustitiam quam continet in se nulla sagitta diabolicae artis aboletur, ..." (Hildegard av Bingen, [Liber] Scivias. Pars tertia. Visio nona. "Specialiter de fortitudine et habitu eius et quid significet" (XLIII A) (1978), vr 917-919 s 542) (C H Miller (1995), s 212, not 17 s 213).

611 Min översättning av: "Semper diabolus paratum habet arcum, emittit sagittas quibus nos percutiat" (Hieronymus (1958) r 187-189, s 25; C H Miller (1995), s 212, not 15 s 213). - På flera andra ställen återkommer han till samma tema: "Ibi confregit fortitudines arcuum: *illas sagittas ardentes, quas mittebat diabolus.* Scutum et gladium et bellum." (Hieronymus (1958) r 36-38, s 51; C H Miller (1995), s 212, not 15 s 213) [*min kursivering*]; "Sagitta uolans diaboli uidetur mihi sermo esse haereticorum et philosophorum" (Hieronymus (1958) r 68-69, s 129; C H Miller (1995), s 212, not 15 s 213).

612 Herrad, som var abbedissa i Hohenburgklostret i Elsass [nu: Mont-Sainte-Odile/Odilienberg, Bas-Rhin, Frankrike] har tidigare knutits till släkten Landsberg, men nyare forskning visar att hon inte tillhörde denna ätt (Ch Bischoff (1979), s 10; M Curschmann (1981), sp 1139; P Diemer (1990), s 255).

613 Handskriften förstördes i en brand i biblioteket i Strassburg 1870. Branden uppstod genom tyskt bombardemang av staden under fransk-tyska kriget 1870-1871. - Verket rekonstruerades 1979 med hjälp av gamla avskrifter under ledning av Rosalie Green.

614 "Hec scala significat ascensum virtutum et religiosum sanctitatis exercicium quo eterne

spänner sina skyterbågar lyder: "Demones sagittis suis scandentes ad alta impugnant."[615] På en annan illumination framställs Kyrkans uppbyggnad och samlande alla de rättrogna kristna (fig 41).[616] På taket kämpar himmelskt lugna änglar utrustade med rak slagsvärd mot frenetiska och ursinniga djävlar som utrustats både med spjut och en enorm skyterbåge. Märk kompositionens heraldiska uppbyggnad; djävlarna håller till på taket till *heraldiskt* vänster, medan Himlens härskaror försvarar sig mot djävlarnas angrepp på takets *heraldiskt* högra del.

Men det är inte bara underjordens fallna änglar som tar till Österns barbarers vapen, utan kyrkofadern Hieronymus hävdar, inpirerad av Hesekiel att: "... syndarna har spänt bågen, de har laddat upp med pilar i kogret, så att de skall kunna skjuta de rättrådiga i mörkret, ..."[617].

På ett pelarkapitäl från Tyska ordens ordensslott i Marienburg i Preussen[618] (fig 42) avbildas ordensriddarna till fots i strid med "Landeseingeborene".[619] "Hedningarna" är, som vi ser, utrustade med skyterbågar, medan riddarna har den sedvanliga riddarutrustningen, med bl a raka svärd.

Hednahären på den sk Borgiakartan i Vatikanbiblioteket[620] (plansch II; fig 11) från 1400-talets första årtionden, är utrustad med skyterbågar (och krumsablar).

I William Warners (c 1558-1609) *Syrinx or A Sevenfold History*, 1597, förklarar den skytiske härskaren för sina mediska gäster att skyterna med sina bågar tre gånger lagt hela Asien under sig:

> ... yet know we how to revenge proffered injuries, and that can all *Asia* well witness, whom our bows have made three times unto us tributory.[621]

De ord Warner sätter i munnen på skyterkungen visar hur arketypisk för Asien som skyterbågen i Västeuropa uppfattades.

---

vite corona adipiscitur" (Herrad of Landsberg (1977),pl LVI, s 196; Herrad av Hohenb[o]urg (1979), fol 215v; pl 124; R Green (1979), s 201). - *Se även* G Cames (1971), pl XLVIII fig 81, text s 89f.

615 "The fighting personifications wield actual weapons, while it is only very rarely that sybolical attributes indicate the supremacy of the victors" (A Katzenellenbogen (1939), s 26). - "In those representations, however, which have as their theme his perilous ascent to God, man plays an important part. Everyone was thus enabled to see, in these visionary pictures, how he and his kind might win the reward of heaven, if, with the aid of the divine powers, he were to resist evil" (A Katzenellenbogen (1939), s 22).

616 "Hec regina est ecclesia que dicitur virgo mater et significat omnes prelatos" (Herrad of Landsberg (1977),pl LIX, s 204; Herrad av Hohenb[o]urg (1979), fol 225v; pl 128; R Green (1979), s 204). - *Se även* G Cames (1971), pl LII fig 89, text s 90, 93.

617 ", ... tunc percutiatur arcus qui est in manu sinistra eius, et sagittae quae manu tenentur dextra: et ipse enim imitatur, ad interficiendos eos quos deceperit, habere arma sinistris et dextris per bonam et malam famam - istae sagittae sunt et haec iacula, de quibus et psalmista loquitur: *Ecce enim peccatores intenderunt arcum, parauerunt sagittas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde*, quae ignita diaboli iacula scuto fidei restinguenda sunt -" (Hieronymus (1964), r 1848-1856, s 537f; C H Miller (1995), s 212, not 15 s 213).

618 Nu Malbork i Polen.

619 A B C von der Oelsnitz (1926), s 9.

620 Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

621 W Warner ((1597) 1950), s 33f.

I hörnen av Johann Schirmers "Meilscheibe" av år 1613 har han avbildat personifikationer av de fyra världsdelarna och asiaten har både skyterbåge och koger.[622]

På plansch I (fig 121) i Dandré Bardons bok *Costume des anciens peuples* (1772)[623] finner vi en illustration av "det mest omänskliga av barbarfolkens"[624] klädedräkt och vapen, som man tänkte sig dem på 1700-talet i Frankrike. På Bardons bild ser vi även en skyterbåge (L) och en enorm pil till denna (K).[625]

Ännu så sent som 1777 skriver Carl Friedrich Colland i ett verk med titeln *Neue, und aus die allgemeine, und besondere russische Geschichte, sich gru,"ndende Erläufrungen, und Erklärungen der gewöhnlichen Hauptwappen des Russischen Reiches* och tillägnat Katarina den Stora[626]:

> Russland war in den alten Zeiten unter dem rauhen Scythien begriffen, von dessen kriegerischen Einwohnern bekannt ist, dass sie ihren Bogen, und ihre Pfeile, so sehr liebten, als die streitbaren Sklavonier ihren Säbel. Bogen, und Pfeile dienten den unruhigen Scythen zu einer täglichen Uebung; worinnen sie vollkommen wurden, dass andre Nationen ihnen den Vorzug darinnen zugestehen musten. Diese Waffen wurde alsdann zu ihrem Unterscheidungszeichen, und äntlich gar zu den ältesten russischen Wappenfigur gemacht.[627]

KORSTÅG

I Wilhelm av Malmesburys († c 1143)[628] redogörelse för påven Urban II:s tal vid konsiliet i Clermont, i november 1095, där påven kungjorde sitt korstågsupprop, anför han påven på följande sätt:

> Ite ergo feliciter, ite confidenter, ad inimicos Dei persequendos[629]

> Tertium mundi clima restat Europa, cujus quantulam partem inhabitamus Christiani? nam omnem illam barbariem quae in remotis insulis glacialem frequentat oceanum, quia more beluino victitat, Christianam quis dixerit? Hanc igitur nostri mundi portiunculam Turchi et Saraceni bello premunt; jamque a trecentis annis Hispania et Balearibus insulis subjugatis, quod reliquum est spe devorant, homines inertissimi, et qui, cominus pugnandi fiduciam non habentes, fugax bellum diligunt.[630]

---

622 H Krüger (1963), fig 6, s 189f; L Sporman-Krempel (1968), s 19.

623 M F Dandré Bardon (1772), plansch I.

624 M F Dandré Bardon (1772), s 146.

625 Däremot kan man konstatera att om strängen är så slapp som bilden visar skulle en skyterbåge inte hålla den formen som bilden visar.

626 1729-1796; rysk kejsarinna 1762-1796.

627 C F Colland (1777), s 14. Se även kapitlet "Peter Paul Rubens, *Krigets fasor* (1637-1638)", nedan.

628 William var bibliotekarie vid benediktinerklostret i Malmesbury i grevskapet Wiltshire i England.

629 William of Malmesbury, *De gestis Regum Anglorum libri quinque* I, s 394; D Hay 1957, s 31; L Tengström 1984, s 489. - I D Hays engelska översättning: "Therefore go forward in happiness and in confidence to attack the enemies of God." - William färdigställde *De gestis regum Anglorum* 1124 (*The Councils of Urban II* (1972), s 83).

630 Wilhelm av Malmesbury, *Wilhelmi Malmesburiensis monachi De Gestis Regum Anglorum libri quinque. Historiae novellae libri tres* I, s 395.

Påven underströk alltså att de spanska riddarna skulle undantas från uppmaningen till korståg mot Orienten.[631] Spanjorerna skulle koncentrera sig på att befria Tarragona från muslimerna. Därav skulle de belönas med samma absolution som om de dragit iväg på korståg till det heliga landet.

> *Rolandssången* stakar med sin kärva språkdräkt ut en enkel och rätlinjig etik för korstågen på den Iberiska halvön:
>
> —
>
> all orätt är vår oväns, all rätt är vår.[632]

Pommerns apostel, Otto av Bamberg (c 1063-1139) lärde sig av en spansk eremit, Bernhard, som barfota och i trasiga kläder försökt missionera i Pommern. Hedningarna i Pommern blev inte imponerade:

> How can we believe that you are a messenger of the most high god, since he is glorious and filled with all riches and you are contemptible and so poor that you cannot afford shoes?[633]

I juni 1124 inledde han sin första missionsresa,[634] men det krävdes en ytterligare predikotur 1128, på den kristnade pommerske hertigen, Warcislaws,[635] inrådan, innan kristendomen fått bestående fotfäste i Pommern.[636] Otto kanoniserades av påven Clemens III (påve: 19/12 1187 - slutet av mars 1191) 1189.

När korsriddarnas första statsbildning i österled, grevskapet Edessa[637] (turk Urfa, sedan 1983:„S anli Urfa), i nuvarande sydöstra Turkiet, fallit julaftonen 1144 för emiren av Mosul, Emad ed-din Sengi [Zenki] (1087-1146), utfärdade den nyvalde påven, Eugen III (påve: 15/2 1145 - 8/7 1153) ett korstågsupprop i form av en bulla, *Quantum praedecessores*, ställd till den franske kungen Ludvig VII "den Unge" (c 1120 - 1180[638]) och den franska adeln.[639] Julaftonen avgavs korstågslöftena. Bernhard av Clairvaux[640] (c 1090-1153) (fig 43) spred korstågsuppmaningen med sina predikningar. Han reste även till Tyskland för att vinna Tysklands konung Konrad III (1093-1152)[641] för

---

631 F Lotter 1977, s 9. L Tengström 1984, s 489; A Becker II (1988), s 376.

632 *Rolandssången* i översättning Frans G Bengtsson (Världslitteraturen IX, 1929), s 45. Översättning av:
"Paien unt tort e chrestiens unt dreit."
G J Brault II (1978), vr 1015, s 64.

633 R Bartlett (1985), s 198.

634 R Bartlett (1985), s 185.

635 R Bartlett (1985), s 186, 188.

636 R Bartlett (1985), s 194f.

637 Grundat 1098, under första korståget, av Balduin I (1058-1118).Den siste greven, Joscelin II av Courtenay, återtog staden 1146 men tvingades ge upp den samma år.

638 Konung av Frankrike 1137-1180.

639 F Lotter (1977), s 7; H Hiller (1978), s 28; K Jordan ((1979) 1980), s 35; *Chronicles of the Crusades* (1989), s 121f.

640 F Lotter (1977), s 9; dens (1980), s 22; L Tengström (1986), s 489; K Jordan (1979(1980), s 35. - Sankt Bernhard helgonförklarades 1174; fr o m 1830 är han en av den katolska kyrkans "*doctores ecclesiae*".

641 Kung av Tyskland 1138-1152. Gift med Agnes, dotter till den tysk-romerske kejsaren

detta korståg. Julen 1146 avgav kung Konrad sitt löfte att ta del i korståget till det heliga Landet. För att ordna förhållandena i landet sammankallade han en riksdag till Frankfurt i mars 1147. De sachsiska furstarna deklarerade att de hellre gick mot de hedniska slaverna öster om Elbe än tog del i ett korståg till det heliga Landet, och de vann riksdagen för sin uppfattning.[642] Även i Danmark var intresset för ett korståg mot venderna stort.[643] Bernhard av Clairvaux upptog tanken som sin egen[644] och utlovade samma absolution för dem som tog på sig korset mot de hedniska venderna och Eugenius III bekräftade Bernhards löften.[645]

I mitten av maj 1147 samlades i Regensburg de korsfarare som satt Levanten som sitt mål. Där slöt även den frankiska riddarhären upp, med kung Ludvig VII och hans maka Eleonora av Akvitanien (fr Aliénor d'Aquitaine) i spetsen.[646] De som lovat tåga mot de otrogna på närmare håll kom samman i Magdeburg på S:t Peters och S:t Pauli dag, den 29 juni.[647]

Korståghären mot venderna delades i två arméer, den ena under Albrecht I "Björnen" (1106-1170), Konrad I "den Store" av Meissen[648], greve av Wettin (* före 1098) och biskop Anselm av Havelberg[649] († 1158) och gick mot Vorpommern.[650] Den andra underställdes hertigen av Sachsen, Henrik Lejonet (c 1129 -1195[651]), Konrad av Zähringen och ärkebiskop Adalbero av Hamburg-Bremen (biskop 1123-1148) och satte riktning mot obodriterna (obotriterna) under furst Niklot i nuvarande Schleswig-Holstein och Mecklenburg öster om Lübeck och norr om Schwerin.[652]

Henrik IV (1050-1106) och dennes andra gemål Adelheid [Praxedis], dotter till den ryske fursten Vsevold Jaroslavitj av Perejaslavl († 1093).

642 W Urban (1975), s 6; F Lotter (1977), s 9, 15, 59; L Tengström (1986), s 489. - Korstågen mot de slaviska venderna öster och nordost om floden Elbe initierades egentligen redan 1107/08; *se* F Lotter (1977), s 9.

643 K Jordan ((1979) 1980), s 37.

644 F Lotter (1977), s 7; L Tengström (1986), s 489.

645 "Quidam etiam ex vobis sancti labores et praemii participes fieri cupientes contra Scalvos caeterosque paganos habitantes versus aquilonem ire et eos Christianae religioni subiugare Domino auxiliante intendunt ...." (Eugenius III papa, Epistolae (1836), ep 166, sp 1203 Bs 29; F Lotter (1977), not 7 s 8; K Jordan ((1979) 1980), s 36; *Chronicles of the Crusades* (1989), s 127.

646 Frankerna hade avtågat från Saint-Denis den 8 juni, där även Eugen III och abbot Suger sträckte fram det franska nationalhelgonet S:t Denis relikvarium för at kyssas av kungen samt räckte honom Oriflammen, de franska kungarnas fälttecken (*Chronicles of the Crusades* (1989), s 132).

647 H Hiller (1978), s 30f; K Jordan ((1979) 1980), s 36f.

648 Markgreve av Meissen 1123-1156, markgreve av Lausitz 1136-1156.

649 Biskop av Havelberg 1129-1155; ärkebiskop av Ravenna 1155-1158.

650 H Hiller (1978), s 31; K Jordan ((1979) 1980), s 37.

651 Hertig av Sachsen 1142-1180, hertig av Bajern 1156-1180. Kusin till den tysk-romerske kejsaren Fredrik I Barbarossa. Henrik Lejonet var först gift med Clementia av Zähringen. 1168 gifte han om sig med Mathilde, dotter till konungen av England Henrik II Plantagenet (1133-1189; kung av England 1154-1189) och Eleonora av Akvitanien (1122-1204), som 1152 skiljt sig från Ludvig VII av Frankrike. Efter Mathildes död, 1189, levde han ihop med en till namnet okänd konkubin, som var dotter till greve Gottfried av Blieskastel.

652 H Hiller (1978), s 32f; K Jordan ((1979) 1980), s 37, 38.

Bernhard (fig 43) liknade korsfararna mot de vendiska slaverna vid israeliterna som erövrar Kanaans land.[653] Det tog ett kvarts sekel innan målet "entweder den heidninschen Kult oder die slawischen Stämme im Elbe-Ostseeraum zu beseitigen, im grossen und ganzen erreicht war"[654].

Henrik Lejonet gör flera krigståg mot venderna; 1158 och 1160, och 1163 slår han ner ett vendiskt uppror. Under straffexpeditionen mot obodriterna 1160 föll deras furste Niklot i striderna.[655] I striderna 1163 stupar bl a hertig Henriks bundsförvant greve Adolf II av Holstein.[656] Henrik Lejonet lyckas emellertid hålla obodriternas land. Obodriternas nye furste; Pribislaw, får hålla sitt land som förläning av hertigen av Sachsen, mot att han och hans krigsfolk ställer sig under hertigens överbefäl. Karl Jordan antar att furst Pribislaw även övergick till kristendomen.[657] Förbundet mellan Henrik och Pribislaw beseglas med ett äktenskap mellan Henriks utomäktenskapliga dotter, Matilde (c 1155/56 - före 1219) och den obodritiske furstens äldste son, [Henrik] Borwin I av Mecklenburg.[658]

1172 slår Henrik Lejonet in på nya vägar och beger sig på pilgrimsfärd, åtföljd av Pribislaw, till det Palestina.[659]

Hertig Henrik råkade i maktpolitiska förvecklingar med sin kusin, kejsar Fredrik I Barbarossa (c 1122-1190[660]), som förklarade hertigen i riksakt och fråntog honom hans län, Sachsen och Bayern, och lämnade honom endast hans arvländer, Brauschweig och Lüneburg.

Henrik Lejonet gick i landsflykt i England under sin svärfars, kung Henrik II:s, beskydd 1182-1185. Efter återkomsten tvingas han på nytt i exil 1189-1190. Efter att Fredrik Barbarossa drunknat i floden Saleph i Turkiet (turk Göksu) den 10 juni 1190, under tredje korståget, slöt Henrik fred med kejsarens son och efterträdare, kung Henrik VI (1165-1197[661]). 1192 ställde Henrik Lejonet ännu till med en sammansvärjning av furstar, men förlikade sig med sin länsherre innan han dog 1195.

Den tyska Rolandssången, som hade som förlaga den förlorade gammalfranska *Chanson de Roland*, och anses allmänt ha fått sin tyska språkdräkt under 1100-talets andra fjärdedel av Konrad der Pfaffe skiljer sig i ett centralt avseende från den bevara franska versionen.[662] I den franska

---

653 F Lotter (1977), s 41; L Tengström (1986), s 489. - Friedrich Lotter skriver om Bernhard syn på korstågen i nordost: "Wenn Bernhard als Alternative zur "freiwilligen" Bekehrung die Vernichtung der heidnischen *nationes* forderte, verstand er dies kaum als Ausrottung der Individuen, sondern eher als gewaltsame Unterwerfung unter christliche Herrschaft und Auslöschung der politisch-etnischen Identität der heidninsche Stämme" (F Lotter (1980), s 12). *Se även* F Lotter (1977), s 13ff, 28.

654 F Lotter (1980), s 43.

655 F Lotter (1977), s 78.

656 K Jordan ((1979) 1980), s 93f.

657 K Jordan ((1979) 1980), s 94.

658 K Jordan ((1979) 1980), s 94; *Heinrich der Löwe und seine Zeit* II (1995), s 11.

659 K Jordan ((1979) 1980), s 94.

660 Tysk konung 1152-1190, tysk-romersk kejsare 1155-1190.

661 Tysk konung 1190-1197; tysk-romersk kejsare 1190-1197; kung av Sicilien 1194-1197.

662 K Jordan ((1979) 1980), s 247.

Rolandssången är fosterlandskärlek hjältens drivande kraft. I Kondrad der pfaffes Rolandslied är det heliga kriget mot de otrogna hjältens motiv. Det politiska motivet har bytts ut mot det religiösa, eller religiöst politiska.[663] Karl Jordan framför även som sin mening att översättning skulle ha tillkommit i kretsen kring Henrik Lejonet.[664]

Redan den tyske krönikören och prästen, Helmold av Bosau (c 1120 - efter 1177), gör i *Chronica Slavorum* Henrik Lejonet till den enda som kunde säkra kristendomens spridande till Österjökusten, till slaviskt-vendiskt område.[665]

Henrik av Herford skriver *Liber de rebus memorabilibus sive Chronicon* i mitten av 1300-talet. För honom utgör Henrik Lejonets regeringstid det historiska förloppets höjdpunkt.[666]

Henrik Lejonet skickelserika liv blir snart till en uppsjö olika, mer eller mindre fantasifulla legender och berättelser om "den mest intressanta gestalten bland de medeltida tyska feodalfurstarna"[667].

Henrikssagan om hertigen som beger sig på en äventyrlig färd till Österlandet, där han bl a räddar ett lejon från en drake. Lejonet följer troget hertig Henrik av tacksamhet. På dörren till domen i Braunschweig uppvisades länge spår av lejonets klor. När Henrik dör lejonet sörjande och vakande på sin herres grav. Sagan får en snabb och vid spridning. Redan på 1230-talet kan den spåras till kyrkdörren i Valthjofstad på Island.[668] Till de övriga bildframställningarna ur Henrikssagan med relevans för denna avhandlings ämneskrets återkommer jag i kapitlet "Salvatorsorden".

Genom den anonyme schwabiske författaren till *Reinfried von Braunschweig* fick Henrikssagan en litterär utformning c 1300.[669]

Och Michel Wyssenherres *Von dem edeln hern von Bruneczwigk, als er über mer fuore* från mitten av 1400-talet är den omfångsrikaste utformingen av Henrikssagan på vers.[670]

---

663 K Jordan ((1979) 1980), s 245f.

664 Detta i polemik mot gängse förhärskande uppfattning att Konrad der pfaffe skulle ha verkat hos hertigen av Bajern, Henrik den Stoltes (c 1108 - 1139; hertig 1126-1139), och hans gemål Gertrud, dotter till kejsar Lothar II (c 1060 - 1137; kejsare 1125-1137) och Richenza av Nordheim. Karl Jordan anför diktens angivande av att hertigen spred kristendomen, som ett av skälen för omorientering av den tyska diktens tillkomst. Ett annat skäl skriver Jordan är besjungandet av Karl den Store som en kristendomens förkämpe. Henrik Lejonet hade som släkting till Karl den Store anledning att besjunga sin förfar (K Jordan ((1979) 1980), s 246f). Jordans hypotes skulle också ha som följd en senareläggning av diktens tillkomsttid.

665 *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatim editi* 53 (1909); H-J Behr (1995), s 9.

666 H-J Behr (1995), s 10.

667 *Nationalencyklopedin* 8 (1992), s 544.

668 P Paulsen (1956), passim.

669 K Jordan ((1979) 1980), s 259; H-J Behr (1995), s 11.

670 H-J Behr (1995), s 11. - Skomakarmästaren och mästersångaren Hans Sachs (1494-1576) skrev 3 olika dikter med Henrik Lejonet som ämne. De tillkom 1552, 1555 och 1562. "Herzog Hainrich der leb von Praunschwick" skrevs 1552 och den 226 versrader långa "Historia: Hertzog Heinrich der löw" 1562 (H-J Behr (1995), s 12). Heinrich Göding (1530/31 - 1606) skrev 1585 en bröllopsdikt med hertig Henrik som ämne (H-J Behr (1995), s 12). Kungliga Hannoveroperan invigs 1689 med uruppförandet av Agostini Steffanis (1654-1728) och

Även inom det slaviska språkområdet vann Henrikssagan spridning och populäritet.[671]

Jalmari Jaakkola har påpekat att motsatsförhållandet från ryskt håll gentemot väst börjar märkas i Novgorod redan i början av 1100-talet i kyrkliga sammanhang genom ett ryskt polemiserande mot "latinarna" samt i handelsavtal, i slutet av samma århundrade, där uttryck som "allen Deutschen, und Gothländern und Lateinern" kommer till användning.[672]

Tyska orden, vars fullständiga och officiella namn är *Der Ritter-Orden S. Mariä des Deutschen Hauses zu Jerusalem in Preussen*[673] hade grundats i Tempelriddarhuset i Akko i Palestina 1198 i närvaro av bl a hertig Friedrich av Österrike, hertig Henrik V av Braunschweig, landgreve Hermann av Thüringen, markgreve Dietrich av Meissen, markgreve Albrecht II av Brandenburg, biskop Wolfger av Passau (sedermera patriark av Aquileja).[674] 1226 kallade den polske hertigen Konrad I (1187 el 1188 - 1247) av Masovien[675] orden till sitt land "för att försvara hans land mot de hedniska preussarna."[676]

Biskop Albert [Albrekt] († 1229), som vigdes till biskop 1199, grundade staden Riga där han själv blev biskop 1201. Rigabiskopen fick ställning av länsherre över sitt stift och biskop Albert började snart organisera ett korståg.[677] Hans medhjälpare cisterciensermunken Teoderik grundade, medan biskopen befann sig på resa i Tyskland, Svärdsorden (*Fratres Milites Christi*) 1202, som direkt underställdes biskopen i Riga.[678] Härmed skapades även en ovälkommen konkurrenssituation.[679] Den östliga korstågsfronten hade helgats åt Jungfru Maria medan Svärdsbröderna ställdes under S:t Georgs beskydd.[680] Tyska ordens riddare kallades tidvis "Marienritter"[681] och ordens högkvarter och stormästarsätet fr o m 1309 fick namnet Marienburg (an der Nogat)[682]. Såväl kyrkan som Svärdsbröderna började konkurrera om pilgrimmernas och korsfararnas donationer.[683]

Tyskland hade, med Aziz Suryal Atiyas ord:

Ortensio Mauros opera *Enrico Leone* (H-J Behr (1995), s 12). Av de folkliga, utomtyska versifierade, litterära behandlingarna av hertig Henrik-temat är en från Nederländerna och den har tillkommit på 1500- eller 1600-talet; en är dansk med titeln *Henrik af Brunsvig* från 1500-talet samt en från Sverige, *Hertig Henrik*. Den sistnämnda nedtecknades först på 1800-talet (H-J Behr (1995), s 13).

671 W Baumann (1975), passim; dens (1983a), passim; dens (1983b), passim; H-J Behr (1995), s 13.

672 *Russisch-livländische Urkunden...* (1868), s 1ff, 405-418; J Jaakkola (1928), s 7.

673 J Voigt (1843), titel.

674 H Kolb (1989), s 176.

675 Hertig av Masovien 1202-1247, hertig av Krakow 1229-1232 & 1241-1243.

676 A Heymowski (1994), s 141; J Rogall (1996), s 43f.

677 W Urban (1971), s 89.

678 F Benninghoven (1965), s 315ff; M Hellmann (1989), s 34.

679 W Urban (1971), s 92f.

680 W Urban (1971), s 93; dens (1989), s 117.

681 H Kolb (1989), s 176.

682 H Kolb (1989), s 178.

683 W Urban (1971), s 93f.

> supplied two great military orders - the Order of the Sword and the Teutonic Order - whose sole vocation was to fight the battle of Christ against unbelievers. The activities of both organisations were, however, deflected from the Holy Land to the heathen marches of Prussia and beyond[684].

Både Friedrich Benninghoven[685], Birgitta Eimer[686] och Wiliam Urban[687] betonar såväl Tyska Ordens som Svärdsordens nära samarbete med de svenska konungarna.Birgitta Eimer hävdar tom att Karl Knutsson Bonde[688], var hemlig medlem av Tyska orden.[689] Samme Karl Knutsson tycks även vara den som lanserat "den svenska medeltidens krigiska och och ridderliga kult av helgonet" ["Ridder Sancte Yrian"].[690]

Årsta gods i Österhaninge socken, Södermanland, donerades omkring 1260 till Tyska orden.[691] Redan på 1270-talet började ordensanläggningen i Årsta, utanför Stockholm, uppföras och den torde ha stått färdig redan före 1300.[692] Det svenska komturiet tycks ha fört en mycket självständig politik gentemot ordensmästaren.[693] Mellan åren 1398 och 1408 behärskade orden även Visby och Gotland.[694]

Fredrik Benninghoven understryker havets betydelse som förbindelselänk:

> Der Finnische Meerbusen ist, wie alle grosse Wasserstrassen, seit der Frühzeit stets mehr Verbindungslinie als trennende Grenze gewesen.[695]

Jalmari Jaakkola konstaterar att gränsen mellan de västligt baltiska och de östligt slaviska intressena redan under förmongolisk tid stabiliserat sig längs den naturliga linjen från Pihkova, Peipussjön och Narovafloden.[696]

I juni 1226 predikade den påvliga legaten, biskop Wilhelm av Sabina († 31/3 1251), på Gotland korståg mot Öselborna. Han var biskop i Modena när han årskiftet 1224/25 av påven Honorius III[697] (påve: 18/7 1216 - 18/3 1227) sändes till bl a Gotland, Estland och Livland för att ordna upp de kyrkliga förhållandena och säkra kristendomsverket.

---

684 A S Atiya (1938), s 5. Se även T Jones (1980), s 49. - Den sistnämnde Terry Jones är inte bara en kunnig historiker av facket, hans kreativitet har även resulterat i lyckade manuskript till *Monty Python's Flying Circus*.

685 F Benninghoven (1965), s 371; L Tengström (1986), s 489.

686 B Eimer (1966), s 68,

687 W Urban (1975), s 163; L Tengström (1986), s 489.

688 Karl VIII, som norsk kung: Karl I (1408 el 1409 - 1470), tre gånger svensk konung (1448-1457; 1464-1465; 1467-1470).

689 B Eimer (1966), s 53.

690 J Svanberg (1993), s 185.

691 Ch Lovén (1996), s 339, not 1 s 405.

692 B Eimer (1966), s 66f; G Redelius (1984), s 239f.

693 B Eimer (1966), s 70, 72, 74, 75, 81.

694 B Fritz (1969), s 491; M Nordberg (1995), s 87.

695 F Benninghoven (1965), s 370.

696 J Jaakkola (1928), s 7.

Före valet till påve, kardinal Censius.

Påven Gregorius IX[698] (påve: 19/3 1227 - 22/8 1241) skriver 24/11 1232 och uppmanar Svärdsorden i Livland och biskopen i Finland att gemensamt försvara det nykristnade Finland "contra infedeles Ruthenos".[699]

När biskop Wilhelm 1234 åter fick ytterligare ett legationsuppdrag fogades även Finland till den påvliga legatens verksamhetsområde. Donner utesluter att Wilhelm har haft med tillkomsten av den första korstågsbullan, som rör Finland att göra[700]. Denna bulla är tydligen ett svar på en framställan av biskop Thomas i Åbo till kurian i Rom[701] och påvebrevet, som utfärdades av Gregorius IX den 9 december 1237 i Lateranen, är ställt till ärkebiskopen av Uppsala och hans underlydande biskopar. Gregorius IX uppmanar Sverige och de omgivande områdena att dra ut i korståg mot tavasterna, som avfallit från den rätta tron:

> ... Tauesti dicuntur nacio, que olim labore ac studio uestro et predecessorum uestrorum ad fidem catholicam conuersa existit, nunc procurantibus inimicis crucis prope positis ad antiqui erroris reuersa perfidiam cum quibusdam barbaris nonellam ecclesiae Dej plantacionem de Tauestia funditis dyabolo coadiuuante subuertunt, paruulos.[702]

Med fördraget i Stenby, den 7 juni 1238, lyckades biskop Wilhelm med konststycket att sluta fred mellan Danmark och Tyska orden och förena deras krafter mot öster. Gustav Adolf Donner förmodar i sitt utmärkta avhandlingsarbete *Kardinal Wilhelm von Sabina. Bischof von Modena 1222-1234. Päpstlicher Legat in den nordischen Ländern* (1929) att kanske redan påven Innocentius III (påve: 8/1 1198 - 16/7 1216) hade tänkt använda Livland som avstamp mot det grekisk-ortodoxa Ryssland.[703] Ända sedan Wilhelms första legatuppdrag i området då han hade tagit emot sändebud från ryska furstar och dessa hade till honom framfört önskemål om att biskop Wilhelm personligen måtte komma till deras land och undervisa dem i "den rätta läran",[704] hade påvestolen fört en målmedveten politik i denna riktning.[705]

Erikskrönikan ger uttryck för en minst sagt oproblematisk syn på korståget mot tavasterna på 1240-talet[706]:

> The crisne bygdo ther eth feste
> ok satto ther i vine ok neste.
> Thet hus heyter Taffwesta borg;
> the hedno haffwa ther än fore sorg.
> The satto thet land met crisna men,
> som iak väntar at thet star oc än.

---

698 Före valet till påve, kardinal Hugo av Ostia.

699 O S Rydberg (1877), s 178; F Benninghoven (1965), s 371; L Tengström (1983), s 63; densamme (1986), s 489.

700 G A Donner (1929), s 222; K Pirinen (1987), s 37.

701 P O von Törne (1920), s 150f.

702 *Finlands medeltidsurkunder* I (1910), 82 s 29.

703 G A Donner (1929), s 217, 222, 223; F Benninghoven (1985), s 366ff; M Hellmann (1989), s 36.

704 Se nedan not 1158.

705 G A Donner (1929), s 217.

706 K Pirinen (1987), s 38; A Latvakangas (1995), s 85, 94.

> Thet sama land thet vart alt cristith;
> jag tror at rytzakonungen mistit.[707]

Såväl Ailio[708], von Törne[709] som Donner[710] identifierar "korsets fiender" som ryssar. Det är rimligt att med Jaakkola och Donner anta att man såg tillfället som gynsamt för ett korståg då ryssarna var engagerade med tatarerna.[711] Donner antar att korståget mot de mindre ryska furstendömena öster om Livland planlagts av biskop Wilhelm av Modena tillsammans med konung Valdemar II av Danmark och Tyska ordens "Lantmeister" för Preussen och Livland, Hermann Balk (1228-1239).[712] Således skulle biskop Thomas' korståg mot Neva och biskop Hermann av Dorpat [Tartu] och danskarnas och Tyska ordens aktion mot Pleskau och Ingermanland vara samfällt planerad.[713] Eftersom Neva var Novgorods pulsåder gick planen ut på att om man behärskade Neva kunde Novgorod tvingas att gå över till den enda saliggörande kyrkan. Korståget föregicks av ivriga och omfattande korstågspredikningar för att locka deltagare från Norge, Sverige, Egentliga Finland[714] samt t o m nykristnade tavaster[715].

Den 23 september 1243 uppmanar påven Innocentius IV (påve: 25/6 1243 - 7/12 1254) predikarordnarnas munkar, dominkaner- och fransiskanerbröderna, i Visby och Linköpings stift att med predikningar värva korsfarare till den livländska och preussiska korstågsfronten.[716] Innocentius IV betraktade biskop Wilhelm av Modena som oumbärlig[717] och 1244 upphöjdes Wilhelm till kardinalbiskop av Sabina.

Den 3 september 1245 finner Innocentius IV skäl att påpeka att de nyomvända i Liv- och Estland bör behandlas "milt".[718]

I oktober 1248 betonar Innocentius IV att utförsel av "strategiska varor" till motståndaren i öster är strängt förbjudet:

> Ad audientiam siquidem nostram te referente pervenit, quod nonnulli de Livoniae partibus, propriae salutis immemores, paganis Christianae fidei inimicis, arma, ferrum, lignamina, equos et victualia, nec non et alia, quibus Christianos impugnant, deferre praesumunt, latam in tales solempniter a sede apostolica excommunicationis sententiam in animarum suarum periculum contempnentes.[719]

707 *Erikskrönikan* (1985), s 31f; *Finlands medeltidsurkunder* I (1910) 97a s 40. Eric Christiansens karakteristic av Erikskrönikans synsätt är träffande: "He [the author] .... regards Tavastians, Karelians and Russians as promiscuosly pagan." (Eric Christiansen (1980), s 113).

708 J Ailio (1917), s 47.

709 P O von Törne (1920), s 150.

710 G A Donner (1929), s 222.

711 J Ailio (1917), s 46; J Jaakkola (1928); G A Donner (1929), s 223.

712 J Voigt (1843), s 3; G A Donner (1929), s 223.

713 G A Donner (1929), s 223, 224. *Se även* B Eimer (1966), s 9.

714 *Finlands medeltidsurkunder* I (1910), nr 83 s 30ff; G A Donner (1929), s 225.

715 Innevånarna i Egentliga Finland kallas i den ryska krönikan för "sumer" och tavasterna för "jämer"; *Finlands medeltidsurkunder* I (1910), nr 83 s 31; Y Koskinen (1874), s 37; J Ailio (1917), s 47.

716 *Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch* I (1853), s 228; B Eimer (1966), s 55.

717 G A Donner (1929), s 2.

718 *Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch* I (1853), s 244.

719 *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch* 1:1 (1853), CCI sp 260.

Samtidigt som han den 23 augusti 1253 anbefaller predikarbröderna att kungöra korståg mot hedningarna i Preussen och Livland påminner han om varor som inte får hamna i händerna på den kristna trons fiender:

> Sane dicti fratres, sicut eorum insinuatione percepimus, iuxta flumen situm inter Livoniam et Prusciam, per quod Memole vulgariter appellantum, arma, vestes et sal, ac multa vitae necessaria paganis illarum partium in discrimen Christi fidelium navigio ferebantur, quoddam castrum cum gravissimis laboribus et expensis de novo construere inceperunt.[720]

Chefen för Lithuanian Museum and Archives i Miisissauga, Ontario, Rasa Mažeika har i en nyligen publicerad intressant artikel illustrativt visat hur t o m Tyska orden kringgick handelsförbuden.[721]

Samme Innocentius IV uppdrar den 19 mai 1254 åt ärkebiskopen, biskoparna och andra kyrkans män i Tyska ordens länder att predika korståg mot de annalkande tatarerna och deras allierade [ryssarna].[722] Ryssarna upplevdes alltså inte såsom varande under ett mongoliskt ok, utan som *complices* [allierade, bundsförvanter] till tatarerna. Detta kom sig bl a av mongolernas erövringsteknik.[723]

För den romersk-katolska kristenheten tände mongolernas uppdykande därtill två hopp: det att de anföll den katolska kritenhetens fiender samt hoppet om att de kunde fås att anta kristendomen (i dess romersk-katolska form).[724]

Påven sände flera gånger sändebud och missionärer till tatarkhanen.[725]

Tatarernas erövringsteknik gick ut på att inringa bönderna och krigarna i de erövrade områdena och låta dem välja mellan att åse sina anhörigas pinliga dödande eller att göra tjänst åt mongolerna som kommandotrupper. Det var denna erövringsteknik som möjliggjorde mongolarmeernas snabba uppdykande på oväntade platser. När de avsåg att företa en expedition kom de med en liten trupp nomadkrigare och krävde att deras underlydande skulle

---

720 *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch* 1:1 (1853), CCLVII sp 339f.

721 R Mažeika, "Of Cabbages and Knights: Trade and Trade Treaties with the Infidel on the Northern Frontier, 1200-1390", s 63-76 i *Journal of Medieval History* 20 (1994).

722 Innocentius episcopus etc. archiepiscopo et episcopis ac dil. fil. decanis, archidiaconis, prepositis et aliis ecclesiarum prelatis per Livoniam, Estoniam et Prusciam constitutis, ad quos littere iste pervenerint. Attentione vigili debent omnia evitari, que casum dubium et discriminem continent manifestum. Sane non absque cordis anxietate percepimus, quod sevissimi Tartari, christiani nominis inimici, et ipsorum complices terras Livonie, Estonie, Pruscie ac alias, quas in partibus illis dil. fil. fratres hosp. s. Marie Theuton. non sine magnis laboribus et expensis ac proprii effisione sanguinis, divina potentia suffragente, reduxerunt ad culmen catholice varitatis, occupare ac destruere moliuntur. Cum autem dignum sit et congruum, ut per sedem apost., cui divinitus omnium cura fidelium commissa esse dinoscitur, super hoc salubre consilium apponatur, nos de vestra circumspectione confisi, universitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus *contra Tartaros et complices* memoratos in dictis terris verbum crucis per vos et alios ad hoc ydeneos predicetis, eam auctoritate nostra peccatorum vaniam et illas immunitates assumentibus crucem huiusmodi concessuri, que transfretantibus in terre subsidium in gerali concilio sint concesse. Datum Asisii decimo quarto Kalendas Junii anno undecimo."[*min kursivering*] (*Preussisches Urkundenbuch* I:1 (1882), s 216f).

723 *Se nedan;* samt W Urban (1980), s 178.

724 W Urban (1980), s 177f.

725 W Urban (1980), s 177f.

följa med dem. De som vägrade utplånades senare. När krigståget var över upplöste de denna *ad hoc* trupp. De härskade med hjälp av lokala hövdingar och furstar och nöjde sig med att deras undersåtar betalade de pålagor de satt på dem och inte förtetog sig några krigståg utan taterarnas samtycke och deltagande.[726]

De som tvingats fungera som deras stormtrupper, såsom ryssarna, uppfattades således som deras bundsförvanter.

Det är även känt att Yuan-dynastins grundares, Khubilai khans sonsonson Wen tsung [Tob timur] (1329-1332) ställde upp ett regemente bestående av etniska *U-lo-sz'*, dvs ryssar. I engelsk översättning lyder regementets namn "The Ever-faithful Russian Life-guard". Truppenheten stod direkt under krigsrådet. Man köpte ett landområde av bönderna norr om Dadu (nuvarande Beijing) för att grunda en militärkoloni där regemtet fick bosätta sig. Kolonin försågs med jordbruksredskap och ålades att till den kejserliga taffeln leverera fisk och allt slags vilt, som naturen bjöd på i militärkolonins närområde. Detta står att läsa i *Yüan shi* (Annalerna, kap 34 & 35).[727]

I *Bo-yen*s memoarer (kapitel 138) står att denne 1334 blev kommendör för kejsarens livgarde som bestod av mongoler, kipchaker och *ryssar*.[728]

Endast två ryska furstar lyckades förbli utanför tatarkhanens direkta maktkontroll; Alexander Jaroslavitj [Nevski] av Novgorod och Daniel av Galicien.[729]

Tyska ordens "Landmeister" i Preussen och Livland, Dietrich von Grü ningen [Gröningen] (1246-1249)[730] tillät de förra Svärdsbröderna att ägna sig åt korståg mot Novgorod.[731]

Påven Alexander IV (påve: 12/12 1254 - 25/5 1261), som efterträdde Innocentius IV, förlänar den 5 mars 1257 de korsfarare vilka tar på sig korset mot tatarer och ryssar samma avlat som beviljats dem, vilka dragit ut mot Preussen och Livland.[732] En månad senare bemyndigar påven fransiskanerbrodern Bartholomeus av Böhmen att lösa dem som tar på sig korset mot litauer, "jatväger" och ryssar från kyrkliga straff.[733]

Urban IV (påve: 29/8 1261 - 2/10 1264) skriver den 3 december 1262 att han har hört att några hedningar, vilka kallar sig kristna tillför dem som

---

726 W Urban (1980), s 178.

727 E. Bretschneider (1888), s 80.

728 E. Bretschneider (1888), s 80.

729 W Urban (1980), s 178.

730 J Voigt (1843), s 3.

731 W Urban (1980), s 176.

732 "Litwanos, Jatuenzenos et Ruthenos ac alios paganos et scismaticos" *Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 6 s 5, nr 38 s 33.

733 "Ut commissum tibi officium predicandi verbum crucis contra Litwanos, Jatuenzenos et Ruthenos ac alios paganos et schismaticos illarum partium prospere auctore domino in tuis manibus dirigatur absolvendi a sententia canonis iuxta formam ecclesie per te ac alios fratres tui ordinis ad hoc idoneos illos, qui contra predictos assumpserint signum crucis, dummodo in personis propriis votum huiusmodi prosequantur, auctoritate tibi presentium concedimus facultatem proviso, quod huiusmodi excommunicati super hoc satisfaciant, ut tenentur, et iniuncto eis a te vel a fratribus ipsis, quod de iure fuerit iniungendum" *Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 7 s 5.

kämpar mot Tyska orden och andra kristtrogna i Livland och Preussen vapen, järn och trävaror vilka förbjudits av Laterankonciliet och därmed stärker dem i kampen. Detta, menar påven, är till uppenbart fördärv för tron. Påven uppmanar biskopen i Linköping använda sin kyrkliga bestraffningsrätt mot personer som bryter mot Laterankonciliets beslut.[734]

Ungefär år 1268 utlovar påven Clemens IV (påve: 5/2 1265 - 29/11 1268), efterträdare till Urban IV, kounungen [Ottokar av Böhmen] de länder som bebos av preussare, ryssar och andra hedningar med undantag av de landområden som tillhör Tyska orden.[735]

Påven Gregorius X (påve: 1/9 1271 - 10/1 1276) skriver den 15 december 1273 till biskop Bruno av Olmütz att den ungerske konungens två döttrar blivit bortgifta med de skismatiska ryssarna[736]. Ryssarna är både skismatiker och därtill tatarernas slavar.[737]

Den Livländska rimkrönikan, vilken tillkom under 1200-talets sista årtionde[738] ger ordensriddarens syn på den baltiska korstågsfronten, och ryssarna förs in under begreppet hedningar:

139 Die Dune ein Wazzer ist genant,
140 des vluz gêet von Rûzen lant,
dar ûffe wâren gesezzen
heiden gar vormezzen,
Liwen wâren sie genant.
daz stôzet an der Sêlen lant.
145 daz was ein heidenschaft vil sûr,
sie wâren der Rûzen nâkebûr.
—

Dô wart den cristen êrst ein strît
zû Nieflande bie sîner zît.
den brâchten Letowen dar,

---

734 "Quosdam iniquitatis filios qui christiano nomine gloriantur ad illius impietatis excessum in detrimentum catholice mirantes & dolentes audiuimus prorupisse. quod ipsi paganis impugnantibus dilectos filios fratres hospitalis sanctae Marie theutonicorum et alios christifideles jn liuonie ac pruscie partibus constitutos arma ferrum lignamina & alia in concilio lateranensi prohibita per que impugnacio huiusmodj possit validus exerceri..." *Svenskt diplomatarium* I (817-1285) (1839), nr 484 s 410; *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* I (1093-1300) (1853), nr 416 s 101, nr CCCLXXI sp 473.

735 "... De speciali dono divine clementie iocundo spiritu credimus provenisse, quod firmiter et constanter in mente tua posuisse diceris, ut fidei catholice gloria per tuum ministerium votivis proficiat incrementis. Inde fit, quod nos celsitudinis tue precibus affectu benivolo annuentes tibi auctoritate presentium indulgemus, ut terras, quas de manibus Prutenorum et aliorum infidelium vel etiam Rutenorum, si tamen ipsi Tartaris et aliis christiani nominis inimicis federe dampnabili, prout dicitur, sint coniuncti, per tuam potentiam suffragente divine presidio magestatis eripere poteris, ad manus tuas licite ac libere valeas retinere, illis tamen terris prorsus exexceptis, que ad dilectos filios fratres hospitalis sancte Marie Theotonicorum seu quoscumque alios Christi fideles pertinere noscuntur. Nulli ergo etc." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), s 588f).

736 "Due filie Ungarie Ruthebis, qui sunt scismatici, desponsate fuerunt." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 315 s 214f).

737 "Rutheni sunt scismatici et Tartarorum nichilominus servitores." (*Preussisches Urkendenbuch* I:2 (1909), nr 315 s 215; W Urban (1980), s 307).

738 E E Metzner (1978), s 635, 641.

ûf ander sît der Rûzen schar
zu Kokenhûsen ûf daz velt,
dâ wart des tôdes widergelt:
drî hundert cristen tôt bliben.
510 die heiden wurden nicht geschriben:
der bleib vil ûf dem velde tôt.
die walstat wart von blûte rôt.

Zû Gerzeke sie quâmen zû,
daz was eines morgens vrû.
die burg gewunnen sie in an.
sie slûgen manchen rischen man,
daz er ach und owê rief.
sie wecketen manchen der dâ slief,
daz im der kop zubrochen wart.
daz was ein ritterlîche vart.
sechs hundert Rûzen tôt bliben;
wîp und kint von dan getriben
wurden von der cristenheit.
680 die bruder wurden des gemeit.
nil rîche sie zû lande
vûren âne schande
beide mit schiffen und durch lant,
dô was die reise wol bewant
685 dem armen cristentûme.
die lebeten dô mit rûme.

Dô grienc iz als iz dicke tût:
geschiet dem armen manne ein gût,
1555 das iz der bose nîdet
und unsampte lîdet.
die Rûzen nâmen sich daz an,
daz der cristentûm began
sich in dem lande mêren:
1560 daz wolden sie verkêren.
ez was in von herzen leit.
mit eime grôzen her vil breit
vûren sie ûf den cristentûm.
sie menten vaste durch iren rûm
1565 biz sie zû Nieflant quâmen.
grôzen routs sie nâmen
ûf die armen cristenheit.

---

die wege, die sie quâmen dar,
mit schilden wurden wol bespreit.
1600 die cristen wâren des gemeit.
ûf dem selben nâch jagen
vumf hundert Rûzen wart geslagen;
zû Ogenhûsen daz geschach.
sie liden michel ungemach.

---

von Darbete bischof Herman
2070 bie den zîten began
zeisen mit den Rûzen.
die wolden sich ûf strûzen
kegen dem cristentume als ê .

—

2125 vaste hin zû lande wert.
die Rûzen manten sêre ir pfert
beide mit geiseln und mit sporn;
sie wânten alle sîn verlorn:

---

den Rûzen liezen sie daz lant.
den brûderen gienc iz sus in hant:
2195 wêre Plezcowe dâ behût
daz wêre nû dem cristentûme gût
biz an der werlde ende.

Bie sînen zîten ez geschach,
daz man die Rûzen rîten sach
stoltzlîch in des kuniges lant.
7570 sie vrometen roub und brant
mit eime kreftigen her.

Rûzen schutzen wâren komen
kunige Thoreiden zû vromen.
sie wunten manchen mit ir bogen,
8220 doch wurden sie dar an betrogen:
wer ûf der wart gewunt
er wart schîre gesunt.[739]

Påvens sändebud Francisco de Moliano understryker med tyngd år 1300 förbudet att exportera vissa varor till hedningarna:

> (46.) Item ponit, quod idem magister et fratres mercandi gratia pacem et treugam speciales cum paganis sepius faciunt et fecerunt, ita videlicet, quod ipsi pagani cum mercibus suis ad aliquem centrum locum in districtu ipsorum magistri et fratrum vaniunt et ibidem ipsi fratres exclusis civibus antedictis et quibusdam aliis christianis mercationes totius patrie Livonensis.
>
> (47.) Item ponitur, quoddicti magister et fratres, cum milites reputari et esse velint, contra militarem decentiam mercationes omnes, immo tanquam penestici vilissimum genus mercationis exercent poma, caules, raphanum, cepe et alia (et) his similia vendentes.[740]

Och c 10 år senare har han inte slutat uppmana till att följa Lateran-konciliets beslut:

> (275.) Item ponit et probare intendit dictus procurator nomine supra, quod cives Rigensis infidelibus guerram facientibus christianis de partibus illis portant et portaverunt ad terras dictorum paganorum arma, ferrum, merces et victualia esculenta, potulenta et alia mercium genera et eisdem infidelibus vendunt et vendiderunt contra canonicas sancciones in dampnum et preiudicium christianitatis et fratrum predictorum.

---

739 *Livländische Reimchronik mit Anmerkungen* (1876).

740 *Das Zeugenverhör ....* (1912), s 157.

—

(277.) Item quod predicti preceptor et fratres non vendiderunt necque vendunt per se vel alios ferrum arma, esculenta, potulenta et alia genera mecium prohibita per dictum tempus.

—

(280.) Item quod predictis preceptori et fratribus licitum est priviligeiorum eorum ordini indultorum (!) emere et vendere quelibet genera mercium pro eorum necessitatibus et utilitatibus et profectibus et licuit, iam sunt L anni et plus.[741]

I Skálholts-Annaler i *Islandske Annaler* får vi veta att "ryssakonungen" 1346 förhärjade delar av det svenska riket och vann något som benämns "Sexborg heitir".[742] Professor Jarl Gallén antar att annalisten torde avsett Kexholm med "Sexborg", som fallit i hedningarnas händer.[743] Biskoparna Hemming av Åbo och Petrus av Alvastra sänds till påven bl a för att utverka en korstågsbulla för "at kristna folk i Rucia"[744]

Konung Magnus misslyckade korståg mot Neva, 1348-1351, propagerades av den heliga Birgitta. Jarl Gallén drar sig emellertid för att låsa sig för "i vilken mån konung Magnus Erikssons ryska fälttåg inspirerades av den heliga Birgitta, och i vilken mån andra kyrkliga inflytanden och framför allt politiska motiv spelade in"[745]. Men för Elisabeth Piltz[746] och Kauko Pirinen[747] är svaret klart. Båda gör Birgitta till korstågets upphovskvinna.[748] Birgitta Eimer hävdar att Birgittas bror, Israel Birgersson (lagman i Uppland: 1342-1349), "zumindest Mitbruder des Deutschen Ordens gewesen ist",[749] ansluten till kommenderiet i Årsta.

I Erikskrönikans fortsättning i *Svenska medeltidens rimkrönikor* får vi en, minst sagt, enkel beskrivning, av korståget:

Sancta Birgitta Lyffde än tha.
Met henne leth Gudh honom första
Hurw han skulle sigh regera.
Han aktadet togh ey thes mera;
han ville ena resa till Rytzalandh fara.[750]

—

741 *Das Zeugenverhör ....* (1912), s 204f.

742 *Islandske Annaler* (1888), s 212.

743 J Gallén (1966), s 8.

744 *Islandske Annaler* indtil 1578 (1888), 223; J Jaakkola (1928), s 410.

745 J Gallén (1966), s 4.

746 E Piltz (1986), n 17 s 59.

747 K Pirinen (1987), s 41.

748 *Heliga Birgittas uppenbarelser* IV (1862) (utg G E Klemming), s 459.

749 B Eimer (1966), s 79. - Tyska ordens generalprokurator lät 1379 skriva av åttonde boken till Birgittas Uppenbarelser där Israel Birgerssons omtalas som tagande korset mot öster (B Eimer (1966), s 79, 80). Birgitta Eimer antar också att kommenderiet i Årsta inte blev lottlöst i Israel Birgersson testamente (B Eimer (1966), s 80). - Se även M Nordberg (1995), s 87.

750 *Svenska medeltidens rimkrönikor* I (1885), s ; *Finlands medeltidsurkunder* I (-1400) (1910) 552 a, s 215.

The rydza loffuade honom silff ok gull
ok suoro honom vara hull
k crisna tro tagha sik ppa
ok fly ath alth landet skulde göra saa.
Han loth them raka skegh ok döpa
ok frya sidhan fara ok köpa,
men Rytza skulle fara ok venda thera landh
alth till crisna ok konungens hand[751]

Korståg propageras i sex olika bullor, utverkade 14 mars 1351 av Clemens VI (påve: 7/5 1342 - 6/12 1352) från Avignon. Clemens VI bestämmer att den kyrkliga tionden från Sverige och Norge under kommande fyra år skall fördelas lika mellan påven och konung Magnus av Sverige. Konungen behöver medlen för att bekämpa de mot tron fientliga ryssarna.[752] De som hörsammar korstågsuppmaningen tillerkänns samma avlatsförmåner, som de som tagit på sig korset till det Heliga Landet.[753] I ett brev till stormästaren för Tyska orden, daterat samma dag, uppmanar han Tyska orden att komma till de nyligen till den katolska tron omvända karelarnas hjälp mot de otrogna ryssarna[754]. Han skriver även till biskoparna på Ösel och i Dorpat, samt till domprosten i Riga om att de borde tillse att inga vapen eller andra förnödenheter når ryssarna, som anfallit karelarna och ingrerna, vilka nyligen omvänts till den rätta tron.[755]

I augusti 1356 påminner Innocentius VI (påve: 18/12 1352 - 12/9 1362) de livlänska handelsmännen, på begäran av den svenske konungen, om de varor vilka är förbjudna att handla med "Ruthenis catholicae fidei inimicis".[756]

Det är lätt att hålla med professor Pirinen om att korstågspropagandan var stereotyp,[757] men denna omständighet bidrog även till lättheten för propagandan att sprida sig. Jag kan inte heller motstå frestelsen att låta läsaren ta del av Gabriel Reins (1800-1867) beskrivning av Heliga Stolens målsättningar:

> Beundransvärda äro i sanning det nit och den ihärdighet, hvarmed Påfvarne under århundraden fullföljde sina planer, att så väl förskaffa och tillämpa sig den högsta tillsyn öfver den Christna verldens hela moraliska och religiösa cultur, och, emedan en sådan utan inverkan på ländernes politiska ställning icke lät handhafva sig, äfven öfver folkslagens politiska styrelse, som också att använda hela sin andeliga myndighet för att åt Christendomen förskaffa nya bekännare, och, ofta med uppoffringar, plantera det försonande korset på fält, hvilka kort förut fuktats af blodiga offer. Om också dessa sträfvanden under tidens lopp icke förmådde hålla sig obesmittade ifrån den menskliga egennyttans beräkningar, om herrsklystnad,

---

751 *Svenska medeltidens rimkrönikor* I (1885), s 177; *Finlands medeltidsurkunder* I (-1400) (1910) 552a, s 216; Jarl Gallén (1966), s 10.

752 *Diplomatarum Suecanum* VI (1348-1355) (1878-1959), nr 5250 s 651; *Finlands medeltidsurkunder* I, nr 587, s 235ff; *Diplomatarium Svecanum. Appendix Acta Pontificium Svecica* I. Acta Camaralia I (1062-1370) (1936-1942) nr 398, s 414; *Svenskt Diplomatarium* VI:2 (1348-1355) (1946-1959) nr 5252 s 652; J Gallén (1966), s 11; K Pirinen (1987), s 41f; M Nordberg (1995), s 98.

753 *Svenskt Diplomatarium* VI:2 (1348-1355) (1946-1959), nr 5253-5255.

754 *Diplomatarum Svecanum* VI (1348-1355) (1878-1959), nr 5251 s 651; *Finlands medeltidsurkunder* I (1910), nr 589 s 239.

755 *Finlands medeltidsurkunder* I (-1400) (1910), nr 590 s 239f; M Nordberg (1995), s 98f.

756 *Vetera monumenta Poloniae et Lithiuaniae* I (1860), nr DCCLXV, s 572.

757 K Pirinen (1987), s 42.

förföljelseanda och fanatism sluteligen afledde Påfvarne ifrån den höga ståndpunkt,

på hvilken de ställt sig, att, i Gudomens namn, vara vara sedlighetens och förädlingens högste vårdare på jorden ,...[758]

Under 1300-talets sista fjärdedel skrev benediktinermunken och priorn i Selonnet i Provence, Honoré Bouvet[759] ett verk som kom att kallas *L'Arbre des Batailles d'Honoré Bouvet*,[760] vilket han tillägnade kung Karl VI (1368-1422) av Frankrike[761]. Bouvet sände även vackert illuminerade exemplar av verket till hertigarna av Berry, Jean (1340-1416), och Burgund, Filip I "den Djärve" (1342-1404). Bouvets huvudsakliga inspirationkälla var en bolognesisk jurists, Giovanni di Legnanos, verk *De Bello, de Represaliis et de Duello*[762]. Bouvets verk användes i juridiska dispyter och som handbok för tilltänkta härolder.[763]

L'Arbre des Batailles behandlar "det rättvisa kriget" och krigarens förhållande till det övriga samhället.[764] För Bouvet var kriget en naturlig företeelse; dess förekomst stod i samklang med logiken, jordisk och himmelsk rätt. Gud hade ju i Gamla Testamentet inte bara tillåtit kriget utan även uppmuntrat till det. Eftersom kriget i sig inte strider mot tingens rätta ordning är de onda ting och orättvisor det skapar inte krigets fel, utan beror på missbruk av kriget. Till de rättvisa krigen hänför Bouvet krig mellan furstar, försvarskrig och krig i vedergällningssyfte.[765] Prästerskap, kvinnor, barn, åldringar och ofärdiga bör stå utanför krigshandlingar.[766] Bouvet ställer sig därmed i opposition gentemot Jean Froissart[767] (1337-1419(?)) , Geoffroy de Charny och Jean le Senechal.[768] Krig mot saracener (och judar) kan enligt Bouvet rättfärdigas endast om de utgör ett aktivt hot mot kristenheten.[769]

Trots den stora popularitet som verket åtnjöt - t ex de flesta huvudaktörerna i hundraårskriget (1339-1453) ägde verket på ursprungsspråket eller i översättning[770] - fick Honoré Bouvets verk mycket lten inverkan på den

---

758 G Rein (1839), s 58.

759 Till 1959 trodde man att författarens namn var Bonet. G Ouy visade i en artikel i *Romania* LXXXV ((1959), s 255-259) att det varit frågan om en felläsning.

760 N A R Wright (1976), s 12.

761 N A R Wright (1976), s 12; P Contamine (1976), s 104. - Karl VI fick både epiteten "den Folkkäre" och "den Vansinnige".

762 N A R Wright (1976), s 12; P Contamine (1976), s 104. - *De Bello, de Represaliis et de Duello* fullbordades 1360.

763 N A R Wright (1976), s 13.

764 N A R Wright (1976), s 14.

765 N A R Wright (1976), s 14ff.

766 N A R Wright (1976), s 16, 17.

767 Jean Froissarts far antas ha varit vapenmålare (A Lindner (1912), s 7).

768 N A R Wright (1976), s 18.

N A R Wright (1976), s 15. - ""This time I want to pose the following question: to wit, by what right or what reason can one wage war against the Saracens or other unbelievers, and whether the pope has to grant pardon and indulgence for such wars." The author proves that they are not permissible, not even with the aim of converting the pagans to the faith." J Huizinga (1960), s 204.

770 N A R Wright (1976), s 12f.

praktiska hanteringen av kriget.[771] Hans skrift förblev en ropandes röst i öknen.[772]

Påven Urban V (påve: 28/9 1362 - 19/12 1370) skriver den 15 december 1365 till Thomas de Bellocampo [Beauchamp], Earl av Warwick, och "commends his discretion and devotion in taking the cross, whether he goes to the Holy Land or against the Pagans in Prussia"[773].

Wigand von Marburg (* före 1365, † efter 1409), Peter Suchenwirt (c 1320/30 - † efter 1395) och Oswald von Wolkenstein (c 1377 - 1445) tre författare och härolder, vilka alla har sjungit det preussiska korstågets lov. Både Peter Suchenwirt och Oswald von Wolkenstein deltog i hertig Albert III:s "Preussenfahrt" 1377. Oswald von Wolkenstein[774] var ännu ett barn när han deltog i

---

771 J Huizinga (1960), s 204.

772 J Huizinga (1960), s 204.

773 *Calendar of Entries in the Papal Registers, relating to Great Britain and Ireland.* Papal Letters IV, s 19.- *Se även* A S Atiya (1938), n 5 s 339.

774 Oswald von Wolkenstein föddes som äldre son till Fredrick von Wolkenstein och Katharina von Vilanders på Schöeck slott i Syd-Tyrolen (G F Jones (1987), s 295). Som militär tjänade han två kejsare och har själv beskrivit sin kringflackande krigsmannaliv:

Durch Barbarei, Arabia,
durch Hermani in Persia,
durch Tartari in Suria,
durch Romani in Türggia,
Ibernia,
der sprüng han ich vergessen.
Durch *Reussen*, Preussen, Eiffenlant,
gen Litto, Liffen,ü bern strant,
gen Tennmarckh, Sweden, in Prabant,
durch Flandern, Frankreich, Engelant
und Schottenland
hab ich lang nicht gemessen.
Granaten und Afferen,
aus Portugal, Ispanie,
bis gen dem vinstern steren,
von Profenz gen Masilie,
in Races vor Saleren,
daselbs belaib ich an der e,
mein ellend da zu meren
vast ungeren.

(*Die Lieder Oswalds von Wolkenstein* (1962) nr 48 vr 4, 2. 3. [*min kursivering*].

Även om allt i Oswalds dikt inte bör tas ordagrant "the basic events are true, even if misinterpreted and exaggerated; they corroborate each other and concur with numerous official documents concerning Oswald (G F Jones (1987), s 295). Enligt Karl Helm och Walthwer Ziesmar skrev Oswald opåverkad av Peter von Dusburg (1300-talets första hälft)(K Helm & W Ziesmer (1951), s 166) och hans *Cronica terre Prussie,* som behandlar Tyska ordens historia fram till 1326 och inleder historieskrivningen om orden; P von Dusburg (1861), dens (1984) (O Engels (1966), s 358). Omdömena om Oswalds poesi varierar endast i betoningen av graden av hans storhet och betydelse; W Erzgräber liknar honom vid François Villon (W Erzgräber (1978), s 56); A Karnein tycker att Oswald är sin tidsperiods intressantaste författare (A Karnein (1978), s 318f); medan Hartmut Boockmann inte darrar på manchetten: ".... der grösste Lyriker seinen Jahrhunderts ganz ohne Frage" (H Boockmann (1981), s 158) och George Fenwick Jones hävdar att: "He is now generally recognized as the greatest German poet between Walther von der Vogelweide (d. ca. 1230) and Goethe" (G F Jones (1987), s 296). Oswald von Wolkenstein är den första tyska författare av vilken vi har ett porträtt, som oftast tillskrivs Pisanello;

denna "Reyse"[775] som hugfästes av Peter Suchenwirt med sin *Von Herzog Albrechts Ritterschaft*.[776]

Påvebulla som Urban VI (påve: 8/4 1378 - 15/10 1389) utfärdar den 13 december 1378, "non sine mentis turbacione", är rubricerad: "Cruciatus contra ruthenos" predikar korståg mot ryssarna, som med rov, brand och våldtäkter förhärjat det svenska rikets kristna undersåtar:

> Sane nuper ad nostrum non sine mentis turbacione peruenit auditum, quod regnum Swecie a ruthenis infidelibus et [s]cismaticis, eidem vicinis, sepius impugnat[ur], et christianorum sanguis ibidem effunditur, ac opprobrium catholice fidej per ipsos ruthenos cedes, rapine et incendia ecclesiarum, matronarum stupra et deflorationes virginum perpetrantur, propter quod, cum homines christianj jpsius regni, qui numero infidelibus sunt pauciores, nequeant eis resistere, nobis suplicatum fuit, vt eisdem dignaremur de op[p]ortuno subuencionis auxilio prouidere. Nos igitur de hiis dolentes ob intimis ac cupientes, vt dictis infidelibus non solum resistatur, sed jpsi nichilominus impugnantur, vniuersis christifidelibus dictos ruthenos, ipsum regnum Swecie inuadentes, persequi precipimus [et] hortamur.[777]

Påven utlovar dem som hörsammar korstågskallelsen syndernas förlåtelse.

Genom att storfursten av Litauen, Jogaila Algirdaitis [Jagełło] (c 1356-1434), lovat döpa sig och sitt folk och därmed möjliggjort äktenskapet med den kristna Jadwiga [Hedvig][778] († 1399), som sedan 1382 fungerade som drottning av Polen, kröntes han till kung av Polen, med namnet Władisław II (V)[779]. Därmed uppkom den polsk-litauiska unionen 1386.[780] Massdop av litauer förrättades året därpå i Vilnius.[781] Den inflytelserika dominkanermunken

---

Innsbruck, Universitetsbibliothek, Oswald von Wolkensteins sångbok Ms B (W Erzgräber (1978), bild s 57); (G F Jones (1987), bild s 295).

775 'Reyse', 'Reise', 'Reisa' användes i medeltidstyskan för korstågen i österled. Ordets innebörd är uppbrott, uppbrott till krigståg. (O Schade II (1872-1882), s 709; K Schiller & A Lübben (1877), s 451; J & W Grimm (1893), sp 718; *Trübners Deutsches Wörterbuch* 5, s 370). *Se även* S C Rowell (1994), s 11, 98, 146, 229f, 256, 279. - Även i en känd svensk handling kom detta ord att användas; i drottning Blankas och kung Magnus' testamente av den 1 maj 1346, gjort i Lödöse, talas om "*reysaen*" i samband med deras korståglöfte (*Diplomatarium Svecanum* V, nr 4069, s 566; B Eimer (1966), n 44 s 78; J Gallén (1966), n 2 s 4).

776 *Peter Suchenwitrs Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte* (Wien 1827), s 8-17; H-Fr Rosenfeld (1953), sp 311; E Maschke (1956), s 157. - Peter Suchenwirt var den som i heraldiken införde ädelstensmotsvarigheter till de heraldiska färgerna i sin diktning (I Glier (1987), s 412; J Gage (1993), s 83). - Han deltog även i slaget om, och stormningen av, staden Isborsk 1348 (F von Adelung I (1846), s 133).

777 *Registrum ecclesiae Aboensis* (1890), nr 241 s 170; J Gallén (1966), s 17; K Pirinen (1987), s 42.

778 M Hellmann (1989), s 56f; W Urban (1989), s 129f; A Kajackas (1989), s 264. Den 15:e februari 1386 döptes storfurst Jogaila i Krakow, den 18:e samma månad vigdes han vid den då 12-årige Jadwiga och den 4:e mars 1386 kröntes han till konung av Polen (M Giedroyc (1989), s 102). - Jadwiga var dotter till konung Ludvig I (den Store) [av ätten Anjou] av Ungern och Polen (1326-1382) och Elisabet, dotter till banen av Bosnien, Stefan [Stjepan Tvrtko] (ban av Bosnien 1353-1391; konung av Bosnien 1377-1391) av ätten Kotromanic. Stjepan Tvrtko förde det vapen, som än i dag är Bosniens vapen. Ludvig den Store var kung av Ungern [Lajos Nagy] 1342-1382, av Polen [Ludwik Wielki] 1370-1382.

779 Kung av Polen 1386-1434. Han blev stamfar för den jagellonska kungaätten och grundade universitet i Krakow 1400.

780 M Giedroyc (1985), s 1; R Mažeika (1994), s 75; S C Rowell (1994), s 68, 82, 104, 139.

781 Johannes Paulus II (1989), s 10.

Johannes Falkenberg drev dock på Tyska orden genom att hävda att Litauen endast skenbart var kristnat. Han tillspetsade sitt synsätt med att kräva att den polske konungen och hans undersåtar borde förintas, såsom varande trons fiender.[782]

A S Atiya beskriver faiblessen för korståg i England:

> The absorbing interest in crusading projects never abated among the Englishmen of the fourteenth century. They fought the battles of Christianity in conjuction with the Teutonic knights in pagan Prussia and Lithuania on many occasions[783]

Jean Froissart betonar gång efter annan i sina *Chroniques* att Preussen, det moriska Spanien och det Heliga Landet var lika eftersträvansvärda mål för korsfararna.[784]

De litterära manifestationerna för dessa korståg är legio bland dem John Gowers *Confessio Amantis*:

> There are these men of Armes be,
> Sometimes over the grete Se:
> So that be londe and ek be Schipe
> He mot travaile for worschipe
> And make manye hastyf rodes
> *Sometime in Prus*, sometime in Rodes,
> And sometime into Tartarie;
> So that these heraldz on him crie,
> 'Valiant, valiant, lo, wher he goth!'
> And thanne he yifth hem gold and cloth,
> So that his fame mihte springe,
> And to his ladi Ere bringe
> Som tidinge of his worthinesse;
> So that sche michte of his prouesce
> Of that sche herde men recorde,
> The betre unto his love acorde
> And danger pute out of hire mod,
> Whanne alle men recorden good,
> And that sche wot wel, for hir sake
> That he no travail wol forsake[785]

Men exemplet *par preference* är Geoffrey Chaucers (c 1345-1400) riddare i hans *Canterbury Tales*, skriven omkring år 1387[786]:

> A Knight ther was, and that a worthy man,
> That from the tyme that he ferst bigan
> To ryden out, he lovede chyvalrye,
> Trouthe and honour, fredom and curtesie.
> Ful worthi was he in his lordes werre,
> And therto hadde he riden, noman ferre,
> As wel in Cristendom as in hethenesse,

---

782 H Boockmann (1975), s 197ff; W Urban (1989), s 118, not 74 s 133 f.

783 A S Atiya (1934), s 44.

784 J Froissart, *Chroniques* II, s 393; III, s 369, 371, 373; IV, s 406, 411; V, s 163; VI, s 55; VII, s 145, 231, 414; IX, s 267; X, s 243, 336, 403; XI, s 109, 263, 358, 410; XIII, s 290-293; XV, s 221, 263, 288 etc. L Tengström (1986), s 490.

785 John Gower, *Confessio Amantis*, 4:e boken, vr 1625-1644 [min kursivering] i *The complete works of John Gower* (1901), s 345.

786 F N Robinson, "Explanatory notes" till *The Works of Geoffrey Chaucer* (1957), s 650, 669.

And evere honoured for his worthinesse.
At Alisandre he was whan it was wonne.
Ful ofte tyme he hadde the bord bygonne
Above alle naciouns in Pruce,
In Lettowe hadde reyced and in Ruce,[787]
No cristen man so ofte of his degre.
In Gernade atte siege hadde he be
Of Algesir, and riden in Belmarie.
At Lieys was he, and at Satalie,
Whan they were wonne; and in the Greete see
At many a noble arive ahdde he be.
At mortal batailles hadde he ben fiftene,
And foughten for oure feith at Trasmassene
In lystes thrines, and ay slayn his foo.
This ilke worthi knight hadde ben also
Sometyme with the lord of Palatye,
Ageyn another hethene in Turkey.[788]

Professor William Urban har framfört hypotesen att Chaucers "Ruce" troligen avsåg den litauiska provinsen Rasenai [Rossenia] och inte Ryssland. Men "since he [Chaucers riddare] knew Russians were in the Lithuanian army, it is plausible to believe that he thought he was in Russia and that this error was then passed on to Chaucer"[789] Urban vill gärna se Henrik [Henry of Derby], eller någon i hans följe, som Chaucers riddare.

> He passed through the province of Rossenia. Presumably there he was told the name of the province in Latin or by a translator. Since he knew Russians were in the Lithuanian army, it is plausible to believe that he thought he was in Russia and that this error was then passed on to Chaucer.[790]

---

787 Ett tidigt manuskript, *MS Camb. Dd. 4.24* har: "In Lettow had he be and in Ruce", medan det i ett senare, *Trinity College MS R. 3.3*, står: "In Lettow had he riden and in Ruce". (J H Pratt (1987), not 17 s 23). - I Harald Jernströms tolkning till svenska:

I Lettow han stred och på Rysslands jord,

(G Chaucer I (1956), s 12).

788 Geoffrey Chaucer, *The General Prologue*, vr 43-66 [*min kursivering*] till *The Canterbury Tales. The Works of Geoffrey Chaucer* 1957, s 17.

789 W Urban 1982, s 16; *se även* W Urban 1984, s 347-353.

790 W Urban (1982), s 16. - Beträffande de kristna furstarnas inställnig till mongolerna kan Henrik IV av England anföras som ett exempel: "That the information of the affairs of the East was current in the higher circles of England at this time, is clear from the letter addressed by Henry IV to Tamerlane [Timur el Timur lenk; mongolisk världshärskare (1336-1405)] in 1402 (or possibly 1403), congratulating him on his victory over Bayezid [turkisk sultan; regerade 1389-1402], whom he calls 'our enemy and yours' and from the treaty concluded between the two sovereigns" (A S Cook (1916), not 6 s 236). - Jmf prof Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f), och : "Allt som oftast får vi läsa förklaringar om Ryssland och ryskhet, där man hänvisar till

John H Pratts mening om Chaucers riddares fälttåg är att det riktade sig emot 1300-talets kristna Europas fiender. Chaucer sände sin riddersman att kämpa mot Kyrkans traditionella fiender "för att undvika utgjutandet av kristet blod"[791] och därmed ett orättfärdigt krig.[792]

I Chaucers *The Book of the Duchess* återkommer han till det sydvästliga Östersjöområdet:

Therewith she loved so wel right,
She wrong do wolde to no wight;
No wight might do mir no shame,
She loved so wel mir owne name.
Mir luste to holde no wight in honde;
Ne, be thou siker, she nolde fonde
To holde no wight in balaunce,
By half word ne by countenaunce,
But - if men wolde upon mir lye;
Ne sende men in-to Walakye,
To Pruyse and in-to Tartarye,
To Alisaundre, ne in-to Turkey,
And bidde him faste, anoon that he
Go hoodles to the drye see,
And come hoom by the Carrenare;
And seye, "Sir, be now right ware
That I may of yow here seyn
Worship, or that ye come ageyn!"
She ne used no suche knakkes smale.[793]

Och i *The Squire's Tale* till Gyllene Horden:

At Sarray[794], in the land of Tartarye,
Ther dwelte a kyng that werreyed Russye,
Thurgh which ther dyde many a doughty man.
This noble kyng was cleped Cambyuskan,
Which in his tyme was of so greet renoun

landets asiatiska arv: det tar sig uttryck som arvet från det medeltida mongolväldet" [Min översättning av: "Tavan takaa saamme lukea Venäjän ja venäläisyyden selityksiä, joissa viitataan maan aasialaiseen perintöön: se näkyy keskiajan mongolivallan ajalta periytyneinä piirteinä"] (M Klinge (1993), s 219).

791 J H Pratt (1987), s 16.

792 J H Pratt (1987), s 17.

793 Geoffrey Chaucer, *The Book of the Duchess*, vr 1015-1033 [*min kursivering*] i *The Complete Works of Geoffrey Chaucer* 1957, s 276-277. Beträffande Froissarts inflytande på Chaucers *The Book of the Duchess*, *se* S Robinson, "Elements of Realism in the "Knight's Tale"" (1915), s 226-227.
Beträffande frågan om Chaucers riddare och det historiska förloppet, *se*: J M Manly (1907); S Robinson (1915); A S Cook (1916); H R Patch (1926); A S Atiya (1934); M Bowden (1948); R M Lumiansky (1956); A Dent (1960); A Gaylord (1960); R Neuse (1962); M Schlauch (1964); R S Loomis (1965); C D Benson (1968); T J Hatton (1968); T Jones (1980); W Urban (1982); W Urban (1984).

794 Om Chaucers möjliga, och troliga, informationskällor om Gyllen Hordens administrativa och politiska centrum under halvtannat århundrade *se* Carmel Jordans intressanta artikel "Soviet Archeology and the Setting of the *Squire's Tale*", s 128-140 i *The Chaucer Review* 22 (1987:2). Sarai grundades av Berke Khan (1258-1267) 1256. Den blomstrande handelsstadens förstörelse inleddes av Timur Lenk (1336-1405) 1395 och fullbordades av ryssarna när de intog staden. Under Sarais storhetstid var staden även säte för en grekisk-ortodox ärkebiskop (C Jordan (1987), s 130).

That ther was nowher in no regioun
So excellent a lord in all thyng.[795]

De imposanta Arthur-traditionerna[796] utövade en stark dragningskraft på de korstågslystna riddarna från hela Europa. Till dessa traditioner kring den mytiske konung Arthur hänförs även det sk "Ehrentisch"[797] som hos Chaucer får följande litterära dräkt:

Ful ofte tyme he hadde the bord bygonne
Above alle naciouns in Pruce.[798]

Medan John Gower står för följande framställning:

At soupertime natheles
The king amiddes al the pres
Let clepe him up among hem alle,
And bad his mareschall of halle
To setten him in such degre
That he upon him mythe se.
The king was sone set and served,
And he, which hath his pris deserved
After the kinges oghne word,
Was mad beginne a middel bord,
That bothe king and queene him sihe.[799]

Peter Suchenwirt ger oss följande beskrivning:

Nach dem alten rechten
Der maister gab daz hochmal
Tzu Chunigezperge auf dem sal
Mit reicher chost, wizzet das;
Da man der eren tisch wesaz,
Chunrat von Chrey wesaz daz ort
Tzu obrist mit gemainem wort,
Wan er ez hat in manigem lant
Wol verdient mit der hant

---

795 Geoffrey Chaucer, *The Works of Geoffrey Chaucer* (1957) (ed F N Robinson; 2:a uppl), Canterbury Tales, vr 9-15, s 128.

796 T Hirsch (1864), s 3-32; P Simson (1900); M Schlauch (1959), s 75-80; W Urban (1975), s 267; W Urban (1989), s 116.

797 J Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens* V, (1832),s 712-719; T Hirsch, not 1903 s 645 till Wigand von Marburg, *Die Chronik Wigands von Marburg.Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863); E Strehlke, not 3 s 172-173 till "Annales Expeditialis Prussici 1233-1414", *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866); M Töppen, not 3 s 619-620 till "Die ältere Hochmeisterchronik", *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866); A S Cook (1915), passim; densamme (1916), s 209-219; E Maschke (1956), s 158; M Schlauch (1959), s 79; H Bookmann (1981), s 157; W Paravicini I (1989), s 316-334. - Även patricierna i Gdansk föranstaltade tomeringar och Arturtraditionerna omhuldades av Sankt Georgsbrödraskapen i stort sett i hela Preussen (E Cieslak (1995), s 70).

798 Geofrey Chaucer, "The General Prologue", vr 53-53, i *The Canterbury Tales. The Works of Geoffrey Chaucer* (1957; 2:a uppl), 17. - I Harald Jernströms tolkning till svenska:

och mer än en gång han till Preussen drog
och sattes främst vid ridderskapets bord.

799 (G Chaucer I (1956), s 12).
John Gower, *Confessio Amantis* vr 711-721 i *The Complete Works of John Gower* (1901).

Als ein edel ritter tut.
Er hat vergozzen oft sein plut,
Und ist im sawr worden
In ritterlichem orden.[800]

Stormästaren för Tyska orden, greve Heinrich von Plauen (c 1370 - 1429; stormästare: 9/11 1410 - 14/10 1413[801]), ger i ett brev daterat 25/4 1413, och ställt till kungen av Frankrike och hertigen av Bourgogne oss denna beskrivning:

Tabulam eciam honoris, Papali ac Imperiali auctoritatibus nobis assignatam, et in singulare privilegium prerogativum nobis concessam, locare intendimus, et nobilitati milicie undequaque confluencium ostendere dignos honores.[802]

I Caspar Schütz' *Historia rerum Prussicarum, Das ist Warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen/ irer gelegenheit/ namen und teilunge/ Von den eltesten Königen an/ derselben Regierung und heidnischer Auffopfferung/ Auch von Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey...*, tryckt i Zerbst 1592, finns i sjunde bokens 30 kapitel en avbildning av Heinrich Reffle von Richtenbergs stormästarvapen (c 1415-1477; stormästare: 29/9 1470 - 20/2 1477[803]) (fig 44). Vapnet flankeras, likt sköldhållare, av en västerländsk man siktande med gevär på en till heraldiskt vänster om vapnet ridande [ryske] kavallerist, iklädd en pälskieber på huvudet, och spännande sin skyterbåge med siktet inställt på gevärsskytten till heraldiskt höger om von Richtenbergs vapen.

År 1390 finner vi en ovanligt illuster skara korsriddare, bland dem Henrik av Derby (från 1399 Henrik IV av England)[804], Joao Fernandez Pachedo från Portugal[805] och kammarherren hos Filip III, "den Gode", av Burgund (1396-1467), (och eventuellt kammarherren hos Ludvig XI av Frankrike[806]), Regnier Pot[807].

---

800 Peter Suchenwirt, *Von Herzog Albrechts Ritterschaft*, vr 149-160 i *Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte* (1927), s 10; *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 163-164; A S Cook (1915), s 380.

801 J Voigt (1843), s 2; Ch Krollmann (1967), s 504f.

802 *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 620. - Gilbert de Lannoy deltog i kortåg i Preussen under ledning av Heinrich von Plauen (E Maschke (1956), s 166).

803 J Voigt (1843), s 2; E Weise (1967), s 555f.

804 "Zur Geschichte der Preussenfahrt des Grafen Heinrich Derby in den Jahren 1390 und 1391", s 788-792 i *Scriptores rerum Prussicarum* 2, Beilage IX, s 790; Thomas Walsingham, "Gesta Henrici, Comitis de Derby", s 197-198 i *Historia Anglicana* II (A. D. 1381-1422) (1864); *Rechnungü ber Heinrich von Derbys Preussenfahrten 1390-91 und 1392* (1893); *Expeditions to Prussia and the Holy Land Made by Henry Earl of Derby (afterwards King Henry IV.) in the Years 1390-1 and 1392-3* (1894); John Capgrave, *Johannis Capgrave liber de illustribus Henricis* (1858), s 99; John Capgrave, *Abbreuiacion of Chronicles* (1983), s 199; Heinrich von Treitschke, "Das deutsche Ordensland Preussen" (1907), s 81; L T Smith, "Introduction", till *Expeditions to Prussia and the Holy Land Made by Henry Earl of Derby (afterwards King Henry IV.) in the Years 1390-1 and 1392-3* (1894), s IX-CXI; A S Cook, (1916), s 165-240; A S Atiya (1934), s 37; E Maschke (1955), s 152-153; M Schlauch (1959), s 79; H Koeppen (1970), not 6 s 49, s 50-51.

805 P E Russell (1981), s 94, not 15 s 173.

806 J-B de Vaivre tvivlar på att Regnier Pot skulle ha varit kammarherre även hos den franske konungen, trots att det finns en urkund där Regnier Pot själv kallar sig kammarherre hos Ludvig XI (1975), s 191. Jag saknar möjlighet att här ta ställning till denna detalj.

807 J H Wylie III (1896), s 92; J Pot (1929), s 28-33; J-B de Vaivre (1975), s 179-212; W Paravicini I (1989), s 99.

Efter hemkomsten löste påven Bonifacius IX (påve: 2/11 1389 - 1/10 1404) också jarlen av Derby från hans korstågslöfte.[808]

Den marburgska rimkrönikan vet berätta att de gästande korsriddarna från det heliga romerska riket av den Tyska nationen stred under det stora ordensbaneret med dess skyddshelgon Maria [med barnet] (fig 45), och det svarta helgonet S:t Mauritius på frånsidan,[809] medan de korsfarare vilka kom från andra områden följde en Sankt Georgsfana,[810] i fall de inte använde egna fälttecken.[811]

Thomas Walsingham ironiserar över Henrik av Derbys "Preussenfahrt", han sammanfattar "resultaten":

> Namque qui fuerunt de familia sua primi murum ascenderunt, et vexillium ejus super muros, caeteris vel torpentibus vel ignoratibus, possuerunt: captaque sunt ibi, vel iccisa, quatuor millia plebanorum, fratre Regis de Poleyn, inter caeteros, ibi perempto, qui adversarius noster fuit ... Facti sunt Christiani de gente Lettow octo, ... [Kristna förluster: 4 000 proselyter].[812]

Gilbert de Lannoy, som två gånger var på korståg i Preussen, 1413 och 1421, skriver i prologen till sin instruktion för en ung prins (avsedd för det burgundiska furstehuset):

> Um Ehre und gutes Ansehen zu gewinnen, zog einst ein tapferer Ritter aus der Picardie nach Preussen und Livland[813].

---

808 J H Pratt (1987), s 12.

809 J Długoza (1958), s 271 53 a; G Suckale-Redlefsen (1987), s fig s 69 (kat nr 34), 68-69; W Paravicini (1981), s 32; H von zu Mühlen (1994), s 85. - Det vore för övrigt något att betänka för dagens skinnhuvuden att Tyska orden under medeltiden stred under ett ordensbanér med S:t Mauritius, ett svart skyddshelgon, samt att detta helgons lans var "en av den tyska riksenhetens tidigaste och dyrbaraste symboler" (O Källström (1954), s 399). Otto den Store förklarade att det som tidigare betraktats som Longinus' lans, egentligen var Mauritius'. Lansen upphöjdes senare bland de tysk-romerska rikets kröningsinsignier och finns nu i Wiens Skattkammarmuseum bland övriga kröningsinsignier. Beträffande S:t Mauritius' lans *se* H Fillitz (1954) s 13 [Fillitz använder endast benämningen "Heilige Lanze"], fig 14-16; G Suckale-Redlefsen (1987), s 34-37; E Kubin (1991), s 54, pl 10; K Grunder (1996), fig 16 s 146. Även det tysk-romerska rikssvärdet kallas "Das Reichs- oder Mauritiusschwert" H Fillitz (1954) s 22, fig 19-22; E Kubin (1991), s 61, pl 14. - Den helige Mauritius var även skyddshelgon för den av kung René I "den Gode" av Anjou (1409-1480; kung av Neapel (utan Neapel): 1435-1442; hertig av Bar 1430-1480; hertig av Anjou 1434-1473; hertig av Lorraine 1431-1453; greve av Provence: 1434-1480) instiftade Halvmånens orden (D Ekserdjian (1992), s 132) samt är fortfarande den schweiziska kantonen Appenzells skyddshelgon (R Fischer (1984), s 76f, bild 99 & 100 s 77). - Sankt Mauritius finns målad även på flygeldörrarna till det lybska altarskåp från slutet av 1400-talet, som finns i Vörå kyrka i Österbotten (K K Meinander (1908), s 237ff; K Appelgren (1985), s 659, fig s 661). Här står det svarta helgonet med sin korsfana ett stort tvåhandssvärd tillsammans med S:ta Katarina av Alexandria.

810 E Maschke (1956), s 153; W Paravicini (1981), s 32. - Det är att märka att det är Henrik IV som inför Sankt Georgskorset som symbol för England. Även på Henrik IV:s grav uppträder detta kors på flera ställen (C R J Humphery-Smith (1988), s 297, 299). - Oliver de Laborderie kallar S:t Georg "...the saint who was regarded in western Christendom, as early as the twelfth century, as the patron-saint par excellence of the knight" (O de Laborderie (1995), s 37).

811 *Scriptores rerum Prussicarum* II, s 429ff; A B C von der Oelsnitz (1926), s 24.

812 T Walsingham, *Historia Anglicana* II, s 197; M Schlauch (1959), s 79 not 6.

813 E Maschke (1956), s 166.

Palamedes, "den gode hedningen"

Men vi skall här koncentrera oss på ovannämnde Regnier Pot (1362(?)-1432)[814]. Denne Regnier Pot beger sig på korståg till Preussen, enligt hans biograf Joseph Pot, tillsammans med "Palamedes Pot", och de tillbringar ett år i tjänst hos Tyska ordens stormästare.[815] Under Pots vistelse i Preussen dör stormästaren Konrad Zöllner von Rothenstein (stormästare: 5/10 1382 - 20/8 1390[816]). I slutet av 1390 återvänder "de båda", Regnier Pot och "Palamedes Pot". Regnier Pot belönas av franske kungen Karl VI[817] den 14 januari 1391 för sitt preussiska korståg med 100 guldfranc. Fyra dagar senare belönas hertigen av Burgunds, Filip III, "den Godes" (1396-1467) "käre riddare och kammarherre Palamedes Pot" med 700 franc i guldmynt.[818] Varken någon riddare "Palamedes Pot" eller någon kammarherre med samma namn vid det burgundiska hovet är känd. Ej heller känner den potska genealogin någon sådan person. Förklaringen är enkel; kammarherre Regnier Pot har antagit en "artursk" identitet inför sitt korståg mot hedningarna i Preussen.[819]

Det vanliga var att ädlingar för en tornering antog en arturisk hjältes vapen. Däremot är ett identitetsbyte av det slag Regnier Pot gör ovanligt.

Den första bevarade dokumentet med det nya Potvapnet är en handling daterad den 5 november 1410.[820] Palamedes fanns också bland kung Arturs[821] riddare kring Runda bordet; "it was kynge Arthur he that sir Palomydes had smyten doune"[822]. Sir Thomas Malory († mellan 1471 och 1485) kallar honom "the

---

814 J Pot (1929), s 289.

815 J Pot (1929), s 32.

816 J Voigt (1843), s 2. - Han efterträds av Konrad von Wallenrod (stormästare: 12/3 1391-25/7 1393) (J Voigt (1843), s 2; J Pot (1929), s 32).

817 1368-1422; regerade: 1380-1422.

818 J Pot (1929), s 33; J-B de Vaivre (1975), not 51 & 52 s 191. - Filip den Gode beställde trettio titlar av ridderlig epik, utöver de han ärvt av sin far, hertig Johan. Roger Sherman Loomis beskriver Filip den Gode som "one of the greatest bibliophiles of all time" (R S Loomis (1938), s 125).

819 J-B de Vaivre (1975), s 191; M Pastoureau (1980), s 24f.

820 M Prinet (1932), not 3 s 570; J-B de Vaivre (1975), not 38 s 188.- Regnier Pots far, Guillaume, hade dött under hans minderårighet (möjligen före 1381), och hans halvbror Guy de la Trémoille blir hans förmyndare och tar Regnier till det burgundiska hovet och Regnier gör en kombination av sitt fädernavapen och sin halvbror. Han kvadrerar skölden med det gamla Potvapnet i 1:a och 4:e fältet och de la Tremoilles vapen i 2:a och 3:e fältet. En tid använder han denna sin kompilation (J-B de Vaivre (1975), s 188f, fig 10). Det är möjligt att detta var det traditionella sättet att som adopterad kvadrera sitt fädernevapen med sin förmyndares. de la Tremoilles släktingar accepterade emellertid inte den c 20-årige Regnier Pots tilltag (J-B de Vaivre (1975), s 189, fig 10).

821 Den walesiske munken Nennius har det första kända omnämnandet av kung Artur. I sin "*History of the Britons*", vilken han kompilerade eller editerade mellan åren 796 och 830, framställer Artur som en kristen furste som bekämpar de hedniska anglo-saxarna under 400-talet e Kr, trots att Artur-temat torde vara av hedniskt-keltiskt ursprung (F B Artz (1980), s 347).Nenneius kallar Artur "dux bellorum", inte kung. *Jmf även* C B Lewis (1932), s 248, 296f. - Det första diktverk som omtalar Arturs riddare kring runda bordet är engelsk-normandiske trouvèren, Robert Wace' *Roman de Brut* [även kallat *Brut d'Angleterre*], (B Schmolke-Hasselmann (1983), s 425f), vilken tillkommit c 1155.

822 T Malory (1889), s 541.

good knyght"[823]. Han var en konverterad muslim, son till Esclabor [Asclabor], kungen av Babylon.[824] Palamedes förde tre olika vapenvarianter som sitt vapen. Det första, grundvarianten, är ett rutfält i silver och svart (fig 46).[825]

Detta vapen går alldedeles tydligt tillbaka på myterna om en av den grekiska antikens mest kända kulturheroer, Palamedes. Den under antiken kände Palamedes var son till kung Nauplios[826], som i sin tur har självaste havsguden Poseidon till far[827]. Två hemorter finns nämnda i antika källor för Palamedes; dels Euboia och dels Argos,[828] I Argolis ligger fortfarande Nauplia[829]. Modern finns det tre olika uppgifter om; den ena traditionen säger att hon hette Philyra[830], en annan åter att hon bar namnet Hesione[831] samt en tredje version att hennes namn var Klymene.[832] Han finns med bland grekerna utanför Troja, även om han inte nämns av Homeros. Han har omväxlande med Diomedes och Odysseus det högsta militära befälet över achaierna.[833] Det som gjorde Palamedes till en så vida berömd mytisk person under antiken var emellertid inte att han deltog i det trojanska kriget, där han blev bragt om livet av Diomedes och Odysseus, utan hans klokhet och rykte som uppfinnare. Mordet på Palamedes utgjorde under hela den grekisk-romerska antiken inbegreppet för ett justitiemord.[834]

Han tillskrivs ett flertal uppfinningar av avgörande betydelse för mänsklighetens utveckling; bl a av bokstäverna och skriften[835], talen[836], mått och

---

823 T Malory II (1948), s 484.

824 J D Bruce (1923), s 22; R S Loomis (1959), s 349; J Gerald Brault (1972), s 189 sp a; G D West (1978), s 242 sp b; - Thomas Malory låter Palamedes bror, sir Saphir, presentera sig med följande ord: ".... my name ys Saphir, sonne of kynge Asclabor, and sir Palomydes and sir Segwarydes ar my bretherne" (T Malory II (1948), s 773).

825 Thomas Malory: "endented with whyght and blacke"; Richard Robinson: "a sheelde of silver and sable ychequered" (1583); M de Vulson de la Colombiere I (1648), s 144; E Sandoz (1944), s 420; R S Loomis (1939), s 89; C W Scott-Giles (1965), s 33; M Pastoureau (1980), s 24ff, fig s 26; dens (1983), s 145. - Palamedes förekommer i miniatyrmålningar från andra fjärdedelen av 1200-talet i illustrationerna till Guiron le Courtois (M Pastoureau (1980), s 24). - Anthony Wagner hävdar i *Historic Heraldry of Britain* att "The chequy coat has claims to be the oldest known to heraldry" (A Wagner (1939), s 46).

826 O Jahn (1836), s 3; A Riedenauer (1873), s 161; H Levy (1897-1902), sp 1264; *F Lübkers Reallexikon* (8. Auflage; 1914), s 754; W Schmid (1934), s 445; Pauly (1942), sp 2500; S Woodford (1994), s 145 sp a.

827 O Jahn (1836), s 17; A Riedenauer (1873), s 161.

828 O Jahn (1836), s 17; H Levy (1897-1902), sp 1264.

829 O Jahn (1836), s 17; K Baedecker (1893), s 255ff.

830 H Levy (1897-1902), sp 1264; F Lübkers Reallexikon (8. Auflage; 1914), s 754.

831 H Levy (1897-1902), sp 1264.

832 H Levy (1897-1902), sp 1264; F Lübkers Reallexikon (8. Auflage; 1914), s 754; Pauly (1942), sp 2500.

833 H Levy (1897-1902), sp 1265.

834 Pauly (1942), sp 2503; S Woodford (1994), s 148 sp b. - Wilhelm Schmid menar att Gorgias försvarstal för Palamedes inför Odysseus har "ohne Zweifel die Sokratesapologie des Palton beeinflusst" (W Schmid (1934), s 445).

835 H Levy (1897-1902), sp 1268; *F Lübkers Reallexikon* (8. Auflage; 1914), s 754; Pauly (1942), sp 2505f; M P:son Nilsson (1967), s 33; P Speck (1969), s 91; I Knauskopf (1994), s 149 sp b; S Woodford (1994), s 145 sp a.

836 H Levy (1897-1902), sp 1269; *F Lübkers Reallexikon* (8. Auflage; 1914), s 754; Pauly (1942), sp 2507; - Platon ironiserar i *Staten* (522D) över tanken på att man inte skulle ha kunnat

vikt[837], mynt[838], beräknandet av stjärnornas upp- och nedgång[839], kalendern med tideräkningen med timmar månader och år[840], måltidsordningen[841], blandandet av en del vin med tre delar vatten [sic!][842], en profylaktisk diet mot pesten[843], kroppsgymnastik[844], härordningen[845], retoriken[846], speltärningen[847] och det som för Palamedes medeltida vapen är av vikt: brädspelet[848] (fig 47). Enligt Pausanias fanns i Delfi en Polygnotosmålning från 5:e århundradet f Kr med Aias, Thersites och Palamedes spelande tärning.[849] Fig 47 visar en skarabé från sent 5-4 århundrade f Kr funnen i Etrurien. Skarabén är numera försvunnen. Den visar Palamedes och brädspelet.[850] Detta är inte den äldsta kända avbildningen av Palamedes, utan det är korintisk pyxis, signerad av målaren Chares (fig 48), från århundradet innan.[851]

Jag skall i detta sammanhang bespara läsaren en beskrivning av Palamedes' irrfärder från antikens Troja till senmedeltidens preussiska

---

räkna före Palamedes tid: "..... - när helst Palamedes uppträder på scenen [i de attiska tragedierna], visar han alltid på Agamemnon som en löjlig general. Du har nog märkt, att han påstår, att han har uppfunnit talen och tack vare dem har ordnat hären vid Ilion i avdelningar och räknat skeppen och allt annat - som om de förut aldrig hade räknats, och som om Agamemnon kantänka, ej ens hade vetat, huru många fötter han hade, eftersom han ej kunde räkna. Och hurudan general måste han ej då ha varit!
En högst kuriös general, om detta vore sant!
Vi få väl således antaga, att det är nödvändigt för en krigare att ha kunskap i tal och räkning?
Ja, alldeles säkert, om han vill ha det minsta begrepp om en härs uppställning - nej, låt mig säga, matematiska handskrifter i samband med additions- och multiplikationtabeller kunde finna Palamedes namn omnämnt (P Speck (1969), s 90f).

837 A Riedenauer (1873), s 161; H Levy (1897-1902), sp 1269; Pauly (1942), sp 2507.

838 A Riedenauer (1873), s 161; H Levy (1897-1902), sp 1270.

839 H Levy (1897-1902), sp 1270.

840 H Levy (1897-1902), sp 1270; M P:son Nilsson (1967), s 33.

841 H Levy (1897-1902), sp 1270; Pauly (1942), sp 2508.

842 H Levy (1897-1902), sp 1270.

843 Pauly (1942), sp 2508.

844 Pauly (1942), sp 2508.

845 H Levy (1897-1902), sp 1270; Pauly (1942), sp 2507.

846 H Levy (1897-1902), sp 1270.

847 H Levy (1897-1902), sp 1271; Pauly (1942), sp 2501, 2506; S Woodford (1994), s 145 sp a, s 149 sp a.

848 H Levy (1897-1902), sp 1270; *F Lübkers Reallexikon* (8. Auflage; 1914), s 754; G Lippold (1922), taf ; Pauly (1942), sp 2506; M P:son Nilsson (1967), s 33; C de Simone (1968), s 131; H Holländer (1993), s 396; I Knauskopf (1994), s 147 sp b; S Woodford (1994), s 145 sp a; *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae* VII:2, pl 96.

849 Pausanias II, 20 3; X,31,1; O Jahn (1836), s 14; C Robert (1892), s 57; H Levy (1897-1902), sp 1272; Pauly (1942), sp 2510; I Knauskopf (1994), s 149 sp a; S Woodford (1994), s 147 sp a, s 149 sp a.

850 A de Montigny (1847), pl 68,3; R Lamprechts (1968), planche 4:2; C de Simone (1968), s 131; I Knauskopf (1994), s 147 sp b.

851 Louvren E 609. - H Levy (1897-1902), sp 1272; Pauly (1942), sp 2511; F Lorber (1979), s 56 ff; S Woodford (1994), s 147 sp a; *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae* VII:2, pl 96.

sumpmarker[852], men det är av vikt även för denna framställning att slå fast att den arturiska Palamedes' vapen går tillbaka på en obruten tradition från antiken och att vapnets utformning baserar sig på den antika traditionen att Palamedes skulle ha uppfunnit brädspelet. Det är även väldokumentarat att både tärningsspel och brädspel var mycket populära tidsfördriv bland korstågsriddarna i Preussen.[853] Tärningsspel var emellertid förbjudet inom Tyska orden, men brädspel var tydligen tillåtet[854] och synnerligen populärt.

Regnier Pot förde alla tre vapenvarianterna.

Den första, grundvarianten, är alltså ett rutfält [brädspel], silver och svart.

Vid Gyllene skinnets ordens första ordenskapitel i Lille den 30 November 1431[855] blir Regnier Pot riddare av orden, med ordningstalet 2[856]. Regnier Pots sonson, hertigen av Burgunds storseneskalk, Philippe Pot († 1493) blir även han i sinom tid riddare av Gyllene skinnets orden.

Gyllene skinnets orden var avsedd som en korstågsorden. Ordensbröderna skulle svära på att:

.... wenn Wir oder die Uns nachfolgenden Ordenssouveräne einen Feldzug unternehmen würden zur Verteidigung des heiligen christlichen Glaubens oder zur Verteidigung, Erhaltung und Wiederherstellung des Ansehens, des Zustands und der Freiheit Unserer heiligen Mutterkirche und des Heiligen Apostolischen Stuhls in Rom: ....[857].

---

852 Jag avser att utnyttja min stora excerptsamling i ämnet och publicera en studie i ämnet senare.

853 W Paravicini I (1989), s 296f. - Enligt Paravicini spelades det inte bara före och efter måltider "aber auch bei allen erdenklichen anderen Gelegenheiten" (W Paravicini I (1989), s 296). Paravicini påpekar att spelförluster och - vinster var stående poster i furstarnas räkenskaper och reseräkningar från Preussen (W Paravicini I (1989), s 298). Greven av Hollands spelförluster var över tre gånger större än de almosor han skänkte under sin "Reyse" till Det Heliga landet och Preussen 1343-1344 (W Paravicini I (1989), s 298).

854 W Paravicini I (1989), s 299. - Johan av Blois köpte i februari/mars 1363 ett schackspel med pjäser av ben. År 1400 sände Tyska ordens stormästare, Konrad von Jungingen (stormästare: november 1393 - 30/3 1407) ett schackspel till unionsdrottning Margareta (1353-1412; unionsdrottning: 1389 (1397)-1412) [Paravicini talar om "die Königin von Dänemark"]. Stormästare Konrads efterträdare, Ulrich von Jungingen (stormästare: 26/7 1407 - 15/7 1410) förlorade en mindre summa pengar på brädspel år 1408 (J Voigt (1843), s 2; W Paravicini I (1989), s 299).

855 På aposteln Andreas dag. Den heliga Andreas var det burgundiska kungahusets skyddshelgon. - Gyllene skinnets orden instiftades av hertig Filip den Gode av Burgund och hans portugisiska gemål Isabella på deras bröllopsdag i Brügge den 10 januari 1429 (J-B de Vaivre uppger felaktigt årtalet 1430 som instiftelseåret (J-B de Vaivre (1975), s 192 (A Lindner (1912), s 13).

856 Direkt efter instiftaren Filip III. T Frimmel & J Klemme (1887), s 279; L Larchey (1890), s 6, pl III; dens (1899), s 83; H Kervyn de Lettenhove (1907), s 90; *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 32 (fol 57b); L Hommel (1947), s 16; P Houart (1970), s 7; R Pinches & A Wood (1971), s 192-193; J-B de Vaivre (1975), s 192. - Nämnas kan att sin egen son med Jeanne de Presles (Prelles), Anton, "le Grand Batard de Bourgogne", upptog Filip den Gode i ordens ridderskap först 1456 (A Lindner (1912), s 13).

857 *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 11. - *Se även* H Weisflecker I (1971), s 400.

När Pius II kort efter att han valts till påve vid konsiliet i Mantua 1458 predikade korståg, rönte han "bei Philipp begeisterte Zustimmung und tatkräftige Hilfe"[858].

Filip den Godes egen far, Johan den Orädde [el Oförskräckte] (1371-1419) hade stått i spetsen för det ungerska korståget, men blivit tillfångatagen vid Nicopolis 1396.

Att instiftaren av orden, Filip den Gode, inte inskränkte kristenhetens fiender till anhängarna av islam visas med all önskvärd tydlighet av att han utnämnde Regnier Pot, som gått mot hedningar och grekisk-ortodoxa trosbekännare, till riddare av orden omedelbart efter sig själv.

Handskriften 2606 i Nationalbiblioteket i Wien upptar både ordens statuter och vapenbok över de 163 första riddarna av Gyllene skinnets orden.[859] Denna del av handskriften har tillkommit mellan åren 1519 och 1520,[860] men illuminationerna går tillbaka på äldre förlagor.[861] I denna handskrift har Regnier Pots vapen en kvadrerad sköld; i 1:a och 4:e fältet det ursprungliga Potvapnet: en blå bjälke i ett gyllene fält; i 2:a och 3:e fältet ett rutfält guld och rött; alltså ett Palamedesvapen med annan tinktur (fig 49).[862] Även Marc de Vulson de la Colombiere anger i *Le Vray Theatre d'Honneur et de Chevalerie ou le Miroir Heroique del la Noblesse* I, i kapitlet om riddarna kring kung Arturs runda bord, Palamedes' vapen som: "eschiqueté d'argent & de sable".[863]

Variant nummer 2 kan vi kalla samma rutfält med två pålagda balkvis ställda röda sablar i sina baljor med svärdgehäng.[864] Detta anger den anonyme författaren till *La forme quon tenoit des tournoys et assemblees au temps du roy uterpendragon et du roy artus entre les roys et princes de la grant bretaigne et chavaliers de la table ronde* (c 1500), som Edouard Sandoz identifierar som Jacques d'Armagnac som Palamedes' vapen.[865]

I en vapenbok med illuminationer av vapen tillhöriga riddare av Gyllene skinnets orden[866] (plansch III) framställs Regnier Pots vapens 2:a och 3:dje fält på hästschabraket som ett rutfält med 2 balkvis ställda sablar i sina baljor, utan svärdsgehäng, pålagda rutfältet, medan en annan handskrift[867] (plansch IV) över samma riddargemenskap uppvisar Regnier Pot Potvapnet med tre sablar i

---

858 A Lindner (1912), s 14.

859 *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 2.

860 *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 55.

861 *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 47.

862 T Frimmel & J Klemme (1887), s 279; *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 32, [fol 57r].

863 M de Vulson de la Colombiere I (1648), s 144. - Anthony Wagner hävdar i *Historic Heraldry of Britain* att "The chequy coat has claims to be the oldest known to heraldry" (A Wagner (1939), s 46).

864 Mathieu d'Escouchy [De Coussy] (1420-1482) nämner denna variant som Palamedesvapnet och kallar sablarna "epées de Sarrasin" (*Chroniques d'Enguerrand de Montstrelet* (1826), s 223). *Se även* E Sandoz (1944), s 420.

865 E Sandoz (1944), s 393, 402.

866 Dijon 1433; Bibliothèque de l'Arsenal 4790 fol 150.

867 Bibliothèque Nationale, Clairambault 1312, s 267. - Detta är en 1700-talskopia av en gouache i Gaignière-samlingen (J-B de Vaivre (1975), s 193, fig 15).

samma position, men utan svärdsgehäng[868]. Detta är Palamedesvapnets 3:dje variant[869].

Alfonso X "den Vise" (1252-1284), konung av Kastilien-León, sin tids lärdaste furste, skrev bl a en bok om schack 1283. Fig 50 visar en illustration ur en handskrift, i Escorialbiblioteket i Madrid[870], av denna bok. I ett tält ser vi en kristen riddare spelande schack med en mor. Moren har sin korta sabel hängande i svärdsgehänget.[871] Föreställ er moren tagande av sig sin sabel, med gehäng; ställ sabel med balja och gehäng balkvis över schackbrädet och ställ en till i samma ställning på brädet - och ni har Palamedesvapen nummer 2. Tillägg ytterligare en sabel med balja och gehäng och ni får Palamedesvapnet nummer 3.

Det är viktigt att sabeln både är balkvis ställd och den är inne i sin balja med gehäng. Det visar att någon strid inte har förekommit, utan att sabeln hängts av av dess ägare själv. Samtidigt är den funktionsklar, det är bara att dra ut den ur baljan.

Araberna förmedlade, som känt, schackspelet till Europa. Det är lätt att tänka sig tankegången att en muslim vid kung Arturs runda bord får ett rutmönstrat sköldemärke. Har riddaren dessutom varit muslim och frivilligt hängt ifrån sig sitt hednavapen, sabeln, förstår vi att han kallats både "den gode riddaren" och "den gode hedningen".

I Alexanderromanerna, Trojaromanerna, i Rolandssången och i de olika varianterna av Arturberättelserna räknas schack till de sju ridderliga konsterna och kunskaperna.[872]

Även Regnier Pots sonson, hertigen av Burgunds storseneskalk, Philippe Pot († 1493), blir riddare av Gyllene skinnets orden och får immatrikuleringsnumret 60.[873] I ovannämnda handskrift 2606 i Nationalbiblioteket i Wien med illuminationer av vapen tillhöriga riddare av Gyllene skinnets orden upptas vapnet för storseneskalken Pot, i form av varianten med två sablar över rutfältet.[874]

---

868 Att i ett heraldikst sköldemärke framställa tre sablar med sabelbaljor och gehäng, pålagda över ett rutfält, skulle inte vara vara förenligt med heraldikens krav på pregnans och tydlighet. Gehängen skulle bilda ett virrvarr över rutfältet och närmast påminna om 1960- och 1970-talens optiska konst.

869 *Grand Armorial de France* upptar endast varianterna 1 och 3 (*Grand Armorial de France* V, s 353). - Utöver de här nämnda 3 Palmedesvapenvarianterna nämner Olivier de la Marche "uné cu noir avec un lion d'argent" (O de la Marche 1425-1502) (1883-1888), s 353) och Thomas Malory (c 1408-1471) ger vid sidan om "endented with whyght and blacke", "a shylde of sylver and lyons hedys" och "the questyng beste" (C W Scott-Giles (1966), s 33; G D West (1978), s 38; 242 sp b). - "The Questing Beast" eller "The Yelping Beast" är enligt Richard Cavendish en sinnebild för incest (R Cavendish (1979), s 78f).

870 j.T. 6 fol.

871 Fol 64r (CXXVII). *Se även* fol 12r (XXIII), fol 20v (XL), fol CIII (52r).

872 H Holländer (1993), s 396.

873 T Frimmel & J Klemme (1887), s 279; H Kervyn de Lettenhove (1907), s 89; *Exposition de la Toison d'Or a Bruges* (1907), s 270, 271; *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 35 (fol 68v); P Houart (1970), s 7. - Filip III "den Gode" stod fadder vid Philippe Pots dop. Pot var även guvernör för dauphin, sedermera kungen av Frankrike Karl VIII (1470-1498; kung: 1483-1498). Philipp Pot dog ogift 1493.

874 *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* 1-2 (1934), fol 68 v (s 35).

På Philippe Pots gravmonument[875] (fig 51), vilket han beställde före sin död, troligen av Antoine Le Moiturier (c 1425- c 1497), har Philippe Pot låtit utelämna sin farmors Catherine d'Anguissolas vapen och ersatt det med det gamla Potvapnet.[876] Den sörjande munken närmast huvudetgärden på skulpturen av den avlidne bär det gamla och det nya potvapnet; det med två sablar överlagda rutfältet (fig 52). Vapnen har kvadrerats så att det gamla potvapnet står i fält 1 och 4, det nya i fälten 2 och 3. Samma kvadrerade vapen pryder den vapenrock som överdragits rustningen, som skulpturen av storseneskalk Pot avbildas iförd.

I samband med ett av rysseattributen, "ryssesabeln", får vi skäl att återkomma till Palamedes- och Potvapnet.

"Saracener"

Termen "*saracen*" användes ofta om alla "hedningar" och motståndare till korsfarana i nordöst, trots att inte en enda tvättäkta "saracen" torde ha funnits i dessa nordliga sumpmarker. Användningen av termen "saracen" visar att man buntade ihop alla "trons fiender" vare sig de var ortodoxt bekännande kristna, muhammedaner eller olika slags "hedningar".

I Przibilos, även kallad Pulkava, krönika *De gestis incliti Regni Boemiae*, skriven 1374 och omfattande tiden fram till 1330 finner vi följande exempel:

> Anno MCCLXVI Johannes Marchio Brandenburgensis ... moritur ... . Item eodem anno Otto frater dicti Johannis estivo tempore Prussiam *contra Saracenos* procedens, cum non fuisset permissus bellare cum eis, strenuum castrum Brandenburg nominatum in terra condidit Prutenorum.[877]

En anonym medlem av Tyska orden skrev en krönika som senare kallats *Die kurze preussische Reimchronik* och sträcker sig över tidsperioden 1252-1338. Den mycket kortfattade rimkrönikan är skriven under 1300-talets första hälft:

> Hic Otto Anno Domini 1266 aestivo tempore in Prussiam *contra Saracenos* vadens, & firmum castrum novum Brandenburgk in terra Prussinorum condidit.[878]

Abboten i cistercienserklostret Aula regia [Königssaal el Zbraslaw] i Prags stift[879], Peter, skrev en krönika som fått namn av klostret, *Chronicon Aulae regiae*. Även för abbot Peter är de icke katolska folken och stammarna "hedningar":

---

875 Målad sten, 180 x 265 x 170 cm. Tidigare i Johannes Döparens kapell i kyrkan i Citeaux (Cote d'Or). Nu Louvren i Paris. - K Bauch (1976), s 269, Abb 401 s 271; C Platt (1979), fig s 213, s 235; O Neubecker (1980), s 253; dens (1982), fig 669 s 250-251; R Oursel (1995), s 349, fig 121 s 356-357.

876 J-B de Vaivre (1975), s 181, *se även* fig 3-7.

877 [Min kursivering] *Scriptores rerum Prussicarum* 1 (Leipzig 1861), s 248.

878 [Min kursivering] Duo parantiqua monumenta annis 1728 et 1732 ex agro Jutrebocensi eruta atque reperta, cum idolis Slavorum Jutrebocensium lucisque huius loci inter gentiles sacris, quibus accesserunt: Scriptores rerum Jutrebocensium editi ac inediti ex variis antiquitatum documentis cum indice explicuit atque illustravit [!] M. Paulus Jacobus Eckehardus (1734); *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), n 2 s 3f.

879 L H Cottineau I (1935), sp 1527.

> Hoc anno [1326] ex permissione Johannis pape inter cruciferos domus Deutonice in Prussia et *Saracenos dictos Lythuanos* sunt amicabiles per trienium facte treuge, it sane, quod infra illud triennium se mutuo non debeant aliqualiter vel turbare, quod heu! in magnum detrimentum devenit et ecclesie; ...[880]

Jean Le Maingre [de Boucicaut] (1368-1421), som själv tre gånger besökte Preussen. Under sitt tredje vistelse där, 1390, blir han av den franske kungen Karl VI, "den Folkkäre" el "den Vansinnige" (1368-1422)[881] utnämnd till marskalk av Frankrike.[882] Jean Boucicaut skriver om "saracener" i det Preussen han personligen stiftat bekantskap med:

> Si se partit, & bien accompaigné s'en alla en Prusse, là où se mist en toute peineà son pouvoir de porter *dommaigne aux Sarrasins*, ...[883]

> Car celle année estoit mort le hault maistre de Prusse, et celuy, qui de nouvel estoit en son lieu estably, meit sus si grande armée qu'ils estoient bien deux cent mille chevaux, qui tous passerent *au royaume de Lecto, où ils firent grande destruction de Sarrasins*, et y preindrent par force et de bel assault plussieurs forts chasteaux. Et en ceste besongne pour ce que messire Boucicaut veid que la chose estoit grande, et moult honorable et belle, et qu'il y avoit grande compaignée de chevaliers et d'escuyers et de gentilshommes, tant du royaume de France comme d'ailleurs, leva premierement banniere, et fist en belle besogne tant d'armes que tous l'en loüerent, et par l'entreprise de luy avec le hault maistre de Prusse fut fondé et faict en celuy *pays de Sarrasins au royaume de Lecto*, malgré leurs ennemis età force, un fort et bel chastel en françois le Chastel de Chevaliers.[884]

Tilläggas bör att författaren till ovan citerade rader även på 1380-talet för den turkiske sultanen Murad I Rasi ["Segraren"] (1319-1389)[885] i Gallipoli föreslog att turkar och greker borde leva i fred och vid samma tillfälle erbjöd Jean Le Maingre [Boucicaut] sultanen sina tjänster mot saracenerna [här: araberna].[886] Sultan Murad avböjde erbjudandet.

Under Karl VI:s regeringstid skrevs även krönikan som fått titeln *Chronica Karoli Sexti*:

> Mense eciam sequenti, christianorum casum lamentabilem et procul dubio dolendum et qualiter in Pruscia christiani infauste dimicaverant contra Turcos, missus a religiosis regi eciam nunciavit; cui cum occasionem prelii investigarem

---

880 [Min kursivering] *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 733.

881 Konung av Frankrike 1380-1422. Blev myndig 1382.

882 *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 785.

883 [Min kursivering] Jean Le Maingre, Memoires ou livre des faits du bon messire Jean Le Maingre dit Boucicaut, maréchal de France. Collection universelles des mémoires particuliers, relatifs a l'histoire de France, 6 (1785), s 33; *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 786.

884 [Min kursivering] Jean Le Maingre, Memoires ou livre des faits du bon messire Jean Le Maingre dit Boucicaut, maréchal de France. Collection universelles des mémoires particuliers, relatifs a l'histoire de France, 6 (1785), s 73-74; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 787.

885 Turkisk sultan 1359-1389. Murat I var den som den 28 juli 1389 besegrade serberna i Kosovo polje [Trastfälten] under furst Lasar I Hrebeljanovic (1329-1389; serbisk härskare: 1371-1389). Furst Lasar stupade i slaget och enligt serbiskt tradition bragtes sultan Murad om livet av en tillfångatagen serb vid namn Milosj.

886 1393 deltog han i korståget mot turkarna och togs till fånga vid Nicopolis. Vid slaget vid Agincourt tillfångatogs han av engelsmännen och dog i engelsk fångenskap 1421 (*Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 785f).

sollicite, in substantia inquit, et illam suis compendio recitabo.

"Nuper rex Cracovie christianus, fratris sui *regis Sarraseni* vallidis victus precibus, bladorum copiam per Prusciam mittere disposuerat, et infra coricas et instrumenta bellica abscondi fecerat unde trecenti viri armari poterant. Quod cum ad noticiam dominorum Pruscie pervenisset, attendentes id fore illicitum christianis, quod armis muniant *Sarracenos*, illa, servando modum communem, retinuerunt ac distribuerunt ad placitum; et hoc mortalis discorde fomitem ministravit. Nam cum repetitis vicibus nunciis et apicibus moniti illa reddere recusarent, inde indignati reges, quamvis disparas cultu essent, injuriam statuerunt mutuis viribus vindicare, quinquies centum milia virorum colligentes, qui quatuordecim diebus per Prusciam hostiliter discurrerunt, antequam compatriote ad resistendum se aptassent. Ut autem ad eorum pervenit noticiam dominos patrie septingentos ex seipsis et octaginta milia ex compatriotis congregasse, in dempsis silvis se occultaverunt ad cautelam, ducenta milia premittentes qui planam patriam perlustrarent.
Quos percipientes christiani, invocato de celis auxilio, in eos irruerunt, et non sine resistencia centum et triginta milibus ex eis interfectis, reliquos fugere compulerunt. De tot hostibus superatis laudem sibi acquisivissent perpetuam, et adversarios terruissent, si contenti remanissent pede fixo, vires quoque resumpsissent. Sed cum ardentibus animis ad probitatis titulum acquirendum fugientes persequendo usque ad silvas processissent, mox trecenta milia qui latuerant eruperunt et in eos pre nimio labore fessos potentissime irruerunt. Impossibile paucis fuit, divisis et jam ex conflictu fractis, tantum pondus prelii diu pati, ideoque victi succumbentes, de septingentis religiosis Pruscie solum quindecim evaserunt. Ex ceteris christianis sexaginta milia cesa referuntur, et alia triginta milia que remanserant captivitatis jugum subierunt.
Dampnosum christianorum casum, et quod rex Cracovie auxilium dedisset *Sarrasenis* audiens rex Hungarie, impacientissime tulit, moxque evocato in auxilium fratre suo rege Boemie domino Winceslao, Cracoviam, Poloniam et adjacentem regionem, antequam huc missus essem, devastandam susceperat.[887]

I England används samma terminologi av augustinermunken, priorn för klostret i Lynn [Lynn-Regis] i Norwich' stift i Norfolk, John Capgrave (1393-1464):

Unde et anno Domini M.CCC. nonagesimo in Septembri idem Henricus de Lancastria cum nobili comitiva militari mare transiit in Prussiam, ubi infra breve tempus post adventum suum *conflictus imminebat inter christianos et Saracenos.*[888]

a. D. 1410. In the XII. yere of this kyng, the kyng of Cracow touchid with the Holy Gost was baptized in the name of the Trinite. *Alle thei that were Sarasines* laboured eythir to perverte him, or elles to distroye him; therfor he disposed him to gete help of cristen men and supposed that the heres of Pruse schuld best help him. Thei seing that his frendis were turned fro him, set upon him on the othir side, only to distroye him. Behold what zelatoutis thei were of oure feith! Her religion was ordeyned to defende the feith, and now couetise stereth hem to distroye it. The kyng, that was newly Cristis child, thoute it was best first for to fite ageyn *these religious renegatis*. He faute with hem, and put hem to flite, and conqwered al the cuntré, suffering hem to use her eld lawes and customes.[889]

---

887 [Mina kursiveringar] Chronica Caroli Sexti (1842), s 453-454; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 453-454.

888 [Min kursivering] John Capgrave, Johannis Capgrave liber de illustribus Henricis. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 7 (1858), s 199.

889 [Min kursivering] John Capgrave, The Chronicle of England. Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages 1 (1858), s 298; *Scriptores rerum Prussicarum* 2 (1863), s 794; *Abbreuiacion of Chronicles. The Early English Text Association* 285 (1983), s 234-235.

Under den franske kungen Karl VII:s regeringstid (1422-1466) skrev en anonym författare som både kallats äldste för S:t Thiébaut-klostret och präst i S:t Sulpice i Metz följande om "saracenerna" i nordöst:

> Item en ladite Reze furent faicts nouvelles Chevaliers, Seignour Jehan Noiron, sire Guercille Boullay & sire Jehan de Wandrevange.
>
> Item en ladite Reze les Seignours de Prusse lx. & x.m. chevalx, & le hault Maistre de Flandres l.ml. chevalx, lequel est de ladite Ordre; & le Duc du Witaire, *ung Duc Sarazin de Lytowé*, que servoit les dits Prussiens pour celle Reze, avoit lxxx.m. chevalx pour sa routte, lesquelz jussent un moisà ciel descouvert en la neiges, dés le jour des Rois jusquesà la Chandeleur, & veult-on dire qu'ilz conquestont bien lx. luës de pays de long, & xl. de larghe on Pays de Sameth, & en Galolée, & avoit le dit Duc de Witaire en sa compaignie tres grand foisons de gens dou Pays de Tartarie, & feirent deux fortresses de bois ou Pays que ilz avient conquesteit, & y meisrent tres grosse warnison de gens d'armes, pour tenir le Pays en obeyssance.[890]

Den burgundiske krönikören Enguerran[d] de Monstrelet (c 1395-1453), som föresatt sig att skriva fortsättningen på Froissarts krönika:

> Le XVIe jour de juing cest an mil cccc et x, le Grant maistre de Pruce, acompaigné de plusieurs ses chevaliers frères et autres de diverses nacions, jusques au nombre de trois cens mille chrestiens, descendirent ou royaume de Lictuaire pour le destruire et dépopuler. Au devant desquelz vint tantostà l'encontre le Roy d'icellui royaume, et avecques lui le roy de Sarmac; et estoient bien quatre cens mille *Sarrasins*. Si s'assemblèrent l'un contre l'autreà bataille, et eulx assemblez, lesdiz chrestiens eurent la victoire et y demourèrent bien vingt-six mille mors desdiz *Sarrasins*, entre lesquels fuerent ces principaulx, l'admiral de Lictuaire et le connestable de Sarmach. Et les autres princes et parens, avecques le remenant, s'en fuirent. Et des chrestiens, n'en demoura mors sur la place, que environ deux cens hommes, mails il y en eut moult de navrez. Et assez le roy de Poulane, qui estoit grant ennemy au Grant maistre de Pruce, lequel roy s'estoit naguères fait faintement chrestien pour parvenirà ce royaume, vint avec ses Poulenois en l'aide desdiz *Sarrasins*, ausquelz il exhorta moult de recommencer la guerreà l'encontre des Pruciens, et tant que, huit jours après ladicte desconfiture se rassemblèrent l'un contre l'autre, c'estassavoir ledit roy de Poulane et les deux roys dessusnommez, d'un part, qui bien avoient six cents mille combatans, contre ledit maistre de Pruce et plussieurs autres grans seigneurs chrestiens. Lesquelz par lesdiz *Sarrasins* furent desconfis, et en y de mors en la place soixante mille ou plus. Entre lesquelz furent mors le grant maistre de Pruce et ung gentil chevalier de Normandie, nommé sire Jean de Ferrières, filz au seigneur de Vieuville. Et de Picardie, y mourut le filz du seigneur du Bois d'Annequin. Et, comme il fut commune renommée, la bataille fut perdue par le coulpe du grant connestable de Hongrye, lequel estoit en la seconde bataille des chrestiens, et se parti, lui et ses Hongrois, sans cop férir. Néantmoins lesdiz *Sarrasins* n'emportèrent point la gloire, ne la victoire, sans perte. Car, sans les Poulenois, dont il en mourut bien dix mille, moururent bien aussi le nombre de six vingt mil *Sarrasins*, comme tout ce fut rapporté par héraulx, et aussi par le bastard d'Escope, qui se appelloit conte de Hemble. Si y estoient aussi le seigneur de Quievrain et Jehan de Gros, hennuiers, et avecques eulx bien vingt quatre gentilz hommes de leur pays. Laquelle bataille ainsi finée, lesdiz *Sarrasins* entrèrent en Pruce. Si la destruisirent et la dépopulèrent en moult de lieux, et tant, qu'en peu de temps pridrent douze villes fermées et les dégastèrent, et encores eussent persévéré de mal

---

890 [Min kursivering] "Chronique, ou Annales du Doyen de S Thiebaut de Metz" i Histoire ecclesiastique et civile de Lorraine, qui comprend ce qui s'est passé de plus memorable dans l'Archevêché de Tréves, & dans les Evêchez de Metz, Toul & Verdun, depuis l'entrée de Jules César dans les Gaules, jusqu'à la mort de Charles V. Duc de Lorraine, arrivée en 1690 II (1728), sp cxc; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 454-455.

en pis, se ce n'eust esté ung vaillant chavalier, nommé Charles de Maroufle, de l'Ordre de Pruce, lequel de rechef assembla grant nombre de chrestiens,à l'aide desquelz il print force et vigueur, et par son bon gouvernement recouvra plusieurs desdictes bonnes villes, et en fin, expulsa hors dudit *pays lesdiz Sarrasins*.[891]

Även för Thomas Walsingham (d c 1422), benediktinermunken från S:t Albans-klostret, i Worschester stift, i Hertfordshire är alla "hedningar" och motståndare till den rätta kristna tron saracener:

Hostis humani generis invidens crementis orbis christiani non solum graves scandalum sed et magnum dispendium intulit christianis. Siquidem rex de Crakou tactus affectu chritianae professionis baptizatus est in nomine sanctae et individuae trinitatis. Qua de causa cuncti noti et amici sui, *qui remanserant in perfidia Sarasenica* se elongaverunt, ut vel ipsum perverterunt aut certe bello delerunt.[892]

Anno millesimo quadringentesimo undecimo, hostis humani generis, invidens crementis orbis Christiani, non solum grave scandalum, sed et magnum dispendium, intulit Christianis, Siquidem Rex de Krakou , tactus affectu Christianae professionis, baptizatus est in nomine Sanctae et individuae Trinitatis. Qua de causa, cuncti noti et amici sui, *qui remanserant in perfidia Sarazenica,* se elongaverunt ab eo, et conspiraverunt, ut ipsum perverterent, aut certe bello delerent. Quorum ut comperit molitiones, tanquam Christicola, a vicinis Christianis contra hostes suae fidei subsidium expetivit. Erant autem sibi contermini proceres et rectores de Le Pruws, qui priusquam Christianus effectus esset, consuevere terras suas invadere, et exinde praedas optimas martio jure referre. Sed jam, ratione religionis, cessare necesse fuit. Nihilominus Prusienses heroes, comperto quod affines sui persequerentur eum, ut afflictam magis affligerent, non verentes Deum vindicem, bellum sibi crudeles indicunt, quamvis ipse ab eis suffragia *contra Sarazenos* primitus implorasset. Itaque constitutus inter incudem et malleum, quo se verteret ignorabat.[893]

Densamma vokabulären använder Ghillebert de Lannoy (c 1386-1462), som vi redan ovan gjort bekantskap med, gör ett stort antal resor under sin livstid, som sändebud, pilgrim och krigare. Han deltar i två korståg till Preussen, 1413 och 1421, och besöker det Heliga Landet tre gånger. Efter att under jubileumsåret 1450 ha ha besökt Rom sätter han sig ner och skriver om sina resor. I mitten av 1400-talet är det även för honom fortfarande gångbart att kalla alla andra motståndare till den rätta katolska tron för saracener:

Item, de Keininczeberghe, retournayà Danzique, et en iceluy temps vindrent nouvelles que les seigneurs de Prusse feroient *rése*, sur l'este, sur le roy de Poulane et sur le duc de Pomère qui favorisoient *les Sarrasins*. Sy me party dudit lieu de Danzique avecq lesditz seigneurs qui avoient assemblé d'un costé quinse mille chevaulz et de l'autre costé six mille chevaulz, sans les gens de pié, dont il y avoit grant nombre. Et m'en alay avecq eulz en armes parmy les foretz de Prusse, l'espace de huit jours, costiant les frontières de Poulane, et entrèrentà puissance en la duché de Pomère où ilz furent quatre jours et quatre nuitz, où ilz ardirent bien cinquante villesà clocquiers et prindrent proye de bestial grant nombre.[894]

---

891 [Min kursivering] La Chronique d'Enguerran[d] de Monstrelet. En deux livres avec pièces justificatives 1400-1444 II (1858), s 75-77; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 455-456.

892 [*Min kursivering*] Thomas Walsingham, "Historia brevis Thomae Walsingham, ab Edwardo primo ad Henricum quintum" (1603), s 379-380.

893 [*Mina kursiveringar*] Thomas Walsingham, "*Ypodigma Neustriae*" (1603) s, 571; Thomas Walsingham, *Ypodigma Neustriae.Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 28:7 (1876), s 431.

894 [*Mina kursiveringar*] Ghillebert de Lannoy, *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy voyageur, diplomate et moraliste* (1878), s 26; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 445.

Item, demeurent en laditte ville de Trancquenne et au dehors en pluisieurs villaiges, moult grant quantité de Tartres, qui là habitent par tribut, lesquelz sont drois *Sarrasins* sans avoir riens de la loy de Jhésuchrist, et ont ung langaigeà part nommé le Tartre. Et habitent samblablement en laditte ville Allemans, Létaus, Russes et grant quantité de juifz, qui ont chascun langaige espécial. Et est laditte ville au duc Witholt. Sy a de le Wilne jusques là sept lieues.[895]

Även Ghillebert de Lannoy hör till de första riddarna av Gyllene Skinnets Orden.[896]

Ur franska källor hittar vi vidare Antoine de la Sale (c 1385-1469), som tjänade huset Anjou i nästan fem årtionden, med samma vokabulär:

S'ensuyvent les noms des princes et seigneurs qui furent *contre les Sarrazins en Pruce*.[897]

L'ACTEUR ENCORES. Advint que celle mesme année le voyage de Prusse se tint. Alors ma dame luy dist: Mon seul desir toute ma pensée, tant est l'amour saine et entiere que j'ay en vous, pour vous faire le meilleur et le plus vaillant du monde, que vrayment elle estaint de mon cueur la doubteuse crainte que j'ay et doibz avoir de vous, mais pour ceste fois seullement et non plus, vous y vueil advanturer: par armes que vous ayez faictesà la requeste de monseigneur le roy et aultres, n'avez volu estre chevalier, vous excusant que jamais ne le seriez, se ce n'estoit *contre les Sarrazins*, et soubz la baniere de mondict seigneur, dont vouldroye bien que luy eussiez faict ce plaisir; dont par ainsi, voz biens en armes vous y seroient comptez. Mais d'une chose me resconforte, que nul bien fait ne fut oncques perdu; et pour ce, me suis appensée que vrayement il vous fault estre comme voz predecesseurs ont esté; et pour ce faire, il me semble que plus sainctement et honnorablement ne le povez estre queà ce tres puissant voyage de Prusse,à celle tres sainte bataille qui doit estreà *l'encontre des Sarrazins*; nous voulons que vous y aillez, en grant estat,à l'honneur de monseigneur qui vous aydera, et aussi nous. ... Le roy, qui, comme vous ay dict, plus que nul aultre, hormis les seigneurs de son sang, le aymoit, luy donna de ses finances largement; et oultre ce, tant le voult honnorer que, pour le service de Dieu et de saincte religion et foy chrestienne,à ce tres sainct passage de Prusse qui hastivement *contre les Sarrazins* se faisoit, le vault faire chief de cinq cens lances, tous nobles hommes, et trois mille hommes de traict, sans les seigneurs qui alloientà leurs despens, qui furent plus de deux cens lances avecques le traict; et pour accompaigner sa banniere, ordonna que des douze marches de son royaulme en yroient cinquante; dont la nouvelle par tout respandit, , tant par son royaulme que dehors, et les seigneurs et les nobles vindrent qui se presenterent; desquels le roy, contrainctà grans prieres, en accorda tant qu'ilz furent et soixante banieres, desquelles il donna, comme dit est, la chargeà Saintré ...[898]

På den sk Borgiakartan i Vatikanbiblioteket[899] (plansch II & fig 11) från 1400-talets första årtionden,[900] framställs inte bara "de olika ländernas geografi,

---

895 [Min kursivering] Ghillebert de Lannoy, Oeuvres de Ghillebert de Lannoy voyageur, diplomate et moraliste (1878), s 41; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 448.

896 *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 443.

897 Antoine de La Sale, L'hystoyre et plaisante cronique du Petit Jehan de Saintré et de la jeune des belles cousines sans autre nom nommer publi',ee d'après les manuscrits de la Bibliothèque Royale, par J-Marie Guichard (1843) s 174-177 [min kursivering]; *Scriptores rerum Prussicarum* 3 (1866), s 457.

898 Antoine de La Sale, L'hystoyre et plaisante cronique du Petit Jehan de Saintré et de la jeune des belles cousines sans autre nom nommer publiée d'après les manuscrits de la Bibliothèque Royale, par J-Marie Guichard (1843) s 175ff [min kursivering].

899 Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Köpt av kardinal Camillo Borgia.

900 A E Nordenskiöld (1891) daterar kartan till c 1410 (s 86), medan Roberto Almagià (1944) förlägger dess tillkomst till c 1430 (s 28).

utan äfven om deras etnografi, naturbeskaffenhet och religion, och om de viktigaste momenten i deras historia . Denna didaktiska egenskap hos kartan är så påfallande, att det nästan förefaller, som om den vore gjord som till illustration vid undervisning i elementen af jordklotets eller rättare, enligt den tidens kosmografiska uppfattning, jordskifvans geografi, naturbeskaffenhet, etnografi och historia, och den bildar fortfarande en synnerligen talande och värderik bild af de europeiska kulturfolkens uppfattning i det hänseendet på slutet av det 14:de och början af det 15:de seklet"[901]. Nordenskiöld menar vidare att "för öfrigt tyckes själva kartan vara författad, icke af någon lärd på grund af studier af äldre, mer eller mindre klassiska författare, utan af en praktisk, mångberest man "ex auditis et visis".[902] Så långt Adolf Erik Nordenskiöld. Tillbaka till Borgiakartan.

På detaljbilden från området mellan Tanais [Don] och Rhen (fig 11) ser vi en riddarhär, utrustad med lansar och hillebarder, engagerad i häftig strid med en delvis beriden trupp med skyterbågar och sablar i högsta hugg. Legenden till bilden lyder:

> Här är gränsen mellan hedningar och kristna, vilka ständigt för krig med varandra i Preussen.[903]

Hednahärens militära attribut är krumsabeln och skyterbågen. Den är klädd i långa dräkter och de konformade huvudbonaderna går att identifiera som kiebermössor.

Innan man kommer till en mindre borg med den förklarande texten "Rusia" finns 7 borgar inritade med den förklarande texten:

> Sju kristna borgar i hedningarnas skog[904]

och strax intill "Rusia":

> denna provins är platt och övergiven p g a hedningarnas strider mot de kristna.[905]

Det av hedningarna behärskade området utsträcker sig till "Böhmiska skogen"[906].

I den medeltida debatten om ett "rättvist krig" stod korståget som inbegreppet för ett sådant krig.[907]

Den bästa och utförligaste beskrivningen av hur man i Sverige såg på korståg finner vi hos den heliga Birgitta i några av hennes uppenbarelser.[908] Birgittas litterära förebild var Bernhard av Clairvaux, som hade lovsjungit

---

901 A E Nordenskiöld (1891), s 87.

902 A E Nordenskiöld (1891), s 87.

903 Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Hic sunt confinia paganorum et christianorum qui in prusia ad invicem continuo bellant." Noteras bör att söder är upptill på kartan, norr nertill och öster till vänster, väster till höger.

904 Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Septem castra christianorum intra silvas paganorum."

905 Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Haec provincia plana est et deserta propter certamina paganorum contra christianos."

906 "Hic transit silva boemica quae se extendit ad paganos."

907 J H Pratt (1987), s 14.

908 K Pirinen (1988), s 47.

riddaridealet som förebild för korstågsdeltagarna.[909] Av sakinnehållet är det rimligt att dra slutsatsen att uppenbarelsen tillkommit efter konung Magnus misslyckade korståg:

> En konung av Sverige bad Kristi brud, att hon skulle rådfråga Gud, huruvida det var honom behageligt att han droge ut i härnad mot hedningarna. Han hade nämligen lovat att göra detta. När nu bruden bad i denna angelägenhet, uppenbarade sig Kristus för henne och sade: "Om konungen vill draga ut mot hedningarna, så råder jag honom två ting. (Jag råder, och jag befaller icke, ty det ligger större förtjänst i att handla enligt råd än efter befallning.) För det första att han har ett gott hjärta och lämpad kropp: gott hjärta, så att han vill draga ut allenast av kärlek till Gud och för själarnas frälsnings skull; lämpad kropp, såtillvida som han må vara förnuftig i sitt fastande och arbete. För det andra må han se till, att han har villiga sediga vasaller. Fördenskull må han först fara omkring i sitt rike och undersöka, hur rättvisan är iakttagen och hur och av vilka domar och förordningar givas, ty den som försöker sända andra till himmelen, han måste börja med sig själv, i det han rättar sina egna misstag och därefter förmanar och tuktar sina undersåtar samt eggar dem med dygdiga föredömen.[910]
>
> För det tredje ber jag honom komma ihåg hur han blev utvald att bringa den heliga tron till hedningarna, om han ville.[911]
>
> Därför vill jag [Kristus] välja mig fattiga, dvs de föraktade hedningarna, och säga till dem: 'Träden in och vilen i min kärleks armar'.[912]
>
> Därför vill jag [Kristus] nu säga mina tjänare och i sanning fullkomna det jag säger: Mina tjänare, gån fram till den vänstra sidan, nämligen till hedningarna, vilka ända tills nu levat i förakt likasom på vänstra sidan. Gån fram och sägen så: 'Himmelans herre och allas skapare låter säga eder detta. Himlavägen är öppen för eder; haven vilja att inträda med fast tro. Himlaporten står öppen för eder; hoppen fast och träden in genom den. Himmelens konung och änglarnas herre vill själv komma eder till mötes och giva eder frid och evig välsignelse. ... Jag skall mottaga eder som mina barn och vara eder fader, nu då de kristna skymfligen ha försmått mig.[913]
>
> Fördenskull må de, som gå till de otrognas länder, först erbjuda dem frid och tro och frihet, och om de otrogna icke taga emot deras råd och förmaningar, då bör man lyfta rättvisans nitälskande hand mot dem. Jag Gud, som är kärleken själv, skall nämligen hundrafalt löna alla dem, som dött av kärlek till mig, och de otrogna själva skola komma till mindre straff än om de levat och dött i frid, ty om de levat längre, hade de syndat mera.[914]
>
> Guds son talar till bruden och säger: "Den konung, som söker själarnas gagn och vill draga ut mot hedningarna, må hava två banér. På det första banéret må mitt lidande, som betecknar barmhärtigheten, vara avbildat, på det andra *min rättvisas svärd*. När

---

909 B Eimer (1966), s 176.

910 VIII. 39. Birgitta III (1958), s 294. - Johan III:s exemplar av Birgittas *Uppenbarelser* finns nu Nationalbiblioteket i Warszawa, sign Inc. F. 1192 (*Sigismund Vasa och hans söner* (1976) nr 14 s 50).

911 VIII. 47. Birgitta III (1958), s 301.

912 Bifogade uppenbarelser [*Revelationes extravagantes*] 84. Birgitta IV (1959), s 182.

913 II.6. Birgitta I (1957), s 208f.

914 VIII. 40. Birgitta III (1958), s 295.

konungen kommer till hedningarna, må han först uppresa barmhärtighetens banér och erbjuda dem fred. Om de vägra att mottaga den, må han därefter höja rättvisans banér. Han må därvid förtrösta på min godhet och icke frukta fiendernas stora antal. ... Konungen må f. ö. taga med sig präster av beprövad vandel och munkar av olika ordnar, vilka i sanning försmå världen, ty det finns bland hedningarna många, vilka föredraga sina villoläror och vilka man visligen bör bemöta.[915]

Man rådde även konungen, att präster och munkar av beprövad vandel skulle följa honom. Och detta skedde genom den Helige Andes förutseende, för att oskadliggöra djävulens listiga anslag. Djävulen visste ju mycket väl, att den tid icke var långt borta, då Gud ville visa hur hans strid skulle ske. Djävulen vet även, att det i hedendomen finnas många, som anse sig stora i sina villoläror, och han är icke heller okunnig om, att *där finnas många, som önska lära känna den heliga katolska tron*. Därför är det hans åstundan att, när nådens tid nalkas, sådana som äro fåkunniga och fulla av girighet måtte skickas till hedningarna. *Guds vänner*, präster och munkar, *böra alltså vara redo att med andlig visdom svara de hedningar, som komma med sina villoläror*. ...

Vi sade jämväl att bröder av Dominicus', Franciscus' och Bernhards ordnar skulle gå ut tillsammans med konungen till hedningarna. Dessa tre ordnar böra först kallas till hedningarna, ty klostren böra grundläggas av dem, som av uppriktigt hjärta försmå världen och icke hava annan vilja än den att hedra Gud och vinna hans vänskap. ...[916]

Om han drager åstad på detta sätt, nämligen med ödmjukhet och med en ringa härskara, så skall jag fylla hans tankar med gudomlig insikt och giva hans kropp gudomlig styrka. Jag förmår nämligen göra en stark av den svage, en hög av den ödmjuke, en hedrad av den föraktade. Säg fördenskull åt honom, att han icke rädes utan sätter sitt hopp till mig och gör vad han förmår, med gudlig insikt och mänskligt förutseende. Så skola kärleken och den goda viljan rättfärdiga honom, ifall den mänskliga klokheten tryter.

Tillägg

Guds Son talar: "Var och en som önskar besöka de otrognas länder, bör göra fem ting. ... För det fjärde må han arbeta på att de otrogna komma till den sanna tron, och han må icke åstunda deras rikedomer eller boskap eller annat utom till lekamlig nödtorft allenast.[917]

Nu när biskoparna församlat sig, må du säga till ärkebiskopen: .... . Öppna din mun och fråga, var trons försvarare finnas och var man finner dem, som bekämpa Guds fiender och våga sitt liv för sin Herre![918]

Konungen befaller jag, att så snart som möjligt drager ut mot fienderna. Om han anser, att det, som han gör för mig är stort, så har jag gjort något ännu större för honom, ty jag skonade icke mitt liv för hans skull. Jag skall giva honom tre följeslagare, av vilka två hava insikt i andliga ting och den tredje känner Kyrkans lag. Åt biskopen skall han anförtro sitt rike, och denne skall med sig förena en lekman, vilken icke utövar rättvisan för penningar, icke fruktar människor i sina domar, icke giver ut guldet för att få koppar i stället och icke tager smutsen i stället för himmelen.

---

915 VIII. 43. Birgitta III (1958), s 296 [min kursivering].

916 VIII. 47. Birgitta III (1958), s 299f [mina kursiveringar].

917 VI.41. Birgitta III (1958), s 99f.

918 Bifogade uppenbarelser 51. Birgitta IV (1959), s 153.

Biskopen av Åbo [Hemming] befaller jag, att han framför ärendet till påven.[919]

I en uppenbarelse på Birgittinnorska talar Frälsaren om, via Birgitta, att han vill öppna en port och gå in genom den, det är "karela ok heedninga hugh"[920]. Dem vill han ge nu ge sin kärlek och nåd.

Professor Mikael Nordberg hävdar att:

> För Birgitta hade det varit absolut självklart, bortom allt tvivel, att kriget mot Novgorod enbart, och helt igenom var ett korståg, ... Något annat kunde över huvud taget inte falla henne in, minst av allt att kriget kanske helt igenom var orsakat av världsliga och hårdhänta realiteter.[921]

Det är helt klart att Birgitta med kristna avser bekännare av "den heliga katolska tron", andra är "hedningar, som komma med sina villoläror". Detta understryks av en av hennes sista uppenbarelser, som hon offentligjorde den 8 oktober 1372 i Famagusta på återresan från Jerusalem.[922] Med hot om evig förtappelse uppmanar hon de ortodoxa att utan dröjsmål konvertera till den romersk-katolska tron[923]:

> O Cyperns folk, du som är upprorisk mot mig, lyssna och giv noga akt på vad jag säger dig! .... Jag ställde dig även på en plats, som väl passade en trogen tjänare, nämligen bland mina ovänner, på det att du för ditt jordiska arbete och för dina kroppsliga strider skulle få en desto dyrbarare krona i mitt himmelska rike.
>
> ---
>
> De greker [grekiskt-ortodoxa], som veta att det tillkommer alla kristna, katolska tron allena och blott vara en enda kyrka underdåniga, nämligen den romerska, samt hava min ende, allmänne ställföreträdare i världen, d v s överbiskopen i Rom, till andlig herde över sig men som dock icke vilja andligen underkasta sig denna romerska kyrka och min ställföreträdare och bliva dem ödmjukt underdåniga, vare sig detta beror på deras hårdnackade högmod, deras vinningslystnad, deras köttsliga tygellöshet eller något annat världsligt, de äro ovärdiga ett efter döden få misskund och förlåtelse av mig. Andra greker, som gärna skulle vilja lära känna den romersk-katolska tron men som omöjligen äro i stånd därtill, som fromt och villigt skulle anamma den, om de kände till den och det vore dem möjligt, och ödmjukt underkasta sig den romerska kyrkan, som leva enligt sina samveten i den ställningen och tro som de hava, avhålla sig från synd och föra en from vandel, de skola efter sin död röna min misskund i sin tuktan, när de bliva kallade inför min domstol. Grekerna må ock veta, att deras rike och herradöme aldrig skola uppleva trygghet och fredens lugn utan städse vara underkastade fienderna, av vilka de ständigt skola få utstå de största skador och dagligt elände, ända tills de med sann ödmjukhet, kärlek och fromhet underkasta sig den romerska kyrkan och tron och helt anpassa sig efter denna kyrkas heliga stadgar och kultbruk.[924]

Grekland hade tidigt under korstågen blivit ett erövringsmål för korsfararna. Att det fjärde korstågets mål blev Konstantinopel 1204 var ingen

---

919 Bifogade uppenbarelser 51. Birgitta IV (1959), s 154.

920 *Heliga Birgittas uppenbarelser* 4, *Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet* 14:4 (1862), s 459.

921 M Nordberg (1995), s 105f.

922 T Lundén i Birgitta III (1958), s 233); E Piltz (1986), s 54.

923 E Piltz (1987), s 54.

924 VII:19. Birgitta III (1958), s 234ff

tillfällighet.[925] Venetianerna hade planlagt erövringen, och plundringen, av staden redan året innan. Tempelherrarna, Tyska orden och Johanniterna tog aktiv del i errövringen av de centrala delarna av Grekland.[926] I denna verksamhet hade de påvligt stöd. Den "frankiske" kejsaren av Konstantinopel Henrik[927] förlände Satalia åt Tempelherreorden 1206. Efter kung Filip IV:s krossande av tempelherrarna tillföll deras besittningar huvudsakligen johanniterorden. 1310 skulle enligt påven Clemens V:s (påve: 5/6 1305 - 20/4 1314)[928] registratur tempelherrarnas innehav i centrala Grekland överlåtas åt hertigen av Aten, Gaulthier [Gautier] V af Brienne[929], för att stå emot "... *graecis scismaticis de imperio Romanie* ...".[930] Dominikanerna grundade redan 1228 en kyrkoprovins i Grekland. 1252 skrev dominikanbrodern Bartolomeus en traktat med titeln *Adversus errores Graecorum*. Dominkanerna höll sig kvar på grekisk mark till slutet av 1600-talet.[931] Katolska patriarker av Konstantinopel utnämndes av påven och dessa residerade i staden till slutet av 1200-talet. Titulärpatriarker av Konstantinopel utnämndes av påvestolens innehavare fram till 1965 då påven Paul VI (påve: 21/6 1963 - 6/8 1978) slutade med detta.[932]

---

925 E Hallam (ed) (1989), s 199ff; J Riley- Smith (1991), s 84f.

926 P Lock (1995), s 233, 234, 235, 236.

927 Greve av Flandern och Hainaut (f c 1174; regent i Konstantinopel 1205; kejsare: 1206-1216).

928 Clemens V hette Bertrand de Goth [el Got] (* c 1260) innan han 1305 valdes till påve. Det var han som inledde påvarnas 70-åriga vistelse i Avignon, som även kommit att kallas "påvarnas babyloniska fångenskap". På denna tid hörde Avignon inte till Frankrike, utan kungadömet Neapel, som då officiellt hette kungadömet Sicilien (*se kapitlet* Lapplands vapen *nedan*), trots att Sicilien gått förlorat redan 1282. I Neapel härskade den angevinska dynastin; dvs en avläggare av den engelska medeltida kungaätten Anjou-Plantagenet, vid denna tid Karl II av Anjou (konung av Sicilien: 1285-1309).
Clemens V ärvde och ägde det vingods i Graves (Pessac) som efter honom har kommit att kallas *Château Pape Clément*. Pamela Vandyke Price skriver om hans efternamn: "The de Goths or Gots were a Gascon family of long standing. Can their name refer to those who, in the distant past, had invaded the region of the south-west from the north? But by the twelfth century they seem to have been as highly civilised as any others, many certainly displaying marked intellectual ability" [sic!] (P Vandyke Price (1988), s 106). *Jmf* kapitlet "Goter", nedan. - Det var även Clemens V, som såg mellan fingrarna på den franske kungens, Filip IV:s ("den Sköne" 1268-1314; fransk konung: 1285-1314)) brutala fängslande av alla riddare av tempelherrarna [*Pauperes commilitiones Christi templique Salomonis*] (Kristi och Salomos tempels fattiga riddare) i Frankrike den 13 oktober 1307 (S Howarth (1982), s 14). Efter sju års "pinliga förhör" med ordens högsta officerare lät Filip IV den 13 mars 1314 bränna de fyra främsta på bål i Paris och konfiskerade all deras egendom (S Howarth (1982), s 14). Därmed var tempelherreorden utraderad i Frankrike.
Filip IV tog tidigt under sin regeringsperiod i bruk epitetet "den mest kristna": "He was the first king of France to require his subjects to address him regularly as "the most Christian king" (C Beaune (1991), s 175). Även Erik XIV titulerar den franske kungen Karl IX (Charles IX; 1550-1574; fransk konung: 1560-1574) "*rex christianissimus*" när han den 13 mars 1566 tillskriver denne för att proponera utbyte av ordenstecken (R Södermark (1907), s 18).- Beträffande Clemens V *se även nedan* kapitlet "Uppfattningen om ryssarna som hedningar", s .

929 Som hertig av Aten: Gaulthier [Gautier] I (1308-1311).

930 P Lock (1995), s 237.

931 P Lock (1995), s 232.

932 P Lock (1995), s 336.

Korsriddarnas förlust av Akko i Palestina 1291 ökade trycket på Grekland ytterligare.[933]

Kort före den 2 maj 1391 skänker den döende biskopen Nikolaus av Linköping allt sitt guld åt Magnus Tuvonius för att han skall "begiva sig till Ryssland för att predika Kristi tro för hedningarna därstädes"[934].

Fr o m 1400-talets början betecknas inte karelarna längre som hedningar.[935] Kauko Pirinen:

> Karjalaisia ei enää 1300-luvun jälkeen leimattu pakanoiksi. Tämä seikka on nähtävästi osaltaan vaikuttanut siihen, että ristiretkipropagandakin siitä pitäen saa puolustuksellisen sävyn. Mutta rajantakaisia karjalaisia ei yleensä enää otettu huomioon omana ryhmänään, vaan he olivat lännen näkökulmasta katsottuina samoja venäläisiä. Uskonnollinen vastakohtaisuus oli niin voimakas, että se häivytti kansalliset erot.[936]

I riksföreståndare Sten Sture dä:s (c 1440-1503) altarstiftelse, invigd 1489, till Sankt Göran i Nikolaikyrkan i Stockholm företer helgonet bl a samma Mariabild på sitt tunga riddarbälte som på Tyska ordens ordensfana, vilket tidigare inte uppmärksammats.[937] Då Jan Svanberg i sin detaljerade genomgång av monumentet på goda grunder konstaterar att "detaljrealismen" tyder "på att såväl hästen och dess mundering som helgonets rustning och vapen återgivits efter verkliga förebilder i riksföreståndarens ägo"[938] finns det goda skäl att anta att detta även gäller dekorationen på riddarbältet.

Den påvlige protonotarien Antonius Mast, som utsänts med jubelårsavlat för att samla in pengar till ett korståg mot turkarna placerade in relikerna i relikgömman i helgonets riddarkedja Sankt Sylvesters dag 1490 [nyårsafton 1489] och invigde därmed det jätterelikvarium, som skulpturgruppen med Sankt Göransbilden i Storkyrkan är.[939] Riksföreståndaren Sten Sture däremot hade andra kristenhetens fiender än turkarna i tankarna.

Den 28 oktober 1494 proklamerade "den siste riddaren", Maximilian I, sitt approberande av Sankt Georgsordens insignier och inträdde själv i orden[940]. Året därpå, 1495, uppmanar han kurfurst Johann av Brandenburg, hertigarna Magnus och Balthasar av Mecklenburg, kung Johan av Danmark, Sverige och

---

933 P Lock (1995), s 238.

934 "... in effectu dedit omne aurum quod in posessione sua teneret ad eos finem et effectum quod ipse frater se in Ruciam reciperet et fidem Cristi gentilibus ibidem predicaret ...". *Sankt Nikolaus' av Linköping Kanonisationsprocess* (1963), s 176 ff; J Gallén (1966), s 17f.

935 K Pirinen (1987), s 46.

936 K Pirinen (1987), s 46. Ett sent exempel på att Pirinens tes håller får vi i Alexander Solovjevs artikel "Helles Russland - Heiliges Russland" (1954), där Solovjev bl a skriver: "im Gebiet von Olonec, dort, wo die orthodoxen Karelier das ganze "Kalevala", das von den eigentlichen Finnen schon längst vergessen wurden, im Gedächtnis bewahrt haben, ..." (A Solovjev (1954), s 288). de ortodoxa karelarna är inte "egentliga" finnar just för att de är ortodoxt bekännande, enligt Solovjev.

937 J Długoza (1958), s 271; G Suckale-Redlefsen (1987), s fig s 69 (kat nr 34), 68-69; W Paravicini (1981), s 32; H von zu Mühlen (1994), s 85; J Svanberg (1993), fig 58 s 61.

938 J Svanberg (1993), s 58.

939 J Svanberg (1993), s 45, 47.

940 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 7 s 105; H Wiesflecker I (1971), s 386, 400. - *Se nedan* kapitlet "Maximilian I:s Sankt Georgsorden".

Norge samt hertigdömet Holstein och staden Danzig att komma till undsättning mot *der vorgemelt Grossfürst* [storfursten av Moskva] .... *christlichen gelauben widerwertig*"[941] samt kung Fredinand och drottning Isabella i Spanien, den 1 september 1495, och påminner om vikten av att "*Es liege im Interesse der ganzen Christenheit, ihm* [dem Grossf. von Moschau] *Wiederstand zu leisten, zumal man ohne Hilfe der anderen Christen diesem Tyrannen nicht widerstehen könne.*"[942] upplyser oss Erikskrönikans fortsättning om att riksföreståndaren Sten Sture d ä 1495 lät hämta Erik den Heliges fana från Uppsala domkyrka till Åbo för att bäras i kriget mot ryssarna.[943] Sten Sture lät "thet baneer sättes a sancti örians altare thaa" för att samla korstågshelgonet framför andra, Sankt Göran, och nationalhelgonet, Sankt Erik, till gemensamt bistånd i hans korståg mot ryssarna. Sankt Georgsgruppen var ju "i första hand en kultbild som gestaltade helgonets seger över ondskan"[944]

Tyska ordens ordensmästare Wolter von Plettenberg [Wolter vonn Plettenberch] (plansch V) skriver den 4 augusti 1496 från Wenden till Lübeck, vendiska och andra hansastäder om hjälp med ett korståg, av adressaterna skulle han behöva 8000-9000 man.[945]

Tyska ordens "Hausmeister" skriver den 22 september samma år till komturen i Osterrode i Ostpreussen:

> angesichts der Gefahr, die Livland von den Russen drohe[946].

Han påminner om att ordensmästaren har vänt sig till påven, tysk-romerske kejsaren och de enskilda staterna i Tyskland, till Lübeck och andra hansastäder om att vinna dessa för ett korståg mot

> der abgesunderten Rewszen, wie sie in vergangenen winter das reich czu Sweden, cristenlande, mit roub, brande mordt, obirfallen haben, ine ouch gescheen möcht, wiewol ein friede mit ine eyn czeitlangk gemacht ist, dennoch den Rewszen nicht zu getrauwen."[947] .... "Und ist abzcunehmen, her werde roche suchen und die cristenlande an den enden vorsuchen czu underdrücken, ...zcu widderstandt dieszen abgesunderten grawsamen fienden der cristenheit enthalden und mildiglich ungespart, zo lange das weren magk, darstrecken wöllen und müszen, wie sie des ordens halben und wir neben zcu thun schuldigk seyn.[948]

Lite längre får man det otvivelaktigt bestämda intrycket av att brevskrivaren inte vill lämna mottagaren i någotsomhelst tvivelsmål om att det som nu behövs är:

---

941 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1199 s 938f; E Klug (1987), s 283.

942 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1202 s 941. Inget av det ovan anförda hindrar konung Maximilian I från att den 11 mai 1495 skriftligen av storfursten Moskva anhålla om att två augsburgiska köpmän i Novgorod måtte åtnjuta samma rättigheter som handelsmän från Lybeck och Hamburg åtnjuter (*Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1199 s 938).

943 K Pirinen (1987), s 44; J Svanberg (1993), s 48.

944 J Svanberg (1993), s 64.

945 *Liv-, est. und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 276f.

946 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295f.

947 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

948 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

> ... hulff, rath und beystandt wedir die abgesunderten Rewszen (die der heiligen cristenheit nicht uffhören schaden zcu thun und alleyne in dem blutvergiessen der christenmenschen und die in ire eigenschafft zcu brengen, vermeynen gesetiget czu werden) gesant, antwort von den fursten, nemlich deme von Mekelborch erlanget hot, wo ko. ma. unser allergnedigster herr usz mildigkeit und barmherczikeit den cristenlanden czu gute die uffgesagte schatczunge an die ende gnediglich wolde verorden, wer gneigt seyner lande stewr, die gefallen würd, dohin czu reichen, domit man lewte und folk halden mochte.[949]

Riksföreståndaren Sten Sture d ä skriver från Raseborg den 21 november 1496 till rådet i Danzig och ber dem sända 300-400 knektar

> zur Hilfe gegen die Russen, die im vorigen Winter einen verheerenden Einfall in Finland gemacht hätten;" .... "Hofft, dass sie ihn um der Hanse willen nicht verlassen werden und verspricht gleiche Hilfe durch die Krone Schweden oder aus eigenen Mitteln für den Fall der Noth.[950]

Nästa dag är Sten Stures brev till rådet i Lübeck daterat. I detta brev anhåller han om "Beihilfe gegen die Russen durch Zusendung von 1000 Mann nach Reval bei erstem offenen Wasser" och riksföreståndaren hänvisar till:

> den swaren averfall under schaden, de unmilden unde affgesneden Russzen alhir in deme lande Vinlant in desszem vorgangenen winter bedreven unde gedån hebben, derhalven van ju begerende nach unser fruntliker erbedinghe inholde hulpe unde entsettlinghe der cristenheit to ghude unde deme ryke Sweden to bescherminge etc; susz bin ick nu jegenwardigigen hir in deme lande Vinlandt unde hebbe mit mynem volcke alle de slote unde borghe also bemannet unde bespiset, dat lant vormiddlst beschuttinghe zo vorwart unde ligge mynem folke to der lantwere, so ick my vorhape, de unmilde Russzen enen alsodanen vortganck in desszem jegenwardigen winter nicht scholen krigen, so se bevorne gehat hebben. Unde ick in ere landt wedderumme to slande, dor ick my mit myner vorsammelinghe nicht vormete ume erer ungehuren macht. Darumme ick sådane vorderff der cristenheit unde desses landes vare en geschen an desszen jegenwardigen winter nicht kan wreken.[951]

Hänvisande till

> ... der gestrenge und groszmechtige her Steyn Stur, gubernator des reichs, starck czu Wiborgk und gedenckt ine den obirfall czu weren und vermeynt das newe slosz gen der Narwe obir, das seyne houptlewte obirgeben hatten, wedir den Rewszen anzcugewynnen. Got geruche ime und der cristenheit beistehen[952]

skriver Tyska ordens Hausmeister till ordensprokuratorn i Rom att ordensmästaren föreslår att man pga förestående jubileumsår borde uppskjuta ett korståg [sic!].[953]

Kyrkoherden i Värmdö församling, utanför Stockholm, Peder Bengtsson, som varit ärkebiskop Jacob Ulfssons sändebud vid korstågskongressen i Rom sommaren 1490, fungerade 1493 som Sten Sture d ä:s ombud i Rom för att utverka en korstågsbulla mot ryssarna hos påven.[954]

---

949 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

950 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 324.

951 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 324.

952 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 325.

953 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 325.

954 G Carlsson (1911), s 264f; G Carlsson (1915), not 2 s 32; G Kellerman (1935), s 163, 181; A Lidén (1984), s 66, 76. - Beträffande korstågskongressen i Rom 1490 se även L von Pastor III

Sina goda förbindelser med påven och kurian hade Sten Sture använt till att påverka Heliga stolen beträffande krig mot ryssarna. Han hade, för att tala med Gösta Kellerman:

> framfört kriget mot ryssarna som ett verkningsfullt argument för att Sverige hade en helig uppgift att fylla i den romerska kristenhetens försvarskamp och därför borde vara säkrat mot angrepp från andra kristna stater, enkannerligen Danmark. Sverige borde förlänas okränkbarhet såsom en trons försvarare gentemot de schismatiska ryssarna. Den svenske riksföreståndaren gjordes på detta vis till en sakrosankt bundsförvant till hans helighet påven.[955]
>
> .....
>
> Det bör då ytterligare fastslås, att kriget för dem [de svenska kyrkomännen] icke blott var en nationell angelägenhet, utan jämväl en trosangelägenhet. För Jakob Ulvsson personligen torde reminiscenser från 1460-talets Italien och den då rådande skräckstämningen inför turkarnas angrepp ha stigit upp i minnet och förstärkt känslan av att det var fråga om en skickelsediger kris för den katolska kyrkan och därmed för den kristna tron. Att kriget fick karaktären av korståg var alltså icke en tom form. Man har verkligen ansett sig strida för sin tro.[956]

Jakob Ulvsson erbjuder sig i ett brev den 25 maj till Sten Sture, sedan han nåtts av nyheter om att ryssen stod *ante portas* till Viborg, att sända egna trupper till kristendomens försvar:

> Sa weter at wij aere tess benaegne til at affuaerie cristendomens oc richesens forderff[957].

Ärkebiskopen berättar

> Syden wij hemkomma fra thet herremöte i Calmarna met flere gode herrer, som ther forsampnede ware, ffinge wij ty wer the horda oc sorgeliga tidende fra Ffindland hurw the omilde rysszer ware ther jndragne met store och otalige macht oc haffde brencht al Karelen vtoffuer oc piint, plagat oc i heel slagit alt thet, som leffwandis för sig fwnno och vtoffuer kommae, oc ther til bestallet Viborgx slot oc stadh på alla syder[958]

i ett brev till Vadstena kloster den 2 januari 1496

> ... at then gode herre her Sten Sture, Suerigis rikes höuitzman, skulle sielff i syn egin personae fara vtoffuer til Ffindland met flere gode men, met flere gode men then fatige landzende til hielp oc tröst, oc cristendomen til vndsetning oc beskermelse met al then macht han kunne osted kommae[959].

Han anbefaller nunnorna och munkarna i Vadstena att be för Finland och kristendomen:

> Sa, kere wener i Gud, epter sadana leglighet bade i Ffindland oc her aer, aer nogh fructande at the omilde Rysszer haffue mera skada giort aen wij nw fornummet

---

954 (1895), 222ff; H Wiesflecker I (1971), s 346f.

955 G Kellerman (1935), s 165. - *Se även* G Carlsson (1915), s 32.

G Kellerman (1935), s 218f.

957 A I Arwidsson I (1846), s 181ff; *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XVIII (1833), s 109; G Kellerman (1935), s 270.

958 A I Arwidsson VI (1853), s 88ff; *Finlands medeltidsurkunder* VI, nr 4646 s 1 f.

959 A I Arwidsson VI (1853), s 88ff; *Finlands medeltidsurkunder* VI, nr 4646 s 1 f; G Kellerman (1935), s 219.

haffuae, oc aer nogh raedendis hurw om cristendomen wil sigh forlöpe vthen alzmektigh Gudh, sancte Eric, sancta Birgitta oc flere Swerigis patroner vele them och oss behielplige wara. The aer thet befructande, at bade then landzende, folket oc slottet komma i Ryssze hender, huilkit Gudh forbiwde at ske skulle i wara daga. Sa kunne wij ecke annit taga til rada vthen fly jnneliga til alzmektig Gud, jomfru Maria, sancte Birgite oc mene Suerigis patroner, bidiendis ödmiwkliga, at the se milleliga til oss alle, then gode herre her Sten oc hans medföliere oc alle wara wener i then landzende, at the ecke motte komma i Ryssze hender, oc at cristendomen bliffuae ey forminskat.[960]

Kriget status av heligt krig och korståg för tron underströks genom den kyrkliga sanktion som överlämnandet av S:t Eriks baner till riksföreståndaren och korshären innebar.[961]

Ärkebiskop Jakob Ulvsson bidrog själv aktivt till själva krigsrustningarna "med en sändning svavel och bly, som Sten Sture lovade att "meth gudh[s] hielp dele theth meth cristenhethens fiende thet ytersthe gudh giffwer mich nadher til"".[962] Därtill ställde ärkebiskopen trupper till korståget förfogande.[963]

Den 14 oktober 1495 skriver Knut Posse och fem andra herrar från Viborg till riksföreståndaren:

AEptir swadane belaegligheter kaerlige bidiom wij nw ider, formanandis på then helge crisne tro wegne, oss lathen naghen wnsaetningh faa snarlighen eller ear giortom thenne Östher landh.[964]

När Jakob Ulvsson den 12 januari 1496 låter uppsätta sitt testamente ömmar han för korståget offer och den utsatta östra rikshalvan:

Sedan legat till släktingar o a utgått, skulle en tredjedel av den kvarstående förmögenheten jämte den i hans ägo varande, i Lübeck förvarade kopparn anvisas till att friköpa fångar från ryssarna samt ytterligare en tredjedel till hjälp åt Finland.[965]

Under kriget 1495-1496 mot Sverige förhärjar ryssarna våren 1496 Österbotten[966] och högsommaren samma år bränner de ner sex byar i Norrbotten[967].

Påven Alexander VI (påve: 11/8 1492 - 18/8 1503) utfärdar bullan den 22 juni 1496 där han, med anledning av ryssarnas härjningar i Finland, utlovar full absolution för de korsriddare som hastar till kristendomens undsättning mot de skismatiska ryssarna, Kristi namns fiender.[968] Kyrkoherde Peder gick i borgen för korstågsbullan.[969]

---

960 A I Arwidsson VI (1853), s 88ff; *Finlands medeltidsurkunder* VI, nr 4646 s 2; G Kellerman (1935), s 223.

961 *Se nedan* kapitlet "Johan III:s Salvatorsorden".

962 G Kellerman (1935), s 220.

A I Arwidsson VI (1853), s 373; G Kellerman (1935), s 220.

964 *Finlands medeltidsurkunder* V (1928), nr 4627 s 498; G Kellerman (1935), s 218.

965 G Kellerman (1935), s 225.

Finlands medeltidsurkunder VI (1930), nr 4691 s 33.

967 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1930), nr 4692 s 33.

968 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1930), nr 4682 s 29.

A Lidén (1984), s 76.

Ännu 1510 utfärdar renässanspåven Julius II[970] (påve: 1/11 1503 - 21/2 1513) avlat för alla dem i ärkebiskopdömena Mainz, Köln, Trier och Meissen om de inom tre år hörsammar korstågsuppropet[971]:

> Summa vnd Uszzug usz der Bullen, so vnser heiligster vatter, der babst Julius der ander gegeben hat zu beschirmung vnsers heiligen Christenlichen glaubens: den hochwirdigen vnd mechtigen herren, herren waltherr von Pletenberg [Walter von Plettenberg], Meister vnd seinen Ritterbrüdern ritterlichs Teusches ordens, der hochgelobten junckfrawen Marie in Lyfland: *wider die vnglöbigen Rüssen ketzer, vnd abtrünnigen oder abgeschnitten von dem Christlichen glöben, vnd Tartaren. ....*
> Unser heiliger vatter der Babst hat vermerckt vsz vilfeltigeu geschrifften etlicher Kü nigen vnd anderer Christlicher Fürsten, das die Rüssen ketzer vnd abgeschnitten vom glauben mitt hilff der vnglaubigen Tartern iu vergangenen iaren, vber den anstand vnd fryden, so zwüschen gemelten hochwirdigen Meister vnd seinen Ritterbrüdern Tütschs ordens in Lyfland vnd denselben Rüssen ettlich zeit vffgericht waren, Ettlich land vnd ort oder end, denselben Meister vnd Ritterbrüdern zustendig, vnd auch den Ertzbischoff von Rige vnd bischoffen von Tarbat vnd von Reual vnderworffen mit feintschafft vberfallen, vnd solche mit dem schwert, kriegsgeweren, vnd füer verherget: auch man vnd wiebsz personen, auch geistlich vnd viler ordenszlüt zum teil in herte dienstberkeit vnd gesenknusz hingefürt, vnd die andern mit sundern vnd vfferdachten penen vnd marter gedötet, auch kirchen vnd bildung der heiligen befleckt vnd enteret, kelch kirchengezierd vnd glocken in stuck geschlagen vnd hinweg gefürt, auch das heilig Sacrament mit kirchdieblichen henden gehandelt, kirchen vnd andre heiligen stet beroubet, vnd vilerley schaden den Cristgloubigen zugefügt: also das mit allein ein grosz teil an Lyfland der massen verherget ist, vnd derselben ort die Christen, on mercklich sorg vnd verferlicheit, nit wol me wonen mögen, sunder auch vil ort, die den genanten Meister vnd Ritterbrü dern, vnd auch etlichen andern kirchen vnd geistlichen personen zusten erobert, vnd noch geweltligklich vin den vngloubigen inngehalten werden, wie auch gemelte Rüssen mit irem anhang der vngloubigen teglich nit vffhoren sich hefftigklich zu rü sten, damit sie Lyfland wider vberfallen, dieweil sollich land ein fürgemur oder zwinger ist, vnd zu schutz und schirm anderen Cristen landen dienet, vff das wann sie solchs erobert hetten sie darnach andre anstossende landt irem bösen vnglouben vnderwerffen, vnd also die Heilige Römische Kirchen vnd Christlichen glouben zerstoren vnd vszrütten möchten. Vnd darumb vsz trost vnd zuversicht so unser heiliger vatter der Babst zu der göttlichen gütigkeit treit, vnd also hofft, dasz solcher frevel der Rüssen vnd vngloubigen mit Gotzhilff ab vnd hindersiche getrieben werden mög. so hat sein heilikeit gemelten Herren walthern von plettenberg yetzigen Tütschen meister vnd seine brüder in Got den herren ermanet, das sie hinfü r in solchen nöten wider gemelten vngloubige zu entschüttung des Christlichen gloubens strytten wöllen, wie sie dann biszher ritterlich mit grosser glorien vnd ere Gottes vnd des cristlichen gloubens erhöhung vnd grossem lob gethon haben: vnd wiewol die Bebstlich heiligkeit gemelte meister vnd ritterbrüder Tütschen ordens in Lyflandt in solchem willig befunden, yedoch so zu steten vnd vnabläszigen krieg, nach grösse vnd gelegenheit der sach, ihr vermögen, rent vnd geuell sich vff sie vnd ihre völcker zu solchem streit nit erstrecken, sunder not das ihnen von den Cristgloubigen zuschup-stür vnd hilff gethon werd, so ist sollicher ablasz vszgangen vnd gegeben worden.[972]

---

970 Innan Julius II blev påve hette han Giuliano della Rovere (1443-1513). Ätten della Rovere har frambragt två påvar, utöver Julius II, var påven Sixtus IV (påve: 9/8 1471 - 12/8 1484) [Francesco della Rovere] av samma ätt, farbror till Julius II.

971 G Schirren (1861), s 186.

972 G Schirren (1861), not 1 s 185f.

Avlaten ägde giltighet även för att rädda närståendes själar från Skärselden.[973]

Nu utfärdades även stränga penning- och bannstraff samt evig förbannelse över alla som öppet eller i lönndom försöker hindra spridningen av denna avlat och mot dem som predikar däremot.[974]

1525 förlänas Ordensmästaren för Tyska Orden kurfurstlig värdighet.[975]

Professor Urban summerar korstågens målsättning i nordost:

> ... the crusades developed an inner logic of their own that evolved in the changing context of political developments in the Holy Roman Empire, in Scandinavia, in Poland, and locally: crusader goals varied, sometimes defensive, sometimes expansionist, but usually they remained true to the effort *to convert the pagans and Orthodox Christians to Roman Catholicism.*[976]

Graffitin på Radiotelevisione Italianas (RAI) tekniska lednings hus i Rom: *W* [Viva] *LITUANIA CATTOLICA* (fig 53), fotograferad i juli 1985 - långt före både glasnost, perestroika och självständighet, kan väl illustrera vad som kunde ha varit korsriddarnas stridsrop. 1985 upptog Den heliga stolen i sin statskalender ärkebiskopsstolen i Vilnius som vakant. Det hade den varit i fyra årtionden.

Frans G Bengtssons syn på korstågen i Preussen har fog för sig:

> Korståg funnos kvar som en bleknad konvention - en hederlig förströelse i brist på bättre. Det var modernt att dra åstad till Preussen och hjälpa Tyska Orden att slåss med samogiter och litauer, på vilkas tvättäkta hedendom man i det längsta försökte tro för att sålunda få behålla kvar ett någorlunda bekvämt beläget korstågsland.[977]

Professor William Urbans beskrivning skiljer sig inte nämnvärt från Bengtssons:

> ... Prussia served more as a showplace for the bored chivalry of Europe than as a theatre of real crusading.[978]

och

> The crusades became a secular sporting event.[979]

> From 1320 on the Crusade from Prussia and Livonia alike took on the trappings of a chivalric experience, of a grand tour and a religious pilgrimage combined.[980]

Som jag i ett tidigare sammanhang har påpekat följer av det obestridliga faktum att ryssarna *var* kristna inte att man i Västeuropa skulle ha *uppfattat* dem som kristna.[981] Kari Tarkiainen har sammanfattat förhållningssättet till Ryssland:

---

973 G Schirren (1861), s 187.

974 G Schirren (1861), s 187.

975 F K Gadebusch 1:2 (1780), s 326.

976 W Urban (1982), s 13.

977 F G Bengtsson (1931) 1970, s 50f.

978 W Urban (1975), s 267; (*se även* E Maschke (1956), s 158); L Tengström (1986), s 490.

979 W Urban (1982), s 15.

980 W Urban (1989), s 116.

981 L Tengström (1983), s 63.

Striderna mellan Ryssland och Sverige var ända till 1400-talets slut officiellt av korstågsnatur, och det är inte att undra på att rysssarna i Sverige ofta stämplades som hedningar eller okristna trots att de tillhörde den grekisk-ortodoxa konfessionen. De kategoriska attributen okristen och hednisk påträffas för sista gången i källorna från 1610-talet, men de mindre grava religiösa epiteten avgudisk och vilsegången fortsätter att existera längre fram under 1600-talet.[982]

Professor Hartmut Boockmann focuserar fram en med Tarkiainens ovan citerade stycke samstämmig syn från den litauiska fronten:

... denn nach westlichem Veständnis waren die griechisch-russischen Christen Schismatiker, Abgefallene und kaum besser als Heiden.[983]

Olaus Magnus ger i sin på tyska avfattade skrift med förklaringar till *Carta marina* , *Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen von den alten Goettenreich und andern Nordlenden* (Venedig 1539) en entydig bild av ryssarna som kristenhetens fiender:

In diser letste taffel unter dem klainen buchstaben A vviirt angezaichnet Leifland dem teutschen orden vnser lieben frauuen vnder uuorffen zu beschüzen vnd beschirmen den christlichen glauben teglich vvider die Russen un Muscouiden.[984]

Fig 54 visar den bild strax nordnordost om det lilla a:et, som Olaus Magnus verbala förklaring avser. En västerländsk riddarhär möter en rysk kavallerienhet med kibermössor, lansar och långa rockar.[985]

---

982 K Tarkiainen (1973), s 19; L Tengström (1983), s 63. - *Se även* M Nordberg (1995), s 87, 92, 100, 101.

983 H Boockmann (1981), s 153; L Tengström (1986), s 493.

984 O Magnus ((1539) 1912), opag.

985 Enigheten bland de forskare som specialstuderat frågan om vem som stått för bild-innehåll och gestaltning av träsnitten i *Carta marina* och *Historia om de nordiska folken* är stor:

"Möjligen har Olaus Magni sjelf kunnat teckna och äfven under landsflyktens dagar bevarat så redigt minne af de svenska förhållandena, att han kunnat i bild återgifva dem troget liksom i texten." (H Hildebrand (1884), s 341).

"Huru i öfrigt dessa figurer tillkommit, och hvem som till dem lämnat orginal-teckningarne, därom saknas alla upplysningar. HILDEBRAND gissar, att tecknaren varit Olaus Magnus själf, och möjligen är också detta värkliga förhållandet, i synnerhet om man betänker den noggrannhet och naturtrohet, som kännetecknar en stor del af nämnda bilder (framför allt å Carta marina) och som tyder på en med nordiska förhållanden fullt förtrogen upphovsman."(K Ahlenius (1895), s 114f).

The style of the drawings in *Carta Marina* points to a draftsman, who had probably worked after primary drawings furnished by Olaus Magnus. But Lynam's hypothesis that Olaus Magnus and Anton Wied worked together in Danzig on a drawing of a glutton trying to relieve its distended belly between two trees, does not carry much weight; for each of them was quite capable of executing such a drawing, the motif of which was well known even in those days."(J Granlund (1951), s 35f).

"Originalupplagan är rikt illustrerad med 461 bilder i träsnitt, varav flertalet är insatta som kapitelöverstycken, men några givits annan placering i textkolumnerna. Nästan alla de ca 70 bilderna å *Carta Marina* återfinns i historieverket, men utförandet i det senare står icke på samma estetiska plan som å den förra; man kan möjligen förmoda att de härrör från en venetiansk resp. romersk träsnittare. I varje fall anses de inspirerade, kanske också tecknade av Olaus själv." (E Bratt (1953), s 269).

"Under de nio huvudbokstäverna äro anordnade bokstäver av mindre typ med åtföljande text, som hanvisar till det sjuttiotal bilder på kartan, vilka dels åskådliggora verkliga förhållanden, dels äro en produkt av Olaus' frodiga fantasi."(H Richter (1959), s 38).

"Olaus' "Historia" är illustrerad med icke mindre än 471 bilder, 10 i större format,

Även om både Stora och Lilla ofreden har mjukat upp språkbruket, stod dock orsakssammanhangen i korstågshistorien klara ännu 1789. Shering Rosenhane dy (1754-1812) skriver i *Svea-rikes Konunga-längd* när han behandlar Ruriks ätt:

> Det är sant, at Alexander vant år 1241 vid Newa-Strömen, hvadan han ock erhöll sit Tilnamn *Newsky*, en stor Seger öfwer Svärds-Riddarne i Lifland, och at åtskillige Svenske däribland sig befunnit, men man finner ej något spår at K. Erik Läspe hade några tvistigheter med honom eller andre Ryske Förstar; utan de Svenske Herrar, som deltogo i detta Krig, gjorde det endast för att vinna Syndernas förlåtelse och Martyr-kronan, hvilket Påfven hade utfäst för alla dem, som togo til Vapen emot Christenhetens Fiender, hvaribland Ryssarne räknades, emedan de ej bekände sig til Romerska kyrkan.[986]

Maximilian I:s Sankt Georgsorden

Inför riksdagen i Worms 1494 proklamerade kung Maximilian I, "den siste riddaren", som "tagit avgörande intryck av den ridderligt-höviska kulturen i hertigdömet Burgund"[987], sitt approberande av Sankt Georgsordens insignier den 28 oktober i Antwerpen och inträdde själv i orden. Han hade av så gott som

---

samtliga utförda i träsnitt sannolikt efter ritningar eller anvisningar av Olaus själv." (Ibid, s 49).

"Det största antalet bilder brukar tillskrivas Olaus själv, dvs man antar att en italiensk formsnidare har skurit trästockarna efter Olaus' teckningar eller i varje fall efter hans noggranna anvisningar."(R Boström (1988), s 26).

Professor Matti Klinges uppfattning skiljer sig från expertisens, och resonemanget är honom eget: "Bevisvärdet hos Olaus Magnus' bilder minskas framför allt av att de är tecknade i Venedig och de tycks avspegla den för den lokale gravören bekanta sättet att avbilda de egna trupperna så lika de västerländska arméerna och motståndarna präglade av turkiska drag. Vid publiceringstiden för Carta Marina 1539 var t ex Venedig i krig med Ottomanska Porten. De katolska emigranterna Olaus och Johannes Magnus kan inte heller betraktas som representativa för Erik XIV:s och Johan III:s målsättningar och tänkande" (sic!) [Min översättning av: "Olaus Magnuksen kuvien todistusvoimaa vähentää kuitenkin ennen muuta se, että ne on piirretty Venetsiassa ja näyttävät heijastavan sikäläisen gravöörin tuntemaa tapaa kuvata aina omat länsimaista armeijaa muistuttaviksi ja vastustajat turkkilaisävytteisiksi. Esimerkiksi Carta Marinan julkaisuajankohtana 1539 Venetsia oli sodassa Ottomanista Porttia vastaan. Katolisia emigrantteja Olaus ja Johannes Magnusta ei myöskään voi pitää edustavina Erik XIV:n ja Juhana III:n tavoitteille ja ajattelulle" (M Klinge, (1983), s 75).

986 S Rosenhane d y (1789), not bb s 128. - Rosenhane beklagar sig även över den historieförfalskning han tycker sig finna i Ryssland under kejsarinnan Elisabets (1709-1762; regerade: 1741-1762) tid [liksom senare under sovjetmakten], då rurikiderna blev ett föbjudet ämne: "Mera Uplysning i detta Ämne [Ruriks ätt] hade man förmodligen fått, därest ej Hr [Gerhard Fredrik] Müllers Arbete *de Originibus Russorum*, som utkom år 1749, blifvit af Regeringen i Petersburg indraget; däräst ej Författaren sjelf slutligen på visst sätt blifvit releguerad ifrån Petersburg, och ifrån Historicus och Antiquarius förvandlad til Director vid et Hittebarns-Hus i Moscau. Desse Anecdoter bevisa, at det gifvits Tidehvarf, då Historien blifvit författad såsom en Politisk Vetenskap, och at uti densamma ingen ting kunnat utgifvas, än som vore passande med visse Personers Afsigter, samt at en Historie-Skrifvare då var ålagdt at rätta sig, *ej efter Sanningen*, utan efter Tidens Välbehag" (S Rosenhane d y (1789), not u s 126).

987 A Auer (1992), s 62.

alla kristna furstar lovats understöd för företaget. Han lät kungöra att han avsåg att företa ett korståg mot turkarna som inte kommer att vara längre än två år. Han meddelade sin avsikt att med det snaraste att inkalla riksfurstarna till riksdag för att där med dem överlägga om bistånd mot turkarna.[988] Han hänvisade till sina förpliktelser att som romersk konung försvara den kristna tron och uppmanar å det enträgnaste de kristna furstarna och riksdagen att dra i fält mot den allt framgångsrikare och framryckande turken.[989] Inför faran i Kroatien uppmanade Maximilian I var och en att inträda i S:t Georgsordens broderskap.[990] Han försäkrade att skulle man lyckas slå tillbaka turkarna så skulle alla riddare som varit delaktiga i segern få gottgörelse från de erövrade länderna och städerna. Ordensstecknet fick bäras offentligt. Riddarna skulle få speciella rättigheter och friheter samt kallas "krönt riddare". Orden stod öppen även för ofrälse både som beridna och som fotsoldater. Vid inkallelse skulle varje ordensriddare infinna sig utrustad med pengar för att täcka kostnaderna för ett år. Den som var sjuk skulle trots sin frånvaro få åtnjuta alla de rättigheter som tillkom en tjänstfäig riddare. Skulle sjukdomen vara längre än ett år var riddaren skyldig att ställa upp en ersättare. Båda skulle ha rätt att åtnjuta alla ridderliga fri- och rättigheter. Kränkningar av ordensstagarna betraktades både som synd och majestätsbrott.[991] Den 15 november 1494 krävde han att alla katolska furstar, såväl kyrkliga som världsliga, att följa hans exempel och intäda i S:t Georgsorden och därmed förbinda sig att föra striden mot turkarna.[992] Maximilian I försäkrar att han i mars 1495 avser att ställa sig i spetsen för S:t Gerogshären och krigsfolk uppställt av övriga kristna konungar och furstar för att besegra turkarna.[993]

Vapenstilleståndsavtalet mellan Ungern och Turkiet, som ingicks i mars 1495, omöjliggjorde ett storeuropeiskt krig mot turkarna. Denna omständighet fick dock inte kung Maximilian att helt avstå från sin antiturkiska propaganda.[994]

Hans Burgkmair d ä (1473-1531) avbildade 1508 kejsar Maximilian i Sankt Georgs skepnad (fig 55) med texten "*DIVVS. GEORGIVS CHRISTIANORVM. MILITVM. PROPVGNATOR*".[995] Den 4 februari samma år hade Maximilian antagit titeln "vald romersk kejsare" i Trento [Trident; ty Trient; lat Tridentum][996] i Norditalien, och fick kort därpå påven Julius II:s välsignelse för

---

988 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 7 s 105. *Se även* H Wiesflecker I (1971), s 386, 400.

989 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 8 s 105ff.

990 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 7 s 105; se även P Diederichs (u å [1932]), 36f, 108.

991 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 8 s 106.

992 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, s 97, nr 7 s 105f, nr 10 s 108f.

993 *Deutsche Reichstagsakten* V:I:1, nr 10 s 108f.

994 H Angermeier (1981), s 27.

995 M Geisberg I-II ((1923-1930) 1974); Georges Didi-Hubermann (1994), fig s 114; G Bartrum (1995), fig 134 s 135; B Welzel (1996), fig 4 s 187.

996 G Bartrum (1995), s 133; B Welzel (1996), s 187. - Bartum skriver oriktigt att Maximilian "was crowned Emperor". Han kröntes aldrig till kejsare, utan han antog titeln vald romersk kejsare (H Wiesflecker (1965), passim; dens IV (1981), s 9f). Vid festligheterna deltog även, som diplomatisk representant för Florens, Niccolò de Bernardo dei Machiavelli (1469-1527) tillsammans med sin landsman Francesco Vettori (M Brosch (1903), s 90ff; H Wiesflecker (1965), s 20, 34 not 20; dens IV (1981), s 9). - Staden Trento

sin kejsarvärdighet.[997] Barbara Welzel påpekar att Burgkmairträsnittet hör till de allra första hyllningsgärderna av Maximilian som kejsare.[998] Ännu 1518 (?) kom bladet ut i ytterligare femétat.[999]

Kejsar Maximilian I framställdes 1539, vid sidan av Karl den Store, i Georg Normans förslag till uppfostringsinstruktion för prinsarna Erik och Johan som ett exemplum och ideal att sträva efter.[1000]

RYSK AVGUDADYRKAN

Tamara Talbot Rice skriver om ryssarnas hedniska tro och riter:

> It was during the fifth century A. D. that the people living in the south of Russia began to worship the sun. As a result the horse and cock, both of them solar symbols, became prominent in their art. The symbolic importance of the horse became even greater in the following century, when stables were built close to the solar temples to house the animals considered holy.
>
> The Russian Slavs gradually combined the solar cult with that of the Great Goddess, adding solar symbols to those which had long been hers. They venerated her with no less devotion than the Scythians. The creed took especially deep root in the heavily wooded regions in Russia, where the peasants paid homage to the Great Goddess in sacred groves and at spring heads. The practice actually persisted in some out-of-the-way places until the outbreak of the last war. Those participating in the rite liked to find a birch tree standing alone in a clearing; they would choose it to personify the goddess, decking it in a woman's dress and hanging on alone of its branches the canonical towel, embroidered in red with the figure of the goddess, her attendants and attributes. When no such tree could be found, a young girl with branches of birch twined in her hair was placed in the centre of the clearing and the towel was hung on a convenient bough. The people then formed a ring round the goddess's representative, dancing in a circle and stamping to simulate the sound of running horses.
>
> The ceremonial towel ranked as a family heirloom. It had been worked by an ancestress and, together with the family's icons, it was numbered among the household's most treasured possessions. The towel's designs closely followed early prototypes, with the goddess invariably forming its main motif. She often apperas in the same pose as that in which she is shown on Scythian metal-work, being generally flanked either by two princely horsemen, who sometimes have birch twigs twined in their hair and hold offerings, or by mounted priests, the reins of whose horses are firmly grasped by the all-controlling deity. The background is filled in with various solar symbols such as cocks, horses, ducks, hares and fire-birds.
>
> On becoming engaged, a Slav girl was espected to work a ceremonial towel of this sort as a gift to her groom. She also had to make her wedding dress, embroidering it with designs which conformed to tradition. In Yugoslavia in particular, many of the

---

styrdes av en furstbiskop, som lydde under grevskapet Tyrolen, som i sin tur tillhört ätten Habsburg sedan 1363.

997 H Wiesflecker IV (1981), s 15.

998 B Welzel (1996), s 187. - Träsnittets blå färg har åstadkommits genom att infärga pappret, inte genom användning av infärgad stock (B Welzel (1996), s 187, not 30 s 189).

999 G Bartrum (1995), s 135-136; B Welzel (1996), not 30 s 189. - Av de senare étaten är några tryckta med infärgad stock.

1000 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XII (1538-1539), s 306.

costumes still being worn today retain details which can be traced back to Scythian dress, even though the majority have lost their original shales. In some cases the patterns have become distorted simply as a result of the passage of time, representational forms having been transformed into geometric ones; in other instances change seems to have been intentional, ideograms having been substituted for pagan symbolism at a time when the latter was being fiercely eradicated by the Christian clergy. In Russia, however, some of the patterns have retained their original names, and these give a clue to their meaning by disclosing that certain designs, which are now abstract, are known as the goat, the cock, the calf-eye, and more significant still, the antler pattern.

Scythian influences can also be detected in the sculptured decorations which appear on Russian churches of late medieval date. They are to be most clearly observed in the series that adorns the façades of the twelfth- and thirteenth-century churches of Vladimir-Suzdal district, notably the Church of the Intercession of the Holy Virgin at Nerl and the Cathedral of St Georg at Uriev Polsky. On both of these buildings curious and enchanting beasts of a rather heraldic type stand amidst a profusion of Christian and other symbols. These delightful creatures have long puzzled art historians. Some have ascribed them to the influence of Christian Georgia and Armenia, whilst others have traced them to the Romanesque art of western Europe. The manner of their disposition on the walls is western rather than eastern in conception, but the Christian elements and the general style are derived either direct from Byzantium or from Armenia and Georgia. The animals themselves, bear a very close connection with many of the creatures evolved by Scythian designers. They represent indeed a revival of local forms which were reanimated and transformed into something temperamentally wholly new by the Christian artist of the region.[1001]

Så långt Tamara Talbot Rice.

Strassburgaren Johann David Wunderer gjorde en resa i Danmark, Sverige och Ryssland åren 1589 och 1590 och ser "utanför Pleskov två avgudabilder, föreställande "Ussladt" och "Corsa" [solguden Chors[1002]], den senare stående på en orm, med ett svärd i handen och en eldstråle i den andra."[1003]

Georg Turberville fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden (1568-1569) till Moskva,[1004] och beskrev i dikten "To his especiall friend Master Edward Dancie" (1568) "den ryska avgudadyrkan":

Their Idoles haue their hearts - on God they never call,
Unlesse it be (Nichola Bough [Nicholas of Bari]) that hangs against the wall.
The house that hath no god, or paynted Saint within,
Is not to be resorted to - that roofe is full of sinne.
Besides their priuate gods, in open places stand
Their crosses, unto which they crooche, and blesse themselues with hand.
Devoutly downe they ducke with forehead to the ground,

1001 T T Rice (1957), s 181ff.

1002 Friedrich von Adelung kallar guden "der Bacchus der Slaven". Guden var "der Beschützer der Trinker und ihre Saufgelage, wewegen er mit eine Kranze von Hopfen um den Kopf, und einem Becher in der Rechten,bisweilen auch auf einem Fasse sitzend abgebildet wurde" (F von Adelung (1846), s 435f).

1003 A Jensen (1908), not s 13.- Friedrich von Adelung: "Vor der statt sahen wir zwehn Abgötter, so von den Sacerdotibus vor langen jahren gesetzet worden, die sie angebetten. Nemblich Usslandt, ein steinern bildt, welches in der Handt ein Creutz hat, Corsa dass uff einer Schlangen steht, in einer handt ein Schwerdt, in der andern ein feuerstraal" (F von Adelung (1846), s 435).

1004 A A Wood I (1813), sp 627.

Was neuer more deceit in ragges and greasie garments found.[1005]

Samt i dikten "To Spencer":

The chiefest place is that, where hangs the god by it,
The owner of the house himselfe doth neuer sit
Unlesse his better come, to whom he yealds the seat:
The stranger bending to the god, the ground with brow must beat.
And in that very place which they most sacred deeme,
The stranger lies: a token that his guest he doth esteeme,
Where he is wont to haue a beares skinne for his bed,
And must, in stead of pillow, clap his saddle to his head.[1006]

Påven Gregorius XIII:s (14/5 1572 - 10/4 1585) sändebud till Ryssland åren 1581-1582, Antonio Possevino, hade på sin återresa till den heliga staden med sig en storfurstlig beskickning, vilkens "bildlichen Ueberresten der heidnischen Abgötterei"[1007] till Possevinos förtjusning, väckte förargelse bland värdarna i Rom.

Det danska sändebudet och riksrådet Jacob Ulfeldt till Ulfeldtsholm och Selsø (död 1593), som skickades till Ryssland i spetsen för en beskickning 1578 för att förhandla om ett vänskapsavtal mellan Danmark och Ryssland skriver i sin redogörelse, skriven mellan 1584/85 och 1593,[1008] om ryssarnas religionsutövning:

Deris Kircher ere prydede med adskillige Affguder oc Bileder, hvilcke de tilbeder, saa snart de vender derisØyne til dem.[1009]

Fastän Sir Francis Bacon (1561-1626) motvilligt tillstår att ryssarnas religion står "närmast den grekiska kyrkan är den full av vidskepelse och avgudadyrkan"[1010]. Detta är således den engelske lordkanslers uppfattning om ryssarnas kristendom.

Petrus Petrejus, kallar i andra boken av sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) den svenskvänlige tsaren Vasilj Zuiskijs följande tilltag för att få ett slut på strömmen av falska Dimitrier för "ett skräckelighit Affguderij medh thetta Lijket":

[then rätta sanskyllighe Demetrius] På thet han [Wasilij Zuski] skulle them thes bättre vthi Troonna styrckia/ lät han heemligen förgöra ett barn om 9. åhr/ och göra til thet een ny kista/ och swepte thet medh kosteligha reena klädher/ och föra thz åth Muskow/ emoot hwilken han sielff/ sampt the förnämsta Knäsar och Bajorer/ Munckar och Präster drogo medh kors och fana och ståteligit Procesz/ och för at in vthi Stadhen/ och lät vthropa och förkunna/ at then helige Knäs Demetri/ som vthi sin barndom war vthi Vglitz oskyldigh dräpen på sitt nijonde åhr/ och nu vthi 17.

1005 G Turberville ((1587) 1599), s 385; S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cxlix-cl; G Turberville ((1587) 1968), s 76.

1006 G Turberville ((1587) 1599), s 387; G Turberville (1587) 1968), s 79f.

1007 F von Adelung (1846), s 338.

1008 K Rasmussen (1978), s 23.

1009 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 77. Peder Hansøn Reses översättning av: "Templa illorum sunt ornata multis idolis ac sculptilibus, quae cum inspiciuntur, statim adorantur: ...." (J Ulfeldt ((1608) 1978), s 74).

1010 "Their religion is nearest the Greek church, full of superstition and idolatry" (F Bacon I (1837), s 370).

åhr hadhe leghat i Jorden/ sågh så wackert och friskt vth/ lijka som han hade i gåår bliffuit dödh; Hans myssa/ samt hans klädher som han hadhe hafft vppå sigh/ woro hwarken förrotna eller förfalna/ ey heller kistan ther vthi han hadhe leghat/ något gammal bleffuen/ vthan ny.[1011] Then som begärade thet til at see/ han skulle gåå vthi kyrkian/ så skulle han thz så see/ och sanningen förnimma. Zuski bestälte och heemlighen/ at någhra hälsosamma menniskior giorde sigh siuka/ och krupo vppå händer och fötter in vthi Kyrckian til Demetrij Lijk/ och någhra läto ledha sigh/ lijka som the hadhe warit blinda/ och bådho Demetrium om helsa och Syyn/ som doch hwarken siuka eller blinde woro. När the en halff tima hadhe warit vthi Kyrckian/ och tilbedhit Demetrium/ gick then som laam war/ frijsk och hälsosam vth. Then som blind war/ fick sijn Syyn igen/ och wijste sigh för Folket/ och sadhe/ at then Helighe Demetrius hadhe them hulpit; Hwilket thet Barbariske och eenfaldighe Folcket trodde/ och bedreffs *ett skräckelighit Affguderij medh thetta Lijket*/ Så at-GUDH vthi himmelen ther öffuer wredgades så at han någhra straffade/ som sådant gäckerij bedreffuo/ och gingo i kyrkian/ och tilbodho Demetrium/ så at en som giorde sigh blind/ och lät sigh ledha i Kyrkian/ och en annan som giorde sigh lam och siuk/ och sigh bära lät in i Kyrckian/ och badh at Demetrius skulle honom hielpa/ straffade Gudh så/ at then ena blef blind/ och fick aldrigh sijn syyn igen/ then andra dödde för än han kom vtur Kyrkian/ och wele förthenskuld sedhan intet mera gå tijt/ och göra gäck vthaff then dödha/ och tå lät Zuski stängia Kyrckian igen/ och befalte Prästerna säija/ at then helighe Demetrius wardt aff sådant stort öfuerlop myckit beswärat/ och wredgades ther öffuer. The skulle nu vpå en tijdh låta honom hwijla sigh/ til thes han bleffuo åter igen gladh/ och finge ett bättre modh/ tå skulle the komma igen.[1012]

Och i sjätte boken kallar han den ryska grekisk-ortodoxa tron helt enkelt för "then Affgudiska Rydska Trona/ ...."[1013].

Den danske konungens, Kristian IV:s son med Kirsten Munk, Valdemar Kristian (1622-1656), greve av Slesvig och Holstein, sändes till Ryssland 1643 för att gifta sig med storfurst Mikaels dotter, Irene, men eftersom han vägrade konvertera till den grekisk-ortodoxa konfessionen hölls han i fängsligt förvar i två år. Greve Valdemar skriver om ikonerna:

.... sie hätten denn zuvor die gemahlten Bilder und Götzen, ...[1014]

1011 P Petrejus (1615), Andra Boken, s 208f [min kursivening].

1012 P Petrejus (1615), Andra Boken, s 209f.

1013 P Petrejus (1615), Siette boken, s 16. - Petrejus tänker främst på ikonernas ställning i den ryska grekisk-ortodoxa fromheten: "..... medh myckit korsande för Beläten/ och huffuudh slående i marken ...." (P Petrejus (1615), Siette boken, s 17 [på denna sidas ovanskrift står felaktigt "Tridie Book"]).

1014 W Ch Güldenlöwe (1776), s 261.

UPPFATTNINGEN OM RYSSARNA SOM HEDNINGAR

Såsom vi sett i kapitlet om korstågen uppmanade påven Gregorius IX (påve: 19/3 1227 - 22/8 1241), den 24 november 1232, Svärdsorden i Livland att tillsammans med biskopen i Finland försvara Finland, som nyligen vunnits för kristendomen, "defensione fidelium contra paganos" ... "contra infedeles Ruthenos".[1015]

Att begreppen 'barbar' och 'hedning' är synonymer[1016] för Heliga Stolen illustreras lämpligen med påven Honorius' III (påve: 18/7 1216 - 18/3 1227) brev till biskopen i Finland med uppmaningen att hindra tillförsel av varor till de barbarfolk, som omger hans stift, för att därigenom avstyra deras anfall[1017] samt påven Innocentius IV:s (påve: 25/6 1243 - 7/12 1254) brev av den 20 februari 1245 till ärkebiskopen i Lund, och hans underlydande biskopar, om samma förmåner för dem som går i härnad mot hedningarna i Estland som för dem som tog korset till det Heliga landet:

> ... qui de Estonie partibus per Dei gratiam ad fidem Christiani nominis sunt conversi a barbaris et paganis circumstantibus multipliciter molestentur, ac propter hoc Carissimi in Christo filii nostri Dacie Rex Illustris zelo fidei et devotinis accensus contra dictos Barbaros et paganos ...[1018]

och av Albertus' [plebanus de Waldkirchen] krönika "Continuatio Florianensis" där Albertus i sin redogörelse för händelserna 1290 bl a talar om "Tartaros et Ruthenos et alias barbaras nationes"[1019].

> Eftersom kristenheten i praktiken avgränsades till den västerländska kristenhet, som erkände påvens överhöghet kom de som stod utanför denna att vara kristenhetens fiender.[1020]

Av Alexander IV:s (påve: 12/12 1254 - 25/5 1261) brev av den 5 mars 1257 framgår att påvestolen sätter likhetstecken även mellan hedningar och skismatiker.[1021]

När Alexander IV den 1 mars 1259 beviljar konung Waldemar av Sverige giftermålstillstånd för att äkta den danska prinsessan Sophia trots nära släktskap kommer han även att beskriva det för hedningar utsatta geografiska läge Sverige har:

1015 Svenskt diplomatarium I (1829), s 273.

1016 K Pirinen (1987), s 35.

1017 ..."et a circumadiacentibus barbaris nationibus".... . *Finlands medeltidsurkunder* I (- 1400) (1910), nr 64 s 24.

1018 *Svenskt diplomatarium* I (1829), s 307. Se även Innocentius IV:s brev till konungen av Danmark med liknande innehåll och denna gång med ordvalet "..., ac fidei contra paganos, ac barbaros, ..." (*Svenskt diplomatarium* I (1829), s 322).

1019 *Monumenta Germaniae Historica XI. Scriptores* 9 (1851), s 749.

1020 K Pirinen (1987), s 46; min översättning av: "Koska paavin arvovallan tunnustavaa läntistä kristikuntaa käytännössä pidettiin koko kristikuntana, olivat sen ulkopuolelle jääneet kristikunnan vihollisia."

1021 "... A Prutenis et aliis paganis et scismaticis ..." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), s 5. Dante Alighieri räknar Mohammed och Ali bland skismatikerna (Inferno xxviii, 19-21) (P Toynbee ((1898) 1968), s 567).

> Licet igitur coniugalis contractum copulae inter tales fieri canones interdicant: quia tamen certa ratio propter quam sedis eiusdem clementia potest honeste ad praedictam inclinari gratiam fuit proposita coram nobis, praesertim quia cum Pagani Regnum Sueciae cui vicini existunt incessanter impugnent, villas & Ecclesias eiusdem Regni destruendo & cremando ignis incendio, ac ipsis incolas crudeliter confaederationem ipsorum Regum atque Regnorum suorum per huiusmodi faciendam, eorundem Paganorum insultibus melius & salubrius poterit obuiari.[1022]

År 1268 gav påven Clemens IV (påve: 5/2 1265 - 29/11 1268) Ottokar av Böhmen tillåtelse att annektera de landområden, vilka preussarna och ryssarna samt tatarerna och andra ovänner av Kristi namn[1023]med undantag för de länder som tillhör Tyska orden.[1024]

I *Svenskt diplomatarium* finns ett påvligt brev, som sannolikt daterar sig till 1274, där påven, Gregorius X, uppmanar utvalde ärkesbiskopen av Uppsala att predika korståg mot hedningar, som ofredat Sverige.[1025]

Erikskrönikan, från slutet av 1400-talet, ger, som vi ovan i kapitlet "Korståg" sett, uttryck för en minst sagt oproblematisk syn på korståget mot tavasterna på 1240-talet[1026]; " ....motsättningarna mellan svenskarna och deras fiender skildras som en konflikt mellan kristna och hedningar"[1027].

Konung Birger beviljar den 4/3 1295 lybeckare och andra sjöstäders handelsmän rätt att segla över sina vatten till Novgorod för att bedriva handel, men vilkorar det med att de inte får sälja vapen, järn eller stål och inte bistå rikets fiender. Dessa rikets fiender är "paganos, dictos Karelos" [hedningar, som kallas karelare] och "Karelos in suis perversitatibus et nimia perfidia Rutheni" [karelare i sin förvändhet inte mindre trolösa än ryssarna][1028].

Den 11 april 1321 vidgår Sune Jonsson och Petrus Haak att de av Linköpingsbiskopen Carl fått 500 mark. Denna summa hade de använt till att återköpa Viborgs slott från hedningarna, "pro redempcione castri wiborgh in faucibus paganorum"[1029]. De lovar hålla slottet för biskop Carl och hans efterträdare tills han av kronan återfått sina 500 mark penningar.[1030]

Samma, eller följande år, redogör kaniken Nils [Nicolaus] Sigvastsson från Uppsala för olika uppbörder för påven och föreslår samtidigt att påven måtte sända en uppmaning till korståg mot ryssarna, dessa schismatiker och hedningar, Sveriges och trons fiender:

> Item quia Incole Regni Svvetie frequenter invaduntur, et atrociter occidentur a circumsedentibus ipsos Rutenis, Scismaticis et Paganis, magni foret meriti, si eos vestra Beatitudo misericorditer respiceret, et contra hostes fidei, armis, et donis

---

1022 *Svenskt diplomatarium* I (1829), s 398.

1023 "... ut terras, quas de manibus Prutenorum et aliorum infidelium vel etiam Rutenorum, si tamen ipsi Tartaris et aliis christiani nominis inimicis federe dampnabili, ..." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 944 s 588f).

1024 *Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 944 s 588f.

1025 *Svenskt diplomatarium* I (1829), s 471f.

1026 K Pirinen (1987), s 38; A Latvakangas (1995), s 94.

1027 A Latvakangas (1995), s 85.

1028 *Svenkst diplomatarium* II (1837), s 183; O S Rydberg (1877), s 310; L Tengström (1983), s 63; densamme (1986), s 489.

1029 *Svenskt diplomatarium* III (1842 & 1850), s 501f.

1030 Ibid.

spiritualibus premuniret, indulgensiis videlicet et remissionibus peccatorum tanquam premiis illectivis animando et hortando eosdem, qoud guerris, oppressionibus, et bellis intestinis et sedatis, vires probitarum suarum more progenitorum suorum, quorum multi ab olim in illis partibus pro fide diversis et atrocibus suppliciis obierunt feliciter, ut speratur, exerceant unanimiter et viriliter contra ipsos, Placeat igitur Sanctitati Vestre ipsos consolabiliter inducere exhortatione salubri ad hoc ipsum, more felicis recordacionis Alexandri III Predecessoris vestri, qui ibi contra huiusmodo invasores pro fidei et Regni defensione exponentibus concessit eandem indulgensiam, quam consequi potuissent, si ultra mare in Sancte Terre subsidium transivissent.[1031]

Påven Johannes XXII (påve: 7/8 1316 - 4/12 1334) beordrar den 13 augusti 1326 sina sändebud Johannes de Serone och Bernardus de Ortolis att överlämna halva sexårstionden från Norge och Sverige till kung Magnus Eriksson [Smek] till hjälp mot "otrogna hedningar karelare och ryssar ["quod infideles pagani, Carelli videlicet et Rutheni"]. Kung Magnus hade hos påven klagat på dessas härjningar och infall.[1032]

Från den 1 maj 1328 har man återfunnit en uppgift om den uppbörd som munken Gotskalk, enligt de ovannämnda påvliga sändebuden uppburit av Åbo stifts tionde, men varav endast en mindre del redovisats alldenstund de fem senaste årens avgifter "per infideles" (de otrogna) [ryssarna] rövats bort.[1033]

Den 16 augusti 1328 klagar kung Magnus Eriksson, efter furst Juris krigföring mot Sverige och Norge, hos påven Johannes XXII, och påven beviljar kungen hälften av den sexårstionde som påven Clemens V (påve: 5/6 1305 - 20/4 1314) hade befallt att skulle uppbäras i Sverige och Norge till understöd för krigsansträngningar mot det otrogna. Johannes XXII skriver att medlen beviljas "för att bekämpa de kristnas fiender, hedningarna, nämligen ryssar och karelare" ["pro expugnandis inimicis Christi, paganis videlicet Rutenis et Carelis"].[1034]

Påvens språkbruk skiljer sig inte på något sätt från det som påvestolen tar till då det gäller att uppmana till korståg mot turkarna, vilket Clemens VI[1035] gör den 30 september 1343:

..., quod gentes illorum infidelium paganorum, que uulgari lingua Turchi uocantur,[1036]

1031 *Svenskt diplomatarium* III (1842 & 1850), s 532; detsamma, Appendix I:1 (1936-1942), s 184ff.

1032 *Diplomatarium Norvegicum* VI (1864), s 121f; O S Rydberg (1877),s 523ff; *Svenskt diplomatarium*, Appendix I:1 (1936-1942), s 59f; J Jaakkola (1928), s 145ff; L Tengström (1983),s 63; dens (1986), s 489f; K Pirinen (1987), s 40, M Nordberg (1995), s 92.

1033 *Svenskt diplomatarium* IV (1853 & 1856), s 59f.

1034 Grönlands historiske Mindesmaerker udgivne af det Kongelige Nordiske Olofskrift-Selskab III (1845), s 113f; Svenskt diplomatarium VI (1853 & 1856), s 70. I en avskrift, försedd med Strängnäs kapitels sigill, av Johannes de Serone's med dennes sigill beseglade avskrift den 17 juli 1329 av konung Magnus brev den 16 augusti 1328 används formuleringen: "Vidisse Magni regis super eo, quod Johannes papa XXII[us] concessit medietatem decimarum sexennalium regi Suetie pro expugnandis Rutenis et Carelis." (*Svenkst diplomatarium*. Appendix I:1, s 461).

1035 Påve 7/5 1342 - 6/12 1352.

1036 O S Rydberg II (1883), s 77.

Under första hälften av 1300-talet tillkom *rede von der Bekehrung des Litauers*, troligen skriven av en man med namnet Schondoch[1037]. Dikten handlar om den litauiske fursten Mindaugas [Mindowe] övergång till kristendomen c 1250, även om hans namn aldrig nämns.[1038] Innan omvändelsen bekrivs hedningarna och deras nationalitet preciseras:

der kunig tet daz er im riet
und brogt mit heidenischer diet
45 so grulich in dem walde.
der ritter der lief balde
heimlich gein Toran in di stat,
do er Pruz*sch* wol geleret hat
da vor in siner kintheit.
50 als ez dem meister wart geseit,
daz Russen, Tarter, Littowere
durch di wiltnisse kamen here,
do sant er balde boten us,
wo si in Prussen iendert hus
hatten, da di herren wan.[1039]

.....

der priester lief hin in den sal,
270 do di herren uber al
richten allen iren fliez
u*f* einen snellen imbiez,
wand Russen, Tarten, Littower,
durch di wiltnis komen her.
275 den wolten sie engegin ziehen.
'nu horet, was ich uch vergihen',
iach der priester in der frist,
'der kunig von Littowe kumen ist
und hat gehoret hi daz ampt,
280 und ist sin hertz also gezampt,
daz er io cristen werden wil.
der zeich*n* ich nicht von im hil,
di er het gesehen h*u*t.
werder meister, lassent n*u*t,
285 hebent in us der tou*f*e,
fugent in zu dem kou*f*e
als uns och kouft zu Iherusalem
der Got den ir hut hant gesen.'
der meister von dem tische spranc.
290 er iach: 'nu hab der schepfer danc,
der im di sinne sterket,
sit daz der heiden merket,
daz sin gloub ist unrecht.'[1040]

1037 M Caliebe (1973), s 25, 28, 29.

1038 M Caliebe (1973), not 11 s 24.

1039 M Caliebe (1973), s 46.

1040 M Caliebe (1973), s 51f.

Den litauiske konungen konverterar men de två andra nationaliteterna framhärdar i sin hedendom.

Konung Magnus Eriksson ber den 7 april 1346 invånarna i Uppsala ärkestift om tillgift för de betungande pålagor, som han pga stora svårigheter allt sedan sitt trontillträde haft att bemästra. Konungen lovar att inte besvära med nya skattebördor, utöver hans lagliga rättigheter, med undantag för när riket anfalls av yttre eller inre fiender, ryssar eller hedningar:

> Promittimus igitur deo et vobis. bona fide. nos ad dies nostros. super aliquibus inposicionibus. seu grauaminibus vltra jura nostra legalia. non debere aliqualiter vos grauare. nisi contingat aliquos pacis emulos. extraneos vel indigenas. rutenos vel paganos. quod deus auertat manu valida inaudere regna nostra.[1041]

Den 14 mars 1351 skriver påven Clemens VI till biskoparna i Ösels och Dorpats stift, samt domprosten i Riga. Påven relaterar konung Magnus' av Sverige och Norge relation om de genom kungens väpnade ingripande nyomvändna ingrerna och karelarna och om de förföljelser de nykristnade folkstammarna fått utstå av *de mot tron fientliga ryssarna*. Påven uppmanar adressaterna att se till att köpmännen inte säljer vapen, hästar, skepp, livsmedel eller andra förnödenheter till sådana korsets fiender som ryssarna. Påven beskriver även ryssarnas grymheter mot de nykristnade folken:

> Nuper ex parte carissimi in Christo filii nostri Magni regis Swecie illustris, fuit propositum, coram nobis,quod, cum quedam gentes, que Kareli et Ingri nuncupantur, regno Swecie vicini, immo ex vna parte, contigui, cognito sue infidelitatis errore, eodem rege, quem pro suscipienda fide christiana in eorum auxilium specialiter inuocarunt, ipsos ab insultibus et oppressionibus, *quibus eiusdem fidei innimici*, eos frequencius affligebant, manu valida protegente eandem fide susceperint et baptismum, iidem Ruteni ex hoc eorum exterminium aspirantes ac post eiusdem regis abinde recessum inopinate in eos et eorum ac aliorum christianorum parcium earundem terram ferali inmanitate grassentes, alios eorum gladiis, alios suspensos ad arbores, alios canum morsibus laceratos et alios incredibilibus tormentum generibus occiderunt, reliquos Karelos et Ingros superstites in crudelem seruitutem redactos ad pristinam erroris sui cecitatem reddire, prochdolor, compellentes.[1042]

Samma dag, och nästa, som det ovan citerade brevet skrevs ser sig Clemens VI föranlåten att, på inrådan av kung Magnus, beordra ärkebiskopen i Uppsala och hans underlydande biskopar att förmå de rättrogna i riket och på öarna runtomkring till korståg mot ryssarna. Påven tillerkänner dem som hörsammar uppmaningen syndernas förlåtelse och samma avlatsförmåner, som de fått, vilka tagit korset på sig till det Heliga landet:

> Nam, sicut carissimus in Christo filius noster Magnus, rex Swecie illustris, per suos speciales nuncios et litteras intimauit, quedam gentes, que Kareli et Ingri nuncupantur, regno suo vicini, immo ex vna parte contigui, recognito sue infidelitatis errore, dicto rege, quem pro suscipienda fide christiana in eorum auxilium specialiter inuocarunt, ipsos ab insultibus et oppressionibus, quibus Rutheni, catholice fidei inimici, eos frequentius affligebant, manu valida protegente, eandem fidem susceperant et baptismum, iidem Rutheni ex hoc eorum exterminum aspirantes et post eiusdem regis abinde recessum et inopinato in eos ac alios christianos parcium

---

1041 *Svenskt diplomatarium* V (1858 & 1865), s 554.

1042 *Svenskt diplomatarium* VI:2 (1946-1959), s 652; detsamma, Appendix I:1 (1936-1942), s 414f [*mina kursiveringar*].

earundum pro dicte nouelle plantacionis defencione de ipsius regis mandato inibi consistentes crudeliter seuientes, alios eorum gladiis, alios suspensos ad arbores, alios vero canum morsibus laceratos et alios eorum incredibilibus tormentum generibus occiderunt et reliiquos Karelos et Ingros superstites in crudelem et horrendam seruitutem redactos redire ad erroris sui cecitatem pristinam compulerunt, idemque rex propter nimiam mortalitatis pestem, que in illis partibus hiis temporibus superuenit adoe est hominibus destitutus, quod ad propulsandum eorundum inimicorum molimina non sufficit per se ipsum. Cum igitur contra huiusmodi fidei inimicos tanto efficacius sit a viris Deum timentibus insurgendum, quanto maioribus ecclesiam Dei dampnis affligere cupiunt, qui fidem eandem confundere tam detestabili crudelitate nituntur, nos ipsius regis supplicacionibus inclinati fraternitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus viros catholicos in regno predicto et vicinis insulis positos, vt contra eosdem infideles crucis assumentes ipsos viriliter et potenter expugnent, exortacionibus salutaribus inducatis. Nos enim attendentes, qoud de tanto gracior est defencio fidei, quanto ceteris virtutibus anime fides debet preciosior reputari, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, auctoritate confisi illam ob id assumentibus signum crucis concedimus veniam peccatorum et ipsos ea volumus immunitate gaudere, quam habituri essent, si in terre sancte subsidium personaliter se transferrent.[1043]

Ett brev med samma innehåll adresserar påven till ärkebiskopen i Lund. I det brevet kallas ryssarna trons fiender, "fidei inimici".[1044]

Åbobiskopen Hemming anhåller i Avignon den 11 november 1353 hos påven Innocentius VI (påve: 18/12 1352 - 12/9 1362) för sin domkyrka som ligger i närheten av hedningarna. De otrogna ryssarna har bränt ner och totalförstört Åbodomen:

Supplicat sanctitati vestre deuota creatura vestra Hennynghus episcopus Aboensis, quatenus, cum ecclesia sua in vicinio paganorum situta per Ruthenos perfidos combusta sit funditis et destructa ac priuilegiis et indulgenciis papalibus spoliata [1045]

Samma dag "kungör Innocentius VI för alla kristtrogna, att han av biskop Hemming i Åbo nyligen erfarit om Åbo domkyrkas ödeläggelse genom de hedniska ryssarna ["ecclesia Aboensis que in vicinio Ruthenorum paganorum situata fore dinoscitur"], och att han därför efterskänker dem, som räcka hjälpande händer till kyrkans återuppbyggande, två år och två kvadragener av dem pålagd botgöring, under förklaring att detta avlatsprivilegium dock skall upphöra att gälla efter tio år och att almosor och fromma bidrag icke få insändas genom tiggarmunkar vid risk att då förklaras kraftlösa":[1046]

Den 23 juli 1356 låter samme påve, Innocentius VI, på konung Magnus' anhållan från Clemens VI:s register vidimera bullan av den 14 mars 1351 (se ovan) till Uppsalaärkebiskopen och hans suffragener, där denne uppmanar de rättrogna i Sverige och dess grannländer till att ta korset mot ryssarna. Den vidimerade bullan behövs för att originalet, enligt konungen, gått förlorat.[1047]

1043 Givet i Avignon 14-15 mars 1352. *Svenskt diplomatarium* VI:2 (1946-1959), s 653f.

1044 *Svenskt diplomatarium* VI:2 (1946-1959), s 654.

Svenskt diplomatarium VI:2 (1946-1959), s 820.

1046 *Svenskt diplomatarium* VI:2 (1946-1959), s 822.

1047 *Svenskt diplomatarium* VII:1 (1976), s 75f.

Påven Bonifacius IX (påve: 2/11 1389 - 1/10 1404) uppmanar i ett till biskopen i Tuy, domprosten i Skara och ärkedjäknen i Uppsala att insätta kyrkoherden i Äyräpää, Regnerus Swenonius, även till innehavare av stadsförsamlingen i Viborg. Brevet är daterat den 17 juni 1403 och där beskrivs Viborgs omgivningars utsatta läge:

> ... prope perfidas et infideles nationes et presertim contigua foret Ruthenis scismaticis ad distantiam unius miliaris aut circa in loco etiam non munito sed campestri, in quo ipse Regnerus timore infidelium seu scismaticorum predictorum, qui ut frequenter christianis conuicinis bella mouent ac uehementer persecuntur eosdem, apud ipsam ecclesiam in Egheruppe [Äyräpää]...[1048]

I medeltida franska chansons de gestes omnämns ryssarna som hedningar.[1049]

I Hermann Korners *Chronica novella* beskrivs vilka som står mot Tyska ordens trupper 1432:

> ... illi exercitui Ruthenos, Lithuanos et paganos ducatui suo vicinos adiunxit et contra Sigismundum suum adversarium castrametatus est.[1050]

Föredragningen, som inför påven Nikolaus V (påve: 6/3 1447 - 24/3 1455) den 8 mars 1449 rörde kung Karl Knutssons [Bonde] hemställningar, finns bevarat i Vatikanarkivet:

> Supplicatur s. v. pro parte serenissimi et deuotissimi e. s. Karoli, Sueorum Gottorumque regis, ...[1051]
>
> .....
>
> Beatissime pater, E. s. v. exponitur quod in diocesi Aboensi est quoddam solmpne opidum Vibergense nuncupatum inexpugnabile habens castrum, situm in confinibus christianitatis, continue pugnans et resistens ipsis crucis Christi inimicis, ...[1052]
>
> .....
>
> Verum, beatissime pater, prout supra expressum existit, dictum opidum prope Ruthenos sepe circumullatur ac obseditur Ruthernis, crucis Christi inimicis, adeo ut oportet christicolas fugere ad dictum castrum.[1053]

Enligt Karl Knutsson ligger Viborg alltså "in confinis christianitatis" där man ständigt måste bekämpa "Kristi kors fiender".

Unionskonungen Kristian skriver från Stockholms slott den 30 augusti 1463 till påven Pius II[1054] (påve: 19/8 1458 - 15/8 1464) och förklarar för påven sitt tåg till Finland:

> ---
>
> Sane cum hiis superioribus diebus pagani et scismatici Rutheni, qvi crebo fines regnorum meorum Swecie et Norwegie cum innumerabili exercitu discriminosis

---

1048 *Finlands medeltidsurkunder* II (1401-1430) (1915): 1169, s 26.

1049 M Attius Sohlman (1996), s 20.

1050 H Korner (1895), s 515.

1051 *Finlands medeltidsurkunder* III (1431-1450) (1921): 2791, s 460.

1052 *Finlands medeltidsurkunder* III (1431-1450) (1921): 2791, s 461.

1053 *Finlands medeltidsurkunder* III (1431-1450) (1921): 2791, s 462.

1054 Före valet till påve: Ennea Silvio Piccolomini (1405-1464). Beträffande honom *se* kapitlet "Goter", nedan.

> aggredi incursibus consvevere, cuncta igne, gladio et strage sevissima depopulantes, fatoque miserando sacras diripientes edes, non parcendo sexui, statui vel etati, maximam captivorum catervam sepius abducentes, Finlandiam invadere satagentes [essent], ergo enim tam importabile paganorum iugum non ferens, convocatis ex regnis meis qviritum et militarium expeditionibus, partes Finlandie, qve in frontespiciis scismatice Russie consistunt, ad interdicendum dictis scismaticis aditum ingressus.[1055]

och det brådskar med att försvara finnarnas rätta tro:

> ... ad defensionem fidei orthodoxe in dicta Finlandia urgenter, ...[1056]

Den ortodoxa tron som skall försvaras är förstås inte den grekisk-ortodoxa tron.

I *Sagan om Didrik av Bern*, som i dess nu kända form nedtecknats mellan 1449 och 1476[1057] talas om ryssarna som hedningar:

> Sidan tog hwar a*n*nars wapn oc häst/ wlffard red wt aff borgana som natten war myrkast. till en eld oc tog en logande brand. oc red mit i hären oc hedni*n*gena mente alla thz war*e* en aff thera.[1058]

När Innocentius VIII (29/8 1484 - 25/7 1492) någon gång under året 1491 skriver till ärkebiskoparna i Lund och Uppsala, samt biskoparna i Roskilde och Strängnäs berör han även i förbifarten ryssarna:

> .... et ne etiam huiusmodi litis pretextu ipse Steno [riksföreståndare Sten Sture], qvi vicinos habet christiani nominis et redemptoris inimicos Ruthenos scismaticos et a fide catholica deviantes ...[1059]
>
> .....
>
> ... licet tunc ipse Steno magnam haberet oportunitatem dictos schismaticos invadendi, quando in armis, ut prefertur, fuerat constitutus, qvia rex Moscobiae, dominus Ruthenorum schismaticorum, ...[1060]
>
> .....
>
> ... se non dedisse causam vel non habere culpam, qvi omnes magno cum desiderio et devotione singulari contra dictos schismaticos et infideles arma sumere concluserunt, qvoniam hoc anno dicti schismatici maxima damna et scandala inaudita christianis intulerunt, prout annis superioribus immediate elapsis in incendiis ecclesiarum et blasphemationibus redemptoris nostri, rapinis, cedibus, matronarum et virginum violationibus, stupris et deflorationibus in partibus pluribus ipsi Stenoni [Sten Sture] subjectis vi et armata manu intulerunt et in Karele, Iokas, Kim, Arepe, Iessekis, Kis, Fvenepe ejusdem Stenonis terris, infidelibus predictis qvasi contiguis, continuos insultus dietim facere non cessarunt crudeliter sevientes, alios eorundem gladiis, alios suspensos ad arbores, alios vero canum morsibus laceratos et alios eorundem incredibilibus tormentorum generibus occiderunt.[1061]

1055 *Finlands medeltidsurkunder* IV (1451-1480) (1924): 3211, s 212.

1056 *Finlands medeltidsurkunder* IV (1451-1480) (1924): 3211, s 213.

1057 *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), s xxxvi.

1058 *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), kap 252 s 189.

1059 *Finlands medeltidsurkunder* V (1481-1495) (1928); 4396, s 334.

1060 *Finlands medeltidsurkunder* V (1481-1495) (1928); 4396, s 335.

1061 *Finlands medeltidsurkunder* V (1481-1495) (1928); 4396, s 335.

I Riksarkivet i Helsingfors finns en anteckning från början av 1600-talet, som rör anläggningen av försvarsfästet, som fått namn av det nordiska försvarshelgonet framom andra, S:t Olof; Olofsborg 1475:

> Om Nyslotz funderingh ähr vthhuggit vthi svarte flisor såm ähre inmuradhe vthan åm salen vppå väggen äfftersk reffne ordh:
>
> Anno Domini 1475 leth iagh Erik Axelsson [Tott], riddare i Lagnö, byggia thette slåt, Gudh till loff, Christum, helga christna tro till styrkielse, och tho heet min hustro Elin Gotztaffsdotter [Niepertz] i Lagmansöö.[1062]

Påven Alexander VI (påve: 11/8 1492 - 18/8 1503) skriver till konung Maximilian I (1459-1519; tysk-romersk konung: 1486-1519; kejsare 1493-1519) och:

> ... beglückwünscht Kg. Maximilian zum Abschluss der Hl. Liga, von der er sich Sicherheit für die Christenheit sowie Widerstand gegen die Türken und alle anderen Feinde erhofft.[1063]

Vid riksdagen i Worms sluter kung Maximilian, den 7 augusti 1495, ett förbund med ett stort antal furstar. I fördragets 13 paragraf sägs:

> Ob sich yemand in hilf, rate oder ansleg der Turken ander, so mit der tat oder in ander weyse wider die christenheit, das Reiche oder die nacion geben wurde, dieselben sollen aus dem Reiche geschlossen, ir hab und guter confiscirt und dermassen offentlichen publicirt werden.[1064]

Maximilian I, som närde stora planer och förhoppningar om att inte bara bli Västerlandets kejsare, utan även återta Österns kejsarkrona med hjälp den franske konungen, gav sig tid till att också försöka hålla kristenhetens fiender i norr på avstånd.[1065]

Han skriver den 17 augusti 1495 från riksdagen i Worms till kurfurst Johann av Brandenburg, till hertigarna Magnus och Balthasar av Mecklenburg, till kung Johan av Danmark, Sverige och Norge samt hertigdömet Holstein och staden Danzig och anmodar dessa att rusta upp och komma Tyska ordens ordensmästare till undsättning mot den i Livland hotanden faran i form av storfursten av Moskva:

> Under solhem ist uns und gemainer besamlung glaublich erzelt und fürgehalten, wie in kutzer verschiner zeite der Grossfürst von Moschkau die lande zu Leyflande, so dem Teutschen Orden zugehören, an alle vewarung mit merlicher macht ubervallen und gegen andern undertanen und umbsasse, so dem Teutschen Orden zugehören, derselbigen lande mit mancherlay grausamer handlung gefarn und beschedigung zugefügt habe, daz einen yden christenmenschen erschrockenlich zu hörn ist und billich zu mitleiden bewegen;" .... "Und so *der vorgemelt Grossfürst einer grossen macht unserm christlichen gelauben widerwertig* und zu besorgen ist, daz im der berürt meister und orden, die er mit der vorberürten seiner anfechtung an gelt und macht schöpht hate, in die leng solhem seinem gewaltigen fürnemen mit widersten mage und dann derselbig meister und orden mit iren zugehorung, prelaten und verwanten uns, dem Hl. R. T. N.[Heiligen Römischen Teutsche Nation] und der hl christenhait anhengig, zugehorig und underworfen sein, deshalben uns nit gezymbt,

---

1062 *Finlands medeltidsurkunder* IV (1451-1480) (1924): 3628, s 427; Ch Lovén (1996), s 189.

1063 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 1 (1981), 145 s 206.

1064 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 1 (1981), s 559.

1065 H Angermeier (1981), s 25ff.

> ine hierinne zu verlassen, *darumb ermanen wir dich der phlicht, damit du uns,* dem Hl. R. T.N. und christlichem glauben verpunden seit, ernstlich bevelhend, du wellest zu hertzen nemen, wo der gemelt Grossfürst seinen willen in solhem erlangen zu waz swerer abbruch und nachteyl daz dem Hl. R. T. N. und *gemainer christenhait fallen, ...*-[1066]

Riksdagen i Worms vänder sig brevledes till påven Alexander VI och påminner Hans Helighet om att:

> man habe ihn oft gebeten, dem Deutschen Orden, der durch deutsches Blut durch Jahrhunderte hindurch dem katolischen Glauben Völker zugeführt und durch sein Blut *Länder Russlands aus den Händen der Ungläubigen erkauft habe, ...*[1067]

Fem dagar senare avsänds till kardinalskollegiet en likalydande skrivelse.[1068]

Den självskrivne målsmannen för kristenheten, vid sidan av påven, den tysk-romerske kejsaren,[1069] Maximilian I, vänder sig även till kung Fredinand och drottning Isabella i Spanien, den 1 september 1495, och påminner:

> Die spanischen Kgg. mögen bedenken, dass der [Deutsche] Orden immer ein Schutz gegen die Feinde der Christenheit gewesen sei und gerade in diesem Jahr vom Grossf. von Moschau mit 300 000 Mann im Ordensland Livland bedroht werde. Es liege im Interesse der ganzen Christenheit, ihm Wiederstand zu leisten, zumal man ohne Hilfe der anderen Christen diesem Tyrannen nicht widerstehen könne.[1070]

Maximilian I:s språkbruk skiljer sig inte på något väsentligt sätt från hans ordval då han två år innan vänder sig till var och en i det Tysk-romerska riket för att varna för turken:

> So zweyfelt uns auch gantz nicht euch allen sey wissend, wie der Türckisch keiser als ein veindt des namen Jesu Christi und unsers christelichen glawbens nu vil iar bisher die cristen swerlichen angefochten und vil cristenliche lande under sich bracht hat, darab billich ein yedes cristenmensch erschricken emphahen solt, als das kurtzlich in der cron Hungern und unsern erblichen landen Steir, Kerndten und Crain laider auch bescheen und vor augen ist.[1071]

Den 17 juni 1496 skriver rådet i Lübeck till rådet i Rostock och sänder med en kopia av den från svenska riksrådet anlända supliken om bistånd av de vendiska städerna mot:

> ... der unmilden, affgesunderden, boszen Russen, wii jamerliken se dat ryke Sweden to affbroke unde vornichtinge cristlikes blodes in dessem vorgangen winter averfallen vnde benotiget hebben, an uns geschicket van juw, den anderen Wendesschen stederen unde uns trostes unde hulpe begerende na lude der vordracht, eyninge

---

1066 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1199 s 938f; E Klug (1987), s 283 [mina kursiveringar].

1067 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1201 s 940 [min kursivering].

1068 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), not 1 s 940.

1069 K Hildebrand (1898), s 14.

1070 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1202 s 941 [mina kursivenngar]. Inget av det ovan anförda hindrar konung Maximilian I från att den 11 mai 1495 skriftligen av storfursten Moskva anhålla om att två augsburgiska köpmän i Novgorod måtte åtnjuta samma rättigheter som handelsmän från Lybeck och Hamburg åtnjuter (*Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1199 s 938).

1071 25 mars 1493; *Frankfurts Reichscorrespondenz* 1376-1519, 2:1, s 570f.

unde vorstrickinge tusschen deme erberorden ryke unde uns stederen gemaket.[1072]

Den 22 juni 1496 utfärdar påven Alexander VI en korstågsbulla mot ryssarna:

venerabilibus fratribus archiepiscopo Vpsalensi et episcopo Aboensi salutem etc. Ex relatione dilecti filii Hemingi Gadh, prepositi ecclesie Lincopensis, familiaris et cubicularii nostri et totius regni Suetie apud sedem apostolicam oratoris, accepimus, quod anno proxime immediate elapso, circa festum s. Andree apostoli et pluribus aliis vicibus Rutheni scismatici, Christi nominis inimici, cum sexaginta milibus hominum magnam partem Aboensis doicesis in regno Suetie constituti incendiis ecclesiarum, blasfemationibus nominis Christi et eius sanctorum, cedibus, rapinis, matronarum ac virginium illarum partium violationibus, stupris et deflorationibus ac homicidiis quam plurimum devastarunt, multa milia christianorum occidento et servituti perpetue subiciendo, adeo quod vix in partibus illis reperiatur, qui contra eosdem scismaticos pugnare et se defendere velit aut possit; et nisi de celeri et opportuno remedio provideatur, tota diocesis Aboensis et demum regnum Suetie cum terra Liuonie et provinciis ei adiacentibus per dictos scismaticos subiugari formidatur. Ea propter nobis supplicari fecerunt humiliter dilecti filii Steno Sture, dicti regni Suetie vice rex et gubernator, ac eius et regni predicti archiepiscopus, episcopi, consiliarii, qi ultra quinquaginta milia hominum hodierna die contra dictos scismaticos castrametati sunt, quatenus illis, qui in fine terrarum christianorum et confinibus dictorum scismaticorum continua bella gerendo consistunt, more pii patris compatiendo, omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus in dicto regno et terra Liuonie pro tempore existentibus, et quibusvis aliis, qui contra dictos scismaticos et ad eos compescendum et debellandum ire et pro Christi nomine contra illos bebellare uoluerint, ...[1073]

Från Viborg skriver Erik Turesson den 4 april 1503 till rådet i Tallinn:

Dat et Got vorbede, wat anval op dusse slote queme van Russen, der kristenheits vigende, und dusse slote van crudes halven gebreck hedden und se worden dar umme van der kristenheit und der cronen van Sweden gebracht, wo jwe ersamheit und de stat Revel dat vorantweren kunden, worde gy wol to. Und do ok helt ik jw ersamheit dar al vernuftich to, dat gii my dar mede bodenken scholden, dat ik so arch und unkristlik scholde wesen, de Russen und unkristene tegen de kristenheit besterken, dat my Got vorbede. ... Dat mach Got weten, alle kristene und wyse lude, dat ik nicht so geck scholde wesen, den Russen und unkristenen salpeter eder were vorkopen.[1074]

Den 5 februari 1505 återkommer Erik Turesson med en skrivelse till rådet i Tallinn:

.....

Mig hopes jag är en cristen man ock wet huad jag skall göre eller lothe; ty akther ecke jag eller will Hans Elsebet eller nogen annen tilstedie naged godz före jn oppa the Rydzer, thet cristendomen komber till skada. Ock sitter jag sa när the hedninge ock Rydzer som j ock akther ecke faa min fiende swerd j hender.[1075]

Åbobiskopen Johan skriver den 12 mars 1509 till Svante Nilsson [Sture] om ryssarnas infall i Finland:

1072 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930): 4681, s 28.

1073 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930): 4682, s 29.

1074 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930): 4970, s 251ff.

1075 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930): 5102, s 363f.

> Teckes edher verdighetz herredöme vilie vethe, at wi finge nw för nogre faa daghae sorgelige scriffuilse fran then gode herren her Eric Turesson om Gudz och crisnehetzens fiender the omilde Rydzer, hulke aere upreste meth alle macth, göre infal och forderff pa thenne fatige landzende i moth there besacth feligh dagh och korskysningh som edher herredöme förnimendes varder yterligere af thette jnlycthe for:de her Ericx breff.[1076]

För Åbobiskopen är ryssarna alltså ännu 1509 "Gudz och crisnehetzens fiender".

När riksföreståndaren Sten Sture tre år senare [29 september 1512] under en vistelse i Finland tillsammans med sex herrar ur rådet skriver till Gunnild Johansdotter är ryssarna fortfarande: ".... cristendompsins hetzskelighe fyendhe the omildhe Rytzer, ..."[1077]

Kejsar Maximilian I intog en fientlig inställning till den polske konungen Sigismund I, enligt egen utsago pga Sigismunds inställning till Tyska orden.[1078] När kejsaren 1514 stod i beråd att ingå ett förbund med det moskovitiska riket för att motverka Polens inflytande vände sig Sigismund I till den ungerske konungen Wladislaus för att denne skulle förhindra kejsaren att fullfölja sina planer.[1079] Kung Wladislaus sände Albrecht Rendell till den tysk-romerske kejsaren med följande allvarliga vädjan:

> Der Kaiser möge bedenken, dass Ungern und Polen die Thore und die Schutzmauer zugleich wieder die Ungläubigen seien, und dass, wenn diese beide Reiche von den Christen selbst Schaden nehmen würden, Verderbenü ber die ganze Christenheit hereinbrechen könnte.[1080]

Och inte är ryssarna mer kristna för Sten Sture när han fyra år [25 juli 1516] senare tillskriver Sten Kristersson [Oxenstierna] för att denne tillsammans med det övriga rådet måtte snarast infinna sig i Telge för att överlägga:

> huruledis betzst och nyttheligest richesins alles vares och then menige manntz besthe och langlige bestand nw fforetages skal med kong Cristiern aff Danmarch och emellom the omilde affskorne rtzer, then helge cristne troes oppenbarlige hetzske fiendher och Suerigis riches, som nw aldrastörsthe macth oppa liggher[1081].

Den italienske biskopen av Nocera, Paolo Giovio [latiniserat: Jovius] (1483-1552) skrev om tsar Ivan III Ivanovitj' (1505-1533) ambassads besök hos påven Clemens VII (påve: 19/11 1523 - 25/9 1534) i Rom. Biskop Giovio var såväl Leo X:s [Medici] (påve: 11/3 1513 - 1/12 1521) som Clemens VII:s förtrogne.

Om ryssarna skriver han i en antikiserande engelsk översättning:

> After this, the warre waxed hot betweene him and Sigismunde the kyng of Polonie [Sigismund I[1082] "den Gamle" (1467-1548), konung av Polen och storfurste av Litauen (1506-1548)]: who obteynyng the victorie agaynst the Moscouites at Boristhene, supplications were decreed in Rome for the ouerthrowe and vanysshyng the

---

1076 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518); 5372 s 15.

1077 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5611 s 204f.

1078 J Fiedler (1863), s 183.

1079 J Fiedler (1863), s 203; E Klug (1987), s 277.

1080 J Fiedler (1863), s 203; E Klug (1987), s 277.

1081 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5890 s 433.

1082 Polska: Zygmunt I.

enemyes of the Christian fayth, whiche thing greatly alienated both kyng Basilius himselfe, and all that nation from the Bysshoppe of Rome.[1083]

Biskop Jovius' bok fanns även i Johan III:s bibliotek.[1084]

Frågan om huruvida det var nödvändigt att döpa om ortodoxa trosbekänare dök gång efter annan upp i Polen. Första gången den aktualiserades var 1386 då Polen och Litauen ingisck en personalunion. Kung Jagełło hade året innan förbundit sig att låta döpa sin egen familj, hela adeln och hela befolkningen i den katolska tron. Hans blivande gemål, Sońka Holszańska, en släkting till storfurst Witold, låter döpa om sig. Jakub Sawicki slår fast att majoriteten av Polens prelater under 1400-talet ansåg att ett nydop av grekisk-ortodoxa var en självklarhet.[1085] Ett omfattnade omdöpande försiggick även i hela området.[1086] Termerna "rutheni" och "schismatici" är synonymer i polska källor från det femtonde och sextonde århundradet.[1087]

Provinsialkonciliet i Wielu-Kalisz år 1420 behandlade denna fråga som ständigt var aktuell. Rubriceringen i artikel 38 är mycket talande:

Qualiter scismatici ad baptismum admittantur

och den därunder följande texten:

Item nullus admittat seu acceptet ad baptisandum aliquem puerum scismaticum vel alias infidelem ante legittimam aetatem, nisi assit consensus parentum ipsius.[1088]

Som Sawicki påpekar är det inte frågan om små barn, utan personer, vilka undfått dopet av "skismatiska" präster. Författaren till artikel 38 ser ingen anledning till att motivera varför de ortodoxa bekännarna bör döpas på nytt precis som de otrogna (vel alias infideles).

Den 9 augusti 1515 skriver den polska kyrkans primas Johannes Łaski:

Nec non tam baptismus, quam alia sacramenta in eisdem schismaticis et Ruthenis ad catholicam fidem redeuntibus, [si] iuxta ritum Romanae Ecclesiae servari solitum, seu toleratum baptisarti seu confirmati aut ordinati non fuerint, reiterari et etiam ab ordinariis absolvi ...[1089]

Även när någon ensam ropandes röst i öknen hörs om att ryssarna inte bör betraktas som hedningar, såsom holländaren Albertus Pighius (c 1490-1542), som 1543 under pseudonymen Albertus Campensis lät publicera ett brev

---

1083 P Jovius (1852), s 230f. - Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var krosten och vem som inte var det." [Min översätting av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254-255).

1084 S Lindberg (1937), s 216.

1085 J Savicki (1967), s 143.

1086 J Sawicki (1967), s 143.

1087 J Sawicki (1967), s 143.

1088 J Sawicki (1967), s 144.

1089 J Sawicki (1967), s 145.

han skrivit till påven Clemens VII (påve: 19/11 1523 - 25/9 1534)[1090] där han om Vasilj III säger att denne är:

> ein und freundlich gesinnter christlicher Fürst

som med orätt:

> von uns für einen Schismatiker und fast für einen Heiden gehalten werde.[1091]

Stanisław Ozechowski, en polsk katolsk präst med en rysk mor, gav 1544 i Krakow ut en skrift med titel *Baptismus Ruthenorum*. I denna vände han sig med eftertryck mot praxis att omdöpa ryssar. Vid biskopssynoderna i Przemy',s l år 1546 och 1550 diskuterades enligt Sawicki frågan fortfarande livligt. Okänt är däremot huruvida något beslut fattades i frågan.[1092]

1556 skickar Gustav Vasa en beskickning till drottningen av England för att understryka vilken skada den engelska handeln med vapen och ammunition till Ryssland över Vita havet åsamkar hans rike[1093].

Den 26 februari 1556 skriver Gustav Vasa från Åbo ett öppet brev till "präterskapet och menige man i Helsingland" om Finland som

> aff menige christenhetens fiender the omilde Ryddzer, som sigh företagit haffve thenne fatige landzenden Finlandh medt mordh, roof och brandh och ödeläggie både medt mendz, qvinners och barns förödelse.[1094]

Efter en närmast apokalyptisk vision sammanfattar konungen:

> Och vore ganska önckeligit till beklagandes, att thet någen tijdh skee skulle, thet the rydzers önckelige och ochristlige tyrannij skulle få macht utöffver thene gamble christene landzende, som framfarne christne konunger för många hundrede åhr sedhen haffve bracht under Sveriges crone och undder chritendome ....[1095]

På sommaren (8 juni) 1556 rinner kung Gustavs sinne till pga menige mans i Vestergötland "ovillighet vid knektutskrifningen":[1096]

> Så ähr och icke lithe sorg att tencke opå, thet *rydzer, turcker och andre hedningar* skole haffve mere trohet och välvillighet udi sigh emot theris fäderneslandh och öffverhet, än the christne, ty hoss the rydzer ähr en sådane hörsamhet emot theris öffverhet, att så snart en aff öffverhetenes then ringeste tiänare kommer udi en by och giffver allenast ett roop och anskrij ifrå sigh, dhå ähre alleman redebogne medh theris fulle verijer att affverije theris fäderneslandz skade och förderff, ...[1097]

1090 Pighius hade stått Clemens VII:s företrädare påven Hadrianus VI (9/1 1522 - 14/9 1523) nära (A Kappeler (1972), s 25).

1091 (A Kappeler (1972), s 25).

1092 J Sawicki (1967), s 145f.

1093 E A Bond (1856), s XVI.

1094 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 115; L Tengström (1983), s 64.

1095 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 116; L Tengström (1983), s 64.

1096 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 330-334.

1097 *Konung Gustav den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 333 [*min kursivering*]. - Jmf prof Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var krosten och vem som inte var det." [Min översätting av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaroman-

För Gustav Vasa [eller åtminstone för hans inrikes propaganda] är ryssen en hedning, som överfallit "thette christelige landet, som ähr Findlandh".

I en instruktion för doktor Arnold Rosenberger och M. Martin Helsing vid deras beskickning till drottningen av England utfärdad på Gripsholm den 9 september 1556 skriver kungen:

> Om några framsetninger och spörsmåell och hvadt ther på svares skall.[1098]
>
> ...
>
> Hans M:tt önsker och utaff hierthet, att alle christne herrer, furster och potentater ville fliteligen betencke och öffverväge, hvadt menige christenhetens gagn och bäste udi thenne farlige tijdh fordrer, och förthenskuldh holle fredh och enighet medh hvar annen och vende theris krigzmacht emot turcker, sarracener och andre hedninger, hvilcke sigh fast beflite christenheten att betryckie dem henne all skade och förderff tilfoge etc."[1099]

Flygskriften "Warhafftige und erschröckliche Zeitung/ von dem grausamen Feind dem Moscowiter", som gavs ut under det livländska kriget 1563, berättar om ryssarnas grymheter vid erövringen av den vitryska staden Polotsk och den därpå följande fördrivningen av stadens invånare. Den avslutas med bön där man ber Gud om hjälp mot hedningen.[1100]

Tolv år senare, under samma krig, 1575, gavs den vittberömda "New Lied von dess Moscowiters grewliche Tyranney unnd wüten" där en viss Alexander Egendörffer i 32 strofer låter förstå att ryssarna inte är några riktiga kristna. Den ryske tsarens krigslist går ut på att så fort Tallinn tagits kommer han att överge sin förmenta kristna tro.[1101]

Filip II:s sändebud, kapten Francisco de Eraso, mottogs i audiens av Johan III den 8 juni 1578, och den svenske konungen har övermäktiga svårigheter att hålla inne med sina känslor gentemot storfursten av Moskva och hans rike:

> Bland annat som konungen talade med mig, beklagade han sig en gång sägande att kejsaren [den tysk-romerske] underhandlade om att bortgifta sin syster med storfursten af Moscovia. och för att kunna verkställa det, hade nämde furste insatt i kloster den hustru som han hade, liksom han förut gjort med två stycken, och föregivit att hon vore hedning och *äfven annat, som jag för anständighets skull ej skrifver till Ers Maj:t.*[1102]

Den tysk-romerske kejsaren, Ferdinand, skriver till drottningen av England den 17/8 1559:

> He hopes that Firstenberg may be able to repulse the Muscovites, and keep so great a danger from Christendom; still his forces are too small to contend against the power of so great a Prince without external help. ... It was intended also to ask the Queen and other Christian Princes, whom the danger as much affected as the Emperor, to assist in repelling the Muscovite ... . If he [the Muscovite] shall conquer

---

tiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f).

1098 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 516.

1099 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 517f [mina kursiveringar].

1100 A Kappeler (1972), s 34. - Staden återtogs av den polske kungen Stefan Bathory sexton år senare, 1579. Vid Polens första delning införlivades staden med det ryska imperiet.

1101 A Kappeler (1972), s 48.

1102 [E Hildebrand] (1886), s 18 [*min kursivering*].

> the Livonias he will not be content, but will turn his arms against, the Queen and other Christian Princes; ... He [the Emperor] therefore begs she will consider all this, especially the danger that might arise to the Princes of Christendom, and afford him all the assistance in her power by counsel and by sending Envoys, which if she does he will be for ever grateful.[1103]

Kejsar Ferdinand I påminner följande år den engelska drottningen om den tyska städernas beslut i Augsburg 1559, i ett brev daterat 28 juli 1560:

> ... it was resolved that the aid should be granted the order [Tyska orden, Svärdsorden], if the Prince of Muscovy persisted in keeping posession of these districts. It was further decided that all Christian Princes should be solicited herein to afford some assistance.[1104]

Följande år hör rådet i Hamburg av sig i samma ärende, brevet är daterat den 14 april 1561.[1105] Den 30 april sammar år skriver rådet i Köln till samma adressat i samma ärende.[1106]

Den 6 maj 1561 svarar drottningen av England rådet i Hamburg:

> Has received their letter of April 14th, and assures them on her royal word that all the arms and munitions shipped in her name from Hamburg are intended solely for the defence of her realm. Desires that the author of the rumour that they were intended for the Muscovites may be sought out and punished, and that the import of this dispatch may be widely made known.[1107]

I samma ärende skriver kejsaren Ferdinand I den 31 maj ånyo till drottningen av England.[1108]

För den 8 juli 1561 finns i *Calendar of State Papers* 1561-1562 följande notis under rubriken Exportations of Arms into Russia:

> It having been reported in foreign ports that a great part of the arms which the Queen had caused to be made in Germany had been transported into Russia, to the Damage of Christendom, the Queen hereby causes proclamation to be made that the said rumour is false, vain, and malicious.[1109]

Kung Sigismund av Polen skriver 1569 till drottning Elisabeth av England som svar på drottningens klagomål över att engelska handelsfartyg tagits i beslag då de seglat på Narva:

> ... so that none of the subjects of your Majesty hereafter presume to use the navigation of the Narve, forbidden by us, and full of danger, not only to our parts, but also to the open distruction of all Christians and liberall [free] nations.
>
> Therefore we that know best, and border upon him, do admonish other Christian princes in the time that they do not betray their dignity, liberty and life of them and their subjects, to a most barbarous and cruell enemy; as we can no lesse do by the duty of a Christian prince. For now we do foresee except other princes take this admonition, the Muscovite, puffed up in pride with those things that be brought to

---

1103 *Calendar of State Papers* 1558-1559, s 484-485; L Tengström (1983), s 66f.

1104 *Calendar of State Papers* 1560-1561, s 204; L Tengström (1983), s 67.

1105 *Calendar of State Papers* 1561-1562, s 59; L Tengström (1983), s 67.

1106 *Calendar of State Papers* 1561-1562, s 90; L Tengström (1983), s 67.

1107 *Calendar of State Papers* 1561-1562, s 102; L Tengström (1983), s 67.

1108 *Calendar of State Papers* 1561-1562, s 126-127; L Tengström (1983), s 67.

1109 *Calendar of State Papers* 1561-1562, s 171; L Tengström (1983), s 67.

> the Narve, and made more perfect in earlike affaires, with engines of warre and shippes, will make assault this way on Christendome, to slay or make bound all, that shall withstand him; which God defend! With which our admonition divers princes already content themselves, and abstaine from the Narve[1110].

Ännu i ärkebiskop Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571 likställs ryssar och hedningar i kapitlet "om vppenbara Skrifft":

> Kyrkian må wäl warda them på någhon tijdh, hwariom som hans saak är til, förbuden, doch mågha the wäl wara inne när Gudz ord predicas, Ty *thet warder ock Rydzom och Hedningom tilstadt*, Ja Kyrkian skal förbudhen warda icke allenast them, hwilkas last nu alleredho är worden vppenbar, vthan iemwel ther någhor är kommen j stoort rychte och klander för någhon last, honom skal Kyrkian ock förbudhen warda, så lenge han haffuer ther före giordt sigh frij.[1111]

Från den 7 oktober 1571 finns i Riksregistraturet upptaget ett yttrande av Johan III om Finland vilket citerats i *Åbo Tidningar* 9 (1782: 42) och där kungen talar om risken för att Finland skulle komma i hedninga händer. Därmed kan han bara avse ryssar:

> Finland är icke utom Rijkes: utan then störste och förnemste landzände, som hörer till Sweriges Crone, hafwer och thesligest uti månghundret åår warit therunder, ät thertil med et sådant nyttigt landh, theraf Sweriges Rijke hafwer både i then förledne Danske fegde och eljest bekommit thes störste undsättning fram för ifrå några andre landzorter här i Rijket. Och efter the altijh hafwa warit Sweriges Rijke huld och troo som i förberörde landzände hafwa warit boendes, hwilket the och med gerningen i then framledne fegde hafwe bewijst, både med lijf, godz och ägoodeeler, så wore icke Christeligit, at the hjelpelöse skulle blifwe förlatne och *komme i hedninge hender*, utan H. K. Maj:st achtede med Gudz Nådige tilhielp them til thet ytterste förswara.[1112]

Till valriksragen i Polen i april 1573 skickade Johan III en stor svensk delegation, omfattande 73 personer, under ledning av Hogenschild Bielke.[1113] Konung Johans ständige legat i Polen, Anders Lorichs, läste upp de svenska legaternas tal:

> En broderlig vänskap hade alltid rådt mellan den aflidne polske konungen och hans svåger, k. Johan, och ett förbund var dem emellan beslutadt mot Ryssland, men som dock genom k Sigismunds hastigt inträffade död ej hann af denne bekräftas. Ett anfallsförbund mot Ryssland ville nu k. Johan erbjuda Polen och vore ett sådant förbund nyttigt för Polen och gagneligt för hela kristenheten och derför äfven Gudi behageligt.[1114]

Giles Fletcher, som var bror till Londonbiskopen Richard Fletcher, betraktar i sin *Of the Russe Commonwealth* ryssarnas hantering av sina anhöriga som närmast hedninska:

> When any dieth they have ordinary women mourners that come to lament for the dead party and stand howling over the body after a profane and heathenish manner, sometimes in the house, ...[1115]

1110 E A Bond (1856), s XVIf.

1111 L Petri ((1571) 1932), s 80 [*min kursivering*].

1112 S 335-336 i *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* [Åbo Tidningar] 9 (1782:42). Åbo 17/10 1782 [min kursivering].

1113 F Ödberg (1893), s 5f.

1114 F Ödberg (1893), s 8.

1115 G Fletcher ((1591) 1968), s 235.

Hertig Karl förhör på julaftonen 1590 Erich Lassota von Steblau [Steblow] († 1616) i Uppsala slott om dennes egentliga uppdrag. Med brev och instruktioner från ärkehertig Maximilian och rekommendationsbrev från kejsar Rudolf var han från Prag på väg till ryske tsaren[1116], men blev med sitt följe infångad av svenskarna i trakten av Narva. Under det långa förhöret frågade hertig Karl honom uppretat:

> ... Es wer desto erger, das man mit einem solchen Unchristen und bluthund ein dergleichen vernehmen hette, welcher, wen die Schweden mit Ihren guet und bluet nicht abgewhret hetten, schon lengst sein läger mitten in Teutschlandt aufgeschlagen hette, Aber werdet Ihr Österreicher uns Schweden, den Reuszen uber den Halz hezen, so wollen wir Euch Türken und Tarttern auf den Koppff, Wir wöllen sehen, wie wir uns des Reuszen erwehren, beist Ihr euch hernachen, mit Türken und Tattern, ...[1117]

Eller med hertig Karls fars, Gustav Vasas, ord vilka jag lånat till denna avhandlings titel: ".... muschovite[n] .... turcken icke olijck, ..."[1118]

Petrus Petrejus skriver i sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) om ryssarnas syn på sig själv och "andra kristna":

> The Muskowiter mena och tänckia/ alla bådhe Andelighe och Werdzlighe/ at the allena äre the sanskylligaste Christne/ oc beröma sigh allena rätt dyrka och ähra then alzmechtigste leffwandes Gudh/ oc skälla oss/ sampt andra werldenne för hedningar/ kättare och ochristna/ och the som Gudh intet rätteligen dyrcka/ uthan honom förachta/ och icke hafwa then rätta sanskylliga Lära/ thet gamba nyia Testamentet förkasta/ och äre ther ifrån wordne affälige. Derföre ther och någon funos/ som the wille annor Religion och Lärdom förkunna tilkänna giffua/ så wela the then platt intet achta eller höra/ utan göra af then spott och gabberij/ och holla then aldeles wilfarande och affgudisk/ som är upfylt med lögn och bedrägerij/ och hielper ingen ting til at wela rätta them i saken/ om the än aff then helga skrift medh godh skäl warda öffwertygande.[1119]

I samme författares 1677 på nytt utgivna Doct: Nicolai Ravaldi Archiepischopi Vpsaliensis, herliga oratio, om Swea och Götha Rijkers/ sampt thesz konungs Stoormächtigheet och Bedreff: Som Anno 1440. in Concilio Basiliensi hollin är. Tä han then Stoormächtige Furstes Herr Erichs then XIII.

1116 Grünhagen (1883), s 793; A Hahr (1908), s 194.

1117 Erich Lassota von Steblau [Steblow] (1866), s 146f. - Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254-255). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden perivihollisiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221). - Professorn i medeltidshistoria vid Odense universitet, Tore S Nyberg, faller i den grop prof Matti Klinge grävt: "Man muss in Schweden gewusst haben, dass die Russen sich zum griechisch-ortidoxen Christentum bekannten und also nicht *in paganismo* lebten" (T S Nyberg (1989), s 255).

1118 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469.

1119 P Petrejus (1615), s 26.

Swerikes/ Göthes och Wendes Konungs/ Sändebudh war. Beskrefwit aff Petro Petreio Ubsaliensi gör författaren försöket att påvisa att de asiatiska folken var notoriska hedningar, som måste tvingas till att uppföra tempel:

> Somlige genom odygder/ såsom Erostratos [Herostratos], hwilken therföre stack elden på Dianske Ephesinae sköna och mycket kostwärda Tempel (som wåre Göther twnigade the Asianer upbyggia j tuhundrade åhr) at hans nampn måtte bekomma rum i Chrönikorna.[1120]

Under ortodoxins storhetstid använde man fortfarande begreppet "hednisk" och "hedning" om de grekiskortodoxa trosbekännarna. Efter att Johannes Gezelius tillträtt som superintendent i Narva 1681 uppgjordes ett omvändelseprogram för ingermanlänningar och votisker, vilket stod i strid med bestämmelserna i Stolbovafreden[1121]. Guvernören över Ingermanland, Göran Sperling, utfärdade den 12 maj 1684 ett manifest med vilket han vill låta tvångsundervisa och "leda de uti hednisk villfarelse stadda s k ingrikor och watialaiser till deras rätta salighetsväg och till vår frälsare Kristi sanna kunskap"[1122] Katekesen gavs ut på ryska, svenska och finska skriven såväl med latinksa som kyrilliska bokstäver. Även en finsk katekes tryckt med kyrilliska bokstäver, vilken generalguvernören över Finland Per Brahe föreskrev skulle användas i "de under hans styre lydande Grekiska församlingarna".[1123] Professor Johan Jakob Tengström (1787-1858) gör inga försök att dölja sina sympatier för tilltaget: "Men såsom hvarje försök till utbredande af upplysning möttes af de råaste fördomar, ..."[1124]

Baron Huyssen, i tjänst hos Peter den Store, rekapitulerar 1700 att den ryska delegationen vid gränsdiskussionerna i Neuhaussen 1676 anfört klagomål mot att svenskarna skulle befordrat till trycket böner på tyska och svenska där man bad om att Gud måtte bevara för turken och ryssen, "als ob die Russen keine Christen und Feinde des christlichen Namens wären"[1125].

von Haven ger 1747 en "förklaring" till ryssarnas hedniska dispositon i *Nye og forbedrede Efterraetningaer om det russiske Rige. Efter nöyere Kundskab som han har indsamlet paa hans sidste reyse* II:

> Til det tredie og sidste Slags [Folk] henhörer alle Venderne, saasom Russer, Letter og Kurer, Polakker, Böhmer, og Slavonier, hvis förste Stammer kunde vel med stor Rimelighed holdes for at vaere de ti Israeliske, og beblandtes med Hedningerne.[1126]

Tryckorten Köpenhamn kan ge en ledtråd till varför alla "vender" [slaver] buntas ihop.

1120 (1677), opag [s 7].

1121 JJ Tengström (1933), s 34.

1122 C Öhlander (1900), s 129; J J Mikkola (1939), s 160.

1123 JJ Tengström (1933), s 42f.

1124 J J Tengström (1833), s 43. Detta skriver professor Tengström när storfursten till Finland, tillika tsar av Ryssland, är universitetskansler och överhuvud för den evangelisk-lutherska kyrkan i storfurstendömet Finland. Jmf J J Tengströms språkbruk med det som användes under den naturaliserade andliga misär som kommit att kallas finlandisering.

1125 H Doerries (1939), not 394 s 147. - Georg von Rauch kommenterar med: "wie sie im 16. Jahrhundert stets üblich gewesen war" (G von Rauch (1952), not 19 s 191).

1126 P von Haven II (1747), s 107.

Professor Kauko Pirinens analys av motsättningarnas avgrundsdjup:

> Uskonnollista eroavuutta tähdentävä propaganda vain nosti tämän vastakohtaisuuden tunteet ikäänkuin korkeammalle tasolle. Keskiajalla toistetulla sanonnalla, että elettiin uskottomien venäläisten kidassa (in faucibus infidelium Ruthenorum) sisältyy jo ajatus suomalaisten etuvartioasemasta . Ruohonjuuritasolla taas poliittinen raja jyrkkeni uskontorajan johdosta, niin että tämä eroavuus tunnettiin varsin syvälliseksi vielä senkin jälkeen kun poliittinen raja oli muuttunut. Tämän eroavuuden voittaminen on vasta viime vuosisadalla alkaneen sivistystyön tulosta.[1127]

illustreras väl av Rebecka i Johan Ludvig Runebergs *Älgskyttarne* (1832), som kallar gårdfarihadlaren Ontrus för okristlig hedning:

> Tygle den onde din hädiska mund, långskäggiga odjur!
> Fick jag väl njuta en blund för hans ogudaktiga krumsprång!
> Får jag väl någonsin ro, om jag låge från dygn och till dygn här?
> Ve, att den dag jag skådat, då du, okristliga hedning,
> Landet till styggelse tågar omkring![1128]

Sannolikt var Ontrus inte ens ryss, utan fjärrkarelare, men han var grekisk-ortodox trosbekännare, vilket är orsaken till att Rebeca kallar Ontrus "okristlig hedning".

Även för vinterkrigets finska här var ryssen som "hedning" en realitet. Nedan ett citat ur ett publicerat brev från fronten daterat den 19 december 1939:

> Tahdon mitä lämpimmin kiittää Teitä rakkaat ystävät siitä erikoisen tervetulleesta ja mainiosta joululahjasta, jonka eilen sain vastaanottaa. Toivon Teidän saavan viettää rauhallisen jouluviikon ilman ryssäntervehdyksiä. Antakoon Jumala meille rohkeutta ja voimaa ajaa pakanat pois rakkaasta synnyinmaastamme.
>
> Teidän M. H:senne[1129]

I en stort upplagd intervju med Jean-Louis Gouraud[1130] i *Jeune Afrique* i oktober 1995, rubricerad "La Russie c'est l'Afrique!", 35 (1995:1813) hävdar Gouraud att varken Afrika eller Ryssland ens i dag är kristna. Afrika är animistiskt och Ryssland är, enligt Jean-Louis Gourauds mening Anno Domini 1995, egentligen fortfarande schamanistiskt.[1131]

1127 K Pirinen (1987), s 47.

1128 J L Runeberg ((1832)1963), s 46.

1129 T Huuhtanen (1984), Kok 106; 19.12 -39.

1130 Jean-Louis Gouraud var redaktionschef för *Jeune Afrique* åren 1968 och 1975.

1131 "Les Russes, comme les Africains, n'ont pas bien assimilé le fait que la richesse d'une nation n'est pas liée au hasard, à la générosité de la nature - sinon le Zaire serait plus riche que la Suède, le Gabon plus prospère que la Suisse! -, mais au travail de ses habitants.
L'explication de ce phénomène, ce n'est pas que les Africains ou les Russes soient plus beêtes que les autres. C'est qu'ils ont une autre vision du monde, une vision animiste, chamaniste, selon laquelle ce n'est pas l'homme qui domine la nature, mais la nature qui domine l'homme" (*Jeune Afrique* 35 (1995:1813), s 80).

DEN "KRISTNA VÄRLDEN" VERSUS RYSSARNA

Att begreppen "*christianitas*" och "*romanitas*" blev organiskt sammanväxta var ett verk av Tysklands apostel, S:t Bonifatius (c 680-755) och påven Gregorius I (påve: 3/9 590 - 12/3 604).[1132] Redan under 700-talet e Kr var motsättningen mellan "*Romani*" och "*Graeci*" märkbar för samtiden.[1133] Som Walter Ullmann uttrycker saken: "In brief, a Christian was a Roman".[1134] Den romerska kyrkan uppfattades av den västliga samtiden som "*fons vivus*" och "*fundamentum fidei*".[1135] För Karl den Store (742 (747?) - 814) var Europa synonymt med "*imperium christianum*"[1136] och "*Romanitas*" och "*Christianitas*" var för honom tautologiska begrepp.[1137] Dessa begrepps sammansmältning exemplifieras av att i en del böner, t ex i *Sacramentarium Gelasium* ersattes "*romani*" med "*christiani*".[1138] Karl den Store betraktade det Bysantiska riket knappast ens som kristet. Alluderande på den bysantiske kejsarens anspråk på att vara en apostels like skrev Karl till sin motpart i Bysans att avståndet mellan kejsaren i Bysans och en apostel är lika stort som mellan helgon och syndare.[1139] Karl den Store såg på det östliga imperiet som en döende, degenererad megalomani.[1140]

Redan före kyrkosplittringen 1054 var misstron båda sidor emellan stor, men kanske särskilt Roms misstro mot Konstantinopel.

Redan under ikonoklasmen i slutet av 700-talet användes inom den västliga kyrkan beteckningen skismatiker om den ikonoklastiska hållningen i bildstriden.[1141]

I anslutning till konciliet i Worms 868 formulerades på påvligt initiativ den västliga kyrkans svar mot "grekernas dårskaper" och avslutades med att man tillbakavisade "grekernas kätteri" man beskrev "grekernas" uppfattningar med ett i religiösa sammanhang ovanligt språkbruk; man talade om det löjliga [ridiculosa] i grekernas uppfattningar.[1142] På påven Nikolaus I:s (påve: 24/4 858 - 13/11 867) initiativ sammanställde Ratramnus av Corbie († efter 868) och biskop Aeneas av Paris argumenten mot "grekerna".[1143]

1132 W Ullmann (1955), s 61, 88.

1133 W Ullmann (1955), s 62.

1134 W Ullmann (1955), s 62.

1135 W Ullmann (1955), s 65.

1136 W Ullmann (1955), s 105. - Själv betraktade sig de frankiska kungarna sedan Pippin III:s, den Lilles [fr Pépin le Bref] (c 715-768; frankisk kung 751-768) dagar inte som vilka kungar som helst, "sondern David *Rex* der Christenheit, als solcher *fundamentum et caput omnium Christianorum* (E Ewig (1956), s 52).

1137 W Ullmann (1955), s 88. *Se även* J Strzelczyk (1993), s 203f.

1138 W Ullmann (1955), s 89.

1139 W Ullmann (1955), not 2 s 104.

1140 W Ullmann (1955), s 104.

1141 K Herbers (1993), s 66.

1142 K Herbers (1993), s 51. - "*Haec igitur contra Graecorum haeresim et illorum frivolam reprehensionem nos in credulitate scilicet nostra reprehendentes et in caeteris causis, quae plus ridiculosa sunt quam sapientiae intellectui ponenda construximus*" (K Herbers (1993), not 2 s 51).

1143 K Herbers (1993), s 51.

Rubriceringarna "Responsio contra Graecorum heresim", "Contra Graecorum opposita" och "Liber Adversus Graecos" visar tydligt skriftens karaktär och innehåll.[1144]

Biskop Aeneas ställer Oriens och Occidens mot varandra och gör koflikten till en strid mellan Graecia å ena sidan, och Romana ecclesia och alla latintalande folk å den andra.[1145]

I den skriftliga dokumentationen betecknades "grekerna" genomgående som skismatiker.[1146]

Georg Vernadsky beskriver den utdragna övergången till kristendomen i Ryssland:

> If even among the Russian upper classes pre-Christian notions were strong two centuries after Russia's conversion to Christianity, the lower classes, especially in the rural districts, continued at that period to live spiritually in the pre-Christian traditions, only slightly affected by the outward forms of Christianity. The result was the so-called 'doublefaith' (*dvoeverie*) about which we find so many complaints in the Russian church literature, especially in the sermons, not only of the Kievan period but of the Mongol and Muscovite periods as well. People were baptised and performed some of the Christian rites, but continued secretly to invoke the old Slavic gods and to sacrifice to Rod and Rozhanitsy. As a matter of fact, in the Kievan period, the people in the rural districts could not even have been blamed for this since the Church was not able to provide them with enough parish churches and priests. It is only by the sixteenth century that the network of parish churches was established in rural areas, so that the church authorities could at least insist on regular attendance at church services and on a stricter performance of church rites. Church weddings now were considered indespensable.[1147]

Alfred Jensen menar också att det

> framgår av Igorkvädet en tydlig bekräftelse på de mytologiska föreställningar, som voro rådande i det gamla Ryssland, och dessa antydningar hava ett större historiskt värde än de jämförelsevis mycket glesa kvarlevorna av fornslaviska myter i de ryska bylinorna (folkepiken), ty här kan man för deras befintlighet fastställa en bestämd tidpunkt, som i sin ordning visar, huru segt de hedniska traditionerna fortlevde i Ryssland, fastän landet blifvit officiellt kristnat inemot två hundra år före Igors tid.[1148]

Redan *Nestorskrönikan* gisslar den ryska kristendomen:

> Vi kalla oss kristna, men leva som hedningar. Ty månne vi icke leva på hedniskt vis, om vi tro, att vissa möten båda ont? Om någon möter en munk, eller en vildgalt eller ett svin, så vänder han om - är icke detta hedendom? Ty det är ett påfund av djävulen att hålla sådant för varsel. Några tro också på nysning, fastän detta blott sker för att bevara huvudet friskt. Men med dessa ord och andra oseder lockar och tubbar oss djävulen från Gud, medels hornlåtar och gycklare, strängaspel (*gusli*) och pingstfester. Vi se lekplatserna nedtrampade, och människorna där äro så hoppackade, att de trampa varandra på fötterna. Där uppföras skådespel, som äro påhittade av djävulen; men kyrkorna stå tomma, och då bönestunden är inne, anträffas få i kyrkorna. Fördenskull få vi av Gud allehanda straff och krigiska anfall.[1149]

1144 K Herbers (1993), s 52.

1145 K Herbers (1993), s 52.

1146 K Herbers (1993), passim.

1147 G Vernadsky (1959), s 315f.

1148 A Jensen (1908), s 11.

1149 A Jensen (1908), s 9. - Nestorskrönikan torde ha tillkommit kort efter 1110 (A Angenendt (1984), s 290).

Kort efter brytningen mellan den latinska och den grekisk-ortodoxa kyrkan 1054 börjar redan tidigt på 1100-talet framträda antydningar på en västlig kulturdemarkation. I avsikt att ge Karl den Stores usurpatoriska avsikter gentemot Bysans[1150] en teologisk sanktionering[1151] skriver Otto [av Freising] (c 1114-1158)[1152], biskop i Freising 1137, skriver i sin *Chronica sive historia de duabus civitatibus*[1153]:

> Hinc translatam esse scientiam ad Grecos, deinde ad Romanos, postemo ad Gallos et Hyspanos diligens inquisitor rerum inveniet. Et notandum, quod omnis humana potentia seu scientia ab ori8nte cepit et in occidente terminatur, ...[1154]

och längre fram:

> Ita nimirum potestas temporalis a Babilone devoluta ad Medos, inde ad Persas, post ad Grecos, ad ultimum ad Romanos et sub Romano nomine ad Francos translata est.[1155]

Gustav Adolf Donner ställer Honorius III:s (påve: 18/7 1216 - 18/3 1227) påvebulla av den 17 januari 1227, där påven frågar de ryska furstarna om de önskade att han sände en påvlig legat till dem, i samband med Wilhelm av Modena. Biskop Wilhelm hade tagit emot sändebud från ryska furstar och dessa hade till den påvliga legaten framfört önskemål om att Wilhelm personligen måtte komma till deras land och undervisa dem i "den rätta läran".[1156] Donner gör det rimliga antagandet att denna hänvändelse till påvestolen kom sig att trycket från tatarerna och av att man på detta sätt kunde få hjälp mot mongolerna. När biskop Wilhelm inte ansåg sig kunna resa försvann ryssarnas intresse för den västerländska kyrkan.[1157]

Påven Gregorius IX (påve: 19/3 1227 - 22/8 1241) kräver i ett brev skrivet den 18 juli 1231 till "den ryske konungen" att denne bör tillsammans med sitt rike underkasta sig den romerska kyrkan. Brevet är skrivet med anledning av att påven av biskopen i Preussen fått höra att "konungen av Ryssland" inte ställde sig avogt till en förening med den romersk-katolska kyrkan.[1158]

1150 Walter Ullmann har en något moderatare syn på Karl den Stores aspirationer än Alois Eder: "There was thus no desire on the part of Charlemagne to play the role of the one "emperor of the Romans" (W Ullmann (1955), s 105).

1151 A Eder (1980), s 36.

1152 *Se ovan* not 416.

1153 Verket skrevs mellan åren 1143-1146. - Titeln på Otto av Freisings arbete är en klar efterbildning av Augustinus' *De civitate Dei* [412-426 e Kr] och hans skrivsätt (D C Benson (1980), s 8).

1154 Otto [av Freising] (1912), Prolog I, s 8.

1155 Otto [av Freising] (1912),V. 36, s 260.

1156 " ... sie in der rechten Lehre unterrichten möge; ihre Irrthümer abzulegen. Um seiner Sache gewiss zu sein, richtet demnach der Pabst sich an alle Fürsten Russlands mit dem Verlangen, dass sie, falls sie wirklich einen päbstlichen Legaten haben wolltten, es ihm durch sichere Briefe und Boten kund thun mögen. Unterdess sollen sie mit den Christen in Liv- und Esthland Friede halten, und die Verbreitung des Christenthums nicht hindern, um den päbstlichen Stuhl nicht zu beleidigen, der leicht Rache nehmen könne" [min kursivering] *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* I (1853), nr 107 s 25f.

1157 G A Donner (1929), s 103, s 217.

1158 "Cum ven. fratre nostro .. episcopo Prutenorum referente, te intellexerimus esse princem

Den 25 februari 1233 uppdrar samme Gregorius IX åt ärkebiskopen [Fulco] av Gnesen, biskopen [Wislaus] av Krakow och abboten av Andrejow att med straff och förmaningar tillrättalägga de polska furstar, som med bäver- och falkfångst betungat de stackars människorna inom deras områden, så att dessa flyr till de trolösa ryssarna och preussarna.[1159]

Biskop Wilhelm av Sabina († 31/3 1251) sändes 1234 som påvens ställföreträdare och legat för tredje gången till Östersjöområdet. Under sina fyra uppdrag i norr kom han sammanlagt att tillbringa 13 år i dessa trakter.[1160] Donner förmodar att påvemakten från första början gärna såg ett ingripande från Livland och Finland för att vinna Ryssland för Rom.[1161] Biskop Wilhelms viktigaste uppdrag var att ställa missionssträvandena i nordost under påvlig ledning.[1162]

Alexander IV befriar den 5 mars 1257 kyrkan i Block från alla pålagor under fem års tid pga den skada och förstörelse som i synnerhet under senaste tiden drabbat den i form av preussarna, andra hedningar och skismatiker.[1163]

Från Orvieto uppmanar Alexander IV:s efterträdare som påve, Urban IV (påve: 29/8 1261 - 2/10 1264), den 4 juni 1264 kung Ottokar II av Böhmen[1164] att bekämpa de skismatiska ryssarna och litauerna, vilka tillsammans med tatarerna hotar Polen och meddelar att han avser att låta konungen behålla dessa områden, med undantag av det som tillhör Tyska orden.[1165]

---

christianum, set observantem Grecorum ac Rutenorum mores et ritus ac facientem in regno [tuo] ab aliis observari, divina tamen gratia inspirante volentem accedere ad devotionem et obedientiam apostolice sedis et nostram: nos, intimis affectibus sitientes anime tue salutem tuumque profectum, comodum et honorem, swerenitatem tuam monemus et hortamur in domino etc." *Preussisches Urkundenbuch* I:1 (1882), s 66.

1159 "Nam cum tam iniquam et inaudiatam pati non valeant servitutem ad perfidiam Rutenorum et Prutenorum transeunt cohabitatione fidelium derelicta." *Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 925 s 581.

1160 G A Donner (1929), s 2.

1161 G A Donner (1929), s 80, 102.

1162 G A Donner (1929), s 80f.

1163 "Cum, sicut ex parte vestra fuit propositum coram nobis, a multis retroactis et specialiter modernis temporibus a Prutenis et aliis paganis et scismaticis quibus estis contigui, destructionem et desolationem bonorum vestrorum iugiter passi sitis)" (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), s 5.

1164 (Tjeck: Premysl Otakar II) av ätten Premysl (1233-1278; kung av Böhmen: 1253-1278).

1165 "Agimus deo laudes et gratias, quod sicut fame tue preconium patenter insinuat, tu velud fidelis athletha Christi sollerter intendis ad ampliandum inter barbaras nationes cultum nominis christiani. Unde tibi catholico et devotissimo principi cum fiducia scribimus super hiis, maxime que augmentum orthodoxe fidei contingere dinoscuntur. Accepimus enim, quod Rutheni scismatici et Litwani ac alii habitantes in eorum confinibus, qui deum non colunt, sed blasphemant potius nomen eius, una cum Tartharis eorum complicibus, quibus sunt federe dampnato coniuncti, Poloniam hostiliter frequenter invadunt eis nemine resistente. Ipsi etiam, quicquid est in Pruscia per dilectos filios fratres domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum Jerosolimitani auxilio sedis apostolice Christi fidelium non plurima effusione sanguinis acquisitum, conantur destruere intendentes fidem christianam exinde totaliter extirpare. Ideoque serenitatem regiam rogamus et hortamur attente tibi nichilominus in remissionem peccaminum suadentes, quatinus ad eiusdem fidei tutionem et sui cultus ampliationem contra scismaticos et alios prtedictos potenti manu procedas. Nos enim apostolica tibi auctoritate concedimus, ut terre Ruthenorum et Lithwanorum, quas per ministerium tuum ad christianam fidem favente

Biskopen [Bruno] av Olmütz betonar i ett brev skrivet den 15 december 1273 till påven Gregorius X (påve: 1/9 1271 - 10/1 1276) att hela östra Europa ännu hotas av hedningarna. Som exempel på eländet tar han bl a läget i Ungern, där t o m drottningen är dotter till ett hednapar och två an den ungerske konungens döttrar har gifts bort med skismatiska ryssar. Dessa ryssar är skismatiker och ingenting mindre än slavar under tatarerna.[1166]

Den religiösa misstron är förstås ömsedidig. "Ärkebiskop Vasilij av Novgorod (d 1352), ..., bevisade i ett herdebrev till biskop Feodor av Tver, att såväl paradiset som helvetet icke vore foster av fantasien, utan verkliga orter på jorden. .... Helvetet låg långt borta i väster och vaktades av en tandagnisslande, otröttlig drake på det rykande havet, och där fanns en underjordisk, blixtrande flod vid namn Morg."[1167]

Den enligt Rydberg äldsta avskriften av Nöteborgstraktaten i Riksarkivet i Stockholm, härrör sig från slutet av 1400-talet och innehåller förutom själva den latinska avtalstexten av fredsfördraget från 1323 och en svensk översättning av densamma också följande: "Thette aer een copia ok wtscrifft aff thet gamble Riitzeraa breff som cristendomen och Wyborgis laen i mooth aer"[1168] Rydberg betecknar det som högst sannolikt att denna urkund är identisk med det brev

---

clementia divina converti vel per te expugnari contigerit, dummodo predictis fratribus seu quibuscumque aliis catholicis ius in terris eisdem non competat, collocatis in eis christianis fidelibus in tuo et heredum tuorum dominio perpetuo debeant permanere. Datum apud urbem veterem II Nonas Junii [pontificatus nostri] anno tertio." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 222 s 166f). "... ut terras quas de manibus Prutenorum et aliorum infidelium vel etiam Rutenorum, si tamen ipsi Tartaris et aliis christiani nominis inimicis federe dampnabili, prout dicitur sint coniuncti, per tuam potentiam suffragente divine presidio magestatis (!) eripere poteris, ad manus tuas licite ac libere valeas retinere, illis tamen terris prorsus exceptis, que ad dilectos filios hospitalis sancte Marie Theotonicorum seu quoscumque alios Christi fideles pertinere noscuntur" (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 944 s 588f).

1166 "... Confinia vero regni circa terminos nostros hec sunt: Ungaria, Ruschia, Lethovia et Pruscia. Hec vero sunt pericula a regno Ungarie christianitati imminentia: Primum, quod in ipso regno Cumani manutenentur, qui non solum alienigenis, sed etiam ipsius regni incolis atrociter sunt infesti et modo apud alios minus solito preliandi infantibus et senibus non parcentes iuvenes et iuvenculas captivos in sui ritus malicie deducunt consuetudinem, ita qoud potentiam suam taliter iam multiplicaverunt per eosdem, quod ipsi Ungarie certum ex hoc imminet periculum et iactura et terris eciam convicinis. Item in eodem regno manifeste heretici et scismatici confoventur terrarum profugi aliarum. Ecce ipsa regina Ungarie est Cumana, proximi parentes eius gentiles sunt et fuerunt. Due filie regis Ungarie Ruthenis qui sunt scismatici, desponsate fuerunt. Soror iuvenis huius regis Vethario est tradita ecclesie inimico. *Rutheni sunt scismatici et Tartarorum nichilominus sevitores*. Lethwani et Prutheni velud gentiles plures episcopatus Polonie iam penitus deleverunt. Isti sunt parietes proximi nobis, in quibus cum ardeant, rem nostram agi sine dubio iam videmus. Ut ergo de principibus Teutonie taceamus, qui adeo inter se sunt divisi, ut superiorem habere non intendant, qoud desolationem destructionem sue terre unus ab altero expectare videtur, unde ad christianitatem in nostris partibus defendendam vel ad dampna transmaritimarum partium propulsanda inhabiles sunt omnino, soli regno Boemie imminere videtur in partibus nostris defensio fidei christiane. Certe per has terras fuit introitus Tartarorum et iterum expectatur. Nisi ergo vestra paterna providentia cavere voluerit periculis iam vicinis sic studens in acquisitione terre sancte, quod non relinquat in periculo terras istas, volentes vitare Karibdim in Cillam utique incidemus ..." (*Preussisches Urkundenbuch* I:2 (1909), nr 315 s 214f).

1167 A Jensen (1908), s 74f.

1168 O S Rydberg I (1877), s 440, 481; O A Johnsen (1923), s 50; L Tengström (1983), s 63f.

som biskop Magnus i Åbo och riddaren Nils Eskilsson den 23 februari 1493 skrev till riksföreståndaren Sten Sture d ä.[1169]

Av de sex kopiorna från 1500-talet av samma fredstraktat i Riksarkivet (Stockholm) har två anmärkningar skrivna av Jakob Teitt, som under Gustav Vasas senare regeringsår var konungens rådgivare i finska angelägenheter. Den ena lyder: "Thette är gambla Råbreffuet emellan Suerigis lan och Rydzland, och skole för:ne breff icke komma (effter som på samme breff finnes ware skriffuit) för Ryzernes åsynn, ty att the holda them medt och cristendomen emott".[1170] Den andra har en nästan likalydande, överstruken rubrik:

> Thetta är gamla Råbreff emellan Swerigis land och Rydzeland och skole för:ne breff icke komma för Rydzernas åsynn, ty att the holda them medt och christendomen emoth in quibusdam[1171].

I Avignon svarar påven Innocentius VI (påve: 18/12 1352 - 12/9 1362) den 11 oktober 1360 på en framställan från Tyska orden och Svärdsbröderna:

> ....fratres dicti hospitalis parcium Pruscie et Livonie pro defensione et exaltacione ac incremento fidei catholice cum excercitibus suis expededitiones armorum contra infideles scismaticos et paganos duxerint faciendas, ...[1172].

Hans efterträdare Urban V (påve: 28/9 1362 - 19/12 1370) skriver den 28 september 1363 om Tyska ordens stormästares, Winrich von Kniprodes (stormästare: 14/9 1351 - 23/6 1382) framställan:

> ..., ut omnibus feudatariis et subditis suis in expedicionibus contra paganos illarum parcium cum fratribus dicti hospitalis beate Marie Theotonicorum quodcumque necessarium fuerit, ...[1173].

1392 beviljar påven Bonifacius IX (påve: 2/11 1389 - 1/10 1404) på begäran av drottning Margareta dominikanerna i Dacia rätt att grunda ett konvent i eller intill Viborgs slott.[1174] Detta för att staden med omland pga *ryssars och andra otrogna folks närhet* ofta plågades av deras infall.[1175]

> I staden Lübecks s k "Zweite Fortsetzung der Detmar-Chronik (1400-1413)" står om händelserna 1410 i Livland:
>
> In deme sulven jare was en grot unbegripelich orloghe tusschen den heren van Prutzen, up ene halff, unde den konnigh van Krackowe unde Witolt, syn veddere, konnigh in Lettowen, up ander halff. so we desse historien lest, den mach mer lusten to wenende wen to lesende. war umme se schelende weren, dat wil ik hirna schriven. desse beyden konnighe van Krakowe unde Lettowen hadden bebodet volk van verne lande, dat se scholden komen uppe ene wisse tid in dat land to Prutzen, ere viande to vordelghende. des worpen sik tosamnde van den ungeloveschen volke en alsodäne schare, dat se mochten untellik wesen. dar worden vorgaddert Sarracenen, Turken, Tataren, de heyden van Damasken, van Persen, van Meden. ok sprak men, dat se dar to quemen van Caspien, dar de roden joden wonet. de quemen

---

1169 O S Rydberg I (1877), s 481; L Tengström (1983), s 64.

1170 O S Rydberg I (1877), s 441; O A Johnsen (1923), s 50; L Tengström (1983), s 64.

1171 O S Rydberg I (1877), s 441; L Tengström (1983), s 64.

1172 "Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon" (1911-1928), nr 100 s 147.

1173 "Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon" (1911-1928), nr 128-129 s 158.

1174 *Finlands medeltidsurkunder* I, nr 1005 s 434 f; J Gallén (1966), s 18.

1175 "propter uicinitatem Ruthenorum et aliarum infidelium nationum".

tomale to hulpe deme konnighe vorbenomet in alsodane groten schare unde mennichvoldicheit, dat dat ertrike mochte beven van schichte unde beweghinghe des volkes, dar de hovetlude mede weren de konigh van Krakowe eder van Polenen unde de konnigh van Lettowen. in desser schare hadde de konnigh van Krakowe 17 werve hundert dusent volkes; de konnigh Witolt van Lettowen 2800 dusent volkes, ok dar to gekomen de konnigh van Nougarde mit den Rusen; de brachten unmaten vele volkes ute Rusen to hulpe; in deme sulven heere was de keyser van Tatheren, ... noch in Prutzen oveden se desse unmenscheit aldermest. de edelen vorsten mank en, also konnighe, hertoghen unde greven, de hadden ses eder 10 wine bi sik. der men wol pläch, dat se alle tiid vul melkes; de foghen se alse kindere to erer vodinghe. hir moghe gi proven de unmenscheit des volkes. horet nu den greseliken togank into dem lande to Prutzen! .... in dem ersten togande des strides unde in dem andern wurden dot gheslaghen van den christenen 24 duzent, dar mede weren 5 hundert and viftich der godesriddere, de den mantel droghen. mer der heydene was neyn täl, de darslaghen worden.[1176]

"De konnigh van Nougarde" sida vid sida med "de keyser van Tatheren" förande krig mot de kristna i Livland "se desse unmenscheit aldermest" och de anfallande räknas alla som "heydene". "Hedningarnas" framfart är enligt krönikören synnerligen grymt.

Lybeck-krönikören Hermann Korner skriver om ryssarnas samfällda aktion med Svidrigello av Litauen år 1432 att:

illi exercitui Ruthenos, Lithuanos et paganos innumeros ducatui suo vicinos adiunxit et contra Sigismundum suum adversarium castrametatus est[1177]

Den 29 november 1479 underrättar Narva Reval [Tallinn] om att några hemliga vänner till Tyska orden i Plaskow och Novgorod fått underrättelsen att storfursten just då höll på att inkomma till Novgorod för att med sitt folk ge sig på Sverige eller Livland.[1178]

När den siste bysantiske kejsarens, Konstantins, brorsdotter, Zoe [Sofia] Palaeologa, sensommaren och hösten 1472 reste från Rom över Tyskland (bl a Nürnberg) till Lübeck och vidare sjövägen till Reval [Tallinn] och därifrån til Moskva för att gifta sig med Ivan III Vasiljevitj skriver den nürnbergiske krönikören:

Item in dem selben jar an sant Lorentzen tag kom hie ein geriten des kaisers tochter von Constantinopel, do hat der babst ein legaten mit ir geschickt untz in ir lant, da ers denn hin verheirat het. der babst hetz ausz gestëwert einem mechtigen hertzogen in weissen Rëwssen hinter Negarten und heten darzu gegeben 25 tausent ducaten; und der legat der sol in zu künig in seim lant und soll in den heiligen cristenlichen gelauben unterweisen; des het er auch begert.[1179]

1176 *Die Chroniken der deutschen Städte* 26 (1899), nr 1138 s 150ff.

1177 H Korner (1895), nr 1551 s 515.

1178 *Hanserecesse* von 1477-1530 (1881), nr 268 s 225.

1179 *Die Chroniken der deutsche Städte* 11 (1874); Nürnberg 5, s 468. - *Se även* F K Gadebusch 1:2 (1780), s 191f. - David B Miller skriver om Ivan III:s bevekelsegrunder för giftermålet: "Evidence of self-conscious and far reaching attempts by Moscow to promote its status as a ruling center date from 1472 when Ivan III married Sophia Palaeologa. It was a major coup in that Sophia was the niece of the last Byzantine emperor. But initially Muscovites "cashed in" on the union, not by claiming ties to Constantinople, but by winning the favour of the Roman papacy. Sophia was a ward of the pope. Allowing the papacy to think that the marriage might lead him into its anti-Turkish coalition and to Catholicism, Ivan III gained diplomatic leverage in Central Europe and was able to recruit Italian and

Märk väl att Ivan III bara omnämns som "einem mechtigen hertzogen in weissen Rëwssen"[1180] medan princessan Sofia är en celebritet.

Sammansvärjningen mellan Litauen och Ryssland 1481 [krönikören skriver 1482] mot kung Kasimir av Polen uppfattar protonotarien och författaren till den lybska Rådskrönikan för perioden 1470 till 1482, Johann Wunstorp, som en konfessionell komplott:[1181]

> In deme sulven yare vorwysten de vorsten unde heren in Littouwen Russches loven myt deme grotvorsten van Musscow unde wolden in palmdage alle cristen vorsten dersulften yegen unde eren grotvorsten unde vem, den konyng van Polen, myt syner vrouwen unde kynderen hebben deefliken vormordet unde ghedodet, dat
>
> doch van godliker schicknisse deme hochghebaren vorsten unde heren konynge van Polen irluchtede;...[1182]

Tyska ordens ordensmästare Wolter von Plettenberg [Wolter vonn Plettenberch] (plansch V) skriver den 4 augusti 1496 från Wenden till Lübeck, vendiska och andra hansastäder om hjälp med ett korståg, av adressaterna skulle han behöva 8000-9000 man.[1183]

Tyska ordens "Hausmeister" skriver den 22 september samma år till "Komtur" i Osterrode i Ostpreussen:

> angesichts der Gefahr, die Livland von den Russen drohe[1184].

Han påminner om att ordensmästaren har vänt sig till påven, tysk-romerske kejsaren och de enskilda staterna i Tyskland, till Lübeck och andra hansastäder för att vinna dessa för ett korståg mot

> der abgesunderten Rewszen, wie sie in vergangenen winter das reich czu Sweden, cristenlande, mit roub, brande mordt, obirfallen haben, ine ouch gescheen möcht, wiewol ein friede mit ine eyn czeitlangk gemacht ist, dennoch den Rewszen nicht zu getrauwen.[1185] .... Und ist abzcunehmen, her werde roche suchen und die cristenlande an den enden vorsuchen czu underdrücken, ...zcu widderstandt dieszen abgesunderten grawsamen fienden der cristenheit enthalden und mildiglich ungespart, zo lange das weren magk, darstrecken wöllen und müszen, wie sie des ordens halben und wir neben zcu thun schuldigk seyn.[1186]

Lite längre får man det otvivelaktigt bestämda intrycket av att brevskrivaren inte vill lämna mottagaren i någontsomhelst tvivelsmål om att det som nu behövs är:

> ...hulff, rath und beystandt wedir die abgesunderten Rewszen (die der heiligen

---

other West European artisans to construct palaces, churches and high walls for the Moscow Kremlin. Ivan's understanding of what this meant became clear only in 1498 when, to legitimize the right of succession of his grandson by his first marriage, Dmitrii Ivanovitch, over that of Vasilii, his son by his secon, he and his advisers crafted a coronation that resembled the Greek rite." (D B Miller (1994), s 290).

1180 G Wiegend (1974), s 33.

1181 G Wiegand (1975), s 28.

1182 *Die Chroniken der deutsche Städte* 31 (1911); Lübeck 5; s 245.

1183 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 276f.

1184 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295f.

1185 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

1186 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

cristenheit nicht uffhören schaden zcu thun und alleyne in dem blutvergiessen der christenmenschen und die in ire eigenschafft zcu brengen, vermeynen gesetiget czu werden) gesant, antwort von den fursten, nemlich deme von Mekelborch erlanget hot, wo ko. ma. unser allergnedigster herr usz mildigkeit und barmherczikeit den cristenlanden czu gute die uffgesagte schatczunge an die ende gnediglich wolde verorden, wer gneigt seyner lande stewr, die gefallen würd, dohin czu reichen, domit man lewte und folk halden mochte.[1187]

Påven Julius II (påve: 1/11 1503 - 21/2 1513) får den 8 februari 1505 en föredragning om flyttningen av Maria Magdalenas kapell inom Viborgs stad:

... regis Svecie castri Viboriensis et aliarum terrarum Aboensis diocesis gubernatoris, quod cum olim Rutheni, ortodoxe fidei inimici, capellam sancte Marie Magdalene extra muros oppidi Viboriensis in regno predicto consistentis crebis incendijs devastassent et diversa alia damna illi obtulissent, ...[1188]

I de förhandlingar som riksföreståndaren Svante Nilsson [Sture], med Hemming Gadh som förhandlare, inleder för att få till stånd en med den polsk-litauiske konungen Alexander, gemensam front mot Ryssland ger Gadh en mycket litet tilltalande bild av konung Hans förehavanden:

Et quod deterius et abhominabilibus est vt tubam evangelicam fidemque christianam in hoc Regno inclito eradicaret, cum Ruthenis scismaticis Romane ecclesie inobedientibus christiane fidei inimicis ac Regni Suecie pupplicis hostibus ligam confederationis perpetue duraturam medio iuramento corroboravit, ...[1189]

Kung Hans hade, enligt Gadhs framställning, med ryssarna, den kristna trons och det svenska rikets uppenbara fiender, gått ed på att hålla freden med dem för att utplåna evangeliets röst och kristendomen i det svenska riket.

Författaren till *Eynne Schonne hysthorie von vunderlyken gescheffthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren*[1190], som skrevs 1508, Christian Bomhower[1191] (före 1469-1518) uttrycker sig på följande sätt:

schyne des guden vordecken also apen gelyken de by-na mynslyke ange-sychte vnde doch gheyn reddelyk hebben vnde nycht allene de howeth-keters sunder ock alle de-genen den en gelouen vnde gunnen vnde se vordedyngen vor-wolgeth werden vp dath nemanth dorch lychverdych anbryngen edder mystducken hyr-ynne vorleth ordele bouen de erkenthe-nysse pawestlyker hyllycheyth der heren cardenalen vnde aller gestlyken prelaten de des guden vor-wethrnheyt hebben wo der russen vnde anderer vnchrysten myssgeloue ge-dan sy so werth hyr enen yderen vorstendygen tho erkennen gegeuen dat de vobenomde russen wyllen beachteth[1192]

och vidare för han resonemanget att genom alliansen med tatarerna slås även en andlig bro till turken:

sneller ouer grothe wather vnn strome vnde lange wege den ander lude gelouen konen vnde syn yn dem gelouen eyn-dels ganss heyden vnde eyn-dels van der tuurcken secten wenthe ere lande syck strecken na der grothen strath capha de noch

---

1187 *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch* 2:1 (1900), s 295.

1188 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930): 5103, s 364f.

1189 *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 20 (1835), s 19f; K Pirinen (1987), s 45.

1190 *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands* VIII (1861), s 115f.

1191 F Benninghoven (1962), s 602.

1192 *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands* VIII (1861), s 121f.

yn korthen yaren den yanuersken (Genuesen) uth ytalygen tho be-horch gewesth vnn nu van den turken yn-gevunnen ys vnde van der sthadt capha kan men yn korth reyse tho constantinoplen[1193].

Ja, enligt Bornhower är det värre än så, det fanns en hemlig överenkommelse (wethenheyth) mot hela "vår riktiga kristenhet":

yn der warheyth dat de russen tartaren vnde turcken vorborgene wethenheyth vnder sych hebben tegen vnse rechte chrystenheyt vnde ane vnder-lath ere vespers monygerleye wys vnde chrystene warlth vorsenden darse de vorlochenden chrysthen der vele by en syn myth grothen gyffthen vnde gauen tho gebrucken edder fus ander spellude myth baren edder besthen edder apen-bare bode-schop myt losen waruen vthmaken als de russen yn korthen yaren an pawestlyke hyllycheyth vnde ander chrystene ffosthen vaken gedan[1194].

Den kejserliga ambassadören, Johann Cuspician, rapporterar den 7 september 1514 från Ungern:

Es haben die Tartarn, Mosquittern, Wallachn und Turkn ain punt gemacht auf der gantz cristenhait zu ziechen, und da Gott vor sey, wann durich die land ein solicher eingriff wü rde, mecht die gantz cristenhait verderbt und verlorn werden, und wer ain poss werch von ainem cristenlichen fuersten.[1195]

Under storfurstens av Moskvas, Vasilj III Ivanovitj (storfurste: 1505-1533)[1196] expansionsförsök västerut uppstod konflikter med Polen-Litauen och Smolensk föll i ryssarnas händer. Kungen Polen Litauen, Sigismund I "den Gamle"[1197] vann emmertid kort därefter en seger vid Orsa, 1514. Detta blir en första glansperiod för den europeiska flygbladsfloran. På latin utkom, betecknande nog, i ett samlingsband med skildringar av ansträngningarna mot turkarna en skrivelse från Sigismund I till påven Leo X där påven underrättas om den polske kungens "seger över de schismatiska moskoviterna" och ett brev av diktaren, retorn och statsmannen Jacob Piso[1198] († 1527) på samma tema.[1199]

Flygblads- och skriftslitteraturen utövade inte endast ett stort inflytande på befolkningens i stora flertal, utan även på historiografin.[1200]

Vid riksdagen i Augsburg 1518 intog turkfaran en viktig plats.
Sigismund I av Polen avsände biskopen av Płłock, Erasmus Ciołłek, kallad Vitellus. När biskopen tar till orda ställer han moskoviterna på samma plan som turkarna:

Est et alter hostis non minor, ad rigentem arcton citra mare glaciale consistens, Roxolanorum dux, quem nos Moscum dicimus, sola perfidia et detestando scismate famosus. is parte regni, Lithuanorum videlicet provinciam, magno etiam bellorum motu turbat indies.[1201]

1193 *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands* VIII (1861), s 133.

1194 Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands VIII (1861), s 134.

1195 J Cuspinian (1933), s 63.

1196 Son till Ivan III Vasiljevitj och den bysantiska prinsessan Zoe [Sofia].

1197 1467-1548: polsk konung: 1506-1548. Far till Katarina Jagellonica och far till Anna, som gifte sig med Stefan IV Báthory (1533-1586; polsk konung: 1575-1586).

1198 Han var även nära vän till Erasmus av Rotterdam.

1199 A Kappeler (1972), s 23f, 97.

1200 A Kappeler (1972), s 99.

1201 U v Hutten 5 (1861), s 243f; E Klug (1987), s 279.

Enligt biskop Vitellus är alltså storfursten av Moskva vida känd för att höra till de otrogna och för sin avskyvärda "scismate".[1202]

Den tyske humanisten, Ulrich von Hutten (1488-1523), som vistats vid universiteten i Köln, Erfurt, Frankfurt an der Oder, Leipzig, Greifswald, Rostock, Wittenberg och Wien, samt 1517 av kejsar Maximilian I krönts till *poeta laureatus* publicerade 1520 en skrift med titeln *Klag und vormanung gegen denü bermässigen gewalt des Bapsts zu Rom und der ungeistlichen geistlichen* där han målar upp ett konspirationsscenario mellan påvenstolen och ryssarna:

> Ich wil euch sagen was ich hoer,
> es ist geschehen kurtz hye voer,
> do wolten die uss Reussen landt
> im glauben haben sich erkandt,
> und zu uns tretten alle gleich,
> da dacht der Bapst zu werden reich,
> und setzt in auff ein grosses golt
> sad man im jarlich geben solt.
> Das hatt den Reussen seer verschmacht,
> und haben sich der sach bedacht,
> die Kyrchen gmeyn zu kauffen nit,
> wiwol man in die seyl anbütt.
> Also der Bapst den glauben mert,
> all erberkeit von dannen zert,
> die Christlich ordenung verkert.[1203]

Även Martin Luther känner dragning till denna skröna. Anteckningar av ett bordstal i mars 1533 säger:

> Die weyssen Reissen [Weissrussen] missa legatione ad papam rogaverunt ascribi ecclesiae: quibus cum postulasset maximam summam pecuniae, tandem desciverunt. Idem rogaverunt (ut dicitur) Pilapenses[1204] sed isti adeo offensi ad Turcam defecerunt.[1205]

Den mest lysande representanten för humanismen norr om alperna, Erasmus av Rotterdam [eg Geert Geertz] (1466-1536), skrev den 24 mars 1527 ett långt brev till Johannes III, konung av Portugal, där han bl a skriver följande:

> Vereor enim ne nostri mores partim in causa sint quo minus Turcae, Mahimetani, Saraceni, *Moschobitae*, Graeci, et si quae sunt aliae nationes vel semichristianae vel schismaticae, ...[1206]

Texten på Erhard Schoens träsnitt "Warhafftige Portrait", av storfurst Vassilj III Ivanovitj, ett träsnitt från c 1528 (fig 14)[1207] Det är förstås varken "Warhaffte" eller "Portrait" i egentlig mening. Däremot ger det oss en bra

---

1202 Det är även att märka att de vita sydafrikanernas glåpord för de svarta i våra dagar,"kaffer", betyder just otrogen, i meningen hedning.

1203 U von Hutten III (1862), s 487; E Klug (1987), s 285.

1204 Pilapia=Lappland; pilapenses eller pilapii=samer.

1205 M Luther III (1914), nr 3001 s 137. Hur dr Luther får det ihop mellan turkarna och samerna undandrar sig mitt bedömmande.

1206 Erasmus Roterodami VI (1926), s 489; E Klug (1987), s 282.

1207 M Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1287 s 1235. Se även kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

förställning om det man förknippade tsaren med. Schoen förser sin bild med en text där tsaren gör anspråk på att vara en god kristen:

Basilius bin ich genant
Unter nich hab ich manich landt
Als mein Titel auszweisen ist
Darzu bin ich ein guter Christ
Sant Paulus glauben halt ich feyn
Den hab ich glerth von Eltern mein
Als auch die Moschkuwiter all
Die mir dienen mit reichem sha

I att annat träsnitt, från c 1530, ser vi tsaren till häst med en enorm sabel vid sidan (fig 15)[1208] ger oss konstnären sin spefullt ironiska kommentar till tsarens anspråk:

Der Muscawyter herr
abkunterfect
Der Herr von Musco hoch genant
Eyn regirer aller Reussen landt
Grosser Fürst zu Wildamen
Basilius ist seyn namen
Eyn regirer uber funffzehen landt
Smolentz/Plesco un Bologarant
Eyn mechtiger herr zu Nonogarat
Lyfflandt er offte betrubet hat
Lytten und auch Polner landt
Mit seyner macht offt Berant
Die doch noch nye Bestritten
Wir wollen unsern Gott bitten
Das er sey unser behüter
Vor Türcken und Muscowiter.

Hans Guldenmund zu Nurmberg[1209]

Max J Okenfuss påpekar att:

> ... Muscovite Orthodox believers rejected the heretical West, rejected its roots in the Latin culture of antiquity and the Medieval West, and rejected the neo-Roman humanistic values of its elites.[1210]

Med reformationen försvinner inte motsättningarna, även om det ultimativa kravet på påvens överhöghet genom reformationen bortfaller. Den luterska kyrkan fick inställningen till den ortodoxa kyrkan i arv från den romersk-katolska.[1211] Reformationen klamrade sig fast vid skillnaderna i riterna.[1212] Professor Kauko Pirinen har visat att Mikael Agricolas förord till hans översättning av Psaltaren till finska inrymmer även sådan kritik av den

---

1208 M Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1288 s 1236; L Tengström (1986), s 491. *Se även* kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

1209 [*Min kursivering*]. M. Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1288, s 1236; L Tengström (1986), s 491.

1210 M J Okenfuss (1995), s 31.

1211 K Pirinen (1987), s 46.

1212 K Pirinen (1987), s 46.

ortodoxa kyrkan.[1213] Detta företal har sedan sannolikt använts även till ett mindre diplomatiskt brev till Ryssland avfattat av biskop Påvel Justeen inför Gustav Vasas ryska krig.[1214]

1531 buntar Martin Luther i sin "Warnung an seine lieben Deutschen" ihop turkar, tatarer och ryssar:

> O des schendlichen Reichtages, des gleichen nie gehalten und nie gehöret ist und nimer mehr gehalten noch gehöret werden sol, solcher schendlichen handelung halben, der allen Fursten und dem gantzen Reich ein ewiger schandfleck sein muss und alle uns Deutschen fur Gott und aller wellt schamrot machet. *Was wil hie zu der Türck* und sein gantzes Reich, wenn sie solch unerhörete handlung von unserem Reich hören werden? *Was werden die Tattern und Moscobiten dazu sagen*?[1215]

På *Carta marina*, 1539, ser vi i trakten av Marienburg en västerländsk riddarhär ställd mot en rysk kavallerienhet och Olaus förklarar i legenden till kartan vad här försiggår:

> På denna sista karta visas under bokstaven A Livland [Leifland], som är underkastat den tyska orden "Vår kära fru" med uppgift att skydda och bevara den kristna tron mot ryssar och moskoviter.[1216]

I närheten av MAGNVS PRINCEPS MOSCOVITAR. (fig 56) citerar Olaus Magnus Pauli första brev till korinterna:

> [ET] NON SINT IN VOBIS SCISMATA"[1217] ("Men käre brödher/ Jagh förmanar idher widh wårs Herras Jesu Christi nampn/ at j talen alle itt/ och *at jbland idher ingen twedregt är*/ Vthan at j ären fulborda vthi itt sinne och eenne mening[1218]).

Texten har han valt att placera intill storfurstens förmenta vapen (fig 57).

Historia om de nordiska folken skriver Olaus Magnus, när han skildrar de "två fasta borgarna" [Narva och Ivangorod]:

> Den förra, som bär namnet Narven, innehafves sålunda av de kristna liverna, den senare af de affälliga moskoviterna.[1219]

Och i den fjortonde bokens sjunde kapitel talar Olaus "Om riddare och deras ed":

> Denna ed plägade de städse så troget och obrottsligt hålla, att, så snart kallelse utgått till krig emot trons fiender, enkannerligen de affälliga moskoviterna vid Sveriges och Finlands östra gräns, så ock då korståg af påven predikats emot turkarna, de genast på egen bekostnad drogo i fält med en stark härskara för att med gladt mod strida för Herrens sak, ...[1220].

1213 K Pirinen (973), s 16ff.

1214 K Pirinen (1973), s 20ff.

1215 M Luther (1531 (1910)), s 285 [*mina kursiveringar*].

1216 O Magnus ((1539) 1964), s 40.

1217 *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem* II (1983), s 1770; Olaus Magnus, *Carta marina*, Venedig 1539.

1218 Biblia (1540-1541); S. Pauli Epistel then Första til the Corinther [:10] [min kursivering].

1219 O Magnus I ((1555) 1909), s 223.

1220 O Magnus XIV: 7; III (1916), s 101.

Som Gustav Vasa följande år efter Olaus Magnus' *Historia om de nordiska folken* skulle komma att uttrycka sig: ""Muschovite[n] ... turcken icke olijk"[1221].

I den instruktion som den polske kungens, Sigismund II August, sändebud till Maximilian II, biskop Frans Karasinski, i början av 1556 lät:

> Sigismund August hos kejsaren påyrka, att han *publico severissimo edicto* skulle förbjuda alla sina, rikets och riksfurstarnes undersåtar hvarje dylik samfärdsel med moskoviten, hvarigenom "denne alla angränsande och icke-angränsande kristna staters fiende blefve starkare och farligare.[1222]

Detta som svar på lybeckarnas klagomål att deras skepp av den polska "konungens eller staden Danzigs kapare".[1223]

Från Åbo skriver Gustav Vasa den 26 februari 1556 ett öppet brev till prästerskapet och menige man i Helsingland "angående ryssarnas okristliga framfart i Finland":

> .., att beflijte oss um vårt fatige fäderneslandh till att beskydde och beskerme för öffvervoldh, tyrannij, skade och förderff, som nogsampt för vår tijdh varidt haffver, och än seden vij till regementett kompne ähre, ganske mykit på thette vårt fatige fädernesrike esomofftest tilbudit och effterståt ähr, såsom thet och nu ganske farligen effterståt bliffver *aff menige christenhetens fiender the omilde ryddser, som sig företagit haffve thenne fatige landzenden Finlandh medt mordh, rooff och brandh gasnske ochristeligen till att förherje,* förderffve och ödeläggie både medt mendz, qvinners och barns förödelse. Then alzmechtigeste Gudh medt alle Sveriges rätrådige, trogne inbyggere förmene them thette theris tyranniske, *ochristelige* företagande någentijdh till att fulborde eller fullende, såsom the sigh thet nu företagit haffve, att the medt ganske stoor macht, våldh och härskrafft haffve her indraget vedt halfannedt hundret tusendh man och brukedt sådane *ochristelige* stycker, thet Gudh må sigh ther öffver förbarme, som ähr synderriffvendes små barnn, kastendes en part aff them emot väggen och somblige opå elden, sameledes ynckeligen ihielslagit fatige qvinfolk uti barnsängh, snarest sagot, inthet förskonet uthan önkeligen trachterendt både män, qvinner och barnn, som the haffve kunnet öffverkomme, thet sigh then alzmechtigeste Gudh öffver förbarme, att sådane nödh opå någen utaff vårt fädernesrikes landzende öffvergå skulle, och när som vij haffve sådane theris onde upsåt och meningh förnummit och förmercht, haffve vij oss udi egen personn hijtt till thenne landzenden förfoget, och så mykit oss haffver kunnet vare mest mögeligit, sådane *ochristelige* och tyranniske *the rydzers* företagende förmenedt och förhindret; och um Gudh förbiude thenne lille hielp och undersötningh icke varidt hade, dhå hadet stått tilbefruchtendes, att thenne fatige landzende hade platt vordet lagdh i ödhe, eller och the rydzer hade kommet honum under theris voldh och tyrannij, såsom thet ännu tilbesörgendes ähr, hvar alle trogne Sverigis inbyggere, både ridderskapet, clerckeridt och then menige man, icke medt högste flijtt ther till tenchendes varde. *Och vore ganske önckeligit till tillbeklagandes, att thet någen tijdh skee skulle, thet the rydzers önckelige och ochristelige tyrannij skulle få macht utöffver thenne gamble christne landzende, som framfarne christne konunger för mångh hundrede åhr sedhen haffve bracht under Sveriges crone och under christendomen. ...*[1224]

Öppna brev med "samme mening [avsändes] till Ångermanneland, Gestringeland, Medelpadh, Östrebotnen och Vestrebotnen *mutatis mutandis*."[1225]

1221 *Se nedan.*

1222 H Hjärne (1884), s 10.

1223 H Hjärne (1884), s 10.

1224 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 115-118 [*mina kursiveringar*]; L Tengström (1983), 64.

1225 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 118.

Beskrivningarna av ryssarnas "ochristelige" härjningar har en hel del gemensamt med de enbladstryck vilka spreds på kontinenten.

En knapp månad senare, den 20 mars 1556, skriver kung Gösta på Kastelholms slott på Åland till "utvald konung Erik" och talar om vilken "menige christenhetenes skade och förderff [rydzen] öffverväge, ...". Brevet till kronprins Erik är skrivet med anledning av "en beskickning till konungen af Danmark".

> Och opå sådane tilförsicht kan tu honum icke förholle, hvadt tu haffver förnummet um några besynnerlige prachticher och stemplinger, som alle stender och städer kringh um hele Östersiönn, så väll som tigh och Sveriges rike mykit anliggende ähre, som ähr, att muschovithenn sigh till thet högste befliter och effterstår, att han sådane monarchie, macht och velle kunne bekomme kreing um hele Östersiön her in Europa, som turcken medt sitt tyrannij haffver fått in Asia och Africa; hvilket man haffver alrede begynt att stelle i verckett, så att han för ett åhr sedhen uthan all rätvise, fogh och orsak ähr infallen öffver grentzen udi vårt land Finlandh och ther begynt att att bruke ett sådant tyrannij, att Gudh må sigh ther öffver förbarme, ändoch han (Gudh thess loff) än nu icke haffver hafft mykin stor framgong ther medh, uthan heller bekommet hug och slagh och ther medh ähr veken tilbake in udi sitt landh igen. Man haffver och förnummet både utaff the cassaniske tattarer,[1226] så och utaff the christne, som haffve varidt fongede in udi Rydzlandh och ähre kompne ifrå theris fengzle, att för:ne muschovite sigh aldelis så steller emot the landzskap, som han eröffrer, icke som turcken på the andre side medt sitt ochristelige tyrannij göre pläger. Och står högeligen tilbefruchtendes, att han medh tijden varder bekommendes en sådane macht her in Europa, såsom turcken in Asia genom the grechers tvedrecht, oenighet och försumelse i förtijden haffver bekommet, hvar the christne herrer och regenter kring um then Östersiönn boendes icke vele tencke till i tijdh sådant hans tyranniske förehaffvende alffvarligen att förekomme etc. Och effther Nörije grentzer och medh Rydzlandh på then ene side, såsom vårt landh Finlandh på then annen, therföre vore tu begärendes, att han såsom en högförståndigh och gudfruktig herre och potentat ville sådane begge rikernes och jämvell *menige christenhetenes skade och fördärff öffverväge,* och ther nödhen så fordrede, vare obesväredt både medh rådh och dådh, hielp och bistondh göre en sådane tyran manneligit motstondh, och thet icke allenest på sin side, uthan och hoss andre umliggende herrer och förster så handle, att the och udi like motte ville betencke och öffverväge, hvadt oförvinnerlig skade och förderff ther utaff fölije motte, um för:ne muschovite finge först ett stycke landh her in Europa, och att the för then orsak skulldh vile hielpe till att förekomme och affverije hans tyrannij etc.[1227]

På sommaren [8 juni] 1556 rinner kung Gustafs sinne till pga menige mans i Vestergötland "ovillighet vid knektutskrifningen"[1228]

> ... oss ähr förekommet, thet en part eblandh edher, som bo udi för:ne Vestergötlandh, skole haffve latidt sigh förmercke med några siälsamme ordh emot the gode män, som haffve handlet medt edher på våre vegne, um *then hielp, som vij utaff menige man begäredt haffve till christendomens beskydden,* hvilcke oss tycker icke drage licht till thet offte utloffvede hulskap, troskap och manskap, som både vij udi egen konglige person och andre på våre vegne medt menige man esom offtest ther

---

1226 Tatarerna är för Gustav Vasa förvisso inte kristna, men däremot för de en gemensam kamp mot en gemensam fiende; ryssen. Jmf prof Klinges utsaga: "Karelens vapen är tydligen av novgorodskt-ryskt ursprung, och dess budskap är kampen mellan kristna och tatarer" [Min översättning av: "Karjalan vaakuna nähtävästi on itäistä, novgorodilais-venäläistä perua, ja sen sanoma on kristittyjen ja tataarien välinen taistelu"] (M Klinge, 1981-08-02).

1227 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 166-169 [min kursivering].

1228 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 330-334.

um handlet haffve och oss loffvet och tilsagt ähr, udi sådane måtte att then menige man ville altijdh med högste flijtt och trohet hielpe till ath affverije vårt och menige Sverigis inbyggeres skade och förderff, som Gudh bätredt esomofftest altijdh umtränger etc. Så vethe I väll, dannemen, att Sverigis framfarne christne herrer och konunger, thesliges alle thess trogne inbyggere och menige almoge haffve för några hundrede åhr sedhen ganske ärligen och manligen beflitedt sigh till ath förmere, förbätre och försvare vår christelige tro och icke thet allenast, uthan och medt alsomstörste manlighet intaget thette christelige landet, som ähr Findlandh, under christendomen och thet i så mångh hundret åhr under Sverigis rikes och crones beskydh och beskärm förvaredt och therigenom Sverigis rikis macht och välde icke lithet förbätredt och förmeredt.[1229]

... therföre ville thet bliffve alle Sverigis inbyggere en stor blygdh och nese, um *thet, som* i så mångh hundrede åhr haffver leget under Sverigis crone och aff framfarne christne konungar och trogne rigsens inbyggere *ähr bragdt under christendomen, skulle nu för ovillighet och ohörsamhet skull komme ther ifrå,* hvilket then alzmechtigeste Gudh förbiude, och kunne både vij och alle Sverigis inbyggere aldrigh thet någentijdh försvare anthen för Gudh eller menniskor.[1230]

Så ähr och icke lithe sorg att tencke opå, thet *rydzer, turcker och andre hedningar* skole haffve mere trohet och välvillighet udi sigh emot theris fäderneslandh och öffverhet, än the christne, ty hoss the rydzer ähr en sådane hörsamhet emot theris öffverhet, att så snart en aff öffverhetenes then ringeste tiänare kommer udi en by och giffver allenast ett roop och anskrij ifrå sigh, dhå ähre alleman redebogne medh theris fulle verijer att affverije theris fäderneslandz skade och förderff, ...[1231]

För Gustav Vasa [eller åtminstone för hans in- och utrikes propaganda] är ryssen en hedning, som överfallit "thette christelige landet, som ähr Findlandh".

"*Muschovite*[n] ... *turcken icke olijk*"

I ett brev, daterat den 18 augusti 1556, till Kristian III får vi se att bilden av ryssen som hedning och "turcken icke olijk" är gångbar även i internationella sammanhang.[1232]

1229 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 330 331 [mina kursiveringar].

1230 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 332f [min kursivering].

1231 *Konung Gustav den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 333 [min kursivering]. - Att jämföra med prof Klinges påstående:"Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden perivihollisiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

1232 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 466-471.

..., att E. K:tt ville dhå effter förbundzens förmåge och älliest effter the svågerlighe och nåboerlighe föreningher och förvantnuss (som oss på bådhe sijder emellan ähr) opå vijdare vår begären och besöckningh, *såsom enn christeligh konung och christenhetenäs medtledamoott*, medt tröst, hielp, rådh och undsättning icke förlathe, uthen medt thett foorderligeste till hiälp och undsättningh komme, um hvilkedt vij oss till E. K:tt fullkommelighen föträöste och ther opå udi ingen måtte tviffle etc.[1233]

... , så väll som E. K:tt på Nårigis rijkes vägne, förbe:te *muschovite* så när begränsedhe äre, så ähr förthenskuldh the umliggiendhe nåboer på alle sijdher väll förnöden sig för then samme fiende väll förgsee och theris saker i godh achtt och försorgh haffve, dher medt honum icke någen faarligh occasion medt stillesittiende måtte inrymbdh varde, och hure sådane fiende, som bådhe aff folck och rikedomar fast mechtigh ähr, kunde motståndh skee, betrachte, hvilken och medt öffverdragendhe, intagende, häriende och brännende, mordh och roof, *turcken icke olijck*, ther om och exempel nogh förhånden och i liusedt och icke nekes kann, att han medt biskopzdömett Dorpt uti Lifflandt haffver fast skaffedt sijn vilie, ...[1234]

Beträffande "... turcken icke olijck, ..." har den engelske poeten George Turberville en identisk uppfattning om ryssarna, även om hans poesibrev till vänner i stil avsevärt skiljer sig från kung Göstas, men innebörden är densamma, som i dikten "To Parker":

-----+

The manners are so Turkie like, the men so full of guile,
The women wanton, Temples stuft with idols that defile
The Seats that sacred ought to be, the customs are so quaint,
As if I would describe the whole, I fear my pen would faint.[1235]

Andreas Kappelen konstaterar också han att:

In zahlreichen Druckschriften werden Türken und Moskowiter in einem Atemzug als "Erbfeinde" der Christenheit genannt, gemeinsame Wesenszüge wie die grausame Kriegführung, die Gefengenendeportationen oder die tyrannische Herrschaftsordnung fallen den westlichen Zeitgenossen Ivans IV. besonders in Auge.[1236]

Men tillbaka till Gustav Vasas sekreterares skrivpulpet:

... till att för mehre sijne landh och the umbliggiendhe nåboer förminske och förringe benägen, uthen ähr och medt een öffverdråpeligh högfärdh och ähregirighhett begåffvedt, så att han sig then keijserlige titel, som och turken i sijn förste begynnelsse giorde, tilägnedt haffver och honum thett samme sigh att tilläggie utaf andre konunger och förster lijkevist tråtzer och uthen blygh begärer. Theraff lättelighen förmärkiendhes ähr, hvadt han medt en sådane titel mener, nämplighen att han the andre umbliggiende landh under sitt oock till att undertryckie och bringe tilsinnes ähr etc.[1237]

Så ähr och tilbeklagandhe, att emellen the ordenäss herrer udi Lifflandh och ärchiebiscopen till Rijge samptt hertig Christoffer till Mächelborgh sådane tvist och

---

1233 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 [min kursivering].

1234 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 [*mina kursiveringar*].

1235 G Turberville ((1587) 1599), s 389; S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), s cliv; G Turberville ((1587) 1968), s 83.

1236 A Kappelen (1972), s 242.

1237 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 f.

oenigheett upkommen vare skall, som nu ähr på färde, ther utaff tiläffventyrs någett svårtt krijg sigh förorsake och *muschoviten ther egenom tilfälle till yttermere christenhetenes skadhe och fördärff tage måtte* och älliest alle andre umbliggiende konungerijker, förstendömer, ständer och städer sådantt till skade och entligitt fördärff komme kan. Derföre bedie vij, att ther E. K:tt några rådh eller medel kunne finne, ther medt sådane tvist och ovillie *uthen vijdere christedt blodz utgiutelsse* uptagett bliffve kundhe, att E. K:tt ville sigh oherudinnen (*christenheten till godhe och gagn*) godhvilligh och hiälpachtigh befinne lathe etc.

Vijdere vele vij E. K:tt vänligen, broderligen och nåboerlighen icke förholle, att Kong:e Ma:tt til Pålandh oss utaff een godh, tilbenägen, vänlig och broderlig meningh förtrolighen tilkänne giffvidt haffver, hure the ängelske een ny ovanlig seglation (um hvilkedt utan tvil E. K:t och så allerede kunnigt giort ähr) in till Muschoven upsöcktt och nu then annenn gången brukedt haffve, och schole the löpe eller segle alle E. K:tz strömer vidt heele E. K:tz rijke Nårige egenom och förbij etc.[1238]

och förthenskuldh bedie vi vänlighen, att E. K:t sitt egett rijke till nytte och frome och till att förhindre förmodende och efftherkommendhe faarlighether och skade ville för:ne ängelske E. K:tz strömer (som E. K:t medt foog och rätt väl göre kan) under Nårige tilsluthe och förhindre lathe, och them then ovanlige curss, såsom E. K:t väll varder medel och väger ther till vettendes icke tilstädie eller förgynne. *Sådantt kommer E. K:tt siälff (som sagtt ähr) til gode, menige christenhethen till gagn och oss till tacknämeligh, broderligh och svågerligh behageligheett, thet och E. K:tt fast berömligt och hoss alle christne ständer (utan tvill) loffligitt bliffve vil etc.*[1239]

I en instruktion för doktor Arnold Rosenberger och M. Martin Helsing vid deras beskickning till drottning Maria I av England[1240] utfärdad på Gripsholm den 9 september 1556 skriver kungen:

..., så ähr Hans M.tt doch för visse sanningh tilkenne giffvit, thet E. N. H:tz undersåter skole udi thesse förlidne åhr haffve begynt ett nytt seglatz att bruke uth medh then Noriges siden in i Rydzlandh, och ther medh före ther in allehande varer, som doch her till dagz haffve varidt utaff menige christne ständer förbundne ath före ther in i landet, opå thet att för:te rydzer icke skulle kunna bliffve ther egenom förstärchte och upvechte till ath göre alle umbliggende herrer, furster, landh och städer skade och förderff, utöffver hvilcket [the, som] för:ne rydz[er] begränsede ähre, sigh nu fast mykit beclage, och hvar sådant seglatz aff för:ne E. N. undersåter)såsom alment ther um nu rychtes) företaget ähr, dhå kan Hans Kong:e M:tt icke annedt ther um tenckie, än att thet skall mere vare utaff then orsak skett, att för:te E. N. undersåter icke haffve vetedt the landz lägenheter, som medt Rydzlandh begränsede ähre, än *att för:ne rydzer skulle bliffve udi så måtte förstärchte* till att härije, fördärffve, ödeleggie och seden intage the fursters och herrers landh och städer, som kringh um Östersiön boendes och medh för:ne rydzer begräntsede ähre, *then gemene christenhet till en oförvinnerligh skade och förderff.*[1241]

Om några framsetninger och spörsmåell och hvadt ther på svares skall.[1242]

.....

Vijdere ther man bliffver tilspordh, huruledes thet rydze krigh sigh förorsakedt och udi längden tildraget haffver etc., kan man således svare, att såsom *rydzerne* utaff naturen haffve altijdh varidt och än ähre upblåste medh mykin högferdh och ondske till att *göre the umbliggende christne herrer och potentater skade och förderff*, så mykit som

---

1238 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 470 [*min kursivering*].

1239 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 471 [*min kursivering*].

1240 1516-1558; drottning av England: 1553-1558.

1241 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 514f. [*min kursivering*].

1242 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 516.

them mest står tilgörende, så haffve the utan all rätviss foogh och orsak begynt thette emot Hög:te Kong:e M:tt till Sverige, ...

Item ther the ängelske eller andre spörije, huru Kong:e M:tt till Sverige står medh Keij. M:tt, thesligeste medh kongen i Franckerike eller kongen i Danmark och medh the hänsestäder etc.; ther till kan man opå thet skickeligeste vidt thette sättedt svare, att effter Hans M:tt *udi hele Hans Nådes regementz tijdh haffver sigh mykit beflithet och vinlagt att holle fredh och enighet medt alle christne herrer, furster, potentater och ständer*, så mykit Hans M:tt haffver mest ståt tilgörendes, och ingen orsak giffvit till någen ovilje; therföre förser Hans M:tt sigh och icke heller annedt till Keijserlige M:tt eller andre, utan thet som gott ähr. *Hans M:tt önsker och utaff hierthet, att alle christne herrer, furster och potentater ville fliteligen betencke och öffverväge, hvadt menige christenhetens gagn och bäste udi thenne farlige tijdh fordrer, och förthenskuldh holle fredh och enighet medh hvar annen och vende theris krigzmacht emot turcker, sarracener och andre hedninger, hvilcke sigh fast beflite christenheten att betryckie dem henne all skade och förderff tilfoge* etc.[1243]

Den 20 december 1556 närmar sig Gustav Vasa brevledes hertig Albrecht av Preussen med uppgifter om krigshändelserna i Finland:

Und wie dann E.L. bericht ergangener handlung zwischen uns und *unserem auch gemeiner christenheit feinde dem muscowiter* begerendt, so ist es also, wie E.L. erfahren [1244]

"Vår och hela kristenhetens fiende: muschowiten."[1245]

Den självskrivne målsmannen för kristenheten, vid sidan av påven, den tysk-romerske kejsaren,[1246] Ferdinand, skriver till drottningen av England den 17/8 1559.

He hopes that Firstenberg may be able to repulse the Muscovites, and keep so great a danger from Christendom; still his forces are too small to contend against the power of so great a Prince without external help.

.....

It was intended also to ask the Queen and other Christian Princes, whom the danger as much effected as the Emperor, to assist in repelling the Muscovite ....

.....

If he [the Muscovite] shall conquer the Livonians he will not be content, but will turn his arms against the Queen and other Christian Princes; ...

.....

1243 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 517f [*mina kursiveringar*].

1244 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 524 [*min kursivering*].

1245 Jmf prof Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholliseen, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

1246 K Hildebrand (1898), s 14; L Tengström (1983), s 66.

> He [the Emperor] therefore begs she will consider all this , especially the danger that might arise to the Princes of Christendom, and afford him all the assistance in her power by councel and by sending Envoys, which if she does he will be forever grateful.[1247]

Sigismund August, konung av Polen sammanfattar i sitt brev, med datum 1 december 1559, till drottning Elisabeth av England om Narvahandeln allt det negativa som förknippas med ryssarna:

> Sigismundus Augustus by the grace of God king of Polonia, great Duke of Lithuania, Russia, Prussia, Massouia, and Samogethia, etc Lord and heire etc to the most Noble Princesse Ladie Elisabeth by the same grace of God Queene of England, France and Ireland, etc. our deare sister and kinsewoman, greeting and increase of all felicite. Whereas your Maiestie writeth tu vs that you haue receiued two of our letters, wee haue looked that you should have answered to them both. First to the one, in which intreated more at large in forbiddine the voyage to Narue, which if it had bene done, we had bene unburdened of so often writing of one matter: and might haue answered your Maiestie much better to the purpose. ....
>
> ...: so that none of the subiects of your Maiesty hereafter presume to vse the nauigation to the Narue forbidden by vs, and *full of danger* not only to our parts, but also *to the open destruction of all Christians and liberall nations*. The which as we haue written afore, so now we write againe to your Maiesty that we know and feele of a surety, *the Moscouite, enemy to all liberty vnder the heauens*, dayly to grow mightier by increase of such things as be brought to the Narue, while not only wares but also weapons heeretofore vnknown to him, and artificers & arts be brought to him: by meane whereof he maketh himselfe strong to vanquish all others. Which things, as long as this voyage to Narue is vsed, can not be stopped. And we perfectly know your Maiesty can not be ignorant *how great the cruelty is of the said enemy*, of what force he is, *what tyranny he vseth on his subiects*, and in what seruile sort they be vnder him. We seemed hitherto to vanquish him onely in this, that he was rude of arts, and ignorant of policies. If so be this nauigation to the Narue continue, what shall be vnknowen to him: Therefore *we* that know best, and border vpon him, *do admonish other Christian princes* in time, that they do not betray their dignity, liberty and life of them and their subiects to *a most barbarous and cruell enemy*, as we can no less do by the duty of a Christian prince. For now we do foresee, except other princes take this admonition, *the Moscouite puffed up in pride* with those things that be brought to the Narue, and made more perfect in warlike affaires with engines of warre and shippes, *will make assault* this way *on Christendome*, to stay or make bound all that shall withstand him: which God defend. With which our admonition diuers princes already content themselues, and abstaine from Narue. The others that will not abstaine from the sayd voyage shalbe impeached by our nauie, and incurre the danger of losse of life, liberty, wife nad children. Now therefore if the subiects of your Maiesty will forebeare this voyage to Narue, there shalbe nothing denied to them by vs. Let your Maiesty well weigh and consider the reasons & occasions of our stopping the ships to the Narue.[1248]

Ferdinand I påminner följande år den engelska drottningen om de tyska städernas beslut i Augsburg 1559, i ett brev daterat 28/7 1560:

> ... it was resolved that the aid should be granted to the order [Tyska orden, Svärdsorden], if the Prince of Muscovy persisted in keeping posession of these districts. It was further decided that all Christian Princes should be solicited herein to afford some assistance.[1249]

1247 *Calendar of State Papers* 1558-1559, s 484-485; L Tengström (1983), s 66f.

1248 R Hakluyt ((1589) 1599), s 338 [*mina kursiveringar*].

1249 *Calendar of State Papers*, foreign Series of the Reign of Elisabeth 1560-61 (1865), s 204; L Tengström (1983), s 67.

Följande år hör rådet i Hamburg av sig i samma ärende, brevet bär datum 14/4 1561.[1250] Rådet i Köln skriver i samma ärende till samma adressat 30/4 1561[1251] och den 6 maj 1561 svarar drottning av England rådet i Hamburg:

> Has received their letter of April 14th, and assures them on her royal word that all the arms and munitions shipped in her name from Hamburg are intended solely for the defence of her realm. Desires that the author of the rumour that they were intended for the Muscovites may be sought out and punished, and that the import of this dispatch may be widely made known.[1252]

Kejsaren har fortfarande samma ärende när han den 31 maj 1561 skriver till drottningen.[1253]

Under rubriken "Exportation of Arms into Russia" står följande notis att finna i *Calendar of State Papers* 1561-1562 för den 8 juli 1561, vilken visar att drottning börjar bli irriterad av att alltid nås av samma, och sanna rykten:

> It having been reported in foreign ports that a great part of the arms which the Queen had caused to be made in Germany had been transported into Russia, to the Damage of Christendom, the Queen hereby causes proclamation to be made that the said rumour is false, vain, and malicious.[1254]

Till det tyska furstemötet i Naumburg 1561 riktade Christoph Cruceius ett upprop en riksaktion till hjälp för Livland i dess beträngda läge. Cruceius' åberopar i sin "Christliche Erinnerunge" en lysande förgången tid och "Concordia und Einigkeit der Christen im Deutschen Reich" som borde uppfordra till motvärn "gegenüber den Türken und Moskowitern, die dem Reich immer mehr Land entrissen".[1255]

Livländaren Georg Neiner skriver till samma furstemöte och personifierar på latinsk och grekisk hexameter Livland som "soror Germania" och uppmanar de tyska furstarna att fördriva moskoviten ur Livland.[1256]

I Erik XIV:s latinska registratur för 1561-1562 finns ett odaterat handelspriviligieförslag till Hansestäderna Lübeck, Hamburg, Stralsund, Danzig och Rostock:

> Slutligen bör med rätta vara av betydelse, inte bara för Hansestäderna utan även *för* oss eller snarare *hela den kristna världen*, att inte *allas vår gemensamme fiende*, ryssen, kan flytta fram sina gränser längre och bli bättre rustad med våra varor. Därför skall vi hjälpa till, så att det förbud, som utfärdats med alla *den kristna världens staters gemensamma samtycke* blir orubligt, och vari förjudes att någon dit inför någon krigsmarteriel eller några konstskickliga människor.

1250 *Calendar of State Papers*, Foreign Series of the Reign of Elisabeth 1561-62 (1866), s 59; L Tengström (1983), s 67.

1251 *Calendar of State Papers*, Foreign Series of the Reign of Elisabeth (1866), s 90; L Tengström (1983), s 67.

1252 *Calendar of State Papers*, Foreign Series of the Reign of Elisabeth, 1561-1562 (1866), s 102; L Tengström (1983), s 67.

1253 *Calendar of State Papers*, Foreign Series 1561-1562 (1866), s 126-127; L Tengström (1983), s 67.

1254 *Calendar of State Papers*, Foreign Series of The Reign of Elisabeth 1561-1562 (1866), s 171; K H Ruffmann (1952), s 16f); L Tengström (1983), s 67.

1255 A Kappeler (1972), s 32.

1256 A Kappeler (1972), s 32.

> Detta förbud, varigenom sjöfarten bättre kan bevaras åt de nämnda [hanse]städerna, vill vi därför ha utsträckt till de trakter som är underkastade ryssarna, liksom också medlemmarna av Hansan redan har samtyckt därtill, sedan de hade lovat att i stället för den plats, dit de hittills har varit vana att segla till ryssarnas besittningar, i fortsättningen segla till Reval och Viborg.[1257]

För att få stöd för sitt förbud mot handeln på Narva, som efter ordensstatens upplösning fallit i ryska händer, skickar konung Erik Nils Gyllenstierna till kejsar Ferdinand I och förser sitt sändebud med fyra instruktioner.[1258] Två av dessa är daterade 1/11 1562 och de två andra 2/12 samma år. Erik XIV utgår från kejsarens tidigare utfärdade förbud mot handel med det moskovitiska riket och betonar frågan:

> som förvisso angår inte blott oss och våra riken utan också hela den kristna världens välgång, fördel och nytta.[1259]

I Nürnberg trycktes en skrift om ryssarnas framfart i Livland år 1561:

> Sehr grewliche, erschreckliche, vor unerhörte, warhafftige Newe zeytung, was für grausame, Tyranney der Moscouiter, an den Gefangenen, hinweggeführten Christen ausz Lyfland, beydes an Mannen und frauen, Junkfrawen und kleinen Kindern, begehet, und was täglich schadens er inen irem Land zufüget, Beyneben angezeygt, in was grosser fahr und not die Lyflender stecken. Allen Christen zur warnung, und besserung ihres Sündlichen lebens, ausz Lyfland geschriben, und in Druck ervertiget.[1260]

Bengt Teitt får i slutet av år 1562 konung Eriks uppdrag att resa till London för att föra kungens talan inför drotningen av England:

> Elisabeth, jämväl för det hon är en kristen furstinna, varder icke tillstädjande att hennes undersåtar den hedningen, tyrannen och alle kristnes missgynnare ryssen tillförning göra skulle

skriver Teitt i sin berättelse om sin beskickning.[1261]

1257 [*Mina kursiveringar*]. Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Denique iure minus societatis Ansitae Ciuitatum quam nostra uel totius Christiani potius orbis intersit; ne communis omnium noster hostis Moscouita, fines suos longius proferat, ac mercibus nostris instructior efficiatur. Ideo factam comuni omnium Christiani orbis statuum consensu prohibitionem, qua interdictur ne quis belli apparatus illos, hominesque arte aliqua praestantes eo importet, ratam fore adiuuabimus:
Ea itaque prohibito, quo seruari melius queat nauigati Ciuitatibus iam dictis, ad loca Moscouitis suiecta omnino indedicta volumus, sicuti et in eam dictae societatis Anstiae consortes iam consenserunt, polliciti Reualiam & Wiburgum eius loco, quo ad loca Muscouitis subiecta hactenus nauigare consueuerunt, in posterum se nauigaturos" (*Erik XIV:s latinska registratur 1561-1562*, vol 33, fol 20v -21r. RA. - Se även I Andersson (1935), s 132f; A Attman (1944), s 165f, n 16; G Arnell (1945), s 135f; L Tengström (1983), s 67ff.) - Ingvar Andersson vill med hänvisning bl a till att följande brevavskrift i Erik XIV:s latinska registratur är daterat 9/12 1561, placera ovan citerade priviligieförslag till 1561 (I Andersson (1935), s 131f).

1258 E 277, UUB; C Annerstedt (1868), s 80; I Andersson (1935), s 146; L Tenström (1983), s 69.

1259 "que quidem non tantum nos regnaque nostra, sed et communem Christiani orbis salutem, commodum et utilitatem respiciunt". E 277, UUB. Översättning: fil dr Göran Bäärnhielm.

1260 *Sehr grewliche, erschreckliche* ... 1561, s 1; K Tarkiainen *Svenska Dagbladet* 1970-08-30; L Tengström (1983), s 67.

1261 I Andersson (1935), s 163; L Tengström (1983), s 69.

Konungens diplomatiska aktivitet i Narvafrågan är hög. Den 1/8 1563 utfärdar Erik XIV en "instruktion och undervisning" för Gustav Johansson [Tre rosor], Göran Eriksson, Olof Laurentsson och Frans Jericho, vilka han har för avsikt att sända till Rostock för att förhandla med de tyska furstarnas representanter.[1262] Tankegångarna påminner i hög grad om faderns:

> Att Muschowiten skall yttermere nu bliffue förstärckt ähnn tilförene, thett giffue wij them till att besinne, som wette um Muschowitens lägenheter och huru han sigh föresatt haffuer sitt Dominium ytterligare att förwidge udi Christenheten. Och effter thet haffuer alttijdh och aff ålder föbudit aff Keyserlig Maytt och thet Romerske Rijke så wäll som andre Christne Herrer och Potentater, att mann till Rysslanndh ingen tilförning göre skulle, som thet och lijke måtte ähr hållidtt, inn till thess att wij bekomme Räffle stad och några andre orter inn udi Liffland.[1263]

Vid de förhandlingar som Erik XIV:s delegation till Ryssland förde med såväl den ryska tsaren själv, som hans "råd" skall den svenska delegationen den 11 februari 1567 till tsarens förhandlare ha yttrat, efter att ryssarna hotat med:

> Om I nu icke förnye och stadfäste den freden, så är han slätt ude, och storförsten vill strax nu lade eder få afsked; så må I drage eder kos igiän

> Därtill svarede vi, at Gud allsmäcktig varder sådant intet ostraffet låtende, och huru ille dett stodo och *huru orimmeligit dett ville vare deres herre hos alle christne potentater*, at han ville och så ringe ackte sine fredsbref och segell, som högbemälte vår herre och konung hade hos sig; ...[1264]

Den svenska ambassaden, som för storfurstens råd vågade räkna ryssarna utanför "orbis christianus" bestod av Nils Gyllenstierna, Erik Håkansson [till Viurila], befallningsmannen på Viborgs slott, Bertil Jörensson [förde en mjöhund i vapnet], sekreteraren Måns Jönsson den tyske sekreteraren Mathias Schubert och till Ryssland för att förhandla.[1265] Av dessa fungerade Bertil Jörensson som tolk.[1266]

Samma år, den 6 mars, skriver den franske ministerresidenten i Köpenhamn, Charles de Dançay (* c 1510), till kungahuset i Frankrike:

> Le pays de Liffeland est fort beau et grand et tresfertile, quià par cy deuant este tenu par des cheualiers pour resister aux entreprises des Moscouites et Tartares comme ceulx de Malte contre les Turcz et aultres infideles leurs voisins; ....[1267].

Konung Sigismund av Polen skriver den 13 juli 1567 till drottning Elisabeth I av England[1268]:

1262 *Riksregistraturet* 1/8 1563, Riksarkivet, Stockholm; A Attman (1944), s 201 not 41; L Tengström (1983), s 69.

1263 *Riksregistraturet* 1/8 1563, Riksarkivet, Stockholm; A Attman (1944), s 201; L Tengström (1983), s 69.

1264 "En svensk beskickning till Rysslans under Erik XIV:s regering" (1887), s 337f [*min kursivering*].

1265 "En svensk beskickning till Rysslans under Erik XIV:s regering" (1887), s 328-341.

1266 "En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering" (1887), s 336.

1267 *Indberetninger fra Charles de Dançay til det Franske Hof om forholdene i Norden 1567-1573* (1901), s 24.

1268 J Hamel (1854), s 183; L Tengström (1983), s 70.

> Ers Höghet ser att vi avhålles från att tilåta sjöfart till det moskovitiska riket, inte blott av tungt vägande privata skäl, utan också skäl som gäller religionen och hela kristenheten.[1269]

Den 3 maj året därpå understryker kung Sigismund farorna med ett kommersiellt samröre med ryssarna:

> For, owing to the navigation which has been thus recently opened, we see *the Muscovite, who is not only the temporary enemy of our kingdom, but the hereditary one of all free nations*, well instructed and armed. We see him provided not only with arms, wares, ships, and other articles, the introduction of which, although they are unimportant in themselves, might be more easily and effectually prevented; but also with other things of much greater use to the enemy, I mean, with the very artificers who do not cease to manufacture arms, weapons, and other articles never before seen or heard of by *the enemy in that barbarous country*. And moreover, what is worthy of still more serious consideration, he is acquainted with our most secret counsels, to be used hereafter to our destruction. We do not therefore think it can really be expected that we should suffer navigation to be thus rendered free.[1270]

1569 gör sig den polske konungen än en gång påmind i samma ärende till den engelska drottningen:

> so that none of the subjects of your Majesty hereafter presume to use the navigation of the Narve forbidden to us, and full of danger, not only to our parts, but also to the open destruction of all Christians and liberall free nations.[1271]

Till den upplaga av Sigismund von Herbersteins *Rerum Moscoviticarum Commentarii* som utkom 1571 i Basel skrev turkologen och "en av sin tids mest lärda män", Johannes Levenclavius [Leunclavius, Loewenclavius, Lewenklau, Loevelingloe] (1533-1593) ett tillägg *De Moscorum Bellis adversus finitimos gestis, ab annis iam LXX, quibus antea per Europam obscuri paullatim innotuerunt, commentarius*[1272] där han skriver att ryssarna i likhet med turkar och andra barbarfolk bortför befolkningen.[1273]

> Levenclavius lägger emellertid sin tyngdpunkt i äldre skeenden. Han påminner om ryssarnas Kievtid "die früher in Europa viel bekannter gewesen seien als die Russen im 16. Jahrhundert"[1274]

När tatarerna på sommaren 1572 anföll Ryssland hade Johan III planer på att anfalla de ryska gränsfästena.[1275]

1269 Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Quominus autem navigationem in Moscoviam permittere possimus, videt nos Serenitas Vestra gravissimis non solum nostris privatis, sed etiam religionis et reipublicae totius Christianae rationibus prohiberi." (J Hamel (1854), s 417); L Tengström (1983), s 70. - *Se även* J Hamel (1845), s 183f.

1270 J Hamel (1854), s 184f [*min kursivering*].

1271 E A Bond (1856), s XVI; L Tengström (1983), s 70.

1272 J Levenclavius (1571), s 205-227.

1273 "Is uero regis aduentu per exploratores cognito, ad discessum mox sese comparat, more Turcarum aliorumque barbarorum incolas etiam ipsos abducit, cetera foedis incendijs uastat" (J Levenclavius (1571), s 210). - *Se även nedan* kapitlet "Rysk grymhet och *furor barbaricus*".

1274 A Kappeler (1972), s 44.

1275 G Petri (1926), s 210.

Fråntagen inte bara allt politiskt inflytande utan också papper och penna skriver den avsatte Erik som fånge på Örbyhus i april 1575 med en trästicka doppad i sot i en av de böcker han tillåtits ha kvar hos sig, Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia* (KB, sign D 517 b)[1276]:

> *Ab Honesto Celarent*. Att ware betrykt med wåld under AfGuderij ähr oerligith. Alle the ssom äre under thet Troldoms Regemente Tyrkisk Lärdom, och Ryssisk wilfarelse the äre under Afguderij. Szåå ähr thet oerligit att ware under Troldoms Regemente Tyrkisk lärdom och wilfarelsse.[1277]

Georg Turberville konkluderar i dikten "To Parker" (1568-1569):

> .....
>
> In summe , I say I neuer saw a prince that so did raigne,
> Nor people so beset with Saints, yet all but vile and vaine.[1278]
>
> .....
>
> No ciuil customes to be learnd, where God bestowes no grace.
> And truly ill they do deserve to be belou'd of God,
> That neither loue nor stand in awe of his assured rod:
> Which though be long, yet plagues at last the vile and beastly sort
> Of sinful wights, that in vice do place their chiefest sport.[1279]

Tillbaka till den politiska scenen. Konung Sigismund av Polen skriver den 13/7 1567 till drottningen av England[1280]:

> Ers Höghet ser att vi avhålles från att tillåta sjöfart till det moskovitiska riket, inte blott av tungt vägande privata skäl, utan också skäl som gäller religionen och hela kristenheten.[1281]

Två år senare, 1569, gör sig den polske konungen åter påmind i samma ärende till den engelska drottningen:

1276 C M Stenbock (1912), s 74; I Andersson (1935b), s 325-326; S Arnell (1951), s 126f; L Tengström (1983), s 70. Bodil Nävdal-Larsen skriver i sin doktorsavhandling *Erik XIV, Ivan Groznyi og Katarina Jagellonica* (1983) om KB d 517 b: "Erik på Örbyhus da alle skrivesaker ble fratatt ham, fikk skrive marginal-antegnelser på *Sabellicus-operaens partitur* med en sot-penn i mangel av noe bedre". Med beaktandet av vad Nävdal-Larsen skriver i den av mig kursiverade passusen kan hon inte ha sett ifrågavarande handskrift, och mycket riktigt hänvisar hon till Carl Magnus Stenbocks skrift som publicerats i *Personhistorisk Tidskrift* (1912). Att hon sedan tolkar nominativ pluralis av latinets 'opus' som den form av musikdramatiskt scenverk, vars födelse i Västerlandets musikhistoria brukar tillskrivas Jacopo Peri (1561-1633), c hundra år efter Marcus Antonius Coccius Sabellicus (1436-1506) och hans första opera *Dafne*, tillkommen 1598, är inte mindre uppseendeväckande. Skulle Nävdal-Larsen ha stött på ett partitur till en opera med titeln *Sabellicus*, skriven före 1575, skulle hon ha gjort ett sensationellt musikhistoriskt fynd!

1277 KB D 517 b; C M Stenbock (1912), s 113-114; L Tengström (1983), s 70.

1278 G Turberville ((1587) 1599), s 389; S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), s clvi; G Turberville ((1587) 1968), s 83.

1279 G Turberville ((1587) 1599), s 389; S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), s cliv; G Turberville ((1587) 1968), s 84.

1280 J Hamel (1854), s 183; L Tengström (1983), s 70.

1281 J Hamel (1854), s 417. Fil dr Göran Bäärnhielms översättning av: "Quominus autem navigationem in Moscoviam permittere possimus, videt nos Serenitas Vestra gravissimis non solum nostris privatis, sed etiam religionis et reipublicae totius Christianae rationibus prohiberi."

> ... so that none of the subjects of your Majesty hereafter presume to use the navigation of the Narve forbidden by us, and full of danger, not omly to our parts, but also to the open destruction of all Christians and liberall free nations.[1282]

Till den fredstraktat som slöts 13/12 1570 i Stettin mellan Sverige och Danmark, under förmedling av den tysk-romerske kejsaren, Frankrike, Polen och Sachsen[1283], fogades , när Tysklands städer ratificerade fördraget, ett betänkande där man klart statuerade att Narvahandeln skulle vara fri men att

> bey verlust leibs vnnd guts keine verpottene wahr, als wehr, pantzer, harnisch, puchssenn, spiessenn, puluer, artolerey, saltz, salpeter, kupfer, noch andere metall oder munition, ferners auch kein korn, selber noch reichs muntz, inn die Moscow einfuehrenn sollenn, ...[1284]

Vidare skall kejsaren verka för att:

> die schiff vnnd kauffleuth ausz Hispannien, Frankreich, Engelandt vnnd Schottlandt solche verpottene wahr auffs mehr dem Muscowiter zudenselbenn potentaten oder auch andernn, da es nottigh, ansuchung zu thun, damitt dasselbigh zufurenn gemeinder christenheit zu gutem auch abgestelt werdenn mochte.[1285]

Johan III sände Pontus de la Gardie, Klas Bielke och Herman Bruser till Nederländerna 1573. Till Brüssel anlände beskickningen den 4 mars och uppvaktade den spanske ståthållaren, heritgen av Alba, med bl a en anhållan om förbud för all handel med Ryssland.[1286] Hertigen av Albas svar avgavs den 22 mars:

> hvad Narvahandeln anginge, ville han i allo rätta sig efter bestämmelserna i Stettinfreden och senare i Tyskland fattade beslut, ...[1287]

Beträffande dessa beslut och deras ordalydelse, se ovan.

1570 publiceras broschyren "Warhafftigen Newen Zeitung vom grausamen Feindt der Christenheit dem Moscowiter" som vänder sig till "Dem frommen deutschen Leser zur warnung und besserung in Druck verfertigt". Denna skrift påminner om profetiska skrifter som förutspått ärkefienden ryssens hemsökelse av Västerlandet, som straff för de kristnas synder.[1288]

Den 15 februari 1573 vände sig de styrande i Tallinn till Hogenskild Bielke (1538-1605) och Gustaf Baner (1547-1600)[1289] och anhöll om undsättning för staden:

> De fruktade att komma under tsarens tyranniska ok och blifva utsatte för hans okristliga tyranni. Alla angränsande land och riken vid Östersjön, ja hela kristenheten borde skynda de betryckta i Estland till hjelp emot denne kristenhetens afsagde fiende.[1290]

Den 18 april 1573 tillskriver Johan III Ivan i ett av de sk "skällebreven" utan att försöka dölja att han inte räknar Ryssland till "christenhetenn" :

1282 E A Bond (1856), s XVI; L Tengström (1983), s 70.

1283 O Rydberg IV (1888), s 380ff; L Tengström (1983), s 71.

1284 O Rydberg IV (1888), s 443; K Hildebrand (1898), s 124-125, 151; L Tengström (1983), s 71.

1285 O Rydberg IV (1888), s 443; K Hildebrand (1898), s 124-125, 151; L Tengström (1983), s 71.

1286 K Hildebrand (1898), s 154; L Tengström (1983), s 72.

1287 K Hildebrand (1898), s 154; L Tengström (1983), s 72. *Se även* ovan kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

1288 A Kappeler (1972), s 40.

1289 Hogenskild Bielke och Gustaf Baner befann sig i Polen för att arbeta för kung Johans kandidatur till den polska tronen (F Ödberg (1896), s 115).

1290 F Ödberg (1896), s 115.

> Tu wet och wäl, att ingenstedis vdi christenhetenn i något konungerijke pläger ware seduane att wälie några ringe männ till konunger. Men vm thet är scheedt i Rydzland tilförenne, då weest tu best bescheed ther vm aff thine rydzsche crönicker. .... Men effter thu ibland annen stinckende lögnn skäller oss och wår salige käre her fader för ehrelöse trälar eller stratnicher, som titt ryske tungemål förmälle...., thet liuger du som enn skelm så wäl som alltt annet, och therföre må thu sielff bliffue een stratnich och ährelöös trääl och *een ochristen huffuedliugere och tyrann*, som och i sanning äst, effter tu achter huarken ord, ähre, zegell, breff eller sanningh, som nogh bewijsligit är.[1291]

Giles Fletcher skriver 1591 om det ryska styresskicket och dess likheter med andra kända

> The manner of their government is much after the Turkish fashion, which they seem to imitate as near as the country and reach of their capacities in politic affairs will give them leave to[1292]
>
> .....

och Fletchers uppfattning om kristnandet av Ryssland:

> Which agreeth well with that I find in the story of Laonius Chalcocondyles concerning Turkish affairs in his fourth book, where he speeketh of such a marriage betwixt John, the Greek emperor, and the king's daughter of Sarmatia. And this argueth out of their own report that at that time they had not received the Christian religion, as also that they were converted to the faith and withal perverted at the very same time, receiving the doctrine of the gospel corrupted with superstition even at the first when they took it from the Greek church, which itself then was degenerate and corrupted with many superstitions and foul errors both in doctrine and discipline , as may appear by the story of Nicephorus Gregoras in his eighth and ninth books.[1293]
>
> .....
>
> As for preaching the word of God or any teaching or exhorting such as are under them, they neither use it nor have any skill of it, the whole clergy being utterly unlearned both for other knowledge and in the word of God.[1294]
>
> .....
>
> They are men utterly unlearned, which is no marvel forasmuch as their makers, the bishops themselves (as before was said), are clear of that quality and make no farther use at all of any kind of learning, no, not of the scriptures themselves, save to read and to sing them.[1295]
>
> .....
>
> What learning there is among their friars may be known by their bishops that are the choice men out of all their monasteries. I talked with one of them at the city of Vologda, where to try his skill i offered him a Russe Testament and turned him to the first chapter of Saint Matthew's gospel, where he began to read in very good order. I asked him first what part of scripture it was that he had read. He answered that he could not well tell. How many evengelists there were in the New Testament? He said he knew not. How many apostles there were? He thought there were twelve. How he should be saved? Whereunto he answered me with a piece of Russe doctrine, that he knew not whether he should be saved or no, but if God would

---

1291 H Hjärne (1880), s 552 [*min kursivering*]. - *Se även nedan* kapitlen "'Den religiösa hybrisen'", samt "Ryskt tyranni".

1292 G Fletcher ((1591) 1968), s 132.

1293 G Fletcher ((1591) 1968), s 206f.

1294 G Fletcher ((1591) 1968), s 213.

1295 G Fletcher ((1591) 1968), s 214.

pozhalovat' him or gratify him so much as to save him, so it was; he would be glad of it; if not, what remedy? I asked him why he shore himself a friar. He answered , because he would eat his bread with peace. This is the learning of the friars of Russia, which though it be not to be measured by one, yet partly it may be guessed by the ignorance of this man what is in the rest.[1296]

I will not speak of the strangeness of the murdes and other cruelties committed among them that would scarcely be believed to be done among men, specially such as profess themselves Christians.[1297]

Robert O Crummey summerar Turbevilles och Fletchers syn på ryssarnas grekisk ortodoxa tro:

In summing up his impressions he [Turberville] remarked that morality and good order cannot exist among a people "that neither love nor stand in awe of his [God's] assured rod." The statement is an embryonic version of Fletcher's argument that bad morals are the direct result of a false religion. Certainly Turberville shared Fletcher's unsympathetic attitude towards Orthodoxy, which he regarded as idolatrous and riddled with superstitious ceremonies."[1298]

Den livländske adelsmannen Elert Kruse [eller Krause],[1299] skrev en redogörelse tillsammans med Johann Taube med ovanskriften: Schreiben der beiden, sechs Jahre zu Moskau gefangen gehalten, livländische Edelleute, Johann Taube und Elert Krause, an den Herzog von Kurland, Gotthard Kettler, worin sie die Grausamkeiten des Zaren Iwan Wassiljewitsch schildern, 1572. I denna skrift frammålar Kruse och Taube tsar Ivan som tyrannen som hotar hela kristenheten:

Ferner wie vnd waserly Gestalt wir vor vnsere Person, von jme (dem Grossfürsten) gefangen worden, 6 ganzer Jar lang gefangen, vnd 7 Jar auf freien Fussen gangen; waserley Gestalt wir zu Gnaden kommen, zu was Ehren vnd Reichthumb wir erhoben, wie auch viel hohe vnd grosse Potentaten vnd Herrschaften er, der Grosfurst, durch gar tapffere, ehrliche vnd vnuorwerfliche Mittel vnd Vorschlege, durch vns an sich getzogen vnd anhengig gemacht; auch waserley Gestalt das alles Folgents in betriglichem Schein vnd zum endtlichen Verderb vnd Vntergange der gantzen Christenheit, Kron Polen, Littauen vnd vnser hochbeschwertes Vaterland, von jme darunter gesucht, vnd wir dasselbig aus seinem selbst eigenen Mundt gehöret, welches vns die Lenge zu ubertragen, vnd die Sachen so wider Got, Ehre vnd die gantze Christliche Kirche, vnd vnsere Ehre vnd Gewissen von jme, dem Grosfursten, so gefehrlich gemeinet, damit solche Heupter durch sein listiges, krokodilisch Hertz mit in etzliche beschwerliche Sachen eingefuret werden mochten; auch waserlei Gestalt vnd hohen erheblichen Vrsachen wir aus aller gemein Christenheit, vnd sonderlich der Kron Polen, Littauen vnd vnserm Vater-

---

1296 G Fletcher ((1591) 1968), s 218.

1297 G Fletcher ((1591) 1968), s 245.

1298 R O Crummey (1968), s 73.

1299 Kruse skickades, som förhandlare, på uppdrag av ständerna i Livland 1557 till tsar Ivan Vasilievitj. Efter att han återvänt tillfångatogs han 1560 tillsammans med Johann Taube vid slaget vid Ermes av ryssarna. 1567 trädde båda i tsarens tjänst - efter långvarig och grov misshandel. 1571 lämnade de båda Ryssland och återvände till Livland. Friedrich von Adelung skriver om återvändadet: "Kruse wurde unterdessen zum Lohne seiner Verrätherei zum Freiherr erhoben, und von den Litthauischen Ständen an den Klig Johann von Schweden, dess Grossfürsten erbitterste Feind, abgefertigen." (F von Adelung I (1846), s 259). 1577 dyker han på nytt upp i rysk tjänst där han 1587 anklagas för landsförräderi. 1587 dyker han upp som det livländska ridderskapets sändebud i Warschava. (Ibid).

land vnd allgemeinen Nutz gut vnd besten, von jm vnd seiner tirannischen gottlosen vnd vnlöblichen Regierung abgethan, vnd wormit solche seine vbelmeinende, gefehrliche Practiken vnd Vorsatz zuruck getriben, vnd er auch endtlich vnterbrochen werden konte, haben wir anderswegen vmbstendlichen vnd die Lenge allerseitz beschrieben.[1300]

När Ivan IV Groznyi 1577 försökte avgöra det livländska kriget med två tunga anfallsvågor ökade flygskrifternas antal igen. 1577 utgavs "Warhafftigen Berichts des Revelschen Kriegs" och "Studiosus, so in solchen händeln bey und mit gewesen", den senare en berättelse i dagboksform av belägringen av Tallinn.[1301] Den senare gav ut något utvidgad och omgjord form året därpå, 1578, med titeln "Moschovittische Tyrraney. Eigentliche warhaffte beschreibung und bericht/ der weitberühmbten Handelstatt Revel". Utgivare lade till ett förord, "Vorrede an den Christlichen Leser", där han beskriver den moskovitiska hemsökelsen som ett Guds straff för människornas syndiga leverne och förutspår en ytterligare framryckning av moskoviter och turkar. Han lägger fram Tallinns hjältemodiga försvar som förebild för resten av det tyska riket.[1302]

Fördrag med tatarkhanen på Krim var ingenting man drog sig för att sluta om det kunde lätta på trycket från Ryssland. År 1579 fullgör Martin Bronovius von Biezdzfedea från Siebenbürgen ett av sina två diplomatiska uppdrag i den polske kungens, Stefan Batorys, tjänst. Ur hans redogörelse läser vi:

Donativum Chani, et Legatorum Principum apud eum ratio. Donativum annuum a Rege Poloniae, magno Ducatu Lituaniae, Moscorum duce, Palatino Moldaviae, et Cercessis Nogaiensibus Tartaris ex pactis et foederibus Chanus perpetuum habet.[1303]

Sir Jerome Horsey beger sig 1580 från Ryssland till Neuhausen i Livland och känner sig lättad:

I was glad I was come into their hands out of the vale of misery, the Moscovites' country, not without some randsome[1304].

När han kommer fram till Arensburg utsätts han för förhör av slottsloven. Horsey förklarar:

1300 F von Adelung I (1846), s 260f. - Den i slutet av nämnda citat omtalade skriften har inte återfunnits. - von Adelung skriver om den citerade skriften: "Was nun aber das obige Sendschreiben betrifft, so muss man es, bei aller Partheilichkeit und unverkennbaren Uebertreibung der Verfasser, und trotz der schlechten Bewegsgründe, von denen sie geleitet wurden, doch immer als einen nicht unwichtigen Beitrag zu dem blutigsten Abschnitte der Geschichte des Grossfürsten Iwan Wassiljewitsch rechnen, ..." (F von Adelung I (1846), s 261). - von Adelungs verk är tillägnat tsarevitj Alexander Nikolajevitj, som tsar Alexander II.

1301 A Kappeler (1972), s 48f.

1302 A Kappeler (1972), s 49. - Professor Matti Klinge hejar på Ivan Groznyis överfall på Livland: " Tyska ordens försvagade status gav det allt starkare Ryssland en ny möjlighet att expandera västerut" (M Klinge (1995), s 67). - "Efter att den baltiska frågan tillspetsats år 1558 inleddes en lång krigsperiod i Nordeuropa då Ryssland, Sverige och Polen samt Danmark och de nordtyska staterna kämpade om territorier och inflytande ända till Wienkongressen tider (1814)" (M Klinge (1995), s 68).

1303 F von Adelung I (1846), s 316.

1304 J Horsey ((1856) 1968), s 295.

> I was a subject of the queen of England, who had peace and amity with all Christian princes, especially and most entirely with the majesty of Denmark.[1305]

Men han bemöts av misstro:

> Yea, but that would not serve. We confederate most with the Muscovite against Christendom.[1306]

I Speyer gav polacken Jan Łasicki (1534-1600) ut ett omfattande samlingsverk, som även ett anonymt brev till David Chytraeus "de Russorum et Tartarorum religio", vilket skrivits av Paul Oderborn.[1307]

Ericus Falck Gothus understryker för en läsande europeisk publik i skriften han 1582 publicerade i Wien, *Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti belli, aliaq; eó spectantia celebrantur*, att Ryssland fortfarande är hela kristenhetens fiende.[1308].

Den moskovitiska staten och ryssarna uppfattas av omvärlden just som kristenhetens fiender. I brevväxlingen med furst Kurbskij, som flytt till Polen nämner Ivan Groznyj bland sina förfäder den fromme Monomach och den tappre storherren Alexander Nevskij, som vann seger över de gudlösa "tyskarna". Tsaren beskyller även Kurbskij för att ha förenat sig med "de kristnas fiender".[1309]

I Paris cirkulerade 1584 ett "konkordat", som var en politisk satir. Aktstycket var välbekant såväl i staden som vid hovet. Satiren har formen av en överenskommelse eller avtal mellan å ena sidan de katolska teologiprofessorerna och kyrkoherdarna i Paris och å andra sidan hugenotternas predikanter. Båda sidor stadfäster den andras rätt till inblandning i varje världslig angelägenhet, om så genom bedrägeri, högförräderi eller attentat. För en olöst fråga besluter man sig för att tillsätta en skiljenämnd, som i vanliga fall skulle bestå av 12 ledamöter: 2 engelsmän, 2 skottar, 2 jesuiter av godtycklig nationalitet, 2 tyskar, 2 schweizare och 2 polacker. Om dessa inte kan enas kan representanter för ytterligare 6 andra kategorier tillkallas : 1 grek, en spanjor, två turkar representerande olika sekter och *en moskovit samt en kannibal*.[1310] Den som vidarebefordrat denna historia om det i den franska huvudstaden spridda "konkordatet" är Pierre de L'Estoile (1546-1611) som minutiöst fört dagbok dag för dag mellan åren 1574 och 1610. Själv betraktades han som en tolerant katolik.

1305 J Horsey ((1856)1968), s 296.

1306 J Horsey ((1856) 1968), s 296.

1307 A Kappeler (1972), s 72f.

1308 E Falck Gothus (1582), s C2v [opag].

1309 A Jensen (1908), s 115.

1310 P de L'Estoile (1875), s 171; E Klug (1987), s 287.[min kkursivering] Jmf Matti Klinge: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei." (M Klinge (1981), s 254f).

Efter Ivan Groznyis död, 1584, närde den polske kungen Stefan Batory (1533-1586)[1311] planer på en erövring och katolicering av det moskovitiska riket.[1312]

Om situationen i Livland under 1580-talets första hälft skriver det kurlänska hovrådet och doktorn i de båda rätterna, Laurentius Müller, i *Polnische/ Lifländische/ Moschowiterische/ Schwedische vnd andere Historien/...*:

> Skulle nu H. K. May. [konungen av Polen] ändelighen hafwa thetta vthi upsåt/ så wordo monge hundrade Enkior och Fadherlöse ey allena icke *restituerade*, vthan och otalighe månge/ som haffua suttit säkre för Fienden[1313] [Muskoviten] vthi ett rolighit *possess*, nödgades igenom thetta medhel at begifwa sigh i älende/ så att man således icke allena ey hadhe någhot sigh aff thenna Fredhen at hugna/ vthan man skulle snarare sigh therföre gruufwa/ H. K. May. loff och beröm hos vthländske Förstar och Herrar/ ja hoos alla Christelighe Hierta vthslocknat/ och thetta Tyranniske vpsåtet aff allom förbannat och förmalediat warda: Så skulle och the fattighe förjaghade vndersåters / ja the elände/ bedröfwade och fångne Christnes böön vthi Muskow/ när the här om finge spöria/ vthi idhel förbannelse och weklaghan/ och til äfwentyrs then förre lyckan vthi alsomstörste olycka förwandlat blifwa.[1314]

Skulle den moskovitiske storfurstens "Tyranniske vpsåt", som aff allom förbannat förmalediat [är]" lyckas, skulle enligt hovrådet Müller, "the elände/ bedröfwade och fångne *Christnes* böön vthi Muskow/ när the här om finge spöria/ vthi idhel förbannelse och weklaghan/ och til äfwentyrs then förre lyckan vthi alsomstörste olycka förwandlat blifwa". Kristna människor hålls alltså fångnai Moskva hos den tyranniske, och *okristne*, ryske storfursten.

Det danska sändebudet Jacob Ulfeldt, som 1578 sänts till Ryssland för att sluta ett vänskapsfördrag mellan Danmark och Ryssland (mot Sverige) avslutar sin rapport med:

> For resten, saa opofrer vi tack i tusen tall til himlens GVD, som frelste os fra den grumme Pharaonis, det christelige nafns affsagde fiendes, Moscovitens Haand, oc førte os u-skad hiem til vor faederne-land, hannem vaere aere evindelig.[1315]

1311 Ung István Báthory; hertig av Transsylvanien från 1571; polsk konung 1576-1586.

1312 H Almquist (1916), s 27, 39; A Attman (1946), s 391.

1313 Hovrådet Müller själv använder ett starkare uttryck: "Erbfeindt", arvfiende, se nedan..

1314 L Müller ((1585) 1629), s 114. - "In betrachtung/ das viel armer verjagter Witwen vnd Waisen von Gott dem allmechtigen Sieg vnd Glück jrer Maiestet/ tag vnd nacht in jrem Gebet gewünscht/ der Hofnung/ das sie dardurch auch möchten zu den jhren kommen: Solten nun jhre Maiestat des fürhabens sein/ so würden viel hundert Witwen vnd Waisen nicht allein nicht restituiret/ sondern jr vnzehlich viel/ so in guter ruhiger fürm Erbfeindt sicher gewesen/ müsten durch diesen weg Elend gehen/ das man also dieses Friedens sich nicht allein nicht zu getrösten würd haben/ sondern man würde sich auch darfür entsetzen vnd würde bey auszlendischen Fürsten vnd Herren/ ja bey allen Christlichen Hertzen des Königes lob vnd ruhm verseschen/ vnd dieses Tyrannische fürnehmen von menniglichen verflucht/ und vermaledeyet werden/ es würde auch das vorige Gebet der armen verjagten Unterthanen/ ja der elenden/ betrübten/ gefangenen Christen in der Moschaw/ so sie des berichtet würden/ Wunsch vnd Gebet/ in eitel Verfluchung vnd weheklagen/ vnd vielleicht alles voriges Glück in Unglück verkeret vnd verwandelt werden." (L Müller (1585), s G iijv - G iiijr).

1315 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 169. Peder Hansøn Reses översättning av: "Nunc restat, ut Deo omnipotenti gratias agamus, quas possumus, maximas, quod nosà manibus Muscovite crudelissimi Pharaonis hostis Christiani nominis infestissimi liberavit, incolumesque ad lares paternos reduxerit. Huic sit laus & gloria per omnia saecula.
Huic uni honos, gloria lausq; Deo."
(J Ulfeldt ((1608) 1978), s 168).

Den engelske lordkanslern, Sir Francis Bacon (1561-1626), konstaterar:

Their religion is nearest the Greek Church, full of superstition and idolatry.[1316]

Med andra ord, ryssarna är nog inte att betrakta som kristna i egentlig mening.

Det kurlänska hovrådet, Laurentius Müller, kallar i *Polnische/ Lifländische/ Moschowiterische/ Schwedische vnd andere Historien/...* (1585) de ryska grekisk-ortodoxa munkarna för "die gottlosen Münche"[1317].

Paul Oderborn kallar i sin 1585 utkomna *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis Vita*: " den polske kungen Stefan Bathory och Pontus de la Gardie "christiani pricipes", i motsats till Ivan Groznyi.[1318].

Paul Oderborn avslutar sin långa lovsång till Johan III och Sigismund genom att utbrista:

> videte o maximi Reges, quam multa oppida destructa sint, quam multa capta et vi diruta! quot viri nobiles ex bonis suis miserissime ejecti! quam indignae hominum, virorum, matronarum, virginum, puerorum factae caedes! quae strages editae! a quibus templis, antiquis, religiosis, & splendidis impias & sacrilegas manus bestiae contiuerint! hactenus angimur, speramus, timemus: nunc vestro, serenissimi Reges, adventu recreamur. nos generis humani pestes, nos mundi furiae, nos Christianitatis hostes; sacrorum praedones, labes ac ruina orbis Moschi omnibus ornamentis spoliarunt. Vos autem, o Serenissimi Reges, vos inquam, & vestrae Majestates calamitatem nobis detrahere, pacem reddere, & saluti nostrae consulere possunt. Tendunt ad vos supplices manus religio, pax, & arae, quae magna ex parte sic barbarorum impetu sunt deformatae, ut vestigia pristini floris ac verae religionis & pacis vix ulla compareant: tendit nobilitas, quae amissis prope omnibus bonis suis maiorum virtute partis, quasi extorris vitam degit: tendunt viduae, pupilli, orphani, senes: tendunt civitates, oppida & urbes. omnes, O Maximi Reges, qui ubique sunt Livoniae incolae, vestrarum majestatum opem exspestant, vestrum auxilium regiamq; vestram misericordiam implorant.
>
> Vestre autem majestates reconciliatis tot civitatibus, tot miseris dignati suae restitutis, tot afflictis in spem praesentissimae salutis erectis, ut praeclarissime de hominum genere mereri possint, id summi atque optimi caelites velint, qui vobis, o potentissimi & florentissimi Reges, terrarum omnium donent imperium, faxintque ut tandem aevo, annis, victoriis triumphisque expleti in aureo illo & felicismo beatarum mentium concilio pro hac mortali conditione regnandi perpetuum & immortale regnum coronamq; auream & mmarcessibilem accipitatis.[1319].

Enligt den polske biskopen Pawe/,l Piasecki (1579-1649) skulle den ryske storfursten Fjodor I Ivanisovitj[1320] av påven Clemens VIII (påve: 30/1 1592 - 5/3 1605) 1593 anhållit om en kungatitel, men fått svaret att det förutsatte att storfursten och hans folk återkom till den katolska tron och övergav sin schismatiska.[1321]

1316 F Bacon I (1837), s 370; dens. I (1862), s 30.

1317 L Müller (1585), s E iij. - Erik Schroderus översätter det med "ogudhachtige Munckar" (L Müller ((1585) 1629), s 36).

1318 P Oderborn (1585); A Kappeler (1972), s 79.

1319 P Oderborm (1589), s N2v ff.

1320 1557-1598; storfurste: 1584-1598.

1321 ".... solicitatus etiam tunc multum pro Theodoro Duce Moschouiae iste Pontifex, vt illum Regio titulo donaret, constanter recusauit, nisi schismate Graeco relicto, ad consortium Ecclesiae Romanae Dux ille cum sius ditionibus rediret" (P Piasecius (1645), 132).

Petrus Petrejus [Per Persson][1322] (* c 1570), hade åtnjutit undervisning vid Johan III:s högskola på Gråmunkeholmen (nuv Riddarholmen) i Stockholm, därefter studerat i Marburg där han lade fram sin dissertation i matematik och blev den förste svens som doktorerat inom denna disciplin.[1323] Fadern, Petrus Benedicti hade gjort honom arvlös på grund av hans utsvävande leverne.[1324] Kari Tarkiainen antar, på goda grunder, att Petrus Petrejus efter återkomsten från Tyskland gjort tjänst i hertig Karls kansli. År 1600 skickas han på sitt första diplomatiska uppdrag med brev till kung Sigismund i Polen. Följande år är han med på hertigens krigståg i Livland.[1325] Åren 1601-1605 uppehöll han sig först i Boris Godunovs (c 1551-1605)[1326] tjänst, därefter på svenska diplomatiska uppdrag i Ryssland åren 1607, 1609 och 1611. I sjätte boken av sin *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) beskriver han ryssarnas syn på den övriga kristenheten:

> The Musckowiter mena och tänckia/ alla bådhe Andelighe och Werdzlighe/ at the allena äre the sanskylligaste Christne/ oc beröma sigh allena rätt dyrka och ähra then alzmechtigste leffuandes Gudh/ oc skälla oss/ sampt andra werldenne för hedningar/ kättare och ochristna/ och the som Gudh intet rätteligen dyrcka/ uthan honom förachta/ och icke hafwa then rätta sanskylliga Lära/ thet gamba nyia Testamentet förkasta/ och äre ther ifrån wordne affällige. Derföre ther och någon funnos/ som the wille annor Religion och Lärdom förkunna tillkänna giffua/ så wela then platt intet achta eller höra/ utan göra af then spott och gabberi/ och holla then aldeles wilfarande och affgudisk/ som är upfylt med lögn och bedrägerij/ och hielper ingen ting til at wela rätta them i saken/ om the än aff then helga skrift medh quodh skäl warda öffuertygande.[1327]

Detta under reformationsårhundradet, "då den bibliska uppenbarelsen ännu var livets och den mänskliga kunskapens högsta norm"[1328].

Petrjus skriver att moskoviterna är "syndrade ifrån alla andra Nationer vthi Religionen och åthäfwor"[1329] och beskriver nydöpta och proselyter till den grekisk-ortodoxa tron på följande sätt:

> På samma sätt döpas och the som förlökna och förswäria sin Christeligha Religion/ och widhtagha för Penningar skuld then Affgudiska Rydska Trona/ ....[1330].

Petrejus kritik riktar sig, vad själva tron anbelangar, mot att

> .... the genom .... sina äghna gärningar skulle göra Gudz Laagh tilfyllest/ och salige warda.[1331]

1322 Son till rektorn för Uppsala katedralskola, sedermera biskopen i Västerås och senare Linköping, Petrus Benedicti och dennes maka Magdalena Jakobsdotter (K Tarkiainen (1986), s 55).

1323 K Tarkiainen (1986), s 55f.

1324 K Tarkiainen (1986), s 56f.

1325 K Tarkiainen (1986), s 57.

1326 Rysk storfurste med titeln tsar 1598-1605.

1327 P Petrejus (1615), Siette boken, s 26.

1328 J Nordström (1930), s 10.

1329 P Petrejus (1615), Fempte boken, s 8.

1330 P Petrejus (1615), Siette boken, s 15f. - *Se även ovan* kapitlet "Rysk avgudadyrkan".

1331 P Petrejus (1615), Siette boken, s 17 [på denna sidas ovanskrift står felaktigt "Tridie Book"].

I synnerhet

> Alla Andelighe Personer hoos Ryssera/ så wäl Bisperna som Munckar och Präster/ äre effter theras sätt och Ceremonier ganska flijtige til at läsa oc siunga theras tijder/ bådhe daghar och nätter/ oc mena icke ther medh til at tiäna Församblingen/ vthan til at bewijsa Gudh ther medh synnerligh tiänst och behagh/ och at the medh sådant heligt lefuerne och godha gärningar skole för Gudh kelige och rettferdige blifwa/ och ther medh förwärffua sigh thet ewigha lijffuet.[1332]

Riktigt kristna kan nog inte Petrejus se ryssarna som:

> *The* begynna sitt Nyia åhr på then första Septembris/ som är Egidij dagh/ och *räkna icke sina åhr som wij och alla Christna effter Christi frögdefulla Födhelse*/ vthan effter Werldenes skapelse/ thervthinnan the fara myckit wille/ och komma medh inga Actoribus vthi sin räkning öffuereens/ hwarken medh Beda, Funccio, Luthero, Melanthone eller andra som haffua räknat ifrån werldennes Skapelse/ in til thenna närwarandes tijdh/ 5578 åhr. Ty the säija/ at ifrån werldennes Skapelse in til närwarandes åhr/ skola wara förlupna/ effter som the skrifwa och datera sina Breff och handlingar/ 7125 åhr/ och fölia the vthi sin räkning/ Chrysostomum/ Eusebium och Cyprianum/ och räkna på thetta sättet/ nämligen/ ifrån werldennes och Adams skapelse/ in til Syndafloden/ 2242 åhr/ thervthinnan the strax fara wille/ oc räkna 586 åhr mera än som them borde/ och uthaff Biblien bewijsas kan." ..... "Rysserna .... framhärda alt vthi sin wrånga affgrundade mening/ och fölla vthi sin åhrs Räkning och taal en hoop lösa Fabler och drömer.[1333]

Man har anfört att *Regni Muschovitici Sciographia* inte är särskilt originell, utan att Petrejus närmast bearbetat von Herberstein, Oderborn och Bussow, men det är synpunkter hans samtid inte lade på hans produktion. Verket kom även ut i tysk översättning 1620.

Jan Danckaert skriver i slutet första kapitlet till andra delen betitlad "van der Moscoviten oft Russen Religie/ Ceremonien/ Wetten/ Policijen/ ende Crijchs-handel" i sin i Amsterdam 1615 utgivna *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant* att innan han går in på att beskriva ryssarnas religion vill han först upplysa om "wat oorsaecke sy haer beroemen alleen Christenen te wesen"[1334]:

> De Russen beroemen haer/ doch sonder eenich fondament/ dat voor den tijt van Wollodimer ende Olka/ gheheel Ruslant gegenedijt is geweest/ door S. Andream den Apostel Christi/ ende dat hy uyt Griecken-landt/ by den mondt van Boristenes gheconien is/ ende voorts ghevaeren tot de gheberchten/ daer in Chiovia legt/ ende dat hy daer alomme het landt ghesegent/ ghedoopt/ ende aldaer sijncruys ghestelt hebbende (t'welck sy seggen alsnoch daer te wesen) gheprophetteert heest/ dat Godt dat landt gebenedijen/ ende daer alleen sijne Christelijcke Heligie soude inneplanten/ ....[1335]

1332 P Petrejus (1615), Siette boken, s 25f.

P Petrejus (1615), Siette boken, s 26ff [*min kursivering*].

1334 J Dankaert (1615), s 37. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "ausz was vrsachen siesich berühmen allein Christen zu sein" (P Jansonius (1619, s 66; E Swartius (1619), s 66).

1335 J Dankaert (1615), s 38. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Die Russen berühmen sich/doch ohn einig Fundament/ das vor Wollodimeri/ wie auch Olkae zeiten/ das gantze Rüszlandt gebenedeyt gewesen ist/ durch S Andream den Apostel Christi/ vnd dasz er ausz Griechenlandt zu den Munde des Flusz *Boristhenis* gekommen sey/ vnd ferners gefahren zu den Gebürgen/ da nun *Chiovia* ligt/ vnd das er alda rundt vmbher das Landt gesegnet/ getaufft habe/ vnd als er daselbst sein Creutz gestelt hatte (welches siesagen noch alda zu seyn) geprophezeit/ dasz Gott das Land benedeyen/ vnd da allein seine Christliche Religion in pflantzen solte/ ...." (P Jansonius (1619, s 66f; E Swartius (1619), s 66f).

Johannes Bothvidi (1575-1635), hovpredikant hos Gustav II Adolf, lade 1620 i Uppsala fram en dissertation med titeln *Theses de quaestione, utrum Moschovitae sint Christiani.*[1336] "Att Johannes Botvidi kom till en mycket moderat slutsats, berodde på att en med kraft genomförd omvändelsepolitik [i de erövrade ryska områdena] inte var realiserbar omkring 1620."[1337]

Robert Burton (1577-1640) skrev i sin *The Anatomy of Melancholy* (1621) om den ryska ortodoxa tron:

> The *Russians, Muscovites,* and the most of the great Dukes subjects, are part of the *Greek* Church; and still Christians: but as [Burton hänvisar till Passevinus (Possevino), Herberstein, Fletcher, Jovius, Hacluit, Purchas etc] one saith, *temporis successu multas illi addiderunt superstitiones,* In process of time they have added so many superstitions, they be rather semi-Christians, than otherwise. That which remains, is the Western Church with us in *Europe.*[1338]

För den encyclopediske anglikanske kyrkomannen Burton var alltså 1621 ryssarna på sin höjd halvkristna och inte europeer.

Petrus Bertius (1565-1629) kommer inte långt ifrån Burtons beskrivning av trossituationen i världen i sin 1627 publicerade *Breviarium totius orbis*:

> In Turcia sunt Mahumetani & Graeci Schismatici; quidam tamen etiam Catholici. In Russia Graeci [Schismatici], Armenij, & Pagani.[1339]

Varken jesuitpatern och heraldikern, Sylvester Petra Sancta känns vid någon rysk örn i sitt omfattande kapitel om örnen i heraldiken "De Aquila Tessaria" i sin banbrytande *Tesserae Gentilitae ex legibus Fecialium descriptae*[1340], och inte heller Marc de Vulson de la Colombiere tar med något ryskt vapen, vare sig stats- eller provinsvapen, i *De l'Office des Roys d'Armes, des Heravds, et des Povrsvivans. De leur Antiqvité, de levrs Privileges, & des principales Ceremonies o`,u ils sont employez par les Roys & par les Princes. Avec le nom et les armes de tous les Roys & Princes Souuerains de la Chrestinté, & de la pluspart des Prouinces qui releuent d'eux,* som utkom 1645 i Paris. Slutsatsen måste antingen bli att han inte räknade den ryske storfursten-tsaren bland "les Roys & Princes Souuerains de la Chrestinté" eller att han inget visste om dessa. Konsekvensen blir i båda fallen densamma; Ryssland presenteras för europeiska hov och deras heraldiker såsom stående utanför den kristna gemenskapen.

Det franska sändebudet de Lumbres berättar i juni 1656 från sitt besök i Königsberg övergreppen mot den katolska kyrkan och de polska husen "qui sont au meme quartier que aussi l'église des grecs schismatiques".[1341]

Translatorn Olof Didricksson Barckhusen slutar sin redogörelse för den ryske avhopparen Gregoreij Kotosjichins, alias Jagan [Johan] Alexander Selicki,

---

1336 K B Westman (1916), s 15; G von Rauch (1952), s 191; K Tarkiainen (1971), s 118-125; densamme (1974), s 29; L Tengström (1983), s 72; K Tarkiainen (1986), s 96, 110. Johannes Botvidi blev senare biskop i Linköping (1631-1635) (O Cantzler (1995), s 30f).

1337 K Tarkiainen (1974), s 29; L Tengström (1983), s 72.

1338 R Burton ((1621) 1660), s 641. *Se även ovan* kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

1339 P Bertius (1627), s 9.

1340 S Petra Sancta (1638), Cap LVII, s 398-427.

1341 K Forstreuter (1955), s 220.

som den 25 augusti 1667 "uti dryckesmål" dräpt sin husvärd[1342], sorgesamma öde:

> Den ryska religionen öfvergaf han alldeles och höll sig till den lutherska, ty han höll ryssarne sine landsmän för ett blindt folk uti deras religionsväsende, efter han ock något litet förr än han aflifvad blef, med största andakt i fängelset undfick Herrans högvärdiga nattvard, och den blef honom communicerad af en svensk capellan, vyrdige och vällärde herr Olof Petri Kråka, betjenter uti Sanctae Mariae kyrka på Södermalm.[1343]

Den svenska ambassaden till storfursten i Moskva 1673-1674, under ledning av riksrådet och lantmarskalken, greve Gustaf Gabrielsson Oxenstierna (1626-1693), fick tidigt problem med protokollfrågor. Ryssarna krävde att svenskarna före inträdet i audienssalen i Facettpalatset i Kreml skulle avlägga sidovapen och käpp. Svenskarna gick med på det för dem oerhörda kravet om att inträda utan käpp och värja "ehuru i hela kristenheten begagnades värja vid sidan".[1344] Ryssarnas seder och bruk var alltså, enligt svensk uppfattning, artfrämmande för hela kristenheten.

1699 utkom i Haag Foy de la Neuvilles *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*. Contenant l'état present de cet Empire. Les Expeditions det Moscovites en Crimée, en 1689. Les causes des dernieres Revolutions. Leurs Moeurs, & leur Religion. Le Recit d'un Voyage de Spatarus, par terrenà, la Chine, i vilken för fattaren bl a skriver:

> La Religion des Moscovites est la Grecque, que l'on peut appeller Archi-schismatique; car elle est tellement distinguée par les superstitions effroyables, que leur ignorance y a introduit qu'ils peuvent passer poour des demis idolatres. Ils ont cependant conservé le Sacerdode, pour lequel ils n'ont qu'un respect fort exterieur.[1345]

Andreas Kappeler sammanfattar: "die Einstellung den Russen gegenüber, Oft gelten sie als Skythen oder Tataren, oder werden mit den Türken in einem Atemzug genannt. Für die meisten Autoren stehen sie jedenfalls ausserhalb des "orbis christianus"..."[1346]

1342 *Se nedan* kapitlet "Rysk dryckenskap".

1343 H Hjärne (1881), s 81. - Translatorn Olof Didricksson Barckhusen kallar sig *Wiburgo-Carelius* (II Hjärne (1881), not 2 s 82f), vilket bl a borde betyda att Barckhusen inte stod helt främmande inför den grekisk-ortodoxa konfessionen.

1344 *Se även ovan* kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

1345 Foy de la Neuville (1699), s 192f.

1346 A Kappeler (1972), s 242. - Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholliseen, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

Under fortsättningskriget utfärdar överbefälhavaren, marskalk Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951), julaftonen 1941, följande dagorder med ett omisskänligt budskap:

> Finlands armé begår ånyo julens högtid i fält. Från hundratusentals hem äro far eller son eller båda kallade att med vapen i hand värna de finska hemmens julfrid. Så var det under vårt tunga men ärorika vinterkrig för två år sedan, så är det nu i vår frihetskamps tredje, avgörande skede.
>
> *Vår långa kamp skall ändas i seger, vår frihet, vår kristna tro och vår västerländska odling räddas åt framtiden*. Vår strid skall bringa Finlands folk en bestående fred, som blir vårt arv till kommande släktled.
>
> Jag känner de ansträngningar Ni genomgått och de oförgätliga bragder Ni utfört under månader av krävande pliktuppfyllelse. Viss om att Edra krafter skola stå bi ända till slutet, vet jag, att ingen skall svikta innan den dödliga fara, som hotat vårt folk, är krossad och tillintetgjord.
>
> .....
>
> Mannerheim[1347]

RYSK HYBRIS

Herodotos kallar i sin *Historia* perserkonungen Xerxes, "Hybris' våldsamme son, som tänkte att världen betvinga", enligt Herodotos ett citat av ett orakelsvar.[1348]

Xerxes har med "all Asiens styrka"[1349] överskridit den gudomliga gränsen mellan Asien och Europa, Hellesponten:

> ... den helga Hellesponten han i träldomsbojor slog
> för att stämma strömmens flöde - Bosporos, ett gudasund![1350]

1347 [*Min kursivering*] Överbefälhavarens dagorder n:o 39, 24.12.1941 (Krigsvetenskapliga centralbiblioteket, Helsingfors) . Den finskspråkiga översättningen av den kursiverade meningen lyder: "Vapaustaistelumme on päättyvä voittoon, vapautemme, kristillinen uskomme ja länsimaisen sivistyksemme pelastumiseen." - Jmf Matti Klinge: "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholliseen, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221). .... "Men om en utlänning som inte behärskar den ryska litteraturen som tillhör den mest betydelsefulla i världen, och inte är bekant med landets intressanta historia eller dess konst och monument, med begreppet "Asien" klassar hela folket i en lägre kast har man hamnat ordentligt på villovägar" [Min översättning av: "Mutta jos ulkomaalainen, joka ei hallitse maailman merkittävimpiin kuuluvaa Venäjän kirjallisuutta, ei tunne maan kiinnostavaa historiaa eikä sen taidetta ja muistomerkkejä, luokittelee "Aasia"-nimikkeellä koko kansan alempaan kastiin, ollaan pahasti hakoteillä"] (M Klinge (1993), s 221). - Enligt professor Klinge var alltså den tidigare ryske generallöjtnanten Carl Gustaf Mannerheim okunnig om den ryska kulturens stora landvinningar.

1348 Herodotos, *Historia* VIII:77 (s 563); L Tengström (1987), s 500.

1349 Aischylos, *Perserna* v 12 (s 24); L Tengström 1987, s 500.

1350 Aischylos, *Perserna* v 745-746 (s 81); L Tengström 1987, s 500. "Ja die Hybris des Xerxes ging weiter, selbst den Hellespont wollte er zum Sklaven machen und hoffte über Poseidon Herr zu werden. Diese Hybris hat Xerxes ins Verderben gezogen." (B Snell (1928), 70).

A E Wardmann poängterar denna passus och menar att:

> The attempt to make land out of the Hellespont is the obvious case in point. Hence it is proper and just that Xerxes' defeat should actually occur on the insulted element, as a result of Greek naval superiority in ramming the Persian ships.[1351]

Herodotos låter Temistokles rekapitulera:

> ... gudar eller halvgudar, som misstycke, att en enda man skulle råda över Asien och Europa, och det en gudlös och fräck man, som ej gjorde skillnad på gudars och människors boningar, som brände och förstörde gudars bilder, som gisslade havet och sänkte fjättrar däri.[1352]

Själva den omständigheten att stora kungadömen är stora är brott mot gudarnas vilja; ju större kungadöme desto större är brottet.[1353]
Xerxes' fars, Dareios' vålnad får i *Perserna* beskriva sonens brott:

> Han, en dödlig, trott sig vara alla gudars överman, även självaste Poseidons ...[1354]

och faderns vålnad ser sitt verk hotat:

> ... Och jag fruktar att det guld,
> jag med mycken möda samlat, blir den förste bästes rov.[1355]

Den asiatiska hybris som perserkonungen ådagalade var ett brott mot den gudomliga ordningen.[1356]

Enligt den västliga kristenheten emanerade alla laster ur högmodet, *Superbia*, alla lasters drottning.[1357] Högmodet räknades även bland de sju dödssynderna (*peccata mortalia*). I tyska och bömiska 1300- och 1400-tals framställningar av högmodet avbildas hon med en handbåge [Vreden] i den ena handen och ett ymnighetshorn [Girigheten] i den andra.[1358] I en bildframställning från 1330-talet för *Superbia* en örn i vapnet.[1359]

Det är högmod [homud] som, enligt den lybske protonotarien Johann Wunstorp, som skrev Rådskrönikan för Lübeck från 1470 till 1482, som fick den ryske tsaren att 1479 anfalla Finland, då den östliga grannen förhärjade landet med rov och brand:

> Item in desseme sulven jare de van Neugarden in Ruslant myt eren thogewanten togen myt herschilde in Bynlant [Finland] des rikes to Sweden unde bedreven dar unerleken schendegen homud, wente veten vrouwen sneden se af de bruste, velen mannen sneden se up de buke unde leten dat yngewcidc vallen up dc erden, unde ander vele quades deden se mit rove unde mit brande.[1360]

1351 A E Wardmann (1959), s 53.

1352 Herodotos, *Historia* VIII:109 (s 575); B Schnell (1928), s 69, 70, 77; H W Smith (1924), s 64; P Groenboom (1960), s 158; W Kierdorf (1966), s 62 T Kauchtschischwili (1981), s 195;; L Tengström (1987), s 500.

1353 A E Wardmann (1959), s 54.

1354 *Perserna* v 749-750 (s 81); L Tengström 1987, s 500.

1355 *Perserna* v 751-752 (s 81); L Tengström 1987, s 500.

1356 O Hiltbrunner (1950), s 44f; W Keirdorf (1966), s 62; A Lesky (1956), s 62;

1357 M W Evans (1971), sp 16f; J Delumeau (1990), s 238, 241.

1358 J Delumeau (1990), s 241. - *Se även* dens, not 170 och 187 s 602.

1359 M W Evans (1971), sp 22.

1360 *Die Chroniken der deutschen Städte* 31 (1911); Lübeck 5:1, s 224.

Enligt Wunstorp för ryssarna ett barbariskt härjningståg.

Författaren till Eynne Schonne hysthorie von vunderlyken gescheffthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren[1361], som skrevs 1508, Christian Bomhower[1362] skriver:

> so syn se doch vormals yn der herschafft nycht so alse nu vnder eynen heren althomale vorenygeth gewest wor-vmme tho-vorn wan de heren tho lyfflant myt ener partye der russen veyde worden so hedden se ffrede myt anderen de do sodan bestant nycht lychtlyck plegen ouer-tho-treden dar-dorch men gemelten vyanden des-thobeth wedder-stan konde ouerst sedder-mals dat de mechtyge vnde hochmode groth-fforste thor muskow gebeten knese ywane wassylyewtz synen wyllen vnde vn-lofflyken grothen druck vnde ge-horsam dar mynder were van tho schryuen ouer nougarden vnde plesskouen vnde russen-lande ge-wan dat noch ynwendyth vertych yaren geschen synt de Russen so wel-dych vnde vor-bolgen beth vp duffen dach ge-worden vnde hebben[1363]

För doktorn i de båda rätterna, Christian Bomhower, uppvisar "dat grothfforste thor muskow" "hochmode". Det är en inställning vi kommer att se både spridd och mindre understatementaktigt uttryckt från hela det bildade Europa.

Ritualiseringen av den världsliga makten nådde en höjdpunkt under Ivan Groznyis tid.[1364] Ivan betraktade sig som Guds viceregent på jorden och den ordtodoxe munken Maxim[os] Greken skriver 1545 om storfurstens ställning:

> the earthly Tsar was none other than the living and visible form of the Tsar of Heaven Himself.[1365]

David B Miller konstaterar med Michael Cherniavsky

> that the Russian ideologues failed to distinguish between the sanctity of a person of a prince and that of his office, a distinction well known to the Bysantines[1366].

1361 *Archiv für die Geschichte Liv- , Est- und Curlands* VIII (1861), s 115-180.

1362 F Benninghoven (1962), s 602.

1363 *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands* VIII (1861), s 119f.

1364 D B Miller (1994), s 290, 294, 296, 298f, 300, 304.

1365 D B Miller (1994), s 313.

1366 D B Miller (1994), s 297. - Cherniavsky: "In the West, the tension was between two unequal entities, one higher and one lower, a divine nature and a human one. In Russia, the tension was between the divine nature of princely power and the saintly nature of the prince as a man. While in the West it was possible, in the twelfth century, before the secularization of the state, to distinguish between the king as man, mortal and sinful, and the king as King, the anointed of God, this distinction would be meaningless in Russia; the prince as vice-gerunt of God was contrasted with the man who was a saint, and as such, again, the image of Christ, possessed of eternal life. The tension could not be resolved - or, if one prefers, the balance was maintained - in the myth of the prince in whose nature the two aspects, princely and human, were equally deified.
G Fedotov, who was the first to my knowledge to raise the problem of Russian princely saintliness, isquite correct in pointing out that the Russians, in sanctifying their princes, were not following the example of their Byzantine teachers. While sanctification was not for purely political reasons and achievements, he argues, it was on the one hand a recognition of both the personal saintliness and the social service (an expression of the commandment to love one's neighbor) of the prince, and on the other hand an expression of pagan ancestor-worship. (Cherniavsky (1961), s 29f). - "Though the prince is godlike in his power, in his human nature he also does not appear as a simple mortal, but as another, more humble aspect of Christ" (Cherniavsky (1961), s 49).

Markis Astolphe de Custine tycker sig se den ugudaktiga traditionen leva kvar ännu på 1830-talet:

> All men are equal before God, and the Russians' God is the emperor. This supreme governor is so raised above earth, that he sees no difference between the serf and the lord. From the height, in which his sublimity dwells, the little distinctions which divide mankind escape his divine inspection, just as the irregularities which appear on the surface of the globe vanish before an inhabitant of the sun"[1367]
>
> .....
>
> Every accident here [in Russia], is treated as an affair of state; it is God who has failed in his duty to the emperor.[1368]
>
> .....
>
> If my dog is hurt, it is to me that he comes for the cure of his wound; if God afflicts the Russians, they immediately call upon their czar. This prince, who is responsible for nothing in politics, must answer for every thing in Providence; a natural consequence of man's usurpation of the rights of God. A man who allows himself all the evil that heaven may send upon the earth during his reign. There results from this species of political fanaticism, a susceptibility, and jealous delicacy of which no idea can be formed in other lands.[1369]
>
> .....
>
> In one word, the emperor is the god, the life, the passion of this unhappy people.[1370]
>
> .....
>
> The pride of despotism is so great that it seeks to rival the power of God. Montruous jealousy! into what aberrations hast thou not plunged princes and subjects! Who will dare to love truth, who will defend it in a country where idolatry is the principle of the constitution? A man who can do every thing is the crowned impersonification of a lie.[1371]
>
> .....
>
> In Russia, the emperor casts the sun into the shade.[1372]
>
> .....
>
> Notwithstanding its worship of the Holy Spirit, this nation has always its god upon earth. Like Tamerlane, the Emperor of Russia receives the idolatrous worship of his subjects; the Russian law has never been baptized."[1373]
>
> .....
>
> To have to play the part of Providence over sicxty millions of souls is a dreadful office.[1374]
>
> .....
>
> What a misfortune to be no more than a man in accepting the office of a god, and yet

---

1367 A de Custine ((1843) 1989), s 227.

1368 A de Custine ((1843) 1989), s 267.

1369 A de Custine ((1843) 1989), s 267.

1370 A de Custine ((1843) 1989), s 300.

1371 A de Custine ((1843) 1989), s 595.

1372 A de Custine ((1843) 1989), s 244.

1373 A de Custine ((1843) 1989), s 274f.

1374 A de Custine ((1843) 1989), s 300.

> to be forced to accept it! Absolute government should be confided only to angels.[1375]

Ett gammalt ryskt talesätt säger: "Det är långt till Gud men än längre till Tsaren!"[1376].

"Politisk hybris"

Munken Filofejevs [Philotheos] berömda brev, skrivet till storfurst Vasilj III i början av 1500-talet, är uttgångspunkten för uppfattningen om Moskva som det "tredje Rom" och förutsättningen för hela världens frälsning:

> [I write] to you, the Most bright and most highly-throning Sovereign, Grand Prince, orthodox Christian tsar and lord of all, rein-holder of the Holy oecumenical and Apostolic Church of God of the Most Holy Virgin ... which is shining gloriously instead of the Roman or Constantinopolian [one]. For the Old Rome fell because of its church's lack of faith, the Apostolian heresy; and of the second Rome, the city of Constantine, the pagans broke down the doors of the churches with their axes ... And now there is the Holy synodical Apostolic church of the reigning third Rome, of your tsardom, which shines like the sun in its orthodox Christian faith throughout the whole universe. And that is your realm, pious tsar, as all the empires [tsardoms] of the orthodox Christian faith have gathered into your single empire ... you are the only tsar for Christians in the whole world ...
>
> Do not break, O tsar, the commandments laid by your ancestors, the Great Constantine and the blessed Vladimir, and the God-chosen Iaroslav, and the other blessed saints, of which root you are ...
>
> Listen and attend, pious tsar, that all Christian empires are gathered in your single one, that two Romes have fallen, and the third one stands, and a fourth one there shall not be; your empire will not fall to others, according to the great Evangelist.[1377]

Cherniavskys karakterisering av innehållet av det ovan citerade:

> Salvation thus coincided with a political boundary; it could only be attained in Russia. The future of the whole world depended upon the faith of the new Russian tsardom[1378]

är en koncis beskrivning av sakinnehållet. Efter att föreställningen fått den explicita formen av "Moskva, Det Tredje Rom" antar storfursten av Moskva titeln tsar.[1379] Från och med Ivan Groznyis kröning 1547 blev användningen av

---

1375 A de Custine ((1843) 1989), s 277.

1376 M Attius Sohlman [1994b], s 6.

M Cherniavsky (1958), s 619.

1378 M Cherniavsky (1958), s 620.

1379 M Cherniavsky (1958), s 620. Medan Filofejev [Philotheos] knöt "Det Tredje Rom" samman med tsaren ställer furst Kurbskij, som gått i landsflykt i Litauen, begreppet det "Heliga Ryssland" (eller de heliga ryska länderna) i motsats till tsarens, Ivan Grosnyi, person. "Det Heliga Ryssland" blir i stället en antitsaristisk slogan (M Cherniavsky (1958), s 620-622). Senare kommer termen att få en eskatologisk karaktär (M Cherniavsky (1958), s 637). - Det är också att märka att anammandet av tsartiteln inträffar efter Konstantinopels fall 1453, då det alltså inte fanns någon kejsare i den grekisk-ortodoxa världen längre (M Szeftel (1979), s 63, 66). - Det finns ett tillfälle innan då en storfurste av Moskva kallat sig tsar, det var *Dimitri Donskoi* år 1380 (M Szeftel (1979), s 70).

tsartiteln kutym i såväl utrikes relationer som inrikes proklamationer. Det var följaktligen också Ivan IV som inledde "the long and persistent struggle of Moscovy for the recognition of the title *tsar* by foreign powers ...."[1380].

Marc Szeftel, som specialstuderat den ryske monarkens titulatur, menar att:

> ... the title of the Muscovite monarch developed under strong ecclesiastical influence, beginning with the initial [*velikii kniaz'*]*vseia Rusi* [grand prince of all Rus].[1381]

Man nöjer sig inte heller med att framställa Moskva som det tredje Rom. På kröningsikonen framställdes Ivan Groznyi som Guds viceregent, presiderande över "det nya Israel". Kreml i Moskva var både "det tredje Rom" och "det nya Jerusalem".[1382]

Då man i Västerlandet inte ens uppfattade ryssarna som kristna och alldenstund ryssarna gör uppfattningen om att världens frälsning var beroende av en förmäten furste som antar kejsartiteln i rysk form och gör anspråk på acceptans av detta från utrikes makter, befäste detta med all säkerhet uppfattningen om att ryssarna led av den, sedan perserkungen Xerxes dagar, med Asien och asiatiska furstar sammankopplade hybris.

Tsartiteln och anspråken på översättning av den till kejsare i västeuropeiska språk av tsaren själv sågs som grundlösa anspråk och som uttryck för hybris, alldenstund kejsaren allmänt betraktades som "*primus inter pares*, den främste världslige fursten"[1383] och efter påven den självskrivne målsmannen för "kristenheten"[1384].

Det kejserliga sändebudet hos storfursten, Sigismund von Herberstein, skriver om titelanspråken:

> From the time of Rurik to this present sovereign [Vasilj III], these princes have borne no other title than that of Grand Dukes, either of Vladimir or Moscow or Novgorod, etc., except Ivan Vasilievich, who styled himself Lord of all Russia, and Grand Duke of Vladimir, etc. But this Vasiley Ivanovich assumses to himself both the royal name and title thus. The Grand Duke Vasiley, by the grace of God King and Lord of all Russia and Grand Duke of Vladimir, Moscow, Novgorod, Plescov, Smolensko, Tver, Jugaria [Jugra, Yugorski], Permia, Viackia [Viatka], Bulgaria etc., Lord and Grand Duke of Nijjn Novgorod and Tchernigov, Rezan, Volotkia [Vologda], Rschov, Beloia, Rostov, Yaroslav, Bielozeria, Udoria, Obdoria, Condinia, etc.
> Moreover, as all now call him emperor, *it seems necessary that I should explain the title and the cause of this mistake*." ... "By the same mistake, the emperor of the Turks is called czar, though he has never borne any more distinguished title than that of king,, vz,. the ancient name of czar. Thus the European Turks who speak the Slavonic language call Constantinople Czarigrad, which means the royal city." ... "Some have asserted that the grand duke has requested that the style and title of king should be given him by the Pope and the Emperor Maximilian. I do not think this probable, especially as there is no one to whom he is more obnoxious than to the Pope, whom he does not condescend to designate by any title but that of Doctor.[1385]

1380 M Szeftel (1979), s 72.

1381 M Szeftel (1979), s 81 - *Se även* dens, s 66, 69, 70.

1382 D B Miller (1994), s 304, 309, 311, 313.

1383 K Hildebrand (1898), s 13

1384 K Hildebrand (1898), s 14.

1385 S von Herberstein I (1851), s 33ff [*min kursivering*]. - "Muscowijten, turcken icke olijk".

.....

> Although, therefore, there was a time when Maximilian wished the Grand Duke of Russia to be allied with him, yet he never gave him the title of king, which might be easily proved by letters and documents given and received on both sides, if there should be any one who thinks my testimony, true and faithful as it si, to be of too little weight.[1386]

Sebastian Münster (1489-1552) kallar i sin 1544 utkomna *Cosmographia* den ryske härskaren antingen för hertig eller storhertig.[1387]

Albert Schlichting, en tillfångatagen pommersk militär som tillbringade sju år i Moskva kallar i den skrift, *De moribus et imperandi crudelitate Basilj Moschoviae tyranni brevis enarratio,* han skrev i Polen efter att han lyckats fly, aldrig Ivan för tsar, han får för det mesta bära titeln tyrann, och när han använder furstliga titlar om honom talar han om "the Prince", "the Grand Prince". De enda som i Schlichtings berättelse om sina sju år i Moskva som kallar honom tsar är undersåtar som förgäves bönfaller honom om sina liv.

Alessandro Guagnini delar von Herbersteins synsätt på den ryske storfurstens titelbruk och anspråk och beklagar att några på tyska förfallit till ett felaktigt titelbruk visà vis den ryske självhärskaren:

> "Nunc autem eum Imperatoris titulo praecipue vero Germani venerantur, qui deductionem verbi Czar Slauoniae linguae ignorantes, pro Rege Imperatorem ponunt."[1388]

Olaus Magnus skriver om tsarens titelanspråk:

> Är det rike, som *storfursten* öfver moskoviter och ruthener behärskar, stort och mäktigt, så brukar han ock för att beteckna sitt välde *en öfvermåttan lång och ståtlig titel.* Till bevis härpå kan tjäna ett bref, som han nyligen en viss Dimitrij lät tillställa Clemens VII, där det heter: "storherren Vasilij med Guds nåde *kejsare* och herre öfver allt Ryssland, desslikes storfurste till Vladimir, Moskva, Novgorod, Pskov, Smolensk, Iverien, Jugorien, Perm, Vjatka, Bulgarien etc; Herre och storfurste till Nedre Novgorod, Tjernigov, Riazan, Polotsk, Rozevien, Belchien, Rostov, Jaroslav, Belozero, Udorien, Obdorien och Kondinien etc. Gifvet i Vår stad Moskva den 3. april året efter världens begynnelse det sjutusende och trettionde." *Emellertid väcker denna långa och prunkande titel hos grannfolken snarare undran än bäfvan för furstens makt. I synnerhet gäller detta om finnarna,* hvilka ofta af honom retas till fiendskap och därför aldrig upphöra att stämpla ofärd mot de mäktiga länder och folk, som uppräknas i hans titel.[1389]

I *Carta marina* avbildar han den moskovitiska storfustens vapen som en sinistervänd ("flyende") ryssebågsskjutande kavallerist med en kiber ("ryssehatt") på huvudet.[1390] Vapnet kröns av en med pärlor besatt enkel krona.

1386 S von Herberstein I (1851), s 37.

1387 S Münster (1544), s dxliiij, dxlvi.

1388 A Guagnini (1575), fol 25v. - Hugh F Graham menar att "Guagnini took his geographical and sociological material about Muscovy from Herberstein and his section on Ivan from Schlichting" (H F Graham (1975), not 21 s 208).

1389 O Magnus XI:6; II (1912), s 230 [*mina kursiveringar*].

1390 Det är förvånande att statsheraldiker Nevéus förväntar sig en kamreraktig verklighetsbeskrivning av Olaus Magnus i hans avbildning av den ryske storfurstens vapen: "Detta är ännu ett exempel på ett härskarsigill, som används som vapen. Sedermera har Moskvas vapen utvecklats till en framställning av S:t Georg, som med spjut dödar en drake. ... Jag har inte lyckats utröna varifrån Olaus Magnus fått sin

Texten intill storfurstens bild, under vars fötter Olaus har placerat vapnet, lyder: "MAGNVSPRINCEPS MOSCOVITAR". Kronan ovanför vapnet är likadan som den som kröner storfurstendömet Litauens vapen. Detta vapen återfinns till heraldiskt vänster om bilden av "SIGISMUNDVS REX POLONIE MAGNVS DUX LITVANIE" och den polska örnen.

Trots att Olaus Magnus alltså citerar ett brev av storfursten där denne kallar sig kejsare, så framhärdar Olaus, i likhet med nästan alla andra, att beteckna honom som storfurste. - En storfurste som lider av *hybris* och behärskas av *superbia*.

> XI:6: Verum hunc titulum tam magnum et amplum vicinae nationes plus mirantur, *quam eius vires formidant, maxime Finni ....*

Också storfurstes skrytsamma sätt att motta främmande sändebud är för Olaus Magnus "ett sällsamt gyckelspel" och ytterligare bevis på ryssarnas österländska hybris:

> Några gamla krönikor, som afhandla de nordiska rikenas historia, förtälja om vissa moskovitiska furstar, att de, såsom ännu i dag ofta sker, vid mottagandet af sändebud från konungar och furstar begagnat sig af ett sällsamt gyckelspel. De utvalde nämligen, och deras efterträdare göra understundom så ännu, ur den stora hopen ett betydande antal ståtliga män af reslig växt och med snöhvitt hår och långt, prydligt skägg. Dessa få ikläda sig prunkande furstlig dräkt [vilken tillhör storfursten[1391]] och taga plats här och hvar i en lysande församling af rikets ädlingar. Meningen är, att sädemännen vid sitt inträde i salen skola alldeles bländas vid anblicken af alla dessa män, där de tysta och högtidliga sitta i sin granna skrud, så att de, häpna och förbryllade av all denna ståt, ej komma sig för att framställa några stränga yrkanden eller åtminstone låta sina framställningar afgöras i enlighet med församlingens enhälliga mening och beslut. Men likasom denna ståt endast är ett falskt sken, så visar den sig ock mestadels göra föga verkan. Anordnarna däraf lyckas nämligen ej på långt när vinna den högaktning, som de väntat sig. Ty mera erfarna sändebud, hvilka i högviktiga ärenden rest vida omkring i världen, finna all denna falska prakt och glans föraktlig och ovärdig.[1392]

Därefter återberättar Olaus den välkända historien om den polske konungens beskickning till storfursten 1551. Denna beskicking kom till för att storfustens sändebud i Polen, [i enlighet med sin instruktion får man förmoda] vägrat motta den polske kungens skrivelse "emedan polackerna ej velat bekväma sig till att kalla hans herre *czar Ruski*, det är uttydt: Rysslands kejsare, ehuru han blivit af landets metropolit krönt under denna titel."[1393]

---

variant. Redan Ivan III, som dog 1505, hade på sitt sigill kompletterat ryttaren med en drake under hästens fötter,vilket är utgångspunkten för omtolkningen till S:t Georg. Olaus' förebild tycks alltså inte ha varit särskilt aktuell - trots att han av kartan att döma var väl underrättad om vem som sedan slutet av 1400-talet var herre över den forna republiken Novgorod och landet söder om Finska viken. Även vapenryttarens beväpning är originell. Allan andra ryttare på ryska sigill, som jag haft tillfälle att studer, har svärd eller spjut, inte båge och pil" (C Nevéus (1987), s 306). - Med den massiva antiryska propagandan Olaus anför är det inte särskilt förvånande att han inte som en "verklighetens lydiga notarie" framställer den rådande verkligheten han nogsamt kände till.

1391 O Magnus XI:10; II (1912), s 236.

1392 O Magnus XI:10; II (1912), s 235.

1393 O Magnus ((1555) 1912) XI:X; II (1912), s 236.

Johan III illustrerar med sitt uppmaningsbrev av den 17 september 1582 till besättningen på Nöteborg att uppge fästningen till svenskarna, att han kopplar ihop hybris ("högferdh") med andra för österlänska furstar typiska, och för europeiska furstar främmande, egenskaper:

> Så wele wij ähnnw hafwe Eder alle som äre på Nötheborghh förmandt och rådt, att j ihugkomme thet store Tyrannij, högferdh, okristelige och skammelige gerninger som Edher Storfurste hafwer nw i monghe åhr brwkedt och bedriffwidt, såsom han och icke hafwer skonedth sijn eghen Sonn, vthan sielff med sin eghen håndh stungedt honum till dödhz.[1394]

Även när man heraldiskt framställer den ryska örnen som enhövdad och/eller okrönt såsom på Caspar Vopels (1511-1561) Europakarta från 1566 (fig 16, 17 & 18) är det frågan om att heraldiskt förvägra den moskovitiska storfursten kejsarvärdighet.

Jacobus Gislonis, prästen från Veckholm i Uppland, kallar också den ryske härskaren genomgående för "Magnus Dux Moschoviae" i sin 1592 postumt utgivna *Chronologia sev temporvm series, ab initio mvndi ad nostra haec temporis praesentia, in cuius medio contextitur Genealogia Christi ab Adamo per Sem filium Nohe.*[1395]

André Thevet (1502-1590), fransk kunglig historiograf och kosmograf under Katarina av Medicis (1519-1589) och hennes sons Karl IX:s (1550-1574) tid, skriver i femte bandet av sin *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siècles*. Tant de l'Europe, que de l'Asie, Afrique & Amerique (Paris 1671) att den ryske storfursten har usurperat titeln kung.[1396]

Och furst Andrej Michajlovitj Kurbskij (1528-1588) ersätter i sin brevväxling från Polen med Ivan Groznyj rätt fort tsartiteln med storfurstetiteln.[1397]

Först 1634 erkänner Polen-Litauen den ryska tsartiteln[1398], den Heliga Stolen gör det 1685[1399]. Det påvliga erkännandet gavs av Innocentius XI (påve:

1394 *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 36 (1855), s 296f.

1395 J Gislonis (1592), passim.

1396 "Ce fut luy, qui premier usurpa le nom & titre de Roy, dautant que tous ses devanciers s'estoient contentez d'estre nommez grands Ducs, bien que son pere voulut estre appellè Grand Seigneur de Russie, qualité qui estoit encore retenue par Basile." (A Thevet V (1671), s 340). - Kejsar Fredrik III (1415-1493; som tysk konung (1440 (krönt 1442)-1493) kallad Fredrik IV; kejsare: 1452-1493; konung av Böhmen: 1457-1493) erbjöd Ivan III kungakrona 1488 och 1489. Ivan avvisade både anbudet om kungakronan och att Ivans dotter skulle gifta sig med kejsarens nevö, markreven Albrecht av Baden (M Szeftel (1979), s 71).- T M:son Höjers omdöme om kejsar Fredrik III är inte nådigt: "F. beskrifves såsom en man med enkla lefnadsvanor, utprägladt sparsam, utan intresse för politiska ting, mest road af trädgårdsskötsel. Hans regering betecknar det tysk-romerska kejsardömets djupaste förnedring" (T Höjer sp 1306 i *Nordisk Familjebok* VIII, sp 1306 (1908).

1397 A Jensen (1908), s 114.

1398 M Szeftel (1979), s 72.

1399 M Szeftel (1979), s 72. - Vid två tilfällen, 1519 och 1524, tillskriver påven storfursten med titeln "*Magnus Dux Basilius Dei gratia Imperator et Dominator totius Russiae*", men såväl Leo X (påve: 11/3 1513 - 1/12 1521), som Clemens VII (påve: 19/11 1523 - 25/9 1534) kallade i sina svar den ryske härskaren endast för "*Nobilis vir, dux Moscoviae et Russiae princeps*" (M Szeftel (1979), s 75).

21/9 1676 - 12/8 1689) i en desperat situation 1685 och det var det förknippat med en uppmaning att delta i en gemensam front mot turkarna, som ju 1683 hade belägrat Wien, samt en uttalad förhoppning om en återförening med den romersk-katolska kyrkan.[1400] Englands erkännande dröjde till 1742[1401] och från Wien fick Ryssland vänta på accept till 1746.[1402]

I sina dagboksanteckningar från sin ambassad till Ryssland 1709-1711 skriver det danska sändebudet i Narva den 7 september 1709, viceamiral Just Juel (1664-1715) om den ryska furste- och tsartiteln:

> En Knez kand icke anderleedis givis paa Danske end Første, men de ere intet mindre end Førster, alleeniste at de har arvet samme nafne efter deris forfaedre, hvilcke har vaeret regierendis smaa *Herrer* inden vissze grendser i landet. Dissze Knezer ere i landet i en fast utallig mangfoldighed, vil alle af en selfgiort indbildning og stolthed vaeret kaldet Fyrster, da dog samme titel saa liidet passzer sig paa dem og deris stand, som Keysertitelen paa Tsaren, ...[1403]

Astolphe de Custine tycker också att den ryska tsartiteln, uppfattad som kejsartitel, saknar grund:

> The Czars, ancient tyrants mitigated by the fashion which has metamorphosed them into emperors, and even into amiable men, ...[1404]

"Den religiösa hybrisen"

Det Sigismund von Herberstein ser som religiös hybris är honom lika obegripligt som den ovan beskrivna politiska hybrisen:

> The Muscovites boast that they are the only true Christians, and condemn us as deserters from the Primitive Church, and from the sacred institutions.[1405]

1400 M Szeftel (1979), s 72.

1401 M Szeftel (1979), s 76. - Detta trots att man i brevväxling genomgående använt titlarna "Emperor" eller "Imperator".

1402 M Szeftel (1979), s 75. - En gång, 1514, hade kejsar Maximilian I kallat storfursten "*Keyser und Herrschwer aller Reussen*". Marc Szeftels förklaring till detta undantag, som de moskovitiska storfurstarna länge red på: " .... it can only be explained by Emperor Maximilian's eagerness to conclude the treaty of alliance at that time" (M Szeftel (1979), s 75). - Men kejsarmakaren Matti Klinges acceptens och rättfärdigande av Ivan III:s (1440-1505; storfurste av Moskva: 1462-1505) rätt till kejsartiteln i efterhand har förstås mycket större bärighet än de europeiska makternas faktiska senfärdighet att erkänna densamma: "Liksom under Vladimir den Store och Otto den Store krävde skapandet av en centraliserad stat även nu en ideologisk auktoritet, ett övertagande av det djupt traditionsbundna, allmänneliga kejsardömets, det forna romerska rikets idé. Ivan III:s äktenskap med den bysantiska prinsessan Sofia, av en redan detroniserad härskarätt, gav honom rätt att anta hederstiteln *caesar - tsar* och att utropa sig till caesar (tsar) över "allt Ryssland". Han upptog också det bysantinska hovceremonielet, dubbelörnen och idén om ställningen som kristendomens försvarare mot östern; Moskva *var* "det tredje Rom" och fick en imponerande framtoning, genom inkallade italienska arkitekter" (M Klinge (1995), s 49) [*min kursivering*]. - Klinges tendens är inte att ta miste på.

1403 J Juel (1893), s 57.

1404 A de Custine ((1843) 1989), s 435.

1405 S von Herberstein I (1851), s 85.

Max J Okenfuss förklarar:

> At least since the fall of Constantinople in 1453 increasingly they saw themselves as the God-ordained preservers of a one, true, life-giving, Christianity. .... Their claims amused foreigners, but that path was precisely where their values lay, and it relied minimally on reading or the book.[1406]

Ännu den sena ryska bylinerdiktningen uppvisar hjältar som har "vantro lutheranere" bland sina fiender.[1407]

Sigismund von Herberstein förmäler, på ett annat ställe, att tsaren alltid tvättade händerna efter att ha tagit en katolik i hand.[1408]

> They are wonderfully ceremonious, for no man of small fortune is permitted to ride within the gate of the house of one of higher rank.[1409]

I ett brev till Kristian III, daterat den 18 augusti 1556, understryker kung Gustav att muschoviten:

> ... till att för mehre sijne landh och the umbliggiendhe nåboer förminske och förringe benägen, uthen ähr och medt een öffverdråpeligh högfärdh och ähregirighhett begåffvedt, så att han sig then keijserlige titel, som och turken i sijn förste begynnelsse giorde, tilägnedt haffver och honum thett samme sigh att tilläggie utaf andre konunger och förster lijkevist tråtzer och uthen blygh begärer. Theraff lättelighen förmärkiendhes ähr, hvadt han medt en sådane titel mener, nämplighen att han the andre umbliggiende landh under sitt oock till att undertryckie och bringe tilsinnes ähr etc.[1410]

I en instruktion för doktor Arnold Rosenberger och M. Martin Helsing vid deras beskickning till drottningen av England utfärdad på Gripsholm den 9 september 1556 skriver kungen

> Om några framsetninger och spörsmåell och hvadt ther på svares skall."[1411]
>
> .....
>
> Vijdere ther man bliffver tilspordh, huruledes thet rydze krigh sigh förorsakedt och udi längden tildraget haffver etc., kan man således svare, att *såsom rydzerne utaff naturen haffve altijdh varidt och än ähre upblåste medh mykin högferdh och ondske till att göre the umbliggende christne herrer och potentater skade och förderff*, så mykit som them mest står tilgörende, så haffve the utan all rätviss foogh och orsak begynt thette emot Hög:te Kong:e M:tt till Sverige, ...[1412]

Kung Sigismund av Polen svarar 1569 drottning Elisabeth av England beträffande hennes klagomål över att engelska handelsfartyg tagits i beslag då de seglat på Narva:

> For now we do foresee except other princes take this admonition, the Muscovite, puffed up in pride with those things that be brought to the Narve, and made more perfect in earthlike affaires, with engines of warre and shippes, will make assault

---

1406 M J Okenfuss (1995), s 31.

1407 L Lönnroth & P U Møller 2 (1985), s 87.

1408 S von Herberstein II (1852), s 125.

1409 S von Herberstein I (1851), s 107.

1410 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469.

1411 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 516.

1412 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 517 [mina kursiveringar].

> this way on Christendome, to slay or make bound all, that shall withstand him; which God defend![1413].

Giles Fletcher skriver i *Of the Russe Commonwealth* om den ryska religiösa hybris:

> And yet they think all strangers Christians to be no better than Turks in comparison of themselves (and so they will say) because they bow not themselves when they meet with the cross nor sign themselves with it as the Russe manner is.[1414]

Efter att tryggt ha återvänt till London från Ryssland tillkallar Fletcher sin nära vän Mr Wayland, för att med honom få dela sin lättnad för att ha kommit med livet i behåll från detta barbariska land. Citerande Fletcher, via sin far och Mr Wayland, gör Thomas Fuller klart för det lärda England vilken hybris den ryske storfursten ger uttryck för genom anspråket på och användandet av kejsartiteln i form av benämningen tsar:

> Returning home and being safely arrived at London, he sent for his intimate friend Mr Wayland, prebendary of Saint Paul's, and senior fellow of Trinity College in Cambridge (tutor to my father, from whose mouth I received this report) with whom he heartily expressed his thankfulness to God for his safe return from so great a danger; for the poets cannot fancy Ulysses more glad to be come out of the den of Polyphemus, than he was to be rid out of the power of such a barbarous prince; who counting himself by a proud and voluntary mistake, emperor of all nations, ... [1415]

Ivan Groznyj jämförde sig inte bara med David, Salomo, Augustus och Konstantin den Store utan "han upptog [också] med välbehag fabeln om att en broder till Octavianus Augustus skulle ha utvandrat till Litauen och dymedels blivit stammfader till - Rjurik, Sineus och Truvor."[1416] Eller med Petrus Petrejus' ord:

> Men then Tyrannen Ivan Wasiliwitz/ som war en Storfurste vthi Muskow och regerade åhr effter Christi Börd 1552. sade sigh wara aff Keisarens Augusti Slächte/ och thesse tree Bröder kompne ifrån Rom/ hwilket han intet kunde bewijsa/

1413 E A Bond (1856), s XVIf.

1414 G Fletcher ((1591) 1968), s 233.

1415 T Fuller (1952), s 279.

1416 A Jensen (1908), s 107.- Jmf Petrus Petrejus' version: "Och effter the Waregi hafwa warit på samma tijd mechtige/ och stoor vproor/ twist och oenigheet haffuer warit emellan the Ryska Furster om theras Regemente och högheet/ at ingen hafwer welat wara vnder then andra/ vthan alla lijka godha och myndighe/ såsom the nw een lång tijdh giordt hafwa. Ty när then ena hafwer warit til Regemente wald och korat/ hafuer then adra thet förtrutit och satt sigh ther emoto/ och sagdt at han war lijka godh aff Slecht och Börd/ och så stort och mechtigh som then andra/ Therföre på thet at tå sådan inbördes oenigheet motte grijpa een ända/ haffuer en försichtigh och myndigh man som vthi stort anseende hafwer warit vthi store Nogården benämd Gostomissel them rådt och förmanat/ at the skulle hafwa budh til the Weregos/ och medh flijt och ödmiuk begäran hoos them anhålla/ at the motte bekomma Tree Furster/ som wore aff Furstligh Stamme och härkomst och förståndige Herrar/ som kunde itt gott Regemente öfwer them föra/ hwilket them alla hafwer synnerligen behagat (som them vthi Muskow/ när Zacharias Lippenow them rådde/ at vthwälia Konungens Son i Polen til theras Stoorfurste) och ginge strax til och effterfolgde hans rådh/ och hade sine Sendebudh til the *VVaregos*/ ther the och sådana swar bekommo/ at the them theruthinnan wille hielpa och tiäna/ skickandes them strax Tree Bröder/ som ware aff en Furstligh Familia/ nämligen/ Rurich/ Sinaus och Truwor" (P Petrejus (1615), Andra boken, s 4). *Se även* P Petrejus (1615), Andra boken, s 38 samt ovan s .

Therföre han och aff ähregirigheet/ högfärd och upblasenheet förde för sitt och Rijksens Wapn thet Romerska Sköldemärke/ en Adler medh vthslagne wingar/ ther hans förfäder the andra framfarne Storfurster vthi Muskow för sitt Wapn hafwa fördt een Häst på hwilken satt een Karl och hade een Sabel i handen vthi högsta hugg.[1417]

I ett av skällebreven till Johan III skriver storfursten:

Du skriver, att vi betjäna oss av det romerska rikets vapen. För övrigt är det romerska riket oss icke främmande, ty vi härstamma från kejsar Augustus.[1418]

I en avskriftsvolym, i Riksarkivet i Stockholm finns bevarad en lång brevväxling mellan Ivan Groznyi och Johan III som fördes under tiden 6 oktober 1568 - 1 juni 1577 omfattar totalt 52 brev, 24 av Johan och 28 av Ivan som på grund av såväl form som innehåll har kommit att kallas "skällebrev".[1419]

I ett brev som i avskriftsboken rubricerats som: "Suar iffrå Storfurstenn i Rydzland vppå K. M:ttz wår aller nådigeste herres schriffuelse som dateret ähr i Stockholm thenn 17 Julij anno etc 71" räknar storfursten upp 23 titlar, och därtill flera "etc",[1420] för sig själv medan adressaten kallas "Johan Gustaffssonn, effter thitt breffz lydelse then tridie Suerigis, Götis och Wendis etc konungh, fädernett aff enn by vdi Småland etc"[1421] kräver storfursten att om fred skall slutas med Sverige skall fredsförhandlingarna handhas och slutföras av ståthållaren i Novgorod:

.... wij wele göre fredh medh tigh, vm thu elliest will schicke thin sendebudh till att göre samme fredh effter thenn förre sedwanenn till wår ståtthollere vdi Store Nogårdh, som wij tilförenne haffue tigh tilschriffuett, ståtthollere vdi Store Nogårdh, som wij tilförenne haffue tigh tilschriffuett, att och the förre Suerigis rijkes förstondere haffue giortt fredenn medh wåre ståtthollere på Nogårdh, ..."[1422] ...."Och wåre stådthållere på Store Nogårdh ähre inge födde herre eller aff någon högh bördh, vthenn the ähre allenast wåre tienare.[1423]

.....

.... för ty att thenn tijd, då enn wår förfader och slectinge, thenn stormäctige Jarolaui Georgij regerede, hann latt bygge sigh till åminnelse vdi Estlandh ett slått, som kalles på rydzske Jurieff, thet ähr Dorpt; han bodde vti sitt fäderne Store Nogårdh och regerede icke allenast i Rydzlandh, vthen och i Lifflandh, och Suerige war vnder hans lydno [!], och tysker the haffuae feigdett medh honom.[1424]

... thin fader konungh Göstaff ...., han giorde altihd fredh medh the ståthållare på Nogårdh och schreff them altijd till, och wille så med orätte thett förandre, så att han icke schulle lathe besöcke the stådtthållere på Nogårdh.[1425]

The borgmestere i Nogårdh ähre nv ringere, ähnn wåre baiorer ähre. Ähr thett då tilbörligit, att thu kommer fram medh sådane fåfengie. *Du haffuer warett lichnett uedh*

1417 P Petrejus (1615), Andra boken, s 4f. *Se även* P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

1418 A Jensen (1908), s 118.

1419 H Hjärne (1880), s 533.

1420 Bland titlarna finns även "enn herre öffuer Lifflandh och monge flere landzender etc".

1421 H Hjärne (1880), s 541ff.

1422 H Hjärne (1880), s 542.

1423 H Hjärne (1880), s 543.

1424 H Hjärne (1880), s 544.

1425 H Hjärne (1880), s 544.

wåre ringe baiorer, och nu will thu lichne tigh wedh wår furstlige M:ttz stormechtighett.[1426]

.... Danmarchz konungerijche, thett ähr och haffuer warett aff ålder ett weldigt kongerijche och icke eder jämlicht, ...[1427]

Item, att thenn römerske keijserenn och konungenn i Francherijche göre fredzbreffuenn medh eder, ther råde the före. Wij achte inthett thett, vm the wele haffue theres furstenndömer i föracht och göre sielff fridh medh eder. Ther wanäre the theres konungerijcher och furstendömmer medh. The måge göre som the wele ther medh.[1428]

Item, som du schriffuer och lichner digh wedh kongenn i Pålenn och wedh wår furstlige M:ttz stormectighettz baiorer och herrer och wedh wår broders kongenns i Pålens och storfurstens i Littowen furstendömers panie [herrar].[1429]

Item, som du schriffuer vm the vmliggende herrer och potentater, så ähr tigh guiffuet ther vm ähnn högre förbudh. Och thett thu begärer, att wij wille achte tigh, såsom keijsarenn och konungerne achte tigh, Gudi ware loff, att rydzske keijserne haffue stått mere ähn i femhundrede åhr, och vtaff inthett landschaff [!] begärer mann ther lichnelse till, ...[1430]

Item, thett thu schriffuer vm wår vnderdåner hertigh Magnus Christierssonn, medh Gudz nåde och effter wår befalningh konungh i Lifflandh och thesse orter Össell och Wijck, herre i Curland och i thett reuelsche gebede, hans fäderne och Delmenhorst, thett haffuer thu icke heller rätt betänckt, vthen förhäffues aff högferdh och haffuer thett förgättett, huru konungh hertigh Magnus förfäder haffuer hafft regementett icke allenast öffuer Smålandh[1431] och Stocholm; så wore thett ingen wanäre, vthenn enn ähre, att handle medh konungh hertigh Magnus.[1432]

Den 18 april 1573 tillskriver Johan III Ivan med svar på tal:

Wij haffue bekommit thin schriffuellse och ther vtaf nu som tillförenne förnummit, huad *oförnuftigt bondactig högferd*, lögnn och föractellse tu bruker emot oss, menn vm wij iche hade hört, att thin fader war storförste vdi Rydzlandh, då hade vij wäl hafftt orsaak att tage then mening ther aff, att någenn munnck eller bondekar hade warit fader åth tigh, effter thu schriffuer så obeschedeligh, lijke som thu hade warit vpfödd ibland bönder eller annet lööst partij, sem ingenn ähre wethe."[1433] .... Men effter titt breff förmäller ähnnu som tillförenne om een stor oförskämd lögn i så motte, att wår salige käre her fader, then stormectige, högborne furste och herre, her Gustaff, Suerigis, Göthes och Wendes framlidne konungh, salig och höglåfflig i åminnellse, schulle ware en bonde, småleninngh och iche vtaf herre slechte, ther liuger du skenneligh vdi thin hals, så offte thu thet seger. ..... Menn thu taler ther vm som then blinde vm fergen, och efter tu spör, huem wår farfader haffuer warit, och huad han haffuer heett, och vtaf huad slächte han haffuer warit, så wele wij och thet giffue tigh tilkenne, effter wij nogsampt tillförenne haffue schriffuit ther vm, ändogh wij äre tigh ingen rekenschap plictig effter thet nogsampt bevijsligit af the gamble försiglede bref och innsegel, som äre schriffue för någre hundrede åhr sedhenn, sampt aff theris sköldemärcke, ..."[1434]. .... Menn vår her faders farfader heett her Johan Christersonn, han war och enn aff the ypperste herrer her i rijkit, och han lot

---

1426 Den kursiverade meningen är understruken i handskriften; H Hjärne (1880), s 545.

1427 H Hjärne (1880), s 545.

1428 H Hjärne (1880), s 545.

1429 H Hjärne (1880), s 546.

1430 H Hjärne (1880), s 546.

1431 Där Ivan menar att Johans far, Gustav Vasa, skulle ha varit bonde.

1432 H Hjärne (1880), s 547.

1433 [*Min kursivering*] H Hjärne (1880), s 550.

1434 H Hjärne (1880), s 551.

vpbyggie tu sine eigne slått aff mur, ett benempd Örby, thet andre Lindholm, och ther på är wår salige käre her fader född, och thet ligger vdi ett furstendöme, benempd Vpland, icke longt ifrå Stocholm och icke vdi Smålandh, ..."[1435] .... Men wij tacke Gud alzmectig, att alle konunger och potentater i christenheten haffue vndt oss thenn äre och höghet, som Gud oss giffuit haffuer. Men thu af titt höge suijneförstånd haffuer föractet oss. Tu wet och wäl, att ingenstedis vdi christenhetenn i något konungerijke pläger ware seduane att wälie några ringe männ till konunger. Men vm thet är scheedt i Rydzland tilförenne, då weest tu best bescheed ther vm aff thine rydzsche crönicker."[1436] .... "Men thu schriffuer så myckit gäckerij och flärd och haffuer oreenet och besmittet thin munn med så mychin lögnn, att han näppelig någen tijd kan bliffue rheen igen. Dherföre görs oss icke behof att suare tigh på altt *thet obeschedelige högferdige narrerij*, som vdi samme titt breff förmells. Men effter thu ibland annen stinckende lögnn skäller oss och wår salige käre her fader för ehrelöse trälar eller stratnicher, som titt ryske tungemål förmäller, thet liuger du som enn skelm så wäl som alltt annet, och therföre må thu sielff bliffue een stratnich och ährelöös trääl och een ochristen huffuedliugere och tyrann, som och i sanning äst, effter tu achter huarken ord, ähre, zegell, breff eller sanningh, som nogh bewijsligit är.[1437]

För sekreteraren vid det tyska kontoret i Köpenhamn, Elias Eisenberg, ondgjorde sig Ivan vid dennes audiens hos storfursten den 16 juli 1575 över:

.... dass es für ihn, der vom Kaiser Augustus abstamme, unanständig sei, sich mit dem Könige von Schweden in Unterhandlungewn einzulassaen, der ja nur ein erwählter König und noch dazu von geringem Herkommen wäre, so wie auch sein Vater Gustav; ein Fürst, der ja auch ohnehin keine Titel von andern Königreichen fü hre, und vormals nur die von Åbo, Wiburg und einige Schlössern angenommen habe, die nie Reiche gewesen wären.[1438]

1435 H Hjärne (1880), s 551.

1436 Johan låter märka att han inte räknar Ryslland till "christenhetenn" (H Hjärne (1880), s 552).

1437 H Hjärne (1880), s 552 [*mina kursiveringar*].

1438 F von Adelung (1846), s 284f. - Ivan försökte även använda den förmenta rangskillnaden för att isolera Sverige och Johan III; för Eisenberg gjorde han vid samma audiens följande utbrott: "Es wundere ihn daher sehr, dass der König Friedrich, sein Bruder, den von Schweden in seinem Briefe einen König nennen könne, und dass er sich selbst dabei so viel vergebe. Er, der Grossfürst, würde nie einem Schwedischen Gesandten Audienz geben, und wenn sie deshalb anzutragen hätten, so möchten sie sich damit an seinen Statthalter in Novgorod wenden." (F von Adelung (1846), s 285). Den egentliga anledningen till Eisenbergs Rysslandsbesök 1575 var att anföra klagomål mot den ryska vojevodens beskattning av norska Lappmarken. - Elias Eisenberg hade redan 1571 besökt Ryssland på kungligt danskt uppdrag; för att svara på propåerna om en förmälning mellan hertig Magnus med prinsessan Maria, dotter till furst Vladimir Andrejevitj. Hertig Magnus (1540-1583) var yngre son till Kristian III och gavs som biskop 1560 stiften Kulrand och Ösel. Efter nordiska sjuårskriget (1563-1570) tog han sin tillflykt till Moskva. Ivan utnämnde honom 1571 till "konung av Livland". Giftermålet med den 13-åriga Maria blev av 1573. Här kan vi låta Petrus Petrejus med sin livfulla, för att inte säga "blodfulla", skildring ta vid: "Och på thet at sådant som then nyie Konungen vthloffuades skulle snart blifua fulbordat/ afferdade han honom medh een ganska stoor Krigzmacht til Lifland at intaga och belägra Räfle/ thet han och giorde/ och fick vthi förstonne några befestningar in vthi Landet/ och effter hans onda vpsååt/ icke een sådan framgång hade/ som Storfursten wille och hertigen hade vthloffuat/ och hans Folck watdt mykit slaget af the Swenske och the Poler/ wardt han til wrede och bitterhet emot honom så vptendh/ at han läth slå hertigen med Knyplar/ och hans hoffolk vthi stycken hugga/ och så frampt at hertigen wille niuta Liffuet/ så haffuer Hertigen most krypa på sin baara Knä några tusend Stegh til Storfurstens Paulun och medh gråtande tårar/ nåder tiggia. Hwilket när

Storfursten

> sielffner kallar sigh K. Dawidz Son/ och then andra Salomon/ och är intet mindre eller sämbre i macht/ härligheet oc wijsdom än som han.[1439]

Så icke heller hans undersåtar:

> .... och [the muskowiter] mena at Muskow är then endesta Stadh i werlden/ och theras Storfurste är then mächtigsta oc rikesta konung ibland andra konungar/ oc tänkia at ingen fins som är honom jämplijk vthi macht/ pråål och rikedomar/ och äre förthenskul vthi theras sinne så vpblåste och höghtrafwande/ at the förachta alla andra Nationer/ och göra sin Storfurste en sådan ähra och tiänst/ icke som han wore theras Herre och öffuerheet/ vthan som han wore theras Gudh.[1440]

> .... hans [storfurstens] wilie och befalning är Gudz wilie/ theruthaff och thet ordspråket hoos them är vpkomit/ at effter såsom Gudh regerar i Himmelen/ så regerar och Stoorfursten här på Jordenne/ och thet Gudz wilia är/ thet är och Storfurstens wilie/ och säija tå när them någhot angåår: Thetweet Gudh och Storfursten/ hwad han wil/ thet stå wij intet emoot.[1441]

> Iwan Wasiliwitz Vndersåter höllo honom medan han leffde/ icke allenast för en Gudh vppå Jordenne/ vthan och för en Keisare och öfwersta Präst.[1442]

Och de "Prästafer", vilka av storfursten skickas att möta främmande sändebud:

> håller sigh på sitt sätt mykit stålt och högmodigh/ oc menar sig på sin Herres wägna wara myckit bättre och högre än som Sändebuden/ oanseedt ehuru wäldige och myndige män the tå äre. Therföre skal wara tilbörlighit/ at thebewijsa honom then tiänst/ och at the gå in til honom/ och icke han til them. Men när Sändebuden förstå theras groffua och plumpa ähregirigheet/ stijga the intet vthaff theras Slädar om winteren/ ey heller aff theras hästar om Sommaren/ och gå in til honom/ vthan skicka honom budh/ at the äre icke kompne at the skulle vndfå honom/ vthan han är skickat at han skal vndfå them/ oc the äre kompne til at tala medh Storfursten på theras Herres wägna/ oc icke medh honom.[1443]

Petrus Petrejus drar helt enkelt slutsatsen att Ivan Groznyi "ingen Herre heller Potentat vthöffuer hela Werlden hölt för sin lika"[1444] och konstaterar i ett understament, när han kommit i historien kommit fram till storfurst Ivans död, att

> Han war ähregirigh och sökte wänskap hoos then Romerska Keisaren/ Påwen i Rom/ Konungen i Engeland och flere andra Potentater[1445].

Ivan ville "så stort nampn och loff aff Krijgzwäsende bekomma/ såsom Alexander Magnus/ effter han mycket berömdes aff sin starkheet och manligha

---

> Storfursten sågh/ sade han til honom: Du älende aasz Tu haffuer digh inbillat at bljffua een Herre och Konung öffuer Lifland/ och begynnar vpå at bruka för rederij och stemplingar emot migh/ och tenker intet til hwadh gott som iagh haffuer tigh bewist/ ...." (P Petrejus (1615), Andra boken, s 45).

1439 P Petrejus (1615), tredje boken, s 19.

1440 P Petrejus (1615), Femte boken, s 10.

1441 P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 8f.

1442 P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 103f.

1443 P Petrejus (1615), Tredje boken, s 12.

1444 P Petrejus (1615), Andra boken, s 39.

1445 P Petrejus (1615), Andra boken, s 97.

bedreff/ wille han tå icke allenast honom bliffua jämpnlijk/ vthan myckit öfwergå ...."[1446].

Även de falska Dimitrierna hade höga anspråk:

> .... krönt til en Storfurste öffuer hela Ryszland/ hwar vthaff han bleff swåra ståldt och höghferdigh/ och kallade sigh then ena eendaste Christelighe Keysare öffuer hela werldenne/ såsom vthaff hans Titel står til at see/ hwilken lydher: Wij Demetrius Iwanowitz/ Keysare öffuer alla Ryszar/ en regerande Monarch öffuer the Muskowitiske Härskaper oc Zamoderzerz/ och öffuer alla the Stora Furstendömen vthi Ryszland/ en Czar och Konung/ en Herre aff Gudi giffuen/ aff Gudh vthwald och vthkorat/ *aff Gudh ährat*/ aff Gudh bewarat/ aff Gudh öffuer alla andra Herrar och Potentater vphögd/ som är jämlijk then andra Israel/ genom GUDZ macht och krafft förd och beskyddat/ then ena endesta Christelige Keysare ifrån Solennes vpgång/ in til hennes nedhergång/ och öffuer månge Land och Härskap en rådhande oc regerande Herre[1447]

Denne falske Dimitri kallar sig, enligt Petreus, inte bara " then ena endesta Christelige Keysare" utan också *aff Gudh ährat* - hybris i högsta potens.

I Jesaia 14 står vad som av den med Bibeln väl förtrogne Johan III kunde ses som en profetia:

> *Huru ästu aff himmelen fallen tu sköna morghonstierna? Huru ästu til iordena fallen/ tu som förswaghadhe hedninganar*? Teckte tu doch vthi titt hierta/ Jagh wil stijgha vp j himmelen/ och förhöya min stool vp offuer Gudz stiernor/ Jagh wil settia migh på witnesbyrdzens bergh på then sidhon Nörr vth/ Jagh wil fara offuer the högha skyyr/ och wara them Alrahöghsta lijk/ ....[min kursivering].

De ryska bojarerna håller sig, enligt Petrejus, under alla omständigheter för goda för att arbeta:

> The Ryska Baiorer som äre fattighe och arma blefne/ anten geonm krigh/ eeld/ dyr tidh eller annor olycka/ och intet hafwa til at hielpa sigh med/ achta och holla thet för en stoor skam och wahnähra/ at han anthen för sigh sielff något skal arbeta/ eller och aff androm sig något förtiena. Om sådant aff them blifwer begärat/ säija the strax at thet är theras högheet förnär/ han är en Baior och intet waan til at arbeta/ wil han hafwa någon som skal arbeta/ tå må han sökia sigh en annan/ och gåår bort och tigger och beder hielpa an fattigh Bajor/ i Jungfru Marie eller S. Nicolai nampn/ och om han tå icke myckit med sitt tiggerij kan betla och förwärfwa/ som han behöfwer/ tå skal han för döö/ för än han arbetar/ eller går bort och blifwer en tiuff/ och en vppenbara Röfware/ ther aff honom tyckies större ähra hafwa/ än som han skulle arbeta.[1448]

Även ryssarna i gemen är:

> .... stolte och höghferdige/ medan the aff naturen äre mera til ährgirigheet och stoorlåtigheet benägne/ än som til sachtmodigheet och andra dygder[1449]

Daniel Printz von Buchau besökte tillsammans med Hans von Kobenzl Ryssland 1576 på uppdrag av kejsar Maximilian II (kejsare: 1564-1576) och 1578 på uppdrag av kejsar Rudolf II[1450]. I rapporten från den förra beskickningen skriver Daniel Printz von Buchau, som enligt von Adelung skrivit den: "Sie

---

1446 P Petrejus (1615), Andra boken, s 97.

1447 P Petrejus (1615), Andra boken, s 244 [*min kursivering*].

1448 P Petrejus (1615), Femte boken, s 13f.

1449 P Petrejus (1615), Femte boken, s 16.

1450 1552-1612; kejsare: 1576-1612.

sahen dabei sorgfältig darauf, bei seinem Empfange seinem Monarchen nichts zu vergeben, weil man sie schon in Litthauen darauf aufmärksam gemacht hatte, "wie *die Moscouitter hohen hochmuet gebrauchen*, vnd sonnderlich wurden wollen, wann wir zusamen khomen, das wir ehender absiczen, Inen die recht seyten lassen, vnd wir also allenthalben den nachzug haben sollten, Welches vns E. Mt. Reputation wegen etwas angefochten."[1451] Alfred Jensen menar att: "Denna storhetsmani, Grössenwahn, är en av nycklarna till Ivan Groznyjs länge omstridda karaktär."[1452]

Sir Jerome Horsey har i sin *Travels* den för andra samtida okända berättelsen om att Ivan IV Vasilievitj skulle i England ha hört sig för sina möjligheter som friare till drottning Elisabeth. Sir Jerome ser detta som ett ytterligare belägg för Ivan österlänska furstehybris:

> ... he magnified himself, his person, his wisdom, greatness, and riches above all other princes, would give the assay and presently puts that empress, his last wife, into a nunnery to live there as dead to the world.[1453]

Enligt Horsey hade Ivan tidigare försökt anhålla om att vid en kupp kunna finna tillflykt i England, men därifrån fått ett avvisande svar.

Horsey har synpunkter på Rysslands storlek efter sina nya erövringar:

> So spacious and large is now the dominions of this empire as it can hardly be held within one regiment, but to be divided again into several kingdoms and principalities, and yet under one complete monarchial sovereignty, and then too overmighty for all his neighbor princes. This did he aim at, was in good and way to make it feasible. But the boundless ambition and wisdom of man seemed but foolishness to the preventing pleasure and power of the Almighty, as the sequel declareth.[1454]

För Antonio Possevino, påven Gregorius XIII:s (14/5 1572 - 10/4 1585) legat till Ryssland åren 1581-1582:

> war es ihm besonders anstössig [bei den Russischen Grossfürsten], dass sie sich an Macht und Frömmigkeitüber alle Fürsten der Erde erhaben glaubten.[1455]

Possevino påstår också att den ryske storfursten i ett brev till den turkiske sultanen bland sin långa räcka titlar även skulle ha anfört titel av kejsare av Tyskland.[1456]

Den polske storkanslern av Litauen Leo [Lew] Sapieha (1557-1633) sändes år 1600 i spetsen för en stor delegation till Moskva. Storkanslern råkar genast ut för den känsliga titelfrågan:

> Die Grossfürstlichen Räthe machten nämlich die Bemerkung, dass weder in dem Schreiben des Königs von Polen, noch in den Reden der Gesandten, ihrem Herrn der ihm gebührende Titel eines Kaisers und Grossfürsten aller Reussen ertheilt worden wäre, ein Titel, den ihm doch, "der Pabst, der Römische Kaiser, die Könige von Spanien, Frankreich und England, Persien, der Türkische und Tatarische Kaiser und alle andere Herren und Potentaten" ohne Widerrede gäben; und, "da vielleicht ein

---

1451 F von Adelungen (1846), s 297 [*min kursivering*].

1452 A Jensen (1908), s 107.

1453 J Horsey ((1856) 1968), s 280.

1454 J Horsey ((1856) 1968), s 311.

1455 F von Adelung (1846), s 338.

1456 F von Adelung (1846), s 338f.

> Blutbad daraus entstehen möchte", so begehrten sie noch vor dem Anfange der Verhandlungen, dass dieser Titel dem Grossfürsten und dessen Sohne von den Gesandten ertheilt würde.[1457]

Men varken osant vittnesbörd om andra furstars acceptens av kejsartiteln för den ryske storfursten eller hot om våld bevekar storkansler Sapieha:

> sie wären des Friedens und nicht des Titels wegen hergeschickt worden; wenn auch andere Fürsten dem Grossfürsten diesen Titel gäben, so sei doch ihr König deswegen nicht schuldig diess zu thun wie es auch seine Vorfahren nicht gethan.[1458]

Den ryska storfurstens användande av tsartiteln ansågs som ett tecken på österländsk hybris. John Stow (c 1525-1605) uttrycker saken med ett mycket engelskt understatement:

> ... the new Emperor [Boris Godunov], otherwise generally, and more truly termed the great Duke, ...[1459].

När det inte är frågan om korrespondens *med* storfursten i Moskva kallas han nästan uteslutande för just storfurste. Det är ytterst sällan europeiska skribenter eller statsmän använder titeln tsar eller kejsare.

Det är egentligen värre än så att storfursten enligt utländska skrivande resenärer betraktas som Guds like. Fletcher exemplifierar med tolkningen av en trossats:

> About the office of Christ they holde many fowle errours, and the same almost as doth the Popish Church: namely, that hee is the sole madiatour of redemption, but not of intercession. Their chiefe reason (if they bee talked withall) for defence of this errour, is that unapt and foolish camparison betwixt God and a monarch or prince of this world, ...[1460].

Erich Palmquist skriver i sin berättelse Några widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer från ambassaden till Moskva 1673-1674:

> Nationen är servil men derhos högtdragande och af mycket stora inbillningar: föraktandes för sig alla utländske.[1461]

När poeten och tygvaktaren i Göteborg, Axel Daniel Leenberg[1462] (c 1705-1744), 1739 skrev *Samtal Emillan Een Swänsk Plijt, Rysk Sabel och Tatarisk Båga*

1457 F von Adelung II (1846), s 9.

1458 F von Adelung II (1846), s 10.

1459 E Howes (1631), s 791.

1460 G Fletcher ((1591) 1861), s 127.

1461 Erich Palmquist, *Några widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tsaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erik Palmquist Anno 1674*, fol 30; Utan känd prov nr 636, Riksarkivet, Stockholm; Th Westrin (1881:2), s 15.

1462 Leenberg blev under sin korta levnad en mycket uppskattad diktare. Hedvig Charlotta Nordenflycht skrev i *De svenska poeter* om Leenberg:
Lenberg högt din Lluta klingar,
Och ditt snilles fria fart,
Till den tancke-högden svingar,
Som gör rätt förståndet klart;

hållit uti RustCammaren i Pettersburg Anno 1739[1463] (tryckt 1741[1464]) som krigspropaganda för hattpartiet. I hans saga är den ryska hybrisen ett centralt tema:

> förebud til thes påföljande fall och undergång. Solen synes altid störst och fägrast i nedergången: Et snart utslocknande lius lyser gierna tå som aldraklarast: Och the Stormwäder, hwilka snart måste uphöra, rasa gemenligen thesto häftigare. Ryszland har en god tid bort åt i stormodig förtröstan på sin makt welat wara allestädes framme. Ingen ting har förelupit i Europa at icke Ryszland haft sin hand med i sådet.[1465]

> thet sidsta Polska owäsendet bör wara Swerige en Spegel, hwari thet kan se Ryszlands goda Sinnelag emot sine grannar, och huru långt thet Ryska Högmodet sträcker sig. Och så framt the Swenske intet upsåteligen wilja underkasta sig lika fara och äfwentyr at i framtiden på thetta Polska sättet blifwa bemötte och handterade/ böra the wiszerligen i tid wara omtänkte at klippa wingarne på then Ryska Örnen.[1466]

Astolphe de Custines beskrivning av Ryssland har det mesta gemensamt med de antika auktorernas beskrivningar av asiatiska härskares hybris:

> Here [in Russia] every sovereign is a god, every princess is an Armida or Cleopatra.[1467]

RYSK FALLENHET FÖR LYX

I Jesaja 14 sägs om konungen av Babel och hedningarnas konungar:

> Titt pråål är nedher til heluete farit medh tina harpors klingande. Maal skal wara tijn sång/ och maskar titt offuerteckelse.[1468]

> To the Greeks at large, Persia was synonymous with arrogant confidence bred of wealth and numbers.[1469]

Du af Skalde-gåfvan länar,
Prydnad, täckhet och behag,
Dig af henne mäst betjänar,
För at tolcka sannings lag:
Rena tanckar du inkläder,
I en värs, behaglig, lätt,
Ämnet högst förnuftet gläder,
Örat nöjs på lika sätt.
Ach hur hastigt denne låga,
Slägtes! kan ske Norden har,
Uti dig en *Pope* fått äga,
Om du blifvit längre qvar."
(H Ch Nordenflycht III:1 (1938), s 116f).

1463 Skokloster I, fol 100; Tom 19: (E 8751) fol 281-298.

1464 Tryckt utan författarnamn med titeln *Saga om pliten, sabeln och bågan*. Företalet är undertecknat Adlovandus.

1465 Riksarkivet E 8751; [A D Leenberg] (1741), opag.

1466 Riksarkivet E 8751; [A D Leenberg] (1741), opag.

1467 A de Custine ((1839) 1989), s 121.

1468 *Biblia* 1540-1541.

1469 H W Smith (1924), s 85.

> Man kannte natürlich allgemein den Reichtum des Orients und betonte besonders die dort angehäuften Goldschätze: ....[1470]

I Aischylos' *Perserna* kontrasteras inte bara den persiska hanbågen och den grekiska lansen[1471] utan framhäver även persernas österländska rikedom, lyx, den persiska aristokratins hegemoni i samhället; de av ett otal underkuvade folk betalda tributen, det persiska hovets överdåd, den pompa som omgav de kungligas framträdanden inför folket.[1472]

Quintus Curtius Rufus' bär i *Alexander den Stores bedrifter* syn för sägen:

> Men Illyrierna och Thrakierna, som voro vane att lefva af rof, bad han [Alexander] betrakta fiendens här [vid Issos], huru den glänste af guld och purpur, och bar byte men icke vapen. "De, som voro män, borde gå, och fråntaga dessa vekliga qvinnor deras guld: de borde bortbyta sina stela bergshöjder och nakna kullar, som ständigt voro tillfrusne, mot Persiens rika slätter och åkrar[1473]

Dio Cassius talar om år 187 f Kr som året då romarna fick smak på asiatisk lyx.[1474]

"Den svenska historieskrivningens fader", Ericus Olai' [Erik Olsson] († 1486), kallar i *Historia Svecorum Gothorumque* Skytien för "opulentissimum regem"[1475]

Richard Chancellor, överlots för Sir Hugh Willoughbys expedition till Vita havet 1553, beskriver ryssarnas stridssätt:

> Their armor is a coat of mail and a helmet; the coat of mail without is guilded or else adorned with silk, although it pertain to a common soldier; they have a great pride in showing their wealth. [1476]

I kapitlet "Of their mustering and levying of forces, manner of armor, and provision of victual for the wars" i *Of the Russe Commonwealth* får vi Giles Fletches beskrivning av österländskt överdåd, som det tog sig uttryck i det högre ryska befälets utrustning i fält:

> The under captains will have commonly some piece of armor besides, as a shirt mail or such like. The general with the other chief captains and men of nobility will have their horse very richly furnished, their saddles of cloth of gold, their bridles fair bossed and tasseled with gold and silk fringe, bestudded with pearl and precious stones, themselves in very fair armour, which they call *bulatnyi*, made offair shining steel, yet covered commonly with cloth of gold and edged round with ermine fur, his steel helmet on his head of a very great price, his sword, bow, and arrows at his side, his spear in his hand, with another fair helmet and his *shestoper* or horseman's scepter carried before him.[1477]

De engelska sändebuden såg den moskovitiska som en österländsk skorfursten härskare, även vad hans överflödande rikedomar beträffar:

1470 W Kierdorf (1966), s 51.

1471 Herodotos, VII, 61; H.D. Broadhead (1960), s xxx, 41.

1472 O Hiltbrunner (1950), s 41; W Kierdorff (1961), s 51.

1473 Q Curtius Rufus III:10 (översättning: A Hedner).

1474 Dio Cassius XIX:64.

1475 E Olai (1625), s 22.

1476 R Chancellor ((1589) (1968), s 28.

1477 G Fletcher ((1591) 1968), s 183f.

> Auch unsere Gewährsleute aus dem elisabethanischen England haben diese phantastischen Vorstellungen in mehr oder minder hohem Masse geteilt und in den russischen Herrschern mit die reichsten Fürsten ihrer Zeit gesehen. Zugleich war der grossfürstliche Schatz in ihren Augen das Symbol für dieü berragende carische Machtstellung im gesamten russischen Wirtschaftsleben, ...[1478].

Det påvliga sändebudet Antonio Possevino, som i egenskap av nuntie för påven Gregorius XIII (påve: 14/5 1572 - 10/4 1585) besökte Ryssland åren 1581-1582, fick både vid sin avskedsaudiens och ännu efter denna dyra skänker både för sig själv och till påven. De personliga gåvorna försökte han först avböja[1479], men fick då veta att storfursten, som tagit emot påvens presenter, skulle bli mycket stött "wenn er eine alte Russische Sitte verletzen und sich der Erwiederung derselben widersetzen wollte"[1480]. De personliga gåvorna sålde Possevino i Tyskland och skänkte pengarna till behövande studenter i Olmütz och Prag.[1481]

Niklas von Warkotsch und Nobschütz var tre gånger kejsar Rudolf II:s sändebud till skorfurst Fjodor Ivanovitj; 1598, 1593 och 1594.[1482] 1593 beskriver han utförligt den stora prakt han ser vid hovet och sammanfattar till sist: "In Summa, alles war ein grosser Uberfluess;"[1483].

Jan Danckaert skriver i *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant* om den nya metropolit som storfurst Vasilij Ivanovitj tillsatte efter att ha avsatt en frispråkig företrädare:

> Ij sijne plaetse wert vercosen eenen genaemt Daniel/ een robust Man ontrent van 30 Jaren/ de welcke van veele Nederlantsche Coopluyden wel bekent was. Deseu was genegen/ om heymelijcker wijse/ met goede gesellen alle de bauche te plegen/ ende om dat het niet en soude schijnen/ dat hy het goede cier maecken en de *luxurie* meer subjeckt was/ als het vasten ende bidden/ soo maeckte hy sijn aenghesichte bleeck met roock van zolpher/ ende alhoewel veele t'selve merckten/ ende wel wisten/ soo en dorsten sy om sijne authoriteyt het selve niet openbaren[1484]

Högadelns och plutokratins döttrar är särskilt benägna att avfalla till dyrkan av Luxuria och måste hållas inlåsta:

> De knesen/ Boyaren/ ende die van groote middelen zijn/ senden malcanderen de conterfeytinghe over/ maer t'selve gheschiet selden/ door dien daer ghene schilders

---

1478 K H Ruffmann (1952), s 109.

1479 Possevino, som var jesuit, hänvisade till sitt fattigdomslöfte och nämde i sitt försök att avböja mottagandet speciellt pälsverken: "Pellibus istis pretiosis non utimur nos, traditurі potius ipsas nostras pelles et vitam pro fidei Catholicae propagatione" (F von Adelung (1846), not 373 s 336).

1480 F von Adelung (1846), s 336.

1481 F von Adelung (1846), s 336f.

1482 F von Adelung (1846), s 401.

1483 F von Adelung (1846), s 420.

1484 J Danckaert (1615), s 39 [m*in kursivering*]. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "An seine stelle wurdt einer mit Nahmen Daniel erwehlet/ ein starck Mann/ ohngefehr bey 30. Jahren/ welcher von vielen Auszländischen Kauffleuten bekandt war. Dieser war geneigt mit guten Gesellen zu schlemmen vnd pancketiren/ vnd damit er nicht dafür angesehen würde/ das er der Luxurie mehr ergeben/ als den fasten und beten/ so macht er sein Angesicht bleich mit rauch von Sulpher/ vnd wiewol dasselbe viel mercken vnd wusten/ so dürfften sie doch dasselbe wegen seiner autoritet nicht offenbahren" (P Jansonius (1619, s 69; E Swartius (1619), s 69).

en zijn/ als weynighe uytheemsche die by gheval daer te lande comen. Alle Jonckwouwen die schoon ende van qualiteyt zijn/ werden meest binnens-huys besloten ghehouden/ behalven op eenighe hoochtijden/ oft feest-daghen/ dan gaen sy wel in de kercke. De ouders hebben oorsake ghenoech om hare Dochters alsoo te houden/ door dien sy seer gheneghen zijn tot de luxurie/ ende bysonder seer beminnen de vreemde natie.[1485]

Andries van Wouw undviker i sin reseberättelse om medlaruppdraget för Stolbovafreden att närmare beskriva den ryskt österländska fallenheten för prakt och pråi, men omtalar den som ett faktum:

Folkets stora lättsinne och praktlystnad vill jag här ej närmare gå in på.[1486]

I dikten "Om Paride Priami Son" i Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) diktverk *Insignis adolescentia* får vi en opulent beskrivning av vad en tidigare *eloquentiae professor* i Uppsala skrev "Allom Swenskom bådhe Gamblom och vngom/ så ädlom såsom gemenom/ som Män wara och warda wilia/ til vpwäckelse/ effterdömme/ förwaring: ...."[1487] om Asiens lyx:

Juno sade: Paris iagh lofwar tigh/
Om tu thet äplet wil giffua migh/
At iagh skal göra tigh til en Man
Och Konung öffuer heela Asiae Land/
Som är tridie delen af Werlden all/
Thet skal tigh lyda och tin befall/
En Krona aff guld medh dyrbare stena
Jagh på titt hufwudh skal sättia allena/
Jagh skal ock giffua tigh Hoffolck mycke/
Med pracht och pråi tigh ähra/ smycke/
Samt giffua tigh rikedom/ lycka och ähra/
För alla the Kungar i werlden mon wara/
Medh herligheet/ wälde/ pråi och pracht/
At tu skal kuna alt medh tin macht
Vthrätta och göra ehwadh tu wil/
Thetta medh sanning säger iagh tigh til:
Hwar och en skal tigh til fota falla/
Och tu högt rådha öffuer them alla.[1488]

I det tal som Peder Eriksson i början av 1625 av Gustav II Adolf sändes ut med till landsdelarna norr om Stockholm för att mot 12-14 % utlovad ränta låna pengar till statsmakten för krigföringen mot Polen[1489] apostroferar

---

1485 J Danckaert (1615), s 51f. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Die Knesen/ Bojaren/ vnd die in grossen Reichtumb sein/ senden ein dem andern die Abconterfey zu/ welches doch selten geschicht/ dieweil allda keine Maler sein/ als wenig Auszlendische/ die vngefehr in jhre Länder kommen. Alle Jungfrawen/ die schön vnd in grossem standt sein/ werden meistentheils in dem Hausz eingeschlossen halten allein an den hohen zeiten vnd Festtagen dörffen sie in die Kirchen gehen. Die Eltern haben gnug vrsach/ jhre töchter also innen zu halten/ dieweil sie sehr geneigt sein zur *Luxurie*/ vnd sonderlich lieben die frembden." (P Jansonius (1619), s 82; E Swartius (1619), s 82).

1486 *En holländsk beskicknings resor* .... (1917), s 218.

1487 P Rudbeckius d ä (1624), titelblad.

1488 P Rudbeckius d ä (1624), opag [s 30].

1489 P Eriksson en "Oratio, hållen till H. K. Maij:tz Min allernådigstes Konungz och Herres trogne undersåter i Vplandh, Norlanden och Bergzlagen, in Januarij och februarij Månader 1625. om een hielp till vnsettning medh een Summa i Sölfwer eller Penningar till

kanslisekreteraren Johannes Magnus berättelse om hur göterna besegrade en numerärt vida överlägsen perserkung, Darius. Perserna beskrivs som ett av *Luxuria* och *Superbia* drabbat asiatiskt folk:

> När han [Darius] med sin stoora häär war infallen i Göternas landskap Cimerien, och förnam att de oförfärade Göter boro ingen fahra för the Persers stoora *pråål och högferdh*, uthan honom uppenbart förachtade, wende han sig ifrån dem med största skam och neesa till Grekeland, hwilcket honom syntes lätteligare kunna öfwerwinna, Ther han hölt een olycksalig strijd och miste otaligt myckit folck, så att ha med stoor lifzfahra gaf sig skamligen på flychten, ...[1490].

I Kalmars skolmästares, Nicolaus Catonius' († 1655) drama *Troijenborgh* (1632) presenterar Clymene sin härkomst för Helena:

> Min Fadher är en Konungh båld/
> Som har under sin macht och wåld
> Then stoora rijka Asiam,

Likheten i beskrivningen av ryssarna, som, i likhet med andra asiatiska folk, älskar *pråål och högferdh* känns väl igen.

Vokabulären har inte nämnvärt ändrats beträffande dessa egenskapers tillskrivande i dag heller:

I Susanne Pagolds helsidesrecension av en haute couture-visning i Paris sommaren 1995 fäller hon i en bildtext bl a följande omdöme om den unge ryske modeskaparen Valentin Judashkin i en bildtext:

> *Lyx från Vilda Östern*. Den ryske modeskaparen Valentin Yudashkin visade korta kjolar, vulgära urringningar och svulstiga broderier.[1491]

RYSK LIDERLIGHET OCH OTUKT

Ahmed ben Foslan ben Abbas ben Raschid ben Hammad [Ibn Foszlan; Ibn Fadlan], som åren 921 och 922 e Kr på Bagdadkalifen Djáfar el-mútadir billahs ["den genom Gud mäktige"] (kalif: 908-932) uppdrag reste till bulgarernas konung, skriver om ruserna:

> Jeder von ihnen hat eine Ruhebank, worauf er und mit ihm seine Mädchen[1492] und die Schönen, die zum Verhandeln bestimmt sind, sitzen. Da vergnügt sich denn wohl einer mit seinem Mädchen, wächrend sein Freund zusiecht. Ja zuweilen befinden sich mehrere von ihnen zugleich in solch einer Lage, einer Angesichts des andern. Es trifft sich auch wohl, dass ein Kaufmann zu ihnen in's Haus tritt, ein Mädchen zu kaufen, und da den Herrn dasselbe in Lust umarmend überrascht, der auch dann nicht eher davon ablässt, als bis er seine Lust gestillt hat.[1493]

Krigets vthförande emoot the Poler" i J Nordström (1937), s 382ff.

1490 J Nordström (1937), s 385 [*min kursivering*].

1491 S Pagold (1995), s 16.

1492 Slavinnor (A Z Validi Togan (1939), s 85).

1493 C M Frähn (1823), s 7. *Se även* A Z Validi Togan (1939), s 85; S Franklin & J Shepard (1996), s 43.

I *Liber floridus*-handskriften, som färdigställdes 1120, och attribuerats till kaniken i Saint-Omer-klostret, Lambert, finns en helsidesillumination med "ARBOR MALA" där det ondas träd bär 12 frukter. Trädet växer upp ur *Cupiditas.*[1494]

I Nestorskrönikan klagar författaren över furst Vladimir "den Stores" lättfärdiga leverna: "Förutom fem "officiella" hustrur av olika nationalitet hade han åttahundra frillor. Ty han var "omättlig i boleri och lät gifta kvinnor och vuxna mör föras till sig, enär han var kvinnogalen som Salomo, om vilken det ju heter, att han hade sju hundra hustrur och tre hundra frillor. Men Salomo, som var vis, föll dock till sist, under det att Vladimir var en dåre, som omsider fann sin frälsning"[1495].

Kathryn L Lynch tolkar Geoffrey Chaucers (c 1345-1400) "The Squire's Tale" och "Franklin's Tale" i *Canterbury Tales* (från 1387 -) så att både Väpnaren och Franklin förknippar Östern med "an excess of female sexual power".[1496]

Den ryske metropoliten Daniil (metropolit: 1521-1533) framför tung kritik mot det ryska prästerskapets okyska levnadssätt, i synnerhet skörlevnad i klostren.[1497]

Ivan Groznyi framställde 1551 frågor till den ryska ortodoxa kyrkans De Hundra Kapitlens Råd (*Stoglav*) där han bl a undrar över hur kyrkan kan tolerera att präster håller sig med älskarinnor, närvaron av unga pojkar i klostren och munkarnas kontakter med kvinnor utanför klostren.[1498] Enligt Paul Bushkovitch blev resultaten av storfurstens invändningar magra:

> The church regognized the problem but did little about it.[1499]

Robert Burton (1577-1640) har en signifikativ beskrivning av österländsk liderlighet bland Sems (och några av Hams) ättlingar och konsekvenserna av denna lastbara vällustighet i *The Anatomy of Melancholy* (1621):

> For as *Maximus Tyrius* the *Platonist* observes, *libido consequenta quum materiam improbam, & praeruptam licentiam, & effraenatam audaciam, & c.* what will not lust effect in such persons. For commonly Princes and great men make no scruple at all of such matters, but with that whore in *Spartian, Quicquid libet licet,* they think they may do what they list, profess it publikely, and rather brag with *Proculus* (that writ to a friend of his in *Rome* what famous exploits he had done in that kind) than any way be abashed at it. *Nicholas Sanders* relates of Henry the 8th. (I know not how truly) *Quod paucas vidit pulchriores quas non concupierit, & paucissimas non concupierit quas non violarit,* He saw very few maids that he did not desire, and desired fewer whom he did not enjoy: nothing so familiar amongst them, 'tis most of their business: *Sardanapalus*[1500], *Messalina,* and *Jone* of *Naples,* are not comparable to meaner men and

---

1494 Lambrecht (1968), s 463 (fol 232r), s [103]; M W Evans (1971), sp 23.

1495 A Jensen (1908), s 13.

1496 K L Lynch (1995), s 530.

1497 P Bushkovitch (1992), s 20, 23.

1498 P Bushkovitch (1992), s 22, 23.

1499 P Bushkovitch (1992), s 23.

1500 Sedan den grekiske läkaren och författaren, Ktesias' tid, livläkare och sändebud i tjänst hos den persiske storkonungen Artaxerxes II (405-398 f Kr), gjorde sig Västerlandet föreställningar om den siste assyriske konungen, Sardanapalus (en förvrängning av Assurbanipal), som både en lastbar vällusting och titelsjuk härskare:
"Sardanabal der 38. König nach Nimroth/ von dem das Reich von Assyrern wider auff

women, *Solomon* of old had a thousand Concubines, *Assuerus* his Eunuches, and keepers, *Nero* his *Tigillinus*, Panders and Bawds, the *Turks* [not: in Muscov], *Muscovites, Mogors, Xeriffs* of *Barbary* and *Persian Sophies*, are no whit inferior to them in our times. *Delectus fit omnium puellarum toto regno forma praestantiorum* (saith *Jovius*) *pro imperatore; & quas ille linguit, nobiles habent*; They press and muster up wenches as we do souldiers, and have their choice of the rarest beauties their countries can afford, and yet all this cannot keep them from adultery, incest, sodomy, buggery, and such prodigious lusts. We may conclude, that if they be young, fortunate, rich, high.fed, and idle withall, it is almost impossible they should live honest, not rage, and precipitate themselves into those inconveniences of burning lust.[1501]

Så långt Burton och "those inconveniences of burning lust".

Hos Johannes Magnus skyr den svenske kämpen Starkater, Pugil Sveticus, all vällust:

All Käti/ Swalgh och Dryckenskap
  Jagh tå ey monde lijda:
Men effter Dygd och Ridderskap
  Jagh monde häfftigt strijda.
All flätia slogh iagh thur mitt sinn/
  Widh kräsligheet iagh stygdes/
Uthi min första Ungdoms tijdh/
  Tå iagh Kung Håkan tiänte/
Til Krijgs war tå min störste ijdh/
  Til Mandom iagh migh wante.[1502]

Widh sköraktigheet och flättia wämjades han storligen/ så at han icke wille en gång wända sin ögon ther til: ...[1503]

Vällusten räknades av den katolska kyrkan även bland de sju dödssynderna med hänvisning till bl a 1 Joh 5:16-17.

Petrus Petrejus skriver att storfurste Vasilj Ivanovitj "lenge sigh uthi horerij och okyskhet sölat hade"[1504].

När han intet Krijgh hadhe/ vthan satt stille i fredh och rooligheet/ fördreff han sin tijdh med jagande/ speel och dobbel/ danzande och horerij/ och andra skräckelige spectakel.[1505]

Vthi otucht och skörachtigheet gick han alla menniskor mycket öffuer/ woldtogh the aldraskönasta och deieligaste frwr och Jungfrwr/ och skickade them sedan heem til sina Män och Föräldrar/ och om the vthi några motto til thet ringaste theruthinnan sigh förwägrade/ at the thet icke gärna giorde/ at the medh honom wele haffua samlagh/ skickade han them heem/ och lät them vphängia öffuer theras Mäns och Föräldrars Bord/ ther widh the skulle få sigh maat/ Ty the torde intet på någhot annat rum holla sin måltijdh/ anten om middaghen eller afftonen/ än som ther/ så framt at the icke hade lust til at vndergå samma straff. Och moste the ther så länge hängia/ til thes the fingo förloff aff Storfursten til at taga them neder igen. Han wexlade altijdh Quinfolck medh sina Söner ....[1506] etc, etc.

---

die Chaldeer vnd Babylonier kommen ist/ der wil mit grossen titteln regieren/ nennet sich ein Fürsten/ Richter vnd Herrn" (J Mathesius (1587), fol 75v).

1501 R Burton (1660), s 449.

1502 J Magnus (1620), s 143. - Om Starkater se vidare del II, kapitlet "Lapplands vapen".

1503 J Magnus (1620), s 145.

1504 P Petrejus (1615), Andra boken, s 23.

1505 P Petrejus (1615), Andra boken, s 98.

1506 P Petrejus (1615), Andra boken, s 99f.

Hans två hustrur, enligt samme sagesman

> wore både lika gode och dygde samme/ then ena hade medh een munck i klöstret een Szon sedan hon ther inkom/ och sade honom wara föd aff Storfursten.Then andrasedan Storfursten dödde/ dreeff oc et stoort horerij medh monga Baiorer/ synnerligen hölt hon til medh een benemd Iwan Ozami/ och giorde thet så grofft at hwar bonde thet merkia kunde/ ....[1507].

Men enligt Petrejus fanns gränser även för vad det barbariska ryska folket kunde stå ut med:

> Så endoch thenne furstinna een tidh longh leeffde alt fort vthi stoor otucht och horrerij/ så at hon ropades aff hwar och en för en oförskemd lösachtig och vppenbara hora/ hwilket the Muskowiter tå intet lenger kunda lida/ vthan förgoffua henne på sidztonne medh en dryck miöd/ och fengzlade hennes bolare Iwav Ozamml/ och satte honom leffuandes på en staka och vpbrende.[1508]

Släktskapet med denna furstinnan med detta förment skabrösa leverne blir för Petrejus en förklaring till Ivan Groznyis, själsdisposition:

> Aff thenna skamlösa och berychtadt Qwinna hafwer then omenniskelige Tyrannen Iwan Vasiliwitz sit ursprung och häärkomst på mödernet/ som kröntes och vthwaldes til Storfurste när han war 12. åhr gammal/ medan hans Broder Gerori som äldre war til Regementet icke tiente/ effter han war Eenögd och hade icke all sine sinne/ och skemdes likwel intet vppenbarligen säia/ at han hade sin härkomst aff then Romerska keisaren Augosto/ som skal haffua haft een broder benemd Prussus/ och skal hafwa bodt i Prydzen/ ifrån hwilken han war then Fiortonde man thet doch emot sielfwa sanningen och historier sträffuer.[1509]

För enligt Petrejus bedrev Ivan Groznyi inte bara "otucht" utan fast mer även "Sodomitiske synder" tillsammans med "een vng Baior".[1510] Och inte bara storfursten, utan:

> The Muskowiter/ synnerligen the stora Knezer och Baiorer bedrifwa mykit the grofwa grufweliga Sodomitiske synder/ både medh Drengiar och oskäligh Creatur/ och holla sigh en part mera til sina Drengier än til sina Hustrur/ rosa och skräppa ther vthaff/ när the koma til hwar annan/ effter the för sådana förfärliga synder intet blifwa straffade. Ty när sådant blifwer Storfursten klagat/ swarar han/ at then Saken kommer honom intet widh at straffa/ vthan then hörer Gudhi allena til/ Han må honom i sinom tidh therföre straffa.[1511]

Om aristokratin och plutokratin kommer på obestånd finner de på lösningar för att klara sig:

> Thet hender och mångastädhes i Landet/ synnerlighen medh fattighe Bajorer/ Köpmän och andra/ som behöwa penningar/ at the tilbiuda andra sina hustrur för legor/ och tagha hwar resa twå eller tree daler/ som hustrun är wacker til och the kunna öffuereens komma/ och gåår mannen vth för dören så länge och wachtar/ at icke någhon kommer och them förstörer och hindrar/ så länge the bedrifwa theras otucht och skamliga gerningar.[1512]

Petrejus sammanfattar:

1507 P Petrejus (1615), Andra boken, s 36 [felpaginerad; bör vara s 37].

1508 P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

1509 P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

1510 P Petrejus (615), Andra boken, s 54.

1511 P Petrejus (615), Femte boken, s 33.

1512 P Petrejus (615), Femte boken, s 32.

Vthi leffuerne/ seder och åthäfwor äre the så groffua/ plumpa och wederstyggelige/ at the alla Sodomitiske Synder icke allenast bedrifwa/ vthan för hwar andra rosa och skreppa sigh sådana tå och tå hafwa giordt.[1513]

Jan Danckaert, har i kapitlet " Van het onbehoorlijck leven dat de Mans met hare Vrouwen leyden, ende in wat subjectie ende miserie sy de selve houden"[1514] i andra delen till *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant: gestelt in twee deelen* en deciderad mening om kärlekslösheten i det ryska familjelivet:

Het is onmoghelijck/ daer gheene liefde ofte eendracht en is/ dar daer een ordentlijck oft behoorlijck leven can gheleyt worden. Onder de Russen en salmen van thienen niet een vinden/ van wat conditie oft qualiteyt hy sy/ die syn vrouwe recht bemindt ....[1515]

Danckaert indignerad över det ryska levernet ända från de högsta samhällskikten:

Dit gheschiet oock meest onder de Knesen ende Bojaren/ door dien dese meest van hare Drouwen absent zijn/ om dat sy in dienste des Keysers zijnde/ hem moeten volghen/ alwaer sy met andere onmenschelijcke wellusten haer besmetten: alsoo dat de Drouwen der en tusschen een arm ende miserabel leven leyden/ een en werden niet eerlijck gheacht/ ....[1516]

De Russen beroemen haer/ sonder eenich fondament/ .... gheheel Ruslant gebenedijt is geweest/ door S. Andream den Apostel Christi .... dat men haer meestendeel siet de Knesen ende Boyaren/ in rijckdom te boben gaen/ hier mede leydende ssulck een abominabel leben/ met brassen/ suppen/ hoereren ende andersints/ dat t'ghene de arme lupden meynen besteet te werden/ tot de Kercken/ nerghens anders toe ghebruyckt en werdt/ als tot aenlockinghe ende vrweckinghe tot alle de bauche in dese Heylighe Priesters.[1517]

Genom att bikta sig tror ryssarna att de blir kvitt synder värre än de som begicks i Sodom och Gomorra; efter bikten fortsätter de sitt gudlösa liv:

Hare confessie ghedaen/ ende hare sonden vergheven zijne/ meynen sy dat hare voorgaende misdaden/ soo sy die ghebiecht hebben/ haer niet toegherckent en fullen worden: Waeromme sy weder sonder aensiencde alder grou welijckste sonden committeren/ met vertrouwen/ dat de selvighe op ghelijcken voet als vooren/ sullen

---

1513 P Petrejus (1615), första boken s 111; dens (1620), s 136.

1514 J Danckaert (1615), s 53. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska rubricering: "Von dem Abschewlichen Leben/ das die Männer nit Ihren Frawen führen/ vnd in was zwang vnd Elend sie dieselbe halten" (P Jansonius (1619), s 84; E Swartius (1619), s 84).

1515 J Danckaert (1615), s 53. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Es ist vnmüglich/ das wo keine Lieb und einigkeit ist/ alda ein ordentlich vnd Gebührlich Leben kan geführt werden. Unter den Rüssen sol man von zehen mögen/ der seine Fraw recht lieb hat/ ...." (P Jansonius (1619), s 84; E Swartius (1619), s 84).

1516 J Danckaert (1615), s 53. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: ".... viel geschicht vnter den Knesen vnd Bojaren/ Derentwegen denn diese von Ihren Frawen vielmals abwesendt sein/ vnd jhme allezeit folgen müssen/ als denn sie sich mit einandern Unmenschlichen wollüsten besudeln/ das also die Frawen vnter dessen ein armselig vnd jämmerlich Leben füren/ vnd werden nicht vor ehrlich gehalten/ ...." (P Jansonius (1619), s 84f; E Swartius (1619), s 84f).

1517 J Danckaert (1615), s 38. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: Die Russen berühmen sich/ doch ohn einig Fundament/ .... das gatze Ruszland gebenedeyt gewesen ist durch S. Andream den Apostel Christi ..... die Kresen [Knesen] und Bojaren .... an Reichtumb vbertreffen/ darbey sie noch ein so abschewlich leben führen mit Prassen/ Saussen/ Huren und dergleichen/ das also das jenige/ das die arme Leut meinen zu den Kirchen bestelt zu werden/ zu nichts anders gebraucht wird/ als zu allerhandt leichtfertigkeit dieser Priester" (P Jansonius (1619), s 66f; E Swartius (1619), s 66f).

gheremitteert werden. Sy en sien oock niet aen wat sonden of oncuysheyt sy bedrijven/ jae zijn daer inne soo seer excederende de limitien vande menschelijckheyt/ dat die van Sodoma ende Gomorra se selve noyt ghepleecht en hebben:....[1518].

Danckaert uttrycker sin vämjelse över "van se beestelycke natie"[1519], som "soo leyden sy hier door een leven soo onghebonden ende ongodlijck"[1520]:

Ende alhoewel dit een fait is/ strijdende teghens Godt/ de Ret der natuyren ende alle menschelijckheyt! Soo is nochtans boven allen afgrijsselijck/ t'ghene sy bedrijven met alderley beesten/ want sy sonder eenighe differentie/ haere ongodlijcke conversatie daermede hebben/ een en schamen haer niet te beroemen t'selve dickwils gepleecht te hebben. ... et is te verwonderen dat den Almoghenden Godt soo lanckmoedich is/ sonder soodanighe afgrijselijckheden opstaende voers te straffen/ maer hierinne sietmen/ *quod vindicta divina tardo incedit gressu*.[1521]

Men Gud tillhandahåller även straffet för ryssarnas gudlösa liv:

Inde Somer is daer door de hette/ soo cene groote quantiteyt van mugghen/ dat de menschen door de selve nacht noch dach en konnen rusten/ alsoo dat het schijnt dat het selbe haer voor eene straffe (ghelijck die van Egypten hadden) opghgheleydt is.[1522]

Även Romanovdynastins inofficiella talesman och krönikör, Avramii Palitsyn, klandrar det ryska folket för dess liderlighet.[1523] Ivan Timofejev († 1629) lägger "sexual licence" densamma till last.[1524]

1518 J Danckaert (1617), s 44. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Als sie nun Ihre confession gethan/ vnd jhnen Ihre Sünden vergeben sein/ meinen sie/ das Ihre vorige Missethaten/ so sie diese Gebeicht haben/ jhnen nicht sollen zugerechnet werden. Deszwegen sie wiederumb ohne einige vnterscheid die allergrewlichste Sünden begehen/ mit vertrauwen/ das dieselbe gleicher Gestalt/ als zuvorn/ sollen vergebenwerden. Sie sehen nicht an/ was vor Sünden oder vnkescheit sie treiben/ ja sie treten so weit ausz dem Zaum der Menscheit/ das die zu Sodoma vnd Gomorra solche zu thun nicht geflegt haben" (P Jansonius (1619), s 74; E Swartius (1619), s 74).

1519 J Dankaert (1615), s 57. "solcher Bestialische Nation" (P Jansonius (1619), s 89; E Swartius (1619), s 89).

1520 J Dankaert (1615), s 57. " ... so führen sie hierdurch ein so ruch- und Gottlosz leben/ das ein Mensch sich darüber entsetzen musz/ so mans höret" (P Jansonius (1619), s 89; E Swartius (1619), s 89).

1521 J Dankaert (1615), s 57f. I P Jansonius' (alias E Swartius) förkortade tyska version: "Und wiewol das eine that ist/ streitent gegen GOtt/ Gesetz der Natur/ vnd der gantzen Menschligkeit/ so ist jedoch das jenige das allergrewlichst/ was sie mit allerley Wilden Thiren thun/ sintemal sie ohn einigen vnterscheid jhre Gottlose gemeinschafft damit haben/ vnd sie schemen sich nicht zu rühmen/ daaselbe offtmals gebraucht zu haben. Es ist zuverwundern/ das der Allmechtige Gott so langmütig ist/ vnd nicht auff dem Fusz solchen grewel straffet/ aber hierinn sihet man/ das die Göttliche Rach mit einem langsamen Fusz herein trit" (P Jansonius (1619), s 89; E Swartius (1619), s 89).

1522 J Danckaert (1617), s 66. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "In dem Sommer ist allda/ wegen det grossen hitze/ ein so grosse menge/ von Fliegen [flugorna är ett tillägg av Jansonius] vnd Mücken/ das die Menschen weder Tag noch nacht vor denselben ruhe haben/ das es sich ansehen lest/ als wenn jhnen Gott diese zur straff ihress Gottlosen vnd verkehrten lebens (gleich in Egypten geschehen) aufferlegt hat" (P Jansonius (1619), s 97; E Swartius (1619), s 97).

1523 P Buschkovitch (1986), s 369.

1524 P Buschkovitch (1986), s 371.

RYSK DRYCKENSKAP

Dio Cassius skriver om skyternas, enligt grekisk och romersk uppfattnning, omåttliga dryckesvanor:

> Crassus [29 B C] detained the envoys, on the plea that he would give them their answer the following day, treated them kindly in various ways, and made them drunk, so that he learned all their plans; for the whole Scythian race is insatiable in the use of wine and quickly becomes sodden with it.[1525]

En skytisk sed som, enligt Georg Vernadsky, överlevde från skytisk tid till rysk sedvänja var att besegla en överenskommelse med att dricka alkoholhaltiga drycker. Båda kontrahenterna skulle dricka ur samma kärl. Oftast slutade avtalsbeseglandet i fysisk berusning.[1526]

I "Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*), besjungs det ryska festandet av en tidig och välformularad rysk poet:

> Här skiljdes bröderna vid den snabba Kajalas strand. Här fanns ej blodigt vin nog; *här slöts de tappra ryssarnas gästabud, och bröllopsgästerna blevo druckna och lade sig ned* för den ryska jorden.[1527]

Friedrich Adelung († 1843) ansåg att guden Chors, som bl a nämns i Nestorkrönikan, som enligt Alfred Jensen är identisk med solguden Dazjbog, var "slavernas Bacchus, drinkarnas skyddspatron i Ryssland!"[1528]

Den bysantiska kristendomens införande i Ryssland beskriver Nestorkrönikan som en "anbudstävlan" mellan olika trossamfund. "Först kom en muhammedansk bulgar, som beskrev islams paradis med sjuttio fagra kvinnor efter döden samt Korans föreskrifter om nykterhet mm. Storfurst Vladimir hörde därpå, ty han "tyckte själv mycket om kvinnor och lyssnade därför med nöje till talet om den myckna otukten; men det behagade honom icke, att man skulle omskära sig och icke fick äta fläsk." Beträffande nykterheten kommenterar Alfred Jensen Nestorkrönikans passus på följande sätt:

> Och då Vladimir fick höra talas om den absoluta nykterheten, förlorade han all smak för "Bochmit" (Muhammed) och uttalade de bevingade ord, som förrådde hans goda kännedom om sitt folks svaga sidor och som giva *en* förklaring på den ryska 'sfinxen': "*För ryssen är drickandet en glädje, och vi kunna ej leva det förutan.*"[1529]

Så långt Nestorkrönikan från 1110-talet och Alfred Jensen 1908 om denna konstant i ryskt leverne.

Det som fick den venetianske diplomaten Ambrogio Contarini († 1499), att i sin reseberättelse efter fyra månader i Moskva hösten 1476, på sin hemresa

---

1525 Dio Cassius LI:24. Dio Cassius romerska historia ingick i Erik XIV:s bibliotek och troligen även i Johan III:s.

1526 G Vernadsky (1959), s 130.

1527 A Jensen (1908), s 33 [*min kursivering*].

1528 A Jensen (1908), not s 13.

1529 A Jensen (1908), s 14. - *Se även* S White (1996), s 3.

från Persien, kalla ryssarna för "gente bestiall"[1530] var hans förakt för moskvabornas stora begär för rusdrycker.[1531]

De äldsta kända beläggen för att destillerad sprit har druckits i det svenska riket utgörs av kvitton över besök av ryska och tatariska delegationer på rikets slott och fästen under 1500-talet.[1532] Sprit serverades dessa österländska delegationer innan sprit använts som njutningsmedel i Sverige. Härav har har man dragit slutsatsen att brännvinet hade tagits i bruk i öst långt innan den spreds till borden i det svenska riket.[1533] Annars användes brännvin i det svenska riket så gott som utelsutande till kruttillverkning.[1534]

Akademiledamoten Johan Murberg (1734-1805) skrev 1795 i uppsatsen "Historiska Anmärkningar Om Brännvinets ålder i Sverige":

> Om jag icke bedrager mig, är konsten, at bränna Brännvin i Sverige, i det närmaste, samtidig med *kruttillverkningen*, ...[1535].

Peder Månsson (c 1465 - 1534) skriver i sin *Strids-Konst*, vilken tillkom cirka 1522 om tillverkning av "Pwlw*er* til Handbyssor". Efter att ingredienserna rörts ihop:

> ... staenkis mz bre*n*th win [*wathn*], oc støtis ath*er* sidha*n* mykith wael, oc haffw*er* tw ekke brenth win, tha staenkis mz starko aetikkio, ...[1536]

Det var alltså inte självklart att brännvin fanns ens för en så viktig produktion som krutframställning [Pwlw*er*]. Och omvänt; *fanns* brännvin så fanns det för krutframställning.

Bland de trettiosju frågor Ivan Groznyi 1551 framställde till den ryska ortodoxa kyrkans De Hundra Kapitlens Råd (*Stoglav*) påtalar han bl a prästerskapets fylleri.[1537] Paul Bushkovitch konstaterar att:

> The church regognized the problem but did little about it.[1538]

Raffaello Barberini reste 1564, enligt egen uppgift som privatperson, men utrustad med rekommendationsbrev från drottning Elisabeth av England,[1539] till Moskva. Han blir även inbjuden att dinera vid det storfurstliga hovet och han har beskrivit "ihren sonderbaren Gebräuchen". Han avslutar sin berättelse med en illa dold förvåning över dryckessederna i Kreml:

> so sass man mehr als drei starke Stunden an diesen Tafeln; man ass wenig, trank aber mit grossem Gelärme, und viele Bojaren waren völlig betrunken.[1540]

1530 A Kappeler (1972), s 22.

1531 *Se ovan* kapitlet "Ryskt barbari".

1532 I Mäntylä (1985), s 16, 19.

1533 I Mäntylä (1985), s 19.

1534 T F Troels-Lund V (1934), s 133.

1535 J Murberg (1795), s 308.

1536 Peder Månsson (1845), s 12.

1537 P Bushkovitch (1992), s 23.

1538 P Bushkovitch (1992), s 23.

1539 F von Adelung I (1846), s 233.

1540 F von Adelung I (1846), s 236.

Och när man äntligen kommer iväg håller man inte igen:

> So eilten wir durch die Gemächer und die darin befindlichen lärmenden und trunkenen Hofleute, ...[1541].

Georg Turberville, som fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden till Moskva,[1542] beskrev i dikten "To his especiall friend Master Edward Dancie" (1568) den ryska dryckenskapen:

> .....
>
> I left my natiue soile, full like a retchlesse man,
> And unacquainted of the coast, among the Russes ran:
> A people passing rude, to vices vile inclinde.
> Folke fit to be of Bacchus traine, so quaffing is their kinde,
> Drinke is their whole desire, the pot is all their pride,
> The sobrest head doth once a day stand needfull of a guide.
> If he to banket bid his friends, he will not shrinke
> On them at dinner to bestow a douzen kindes of drinke:
> Such licour as they haue, and as the countrey giues,
> But chiefly two, one called Kuas, whereby the Mousike liues.
> Small ware and waterlike, but somewhat tarte in taste,
> The rest is Meade of honie made, wherewith their lips they baste.
> And if he goe unto his neighbour as a guest,
> Ha cares for litle meate, if so his drinke be of the best,
> No wonder though they use such vile and beastly trade,
> Sith with the hatchet and the hand, their chiefest gods be made:[1543]

Mycket snart efter sin ankomst till S:t Nicholas vid Vita havet hade Turberville besökt ett kloster där han blev varmt välkomnad men munkarna:

> more in drink than sobriety, full of superstition, and in his judgement very hypocrites[1544].

Den ryske överlöparen och högättade[1545] bojarens Afanasij Vasilievitch Sjemjakins extensiva konsumtion av alkoholhaltiga drycker väckte stor uppmärksamhet vid hovet i Stockholm. Under andra halvåret 1573 fick Sjemjakin "för sitt underhåll dagligen två kannor rhenskt vin från den kungliga vinkällaren å Stockholms slott." .... "Ingen vid Johan III:s hof erhöll denna tid så stort underhåll i vin som bojaren Afasanius."[1546]

Rådet gjorde i november 1573 "konungen allvarliga föreställningar för slöseriet och oordningen vid hofvet".[1547] Och i februari 1574 utfärdade kunglige hovmästaren Hogenschild Bielke ordingsregler för den kungliga taffeln. Afanasij Vasilievitch Sjemjakin "skulle i anseende till det ringa vinförrådet i den

---

1541 F von Adelung I (1846), s 236.

1542 A A Wood I (1813), sp 627.

1543 G Turberville ((1587) 1599), s 384f; S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cxlix; G Turberville ((1587) 1968), s 75f.

1544 J E Hankins (1940), s 12.

1545 Sjemjakin var Rurikättling (F Ödberg (1896), s 138); N S Kollmann (1987), s 106, 112-116.

1546 F Ödberg (1896), s 118.

1547 F Ödberg (1896), s 126; K Tarkiainen (1986), s 160.

kungliga vinkällaren erhålla för nästa quartal penningar för att dermed köpa sig vin".[1548]

Furst Andrej Michajlovitj Kurbskij (1528-1588) skriver om Ivan Groznyjs regeringstid, i synnerhet tiden efter 1560:

> Dryckenskapen tog överhand, och där frodades allt slags orenlighet, falhet, lättja och *huvudvärk genom bakrus*.[1549]

Storfurst Ivan lät döda furst Repnin i en kyrka [!] för att denne av samvetsskäl "hade vägrat delta i en maskeraddans vid ett av tsarens dryckesgillen"[1550].

Igumenen Kosma i Kirillo-Bjelozerska klostret skriver i en klagoskrift till Ivan Groznyij i syfte att utverka ett strängt klosterregemente om en viss Alexander, "som ej levde på klostervis och aldrig gick i kyrkan" .... "Då han besöker klostret, börjar han träta på igumenen och de äldste. Somliga sticker han med syl och piskar dem med spö utan igumenens vetskap eller slår dem i bojor och järn. Han super med sitt folk, och änskönt han i hela sju år var klostersuperior i Moskva, har han aldrig lämnat någon redovisning för klosterkassan."[1551]

I sitt svar till igumenen år 1578 ursäktar sig Ivan Groznyij med att han själv "alltid dvalts i dryckenskap, otukt, mord, rofferi, hat och allehanda missgärningar"[1552]

Samuel Kiechel från Ulm beskriver ryska dryckesvanor vid måltider år 1586 kortfattat:

> sie trinken stark Branntwein, ohne denselben wird die beste Mahlzeit für nichts geachtet.[1553]

I sin genomgång av de ryska folkvisor, vilka behandlar Ivan Groznyij, tar Alfred Jensen upp följande berättelse:

> Tsaren fick en gång i "bojartåget" i Moskva se, huru stadsmyndigheterna ("*burmistry*") pryglade en ung man, som hade stulit 40 000 rubler och diverse kläder. Tsaren lät kalla brottslingen till sig och erfor då, att denne tagit "guldkassan" från rövare och supit upp pengarna på krogen, men givit kläderna åt barfotingar. Tsaren vart då högeligen förgrymmad och befallde rådmännen, att de skulle ersätta den unge mannen såväl för sveda och värk som för den vanära, han lidit![1554]

Av de två avgudar som Johann David Wunderer ser utanför Pskow är den ena "Corsa", ("Chors", "Kors", Chorsch eller "Korsch") och Friedrich von Adelung kallar dena gud "der Bacchus der Slaven" och "der Beschützer der Trinker und ihre Saufgelage, weswegen er mit einem Kranze von Hopfen um

---

1548 F Ödberg (1896), s 126.

1549 A Jensen (1908), s 111.

1550 A Jensen (1908), not s 112-113.

1551 A Jensen (1908), not s 118.

1552 A Jensen (1908), not s 119.

1553 F von Adelung (1846), s 375.

1554 A Jensen (1908), s 123. - Jensen skriver om siffran 40 000 i en not: "Denna siffra tyckes ha varit kulmen för den ryske bondens uppfattning i fråga om aritmetiska begrepp. Vid angivande av stora härskaror, t. ex. under tsar Peters krig med Karl XII, figurerar ofta detta tal" (A Jensen (1908), not s 123).

den Kopf, und einem Becher in der Rechten, bisweilen auch auf einem Fasse sitzend abgebildet wurde."[1555]

Giles Fletcher skriver i *Of the Russe Commonwealth* om allmogen i Ryssland och tsarens vinnigslystnad:

> In every great town of his realm he [tsaren] hath a kabak or drinking house where is sold *aqua-vitae* (which they call Russe wine), mead, beer, etc. Out of these he receiveth rent that amounteth to a great sum of money. Some yield 800, some 900, some 1,000, some 2,000 or 3,000 rubles a year. Wherein, besides the base and dishonorable means to increase his treasury, many foul faults are committed. The poor laboring man and artificer many times spendeth all from his wife and children. Some use to lay in twenty, thirty, forty rubles or more into the kabak and vow themselves to the pot till all that be spent, and this (as he will say) for the honor of *gospodar'* or the emperor. You shall have many there that have drunk all away to the very skin and so walk naked, whom they call *nagoi*. While they are in the kabak none may call them forth, whatsoever cause there be, because he hindereth the emperor's revenue.[1556]
>
> .....
>
> This [det tunga förtrycket av almogen] maketh the people (though otherwise hardened to bear any toil) to give themselves much to idleness and drinking, as passing for no more than from hand to mouth. And hereof it cometh that the commodities of Russia (as was said before), as wax, tallow, hides, flax, hemp, etc., grow and go abroad in far less plenty than they were wont to do, because the people, being oppressed and spoiled of their gettings, are discouraged from their labors.[1557]

I det senare citatet uppvisar Fletcher ett mycket modernt synsätt med vinkling på produktionsbortfall.

> To drink drunk is an ordinary matter with them every day in the week.[1558]

Petrus Petrejus tycker att de ryska:

> Quinfolken (hwilka the öfwermotton sköna hwita och deieliga hafwa/ och på alla ledamoter wäl skapte och skickelighe/ så att vppå them wore intet til at straffa/ hwar the icke wore så skörachtige och drucko sig så öfwermotton druckna/ at the kunna vnderstundom hwarken röra hand eller foot) ....[1559].
>
> Sammaledes göra the oc med dricken/ ther af the och allahanda slag frambära/ både renst och franst wijn Rumenij/ Malwesir/ Brennewijn/ Ööl och Miödh och dricka så länge thet står vppå/ at the kunna hwarken stå eller gå/ eller weta någhot hwad som the göra både Män och Quinnor.[1560]

Samme Petrejus beskriver dryckenskapen vid tsarens mottagning för främmande sändebud. På borden

> sättes stora Silffskålar vppå borden/ fulla medh Brännewij så at een Gåås kan wäl sima ther vthi/ och små skålar ther hoos/ så stora som try godh skeebladh kan gåå vthi/ ther medh the skole dricka Brännewijnet som står i then stora kosan/ Ther effter bära the många andra skålar fram/ mykit mindre än som the förre/ dochlijkwäl så stora/ at ther går ett halft stoop vthi/ sampt Bägare/ bullar och

---

1555 F von Adelung (1846), s 435f.

1556 G Fletcher ((1591) 1968), s 167f.

1557 G Fletcher ((1591) 1968), s 170.

1558 G Fletcher ((1591) 1968), s 242.

P Petrejus (1615), Femte boken, s 3.

1560 P Petrejus (1615), Femte boken, s 5f.

andra kaar/ fulle medh Rumenij/ Petersemmentz/ och annat gott Spanskt wijn/ ther af the skole dricka för än maten inkommer/ och the begynna til at få sigh maat.[1561]

När nu Måletijden är öffuerstådt/ som warar vnderstundom någhra timar in vppå natten/ stijger Storfursten vp ifrå bordet/ lijtet vth på gålfwet/ thet samma gör och Rådhet/ samt Sändebudet/ och så många som uthi Salen äre/ och tå befaller Storfursten Skäncken framhaffua så många stora Silffkosor som Sändebuden äre starka til/ och låter them skänckia full medh then starkesta och bästa Miödh som han haffuer/ hwilken är giord anten aff Hallon eller Kirsebär/ oc kallar then förnämsta af Sändebuden för sigh widh nampn/ oc giffuer honom kosan medh egen hand/ och sägher: Wij benåde tigh här medh. Sedhan giffuer han alla the andra hwar efter annan/ så många tiänare som Sändebuden haffua på samma sätt/ och talar samma ord som tilförenne/ thermedh the fremmande tå stijgha någhot lijtet tilbaka/ oc göra honom tackseijelse/ oc måsta the strax samma kosor ståendes vthdricka.[1562]

När sändebuden skall beledsagas till sina härbärgen:

kommer strax en Skriffuare medh någhra Bajorer/ haffuandes medh sigh några fierdingar och läklar/ sampt stora träkannor/ fulla medh allahanda slagz Miödh och wijn/ så och några Silfskålar och bullar/ ther vppå til at trachtera them/ och hålla thet för een stoor ähra och beröm/ om the kunnagöra the fremmande druckna/ ty the som icke wele eller kunna dricka och fylla sigh/ the warda intet så mykit hoos Ryssarna achtade/ som the som slå sig öffuermåtton fulla medh ööl/ miödh oc wijn. Therföre the och thet ordspråket haffua/ när the biudha hwar annan til gäst/ ochen wil icke äta och dricka/ säija the: Tu dricker intet/ tu wil intet benåda mig/ och bliffua nästan miszlynta på then som icke så dricker som the wele. Men then som dricker såsom the thet åstunda och bidia/ han är theras bäste wän/ och han vnner them gott. The dricka och heller ingen til sin emellan/ vthan sättia för them twå eller tree skålar tilijka/ oc när een är vthdrucken/ slå the then åter full igen/ och låta henne stå qwar hoos honom som skålen uthdrack/ så göra the i lijka måtto medh the andra/ så många som the haffua til gäst.
När Sändebuden nu ingalunda längre wela sittia/ ey heller mera förmå til at dricka/ stijgher Skriffuaren vp/ sampt Prästaffuerna medh alt theras sälskap/ och ställa sigh mitt vppå gålffuet/ och dricka Sändebuden til Storfurstens skåål/ then tå Sändebuden måste widhtagha/ och dricka samma skåål vth/ sampt alla hans tienare bådhe små oc stora/ inga vndantagandes/ och måste the alla så länge stå/ til thes skålen är vthdrucken och omkring gången. När thet är skeedt/ befaler Skrifuaren at samma kosor och skålar skole på nytt igen inskänckias/ hwilka han sedhan tager oc dricker the fremmande til/ samt ala theras tiänare oc medfölie/ theres Herres oc Konungz skål/ oc skeer thetta drickande medh ett synnerligit Processz/ nämligen/ Ryssarna som skålerna begynna/ stijga vp ifrån bordet/ och gå mitt vpå gålfwet/ oc taga sina mysor vthaff/ hafuandes hwar sijn skåål vti handen/ full medh wijn eller miödh/ och önska at theras Herar på bådhe sijdhor/ bägge Potentater måtte länge leffua/ oc få öfuerhanden med alla sina fiender/ oc at fienderna icke måtte haffua mera blodh vti sig/ än som dropparna leffuas qwar vti skålerna/ oc hwälfwa så skålerna hwar i sin stadh öfwer huffuudet. Sändebuden måste göra thet samma/ oc nämpna samma ord som the vttalat haffua/ så wäl then sijdsta som then första oc yppersta.[1563]

Storfursten har monopol på alkoholförsäljning:

Thet är och strengeligen förbudhit widh liffzstraff/ at ingen må sälia ööl/ miödh och

---

1561 P Petrejus (1615), Tredje boken, s 24f.

1562 P Petrejus (1615), tredje boken, s 28.

1563 P Petrejus (1615), tredje boken, s 29f.

brennewijn öfwer hela landet/ vthan Storfursten allena/ som holler vthi alla Städher och Bondabyior en/ twå/ tree eller fyra Ölkrogar: ther aff han een stoor inkomst åhrligen bekommer/ och ther må the dricka och swälia hwar dagh om the lust hafwa. The hafwa och ther en sådhan friheet/ at the måge vthi Storfurstens krogh förslösa och fördricka alt thet the äga/ både löst och fast oc gå nakotta/ hwilket när the giordt hafwa/ / äger Storfursten gifwa them sedan hwar dagh en halff öre til at förtära. Finnes någon eliest på gatun druckin/ vndantaghandes när höghtider är/ tå hwar och en hafwer förloff til at dricka/ tagha the honom fast och ransaka hwar han hafwer druckit/ befinnes at han hafwer druckit vthi Storfurstens krogh/ är han frij/ befinnes thet annorstädes/ warder bådhe han som druckit hafwer/ och then som anthen haffuer soldt eller gifwit honom dricka straffade medh piskan/ och böte hwar thera sina penningar/ effter som the wetta them wara rijke och förmögne til/ för thz the vti then motto hafwa öfwerträdt Storfurstens befalning.[1564]

.....

Then som öfwerträder Storfurstens förbudh/ och sälier ööl och Brennewijn/ och warder med ferska gerning åtaghin/ miste förste gången ölct och Brennewijnet/ och böte 16. daler/ Storfurstens ägin saak. Warder han andra gången beslagen/ böte 30. daler/ och miste ölet och Brennewinet/ och straffa medh piskan: Kommer han tridie gången/ böte 100. daler och förskickas i onådhe til Sibberien/ och hafwi forwerkat så myckit som the finna vthi hans huus aff ööl och Brennewijn.[1565]

"Then adra wekun" i "Longfastan":

.... gå [the] i Badhstugun/ oc swetta vth thet the näst tilförende weku hafua swärmat och druckit[1566].

Men

När någhon nampnkunnigh helgedagh kommer in vthi theras fasta/ ..... så göra the Gästebudh/ äta fisk och dricka sigh druckna/ oc hålla ingen Fasta så hård och sträng som långfastan för Påska höghtijdhen.[1567]

I likhet med George Turberville, menar Petrejus att prästerskapet har en särskilt stor fallenhet för starka drycker. Petrejus beskriver ett "normalbröllop" på följande sätt:

När nu tidhen kommer at Brudhlopet skal stå/ hwilket skeer medh öfuerflödigt drickande och ätande/ så at the alla äre druckna/ så wäl Prästen/ Bruden och Brudgummen/ som sielfwa Gesterna/ när the gå vthi Kyrkian/ så at the esomofftast moste leda Presten/ och holla honom fast vthi armen at han icke faller/ när han skal göra sitt Embete ....[1568].

Prästernas okunnighet i kombination med deras stora törst blir föremål för Petrejus oblida beskrivning:

Alla Munckar och Nunnar/ .... äre swåra owittige och olärde/ at the intet om några stycker kunna swara/ när the blifwa frågade/ anten vthaff Biblien/ eller någon aff Patribus och andra Lärare/ om theras troo/ Religion och Orden: Vthan säija/ at the kunna slätt ingen beskedh gifwa/ hwarken om een saak eller annan/ vthan äre aldeles menlöse och enfaldige/ och kunne hwarken läsa eller skrifwa/ oc dricka sig likwäl fulla

---

1564 P Petrejus (1615), Femte boken, s 6f.

1565 P Petrejus (1615), Femte boken, s 23.

1566 P Petrejus (1615), Siette boken, s 29.

1567 P Petrejus (1615), Siette boken, s 30.

1568 P Petrejus (1615), Femte boken, s 28.

och druckna som andra Swin .....[1569].

De stora kyrkliga helgerna är enligt Petrejus veritabla fylleorgier bland klerikelet:

> ... doch måge the lijkwäl om Jwl och Påska/ och andra Höghtijder/ när ingen fasta är/ äta mölck/ ägg och ost/ oc ingen annan maat/ och dricka the sigh alla druckna och fulla som andra Swijn/ bådhe aff Miödh/ Ööl och Brännewijn/ så at the på samma höghtijder kunna hwarken gå eller stå/ gapa eller gala.[1570]

I klostren i Ryssland dricks det ohejdat även under fastetid:

> .... the som i Klöstret äre vndantagandes/ the måste äta fisk/ Miölck/ ägg/ smör och Ost/ och dricka miödh och ööl om them så lyster/ och the kunna thet bekomma/ hwilket the doch intet spara/ vthan häffua i sigh som andra Swin/ och dricka sigh så druckna/ at the kunna hwarken röra händer heller fötter.[1571]

Sedan palmsöndagen firats med stort tåg med storfursten och patriarken:

> .... gå the heem och biuda hwar annan til gäst/ oc dricka sigh fulla och druckna; at the näppeligen kunna stå eller gå ...[1572].

Jan Danckaert, som ingick i den nederländska medlargruppen,[1573] som medlade fram Stolbovafeden, gav 1617 i Amsterdam ut *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant: gestelt in twee deelen* där han ger en lika förundrad, som förfärlig bild av det ryska supandet. I ett kapitel rubricerat "Van het overdadich drincken der Russen ende van hare cabacken":

> Onder alle natien/ diemen ter werelt soude moghen vinden/ zijn de Russen/ nae veler opinie/ de ghene die in den dranck het meeste erees doen/ ende dat met sulcke excessive abondantie/ dat veele daer dor subytelijck het leben laten.[1574]

Därefter andrar han den välbekanta historien om den ryske ambassadören som söp ihjäl sig och åstadkom diplomatiska förvecklingar.[1575]

De ryska krogarna beskrivs bl a på följande sätt:

> In dese Cabacken siet man alsulcken over dart van suppen ende drincken/ dat het ongheloofliijck is: Wanneer yemandt al syn ghelt dat hy by hem hadde daer inne verdroncken heest/ soo set hy synen rock te pande/ eunde drinckt daer so veel op/ als de Caback-meesters hem daer op tappen willen/ sommighe versetten niet alleen haren rock*/ maer oock mutse/ lersen/ hemde ende al wat sy by haer hebben/ loopende alsoo nacckt huys toe.[1576]

1569 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 4f.

1570 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 9.

1571 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 30.

1572 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 37.

1573 *En holländsk beskicknings resor*.... (1917), not s 1; K Tarkiainen (1986), s 119-124.

1574 J Danckaert (1617), s 55. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Unter allen Nationen/ die man in der Welt finden solte können/ sein die Russen/ nach vieler meinung/ die jenige/ die im trincken die grewlichsten excess thun/ und solches mit dergleichen vbermessigkeit/ das viel dardurch plötzlich jhr Leben lassen" (P Jansonius (1619), s 87; E Swartius(1619), s 87).

1575 J Danckaert (1617), s 55f; P Jansonius (1619), s 87; E Swartius (1619), s 87.

1576 J Danckaert (1617), s 56. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "In diesen Cabacken siehet man einen solchen vberflusz im saussen vnnd Pancketieren/ das es Unglaublich ist. Denn so einer all sein Gelt/ das er bey sich hatte/ darinn ver trunken/ so setzt er

Giles Fletcher skriver att prästerna använder vigt vatten till sina rusdryckers bryggning:

> At every brewing their manner is likewise to bring a dish of their woort to the priest, within the church; which beyng hallowed by him is powred into the brewing, and so giveth it such a vertue, as when they drink of it they are seldome sober.[1577]

Som George Turberville och Petrejus förundras Danckaert över prästerskapets spritbruk:

> De Priesters siet men ghemeynelijck sat ende droncken/ doordien sy meest over al/ daer sy aecomen/ beschoncken werden/ ende alsdan loopen ende vallen sy als beesten lancr de straten/ t'welck nochtans by haer niet ghestraft en wordt/ ten zy dat sy door hare dronckenschap eenighe excessive onbehoorlijcke achten aen vanghen/ ende alsdan werden sy met pietsen ofte sweepen gegheeselt/ niet om hare lendenen/ maer met reverentie/ op haer hulderste/ ghelijckmen de cleyne kinderen doet.[1578]

Fastan gäller i praktiken bara lekmän, inte präster:

> Alle dese vastens werden by haer onderhouden niet anders als door abstinentie van vleesch/ ende sommige van allen suyvel; niet teghenstaende het den Priesters ende Moniken belast werdt/ soo langhe den vasten duyrt/ scherp bier/ by haer ghenoemt quas/ te drincken/ soo siet men haer nochtans/ in plaetse van het selve nae te comen/ haer selven daghelijcx met ghebranden wijn ende anderen stercken dranck alsoo opvollen/ dat sy dickmaels op de straten blijven legghen/ ende tselve en werdt by haer niet voor sonde gherckent/ als sy alleenlijck haer niet en besmetten met te eten 'tgeeue dat haer verboden is.[1579]

Han inleder kapitlet med rubriken "Van eene grouvvelijcke superstitie der Priesters ende Moniken"[1580] med:

> Alsoo daer niet en is daer dese natie haer meer in delecteert als in het droncken drincken ende flempen/ so soecken sy oock allen middel om daer toe te gheraken: .... [1581].

---

seinen Rock zu pfandt/ vnd trincket so viel darauff als die Cabackmeister jhme zapffen wollen/ etliche versetzen nicht allein Ihren Rock/ sondern auch die Mütze/ Steiffel/ Hembden/ vnd alles was sie bey sich haben/ vnd lauffen also nackendt nach Hausz zu" (P Jansonius (1619), s 87f; E Swartius(1619), s 87f).

1577 G Fletcher ((1591) 1861), s 137).

1578 J Dankaert (1615), s 40. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Die Priester sihet man gemeinglich voll vnd truncken/ in dem sie meistentheil/ worhin sie kommen/ truncken werden/ alsdenn lauffen vnd fallen sie als die Bestien auff den Gassen/ welches doch bey jhnen nicht gestrafft wird/ es sey denn/ das sie durch jhre trunckenheit irgendt einen vngebührlichen excess thun/ alsdenn werden sie mit Peitschen gegeisselt/ nicht zwar vmb die Lenden/ sondern (mit reverentie) auff dieses stück/ gleich man den kleien Kindern thut" (P Jansonius (1619, s 70; E Swartius (1619), s 70).

1579 J Dankaert (1615), s 47. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Alle diese Fasten werden von jhnen nicht andes denn durch vom Fleisch gehalten/ vnd etliche von allem zweiffel/ wiewol es den Priestern vnd München befohlen wird/ so lang die Fasten wehren/ scharff Bier bey jhnen genendt Quas zutrincken/ so sihet man sie nichts weniger hingegen sich selbsten mit Brandtwein vnd andern starcken geträcke täglich also füllen/ as sie offtmals auff der Strassen liegen bleiben/ welches bey jhnen vor kein Sünd gerechnet wird/ so sie sich nur nicht beflecken mit essen/ das jhnen verboten ist" (P Jansonius (1619, s 77; E Swartius (1619), s 77).

1580 J Dankaert (1615), s 47. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Von einem grewlichen Abergalub der Priester vnd Münche" (P Jansonius (1619, s 78; E Swartius (1619), s 78).

1581 J Dankaert (1615), s 47. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Dieweil nichts kan

Helgdagarna skiljer sig för prästerna, endast beträffande klädedräkten, från andra onyktra dagar:

> De Russen houden wel in grooter weerden de hoochtijden als Paesschen/ Corsmis/ Pincxteren ende eenighe andere die sy noemen Prasnicken: Doch en celebreren de selve niet met eenighen Godtssdienst/ maer alleen met hare beste cleederen aen te doen/ eens de misse te hooren/ ende van daer comende/ nae de bierbauck te gaen.[1582] .... op Paesschen ..... sy doen 'tselve drie daghen lanck/ hier inne comen sy met ons over een/ dat sy in alle haer Hoochtijden drieheylighe dagen (doch niet behoorlijck) observeren. Het is eene sake die by nae onghelooffelijck is/ dat sy op dese daghen haer met ghebranden wijn/ ende anderen dranck alsoo opvollen/ dat ick binnen de Stadt Novogardia ende andere plaetsen/ op dese daghen eenige Mans persoonen des avondts op de straten doodt hebbe sien legghen/ in den dranck versmoort zijnde/ ende veele Drouwen van 'tselve sop inghenomen hebbende/ ginghen dwalen achter de straten/ sommighe blijvende legghen/ met de welcke veele van de uytheemsche natie 'snachts haer personnagie speelden. Men soude meynen dat sy door desen heeten dranck aldus ontstelt zijnde/ haer des anderen daechs sonden abstineren: Maer verre ist van daer/ want des morghens woech weder by malcanderen comende/ segghen sy dat zijn Pochmely/ 'twelck is soo veel als ghealterert ofte naedorstich/ ende om dit te remedieren/ soo beginnen sy weer van voorzen aen/ ende en houden niet op soo langhe sy soo veel verstant hebben van in te schencken/ ende den croes aen den mondt te setten. ..... Maer boven al/ de dagen van S. Nicolae's ende S. Jans outhoofdinghe/ dese twee werden boven alle andere ghecelebreert/ doch im manieren als vooren.[1583]

Allt detta leder till att:

> .... de Boeren dit hoorende (wel wetende dat het gheenen heylighen dach en is/ comen met groote menichte naer de Stadt loopen/ mede brengende sommige bylen/ boghen/ vleghels/ halbe piecken/ andere roers met suap-hanen die van fes mael niet

---

erfunden werden/ darinnen diese Nation sich mehr erlustirt/ als in volltrincken vnd schlemmen/ so suchen sie auch alle mittel darzu zukommen" (P Jansonius (1619, s 78; E Swartius (1619), s 78).

1582 J Dankaert (1615), s 49. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Die Rüssen halten zwar in grossen Würden di hohe zeiten/ alsz Weynachten/ Ostern/ Pfingsten/ vnd etliche andere die sie praesnicken nennen/ aber doch begehen sie dieselbe nicht mit einigem Gottesdienst/ sondern nur aalein in jhren besten Kleidern einmahl die Mesz anhören/ vnd von dannen verfügen sie sich zu den Bierkeller. P Jansonius (1619, s 79; E Swartius (1619), s 79).

1583 J Dankaert (1615), s 49f. I P Jansonius' (alias E Swartius) något förändrade tyska version: "Die Rüssen halten zwar in grossen Würden di hohe zeiten/ alsz Weynachten/ Ostern/ Pfingsten/ vnd etliche andere die sie praesnicken nennen/ aber doch begehen sie dieselbe nicht mit einigem Gottesdienst/ sondern nur aalein in jhren besten Kleidern einmahl die Mesz anhören/ vnd von dannen verfügen sie sich zu den Bierkeller..... an Ostern .... welches sie mit vns drey tag lang nacheinander thun/ worinn sie mit vns vbereinkommen/ das sie an allen Yhren hohen zeiten drey tag nach einander feyren (wiewol vngereimbt) Es ist ein Sach fast vngläublich/ das sie an diesen tagen mit Brandtwein/ vnd anderm Getränck dermassen füllen/ das man etliche auff der Strasz vmb dieselbige zeit Todt liegen findt/ in dem sie dem Tranck erstlickt sein. Man solte wol meynen/ das sie durch diesen hiszigen tranck dermassen abgemartert würden/ das sie des andern tags sich davon enthalten müssten. Aber es ist fern davon/ denn als sie des Morgens frühe wiederumb zusammen kommen/ sagen sie/ das sie sein *Pochmely*, welches so viel ist als Nachdurstig/ vnd dasselbe zu *remedieren*, fangen sie wiederumb vorn an/ vnd hören nicht auff/ so lang sie so viel verstand haben/ das sie einschencken/ vnd den Krug an den Mund setzen können. .... Aber für allen werden die tage S. Nicolai vnd S. Johannis enthäptung *celebrirt*, doch in Manieren/ als vorn (P Jansonius (1619, s 79; E Swartius (1619), s 79).

eens aen en gaen/ ende meer andere dierghelijcke Waepenen.[1584]

I Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) diktverks *Insignis adolescentia* (1624) sensmoralparti[1585] under rubriken "Warningar och Förmaningar aff the förberörde Exempel. Allom/ i hela wår lijffztijdh/ synnerligen vthi vngdomen/ til ett Christeligit betänkiande/ at all wår åhr wäl anställa/ ganska nyttige. Om Wällusten/ Dygden och Arbete. Item/ om the twå wägar Menniskian wandrar på/ här i werldenne får vi oss till livs om antikens Circe:

Circe hon gaff sina Gäster in
En drick/ ther aff the worde Swijn.
Som sölas jämpt i otucht och Wijn.[1586]

Om Scipio, som "Wardt ock kallat *Aphricanus Major*" vet Rudbeckius att förtälja för sin samtid, att denne "öffuergick ... i nychterheet" "then fromma Antigonum Demetrij Son" ... och .... wardt kallat *Major*."[1587]

Den engelske dramatikern Thomas Heywood (c 1570-1641),konstaterar lapidariskt, som ett allmänt känt faktum, i pjäsen *A Challenge for Beavtie* (1636) att:

The Rush drinks quasse, ...[1588]

då 'Manhurst' räknar upp olika nationers dryckesvanor.

Samtidigt som Robert Ralston Cawley konstaterar att ryssarna, enligt honom tillsammans med danskarna, delade det mindre avundsvärda anseendet som omåttliga med alkohol[1589] och beklagar den lika stereotypa som entydiga bild av Ryssland och ryssarna han finner i engelsk dramatisk litteratur under elisabetansk tid:

But too often Russia is a polar land of long black nights and its people huddle like hibernating bears within their stoves and drink themselves into imbecility.[1590]

I sak kommer Karl Heinz Ruffmann till samma resultat, kanske med mindre beklagan:

Die masslose Trunksucht aller Russen, der Bojaren sowohl wie der Geistlichen und der muziki, über die sich sämtliche europäischenn Besucher des Landes zu allen Zeiten höchst abfällig geäussert haben (....), ist mit dem Hinweis auf die überaus schädlichen Einwirkungwen der alkoholischen Getränke auf das Wesen und die Lebensweise der Bewohner des Moskauer Reiches beinahe in jeder englischen Reiseschilderung des 16. Jahrhunderts scharf gegeisselt worden.[1591]

1584 J Dankaert (1615), s 50. I P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: ".... die Bawren hören/ wol wissendt/ das kein Feyertag ist/ fliehen sie in grosser anzahl nach der Stadt zu/ vnd bringen mit sich etliche Beilen/ Bogen/ Flegel/ halbe Spiesz/ andere Röhren mit Schnaphanen/ die von Sechsmahl nicht einmahl abgehen/ vnd andere dergleichen Waffen." (P Jansonius (1619, s 80; E Swartius (1619), s 80).

1585 Ifall man inte betraktar hela diktverket som sådant.

1586 P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 54].

1587 P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 47f].

1588 T Heywood ((1636) 1964), s 65; R R Cawley (1938), s 262.

1589 R R Cawley (1938), s 262.

1590 R R Cawley (1938), s 271.

1591 K H Ruffmann (1952), s 137.

Robert Burton (1577-1640) anlägger i sin *The Anatomy of Melancholy* (1621) tidens vetenskapliga syn på alkohol och hälsa:

> All Black Wines, overhot, compound, strong thick drinks, as Muscadine, Malmsie, Allegant, Rumney, Brownbastard, Methelgen, and the like, of which, they have thirty severall kinds in *Muscovy*, all such made drinks are urtfull i n this case, to such as are hot, or of sanguine cholerick complexion, young or inclined to head-melancholy. For many times the drinking of wine causeth it.[1592]

Den svenske jätten och kämpen Starkater avskyr, enligt Johannes Magnus dryckenskap:

> All Käti/ Swalgh och Dryckenskap
> Jagh tå ey monde lijda:[1593]

och vidare:

> Medh Swalgh/ Skörachtigheet och så
> Fördärff uppå sigh skynda.
> Hoos Skökior/ Dobbel/ Ööl och Wijn/
> I Gestebudh och Gilie/
> Ther som antatas ähran tin/
> Ther hälst the wara wilie.[1594]

> at ingen skulle säija om honom/ thet han nogon tijdh hade druckit sigh drucken[1595]

> Han baar och stoort miszhagh til dryckenskap och fråsserij; ....[1596]

> Ibland andre hafwer han aldramäst straffat them/ som öfwadesigh uthi Dryckenskap/ fråsserij och allahanda wällust; ....[1597].

> Brodern Olaus skriver att Starkater "sades aldrig hava unnat sig att smaka en rusande dryck"[1598]

Det gör även Johannes Messenius' "Starkoter" i hans skådespel *Signill* (1612):

> Wijn och Miödh iagh än aldrig drack/
> Vthan porszööl och effterlack.
> Swr Miölck och Waszla war migh bäst/
> När iagh hoos Kongar war til gäst.[1599]

som även:

> The Ryssar känna wäl min macht/
> Ther har jag mången nederlagdt.[1600]

1592 R Burton (1660), s 70.

1593 J Magnus (1620), s 143.

1594 J Magnus (1620), s 144. - Om Starkater *se* del II, kapitlet "Lapplands vapen".

1595 J Magnus (1620), s 141.

1596 J Magnus (1620), s 145.

1597 J Magnus (1620), s 145f.

1598 O Magnus ((1555) 1909), I s 216.

1599 J Messenius (1612), s 4.

1600 J Messenius (1612), s 3.

Messenius' Starkoter vill:

> Then Göthiske dygdh och ähra/
> Wil iagh edher medh flijt lära.[1601]

Även Romanovdynastins inofficiella talesman, Avramii Palitsyn, beskriver det ryska folket som drabbat av dryckenskap.[1602] Samma förebråelse framför Ivan Timofejev († 1629).[1603]

"Den ifrån Ryssland hit [Sverige] öfverlupne ryssen" Gregoreij Kotosjichin, som 1665 gick i svensk tjänst[1604] och i Stockholm kallade sig Jagan Alexander Selicki gick ett oblitt öde till mötes. Han anställdes vid *archivum* och "blev i staten uppförd ... omedelbart efter ryske translatorn och rysstolken"[1605]. Han bodde hos sin ämbetsbroder, arkivets rysstolk Daniel Anastasius på Södermalm. Om aftonen klockan 7 den 25 augusti 1667:

> bredref [han] ett oförmodeligit mandråp på sin egen husvärd, ...Daniel Anastasius ...., af en ringa, lättfärdig orsak härrörande, nemligen att Anastasius hade en suspicion till Selitzki om sin qvinna, och *de begge allena hemmavarande kommo* derom *uti sin fyllnad* att ordkastas med hvarandra, hvilket ej bättre aflopp, än att Selitzki afhände Anastasio lifvet med några styng af en spanisk stilet eller puniert, den han samma gången på sig bar.[1606]

Innan detta hade Selicki hos "capitein Sven Göthe" druckit "en gång". När Selicki "nu emot 7 hemkommen, var Daniel drucken och afklädder, viljandes gå i säng".[1607]

Utöver dråpet på husvärden lyckades den druckne förövaren även "blessera" Daniel Anastasius' hustrus syster "så att barberaren icke [14 dagar senare] är ännu förviss oppå, om hon blifver vid lifvet eller ej"[1608].

1601 J Messenius (1612), s 3f. - Starkoter spelades, eller kanske snarare, framfördes av Jonas P Gothus Lincopensis.

1602 P Buschkovitch (1986), s 369.

1603 P Buschkovitch (1986), s 371.

1604 I ett brev till den svenske genralguvernören över Ingermanland och Kexholms län [i Narva], Jakob Johan Taube (1624-1695) skriver Kongl. Maj:t den 8 december 1665: "Alldenstund oss är berättadt, att den samme skall hafva god kunskap om den ryske staten, ty är vår nådige vilje och befallning, att I förtröste honom uppå vår nåd, och vi honom uti vår tjenst employera vilje, ... I vele fördenskull så laga, att han igenom landet kan fortkomma och hit till Stockholm genaste vägen befordrad blifva" (H Hjärne (1881), s 61). - En av orsakerna till att beslöt gå i svensk tjänst tycks bl a vara "ett bref af tsar Alexej Michajlovitj (1629-1676; regerade: 1645-1676) till Ordin-Nastjokin och hans meddelegater [i Dorpat], dateradt den 4 Maj 1660, hvari diakerne anbefalles att noga granska alla utgående skrifvelser och näpsa Grisjka Kotosjichin med prygel (*batogi*), derför att han i en till tsaren å den legationens vägnar insänd skrift uteglömt ordet *velikij* i tieln *v. gosudar tsar* osv. (store herre tsar osv)" (H Hjärne (1881), s 70; A Jensen (1908), s 180).

1605 H Hjärne (1881), s 74.

1606 H Hjärne (1881), s 75 (efter translatorn Olof Didricksson Barckhusen) [m*in kursivering*]. - Den som intresserar sig för det under rusets inverkan utförda dråpets blodiga detaljer hänvisas till Daniel Anastasius' hustrus, Maria Fallentinsdotters, berättelse inför kämnersrätten på Söder (H Hjärne (1881), s 75ff).

1607 H Hjärne (1881), s 78.

1608 H Hjärne (1881), s 76.

Gregoreij Kotosjichin, alias Johan Alexander Selicki, "måste sedan sättia hufvudet till genom skarprättarens svärd utom Södre Malms tullport",[1609] eftersom han "sin fordom wärd och gode vän af daga tagit"[1610].

Kotosjichin höll på rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardies (1622-1686)inrådan[1611] på med arbetet att skriva "Beskrifning om Muschosche Rijkets Staat. Sampt hwadh Ståndzpersohner dheruthi fins; och om dehras förehafwande och gemehne Huuslefwerne etc"[1612]. Riksdrotsen Per Brahe dy (1602-1680) låter anteckna i Kungl Maj:ts rådsprotokoll: "Det är skada, att han (Brahe) förnimmer, det han (dråparen) ett vackert verk hafver under händerne, att han sig så skall hafva förgripit"[1613].

Enligt Uuno Tuominen blir brännvinsbränningen och allmänt i västra Finland först under 1600-talets senare del.[1614]

Peter den Store införde inte bara nya västerländska seder i Ryssland, enligt Alfred Jensen upplivade han även vissa gamla ryska vanor:

> .... själv passionerad för dryckenskap, upplivade [han] den gamla goda seden med furstligt vulgära dryckeslag.[1615]

Friedrich Christian von Weber får i mars 1714 vara med om en segerfest där gamla ryska traditioner åter kommer till heders:

> Den 14. Martii wurde wegen des in Finlandü ber die Schweden durch den Fürsten Gallitzin erhaltenen Sieges ein groszes Freuden-Mahl gegeben, und bemerckte ich auf demselben zum erstenmal die Ordnung der Glaser-Gesundheiten; und war die erste von *Bosche Milusti*, der Göttlichen Gnade, die andere aller braven Matrosen, die dritte aller getreuen Aliirten, aller braven Soldaten u.s.w.[1616]

Följderna av Peter den Stores "upplivande av vissa gamla ryska seder" blev fort märkbara i Finland. Efter den tioåriga ryska ockupationen av Finland under Stora ofreden klagar landshövdingarna i Åbo och Björneborgs län, Otto Reinhold von Yxkull (1670-1746), och Österbotten, Reinhold Vilhelm von Essen (1669-1732), över att spritbruket fått en tidigare osedd spridning i den östra rikshalvan. Landshövding von Yxkull oroade sig över att bondebefolkningen använde sin knappa säd till spritbränning.[1617] Det är sedan länge övertygande belagt att de destillerade dryckernas spridning över landet åstadkoms av de ryska ockupationstrupperna.[1618]

1609 H Hjärne (1881), s 75 (efter translatorn Olof Didricksson Barckhusen).

1610 H Hjärne (1881), s 77.

1611 H Hjärne (1881), s 74.

1612 Johan Gabriel Sparfvenfelt, som inte endast var fornforskare och diplomat (*se ovan* kapitlet "Goter",), utan även slavist, har gjort några anteckningar på ryska i originalmanuskriptet (H Hjärne (1908), not 2 s 82f). *Se även* N S Kollmann (1987), s 125f.

1613 H Hjärne (1881), s 80. - Kotosjichin åberopades på 1880-talet "såsom den förnämsta auktoriteten angående Rysslands inre förhållanden under de förste tsarerna af huset Romanov" och detta i "alla nyare ryska historiska arbeten, till och med i skolornas läroböcker" (H Hjärne (1881), s 55).

1614 U Tuominen (1928), s 11ff; H Ylikangas (1971), s 154.

1615 A Jensen (1908), s 18, 109.

1616 F Ch von Weber (1721), s 5.

1617 I Mäntylä (1985), s 19f.

1618 I Mäntylä (1985), s 20.

Den franske markisen och författaren, Astolphe de Custine, beskriver 1843 ryssarna som "a people addicted to drunkenness"[1619] och fyllan som deras största njutning:

> The greatest pleasure of the people is drunkenness; in other words, forgetfulness. Unfortunate beings! they must dream if they would be happy.[1620]

> The common people drown their sadness in silent intoxication; the lords in noisy drunkenness. The same vice assumes a different form in the master and slave.[1621]

Hans beskrivning av en middag på en lantegendom 1839 är karakteristisk:

> Gaiety, ever increasing, soon became drunken riot under the influence of the wine of Ai, which overfolwed in goblets, whose size was capable of satisfying Muscovite intemperance than our old-fashioned champagne-glasses. In the midst of the general disorder, the young Prince -— and myself alone preserved our reason, - he, because he can outdrink everybody, I , because I cannot drink at all, and had therefore abstained from attempting.[1622]

de Custine återger, enligt egen utsago, ordagrant reglementet för Eremitaget i Sankt Petersburg. Artikel IX statuerar enligt honom:

> Eat slowly and with *appetite*: drink with moderation, that each may walk steadily as he goes out.[1623]

I en artikel i *Helsingin Sanomat* 1994-09-11 hävdas att en internationell forskargrupp kommit till att alkoholkonsumtionen i Ryssland är högst i världen i dag.[1624] Antalet alkoholförgiftningar mend dödlig utgång för 1991 sägs uppgå till 45 400.

RYSK FEGHET

> When they are about to go into an engagement, they place more reliance in their numbers, and the amount of forces with which they may be able to encounter the enemy, than in the strength of their soldiers, or any degree of discipline in their army. They fight more comfortably at a distance than hand to hand, and therefore their principle aim is to circumvent the enemy, and attack him in the rear.[1625]

> The Russian, for instance, when he once takes flight, thinks there is no safety beyond what flight may obtain for him; and if he be pursued or taken by the enemy , he neither defends himself nor asks for quarter.[1626]

1619 A de Custine ((1843) 1989), s 224.

1620 A de Custine ((1843) 1989), s 437.

1621 A de Custine ((1843) 1989), s 474.

1622 A de Custine ((1843) 1989), s 443.

1623 A de Custine ((1843) 1989), s 316.

1624 Anne Sailas, "Venäjällä juodaan eniten maailmassa, tutkijat sanovat. Juopottelusta pelätään koituvan kasvavia sosiaalisia vaikeuksia kun talouselämä yksityistyy", *Helsingin Sanomat* 1994-09-11.

1625 S von Herberstein I (1851), s 100.

1626 S von Herberstein I (1851), s 98. - Petrus Petrejus återberättar detta i sin *Sciographia* (P

.... bröstgänges wågha the sig intet gärna emot them/ huarken til storms eller slachtning/ vthan thet the göra/ skeer thet gemeenlighen genom förraskande och hastigt anfallande/ och sättia mera tröst och lijt på theras stoora myckenheet/ än som på theras krafft och mandom/ och then goda ordning som the haffua/ ....[1627].

Petrus Petrejus skriver vidare om Ivan Groznyi, att

Vthi sin första Regeringz tijdh betrodde han mycket fremmande/ synnerlige then Tyske Nationen bådhe om Slott och Fäste/ hwilket the Muskowiter förtruto/ och k[l]agade ther öffuer/ Men han swarade/ at thet skule så skee/ Ty the woro modige och behiertade Krijgzmän/ och manlighen stridde moot sina Fiender/ och icke sådana Tylplar/ oc Swijnehundar som the Muskowiter woro.[1628]

Många är de som häcklar ryssarnas förmenta brist på mod. Nedan ges Jan Danckaerts' - Petrus Jansonius' - Eustathius Swartius' variation på temat:

De Russen te velde treckende/ nemen seer weynich bagagie mede/ op dat sy vluehtende/ de selve niet en souden achter laten/ ....[1629]

Ende al-hoewel de peerden cleyn sijn/ so connen sy nochtans grooten ende continuelen arbeyt verdragen: zy sijn snel int loopen/ t'welck haer meestendeel dient int vluchten/ dat daer seer ghemeyn is/....[1630]

och

In den eersten aenval/ schieten sy alle ghelijck/ doch meest van verre/ want sy niet gheerne den vyant soo naer by en laten comen/ dat hy op haer met de lancie/ oft andersints/ soude cargeren/ ende dit gedaen hebbende/ soo sy niet en mercken/ dat hare pijlen sulck eene schade onder den vyant ghedaen hebben/ dat hy daer door grotelher verswackt is/ soo stellen sy haer sels op den loop/ ende werden dickwils loopende d'een over den anderen verslagen. Ick hebbe tot verscheyden malen gesien/ dat sy op den vlucht/ en den vyant achter haer fiende/ den boge eene pijle op den rugge hielen/ eene al loopende schoten sy van achtere naer de vypant/ sonder te sie oft sy yemant raecte oft nier.[1631]

Wanneer sy te velde waerts trecken/ ende den vypandt noch verre van haer is/ soo schijnen sy te hebben eene groote resolutie: maer den vypant haer beginnende ghenaecken/ soo vergaet haer de couragie/ ten sy dat hare menichte soo exessijf groot is/ dat sy voorseecker houden de victorie te sullen hebben/ ende als-dan vallen sy aen met sulck een furie datse schijnen uytsinnich te wesen. Als sy eenighe batalie

---

Petrejus (1615), Fjärde boken, s 5f.

1627 P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 14.

1628 P Petrejus (1615), Andra boken, s 100f.

1629 J Dankaet (1615), s 69 [felpaginerat; borde vara s 73]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Die Russen/ so sie zu Feld ziehen/ nehmen sehr wenig gut mit/ auff das/ so sie fliechen/ sie dasselbe nicht im stich lassen/ ...." (P Jansoinus (1619), s 102; E Swartius (1619), s 102).

1630 J Dankaert (1615), s 82 [felpaginerad; borde vara s 70]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Und wiewol die Pferde klein sein/ so können sie gleichwol ein grosse vnd jmmerwehrende arbeit ertragen/ sie sein schnell im lauffen/ welches jhnen dienet meistentheils im fliehen/ welches bey jhnen sehr gemein ist." (P Jansoinus (1619), s 100; E Swartius (1619), s 100).

1631 J Dankaet (1615), s 83 [felpaginerad; borde vara s 71]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "In den ersten anfall schiessen sie alle gleich/ doch meist von ferne/ denn sie nicht leichtlich den Feindt so nah beyeinander lassen kommen/ das ihre Pfeile einen solchen schaden vnter den Feinden gethan habe/ das er dardurch sehr geschächt ist/ so geben sie sich in die flucht/ vnd lauffen einer vber den andern" (P Jansoinus (1619), s 101;E Swartius (1619), s 101).

verloozen hebben/ soo sietmen de over-geblevene hier ende daer rijden/ crijtende ghelijk cleyne kinderen.[1632]

M S Andersson :

The courage and tenacity of Russian troops were generally taken for granted in the 17th century, though it was usually agreed that they were much more effective in defence than in attack, and their conduct in the field were sometimes unfavourably compared with that of the Poles and Swedes[1633]

Starkater, den store svenske kämpen, har enligt Johannes Magnus, andra ideal:

Medh wäria och Wapn war öffning min/
At tagha flycht iagh blygdes.[1634]

RYSK GRYMHET och *FUROR BARBARICUS*

I det ryska *Igorkvädet*, från 1100-talet, personifieras Våldet som jungfru med svanvingar:[1635]

Nesa har drabbat Dazjbogs ättlingar och hemsökt Trojans jord likt en mö, som svingar svanevingar över det blå havet och svävar till Don, väckande erinringar av ymniga tider.[1636]

Den historiska bakgrunden till denna hjältedikt är ryssarnas kamp mot polovtserna och furst Igors nederlag vid Don 1185.[1637]

När påven Clemens VI (påve: 7/5 1342-6/12 1352) i sex olika bullor, dagtecknade 14 mars 1351 från Avignon bifaller kung Magnus Erikssons önskemål om bistånd mot ryssarna skriver påven att han det han anför om ryssarnas grymhet "har han erfarit genom de kungliga sändebudens "sannfärdiga" skildring"[1638]:

Några folk, kallade kareler och ingrer, grannar till kung Magnus rike, vilka blivit medvetna om misstaget i sin vantro, inkallade särskilt kungen till sin hjälp för att stödja den kristna tron hos dem, för att han med mäktig hand skulle skydda dem från de skymfer och det förtryck, som ryssarna, fiender till den katolska tron, ofta

---

1632 J Dankaet (1615), s 83 [Detta är den andra sidan i följd med detta nummer p g a felpaginering; borde vara s 72]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "So sie in das Feld ziehen/ vnd der Feind noch fern von jhnen ist/ so scheint es/ als wenn es jhnen ein grosser ernst were/ so jhnen aber der Feindt vber den Hals kompt/ so vergehet jhnen der muth/ es sey denn das jhr Hauff so vberausz grosz ist/ das sie dafür halten/ das sie victori erhalten werden/ so gehen sie mit einer solchen rasigkeit an/ als wann sie toll und vnsinnig weren. So sie irgend den Sieg verlohren/ so sihet man die vbergebliebene hin vnd wider reiten/ weinent als kleine Kinder" (P Jansoinus (1619), s 102; E Swartius (1619), s 102).

1633 M S Anderson (1954-1955), s 154.

1634 J Magnus (1620), s 144. - Om Starkater, se del II, kapitlet "Lapplands vapen".

1635 G Vernadsky (1959), s 100.

1636 A Jensen (1908), s 33.

1637 Beträffande polovtserna, *se* J Roth (1991) och där anförd litteratur.

1638 M Nordberg (1995), s 98.

plågade dem med, så att de kunde antaga tron och dopet. Men när kungen dragit bort återkom ryssarna oväntat, och i förhoppningen att utrota dessa arma folk förhärjade de karelarnas, ingrernas och andra kristnas länder med gräslig grymhet genom att döda dem med svärd eller genom att hänga upp dem i träden eller låta hundar slita sönder dem. De återstående karelarna och ingrerna tvingade de in i grym och förskräcklig träldom, och tvingade dem också att återgå till sin tidigare andliga blindhet. Nu hade alltså konung Magnus själv med glödande nit återtagit sig de betrycktas sak genom att bekämpa de förskräckliga hedningarna, varför alla goda krafter borde hjälpa honom.[1639]

Författaren till den lybska Rådskrönikan för perioden 1470 till 1482, protonotarien Johann Wunstorp, skriver om "grotforsten van Muscow" som sägs 1482[1640] ha anfallit Livland, sedan denne slutit fred "myt deme Tatersschen keyser". Överfallet på Livland beskrivs av krönikören som barbariskt och okristligt grymt, då ryssarna bl a "vorwusteden dat gantze stichte to Dorpt":

In deme sulven yare na wynnachten van ghebedes wegen des grotforsten van Muscow, de do vrede ghemaket hadde myt deme Tatersschen keyser, slogen de Russen myt groter macht in Llyflande, wente de wynter was sneeaftich unde tomale hart, unde vorwusteden dat gantze stichte to Dorpt, dat dar nouwe dre buwerhus stande bleven. se togen vort na Bellyn, unde wunnen de stad unde de vorborch des slotes unde deden unbejchryfliken mord. se sneden de swangeren vrouwen up unde speteden de vrucht an de tuenstaken, se sneden den mans de menliken lithmate af unde steken se den vrouwen in de mund, unde dergheliken deden se den mans myt den affghesneden borsten der vrouwen, se sneden mans up unde negelden ere dermen to den bomen unde yageden se darumme so lange, dat se alle ere ghedermete togen unde wunden uth erem lichamme umme de bome. se hadden dree heere: dat ene lach tor Margenborch,dat ander in deme stichte Dorpte, dat drudde tom Walke, also dat dat land nicht konde umme reddynghe unde hulpe tosamende komen. erer vele togen vort na der Barnow up veer myle na, dar se den unschuldyghen kynderen heude unde vote afhuwen, de olden döt slogen, vrouwen unde juncfrouwen schendeden, ryddermatessche vrouwen unde vele erer undersate, de se ok en part myt siik voerden in Russen myt grotem nadele vrouweliker unde joncfrouweliker ere, unde vorkoften erer vele vor drelle unde drevel. de Russen bunden ok de armen lude uppe brede unde holte unde steden se also crueswiis in de heten ovene so lange, dat de hued upquesede, denne togen se se uth unde besprengeden se myt yskoldem water unde echt also so lange, dat se den geyst upgeven; etlike bunden se ynt cruce, dropeden se myt vurygen vlammen dorch van deme spekke, unde vele mer plage deden se en an, de tomale nicht schryveliik ys.[1641]

Sat sapienti.

Kalmar stad, jämte ombud från landsbygden, skriver den 3 maj 1507 till invånarna i norra Sverige, vilka samlats till Eriksmässan i Uppsala för att åhöra de fredsvillkor

... thee affskorna, omilda Rysser, thee som mördhe, skynnade, braendhe och i haell slogo eth mektogt tall folk i Finlandh...[1642]

framlagt för konung Hans. Brevet är daterat i Mortorp i Kalmar län.

När Åke Göransson [Tott] den 12 september 1512 meddelar Sten Sture från Viborg att han inte har några nya underrättelser om rysarnas förehavanden faller Åke

---

1639 M Nordberg (1995), s 99.

1640 Egentligen redan i februari 1481 (G Wiegand (1974), s 27).

1641 *Die Chroniken der deutschen Städte* 31 (1911); Lübeck 5:1, s 243f.

1642 *Finlands medeltidsurkunder* VI (1496-1508) (1930); 5238 s 463.

Göranssons ord:

Kaere broder och herre, her Sten, teckes eder herredom vele wethe, ath iach haffuer ingen tidende fron Viborgh, ecke heller haffuer iach nogeth hürth aff the omildhe affskornae Ridzser hwad the forhender haffuae etc.[1643]

Åtta dagar senare tackar fru Gunnild Johansdotter Sten Sture för ett brev hon mottagit av honom och meddelar att:

... tesse omildhe affskorne Rydzers forsambling aatskijlt och meste delen forskingreth wara, huilke sanelige aen nw som the lenge her till giorth haffue vedh grenszen paa theriz landh i landvernn starkelige forsamblade ligge[1644].

Den 28 september samma år skriver Sten Sture till Tönne Eriksson [Tott] om "then lantzende med the omilde affskorne Ryssser etc"[1645].

Riksföreståndaren Sten Sture skriver under vistelsen i Finland tillsammans med sex herrar ur rådet till Gunnild Johansdotter den 29 september 1512:

.....

Saa oppa thet att tesse slott som [liggie] therwid rysse raan motthe till lighe besorges och forwaris i cristendomen, ..." "ffor tesse slot och län skuld for then stora ffara riichet, thenne landzendhe och oss. ... oppa henger badhe aff the omildhe affskornä Rytzer och kongh Hans, och oppa thet at samme .... och endelat motthe blifwa her inbyrdhet och forscriffna ffrw Gwnild wille siigh thet .... fynna latha met spisnyngh, byssor och wärie till slottenes forbätringh oc forsterkilse emot cristendompsins hetzskelighe fyendhe the omildhe Rytzer, ...[1646]

Schweiz' reformator Huldreich [Ulrik] Zwingli (1484-1531) definierar grymhet som motsatsen till "humanitie". Den gör människor till djur snarare än människor.[1647]

Enligt den fransk-schweiziske reformatorn Jean Calvin [eg Cauvin] (1509-1564) är Kristi fiender besatta av "amazing rage", "astonishing madness", "tretcherous cruelty", malicious hatred", "unreasonable cruelty", "insatiable cruelty" och "amazing madness".[1648]

Texten till det ettbladstryck som utgavs c 1530 (fig 15) lyder:

Der Muscawyter herr
  abkunterfect
Der Herr von Musco hoch genannt
Eyn regirer aller Reussen landt
Grosser Fürst zu Wildamen
Basilius ist seyn namen
Eyn regirer uber funffzehen landt Smolentz
Plesco un Bologarant
Eyn mechtiger herr zu Nonogarat
Lyfflandt er offte betrubet hat
Lytten und auch Polner landt

1643 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5599 s 192.

1644 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5605 s 198f.

1645 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5610 s 203f.

1646 *Finlands medeltidsurkunder* VII (1509-1518) (1933); 5611 s 204f.

1647 D K Shuger (1994), s 91.

1648 D K Shuger (1994), s 91.

Mit seyner macht offt Berant
Die doch noch nye bestritten
Wir wollen unsern Gott bitten
das er sey unser behüter
Vor Thürcken und Muscowiter.

Hans Hultenmundt zu Nurnberg.[1649]

Sigismund von Herberstein beskriver hur ryska pojkar i unga år uppfostras till att såväl uthärda råhet som att själv handla utan misskund:

> Both young men and boys are alike accustomed to meet on holidays, but in some large and well-known place in the city, where they can be seen and heard by a great number whom they muster round them together by hisses or some other signal. When they are assembled, they run towards each other oand wrestle; they then engage in boxing matches, and afterwards promiscuosly kick each other with great force with their feet on the face, throat, breast, and belly, etc. or in any other way they can, they throw each other down, struggling for conquest, so that they are often carried away lifeless.[1650]

För en storstadsbo i dag får von Herbersteins beskrivning dessvärre en oväntad aktualitet som ingalunda begränsar sig till Ryssland.

von Herberstein förtäljer följande om tjänstefolks hantering i Ryssland:

> I have heard some servants complain that they had not received their fair amount of beating from their masters. They think that they have displeased their masters , and that it is a sign of his anger if they are not beaten.[1651]

Johannes Magnus späder i sin *Swea och Götha Krönika* på uppfattningarna om rysk grymhet i sin berättelse om hur den svenske giganten och kämpen Starkater som har som ideal:

Men effter Dygd och Ridderskap
Jagh monde häfftigt strijda.[1652]

Sina ideal trogen gör han processen kort med Wisin, som i Ryssland terroriserat sin omgivning:

> När thet war skeedt/ hastade han sigh öster in uthi Ryszland emoot then nampnkunnige hielten Wisin. Then samma war alle Landskap både nääär och fiärran liggiande storligen til meens/ wåldtogh och skemde månge höghborne Qwinnor uthi theras mäns åsyyn. När nu Starckater fick om thenne hans skennelige gerning förnimma/ wardt han lijka såsom then andre Hercules uptänd/ och mante thenne Röfwaren til en eenwijges kamp/ och slogh honom ihiäl.[1653]

I elfte bokens sjunde kapitel till Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* upplyser han Europas bildade läsekrets om ryssarnas, enligt honom, genetiskt betingade grymhet:

> Därpå överfalla de byar, gårdar och borgar eller handelsfatyg, som ligga för ankar i Hvita hafvet, Vendiska viken [Finska viken] eller Livländska hafvet, för att roffa åt sig byte. Och de nöja sig ej med att röfva och plundra, utan grymma som de af

---

1649 [278 x 200] G 1288, p 1236 [*min kursivering*].

1650 S von Herberstein I (1851), s 101.

1651 S von Herberstein I (1851), s 106f.

1652 J Magnus (1620), s 143.

1653 J Magnus (1620), s 143f.

naturen äro, pläga de ock utan ringaste hänsyn eller skonsamhet kasta de människor, som de genom sina listiga knep öfverrumplat, i hafvet och dränka dem.[1654]

I ett brev, daterat den 18 augusti 1556, till Kristian III beskriver Gustav Vasa ryssarnas grymhet mot den värnlösa civilbefolkningen:[1655]

... , så väll som E. K:tt på Nårigis rijkes vägne, förbe:te *muschovite* så när begränsedhe äre, så ähr förthenskuldh the umliggiendhe nåboer på alle sijdher väll förnöden sig för then samme fiende väll förgsee och theris saker i godh achtt och försorgh haffve, dher medt honum icke någen faarligh occasion medt stillesittiende måtte inrymbdh varde, och hure sådane fiende, som bådhe aff folck och rikedomar fast mechtigh ähr, kunde motståndh skee, betrachte, hvilken och *medt öffverdragendhe, intagende, häriende och brännende, mordh och roof, turcken icke olijck,* ther om och exempel nogh förhånden och i liusedt och icke nekes kann, att han medt biskopzdömett Dorpt uti Lifflandt haffver fast skaffedt sijn vilie, ...[1656]

Till Gustav Vasas begravning skrev Laurentius Petri Gothus (c 1529-1579) In obitum Inclyti Regis Svetiae Gostavi Elegia Laurentij Petri Gothi [Elegi vid den frejdade svenske konungen Gustavs bortgång] där den ryske storfursten framställs som den ojämförligt grymmaste härskaren, "som härskar över de skytiska och sarmatiska trakterna":

175 Tutior at reliquis patriam cum rexerat annis,
arma Rhutenorum cana senecta fugat.
Principe Moschorum vix est crudelior ullus,
Qui Scythicos tractus Sarmaticosque tenet.
Attamen hunc repulit senior potiorue potestas
180 Consilioque valens longa senecta suo.
Pace sua rursum fruitur Finnonica Tellus,
Quam remouet longo Bothnica terra sinu.
Pars Regni Suconum nimium vicina Rhutenis
Arctois propius subiacet illa feris[1657]

I ettbladstrycket *Sehr grewliche/ erschreckliche/ vor unerhörte/ warhafftige Newe Zeytung/ was für grausamme Tyranney der Moscouiter/ an den Gefangenen/ hinweggeführten Christen aus Lyfland/ beydes an Mannen und frauen/ Junkfrauen und kleinen Kindern/ begehet und was täglich schadens er inen in irem Land zufüget/ Beyneben angezeygt/ in was grosser fahr und not die Lyflender stecken. Allen Christen zur warnung/ und besserung ihres Syndtlichen lebens/ aus Lyfland geschrieben und in Druck verfertiget* tryckt 1561 och utgivet i Nürnberg av Georg Kreydlein[1658] (fig

---

1654 O Magnus ((1555) 1912) II, XI: 7, s 231f.

1655 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 466-471.

1656 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 469 [*min kursivering*].

1657 (175) Men då han i större trygghet hade styrt landet under åren som följde, fick han som grånad åldring i krig förjaga ryssarna. Det finns väl ingen grymmare än moskoviternas furste, han som härskar över de skytiska och sarmatiska trakterna; likväl slogs denne tillbaka av den äldres och starkares makt, (180) av den höga åldern som har sin styrka i klokhet. Freden kom åter till Finland, som Bottenlandet avskiljer med en långsträckt vik; denna del av svenskarnas rike, alltför nära ryssarna, ligger strax invid de vilda arktiska trakterna (185).
(Översättning: Birger Bergh (1973), s 20).

1658 L Tengström (1983), fig 1 s 68; K Tarkiainen (1986) fig s 49.

58) visas de ryska truppernas omänskliga framfart i Livland och propagandan mot densamma. Tre nakna kvinnor har ryssarna hängt i ett träd och håller på att skjuta de marterade kvinnorna med sina ryssebågar. En av kvinnorna har träffats av tre pilar, de två andra av två var. På marken under kvinnorna, vid trädets fot, ligger tre dödade barn med uppskurna bröst. Deras, ur brösten urrivna hjärtan har hängts i trädet mellan och bredvid de hängda kvinnorna. Utöver de på bilden synliga tre barnens hjärtan hänger på den avbildade grenen av trädet ytterligare två hjärtan.

Flygbladet kom ut i minst sex upplagor.[1659]

Bland de fåtaliga restriktioner som Martin Luther ålade krigarna var "att de skola akta sig för synd och ej kränka kvinnor samt iakttaga vad som är krigets rätt".[1660] Detta kunde sägas gälla det "rättfärdiga kriget". Den som förde ett orättfärdigt krig, vilket Ivan Groznyis överfall på den borttynande ordensstaten i Livland årsskiftet 1557-1558 betraktades som, skall bestraffas som en brottsling.[1661]

Till den andra tyskspråkiga upplagan av Sigismund von Herbersteins *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, som utkom 1563 fogade översättaren Heinrich Pantaleon ett "Appendix oder anhengte Historien von der Moscoviten letzten Handlungen" där han kostaterar att moskoviten i den rådande situationen inte längre behöver någon utförligare presentation, den har moskoviten själv ombesörjt:

> Durch solliche manigfaltige feldzug und nammhaffte tathen ist der Moskoviten namm bey allen umligenden völcker auch in Teütschem land sehr erschrockenlich worden.[1662]

En militär från Pommern, Albert Schlichting, som blev tillfångatagen när moskoviterna intog gränsfästningen Ozerishshche i Litauen den 6 november 1564 och blev åsyna vittne till Ivan Groznyis *oprichninas*, hans dödspatrullers, härjningar i det ryska samhället[1663]. Schlichting kunde ryska och fungerade under sin fångenskap i Moskva som tjänare och tolk åt Ivan Groznyis livläkare, den belgiske läkaren och matematikern Arnold Lindsay, åtminstone från majmånad 1568.[1664] Dr Arnold fick sätta livet till i samband med Krimchanens

---

1659 A Kappeler (1972), s 31.

G Annell (1945), s 166; - Martin Luther: "(on das man sich fur sunden soll hütten, weyber und junckfrawen nicht schenden)" (M Luther (1523) (1900), s 277); "Luther vergiszt aber nicht als christlicher Prediger, den ins Feld ziehenden Soldaten noch ernste Mahnung in bezug auf die Art der Kriegführung mitzugeben. Nach Kriegsläuften mögen sie den Feind schädigen, aber dabei sich vor Sünden hüten, insbesondere vor dem Frevel an Frauen und Jungfrauen" (G Kawerau (1916), s 45f).

1661 "Also musz auch eyn furst die böszen straffen, ... (M Luther (1523) (1900), s 276); "Denn weil das schwerd ist von Gott eingesetzt die bösen zu straffen, die frumen zu schutzen und fride hand zu haben, Ro. 13., 1. Pet. 3. So ists auch gewaltiglich gnug beweiset, das kriegen und würgen von Gott eingesetzt ist und was krieges laufft und recht mit bringet. Was ist krieg anders denn unrecht und böses straffen?" (M Luther (1526) (1897), s 625).

1662 A Kappeler (1972), s 28.

1663 H F Graham (1995), s 205.

1664 A Kappeler (1972), s 55f; H F Graham (1995), s 206f.

attack på Moskva i maj 1571.[1665] Schlichting själv lyckades fly från Moskva någon gång mellan september och december 1570.[1666]

Tyrannens [Ivan Groznyi] grymhet är enligt Schlichting, värre än kejsar Neros.[1667]

Efter att den polska beskickningen under Krotoskis ledning avrest hem till Polen den 3 juli 1570 lät Ivan först pressa en av sina kavalleribefälhavare och diplomater, Tretjak Michailovitj Viskovatyi, och lät därefter helt sonika halshugga honom. Tyrannen lät även fängsla Viskovatyis hustru och föra henne till sig. Hon föll på knä inför honom. Ivan befallde henne att resa sig, slog med sin käpp av hennes huvudbonad och frågade vem hon var. Sedan han fått svar av henne höjde han armen till tecken för sina hejdukar och slet alla kläderna av den stackars kvinnan som därefter bands med ett rep, släpades bunden och naken efter en man till häst till floden där hon dränktes.[1668]

Enligt Schlichting lät Ivan de Förskräcklige fängsla frun till en av sina tjänstemän, sekreteraren Konstantin Miasoedov Vislyi [Vislogo, Visloi] och hennes tjänarinna. Båda våldtogs och hängdes utanför tjänstemannes hus, och fick hänga kvar där tills Ivan lät skära ner dem.[1669]

Närhelst tyrannen ville roa sig med "jakt" i sitt palats i Aleksandrovska låter han en adelsman sys in i en björnfäll och befaller honom att krypa omkring på alla fyra. Därefter släpper Ivan lös stora hundar. Hundarna river "björnen" i stycken i tyrannens och dennes söners åsyn. Enligt Schlichting är detta "the sensational kind of hunting in which the Prince delights".[1670]

Schlichting beskriver Ivan personligen njutande av tortyr och extremt grymma avrättningsmetoder på följande sätt:

> The tyrant [Ivan Groznyi] personally observes the agony endured by all those undergoing punishment and torture. Blood often splashes his face but he does not mind; indeed he is delighted, and making signs to indicate his joy he shouts, "Hoyda, Hoyda!" The whole mob of asassins and soldiers imitates him and takes up his cry of "Hoyda, Hoyda!" The tyrant considers anyone who he notices is silent to be an accomplice. He asks the man why he is sad instead of gay and has him cut to pieces.[1671]

1665 H F Graham (1995), s 207.

1666 H F Graham (1995), s 207.

1667 H F Graham (1995), s 213.

1668 H F Graham (1995), s 252f.

1669 Hustrun till Konstantin Miasoedov Vislyi hette Maria (H F Graham (1995), s 246).

1670 H F Graham (1995), s 249.

1671 H F Graham (1995), s 213. - Jmf Matti Klinge: "I sin kamp mot aristokratin använde han [Ivan Groznyi] sig av liknande terrormetoder som andra enväldiga regenter, Kristian II "Tyrann" under Stockholms blodbad och hertig Karl kring år 1600 i Sverige. Bartolomeinattens blodbad 1572, det trettioåriga inbördeskriget i Frankrike i slutet av 1500-talet och andra liknande händelser visar vilket pris man fick betala för ett centralstyrt rike. Avgörande för makten och rikets konsolidering var expansionen som både legitimerade och tvingade fram en ny form för maktutövning. I Ryssland använde sig Ivan IV av hårdhänt propagandistisk terror för att bryta motståndet men hade stor betydelse för att Ryssland, som befriats från mongolväldet, utvecklades till en enhetsstat." (M Klinge (1995), s 67). - Även Josef Stalin [eg Iosif Vissarionovitj Dzjugasjvili] (1878-1953; 1894 examen vid Goris prästseminarium, Georgien; generalsekreterare i det sovjetiska kommunistpartiet 1922-1953; antog 1943 titeln marskalk; 1945 självutnämnd

När ryssarna nyårsdagen 1573 intog Wittenstens [estn: Paidelin; ty: Weissenstein] fästning blev dess svenske befälhavare, Göran Boije, och hela dess 50-manna besättning levande spetsade och långsamt vid sakta eld stekta till döds.[1672]

Ur den stora och blodiga floran av berättelser om Ivan Groznyis grymhet vid angreppet på Livland lyfter Petrus Petrejus särskilt fram följande:

> Ibland alt annat Tyrannij som han haffuer bedriffuit vhti Lifland/ är thetta icke ett aff thet ringasta/ som han bedreeff/ när han intog thet Slottet Ascherodh/ vpå hwilket wore 500. Dygdesamma Edle Jungfrur och Matroner/ them han alla öffuerantwardade några förfärliga leda Tatare/ til at öffua och haffua med them sina otucht/ vthi hans åsyn/ hwar vthöffwer the bitterligen sigh iemrade/ ropade och skrijade/ och sedan ynkeligen dräp och ihjelslå/ hwilket när the som vpå Wenden wore/ både thetta sporde/ Så oc at han ingen ther vpå wille skona/ fast om the än wore Konunga och Fursta barn.[1673]

Även efter en gudstjänst "lät han mörda och ihjälslå 27 personer/ uthan all skuld och brott".[1674]

Petrejus beskriver händelseförloppet efter vigselakten på följande sätt:

> När the nu således äre tilsammans kompne/ köper Mannen strax en piska til thet första bohaghet/ och henger på wäggen vthi hennes Kammar/ ther medh han henne en gång vthi hwarie månat skal slå/ och i så motto bewisa sigh at han hafwer henne kär/ eliest hwar thet icke skeer/ menar hon/ sampt Drengier och pigor/ at han holler intet aff henne/ eller hafwer henne något kär/ vthan the äre alla förachtade/ effter the intet fåå hugg/ och ju mera både hustrun/ pigor ocg Drengier få hugg/ ju mera thet them behagar/ och låta sigh tyckia/ at the ther medh thes större kärleek them bewijsa/ än som eliest: .....[1675]

Petrejus konstaterar:

> Theras grymheet och styggelige leffuerne är och mångom noghsampt kunnigt/ som vthi theras hender äre kompne/ Ty the wetta och tänckia altijdh nijt sätt och mönster/ til at pina/ plåga/ siuda/ stekia och förgöra Folck/ så at ingen nation hwarken Turken eller Tataren så grym och förfärligh är.[1676]

---

generalissimus), georgier, sovjetisk tyrann och massmördare, var en beundrare av Ivan Groznyi och förföljde sådana historiker som inte delade hans syn på Ivan (H F Graham (1995), not 2 s 204; Z A Medvedev (1996-05-01)).

1672 F Ödberg (1896), s 114f; G Elgenstierna I (1925), s 475.

1673 P Petrejus (1615), Andra boken, s 47. *Se även* P Petrejus (1615), Andra boken, s 48ff.

1674 P Petrejus (1615), Andra boken, s 75.

1675 P Petrejus (1615), Femte boken, s 29f.

1676 P Petrejus (1615), Första boken s 111; dens (1620), s 136. - Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholliseen, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

Sir Jerome Horsey:

As he [Ivan Vasil'evich] grew in years and greatness, so did his conquests increase and augment; he got ...Belorussia and Lithuania, goodly towns of traffic, and countries yielding great commodities, wax, flax, and hemp, tallow, hides, corn and cattle abundance; many nobles and of the gentry and merchants bought and sold and put to great ransoms; so that he grew very puissant, proud, mighty, cruel, and bloody in his conquests.[1677]

He [the tsar] having strengthened himself, not only by his conquests of those empiredoms, as their speech terms them, of Kazan' and Astrakhan', ... sets forward with an army of a hundred thousand horse and fifty thousand foot, cannon and artillery, munition, victuals, and all other provisions accordingly[1678], towards Livonia and Sweden, the confines of that part of Christendom; kills and murdes men, women, and children that crosseth his army between him and Novgorod and Pskov, ... O the lamentable outcries and cruel slaughters, drowning and burning, ravaging of women and maids, stripping them naked without mercy or regard of the frozen weather, tying and binding them by three and by four at their horses' tails, dragging them, some alive, some dead, all bloodying the ways and streets, lying full of carcasses of the aged men and women and infant; some goodly persons clad in velvet, damask, and silks, with jewels, gold, and pearl hid about them; the fairest people in the world, by reason of their generation, country, and climate, cold and dry. There was infinite numbers thus sent and dragged into Russia. The riches, in money and merchandises and other treasure, that was conveyed and carried out of these cities and country and out of six hundred churches robbed and destroyed, was invaluable. Thus the emperor and his cruel and hellish Tatars, having ranged and ransacked this goodly country and miserable people, came at last to the capital and chief city called Reval, ... [1679]

He comes to the Narva, robs and spoils the town of all their riches, wealth, and merchandises, kills and murders men, women, and children, and gives the spoils to his Tatar army.[1680]

But the emperor, returning to the great city of Novgorod where all his captives and prisoners remained he being mightly displeased against this city above all others, the inhabitants, for revenge of their treson and treacheries, as joining with the discontended nobility, he chargeth it with thirty thousand Tatars and ten thousand gunners of his guard, without any respect ravished all the woman and maids, ransacked, robbed, and spoiled all that were within it of their jewels, plate, and treasure, murdered the people young and old, burned all their household stuff, merchandises, and warehouses of wax, flax, tallow, hides, salt wines, cloth, and silks, set all on fire, with wax and tallow melted down the kennels in the streets, together with the blood of seven hundred thousand men, women, and children, slain and murdered; so that with the blood that ran into the river, and of all other living creatures and cattle, their dead carcasses did stop as it were the stream of the river Volga, being cast therein.[1681]

1677 J Horsey ((1856) 1968), s 265.

1678 NN påpekar att Horseys uppgifter är uppförstorade. Enligt NN skulle hela den muskovitiska krigsmakten ha uppgått till 150.000 man (1968, n 13 s 266).Däremot ger Horseys uppgifter en riktig bild om den bild man gjorde sig om tsarens styrkors storlek.

1679 J Horsey ((1856) 1968), s 266f. Horsey torde avse anfallet mot Tallinn 1558 och 1559.

1680 J Horsey ((1856) 1968), s 268.

1681 J Horsey ((1856) 1968), s 269.

När Jerome Horsey skildrat den i och för sig osanna historien om bojaren Ivan Kurakins grymma öde[1682] och den troligen, dessvärre, sanna berättelsen om Boris Tulupovs och hans mors sista okristna lidanden gör han en sammanfattande beskrivning av den ryska tsarens personlighet:

> This emperor's delight, hands and heart being thus imbrued in blood, making his chief exercise to devise and put in execution new torments, tortures, and deaths upon such as he took displeasure against and had in most lealousy, those especially of his nobility of best credit and most beloved of his subjects, he countenancing the most desperate captains, soldiers, and decayed sort to affront them and breed faction; ...[1683]

Flygskriften "Laydige Zeitung" beskriver ytterligare detaljer om ryssarnas grymma framfart i Livland och i de av dem erövrade fästena. "Verzeychnuss deren Städt/ Vesten und Flecken/ so der Moscowittische Tyrann ..." gör interimsbokslut över grymheterna.[1684]

Det påvliga sändebudet Antonio Possevino, som även besökt Sverige var i Ryssland åren 1581-1582, som nuntie för Gregorius XIII. Possevinos vistelse i Ryssland hade tre avsikter. Han skulle medla mellan Ryssland och Polen, han skulle försöka förmå tsaren att dra ut i krig mot Turkiet och han skulle förmå tsaren att anta den romersk-katolska tron. Possevino finner att allt han såg och upplevde fortfarande stämde överens med Sigismund von Herbersteins beskrivning.[1685] Possevino säger sig av en av prinsens tidigare tolkar ha hört berättelsen om hur Ivan Groznyi i ett raserianfall tog livet av sin son Ivan Ivanovitj, efter att denne försökt stoppa den misshandel fadern utsatt sonhustrun för:

> Sein Sohn Iwan kam auf den Lärm dazu, und da er ihn abhalten wollte, seine Gemahlin zu schlagen, und ihm dabei Vorwürfe machte, dass er ihn schon seiner beiden ersten Frauen beraubt, und sie in's Kloster verstossen häte, so wandte sich nun der Zorn des Vaters gegen ihn, und er versetzte ihm mit seinem Stocke einen Schlag an den Kopf, wobei er ihn tödlich an den Schlaf verlezte. .... Der Prinz, der nicht viel über 20 Jahr alt war, starb nach fünf Tagen, und wurde unter algemeinen Klagen nach Moskau gebracht.[1686]

Possevino har egen hypotes till förklaring av det han upfattar som rysk våldsbenägenhet:

> Possevino glaubte die nordischen Völker, nach seiner Kenntniss von ihnen, im Allgemeinen so characterisieren zu können, dass überall, wo die (katholische) Religion nicht ihre Sitten gemildert hätte, sie den Mangel an eigentlicher Bildung des Verstandes durch List, und wo es nöthig wäre durch Gewalt zu ersetzen suchten.[1687]

1682 *Se* kapitel "Ryskt tyranni" nedan; J Horsey ((1856) 1968), s 278.

1683 J Horsey ((1856) 1968), s 279.

1684 A Kappeler (1972), s 50.

1685 Vilket även Niklas von Warkotsch und Nobschütz senare håller med om. von Warkotsch und Nobschütz var tre gånger kejsar Rudolf II:s sändebud till tsar Fjodor Ivanovitj; åren 1598, 1593 och 1594 (F von Adelung (1846), s 420).

1686 F von Adelung (1846), s 333.

1687 F von Adelung (1846), s 338.

I en rysk folkvisa berömmer tsaren [Ivan Groznyij] sina "kämpar för att de lemlästat och dödat hans egen svåger "Mastrjuk-tataren" och i en annan vältes ansvaret för mordet på tronföljaren Dimitrij ...."[1688].

Det kurlänska hovrådet Laurentius Müllers ger följande beskrivning av händelseförloppet och orsakssammanhangen:

> Men sedhan Storförsten sågh sin dödh för öghonen (ty han hadhe länge warit siuuk och upswullin/ såsom och sedan han war afledhen/ luchtade han ganska illa at man icke kunde honom vpskära/ vthan när han på then *26. Martij* war dödh blifuen/ är han strax vppå then 28. i samma Månad ganska lönt och i Stilheet begrafwen worden) och tilförene hadhe medh sin staaff/ ther wijdh han sigh stödhia pläghade/ stött sin Son/ therföre at han rådde till Fredh/ så att han ther vthaff bleff dödh/ [1689]

Så rå, grym, patologiskt krigisk och ogudaktigt är det "septentrionaliske Spöket/ Muskowijten"[1690] att t o m när han ligger för döden slår han med sin käpp ihjäl sin äldste son, som vill råda honom att sluta fred.

Även det danska riksrådet Jacob Ulfeldt, som befann sig i Ryssland 1578 för att sluta vänskapsavtal med Ryssland beskriver förfasad ryssarnas hantering av fångar som de tagit i krig - och de finns ingen skillnad mellan taterernas och ryssarnas hantering av civila, som kommit i krigets väg:

> Fra Geroden reiser vi til Othfer, hvor os undervejs mødte de Tartarer, som fra Lifland førdte med sig fanger, baade Maend, Qvinder, Drenge oc Piger, hvoraff en deel vare ilde saarede oc qvaeste.
> Qvinder oc Piger, som de faar til fanger, dem saelger de oc udbytter blant deris Venner, oc foraerer bort til en oc anden, som bruger dem effter deris Lyst, oc naar de blifver kiede aff dem, forskiuder de dem, oc ofverlader dem til hvemsomheldst, der vil krencke dem. Hvad skulle nu vel kunde taernckis aelendigere for det arme Qvindekiøn, end falde i saadanne Haender, som omgaais icke anderledis med Christne Mennisker, end med vilde Bester oc ufornufftige Diur. Oc hvad skulle kunde vaere begraedeligere for Maendene, der ved et uopløselig Ecteskabs Baand ere bundne til dem, at de skulle saa adskillis oc fradragis fra hinanden. Manden skickis til Casan oc Astrachan mod Tarterne. Qvinden gribis aff Rydsen, voldtagis, aereskiendis oc beskiemmis: Manden falder for Tarternis mordiske Vaaben; med Qvinden drifver Rydsen sin bestiske letfaerdigheds lyst baade dag oc nat: Mig siunis sandelig, de har icke mindre Straff forhendis Mand Uriam ved Ammonitens Svaerd.
>
> Oc icke alleene gaar disse Uteerligheder i svang blant Underdanerne, men oc Førsten selff gaar dem der udi med onde Exempler for: Thi mand vil sige: Hand har i sine Fruestuer ofver 50. Jomfruer, aff de herligste Familier bortførdte fra Lifland hvilcke hand fører med sig, hvor hand reiser, oc fordi hand er selff ugifft, omgaais, med enhver, som det kunde vaere hans Ectehustrue; hvilcket Herren den retfaerdige Dommere, der har sitø ye allevegne, vil i sin tid vel vide at hiemsøge.[1691]

1688 A Jensen (1908), s 123.

1689 L Müller ((1585) 1629), s 218. - "Demnach aber der Moschowiter wie vermelt/ seinen Todt für augen gesehen (Denn er lang krank vnd geschwollen gewesen/ auch wie er verstorben/ vberaussehr gestuncken/ das man jhn nicht entweiden können/ sondern als balde wie er den 26. Marij gestorben/ jn darauff den 28. heimlich vnd still begraben) vnd aber zuuor seinen eltesten Son/ darumb das er zu Friede gerahten/ mit seinem Stab den er zu führen geflegt/ gestossen/ das er dauon gestorben/ ...." (L Müller (1585), s N ijv).

1690 L Müller ((1585) 1629), s 179. - "das *Septentrionale monstrum* den Moschowiter"(L Müller (1585), s Hij).

1691 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 119f. Peder Hansøn Reses översättning av: "*Geroden* discedentes

Och längre fram:

> Her maatte man jo billig begraede de arme Liflaenders usigelige aelendighed, oc forbande de baestiske Rydsers umenniskelige Grumhed, hvilcke icke anderledis end grumme Tiger oc Løwer farer frem imod dem, oc med flid bemøyer sig at faae nogen i deris Klør, hvilcke de ligesom galne Hunde oc opirrede Vildsvin slider oc rifver effter deris Lyst. Hvad jeg ydermeere skal sige om disse Rydsers Liff oc Leffnet, veed jeg icke, uden maa skee dette, at de lader sig bruge til ingen anden Bestilling end til Krigen, oc til dens besvaerlighed at udstaa ere de taalige, kunde lide stor Hunger oc Tørst oc ligesom Bester traeller deris Liff hen.[1692]

I ett verk som fått herostratiskt rykte och som gavs spridning i mitten av 1500-talet i Ryssland, *Domostroi*, propageras för en synnerligen brutal behandling av kvinnor och barn. Hänvisningarna till Gamla Testamentet är legio.[1693] Den trolige författaren till, eller snarare kompilatören av, verket är den novgorodfödde prästen vid Bebådelsekatedralen i Kreml, Silvestr. Denne var Ivan Groznyis förbundne fram till *Oprichnina*n 1564.[1694] Paul Bushkovitch betonar verkets betydelse:

> Finally, the sixteenth century saw the first systematic attempts to construct and propagate a moral code and pattern of religious life for the landholding class. This attempt was made in the sermons of Metropolitan Daniil and the *Domostroi*, a handbook of behavior and housekeeping possibly compiled under the direction of

---

Other pervenimus: qua in via undiq; nos offenderunt Tartari ex Livonia redeuntes adducentesq; secum quam plurimos captivos, quorum aliqui sauciati vulneratiq; erant, foeminas, puellas, paritet ac pueros.
Foeminas puellasq; quas capiunt, divendunt, inter amicos distruibuunt, aliisque dono dant, quis iis pro suo velle utuntur, earumque pertaesi remittunt, repudiant, aliisque violandas relinquunt. Heu hominum calamitates atq; miswerias! Quid enim excogitari potest miserius, quam in talium Tyrannorum manus incidere, qui non fecus cum hominibus Christianisq; cum animalibus brutis ac irrationalibus conversantur?
Quid deniq; lamentabilius conjugibus, qui copula matrimoniali in dissolubilique conjuncti sunt, esse potest, quam se separari ac sejungi?
Virà costa sua in *Casan* & *Astrachan* contra Tartaros mittitur, uxorem ejus Ruthenus rapit, vitiat, stuprum infert commaculatque: ille sauciatus vulneratusque occumbit, hic noctes diesque voluptatibus cum uxore ejus vitiisque indulget. Sane meo arbitratu non clade affligendi erunt hi, qua David, qui Bersabae vim intulit Uriamque lacerandum dedit.
Nec solum horum peccatorum rei sunt subditi incolaeve sed etiam ipse dux: habet nmaque (ut ajunt) in gynaeceo suo 50. virgines, ex illustri familia oriundas eque Livonia abductas, quas secum, quo confert, ducit iis loco uxoris, cum ipse uxoratus non sit, utens.
Sed haec Deo justissimo vindici punienda relinquamus, qui scit suo tempore ea compensare: habet namque vindicem oculum, ut canit autor ille Graecus: ....." (J Ulfeldt ((1608) 1978), s 118f).

1692 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 133. Peder Hansøn Reses översättning av: "Hinc deploranda erit infanda Livoniensium calamitas & execranda Ruthenorum crusdelitas, qui non secus ac leones rugientes in illos saeviunt, & sedulo insectantur ut eos appraehendant, apprehensos veluti rabidi canes ac porci dilanient & devorent.
De vita horum praeterea quid dicam nescio, nisi forte quod circa nulla alia negotia versentur quam bellica, in iisque laborum sint patientes, inediae, sitisq; tolerantes, ut brutorum animalium instar vitam fere omnes degere videantur, ..." (J Ulfeldt ((1608) 1978), s 132).

1693 C J Pouncy (1987), s 359, 360; P Bushkovitch (1992), s 45.

1694 C J Pouncy (1987), s 362, 365f; P Bushkovitch (1992), s 26, 47, 48; M J Okenfuss (1995), s 29.- *Domostroi* befordrades till trycket först 1849 (C Johnston Pouncy (1987), s 362).

the archpriest Sil'vestr of the Annunciation Cathedral in the Kremlin.[1695]

The *Domostroi* recommended to its readers an entire code of behavior.[1696]

I Johannes Levenclavius[1697] (1533-1593) tillägg till Sigismund von Herbersteins Rerum Moscoviticarum Commentarii Baselupplaga 1571, De Moscorum Bellis adversus finitimos gestis, ab annis iam LXX, quibus antea per Europam obscuri paullatim innotuerunt, commentarius[1698] finns rikligt med exempel på beskrivningar av grymhet av osedvanligt slag, dvs rysk grymhet. Levenclavius tar bl a Viborg som exempel:

Anni MDLV media hieme (nam id tempus ijs in regionibus aptissimum esse rei gerendae propterea solet, quod tum stagna, paludes, flumina congelata facilem transitum praebeant) bellum inter Gustabum Suedorum regem, ac Ioannem Basilium Moscorum principem exortum, prope biennium totum durauit. Ei caussam dedere praefecti utriumque principis in limitibus collocati, qui semel susceptis inimicitijs alternatim praedas abigebant, & omnia longe lateq; flammis ac ferro populabantur. Quo factum, ut ipsi etiam principes iritati, suos quisque praefectos defendendos susciperent. Moscus ducenta hominum milia cogit, & in Finlandiam exponit. Hi tormentis aheneis muniti ad oppidum Viburgum usque contendunt, miserabilem in modum omnia diripiunt & igne ustant. Qua crudelitate in suos exercita motus Gustabus, simul & Germanicum militem arcessit, & quantas omnino posset hominum suorum copias magna celeritate cogit. Valido iam instructus exercitu, recta pergit in hostem.[1699]

I likhet med turkar och andra barbarfolk bortför de befolkningen:

Is uero regis aduentu per exploratores cognito, ad discessum mox sese comparat, more Turcarum aliorumque barbarorum incolas etiam ipsos abducit, cetera foedis incendijs uastat.[1700]

Även deras krigföring mot liverna var av det grymmaste slag:

Exponienda deinceps nobis ea bella ueniunt, quae aduersus Liuonios Mosci crudelissime gesserunt.[1701]

Paul Oderborn skriver 1585 i Ioannis Bisilidis Magni Moscoviae Ducis Vita:

Illo enim nemo durius ciues opressit, nemo atrocius & foedius hospites adflixit, nemo arridente fortuna aduersus subiectos superbior & immitior fuit, cuius studia plena immanissima inhumanitatis, truculentiae, atque iniustitiae, ita in Sarmatia, in mundo, totaq Europa, atq Germania audiuntur, & damantur, ut ubiq, terrarum nemo sit, qui tyranno infernalium tortorum supplicia optare non videatur; a quo baebarae vis, caedes, cruciatus, mors, fames, vastitas & dira malorum omnium incommodata generi humano allata sunt.[1702]

1695 P Bushkovitch (1992), s 45. - Carolyn Johnston Pouncy är av åsikten att Silvestr inte haft något avgörande inflytande på verkets tillkomst (1987), s 360, 373.

1696 P Bushkovitch (1992), s 45. - Beträffande *Domostroi se* Carolyn Johnston Pouncy, "The Origins of the *Domostroi*: A Study in Manuscript History", s 357-373 i *The Russian Review* 46 (1987:4).

1697 Leunclavius, Loewenclavius, Lewenklau, Loevelingloe.

1698 J Levenclavius (1571), s 205-227.

1699 J Levenclavius (1571), s 209f.

1700 J Levenclavius (1571), s 210.

1701 J Levenclavius (1571), s 210.

1702 P Oderborn (1585), opag [s 15]. - *Se även* G Rein (1909), s 110f: "Oderborn mainitsee

I Jesaia 14 finns anklagelsen mot den ryska storfursten redan formulerad:

> tu haffuer förderffuat titt land/ och slaghet titt folck/....[1703].

Den tyska versionen av Rabelais' *Gargantua*, Johann Fischarts *Geschichtsklitterung* (versionen från 1590) innehåller ett dråpligt exempel på uppfattningen om ryssarnas grymhet:

> ..., Schicken sie nur ein feine kleine Commission an den Moscoviter, so schickt er euch inn eim schnaps vier hundert fünfzig tausent ausserlesenes Volcks, welche nur mit eim rauchspeienden Tartarenkopff alle Schlesienoren ablassen und alle Polen bigaice machen, ...[1704]

Luthers och Melanchtons elev, den tyske humanisten Michael Neander [eg: Neumann] (1525-1592) är inte nådig i sina beskrivningar:

> Mox principio regni sui, quod pater Ioannes Basilius ipsi amplissimum reliquit, omnes nobiles viros & principes splendore generis, autoritate atq; sapientia in illo regno praestantes, omnes deniq; antiquas & illustres familias funditus, maritos cum vxoribus liberisq; in famulitio ipsorum; singulis cum tota sua familia, crudelissima morte affectis, sustulit & aedes incendit. Ac ne quidquam de illis superesset, ne *canibus quidem & felibus eorum parci voluit*, sed *frustillatim concidi iussit*. Aliquorum vero *vxores innocentissimas* foeminas, & filias pulcherrimas puellas, prius se spectante stuprtas, dissecandas in frustaa minuta, aut in quatuor par tes machinis ad illlam rem a se excogitatis distrahendas satellitibus dedit. Atq; ita se habere regni sui principia voluit, ne videlicet in tam vasto imperio vllus esset quem metuere deberet.[1705]

Docent Gunnar Artéus skriver om den psykologiska påverkan av denna speciellt förråande krigsscen:

> Vi kan ta för givet att alla svenska officerare - och det var många - som tjänstgjorde på den östra krigsskådeplatsen under ett flertal år, har blivit outplånligt präglade av dess notoriskt grymma livsvillkor ...[1706].

Jan Danckaert redogör för den hustrumisshadeln, som enligt samfälld uppfattning bland tidens skribenter inte bara var rå, utan även av offret skulle ha betraktats som ett nödvändigt kärleksbevis i den uppochnedvända världen som Ryssland utgjorde för Västrlandet:

---

venäläisiä kohdanneesta onettomuudesta ja arvelee syyksi heidän tappioihinsa m. m. senkin, että kauhean julmuutensa tähden olivat niin yleisesti vihattuja".

1703 Biblia 1540-1541.

1704 J Fischart ((1590) 1964, s 334; E Klug (1987), s 287.- Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det". [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimäisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty ja kuka ei."] (M Klinge (1981), s 254f). "Att identifiera det kristna Bysans och det kristna Ryssland med kristendomens arvfiender, mongoler och turkar, är synnerligen vilseledande." [Min översättning av: "Kristillisen Bysantin ja kristillisen Venäjän samastaminen niiden periviholliseiin, mongoleihin ja turkkilaisiin, on erittäin harhaanjohtavaa"] (M Klinge (1993), s 221).

1705 M Neander (1597), s 222. - De kursiverade partierna är med bläck understrukna i KB:s exemplar sedan gammalt.

1706 G Artéus (1986), s 54.

Int huyshouden hebben de Drouwen weynich authoriteyts/ maer werde gehouden als haer mans slaven/ sy werden veel/ ende om weynich oorsache geslagen/ een gesoffletteert/ sy hebben opinie dat de gene die haer vrouwen meest slaen/ dat die de selve lieber ende weerdigher hebben.[1707]

Därefter berättar Danckaert vandringshistorien om utlännningen som gifter sig med en ryska och inte förstår att förhålla sig till henne på rätt sätt:

.... sy seyde dat noch niet bevonden/ ende noch gheen recht teecken der liefde ghemerckt te hebben/ doen vraechden hy wat teycken sy hebben wilde/ daer op sy voor antwoorde gaf/ ghy en hebt my noch noyt gheslaghen: ....[1708]

.... ende hy heest selfs tot veele duytsche Coopluyden gheseyt/ ende bekent/ dat sy hem dae nae veel liever ghehadt/ ende meerder vrientschap bewesen heest. Men

siet daer oock in alle cleyne menaigien/ dat de vrouwen moeten slaven als beesten:[1709]
.....

....ende dick wils ale uyren van haere mans gheslaghen worden/ de welcke buytens huys soo een abominabel leven leyden/ dat het wonder is dat Godt t'selve verdraghen can.[1710]

Trots kärlekslösheten är ryssarna mycket svartsjuka skriver Danckaert i kapitlet "Van de groote ialousije der Russen ende hare onghereghelheyt"[1711]:

Niet teghenstaende de Russen soo cleyne affectie tot hare vrouwen draghen/ soo sijn sy nochtans van de selve soo ialours dat se niet en moghen lijden dat men de selve soo aensiet oft toe spreeckt/ ende soo t'selve by gheval gheschiet/ so maeten de vrouwenstracx daeromme gheslagen ende gesoffletteert werden/ niet int secreet (ghelijck dat noch eenichsints soude betamen) maer in de presentie van veele persoonen: Ende dit is de eenige oorsaecke dat de vrouwen (wanneer sy eenighe gheleghentheyt ter werelt comen crijghen) sich oock met andere vergheten/ ende bysonder met d'uptlandtsche natie/ tot de welcke sy seer gheneghen zijn/ want sy zijn soo verhardt in het kijven ende slaen/ t'welck sy daghelijcx ontfanghen/ dat sy t'elve cleyn achten/ ende met patientie verdraghen.[1712]

1707 J Danckaert (1615), s 53f. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "In den Hauszhalten haben die Frawen wenig *autoritet,* sondern werden von Ihren Männern als Leibeinige gehalten/ dannenhero sie offt vnd vmb geringe vrsach willen geschlagen werden/ das sie darfür halten/ das sie die jenigen/ welche Ihr Frawen meist schlagen/ lieber vnd werther haben." (P Jansonius (1619), s 85; E Swartius (1619), s 85).

1708 J Danckaert (1615), s 54. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: ".... sie .... noch kein recht zeichen der Lieb gemerckt hatte/ alzdenn sie diese Antwort gab: Du hast mich noch niemals geschlagen." (P Jansonius (1619), s 85; E Swartius (1619), s 85).

1709 J Danckaert (1615), s 54. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Und Er hat hernacher gegen viel Teutsche Kauffleut gesagt vnd bekendt/ das sie jhn darnach viel liebergehabt/ vnd mehr Freundschafft beweisen habe, Man siehet auch allda an allen kleinen Flecken/ das die Frawen arbeyten müssen als die Bestien." P Jansonius (1619), s 85f; E Swartius (1619), s 85f).

1710 J Danckaert (1615), s 54. - Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: ".... alle stundt von Ihren Männern geschlagen werden/ welche doch ausser dem Hausz ein solch grewlich Leben führen/ das es wunder ist/ das GOTT solches erdulden mag." P Jansonius (1619), s 86; E Swartius (1619), s 86).

1711 J Danckaert (1615), s 54. - P Jansonius (alias E Swartius): "von dem Eyser der Rüssen/ vnd Ihrer Geiheit" (P Jansonius (1619), s 86; E Swartius (1619), s 86).

1712 J Danckaert (1615), s 54. - P Jansonius (alias E Swartius): "Wiewol die Russen ein so geringe Lieb zu Ihren Frawen tragen/ so seyn sie gleichwol so eiferig vber sie/ das sie

Ett människoliv har inget högt värde i det Ryssland Danckaert beskriver:

> Sy en maecken gheen meer swaricheyt van d'een den anderen om het leven te brenghen/ als oft sy maer onredelijcke dieren en waren. Soo den ghenen die eenen anderen/ t'sy op wat maniere het sy/ omghebracht heest/ beclaecht wordt/ soo can hy met weynich ghelts sich daer van ontlasten: .....[1713]

Därför får soldater inte bära blankvapen i städerna, det är ett högadligt prerogativ:

> Hieromme ist dat het haer niet gheoorlooft en is/ noch fels oock den Soldaten/ door de Steden/ sabels/ oft ander sijdt-gheweer te draghen/ ten sy dat het Boiaren oft andere Heeren zijn.[1714]

Den engelske dramatikern Thomas Heywood (c 1570-1641), som påstås ha haft del i över 200 skådespels tillkomst skrev bland allt annat *A Challenge for Beavtie* (1636) där pjäsens clown inleder pjäsens andra akts första scen med att för sin herre Bonavida, "a noble and honest Spanish Lord", beskriva, de alltid så gångbara, olika folks "nationalegenskaper". På Bonavidas fråga:

> What of the *Russian* then?

svarar clownen:

> As of a Countrey too cold, and in cold countries I know we should have but cold comfort, besides the women goe wrapt in so much fur, that of necessity they must have more haire than wit, besides they cannot be wife they have so much adoo to keep themselves warme, and more than that, what might the Prince and Princesse thinke, if after all our long travells, wee should come home, and present them with a rush?[1715]

Rush ....

Heywood gör en ordlek av 'rush', då han genomgående benämner ryssen 'rush'.

Phinaes Fletcher har förlagt händelseförloppet i ett av sina skådespel, *Loyal Subject*, till Moskva. Utöver bilden av ryssen som blodtörstig framställs tataren som en som skoningslöst bränner och mördar.[1716]

---

nicht leiden können/ das man dieselbe ansiehet oder jhnen zuspricht. Und so solches vngefehr geschicht/ so müssen die Frawen alsobalde darumb geschlagen werden/ nicht heimlich/ wie sich das wol geziemet/ sondern in gegenwart vieler Leut/ vnd das ist die einige vrsach/ das Frawen (wenn sie die geringste gelegenheit ergreiffen können) sich auch mit andern vergetzen/ sonderlich aber mit den Auszländischen/ zu welchen sie sehr geneigt sein/ denn sie sein so verhart von auszmachen vnnd schlagen/ welches sie täglich bekommen/ das sie dasselbe klein achten/ vnd mit geduld ertagen" (P Jansonius (1619), s 86; E Swartius (1619), s 86).

1713 J Danckaert (1615), s 58. - P Jansonius (alias E Swartius): "Se machen nicht mehr bedencken/ einer den andern vmbs Leben zubringen/ als wenn sie nur schlechte vnvernünftige Thir weren. So dejenige/ der einen andern vmbgebracht/ es sey auff welcherley gestalt/ beklagt wird/ so kan er sich mit wenig Gelt davon abkauffen" (P Jansonius (1619), s 90; E Swartius (1619), s 90).

1714 J Danckaert (1615), s 58. - P Jansonius (alias E Swartius): "Und dieses zuverhüten/ so ist niemand zugelassen/ auch den Soldaten selbst nicht/ durch die Städte Säbel oder andere Seitenwehren zu tragen/ denn allein den Bojaren vnd andern vornehmen Herrn" (P Jansonius (1619), s 90; E Swartius (1619), s 90).

1715 T Heywood ((1636) 1964), s 16; R R Cawley (1938), s 261.

1716 R R Cawley (1938), s 266. .

M S Andersson preciserar bilden av rysk grymhet:

> Cruelty was a quality even more widely associated with Russia, particularly in connection with the treatment of women and the process of justice.[1717]

Och när västeuropeiska yrkesmilitärer gjort sig bemärkta för stor grymhet kunde förklaringen hittas i Ryssland:

> But the cruelty displayed by soldiers such as Sir Arthur Aston and Sir Thomas Dalziell, who had spent a considerable time in the tsar's service, was often ascribed by contemporaries to their Russian experience and helped to keep alive the general belief in the extreme ferocity of the Russian people.[1718]

Astolphe de Custine uppskattar noteringen på ett människoliv som lågt i Ryssland 1839:

> The life of man has little importance in the eyes of the Russians; and, judging by their melancholy air, I should say thay are indifferent to their own lives as well as to those of others.[1719]
>
> .....
>
> In broad daylight, in the open street, to beat a man to death before he is tried, appears a very simple matter in the eyes of the public and of the constables of Petersburg. Citizens, lords, and soldiers, the poor and the rich, the great and small, the polite and the vulgar, the clowns and the fops, the Russians of every class consent to let such things quietly go on in their presence, without troubling themselves about their legality. Elsewhere, the citizen is protected by a whole community against the agent of unjust power; here, the public agent is protected against the just accusations of the injured individual. The serf never accuses.[1720]
>
> .....
>
> The manners of a people are gradually formed by the reciprocal action of the laws upon te customs, and of the customs upon the laws; they do not change as by the stroke of a wand. Those of the Russians, in spite of the pretentions of these half-savages, are, and will yet long remain cruel.[1721]

de Custine har en klimatologisk förklaring till det som han ser som rysk råhet och grymhet, samtidigt som han han gör en jämförelse med araberna - en jämförelse som inte utfaller i rysk favör:

> The first oppressor of the Russians was the climate. With every respect for Montesquieu, extreme cold appears to me more favourable to despotism than does heat: the men, the freest perhaps on the face of the earth - are they not the Arabs? The rigours of nature inspire man with rudeness and cruelty.[1722]

Han får t o m för sig att ryssarna själva tror att de tillkommit änkom för att vara våldsamma:

> The Russian people give me the idea of being men endowed with gentle dispositions, but who believe themselves born exclusively for violence.[1723]

1717 M S Andersson (1954-1955), s 145; L Tengström (1986), not 117 s 532.

1718 M S Andersson (1954-1955), s 145f; L Tengström (1986), not 117 s 532.

1719 A de Custine ((1843) 1989), s 497.

1720 A de Custine ((1843) 1989), s 277. - *Se även* d s, s 274.

1721 A de Custine ((1843) 1989), s 278.

1722 A de Custine ((1843) 1989), s 462.

1723 A de Custine ((1843) 1989), s 354.

Han ser våldet inbyggt i det ryska samhällssystemet så att det inte kan bestå utan detta strukturella våld:

> Thus does the spirit of inequity descend from stage to stage down to the foundations of this unhappy society, which subsists only by violence - a violence so great, that it forces the slave to falsify himself by thanking his tyrant; and this is what they here call public order; in other words, a gloomy tranquility, a fearful peace, for it resembles that of the tomb.[1724]

Robert Burton, som för sin tid är ovanligt kunnig om ryska seder och vardagliv, varierar i sin *The Anatomy of Melancholy* (1660) temat rysk grymhet med en variant på hustrumisshandel:

> When all this wil not serve, saith *Alexander Gaguinus, cap 5, descript. Muscoviae,* the *Muscovites,* if they suspect their wives, will beat them till they confess; and if that will not avail, like those wild *Irish,* he divorced at their pleasure, or else knock them on the heads as the old *Gauls* have done in former ages. Of this Tyrannie of Jealousie read more in ...[1725]

Jämförelsen med irländarna har traditioner från tidig medeltid, då även irländarna räknades till Magogs ättlingar.[1726] Det passar därtill väl en anglikansk kyrkoman att pådyvla de papistiska irländarna alla slags laster.

Elias Brenner gör en forsknings- och inventeringsresa i Finland 1670-1672, med resultat "som ingen av Finlands forskare på detta område [Finlands "heraldiska fornlämningar"] senare framlagt"[1727]. I sina till antikvitetskollegiet i Stockholm renritade anteckningar i samlingen *Gamble Monumenter I Stoor-Förstendömet Finnlandh affrijtadhe Anno 1671 och 1672 aff Elia Brennero ostro-bothniensi*[1728] har han bl a ritat av en Tafla "I Weckelax Stadzkyrka"[1729] som lapidariskt påminner om umgängets natur med Ivan Groznyi i "Stoor-Förstendömet Finnlandh":

> ANNO 1571 uthi Martij Månad kom Ryssen till Wecklax och brände Kymmene gårdh och Borgo Kyrkian, och war till Helsingfors.
> ANNO 1577 war Ryssen under Rewel.
> ANNO 1581 brende Ryssen Weckelax Kyrkio in Julio på samma åhret fick Hr Pontus de la gardie kexholm in.
> ANNO 1582 fick Hr Puntt de la gardie Narwen, Ivangorod Jamo och Caporie.
> ANNO 1587 bleff Wekelax Kyrkia igen techt.[1730]

Tsar Peter den Stores sons, tsarevitj Alexejs tyske informator åren 1701-1702, Martin Neugebauer håller i sin anonymt utgivna skrift *Vertrautes Schreiben eines vornehmen Deutschen Offiziers an einen gewissen hohen Potentatens Geheimen-Rath wegen derü blen Handthierung der fremden Offiziere, so die Moscowitter in ihre Dienste locken* med Petrus Petrejus om "... at ingen nation hwarken Turken eller

---

1724 A de Custine ((1843) 1989), s 362.

1725 R Burton (1660), s 613. - Enligt officiell statistik slogs under 1993 14 000 ryska kvinnor ihjäl av sina äkta män (M Winiarski (1995), s 13).

1726 E Faral (1929), appendix III, s 297.

1727 C G U Scheffer (1978), s 90.

1728 KB Fl 4 a, Kungl biblioteket, Stockholm.

1729 Efter 1723 med namnet Fredrikshamn (O Nikula fig s 116, s 145).

1730 KB Fl 4 a, 46, Kungl biblioteket, Stockholm.

Tataren så grym och förfärligh är"[1731] där han bl a skriver: "Die Türken sind lange nicht so schlimm".[1732]

Viceamiral Just Juel (1664-1715), som var danskt sändebud till Ryssland 1709-1711, skriver i sina dagboksanteckningar i Narva den 7 september 1709 om vad som hände Narva och narvaborna efter att tsar Peters styrkor under den österrikiske fältherren Georg Benedict Ogilvy (1644-1710) den 20 augusti 1704 erövrat staden av svenskarna:

> Meenigheden bestoed af et ringe tall, omtrent 200 personer, meest gemeene haandvercksfolck; thi resten var ført bort, fordeelt her og der udj Rysland, som i Wolgada, Astrachan, Cazan, Pleschow, ...[1733]

Den svenske kommendanten i Narva, tillika överkommendant på alla fästningar i Ingermanland och Kexholms län, generalmajor Henning Rudolf Horn (1651 (1647?) - 1730)[1734] blev av tsar Peter egenhändigt slagen "bruun og blaae i ansigtet"[1735]. Horn måste också åse "huru hans frus lik [Helena Horn[1736] hade dött under belägringen] blev upptaget ur kopparkistan och avklätt svepningen samt bortfört på en kärra och kastat i strömmen"[1737].

Den 3 juli 1710 skriver viceamiralen om vad som hände Viborgs befolkning, sedan staden tagit av ryssarna:

> De Ryssiske Officerer og Soldater borttoge alle qvinder og børn, som de fandt paa gaden, og saae Jeg under vejs iblant andre en Ryssisk Major, som hafde saaledis taget 9 qvindfolck. Tsaren fick og sin deel til foraering af dem. Endeel brugte sine fanger til tieniste i huusene, endeel sendte dem ind i Rysland til deris huusze og ejendomme, endeel holdte deris, saa mand ved min tilbagekomst til Petersburg over alt og meest hos Cosakerne kunde faae saa mange qvindfolck og børn at kiøbe, som mand vilde, og det for en ringe priis.[1738]

Markis Astolphe de Custine målar upp bilden av tsat Peter den Store som en blodtörstig bödel:

> While thus teaching them common civility, he was himself exercising the vilest of all professions - that of the headsman. He has been seen in a single evening to strike off twenty heads with his own hand, and has been heard to boast of his address. Such was the education, and such the example, given to the Russians by this worthy heir
>
> of the Ivans, - this prince whom they have made their God, and whom they view as the eternal model of a Russian sovereign![1739]

de Custine sammanfattar sina intryck av Ryssland:

1731 P Petrejus (1615), första boken s 111; dens (1620), s 136. - Jmf Matti Klinge: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä" (M Klinge (1981), s 254f).

1732 A Brückner (1879), s 206, 208; dens (1896), s 97.

1733 J Juel (1893), s 57f.

1734 G Elgenstierna III (1927), s 683.

1735 J Juel (1893), s 62; A Brückner (1896), s 96f.

1736 Helena Horn af Rantzien (1668-1704), född Sperling (G Elgenstierna III (1927), s 683).

1737 G L Grove (1893), not 2 s 60; G Elgenstierna III (1927), s 683.

1738 J Juel (1893), s 258; A Brückner (1896), s 96f.

1739 A de Custine ((1839) 1989), s 439f.

> Russian civilisation is still so near its source that it resembles barbarism. The Russians are nothing more than a conquering community; their strength does not lie in mind, but in war, that is in strategem and ferocity.[1740]

RYSKT TYRANNI

Före tredelningen av världen i Europa, Asien och Afrika operade grekerna med tudelningen Europa - Asien.[1741] Pseudo-Hippokrates gav denna dualism en statshistoriskt grundad förklaring: Asiens statsskick var tyranniet, medan Europas var självförvaltningen.[1742]

Kören i Aischylos' *Perserna* beskriver situationen efter perserkonungens nederlag:

> Strof III
>
> Folket i Asiens länder
> lyda ej mer våra lagar,
> bringa ej mer som fordom
> ödmjukt sin tvungna tribut.
> Falla ej längre i stoftet:
> störtat är Persiens välde,
> krossad är konungens makt.
>
> Motstrof III
>
> Vakta ej mera sin tunga.
> Löses det kuvade oket,
> reser sig folket i frihet,
> tala ock tungorna fritt.[1743]

Även perserkonungens befälhavare kallas i *Perserna* för "slavar".[1744]

> Die "Perser" sind ein Drama der prinzipiellen und eben deshalb beständigen, unü berbrückbaren Konfrontation zwischen hellenischer Polis und persischem Despotismus.[1745]

R Koebner har analyserat romarnas syn på användningen av begreppet 'despoti':

> Authors of Imperial Rome could not feel inhibitions of this kind. To them the submissiveness of oriental peoples was again an established fact of historical experience. They might on occasion refer to it. When uttered by the Augustans such remarks presupposed the complacent assumption that conditions at home could not be compared with barbarian servility.[1746]

1740 A de Custine ((1839) 1989), s 616.

1741 W Mohr (1941), passim.

1742 W Mohr (1941), s 256.

1743 Aischylos, *Perserna* v 584- 594 (s 65).

1744 Gow (1928), s 134; H D Broadhead (1960), s 93 kommentar 242.

1745 I Hahn (1981), s 186.

1746 R Koebner (1951), s 278; L Tengström (1986), not 112 s 528.

Om det medeltida synsättet på termandvändningen har Koebner mycket relevanta upplysningar:

> When the discussion of Aristotle's tenets had become the recognized basis of philosophical teaching, the canon of his writings accessible in Latin was about 1260 completed by William of Moerbeke's translation of the *Politics*. .... The notion of the despotic referred neither to one of the "normal" forms of government nor one of their typical deteriorations. The medieval scholar was not very strongly encouraged by his classical master to apply *despoticus* and cognate expressions to home issues.[1747]
>
> .....
>
> William of Occam when fighting in the same cause took occasion to improve upon Aristotle and to distinguish *principatus despoticus* with equal exactness from both *principatus regalis* and *principatus tyrannicus* ....[1748]
>
> .....
>
> Nicolas Oresme ... enlarges on the decisive remark of l. III, ch. 14 concerning the acquiescence of Asiatic barbarians in despotic rule. Oresme explains: "Princey despotique est princey sur serfs et ilz souffrent pource quilz sont de serville nature ... Et sont a ce acoustumez et des enfance virent leurs peres en telle servitude. Et per auenture not pas memoire que leur pays feust oncques en liberte ....The term defining the system is supposed to be as unfamiliar to French readers as the system itself must be uncongenial to them.[1749]

Koebners intressanta studie visar att begreppen 'despot' och 'despoti' samt besläktade uttryck som 'tyrann' och 'tyranni' för medeltida tankegång var omöjliga att applicera på europeiska furstar och deras styre.[1750]

I den ovannämnda, av Koebner citerade, Vilhelm från Auvergnes [Guilllaume d'Auvergne] (d 1249) översättning av Aristoteles kritik av Platons *Staten* sägs om despotin bl a:

> ob id enim quia magis aptae sunt ad serviendum nationes barbarorum quam Graecorum, et eorum *qui incolunt Asiam* quam eorum qui Europam perferunt *servile iugum* aequo animo[1751]

Det despotiska eller tyranniska styressättet betraktades alltså som typiskt för de barbarfolk, vilka bebor Asien, och till vilka man, som vi ovan sett, räknade ryssarna.

Undersåtarna är heller inte bundna att lyda en *tyrannus*.[1752]

Tyranner indelades i två kategorier: *tyrannus absque titulo*, som man saklöst kunde dräpa"[1753] och *tyrannus quoad exercitum*, "en verkligen laglig regent, som urartat"[1754]. Den senare kategorin av tyrann

> bör det suveräna folket hafva fördrag med hans öfvergrepp och förut förmana och varna honom; om detta inte hjälper blir motstånd nödogt, men detta skall utgå från ämbetsmän eller lagliga korporationer, icke från den enskilda undersåten. Det kan

---

1747 R Koebner (1951), s 278f; L Tengström (1986), not 112 s 528.

1748 R Koebner (1951), s 280f; L Tengström (1986), not 112 s 528.

1749 R Koebner (1951), s 281; L Tengström (1986), not 112 s 528.

1750 L Tengström (1986), not 112 s 528.

1751 R Koebner (1951), s 282 [*min kursivering*].

1752 K Hildebrand (1895), s 39.

1753 K Hildebrand (1895), s 39.

1754 K Hildebrand (1895), s 39.

emellertid hända, att de förra icke göra sin skyldighet och i detta fall - men endast då - äga *privati* på grund af gudomlig inspiration gripa till maktåtgärder[1755]

När protonotarien och författaren till den lybska Rådskrönikan för perioden 1470 till 1482, Johann Wunstorp, skriver om sammansvärjningen mellan Litauen och Ryssland 1481 [krönikören skriver 1482] mot kung Kasimir IV av Polen[1756] får angriparna även epitet "desse schemelozen tyrannen":

... unde heft ghefangen dre der grotsten Russchen heren in Littouwen myt twen scryveren. unde let darna grot volk vorboden uth Bemen unde Polen, umme siik to wrekende aver desse schemelozen tyrannen; ... . de konyngk van Muscow de hest siik des entleggen wolt, men me kende wol syn valsche herte.[1757]

Kung Maximilian kallar i ett brev till kung Fredinand och drottning Isabella av Spanien, den 1 september 1495, storfursten av Moskva:

Es liege im Interesse der ganzen Christenheit, ihm Wiederstand zu leisten, zumal man ohne Hilfe der anderen Christen diesem Tyrannen nicht widerstehen könne.[1758]

Den ovan anförde tyske humanisten Michael Neander skräder inte heller orden:

Etiam alij duriter imperarunt reges Moscouitici, vt ferè solet esse imperium barbaricorum regum cruentem & violentum sed crudelitate, tyrannide, & inaudita in vlla memoria singulari & exquisita immanitate facilè superauit; qui nostra aetate praefuit Moscouiae Iohannes Basilius, non mod`,o antecessores suos, sed etiam caeteros tyrannes omnes, quotquot ab initio hactenus tum veteres cum recentes immanis saeuitiae nomine, clari atq; celebres extitere. Habet autem tristissimae crudelitatis exempla vetus historia, recentia etiam in Turcico, seu Saracenico, quod est in Africa, quae fere a Saracenis hac nostra aetate tota possidentur, in Persico etiam siue Saracenico altero in Asia, & Tartarico longe lateq; diffuso per Asiam vniuersam, & Europae partem quandam. Verum haec immanissima & truculentissima bestia ita excelluit hic inter tyrannos omnes crudelitate & tyrannide quadam singulari in genere humano famigeratos, vt nihil reliquum vlli tyranno fecisse existimetur.[1759]

Och den vittberömde tyske teologen David Chytraeus (1531-1600) skriver i sin tabell över tsarerna i Ryssland om Ivan IV: "Ioannes nostri temporis tyrannus"[1760]. Och i andra delen till sin *Chronicon Saxoniae* beskriver Chytraeus Ivan Groznyis framfart:

Postea tyrannus crudelissimus, non in Liuonos solum bello vicennalià se vexatos, sed in proprios etiam subditos, immanitate inaudita saeuiens, tandem infelix, vniuersam Liuoniam & Russiae partem, Narvae & VViburgo interiectam, Sueciae & Poloniae regibus cedere coactus est, vt suo loco commemorabimus.[1761]

1755 K Hildebrand (1895), s 39.

1756 Pol: *Kazimierz IV Jagiellonczyk* (1427-1492; storfurste av Litauen 1440-1492; kung av Polen: 1447-1492).

1757 *Die Chroniken der deutsche Städte* 31 (1911); Lübeck 5; s 245f.

1758 *Deutsche Reichtagsakten unter Maximilian* I: 5: I: 2 (1981), nr 1202 s 941. *Se även* kapitlet "Den 'kristna världen' versus ryssarna".

1759 M Neander (1597), s 221f.

1760 D Chytraeus I (1590), s 286.

1761 D Chytraeus II (1598), s 243.

Beträffande närmare detaljer om "vitam huius tyranni" hänvisar Chytraeus till Paul Oderborn, vars verk "in multorum manibus versantur".[1762]

Chytraeus berättar också om Ivans hänvändelse till kejsar Karl V år 1548 för att få till stånd en gemensam front "aduersus Turcas".[1763] Karl V:s svar beskriver Chytraeus på följande sätt:

> Caesarem doceret, nulla ratione Moscum hostem orbis Christiani, fucate omnia agentem & perfidum, ab Imperio, contra Imperij subditos fideles, quorum oppresionem & exitium omnibus viribus moliatur, instruendum & armandum esse: totum illud Moschi consilium irritum, & conducti ab eo homines dilapsi sunt.[1764]

Även Petrus Petrejus betecknar denne storfurst Ivan Vasilievitj som "Tyrann":

> I så måtto haffuer thenna Vasili medh stoor sorgh och bekymmer welat förwidga och förmera sit Landh/ och sigh sielff sampt Land och Folck then aldra störste farligheet/ sorgh och iemmer vpåfört/ så at then ena slemma Tyrannen haffuer så medh then andra omsprungit/ at Muskowiten hade när warit skild ifrån all sin Majestet och herligheit.....
>
> .....
>
> Han haffuer och brukat stoort Tyrannij både emot sina Fiender när han haffuer them öffuerwunnit/ så wäl som emot sina ägna bröder/ slecht och undersåter/ ....[1765].
>
> .....
>
> Så öffuergick han och alla Konungar och Potentater/ som både för och effter honom haffua warit vthi alla laster och odygder/ och Tyrannij/ så wäl emot sina ägna vndersåter som emot fremmande. Ty han war een förfärligh och gruffueligh Blodh hund/ röffuande och skinnande ifrån sina vndersåter vthan all orsaak/ alt hwad the hadhe/ och med theras ägodelar vpfylte sina taska/ ja/ han war een stoor girickbuk/ Ogudhachtig/ okysk/ uthi Seder och åthgåffuer narrisk och plumpachtig/ högfärdig ähregirigh/ orättrådigh/ en Quinnoskemmere/ letfärdig/ hörde gerna sqwaller och baaktaal/ hölt mykit aff örnetalare och trappedragare/ giorde stoort upror och oenighet i Landet: .... Ty han intogh mest theras Slott och Städer/ och bedreff vpå them et ohörligit tyrannij/ ther om alla Historier äre fulle/ [1766]

Finns det någon last som Petrejus kan ha glömt?

Pertrus Petrejus har följande förklaring till *opritjnik*ans, Ivan Groznyis 6000 man starka svartklädda dödsskvadrons, tillkomst:

> För än Patriarchen medh sina Metropoliter/ Biskopar oc Munckar på sidhstonne fördristade/ gingo till honom medh the förnömsta Knäsar och Bajorer/ rådde förmanandes honom/ at han medh sådant tyrannij wille affstå/ och icke således låta dråpa och aff dagha tagha sina trogna män/ vthan något skuld och brot/ som alt gott förskylt och förtiänt hadhe/ hwar vthaff han tå en lijten tijdh til ett mildare regemente bewektes/ på thz at icke något buller eller vpror skulle emot honom vpwäckias/ doch tänkte han lijkwäl vppå huru han wille them een gång betala för theras omaak/ och vthwalde sigh strax några tusend knechter til sitt lijff Gwardij/ som på honom altijdh skulle wachta/ och om honom hålla wacht/ som wore lijka sinnade til grymheet och tyrannij som han/ så at han aldrig kunde någhot så

1762 D Chytraeus II (1598), s 243.

1763 D Chytraeus II (1598), s 407.

1764 D Chytraeus II (1598), s 408.

1765 P Petrejus (1615), Andra boken, s 31.

1766 P Petrejus (1615), Andra boken, s 39.

olijdeligit befala/ at the jw thet giorde och efftrkommo/ ty tå hadhe lika funnit lijka/ *qualis Rex, talis grex, qualis servus, talis dominus.*[1767]

Petrejus låter alltså sin dom inte bara drabba den blodbesudlade tyrannen, storfursten, utan även folket: Sådan herre, sådan hund.

Så hunsade är de av sin tyrann att de i fält inte vågar företa sig något som inte finns i deras instruktion:

Offta händer thet och/ at the hafwa lägenheet at kunna slå sina fiender. Men om thet icke står förmält uthi theras Instruction/ at the på thet sättet skulle slå sina Fiender/ så låta the thet bliffua/ och töffua til thes the sådan lägenhet bekomma/ som theras Instruction förmäler/ at the medh Fienderna drabba skulle/ och achta tå intet hwarken the winna eller tappa/ medhan the hafua effterkommit Storfurstens Befalning och theras Instruction.[1768]

Sigismund von Herberstein skriver att

He uses his authority as much over ecclesistics as laymen, and holds unlimited control over the lives and property, of all his subjects: not one of his counsellors has sufficient authority to dare to oppose him, on any subject[1769]

in the sway which he holds over his people, (Vassilij III) surpasses all the monarchs of the whole world[1770]

... inshort he believes he is the executor of the divine will[1771]

von Herberstein är osäker på orsak och verkan:

It is a matter of doubt whether the brutality of the people has made the prince a tyrant, or whether the people themselves have become brutal and cruel through the tyranny of their prince.[1772]

En "storfurstlig hovleverantör" hade ingen avundsvärd ställning i Ryssland, enligt von Herberstein:

Moreover, if the prince should wish to buy anything, the merchant is not allowed to show his goods, nor propose a price for them, to any one; and hence it sometimes happens that merchants are detained a considerable time.[1773]

Paolo Giovio [Paulus Jovius] (1483-1552) skriver i *Historia sui temporis* (1550-1552) om om den ryska tsarens envälde:

But this is to their singular commendation, that they are so obedient to theyr prince in all thynges, that beyng sommoned by hym by neuer so meane an heralde, they obey incontinent as if it were to God, thynking nothing more glorious then to die in ye quarel of theyr prince.[1774]

I Ivan Groznyjs första brev till furst Kurbskij framhåller han att tsardömet är gudomligt, ty autokratien "begynte enligt Guds vilja med den store furst

---

1767 P Petrejus (1615), Andra boken, s 55.

1768 P Petrejus (1615), Fierde boken, s 15.

1769 S von Herberstein I, s 32.

1770 S von Herberstein I, s 30-32.

1771 S von Herberstein I, s 32.

1772 S von Herberstein I, 32.

1773 S von Herberstein I (1851), s 111.

1774 P Jovius (1852), s 244.

Vladimir, som upplyste hela ryska jorden genom det helga dopet".[1775] Storfursten fortsätter längre fram:

> Kallas det månne i dina ögon ett spetälskt samvete, om man håller sitt rike med starka händer, i stället för att prisgiva det åt undersåtars godtycke? Vi tsarer kunna efter behag belöna eller bestraffa våra slavar, och hittills hava vi, ryska härskare, ej behövt avlägga räkenskap inför andra. Ljuset och sanningen för folket ligger i att känna Gud och den av honom givna gosudaren, och blott genom enväldet kan inbördes split utrotas.[1776]

Även markis de Custine beskriver Ivan Groznyi som: "the tyrant *par excellence*"[1777]:

> I may add that there have been elsewhere absolute, unjust, arbitrary, and capricious sovereigns, and yet, that the reign of none of these mosters has resembled that of Ivan IV. The same seed springing under different climates and in different soils, produces plants of two masterpieces of despotism similar to the Kremlin, nor two nations as superstitiuosly patient as was the Muscovite nation under the montrous reign of its greatest tyrant.[1778]

Enligt de Custine är storfurst Ivan Groznyi även:

> .... the soul of the Kremlin: not that he built that fortress, nut he was born there, he died there and his spirit still haunts the spot[1779]

Nancy Shields Kollmann:

> Muscovy [under the reign of Ivan IV] was an autocratic polity: no social groups and no political institutions shared sovereignty with the Muscovite ruler.
>
> The Muscovite autocracy was a political system unlike those that redily come to mind for comparison. ... In Muscovy through the sixteenth century, power was the private possession of the sovereign: ....[1780].

Ivan kandiderade i de polska kungavalen 1573[1781], men fick inte en enda röst.[1782]

Vid Hansedagarna i Lübeck 1572 framlägger delegaterna från Tallinn den 7 juli ett memorandum om handeln med Ryssland där det bl a sägs:

> Und als aber *das barbarisch, grob und tirannisch Reussisch regiment* der cuntorn freiheit in den landen nicht leiden noch ertragen kan, wie solches zum teil die alten wissen und die historien bezeugen, ...[1783].

Den 15 februari 1573 år anhöll de styrande i Tallinn om hjälp mot den anstormande moskoviten då de fått sina landförbindelser avskurna av ryssen:

> De fruktade att komma under zarens tyranniska ok och blifva utsattte för hans

---

1775 A Jensen (1908), s 115.

1776 A Jensen (1908), s 115.

1777 A de Custine ((1843) 1989), s 412.

1778 A de Custine ((1843) 1989), s 413.

1779 A de Custine ((1843) 1989), s 412.

1780 N S Kollmann (1987), s 1.

1781 P Piasecius (1645), 70.

1782 F Ödberg (1896), s 113.

1783 *Kölner Inventar* II (1572-1591), s 361 [*min kursivering*].

okristliga tyranni. Alla angränsande land och riken vid Östersjön, ja hela kristenheten borde skynda de betryckte i Estland till hjelp emot denne kristenhetens afsagde fiende.[1784]

Konung Johan utfärdade den 2 januari 1573 ett öppet brev "till ryske knäser och bojarer":

Vi ha hört att några furstar och bojarer, som äro ståthållare i Ryssland och Lifland å zar Ivans slott vilja för hans tyranniska grufliga mord, övervåld och orätt, som han gjort så många tusen af sina undersåtar, gifva sig under oss och andra kristna konungar.[1785] En månad efter den ryske bojarens Afanasij Vasilievitch Sjemjakins avhopp till Sverige[1786], den 23 juli 1573, skriver konung Johan ett brev till kneser, vojevoder, ståthållare, ämbetsmän, ärkebiskop, biskopar, igumener, munkar, adelsmän, bojarsöner, streltser, köpstadsmän, all menig allmoge":

... att I mågen så ställa, att det måtte blifva oss möjligt att i våra händer bekomma dessa städer, som äro Nöteborg och Kexholm med hela ryska Karelen, likaledes Koporie, Jamgorod och hela Ingermanland, med alla städer, som äro i Ingerlmanland, likaledes Ivangorod och Narva med allt som lyder under storfursten i Lifland[1787].

Vi hafve erfarit, att I lefven i stor smälek och träldom under eder herre, den moskovitiske storfursten. Och dock kallar sig eder storfurste en kristelig herre, men handlar likväl okristeligen emot eder alla och pinar eder alla jämte edra hustrur och små barn med okristeliga pinor. Och vi, såsom en kristelig herre, förnimma, att edert kristna blod onytteligen utgjutes, och det gör oss hjerteligen ondt.[1788]

Johan III undrar:

.... hvarför skolen I tåla sådan grymhet, okristeligt tyranni och ömkeligt mord, och begifven eder icke till oss, en kristelig herre, ifrån sådan stor grymhet?[1789]

Konung Johan demonstrerar här Koebners ovan citerade mening att 'tyrann' och 'tyranni' enligt europeiskt tankemönster var omöjliga att applicera

---

1784 F Ödberg (1896), s 115. - *Se även* kapitlet om "Den "kristna världen" versus ryssarna".

1785 F Ödberg (1896), s 116

1786 Om denne överlöpare och hans anor se F Ödberg (1896), s 111-139. - Redan under Ivan III:s tid hade ett system med politiska *poruka* tillkommit i Ryssland. Det innebar att någon förband sig att aldrig lämna landet och gå i utländsk tjänst, samt att fungera som angivare om han hörde om några stämplingar mot storfursten (H W Dewey (1987), s 118). Därtill tvangs andra personer, skriftligen eller muntligen, gå i borgen för den som undertecknade försäkran (H W Dewey (1987), s 119). Under Vasilij III formaliserades och "förfinades" detta diaboliska system med *poruka* ytterligare (H W Dewey (1987), s 118) för att under Ivan Groznyis tid nå en oöverträffad komplexitet. *Poruka*n bestod av en handling med fyra ingredienser: 1) en huvudman som ställde sig i trohetsskuld till; 2) en pantinnehavare; 3) borgensmän som gick i borgen för huvudmannen och blev betalningsskyldiga ifall huvudmannen ansågs ha brutit mot *poruka*n; 4) statuerade straff ifall huvudmannen bröt sitt löfte (H W Dewey (1987), s 129). *Poruka*n bekräftades genom ed och korsskyssning (H W Dewey (1987), s 129). Om någon av borgensmännen föll ifrån (i praktiken dog) eller blev betalningsoförmögen stod de övriga kollektivt ansvariga för hela beloppet (H W Dewey (1987), s 129). I fallet med furst I F Mstislavskij nå sin nu kända kulmen. För furst Mstislavskij fick 288 [!] personer gå i borgen för en sammanlagd summa av 20 000 rubel (H W Dewey (1987), s 129f). Efter Ivan Groznyi föll systemet med *poruka* ur bruk (H W Dewey (1987), s 132f).

1787 *Historisk Tidskrift* 3 (1883), s 461; F Ödberg (1896), s 121.

1788 *Historisk Tidskrift* 3 (1883), s 461; F Ödberg (1896), s 121.

1789 *Historisk Tidskrift* 3 (1883), s 462; F Ödberg (1896), s 122.

på europeiska furstar och deras styre[1790], medan det ansågs arttypiskt för ett österländskt maktutövande. Han ställer den "träldom under" .... "den moskovitiske storfursten", som ... kallar sig ... "en kristelig herre, men handlar likväl okristeligen" ... "med okristeliga pinor" mot honom själv "en kristelig herre", som "det gör ... hjerteligen ondt att åse att kristna mäninskor lider och att deras "kristna blod onytteligen utgjutes".

I ett av "skällebreven" från den 18 april 1573 kallar Johan III Ivan inte bara för tyrann:

> ... therföre må thu sielff bliffue een stratnich och ährelöös trääl och *een ochristen* huffuedliugere och *tyrann*, som och i sanning äst, effter tu achter huarken ord, ähre, zegell, breff eller sanningh, som nogh bewijsligit är.[1791]

När kriget i Livland svängde till svensk och polsk fördel framförde bl a Ciceroöversättaren Andrzej Patrycy Nidecki (1522-1587) sina gratulationer till Stefan Bathory i tre eleganta tal. Västerlandet har av den polske konungen räddats från moskoviten, denna korsning mellan människa och vilt djur.[1792]

Vid denna tid utkom även "Erschreckliche/ greuliche und unerhorte Tyranney Iwan Wasilowitz/ jtzo regierenden Grossfürsten in der Moscow/ so er vorruckter Jar an seinen Blutsuerwanten Freunden/ Underfürsten/ Baioren vnd Recht erbermlich geübet. Den jenigen/ welche seines theils/ vnd sich böser meinung an jhnen zubegeben willens/ zur warnung in druck verfertiget", som sammanställts av en viss Georg von Hoff.[1793]

På titelbladet (fig 59) ser vi Tyrannen själv till häst med ett spjut i sin vänstra hand. På sjutet bär han ett avhugget människohuvud spetsats. På huvudet bär han en turbanliknande huvudbonad, "Muschovite[n] ... turcken icke olijk", och en stor sabel vid sin sida. Mellan hästens ben syns en barnkropp som spetsats på ett avhugget träds enda gren. I bakgrunden ser vi både en galge och en bödel i full färd med en halshuggning.

I Georgien finns en bildtradition där Sankt Georg nedkämpar en tyrann med bevarade framställningar från 1500-talet.[1794]

Ericus Falck Gothus publicerade i Wien 1582 en skrift med titeln *Panegyricus de victoria expectatissima serenissimi ac potentissimi Regis Sueciae contra Moschum, in quo etiam causae suscepti belli, alia',q; e`,o spectantia celebrantur*, vilken han tillägnade "serenissimo atqve potentissimo Principi ac Domino, D. Ioanni eivs nominis III, Suecorum, Gothorum, Vandalorumque &c Regi, *Magno Duci* Finlandiae, Careliae, & Ingerorum in Moschouia, Ehstentiumque in Liflandia, Duci, &c". Skriften är en jämförelse mellan *rex justus*, Johan III och *rex iniquus* vel *tyrannus*, Ivan den Förskräcklige, och den vänder sig till det bildade Europa.[1795]

1790 L Tengström (1986), not 112 s 528.

1791 [*Min kursivering*] Med denna formulering visar kung Johan också han att tyranniet inte betraktades som en kristet styresskick, och att alltså en *kristen* furste inte kunde vara en tyrann (H Hjärne (1880), s 552).

1792 A Kappeler (1972), s 68.

1793 A Kappeler (1972), s 73f.

1794 G Didi Huberman (1994), fig s 40, fig s 82.

1795 S Arnoldsson (1946), s 53, 54.

Den 17 september 1582 daterar Johan III ett uppmaningsbrev till besättningen på Nöteborg att uppge fästningen till svenskarna. Än en gång har den avhoppade ryske bojaren Afanasij Vasilievitch Sjemjakin varit den svenske konungen behjälplig vid avfattandet av brevet. Kungen skriver bl a:

> Såsom wij tilförenne hafwe schriffwidt Edher till och nogsamptt warnedt Eder att j sielfwe skulle besinne Edhert förderff och öfwergifwe then Tyrannen Storfursten i Rydzlandh, och i tiidh ödhmiuke Eder vnder Oss och Swerigis Crono, Så wele wij benådhe Edher alle.[1796]

Johan målar åter upp den bloddrypande bilden "then Tyrannen Eder Storfurste" som på ett österländskt sätt handlar geonm "thet store Tyrannij", som tar sig uttryck i "högferdh, okristelige och skammelige gerninger" och 'tyranni' för europeiskt tankemönster var omöjliga att applicera på europeiska furstar och deras styre[1797], utan det ansågs arttypiskt för ett österländskt maktutövande:

> Så wele wij ähnnw hafwe Eder alle som äre på Nötheborghh förmandt och rådt, att j ihugkomme thet store Tyrannij, högferdh, okristelige och skammelige gerninger som Edher Storfurste hafwer nw i monghe åhr brwkedt och bedriffwidt, såsom han och icke hafwer skonedth sijn eghen Sonn, vthan sielff med sin eghen håndh stungedt honum till dödhz. Och warne Eder här med, att så framptt j wele vndwiike Edhert ytterste förderff, Dhå schole j ödmiuke Eder vnder Oss och wårtt Regemente, och öfwer andtwarde ifrå Eder Nötheborgz Slott och Befästningh vdhi wåre händer, öfwergifwendes then Tyrannen Eder Storfurste vdhi Rydzlandh, och bekenne Oss för Edher rätte herre Konungh och öfwerheet, ...[1798]

Om de ryska befälhavarna däremot går över på svensk sida och överlämnar fästningarna i "wår Kriigzöfwerste[s], dhen Edle wälborne her Pontus de la Gardie[s hand]" skall de bli rikligt belönade:

> Männ the andre af Edher som wele giffwe sigh til Oss, och blifwe vthi wår tienst, eller vnder wårtt beskerm, och bekänne Oss för theris herre och Konungh, Dhem wele wij benådhe, hwar effther theris Ståndh och Embether, medh större förläninger och vnderholdh ähn som the hoos theris förre herre och Storfurste hafft hafwe.[1799]

Den 29 mars, 15 och 31 juli 1582 lyfte en annan rysk överlöpare, furst "Jöran" Petrowitsch Andomskoi 110 daler i kontanter ur räntekammaren.[1800] Den 21 november 1582 skänkte Johan III denne furst Andomskoi "som flytt från storfursten, den tyrannen" ett antal gods och gårdar i Padis klosterlän i Estland samt ett stenhus i fyra våningar.[1801] Furst "Jöran" dog kort därpå samma år.[1802] Efter furst Andomskois frånfälle skänkte kung Johan de gods och gårdar han donerat till furst "Jöran" till dennes syster, som var gift med en annan överlöpare, bojaren Josef Semenskoi. Den sistnämnde bojaren hade tillsammans med en annan bojar, Afanasius Saburof, haft befäl över det starkt befästa

---

1796 *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 36 (1855), s 295.

1797 L Tengström (1986), not 112 s 528.

1798 *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 36 (1855), s 296f.

1799 *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 36 (1855), s 298.

1800 F Ödberg (1896), s 134.

1801 F Ödberg (1896), s 134. - Detta stenhus gränsade till Klas Åkesson Totts (F Ödberg (1896), s 134).

1802 F Ödberg (1896), s 134.

Kexholm, som Pontus de la Gardie lyckades inta den 5 november 1580. Den omständigheten att de båda nämnda bojarerna "efter Kexholms intagande, ingingo i k. Johans tjenst och af honom rikt belönades"[1803] och ännu fem år senare stod Högt i nåd"[1804] ger vid handen att erövringen inte enbart var en militär bedrift, utan att bojarerna Semenskoi och Saburof även skulle ha lyssnat till Johan III:s lockrop.

Någon tsartitel begåvar kung Johan inte heller Ivan Groznyi med, utan för den svenske konungen, såväl som för de allra flesta, var och förblev Ivan "Storfurste vdhi Rydzlandh" eller "den moskovitiske storfursten".

Petrus Petrejus demonstrerar även han tydligt att tyranniet inte uppfattades som ett kristet "styresskick" och således inte heller möjligt för kristna furstar. Han beskriver i företalet till *Regnum Muschovitici Sciographia*:

> huru the [många fremmande Land och Konungarijker] uthi Werlden äre belägne/ små och stora/ fattige heller Rijka/ förmögne eller oförmöggne/ Christne heller Hedniske/ hwadh för Regenter och Konungar the haft hafua: anten the hafua wäl och Christeligen/ illa heller Tyranniskeligen regerat ....[1805].

Han skriver också om grundande av Basilgorodt:

> Nedhan för Nisen Nogården 28. mijl widh pass/ ther som floden Sura skilier Rydzland ifrån the Casaniske Tattare/ haffuer *Tyrannens fadher* bygdt en Stadh uthi Wolga/ .....[1806]

och om Tula:

> Thenna Stadh och Slott haffuer och tillförenne hafft sin ägen Furste och Regent/ in til Tyrannens Ivan Wasiliwitz tijdh/ ....[1807].

Han citerar en tysk visa om "omenniskelige Blodhhunden"s, Ivan Groznyis grymhet, som handlar om några kvinnor som från bålet förutskickar Ivans öde vid yttersta domen:

> Ein Jungfrau und zwo Frawen from
> Ohn ursach der Tyran hinnam/
> Sampt andern Mennern und gesellen,
> Die lies er dar zur Marter stellen/
> Ein grosses Feur er machen hies.
> Dran sie fast alle braten lies .
> Doch als zum Feur die Jungfrau kam/
> Vnd den Tyrannen da vernam.
> In seinem höchsten Zorn und Grim/
> Sprach sie zu ihm mit freier stim.
> Da stehest vnd schawest du Tyran/
> Mit grosser lust mein marter an.
> Gedenck nur vnd vergisz es nicht/
> Wenn Gottes Son kömpt zum Gericht.
> Vnd wird dir auch ein Vrtheil fellen/
> Vnd dich zur pein vnd Marter stellen.

1803 F Ödberg (1896), s 132.

1804 F Ödberg (1896), s 133, 138.

1805 P Petrejus (1615), företalet, opag [s 2].

1806 P Petrejus (1615), Första boken, s 34 [*min kursivering*].

1807 P Petrejus (1615), Första boken, s 38.

Wie ich sampt diesen Gottes Kindern/
Die auch ins henckers Henden finden.
An deiner pein vnd Ewigen leid/
Anschawen meine lust vnd freud.
Dar mit sie auch geduldiglich/
Zur Matter hat ergeben sich.
Vnd jhr Seel zum Ewigen leben.
In warem Glauben auffgegeben.[1808]

För Petrejus är detta ett rent gammaltestamentligt martyrium:

Thesse Fruer och Jungfrur måge wäl medh godh skäl vthi all sanningh liknas medh the Helige Martyriske Jungfrur/ Blandina och Dorothea och then qwinnan vthi Machalei böker/ som tröstade sine siu Söner när the wore plågade och dödade aff then Tyrannen Antiocho[1809].

Horace W Dewey menar att de inte endast var de som Ivan Groznyi tyckte att förbrutit sig mot honom som miste livet, utan i vissa fall även hustru, söner och döttrar, tjänare, vänner, anhängare och t o m boskap.[1810]

När det danska riksrådet Jacob Ulfeldt, på sin återresa från Ryssland 1578 hamnar på grund med det fartyg som för hans ambassad den sista sträckan mot hemlandet tackar han Gud:

Under vejs, sim vi sejlede med fulde Seil og sterck Vind, støtte vi u-formodentlig paa en Klippe, hvor offver vi maatte stryge Seil, oc ofver en Timis tid med største fare bleff staaendis paa grund; men GVD, som haffde udreffvet os fra saa mange farer paa denne Reyse, hand reddet os oc fra denne, saa at vi efter lang møjsommelighed oc arbeyd slap u-skad i Hafn, oc ankom den 11. Novembr. til Arnsborg, hvor vi aff de Kongl. Betiente der, blefve meget vel antagne, hvilcke icke alleene tackede Gud hiertelig, som hafde freslt os fra den grumme Pharaonis, jeg meener Moscovitens Tyranni, oc omsider ført os til vor laenge forø nsket oc forlengte Faederneland, men oc aerbød sig os til all velvillig oc behagelig tieniste, oc gierne hørte vor Reysis lyckelige forretning; nemlig det Forbund, som var oprettet mellem vor Konge oc Czaren, at icke vor Kongis Underdaner ved Rydske Graentzer, som nu i nogle hundrede Aar, haffde os at tacke for saa Christen oc mildØ ffrighed, skulle laere med de arme Lifflaender at tage imod de Barbariske Ryssers u-menniskelige haardhed.[1811]

1808 P Petrejus (1615), Andra boken, s 52.

1809 P Petrejus (1615), Andra boken, s 53. - Peder Månssons (c 1465 - 1534) verk *Stridz-Lagh*, (c 1522) statuerar hårda straff för den som i krig förgriper sig på kvinnor. Under rubriken "Qwinnors friheth" skriver doktor Peder i Rom:

"... Stadgom wj oc førbywdo*m* ai jnge*n* skal dirffwas waaltaka aeller kre*n*kia jomfrwr andelika aeller ve*r*dzlika qwi*n*nor, hwilke*n* ther moth brythe*e*r haffwj førwe*r*kat halsen, ..." (Peder Månsson (1845), s 22).

1810 H W Dewey (1987), s 128. - *Se även* F Ödberg (1896), s 112; N S Kollmann (1987), s 1.

1811 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 153f. Peder Hansøn Reses översättning av: "Cum autem inter navigandum fere naufragium passi fuissemus, paucis istius rei causam perstringam: Cum cursum nostrum Monumà Pernovia 14. miliaria distans teneremus ventis vehementioribus commotis velisq; omnibus in altrum directis in rupem violento motu navis impegit: quo factum est, ut velis laxatis depositisq; per unius horae spacium in illa magno cum nostro periculo haereremus, sed Deo protegente, q de multis magnisq; periculis nos ante saepius liberarat, post logas molestias tunc quoq; in portum salvos reduxit: unde Arnsburgum venimus ipsis Nonis Novemb. Ubi praefectis insulaeq; proceribus honorifice excepti sumus, qui non solum gratias Deo omnipotenti egerunt maximas, quod nosà manibus Pharaonis ipsissimi hoc est, Muscovitae crudelissimi Germanorum hosatis

Petrus Petrejus ger även en livfull, för att inte säga "blodfylld", beskrivning av Ivan Groznyis hantering av den danske hertigen Magnus (1540-1583), vilken han efter Elias Eisenbergs framställan 1571 förmält med den ryska prinsessan Maria, dotter till furst Vladimir Andrejevitj. Ivan utnämnde den danske hertigen 1571 till "konung av Livland". Här kan vi låta Petrus Petrejus ta vid:

> Och på thet at sådant som then nyie Konungen vthloffuades skulle snart blifua fulbordat/ afferdade han honom medh een ganska stoor Krigzmacht til Lifland at intaga och belägra Räfle/ thet han och giorde/ och fick vthi förstonne några befestningar in vthi Landet/ och effter hans onda vpsååt/ icke een sådan framgång hade/ som Storfursten wille och hertigen hade vthloffuat/ och hans Folck wardt mykit slaget af the Swenske och the Poler/ wardt han til wrede och bitterhet emot honom så vptendh/ at han läth slå hertigen med Knyplar/ och hans hoffolk vthi stycken hugga/ och så frampt at hertigen wille niuta Liffuet/ så haffuer Hertigen most krypa på sin baara Knä några tusend Stegh til Storfurstens Paulun och medh gråtande tårar/ nåder tiggia. Hwilket när Storfursten sågh/ sade han til honom: Du älende aasz Tu haffuer digh inbillat at bljffua een Herre och Konung öffuer Lifland/ och begynnar vpå at bruka förrederij och stemplingar emot migh/ och tenker intet til hwadh gott som iagh haffuer tigh bewist/ ....[1812].

Rikshistorikern Johan Widekindis [Widichsson] variant är följande:

> Ivan Wasiliwitz Stoor-Försten i Muschou som aff Alexandro Monomacho hade sin ät och rättigheet till Stoor-Förstendömet/ och war then Andra som lät sigh kalla Stoor-Förste/ men then Första igen som the åtskilde och stridige folck slagen i Ryszland/ trachte under thetta mächtige Herredömet; han blifwer gemeenlig för sin Hårdheet emoot sine egne/ och för then obarmhertigheet som han ofwade på Lijfländarna/ kallat een Tyran.[1813]

Det kurländska hovrådet Laurentius Müller skriver om denna förmälning:

> Men strax ther effter begaff han [hertig Magnus] sigh til Storförsten vthi Muskow/ hwilken gaff honom sin brodhers Doter til en Gemåhl/ thens Fadher/ Modher/ Broder/ Syster/ och heele Linie Storförsten hadhe tilförenne låtit aff dagha tagha och uthroota/ therföre at han them samptlighen hölt falskelighen misztänkte/ lijka såsom the hadhe trachtat effter Regimentet[1814]

och längre fram:

> Thenne Tyrannen [Storförsten vthi Muskow] hadhe för någhra få år sedhan låtit tagha sin kötzlighe broder/ sin Hustru/ Barn och heela *Familie* aff dagha/ therföre han hadhe kastat vppå them en misztanka/ at the skulle trachta effter Regimentet/ och förskonte allenast en vng Fröken allenast för then orsak skuld/ at för honom berettades thet hon war honom lijk. Henne gaff han mächta vng Hertigh *Magno* til Gemahl.[1815]

---

incolumes vindicasset, terraeq; diu ac multum optatae restuisset, verumetiam sese ad omnem nobis benevolentiam praestandam benevolos ostenderunt, gratis aurib. accipientesd foedus inter Regem ac Muscovitam ictum, ne barbaros Ruthenorum mores discere, ut caeteri Livonienses cogerentur, qui tot jam saeculis Germanis legibus nutriti fuerant" (J Ulfeldt ((1608) 1978), s 154).

1812 P Petrejus (1615), Andra boken, s 44f.

1813 J Widekindi (1671) I:4, s 12.

1814 L Müller ((1585) 1629), s 127. - "Aber balde hernach begab er sich an den Groszfürsten in die Moscam/ derselbe gabe jhme zu einem Gemahl seins Brudern Tochter/ derer Vatern/ Mutter/ Bruder/ Schwester vnd dieselb gantze Linien er der Groszfürst zuuor vmbbringen vnd auszroten hatte lassen: ...." (L Müller (1585), s H iijf).

1815 L Müller ((1585) 1629), s 219. - "Es hatte dieser Tyrann vor kurtzen Jaren seinen leiblichen Bruder/ sein Weib/ Kinder vnd alles vmbbringen lassen/ darumb das er einen verdacht auff jhn geworffen/ als trachtete er jm nach dem Regiment/ allein ein junges Frewlein ist beim Leben erhalten worden/ darumb das man den Groszfürsten berichtet/ das sie jhm

Överfallet på Livland får flera gånger hos Petrejus fungera som illustrationsmaterial för storfurst Ivans tyranni:

> Huru Ochristeligen och omenniskeligen Storfursten haffuer sigh vthi Lifland/ med them som äre honom vthi Henderne kompne handlat/ pina och martera låtit/ kan ingen tunga nogsampt vthtala. Ty intet förskreckligare spöke är uti Werlden födt/ heller någon blodgirigare tyran warit/ som med thenna omenniskeliga Bestia står til at förlika. Ty alt hwad som aff Konung Christiern the omilde/ *Nerone, Caligula, Domitiano, Attila* och andra sådana Menniskio förföliare är Skriffuit/ är emot thetta ett Barna speel. Hans Störste frögde Spechtakel war thet/ när han sågh at oskyldige Menniskior worde dräpne/ nederhugna/ hengde/ pinte/ brende/ drenkte vthi siögar och strömar/ oc med obarmhärtige plågor omgåås/ hwar om alt til at skriffua oc förmäla är omöiegeligit/ ....[1816].

Petrejus gör också ett försök att gradera helvetet och lista ut vad som skiljer Ivan från andra tyranner:

> Man läser om alle andre Tyranner/ när the hafwa törstat effter menniskio blodh/ haffua the sitt Tyrannij brukat emoot sina fiender/ och icke emoot sina egna Undersåter. Men thenna här Storfursten haffuer bådhe giordt/ och haffuer synnerligen lust haft til at bewijsa sitt tyrannij öffuer sina trogna oskyldigha Vndersåter.[1817]

Bland dessa marterade undersåtarna beskriver Petrejus i detalj det pinliga avrättandet av Ivans "öffuerste Cantzler"[1818], och räknar upp en räcka undersåter vilka med livet fick tillfredställa hans blodtörst: hans skattmästare och stallmästare[1819], "några andra förnämlige Herrar af sitt Rådh"[1820], "150 Baiorer"[1821], men vilka försökt "at ryma vndan hans tyrannij in vthi Pålen"[1822]

> the bleffuo alla igen hämptade/ oc strax bundna/ och nedkastade vthi diupa lorthugha skarnpussar/ såsom een kaflebroo hade warit giord/ och lät öffuer them medh sina Hästar så länge rijdha och springa/ at the dödde/ och man intet annat see kunde än lort och skarn. Theras Hustrur/ Barn/ och Tiänare/ lät han allesammans vthan all Nådhe dräpa och ihjälslå/ oanseedt at them intet witterligit war/ hwadh theras Män oc herrar i sinnet hadhe.[1823]

Även Petrejus berättar att tom hans kock fick sätta livet till,[1824] liksom också hans bror:

> Han skonade icke heller sin egen kötzlighe broder/ Knäs Georgi/ som var en from/ ährligh och vprichtigh man/ ....[1825].

---

gleich sehe. Dieselbe hat er gar jung dem Hertzog Magno zum Weibe ggeben." (L Müller (1585), s N ijvf).

1816 P Petrejus (1615), Andra boken, s 46f.

1817 P Petrejus (1615), Andra boken, s 61f.

1818 P Petrejus (1615), Andra boken, s 69.

1819 P Petrejus (1615), Andra boken, s 70.

1820 P Petrejus (1615), Andra boken, s 70.

1821 P Petrejus (1615), Andra boken, s 71.

1822 P Petrejus (1615), Andra boken, s 71.

1823 P Petrejus (1615), Andra boken, s 71f.

1824 P Petrejus (1615), Andra boken, s 70. - Den av Ivan mördade kocken hette Aleksej Moliavin, och händelsen relayeras först av Albert Schlichting (H F Graham (1975), s 262, not 174 s 262f).

1825 P Petrejus (1615), Andra boken, s 72.

Och Alfred Jensen konstaterar i slutraderna till sitt kapitel om *Igorkvädet* i första delen till *Rysk kulturhistoria* att:

> Men längre fram, då Ivan Groznyjs rike stod färdigt, får man aldrig i den ryska litteraturen se exempel på att tsaren beder sina undersåtar om förlåtelse för att ha gjutit ryskt blod. Och då gällde det ändock icke Rysslands sanna bästa och ännu mindre kristendomens.[1826]

Jensen menar också att Ivan "lämnade ... ett varaktigt arv: självhärskardömet, den oskrivna dogmen om den tsariska ofelbarheten."[1827]

Enligt uppgift fruktade Ivan Groznyi att det aristokratiska partiet och ärkebiskop Pimen i Novgorod skulle överlämna staden 1570 till kungen av Polen, eller att dessa försökte förgifta honom. Storfurst Ivan lät föranstalta ett massmord på ett okänt tusental personer.[1828] De utlänningar, som skrev rapporter om massmorden och utplundringen av Novgorod och *Oprichninan* mordiskt, förnuftsvidrigt och onaturligt.[1829]

Den venetianske prästen, monsignor Gerio, var medlem av den delegation som konung Sigismund II August[1830] (1520-1572) av Polen sänt till Moskva 1570 för att underteckna fredstraktaten med Ivan Groznyi och Ryssland. Hans uppfattning om tsarens maktbruk och karaktär präglas av den skräckupplevelse tsaren bjuder på vid sitt intåg i Moskva. Gerio sände till dogen i Venedig en berättelse som bl a innehöll följande beskrivning av storfurstens intåg i Moskva:

> Durch die neue Gasse, die in 4 Tagen gemacht worden war, und wozu man eine Menge Häuser hatte abbrechen müssen, kam der Zar nach Moskau herein. Den Zug eröffneten 3000 Mann Strelzy; nach diesen kam einer seiner Hofnarren auf einem Ochsen, und ein anderer in goldener Kleidung; darauf Johann selbst; über dem Rü cken hing ihm ein Bogen und an den Hals seines Pferdes war ein Hundekopf angebunden. Den Zug schlossen 4000 Reiter. *Dieser Zar ist der allergrösste Tyrann.* Zu derselben Zeit, da wir uns Moskau befanden, liess er in Gross-Nowgorod, wo er einen verrätherischen Briefwechsel der dasigen Einwohner entdeckt hatte, 18000 Menschen, Weiber und Kinder, hinrichten. - Eine Wojewoden, der die fliehenden Tataren nicht gehörig verfolgt hatte, gab er einem wüthenden Bären Preis, den er ausdrücklich dazu hält, und vor unsern Augen liess er eine Menge gefangener Tataren ersäufen." Er sagte zu unsern [d h den Königlichen] Gesandten: "Ihr Polen! Ihr Polen! Ihr wollt keinen Frieden mit mir machen; ich werde euch in Stücke zerhauen![1831]

1826 A Jensen (1908), s 46.

1827 A Jensen (1908), s 120.

1828 F Ödberg (1896), s 112; R O Crummey (1987), s 64. - Enligt Astolphe de Custine: "... thirty thousand innocent persons perished in the combat, and in the executions and massacres invented and presided over by the czar. There were days on which six hundred were at once executed before his eyes; ..." (A de Custine ((1843) 1989), s 574).

1829 R O Crumey (1987), s 75.

1830 Som konung av Polen *Zygmunt II August*, storfurste av Litauen 1530-1572; kung av Polen 1548-1572.

1831 F von Adelung I (1846), s 254 [*min kursivering*]; A Brückner I (1896), s 93. - Året därpå deltog venetianerna bland de allierade som i ett av världshistoriens mest betydelsefulla sjöslag, slaget vid Lepanto [grek. Naupaktos], den 7 oktober 1571, i vilket den spanska, kyrkostatens, maltesiska och venetianska flottan slog den turkiska flottan. Gerios beskrivning av Ryssland under Ivan Groznyi ger alla kännetecken på en österländsk

Biskop Påvel Juustens (1516-1576) ambassad till Moskva är en välkänd katastrof. Biskopen och hans följe[1832] avreser med kreditiv två dagar efter Johan III:s kröning, 1569. Före kröningen hade Juusten tillbragt några dagar i sällskap med konungen i Svartsjö på Ekerölandet. Han beskrev sina och sitt sällskaps vedermödor i *Acta legationis muscoviticae,* vilken publicerdes av Porthan 1775. Efter oförrättat värv och efter en djupt förnedrande behandling återkommer Juusten till Viborg kvällen den 7 februari 1572. I sin relation till kungen börjar Juusten med:

> Serenissme & Clementissime D:ne Rex. Difficile & pericolosum est apud *tales tyrannos* legatum agere, qui nihil aliud rectum esse putant, nisi quam quod ipsi statuunt.[1833]

och menar att:

> (Veram dissimulabat caussam, ferocem tyranni iram in Regem JOHANNEM, ...)[1834]

för att i slutet av sin redogörelse dra följande slutsats om tsarens bevekelsegrunder och hans sanna natur:

> Nec tamen animi sui plane oblitus, & metu coactus Legatos dimisisse videretur, variis eos *tyrannus* adhuc contumeliis vexavit; ....[1835]

Petrus Petrejus ger följande beskrivning av Juustens ambassads mottagande:

> Konung Jahans/ Christi i åminnelse Sendebudh/ Biskop Påål Justen i Åbo/ Tönne Olson til diusterby/ som wore/ Anno Christi 1569, til honom [Ivan Groznyi] om frid oc enighet sende/ til at handle Riken emellan/ oc bdreff vpå them emot sin loffuen/ tro och försäkringh ett sådant öffuerwoldh och Tyrannij/ at han icke allenast läth tag och röffua ifrån them theras bäste kläder/ Hestar/ Klenodier/ Gull och Penningar/ vthan läth och slå them medh gislar och Knyplar/ och stengde them inne vthi

---

tyrann, som hotar kristna nationer som Polen och Sverige, liksom man i sydöst kände hotet från Turkiet. - Jmf professor Matti Klinges: "Enligt Willem Boy måste krumsabeln ha förknippats med den stora kampen mot österns expansion, vilken representerades av bl a den endast några få år tidigare utkämpade stora sjöslaget mellan de spanska och turkiska flottorna vid Lepanto eller Torquato Tassos stora epos *Det befriade Jerusalem,* som beskriver kampen mellan de kristna och muhammedaner. Också Tassos verk förelåg färdigt vid dessa år." [min översättning av: "Willem Boyn mielessä käyrämiekan on täytynyt yhdistyä siihen suureen taisteluun idän ekspansiota vastaan, jota edustivat muun muassa vain muutamaa vuotta aikaisemmin Espanjan ja Turkin laivastojen välillä käyty Lepanton suuri meritaistelu tai Torquato Tasson kristittyjen ja muhamettilaisten taistelua kuvaava suurepos *Vapautettu Jerusalem,* joka sekin valmistui näinä vuosina." (M Klinge (*Helsingin Sanomat* 1981-08-02). - Snarare torde dogen i Venedig ha delat Gustav Vasas uppfattning: "Muschovite[n] ... turcken icke olijk".

1832 Juustens olycksbröder var Tönne Olsson, Sigfried Michael och Matthias Schubert.

1833 [*Min kursivering*] P Juusten (1775), s 35 [E2r]. Engelsk översättning: "Most serene and most merciful lord and king! It is both difficult and dangerous for an envoy to negociate with such tyrants, who consider what they themselves decree alone to be right" i *Russian History* 13:1 (1986), s 90.

1834 [*Min kursivering*], P Juusten (1775), s 37 [E3r]. Engelsk översättning: "the tyrant concealed the real reason he had conceived such savage wrath for King John" i *Russian History* 13:1 (1986), s 90f.

1835 [*Min kursivering*], P Juusten (1775), s 39. Engelsk översättning:"True to his nature, the tyrant continued to bully and harass us envoys in an effort to avoid the impression that fear had constrained him to free us" i *Russian History* 13:1 (1986), s 92.

slemma fengelse/ och läth mönstra och rechna them hwar dag som andra oskelige Creatur/ skällandes dem för hundar och horungar/ och andra otilbörlige ord/ efter the icke wille öffuerträda theras Instruction och befalning/ som the aff sin Konungh hade/ och handla med Ståthollaren vthi store Nogården/ om the ärender som the med Storfursten handla skulle/ .... .[1836]

Biskop Juusten adlades troligen samma år[1837] av Johan III.[1838]

Ivan Groznyi kvarhöll emellertid ryssetolken Engelbert Nilsson och Lars Bertilsson i sex års tid.[1839] Ivan förklarade i ett brev den 5 september 1573 att han kvarhållit svenskarna för att de skulle lära två ryska ynglingar svenska:

Men Engelbricht Nilson och Lasse Bertilson ahnhöllo the vthi 6. åhr för än the heem kommo / effter the hade lärdt hoos them theras tungåmol / ther med han [Ivan Groznyi] meente them tå wara plichtige/ at the skulle tiena honom och icke Konungen i Swerigie[1840]

Den 20 november tilskriver Johan III Ivan att de två kvarhållna ryssarna hade blivit sända till Ryssland för Sveriges rikes angelägenheters skull och inte för att lära Ivans undersåtar svenska:

Sedan fred ingåtts, kunde med ståthållaren i Viborg förhandlas om ryssarnas inkommande till Sverige för att lära sig svenska språket.[184]

Slottsloven i Olofsborg, Jören Månsson, adlas den 16 maj 1573 av Johan III för, som det står i sköldebrevet, den "flijt och trooheet ... både widh Nyslottz grenzen, och elliest med wåre trogne undersåters menige manz villighet, haffue udi förleedne winter giorth wår och Swerigis Riikes fiende thenn Tÿrannen Muscowiten och hans lannd affbräck och skade..."[1842]

I Petrus Petrejus' *Crönica/ Om Swea oc Götha konungar/ som inrijkes regeratt haffwa* skriver denne om Johan III, varvid han även kommer att beröra Ivan Grosznyi:

Han [Johan III] giorde fridh med konung Fridrich i Danmarck och the Lÿbska, som uthi konung Erichz tijdh på Sverike frigdat hade, och förde uthi 24 åhr ett heftigt krijgh med then omenmiskelige tÿrannen Iwan Wasiliwitz Storfurste i Rydzland, Jagandes honom icke allenast plat ifrå Lijfland, utan togh honom och många slott ifrå i Rÿdzeland.[1843]

1836 P Petrejus (1615), Andra boken, s 42.

1837 Enligt Lagus 1575 eller 1576; B Schlegel & C A Klingspor citerar Lagus (B Schlegel & C A Klingspor (1875), 140).

1838 *Se*del II, kapitlet "Juusten".

1839 P Petrejus (1615), Andra boken, s 44.

1840 P Petrejus (1615), Andra boken, s 44.

1841 F Ödberg (1896), s 124.

1842 Jören Månssons till Nokia sköldebrev, de la Gardieska samlingen, Lunds universitetsbibliotek. Avskrifter i: Riksregistraturet 16 maj 1573; X 86, s 126 (UUB); X 96, s 144 (UUB); X 110a, fol 15; Skoklostersamlingen 1, fol 17 (RA); Genealogica 46, fol 15r (RA); Genealogica 113 (RA); G H Barfod "Wapen tillhöriga icke introducerade adeliga ätter 1250-1719 [KB D 247], s 79 [sköldemärket oifyllt i skölden]; KB D 282 [:8]; W G Lagus (1843), s 34, 122f; H G Porthan (1859-1862), s 674; B Schlegel & C A Klingspor (1875), s 203.

1843 E 56, UUB, s cxlixf.

Elert Kruse och Johann Taube kallar samma år också Ivan Groznyjs regemente oförbehållsamt för "tirannischen gottlosen vnd vnlöblichen Regierung"[1844]. Enligt egen uppgift var de med i storfurstens följe när Ivan i Novgorod under sex veckor skall ha tagit livet av över 27000 av stadens innevånare.[1845]

Alessandro Guagnini är inte nådig i sina omdöme om den ryske självhärskarens tyranniska maktbruk:

> Sed cum haec tota gens Moschorum Duci subiecta magis seruitute quam libertate gaudeat, incertum est suis moribus conformem tantum Tyrannum exigant,à quo insolentia eorum domaretur."... "Sed his Moschorum Princeps Ioannes Basiliades leges huius Tyrannidis supra modum (iusticia iudice) excedere videtur, qua non solum praedecessores suos (qui id secundum morem & consuetudinem gentis faciebant) superavit, Sed illos omnes Tyrannos, qui ante & post Christum ad haec vsque tempora fuerunt, vtpotè Neronem, Valerianum, Dionisium, Decium, Maximinum, Iulianumque & caeteros omnes.[1846]

Därefter ser sig Guagnini föranlåten att exemplifiera sin tunga anklagelse och han gör det grundligt. Börjande med "Initium Tyrannidis Moschorum Principis Ioannis Basiliadis"[1847], kommer kapitel efter kapitel om "Creudelis Tyrannis" och hans blodbesudlade och sataniska regementes bokslut. Guagnini avslutar den delen av boken som behandlar Ivans opritjnikja med ett ironiskt kapitel om den ryske självhärskarens förmenta religiositet. Han framställer Ivan Groznyi som historiens största tyrann.[1848]

Det har visat sig att Alessandro Guagnini har den ovan anförde Albert Schlichting, att tacka för merparten av sitt material. Hugh F Graham beskriver Guagnini i relation till Schlichting som "a plagarist notorious even by the tolerant standards of his epoch"[1849]. När Schlichting lyckats fly från Moskva till Polen satte han sig genast ner för att skriva en bok med titeln *De moribus et imperandi crudelitate Basilj Moschoviae tyranni brevis enarratio*, vilken i slutet av förra seklet återfunnits i *Bibliotheca Apostolica Vaticana*. I inledningen av sitt arbete redogör Schlichting för syftet med sitt verk:

> Der Tyrann [Ivan] soll der ganzen Welt bekannt werden

för sitt grymma och förgripliga handlande.

Inte endast Guagnini tog Schlichtings arbete i anspråk, det gjorde även den polske kungen Stefan Bathory, vilken Schlichting dedicerat sin bok. Batory försökte, och lyckades, med hjälp av dennes framställning stäcka den påvliga Kurians försök att träda i förbindelse med Moskva. Den påvlige nuntien i Polen, Vicenzo dal Portico (påvlig nuntie 1568-1573), som hade varit tilltänkt för uppdraget att resa till Moskva, bifogade Schlichtings bok med ett brev till

---

1844 F von Adelung I (1846), s 261.

1845 F von Adelung I (1846), s 268f.

1846 A Guagnini (1575), fol 26v.

1847 A Guagnini (1578), fol 27r-fol 28r.

1848 A Kappeler (1972), s 55.

1849 H F Graham (1995), s 208. - Beskrivningarna om de geografiska och sociala förhållandena i Ryssland har Guagnini tagit direkt från von Herberstein (H F Graham (1995), not 21 s 208).

påven Pius V (påve: 7/1 1566 - 1/5 1572). Efter att ha läst Schlichtings beskrivning av den ryske storfurstens skändligheter avstod påven från alla kontakter med "the savage and barbarous ruler" [Ivan Groznyi].[1850]

Albert Schlichting beskriver tyrannens [storfurst Ivans] sätt att bedra flera hundra av de tatariska kavallerister han hade i sin tjänst. Han sände dem till vinterläger till olika befästningar. När de kom fram till sina förläggningar dränktes de i enlighet med hans instruktioner. Monsignor Gerio bevittnade ett sådant försåt, med dränkande av tatarer.[1851]

En fritänkare vid Ivans hov, Matvej Semjonovitj Baskin lät han bränna på bål för att denne omfattade Luthers läror.[1852]

Johann Boch (1555-1609), en såväl bildad som välutbildad belgare, gjorde en kort resa till Ryssland 1578 på officiellt diplomatiskt uppdrag[1853] och han gör lapidariska kommentarer till sina upplevelser. Han beskriver muskoviternas asiatiska beteende:

> ....: as a token of humility [Muscovites] *like Asiatics* will stoop and lick the ground instead of kissing it. I saw Muscovites behave like this toward their prince. Prostrating themselves in his presence they bow their heads to the ground and touch their foreheads to the earth. His name need merely be mentioned in a safe-conduct or authorization for passage, such as the prince gave me and my companions, and they fall to the ground uttering auspicious wishes for his good health.[1854]

Det kurlänska hovrådet och doktorn i de båda rätterna, Laurentius Müller, skriver i *Polnische/ Lifländische/ Moschowiterische/ Schwedische vnd andere Historien/...* om händelserna 1585 då den ryske storfurstens erövrade "Stad[en] Wenden [som] haffuer vthi Ordens tijdhen warit Hwfwudstadhen vthöfwer heele Lijfland/ thär tå the Dantzigske Härmestarna hafwa hafft sitt Residens"[1855]:

> Sedhan tå Ryssen hadhe intaghit Stadhen Wenden/ vthi whilken beläghring så jämmerlighen tilgick/ at tå någhre förnämlighe Frwer och Jungfruer vthaff Slottet bleffuo warse/ hwadh för ett *Tyrannij Rysserna öffuade emot Unge och Gamle/ ja hwadh för skam och okyskheet the bedreffue på Frwer och Jungfrwer/ och them sedhan medh Sabblar nederhuggo/ ....*[1856]
>
> Och tå the sågho att Ryssen skulle äfwen bliffua Stadhen och Slottet mächtig/ tryckte the sine små barn om famnen/ wälsignade hwar andre/ åkallade Gudh/ och igenom ett fönster medh en lång luntstaaka tände eeld i krutet/ som the vnder hwalffuet lagt hadhe/ och således sigh sielfwe sprängde. Hwilken gärning giorde

---

1850 A Kappeler (1972), s 55f; H F Graham (1995), s 208.

1851 H F Graham (1995), s 251.

1852 H F Graham (1995), s 253f.

1853 H F Graham (1986), not 13 s 96.

1854 H F Graham (1986), s 96 [*min kursivering*].

1855 L Müller ((1585) 1629), s 17.

1856 L Müller ((1585) 1629), s 14 [*min kursivering*]. - "Darnach: Als der Moschowiter die Stadt Wenden eingenommen gehabt/ in welcher Belägerunge es so jämmerlich zugangen/ dasz auch etliche fürneme Frawen vnd Jungfrawen/ do sie vom Schlosse sehen kondten/ was Tyranney die Moschowiter an Jung vnd Alt/ ja was Schand vnd vbels sie an Frawen vnd Jungfrawen vbeten/ vnd sie darnach mit den Sebeln von einander haweten/ ..." (L Müller (1585), s B ij).

> the nästgränsande Städher och hws/ och i synnerheet Rijgha Stadh en märkeligh Skräck/ och *Tyrannen Ryssen ett stoort widhunder*.[1857]

Sabeln står här som sinnebild för tyranniet, våldet mot värnlösa kvinnor och barn, för "skam och okyskheet".

Om storfurstens av Moskvas förtjusning över Johan Taube och Eilert Kruses avhopp till Moskva och att de därigenom "förrädhelighen handlat emot sitt Fädhernesland"[1858] skriver Müller:

> Och aldenstund thesse höghe anslagh Tyrannen [Storfursten] behagade/ gaff han dem löse och giorde them til stoore Herrar: ..."[1859]. .... "Men då Lijfländerna sigh emoot Dawben [Taube] och Krwsen [Kruse] förklarade/ at the ingalunda trodde Fredhen/ och wille medh then Tyrannen intet hafwa at skaffa: ....[1860].

Hovrådet varierar tyrannbegreppet på ett originellt sätt i sin beskrivning av det tal den livländska storskattmästaren skulle ha hållit efter att moskoviten slagits på flykten från Livland:

> Men i thet samma Konungen [den polske kungen] intåghade vthi Wilden/ lät Storskatmestaren i Littowen/ til at vndfänga Konungen/ sin liszle Son/ som war tije åhr gammal/ sammansättia een *Oratio* vppå ett ark/ then han moste vthantil *recitera* för Konungen/ thesz innehåld war/ at han såsom ett Barn *gratulerade* och önskade Konungen lycka / therföre at han thet *septentriona*liske Spöket/ Muskowijten/ taamt och vnderkufwat/ såsom och fredh och eenigheet vprettat hadhe vthöfwer hwilket han sigh deste meer frögdade/ at the frija konster kunde härigenom bringas på baanan/ ....[1861]

Paul Oderborn skriver 1585 i "*Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis Vita*: "..., Dei immortalis clementiam summam esse, qui adeo lento gradu ad poenam procedit, tyrannosq & Principes crudelissimos ita fert, ut felici passu per omnes fortunae gradus decurrentes, in excelsam summi honoris sedem prouebantur ...."[1862]. Boken har han dedicerat den dåvarande biskopen i Halberstadt, Heinrich

---

1857 L Müller ((1585) 1629), s 15 [*min kursivering*]. - "Und do sie gesehen/ dasz jetzt der Moschowiter der Stadt vnd Schlosses mächtig werde/ haben sie jre Kinderlein in ihre Arm getruckt/ das Puluer so sie zuuor vnter das Gewelbe geordnet gehabt/ mit einem langen Luntwenstaube zum Fenster hinab angezündet/ einander ge segenet/ Gott angeruffen vnd also sich selbst gesprenget. Welche That den benachbarten Städten vnd Häusern/ ja auch in der Stadt Riga mercklichen Schrecken/ vnd den Tyrannen dem Moschowiter grosz verwunderung gebracht" (L Müller (1585), s B ijf).

1858 L Müller ((1585) 1629), s 120. - "..../ dasz sie Verrätherisch bey jhrem Vaterlande gehandelt" (L Müller (1585), s H).

1859 L Müller ((1585) 1629), s 122. - "Als solche grosse anschlege dem Tyrannen wol gefielen/ liesz er sie losz/ vnd macht sie zu grossen Herrn: ...."(L Müller (1585), s Hi).

1860 L Müller ((1585) 1629), s 123. - "Aber als die Liffländer sich gegen Tauben vnd Krausen erkläreten/ das sie durchausz nicht traweten/ vnd mit dem Tyrannen nichts zu schaffen haben wolten: ...."(L Müller (1585), s Hij).

1861 L Müller ((1585) 1629), s 179. - "Es hatte aber damals zu entpfahung des Königs/ als er indie Wilda kam/ der Groszschatzmeister in Littawen/ eine Oration etwa eines bogens lang seinem Sönlein/ so ein Knabe von zehen jaren alt verarbeiten lassen/ dieselb muste er für dem Könige *memoriter* recitiren: Die war des Inhalts/ das er als ein Kind dem Könige gratulierte/ das er das *Septentrionale monstrum* den Moschowiter gedemütiget/ Fried vnd Einigkeit widerbracht/ welches er als ein Knabe darumb sich desto mehr frewete/ das hierdurch die freyen Künste wider möchten in schwang gebracht werden/ ...."(L Müller (1585), s Hij).

1862 P Oderborn (1585), opag [s 14].

Julius, senare hertig av Braunschweig-Wolfbüttel.[1863] Oderborn använder konsekvent epitetet 'tyrann' om tsar Ivan Vasilievitj. Han gör försök att både psykopatologiskt och teologiskt förklara tyrannen Ivans snabba humörskiften:

> Sed apud filium cum plus valeret honestas quam preces patris, Basilides ex furore in poenitentiam versus (vt sunt omnino vani & instabiles tyrannorum animi) blandimentis cum suis agere, & singulos suppliciter alloqui coepit nunc commilitones suos, nunc suos amicos appellans, periculorum & operum omnium socios, nunc refugia salutis, & vnicae praesidia commemorans; ....[1864]
>
> .....
>
> Sed tyrannum fera rabie & turpissimis saeuitiae maculis infamem iusto odio prosequebantur omnes, in quo nihil humani praeter ipsam formam hominis esse sciebant, qui viuos homines medios secare solebat, qui parentes liberorum vesci corporibus cogebat, cuius nomen merito vniuersae rerum naturae inuisum esse putabatur. Igitur eo nuncio, quo miserrimae lucis vsum & infelix momentum vitae tyranno ab DEO immortali impetrare iubebantur, in laetitiam & tacitam hilaritatem conuersi, precati sunt summum DEI numen, vt hoc monstrum, cui extingui quam superesse vtilius sit, de medio tollere vellet.[1865]

Ivan Groznyi framstår som inbegreppet för en orättvis härskare. Han skattar de folk lyckliga, som dem som fått Heinrich Julius' far och kommer att få denne själv, som härskare. Det ljusa porträttet av den gode härskaren tecknas mot den nattsvarta bakgrunden av:

> unglücklich aber die Völker, die einen so schlechten, grausamen, rohen und gewalttätigen Tyrannen, wie wir ihn Basilides erblicken, zu ertragen gezwungen sind[1866].

Oderborns strävan var inte att framställa en så adekvat bild som möjligt av den moskovitiske storfursten, utan att inordna denne i begreppskategorin "tyrann", samt bjuda läsaren ett slags våldsunderhållning.[1867]

Michael von Isselt († 1597) gav ut en fortsättning på den katolska historieverket, *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum*, som påbörjats av Laurent Surius.[1868] Han inför under rubriken "Exempla nonnulla immanissimae tyrannidis Magni Ducis Moscoviae" ett utdrag ur ovannämnde Alessandro Guagninis verk och han rubricerar året 1584 som "Moscoviae Ducis tyrannis et mors" i Oderborns efterföljd.[1869]

Paul Oderborn lovsjunger, i sin panegyriska skrift över Johan III och Sigismund, Johan III för att han med framgång bekämpat den moskovitiska tyrannen, som fruktar den gotiske fursten:

> Basilides Moschorum tyrannus te timuit[1870].
>
> .....

1863 A Kappeler (1972), s 77f.

1864 P Oderborn (1585), s V 2 r.

1865 P Oderborn (1585), s V 2v.

1866 P Oderborn (1585), s A4 f; A Kappeler (1972), s 78.

1867 A Kappeler (1972), s 101.

1868 P Bailly (1971), sp 2140.

1869 A Kappeler (1972), s 86.

1870 P Oderborm (1589), s I2r.

> Tu domita Moschorum tyrannide summus orbi arctoo Imperator praesidebis, & pacem in mundum reduces:[1871].

Johan kommer alltså att återställa freden i världen när han tyglat denne tyranniske fridsstörare.

Hagiografin över metropoliten Filipp lägger fram den skarpast tecknade nidbilden av Ivan Groznyi, som tecknats i Ryssland. Den skrevs i Solovetskij-klostret på 1590-talet och den har inte publicerats förrän på 1990-talet. Den grymme tyrannen Ivans orättvisa ställs mot kyrkofursten Filipps rättrådighet och försvar av den ryska jorden.[1872] Det dröjde emellertid till 1646 innan Filipp blev helgonförklarad.[1873]

Den tyske teologen och historikern Cyriacus Spangenberg (1528-1604) har läst såväl sin von Herberstein som sin Guagnini när han 1591 ger ut sin *Adels Spiegel*, till den tyska adelsungdomens uppbyggelse:

> Wie schrecklich/ grewlich/ unmenschlich und tyrannisch Iohan Basilius 2. Grosfürst in der Moscha/ den besten und fürnembsten Adel der Reussen bald im anfang seiner Regierung mit Weib und Kindern umbgebracht und ausgerottet/ dauon mag man lesen eplicationem partium orbis terrae Michaelis Neandri, und Sarmatiam, Europaeam Alexandri Guagnini Veronensi.[1874]

Den östtyske historikern Erich Donnert finner ett ideologiskt intresse att understryka en stark tsarmakt. Han lyfter fram den sovjetiske historikerns, A. Zimin Ivan Peresvetovs, idealhärskare den turkiske sultanen Muhammed från 1500-talet, som denne framlägger som en förebild. Både Donnert och Peresvetov propagerar, med den turkiske sultanen som föredöme, för "die Stabilisierung und Stärkung des zentralisierten Staates"[1875]:

> Der sieg der Türken über die Bysantiner war nach Peresvetov vor allem ein Sieg der hervorragenden autokratischen Regierungsform des Sultans.[1876]
>
> .....
>
> Was ihm [Ivan Peresvetov] an der Herrschaft der Türken imponierte, war die unumschränkte Machtfülle des Sultans, die durch keinerlei Oligarchenherrschaft beeinträgichtigt wurde.[1877]

Kungen av Polen, Sigismund II August, utsände en envoyé, biskop Frans Karasinski, till Maximilian II i början av 1556 och försåg denne med tre instruktioner. I den första:

> .... ålägges sändebudet att anföra klagomål öfver Tyska ordens stämplingar med moskoviten, samt att uppmana kejsaren och ständerna att förhindra alla dylika förbindelser med "*den barbariske och schismatiske tyrannen*", qui nomen et appelationem Romanam pejus et angue aversatur, sibi vero et *titulum et coronam imperialem usurpat*, emedan eljes följderna blefve förderfliga för hela den vesterländska kristenheten.[1878]

1871 P Oderborm (1589), s K2r.

1872 P Bushkovitch (1992), s 29.

1873 P Bushkovitch (1992), s 29.

1874 C Spangenberg (1591), s 70v.

1875 E Donnert (1960), s 405.

1876 E Donnert (1960), s 407.

1877 E Donnert (1960), s 408.

1878 H Hjärne (1884), s 7f [*mina kursiveringar*].

Från Åbo skriver Gustav Vasa den 26 februari 1556 ett öppet brev till prästerskapet och menige man i Helsingland "angående ryssarnas okristliga framfart i Finland":

> ..., *att beflijte oss um vårt fatige fäderneslandh till att beskydde och beskerme för* öffvervoldh, *tyrannij*, skade och förderff, som nogsampt för vår tijdh varidt haffver, och än seden vij till regementett kompne ähre, ganske mykit på thette vårt fatige fädernesrike esomofftest tilbudit och effterståt ähr, såsom thet och nu ganske farligen effterståt bliffver aff menige christenhetens fiender the omilde ryddser, som sig företagit haffve thenne fatige landzenden Finlandh medt mordh, rooff och brandh ganske ochristeligen till att förherje, förderffve och ödeläggie både medt mendz, qvinners och barns förödelse. Then alzmechtigeste Gudh medt alle Sveriges rätrådige, trogne inbyggere förmene them thette theris *tyranniske*, ochristelige företagande någentijdh till att fulborde eller fullende, såsom the sigh thet nu företagit haffve, att the medt ganske stoor macht, våldh och härskrafft haffve her indraget vedt halfannedt hundret tusendh man och brukedt sådane ochristelige stycker, thet Gudh må sigh ther öffver förbarme, som ähr synderriffvendes små barnn, kastendes en part aff them emot väggen och somblige opå elden, sameledes ynckeligen ihielslagit fatige qvinfolk uti barnsängh, snarest sagot, inthet förskonet uthan önkeligen trachterendt både män, qvinner och barnn, som the haffve kunnet öffverkomme, thet sigh then alzmechtigeste Gudh öffver förbarme, att sådane nödh opå någen utaff vårt fädernesrikes landzende öffvergå skulle, och när som vij haffve sådane theris onde upsåt och meningh förnummit och förmercht, haffve vij oss udi egen personn hijtt till thenne landzenden förfoget, och så mykit oss haffver kunnet vare mest mögeligit, sådane ochristelige och *tyranniske the rydzers* företagende förmenedt och förhindret; och um Gudh förbiude thenne lille hielp och undersötningh icke varidt hade, dhå hadet ståtts tilbefruchtendes, att thenne fatige landzende hade platt vordet lagdh i ödhe, eller och *the rydzer hade kommet honum under theris voldh och tyrannij*, såsom thet ännu tilbesörgendes ähr, hvar alle trogne Sverigis inbyggere, både ridderskapet, clerckeridt och then menige man, icke medt högste flijtt ther till tenchendes varde. Och vore ganske önckeligit till tillbeklagandes, att thet någen tijdh skee skulle, thet *the rydzers önckelige och ochristelige tyrannij* skulle få macht utöffver thenne gamble christne landzende, som framfarne christne konunger för mångh hundrede åhr sedhen haffve bracht under Sveriges crone och under christendomen. ...[1879]

Öppna brev med "samme mening [avsändes] till Ångermanneland, Gestringeland, Medelpadh, Östrebotnen och Vestrebotnen *mutatis mutandis*."[1880]

Beskrivningarna av ryssarnas "tyrannij" har en hel del gemensamt med de ettbladstryck vilka spreds på kontinenten.

En knapp månad senare, den 20 mars 1556, skriver kung Gösta på Kastelholms slott på Åland till "utvald konung Erik" och talar om

> ... att muschovithenn sigh till thet högste befliter och effterstår, att han sådane monarchie, macht och velle kunne bekomme kreing um hele Östersiön her in Europa, som turcken medt sitt tyrannij haffver fått in Asia och Africa; hvilket man haffver alrede begynt att stelle i verckett, så att han för ett åhr sedhen uthan all rätvise, fogh och orsak ähr infallen öffver grentzen udi vårt land Finlandh och ther begynt att bruke ett sådant tyrannij, att Gudh må sigh ther öffver förbarme, ändoch han (Gudh thess loff) än nu icke haffver hafft mykin stor framgong ther medh, uthan heller bekommet hug och slagh och ther medh ähr veken tilbake in udi sitt landh igen. Man haffver och förnummet både utaff the cassaniske tattarer, så och utaff the christne, som haffve varidt fongede in udi Rydzlandh och ähre kompne ifrå theris fengzle, att för:ne muschovite sigh aldelis så steller emot the landzskap, som han

---

1879 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 115-118 [*mina kursiveringar*].

1880 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 118.

eröffrer, icke som turcken på the andre side medt sitt ochristelige tyrannij göre pläger. Och står högeligen tilbefruchtendes, att han medh tijden varder bekommendes en sådane macht her in Europa, såsom turcken in Asia genom the grechers tvedrecht, oenighet och försumelse i förtijden haffver bekommet, hvar the christne herrer och regenter kring um then Östersiönn boendes icke vele tencke till i tijdh sådant hans tyranniske förehaffvende alffvarligen att förekomme etc. Och effther Nörije grentzer och medh Rydzlandh på then ene side, såsom vårt landh Finlandh på then annen, therföre vore tu begärendes, att han såsom en högförståndigh och gudfruktig herre och potentat ville sådane begge rikernes och jämvell menige christenhetenes skade och fördärff öffverväge, och ther nödhen så fordrede, vare obesväredt både medh rådh och dådh, hielp och bistondh göre en sådane tyran manneligit motstondh, och thet icke allenest på sin side, uthan och hoss andre umliggende herrer och förster så handle, att the och udi like motte ville betencke och öffverväge, hvadt oförvinnerlig skade och förderff ther utaff fölije motte, um för:ne muschovite finge först ett stycke landh her in Europa, och att the för then orsak skulldh vile hielpe till att förekomme och affverije hans tyrannij etc.[1881]

Brevet till kronprins Erik är skrivet med anledning av "en beskickning till konungen af Danmark".

Georg Turberville som fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden till Moskva,[1882] ger i dikten "To his especiall friend, Master Edward Dancie" (1568) en engelsk infallsvinkel på den ryska självhärskarens envälde, som för honom var liktydigt med tyranni:

.....

In such a sauage soile, where lawes do beare no sway,
But all is at the king his will, to saue or els to slay.
And that sans cause, God wot, if so his mind be such:
But what meane I with Kings to deale: we ought no Saints to touch.
Conceiue the rest your selfe, and deeme what liues they lead,
Where lust is Lawe, and Subiects liue continually in dread.
And where the best estates haue none assurance good
Of lands, of liues, nor nothing falles vnto the next of blood,
But all of custome doeth vnto the prince redowne,
And all the whole reuenue comes vnto the King his crowne.
Good faith I see thee muse at what I tell thee now,
But true it is, no choice, but all at princes pleasure bow.

So Tarquine[1883] ruled Rome, as thou remembrest well,
And what his fortune was at last I know thy self canst tell.
Where will in Common weale doth beare the onely sway,
And lust is Lawe, the prince and Realme must needs in time decay.[1884]

I ett anonymt brev skrivet från Ryssland och publicerat i Purchas' *Purchas his Pilgrimes* görs i brist på adekvata adjektiv tautologier för att kunna ge uttryck för hur stor grymhet tyrannen-storfursten var mäktig:

I know not how fit a Preface this may seeme to tje ensuing Russing Relation; this I

1881 *Konung Gustaf den Förstes Registratur* XXVI (1556), s 166-169 [*mina kursiveringar*].

1882 A A Wood I (1813), sp 627.

1883 Lucius Tarquinius Superbus blev efter mordet på Servius Tullius inbegreppet för råhet och tyranni.

1884 G Turberville ((1587) 1599), s 388f; S von Herberstein, *Notes upon Russia* (1851), s clv; G Turberville ((1587) 1968), s 83.

> am sure, that they which write of Ivan Vasilowich, the Great Great Muscovite, doe lay heavie aspersions on his Father and Grand-father, but on himselfe supersuperlatives of crueltie (that I mention not other vices) both for Matter and Forme.[1885]

Efter ett tag oroas skribenten för att han inte skall bli trodd, att han fattat agg mot beskrivningsföremålet och försäkrat därför:

> ... not seeking any whit to disgrace that Nation or their Princes, but onely desiring that truth of things done may be knowne, ...[1886]

Johan III:s tyske sekreterare Mathias Schubert använder i en strof av sin klagodikt över den av biskop Påvel Juusten ledda 57-mannadelegation, som av konung Johan hade i uppdrag att förnya frreden med Ryssland, ordet tyrann i sin berättelse över den osedvanligt barbariska behandling delegationen utsattes för under sina försök att utföra sitt uppdrag 1569-1572:

> Einen fusfahl den Bayaren,
> Einen dem tarterschen tzern,
> Den dritten thetten wir sparen
> dem alten und jungen herrn.
> Wir musten gnade erwerben,
> Wolten wir kommen vort,
> Sunst sollen wir alle sterben,
> Unser haut lassen vol kerben
> Durch sein tirannen wort.[1887]

Robert Ralston Cawley är kort och konsis i sin slutledning: "the Czar passes into English literature, then, as a symbol of tyranny"[1888] och Charles J Halperin varierar temat med: "that the Muscovite government was an absolute, autocratic tyranny became a cliché of the sixteenth century."[1889]

Jören Månssons till Nokia sköldebrev bär syn för sägen. Jören Månsson blir adlad 16 maj 1573 för den "flijt och trooheet ... både widh Nyslottz grenzen, och elliest med wåre trogne undersåters menige manz villighet, haffue udi förleedne winter giorth wår och Swerigis Riikes fiende thenn Tÿrannen Muscowiten och hans lannd affbräck och skade..."[1890]

Sköldemärket i hans vapen uppvisar som huvudelement en bjälkvis ställd "*rysse sabell*".

I fallet med Jören Månsson har vi såväl kung Johans ord i form av de av honom undertecknade skälen till adlandet som bild i form av det sköldemärke konungen tilldelat sin ryttmästare, vilka stöder varandra i frambärandet av det heraldiska budskapet.

1885 S Purchas (1906), s 110.

1886 S Purchas (1906), s 114.

1887 M Schubert, "Reusische relation in gesanckweis gestellet im ton: Ach Gott in deinem trone, mittheile uns dein gnad"; "Klagoskrift öfver en svensk beskicknings lidanden i Ryssland under åren 1569-1572", *Historisk Tidskrift* 8(1888), s 88.

1888 R R Cawley (1938), s 259.

1889 C J Halperin (1975), s 99.

1890 *Riksregistraturet* 16 maj 1573.

I kung Johan III:s sekreterares, Sven Elofssons, *Merckelige handlingar som sigh tildrageth haffve ifrå åhr 1566 till Anno 1579*[1891] hittar vi annotationer från den 7 november 1573 att "K Johan kallar Ryssen en ärelöös Tyran"[1892] samt från den 1 december 1573 att "Moscoviten kallas åter en ärelöös Tyran, som hvarken Breef eller Sigill håller"[1893]

Johan III skriver i en "zedula" till fältöversten Herman Flemming den 16 augusti 1577 att:

> alfvarligen tilhålla krigsfolket att icke ihjälslå qvinfolk, barn, gamla gubbar, tiggare, Präster och Kloster folk, som intet motstånd förmådde göra, och i synnerhet förekomma *våldtäckt bland alt qvinfolk*: desse nu nämnde personer måste ändteligen till lifvet förskonas det mästa möjligt var, och efterlåtas att passera hvart dem behagade, *på det Gud Alsmägtig genom tyranni och otillbörlig handel icke måtte blifva förtörnad och afvända sin välsignelse*[1894]

När överbefälet övertogs av Pontus de la Gardie utfärdade konung Johan den 24 augusti 1580 en

> Instruction för Fält-Öfversten Pontus de la Gardie, Friherre till Ekholmen, och dem honom tiil råd och hjelp medförordnade äre, huru de skole företaga krigssakerne i denna tilstundande höst emot den Tyrannen Ryssen, hans land och undersåter.[1895]

Eftersom såväl Erik XIV som Johan III hade uppfostrats "i tanken, att Gud på ett högst personligt och effektivt sätt övervakade en sedlig världsordnings bestånd, bör det ha varit naturligt att räkna med att även motståndarna, om ej av andra skäl så av hänsyn till sin egen välfärd, i någon mån skulle rätta sitt uppträdande efter rättfärdighetens bud"[1896].

Så icke Ivan den Förskräcklige.

Någon gång under åren 1581-1583[1897] skrev Sir Philip Sidney (1554-1586) sina sonetter bland vilka den som fått nr 2 i "Astrophil and Stella" har en alludering på ryska förhållanden:

> Not at first sight, nor with a dribbed shot
> *Love* gave the wound, which while I breathe will bleed:
> But knowne worth did in mine of time proceed,
> Till by degrees it had full conquest got.
> I saw and liked, I liked but loved not,
> I loved, but straight did not *Love* decreed:
> At lengt to *Love's* decrees, I forc'd, agreed,
> Yet with repining at so partiall lot.
> Now even that footstep of lost libertie
> Is gone, and now *like slave-borne*[1898] *Muscovite*,

1891 H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

1892 Fol 27v; H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

1893 Fol 28r; H 146 fol, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

1894 C Adlersparre (1793), s 371f [min kursivering].

1895 *Riksregistraturet* 1580, fol 140; C Adlersparre (1793), s 372.

1896 G Annell (1945), s 174. - *Se även* ibidem, s 176.

1897 L C John (1938), s 188-193; W A Ringler (1962), 470; R Howell (1968), s 186-187.

1898 [*Min kursivering*]. De sammansatta epiteten, *vocables composez*, såsom "*slave-borne*", återinförde Sidney i engelskan, inspirerad av Ronsard, som i sin tur berättar att han fängslats av Homeros' sammansatta epitet. Att Sidney inte var obekant med Ronsards klassiska inspirationskällor ger han uttryck för i *An apologie for poetrie* (1581), (s 60), där

I call it praise to suffer Tyrannie;
And now employ the remnant of my wit,
To make my selfe beleeve, that all is well,
While with a feeling skill I paint my hell.[1899]

Sir Philip Sidney (1554-1586) var under sitt korta liv gift med Sir Francis Walsinghams dotter Frances i hennes första äktenskap.[1900] Francis Walsingham utnämndes 1573 till statssekreterare och förlänades 1577 knightvärdighet. Han var en av de främsta tillskyndarna av drottning Elisabeths protestantisk-nationella politik. Han anförtroddes även flera diplomatiska värv av den engelska drottningen. Dotterns äktenskap med Sir Philip kom att stå Sir Francis dyrt. Han hade gått i borgen för poetens skulder och blev praktiskt taget ruinerad efter Sir Philips förtida död. Sir Walter Raleigh kallar i sin minnesskrift Sir Philip "the Scipio, Cicero, Petrarch of our time".[1901]

Utöver sina sändebud i Ryssland och sina kontakter med The Muscovy Company stod drottning Elisabeth även i en rätt omfattande brevväxling med ryska tsarer från 1560-talet till 1603. Åren 1561-1583 med Ivan IV Groznyi, från 1584 till 1597 med dennes son Fjodor Ivanovitj och mellan 1598 och 1603 med Boris Fedorovitj Godunov.[1902] Över nittio brev av denna korrespondens är kända.[1903]

Genom sin svärfar torde Sir Philip Sidney varit väl underrättad om de högsta kretsarnas uppfattning om Ryssland och dess folk.

Drottningen håller 1568 långa utläggningar om parlamentarismen i England, om att hon måste rådgöra med sina rådgivare, medan tsaren oförstående tillskriver henne den 24 oktober 1570 i raljerande ton:

---

han skriver att det engelska språket: "is particulerly happy in compositions of two or three words together, neere the Greeke, far beyond the Latine: which is one of the greatest beauties can be in language." Satirikern John Hall ironiserar över de från Frankrike importerade språkliga nymodigheterna:
He knows'the grace of that new elegance
Which sweet Philisides fetch'd of late from France.
That well beseem'd his high-styled Arcady,
Though others mar it with much liberty,
In epithets to join two words in one
Forsooth, for adjectives cannot stand alone:
As a great poet could of Bacchus say
That he was Semele-femori-gena.

J Hall, *Satires*, vi. 255; S Lee (1910), s 245 ff; S M Cooper (1968), 148; R Howell (1968), s 187.

1899 P Sidney (1962), s 165. - Lisle Cecil John daterar diktsvitens tillkomst till efter oktober 1581 och troligen skriven under 1582 (L C John (1938), s 188ff; och såväl William A Ringler som Roger Howell förlägger *Astrophil and Stella*s tillkomst till 1582 (W A Ringler (1962), s 470; R Howell (1968), s 187). Användningen av militära metaforer för att uttrycka Amors erövringar vill David Kalstone se som Sidneys sätt att för läsaren forma Astrophels karaktär, en rakt-på-sak militärisk direkthet, och enligt Kalstones mening blir detta karakteriseringssätt särskiljande för Sidney (D Kalstone (1965), s 135).

1900 De gifte sig hösten 1583 (T Fuller (1952), s 278; H R Woudhuysen (1996), s 209, 215, 216, 224).

1901 A McCrea (1995), s 304.

1902 I Lubimenko (1913/14), s 528.

1903 I Lubimenko (1913/14), s 526.

Wee had thought that you had been ruler over your lande and had sought honor to your self and profitt to your countrie and therefore wee did pretend those weightie affaires betweene you and us; but now we perceive that there be other men that doe rule, and not men, but bowers and merchaunts, the which seeke not the wealth and honour of our Maiesties, but they seeke there owne profitt of marchandize: and you flowe in your maydenlie estate like a maide.[1904]

För den ryske envåldshärskaren-tyrannen är det lika obegripligt med en kvinna på tronen som att drottningen skulle vara beroende av parlament eller råd.[1905]

Eller med Sir Philip Sidneys ovan citerade verser:

... now like slave-borne *Muscovite,*
I call it praise to suffer Tyrannie;
.....

Sir Philip Sidney får medhåll av sin landsman och kollega Phineas Fletcher (1582-1650) som i dikten "Eclog. I. Amynthas" skriver:

But after bold'ned with my first successe,
I durst assay the new-found paths, that led
To slavish *Mosco's* dullard sluggishnesse;
Whose slothfull Sunne all winter keeps his bed,
But never sleeps in summers wakefulnesse:
Yet all for nought: another took the gain:
Faitour, that reapt the pleasure of anothers pain![1906]

Redan Erich Lassota von Steblau [Steblow] († 1616) läser på gravskriften intill Katarina Jagellonicas tumba i Uppsala domkyrka i augusti 1591:

Dum quater egreditur binis cum mensibus annus,
Et me Moschorum levir offert sponte Tyranno
His submersa malis, num spes erat ulla salutis?[1907]

I "det första tafatta försöket till en svensk världshistoria"[1908] kallar författaren, veckholmsprästen Jacob[us] Gislonis, till det 1592 postumt utgiva verket, *Chronologia sev temporvm series, ab initio mvndi ad nostra haec temporis praesentia, in cuius medio contextitur Genealogia Christi ab Adamo per Sem filium Nohe*, "Magnus Dux Moschoviae" "vår tids Tyrann"[1909].

Andreas Kappeler har lyckats visa att det tyranniet som Ivan Groznyi personifierade i 1500-talets trycksaker är i nästan alla avseeenden identiskt med den bild man i flygbladen från samma tid präglade bilden av turken.[1910]

"Muschovite[n] ... turcken icke olijk".

Karl Heinz Ruffmann kommer till samma resultat i sin analys:

1904 I Lubimenko (1913/14), s 531.

1905 K H Ruffmann (1952), s 19.

1906 G & P Fletcher II ((1909) 1970), s 177.

1907 Erich Lassota von Steblau [Steblow] (1866), s 163.

1908 S Lindroth I (1975), s 308.

1909 "....nostri temoris Tyrannus" (J Gislonis (1592), s 124).

1910 A Kappeler (1972), s 238-239.

> Die carische Regierungsform und Regierungsweise erschien den Engländern fremdartig, barbarisch und unchristlich. In den Berichten wird sie als schlethin tyrannisch bezeichnet und vielfach mit der Herrschaft des türkischen Sultans in Parallele gesetzt.[1911]

Ruffmann ser i Ivan Groznyi en medeltida härskare:

> Hinter diesen so schwer begreifbaren charakterlichen Gegensätzlichkeiten in der Person des Selbstherrschers aber steht - historisch-psychologisch gesprochen - jene noch undifferenzierte Ambivalenz von Gefühl und Verstand, von Bewusstem und Unbewusstem, in Ivans Wesen, die uns in den Caren letzlich einen noch völlig dem Mittelalter verhaftenen Menschen sehen lässt[1912]

av österländsk natur:

> Diese Geringschätzung der Russen als Sklavenvolk war im 16. Jahrhundert in ganz Europa, sofern man sich dort überhaupt mit Russland befasste, allgemein üblich und schlug erst nach der Zeit der Wirren in die entgegengesetzte Auffassung von der aufsässigen Natur des Russen um. Der Russe ist nicht Untertan, sondern Sklave, meinten die selbstbewussten Männer aus dem Lande der Magna Charta, und die Sitte des "Stirn- oder Hauptschlagens" stellt den Gifpel seiner persönlichen Unfreiheit dar. Genau so wie ihre übrigen westeuropäischen Zeitgenossen hielten sie es eines Christenmenschen für unwürdig, dass der Russe zum Zeichen seiner Ehrerbietung vor seinem Herrscher oder auch vor hohen Beamten, Geistlichen und Bojaren als Beauftragten des Caren zur Ende niederfiel "with knocking of his head to the very ground as he doeth unto his idoll". In Wirklichkeit galt die auf diese Weise bezeugte Devotion nicht dem Caren als einem sterblichen Menschen, sondern der gottgesetzten Herrschaft, die hierdurch demütig geehrt werden sollte. Mit anderen Worten: In der nicht nur vom Orient, sondern auch von Byzanz her zu erklärenden Sitte, zum Zeichen der Demut "das Haupt zu schlagen", dokumentierte sich letzlich die spezifisch-russische Auffassung von einer bestimmten Stellung des Menschen im Kosmos, eine Auffassung, die ganz anders geartet war als die des christlich abendländischen Kulturkreises, wo ein solcher Grad der Unterwürfigkeit unvereinbar erschien mit der Würde des Menschen.[1913]

När kung Sigismund av Polen förvägrade pass för den stora beskickning kejsar Rudolf II avsåg att skicka till Moskva, efter att nyheten om tsar Fjodor Ivanovitjs död nått Wien, för att lyckönska Boris Godunov som efterträtt denne, avsändes endast Michael Schiele, som denne själv sade "wie eine Post" till Moskva. Ännu inte framkommen till den ryska huvudstaden skriver Schiele i augusti 1598 från Pleskow till det kejserliga geheimerådet i Prag friherre Rumpff von Witterach:

> es sey ihm in Königsberg von der Frau Herzogin auisirt, dann ihr Furstliche Durchlaucht solche Zeitung vor gewiss und wahrhafft berichtet worden, dass der herr Poris Fedrowitz Godenow etc. sambt seinem gantzem geschlecht niedergehauen, vnd einer welcher grausamlich tieransiere zum Grossfürsten erwählet worden seyn soll.[1914]

1911 K H Ruffmann (1952), s 82. - Och längre fram: "Die carische Regierungsweise ist barbarisch und tyrannisch und dem unchristlichen türkischen Despotismus nahe verwandt" (K H Ruffmann (1952), s 87).

1912 K H Ruffmann (1952), s 118.

1913 K H Ruffmann (1952), s 143.

1914 F von Adelung (1846), s 471f.

Vid ankomsten till Pleskow har Schiele emellertid fått nya upgifter om att tsar Boris är i livet och vid makten:

> doch nicht ohne grosser wiedespenstigkeit etzlicher Königreich, Fursten Thümer und Stette.[1915]

Anthony Jenkinsons beskrivning av tsarens oinskräkta makt:

> He keepeth his people in great subjection; all matters pass his judgement be they never so small[1916]

och poeten Georg Turberville håller med om dessa omdömen i dikten "To Parker" (1568-1569):

> .....
>
> In summe, I say I neuer saw a prince that so did raigne,
> Nor people se beset with Saints, yet all but vile and vaine.[1917]
>
> .....

Turberville såg på det moskovitiska riket som en tyrannisk stat där tsaren hade en helt godtycklig makt över varje detalj i undersåtarnas liv.[1918]

Turbervilles chef i Moskva, Thomas Randolph, är även han mycket tydlig i sin syn på tsaren och hans omänskliga hantering av sitt folk i ett brev till drottning Elisabeths ledande minister, Sir William Cecil (1520-1598) skrivet i augusti 1568:

> the Emperor of late has beheaded no small number of his nobility, causing their heads and bodies to be laid in the streets, to see who durst behold them or lament their deaths. Divers others have been cut to pieces by his commandment.[1919]

Randolphs ville fort bort från det ryska barbariet:

> the sooner to be out of his [the tsar's] country, where heads go so fast to the pot.[1920]

Två flygskrifter på tyska tryckta i Köpenhamn 1577 och 1580, där troligen även danska översättningar samtidigt tryckts, har återfunnits i den danske kungen, Fredrik II:s[1921] bibliotek. Det 1577 hos boktryckare Mads Vingaard[1922] tryckta alstret har titeln "Zwe Warhafftige/ erbarmliche vnd klegliche Zeitung vnd bericht/ einer fürnemen Personen/ von der grewlichen Tyranney des Muscowiters/ aus Riga geschrieben/ den 30. Augusti im 1577 Jar. Aus einem

---

1915 F von Adelung (1846), s 472.

1916 A Jenkinson ((1589) 1968), s 56.

1917 G Turberville ((1587) 1599); S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cliv; G Turberville ((1587) 1968), s 83.

1918 Robert O Crummey (1968), s 73.

1919 J E Hankins (1940), s 12f.

1920 J E Hankins (1940), s 13.

1921 1534-1588; dansk konung: 1559-1588. - Fredrik II:s yngre bror var hertig Magnus (1540-1583) som av sin bror fick 1560 stiften Kurland och Ösel, och utnämndes samma år till biskop därstädes. Hertig Magnus erkände 1571 storfurste Ivan IV Vasilijvitj som sin länsherre och denne i sin tur "utnämnde" hertigen till kung av Livland. Ivan övergav sin livlänske kung när polackerna 1577 intagit Livland. IVan Groznyi fråntog honom i stort sett vad som fanns kvar av hans rike. Hertig Magnus tvingades fly till Polen.

1922 Boktryckare i Köpenhamn 1562-1600 (E Langager (1976), s 95).

Königsbergischen Exemplar nach gedruckt. 1577"[1923] och är ett droppe i den våg av flygskrifter som spreds över Livland, Tyskland och övriga Centraleuropa efter Ivan Groznyis överfall på Livland i vilka den moskovitiska storfursten utmålas som ett Guds gissel och en i historien oöverträffad tyrann.

Giles Fletcher (c 1549-1611), som fått sin utbildning i Eton och i King's College i Cambridge och doktorerat i juridik,[1924] intresserade sig mycket för statskick, lag och rätt, eller snarare bristen på desamma i Ryssland. För Fletcher är Ryssland ett barbarrike och tsaren en oöverträffad tyrann. Fletcher skriver i förordet, som han tillägnar drottning Elisabeth, till sin bok *The Russe Commonwealth*, vilken utkom 1591:

> In their manner of governament your highness [drottning Elisabeth av England] may see both; a true and strange face of a tyrannical state (most unlike your own) without true knowledge of God, without written law, without common justice, save that which proceedeth from their "speaking law", to wit, the magistrate who hath most need of a law to restrain his own injustice. .... and to give God thanks for your majesty's most prince-like and gracious governament, as also to your highness more joy and contentment in your royal estate, in that you are a prince of subjects, not of slaves, that are kept within duty by love, not by fear.[1925]

Och längre fram i kapitlet "The state and or form of their government" har Fletcher begreppen klara:

> The state and form of their government is plain tyranical, as applying all to the behoof of the prince, and that after a most open and barbarous manner as may appear by the sophismata or secrets of their government afterwards set down, ...[1926]

För Fletcher hängde tyranniet, korruptionen och vidskepelse och "false religion" ihop:

> For which purpose the emperors are content to make much of the corrupt state of the church as now it is among them, and to nourish the same by extraordinary favors and immunities to the bishop's sees abbeys, and friars, as knowing superstition and false religion best to agree with a tyrannical state and to be a special means to uphold and maintain the same.[1927]

Även tsarens, typiskt österländska, godtyckliga makt- och rättsutövning sticker Fletcher i ögonen:

> Thirdly, the like is to be said of the jurisdiction concerning matters judicial, specially such as concern life and death. Wherein there is none that hath any authority or public jurisdiction that goeth by descent or is held by charter, but all at the appointment and pleasure of the emperor, and the same practiced by the judges with such awe and restraint as that they dare not determine upon any special matter, but must refer the same wholly up to the Moscow to the emperor's council. To show his sovereignty over the lives of his subjects, the late emperor Ivan Vasil'evich in his walks or progress, if he had misliked the face or person of any man whom he met by the way, or that looked upon him, would command his head to be struck off, which

---

1923 E Langager (1976), s 95.

1924 W Camden (1706), s 493; T Fuller (1952), s 279.

1925 G Fletcher ((1591) 1968),s 109f; jmf även R R Cawley (1938): "What the comparatively free Englishmen could not comprehend that some "use willingly to make themselves ... bondslaves", s 258f.

1926 G Fletcher ((1591) 1968), s 132.

1927 G Fletcher ((1591) 1968), s 134.

was presently done, and the head cast before him.
Fourthly, for the sovereign appeal and giving of pardons in criminal matters to such as are convicted, it is wholly at the pleasure and grace of the emperor.[1928]

Tyranniet har enligt Fletcher även genomsyrat hela statskicket:

Their highest court of public consultation for matter of state is called the sobor, that is, the public assembly. The states and degrees of persons that are present at their parliaments are these in order: (1) the emperor himself; (2) some of the nobility about the number of twenty, being all of his council; (3) certain of the clergymen etc., about the same number. As for burghers or other to represent the communality, they have no place there, the people being of no better account with them than as servants or bondslaves that are to obey, not to make laws nor to know anything of public matters before they are concluded.[1929]

Inte bara den ofrälse befolkningen ägs av tsaren. Han har också förslavat adeln, enligt Fletcher:

But the late emperor Ivan Vasil'evich, father to this prince, being a man of high spirit and subtle in his kind, meaning to reduce his government into a more strict form, began by degrees to clip off their greatness and to bring it down to a lesser proportion till in the end he made them not only his vassals but his kholopy, that is, his very villeins or bonsdslaves, for so they term and write themselves in any public instrument or private petition which they make to their emperor. So that now they hold their authorities, lands, lives, and all at the emperor's pleasure, as the rest do.[1930]
.....

This tyrannical practice of making a general schism and public division among the subjects of his whole realm proceeded (as should seem) from an extreme doubt and desperate fear which he had conceived of most of his nobility and gentlemen of his realm in his wars with the Pole and Krym Tatar, what time he grew into a vehement suspicion (conceived of the ill success of his affairs) that they practiced treason with the Pole and Krym. Whereupon he executed some and devised this way to be rid of the rest.

And this wicked policy and tyrannous practice (though now it be ceased) hath so troubled that country and filled it so full of grudge and mortal hatred ever since, that it will not be quenched (as it seemeth now) till it burn again into a civil flame.

Third, having thus pulled them and seized all their inheritance, lands, privileges, etc., save some very small part which he left to their name, he gave them other lands of tenure of pomest'e (as they call it) that are held at the emperor's pleasure, lying far off in another country, ...[1931]

Därefter räknar Fletcher upp en räcka adelssläkter som råkat ut för tsarens österländskt godtyckliga maktutövning. Efter att ha skisserat den ofrälse befolkningens umbäranden drar Fletcher slutsatsen:

This desperate state of things at home maketh the people for the most part to wish for some foreign invasion, which they suppose to be the only means to rid them of the heavy yoke of this tyrannous government.[1932]

1928 G Fletcher ((1591) 1968), s 134f.

1929 G Fletcher ((1591) 1968), s 135.

1930 G Fletcher ((1591) 1968), s 138.

1931 G Fletcher ((1591) 1968), s 139f. Charles J Halperin skriver: "The foreigners, especially the English and the German nobles, were amazed at the subservience of the Muscovite aristocracy toward the tsar" (1975), s 98.

1932 G Fletcher ((1591) 1968), s 152f.

.....

> To these may be added their seizures and confiscations upon such as are in displeasure, which riseth to a great sum, besides other their extraordinary impositions and exactions done upon their officers, monasteries, etc., not for any apparent necessity or use of the prince or commonwealth, but of will and custom, yet with some pretence of *a Scythian, that is, gross and barbarous policy,* as may appear by these few sophismata or counterfeit policies put in practice by the emperors of Russia all tending to this end, to rob their people and to enrich their treasury. To this purpose this byword was used by the late Emperor Ivan Vasil'evich: "that his people were like to his beard; the oftener shaven the thicker it would grow; or like sheep that must needs be shorn once a year at the least to keep them from being overladen with their wool.[1933]

Ryssarna är alltså, enligt Fletcher, skyter, vilka kännetecknas av en skytisk, dvs en skändlig och barbarisk politik.

Lyckligt hemkommen till London tackar han i sällskap med sin vän i "prebendary of Saint Paul's" Gud for att ha undkommit den ryske tsarens tyranni och godtyckliga maktutövning:

> Returning home and being safely arrived at London, he sent for his intimate friend Mr Wayland, prebendary of Saint Paul's, and senior fellow of Trinity College in Cambridge (tutor to my father, from whose mouth I received this report) with whom he heartily expressed his thankfulness to God for his safe return from so great a danger; for the poets cannot fancy Ulysses more glad to be come out of the den of Polyphemus, than he was to be rid out of the power of such a barbarous prince; who counting himself by a proud and voluntary mistake, emperor of all nations, cared not for the law of all nations; and who was so habited in blood, that had he cut off this ambassador's head, he and his friends might have sought their own amends; but the question is , where he would have found it?[1934]

1933 G Fletcher ((1591) 1968), s 164 [*min kursivering*].

1934 T Fuller (1952), s 279. - Professor Matti Klinge bagatelliserar Ivan Groznyis tyrranni i ett bisarrt försök att "normalisera" det: "Efter sin kröning 1547 lyckades Ivan Vasiljevitj "den förskräcklige" (*Groznyi*) snabbt koncentrera makten i sin hand. I sin kamp mot aristokratin använde han sig av liknande terrormetoder som andra enväldiga regenter, Kristian II "Tyrann" under Stockholms blodbad och hertig Karl kring år 1600 i Sverige. Bartolomeinattens blodbad 1572, det trettioåriga inbördeskriget i Frankrike i slutet av 1500-talet och andra liknande händelser visar vilket pris man fick betala för ett centralstyrt rike" (M Klinge (1995), s 67). - "Kungens [Sigismund] farbror, Gustav Vasas yngste son hertig Karl, tog över upprorsledningen mot Sigismund. Han stöddes bland annat av en massrörelse bland de nordfinska bönderna ("klubbekriget") och besegrade slutligen sin brorson år 1600 då Reval kapitulerade. Hertig Karl lät avrätta många av sina motståndare, likt flera av tidens andra regenter i Frankrike och Ryssland eller Kristian II "Tyrann" i Stockholms blodbad" (Ibid, s 70). - Detta är vad professor Klinge har att säga om Ivan Groznyi och "Den livlänsdska frågan", i kapitlet med samma rubrik. Som vi ovan sett hade Ivans samtid och eftervärldens historieforskare en diametralt motsatt syn på detta Guds gissel. Denna "Ehrenrettung" har Finlands utrikesministerium gjort till en nationell angelägenhet: "Den här storsatsningen är ett samarbete mellan förlaget Otava och utrikesministeriet, som åtagit sig att sprida en del av upplagan ute i världen. Sedan tidigare är Matti Klinges "Blick på Finlands historia" en självklar introduktionsgåva i internationella sammanhang. Nu understryks hans ställning som den finländska historiens officielle uttolkare" (G Widén, *Hufvudstadsbladet* 1995-03-08). - Klinge borde, med sitt eget sätt att tolka Livlands 1500-talshistoria, inte heller se något ovanligt i att Ivan Groznyis trupper lät nyårsdagen 1573 spetsa levande och långsamt vid sakta eld steka till döds hela den 50-mannabesättning som under den finske Göran Boije försvarat Wittenstens [estn Paidelin; ty Weissenstein] fästning. - *Se ovan* kapitlet "Rysk grymhet".

Astolphe de Custine kommer att tänka på sin tyska bekant som:

> ..., after having been obliged, by business, to pass whole years in Russia, was at last able to leave the country for ever. He was accompanied by a friend; and he scarcely set foot on the deck of the English vessel, which was about to weigh anchor, when he trew himself into his companion's arms, exclaming, "God be praised, we may now breathe freely and speak openly![1935]

de Custine gör en ironisk och för Ryssland ofördelaktig jämförelse om sin återresa hem till Frankrike från Ryssland:

> Ducal Prussia does not assuredly pass for a land of licence; and yet, in passing through the streets of Tilsit, and afterwards those of Königsberg, I could have fancied myself at a Venetian carnival.[1936]

William Camden (1551-1623) skriver att Fletchers *Of the Rvsse Common Wealth* är "a Book of the *Russian* Polity or Tyranny, wherein are many things worthy of observation"[1937]. Camden själv kallar Ivan Groznyi tyrann.[1938]

Charles J Halperin har troligen rätt när han antar att Giles Fletchers beskrivning av det moskovitiska tyranniet var avsett som en programmatisk antites till vad det engelska statsskicket borde vara. Han håller det även för möjligt att drottning Elisabeth själv till delar skulle ha censurerat Fletchers verk för att dennes beskrivning av tyranniet skulle av drottningen upplevts som träffande.[1939] Men denna omständighet är inte något den samtida läsaren, som inte hade skäl att känna sig träffad, hade någon anledning att fästa sig vid. Halperin konkluderar "Nevertheless, the image of the "law-less" tyranny of Muscovy remained dominant in the sixteenth century"[1940] och att "The magnitude of Muscovy's army was prominently mentioned in the travel accounts as an instrument with which a despotic tyrant could enforce his arbitrary will upon his subjects"[1941].

Även den engelske författaren Thomas Nash[e] tar tag i denna stereotyp om den ryska ofriheten i *Lenten Stuffe*, 1599:

> Our mitred Archpatriarch *Leopald* herring, exacts no such Muscouian vassailage (that is for a man to be his owne executioner and at his Princes becke to go vp to the top of the rock, and thence throw himselfe headlong) of his liegemen, ...[1942]

Karl Heinz Ruffmann menar att:

> Tatsächlich aber seien Unterdrückung, Sklaverei und Rechtlosigkeit so gross und allgemein, dass man sich nur kopfschüttelnd fragen könne, wie Adel und Volk dies alles widerstandlos erdulden und wie die Caren in dieser Weise weiterregieren, "being themselves of a Christian profession"[1943]. Was Fletcher hier anprangern will,

---

1935 A de Custine ((1843) 1989), s 587f.

1936 A de Custine ((1843) 1989), s 587.

1937 W Camden (1706), s 493.

1938 W Camden (1706), s 408.

1939 C J Halperin (1975), s 100.

1940 C J Halperin (1975), s 100.

1941 C J Halperin (1975), s 101.

1942 T Nash[e] V (1883-84), s 241.

1943 Om uttrycket "of a Christian profession" skriver Ruffmann längre fram: "Die englischen Besucher Moskaus im Zeitalter Ivan Groznyjs haben nie geleugnet, dass die Russen seit

ist die Rechtlosigkeit und das Fehlen eines wirklichen Rechtswesens in Russland.[1944]

Robert O Crummey gör en

Giles Fletcher's *Of the Russe Commonwealth* is, in many ways, the summary of the English experience in Muscovy. It is unquestionably the most important English work on Russia before the reign of Peter the Great, and presents a more thorough and systematic analysis of Muscovite institutions than any other foreign work of the period.[1945]

I det *Epithalamion* som Ericus Jacobi 1585 skrev till Johan III:s bröllop med Gunilla Bjelke framställs den svenske kungen som den diametrala motsatsen till tyrann:

Et iusto Sweonum leges examine librat,
Non hic oppressus queritur se iure colonus,
Pauper inops, viduo nec degens foemina lecto,
Deniq nec charis qui forte parentibus orbus,[1946]
.....

Jerome Horsey beskriver följderna av Ivan IV grymma framfart:

This cruelty bred such a general hatred, distress, fear, and discontentment through his kingdom that there were many practices and devices how to destroy this tyrant, but he still did discover their plots and treasons by ennobling and countenancing all the rascalest and desperate soldiers he could pick out to affront the chief nobility. He employed most of his time and these soldiers, after he had divided his spoils and settled his treasure and house in the city of Moscow and in the strongest, greatest, and trustiest monasteries, to ransack and spoil and massacre the chief nobility and richest officers and other the best sort of his merchants and subjects; his hands and heart, now so hardened and imbrued, did put many of them to most horrible and shameful deaths and tortures - a base and servile people without courage.[1947]

Sir Jerome Horsey berättar även en historia om Ivan Kurakin:

Kniaz' Ivan Kurakin being found drunk, as was pretended, in Wenden, a fast town in Livonia, when King Stephen besieged it, being voevoda thereof, was stripped naked, laid in a cart, whipped through the market with six whips of wire, which cut his back, belly, and bowels, so he was whipped to death.[1948]

Den omständigheten, att denna drastiska historia inte kan vara sann eftersom Bulgakov-Kurakin tvingades gå i kloster och torde ha dött kort

---

mehr als einem halben Jahrtausend Christen - oder wie sie sich in ihren Berichten meist auszudrücken pflegten, - "christlicher Konfession" (of Christian profession), seien. Das hinderte sie jedoch nicht daran, die Art und Weise, in der sich die Russen zum Christentum bekannten, scharf abzulehnen und sehr wesentliche Bestandteile der russisch-ortodoxen Lehre als unchristlich zu verurteilen" (K H Ruffmann (1952), s 124).

1944 K H Ruffmann (1952), s 91.

1945 R O Crummey (1968), s 87.

1946 *Nuptiis Serenissimi atque potentissimi princeps ac Domini, D. IOHANNIS III. Svecorum, Gothorum, VVandalorumque Regis, Magni Princeps Finlandiae, Careliae, Wotzchowiae, et Ingriae, Ruthenorum, Esthoniaeque Livonum Ducis: Atque nobilissimae generosissimaeque virginis, GINILAE, nobilissimi generosissimique Domini, Iohannis Axilli, equitis aurati, ex antiquissima clarissimaque familia oriundi, Ostrogothorumque gubernatoris, filiae* (Stockholmiae 1585).

1947 J Horsey ((1856) 1968), s 270.

1948 J Horsey ((1856) 1968), s 278.

därefter[1949], saknar betydelse. Horsey framställer historien som inträffad verklighet och den motsvarar den europeiska uppfattningen om den ryska tsarens grymhet och tyranni. Därtill fanns det ju mer än tillräckligt som grund för de föreställningar man gjorde sig om Ivan Groznyi i Västerlandet.

Horsey hävdar att han beskrivit

> the cruel, barbarous, and tyrannical reign of the Emperor Ivan Vasil'evich, how he lived, what infinite innocent blood he spilled, and what horrible sins did not he commit and delight in, ...[1950]

Det kan sägas ha funnits en europeisk social beställning på berättelser som bekräftade europeernas förutfattade meningar.

Efter att ha förtäljt även Boris Tulupovs och dennes mors gruvliga öde och vedervärdiga avrättningssätt tillägger Sir Jerome:

> I could enumerate many and much more that have felt the like severity and cruelty of this emperor's heavy hand of displeasure, but I forbear to trouble the modest ears and Christian patience of such as shall read it.[1951]

Berättelsen om bojarens och hans mors grymma hädanfärd är sannerligen ingenting för kristna öron och ögon, men Horsey vill ju visa hur den okristne moskovitiske tyrannen njöt av dessa ohyggliheter:

> Such as I favor I have honored and such as be traitors will I have thus done unto.[1952]

Sir Jerome Horsey konstaterar att Ivan IV Vasilievitch var en tyrann, men inte blev det bättre med Boris Godunov:

> You have heard,and but some part neither, of the cruel, barbarous, and tyrannical reign of the Emperor Ivan Vasil'evich, how he lived, what infinite innocent blood he spilled, and what horrible sins did not he commit and delight in, ... Come now to the usurper, called in their language [smothering tyrant], Boris Fedorovich Godunov.[1953]

Den engelske lordkanslern, Sir Francis Bacon (1561-1626), konstaterar kort och konsist:

> He [the tsar] is adviced by no council, but governeth altogether like a tyrant.[1954]

Johannes Boterus skriver om "Magnus Moscorum Dux"[1955]:

> Semper enim fere invasit Suecum[1956]

i sin *Amphitheatridion*, vilken utkom 1600 i Lübeck.

1949 Lloyd E Berry (1968), not 1 s 278.

1950 Horsey ((1856) 1968), s 361.

1951 J Horsey ((1856) 1968), s 279.

1952 J Horsey ((1856) 1968), s 279.

1953 J Horsey ((1856) 1968), s 361.

1954 F Bacon I (1837), s 370; dens. I (1862), s 30.

1955 Inte heller Botero vill tillerkänna storfursten tsartiteln.

1956 J Boterus (1600), opag.

De engelska författarna Francis Beaumont (1584-1616) och John Fletcher (1579-1625) har i sin pjäs *The Fair Maid of the Inn* en passus där en rollfigur (Albertus, florentinsk amiral) säger:

> My pardon? I can need none, if it be not
> Receiv'd for an offence. I tamely bear
> Wrongs, which a slave-born *Muscovite* would check at.[1957]

I samma författares skådespel *The Honest Man's Fortune* säger Mallicorn, "a sharking Citizen", till Lamira, "a modest Virgin, and a Lady, rich and Noble":

> Thou need'st nothing, sweet Lady, but an obsequious husband, and where wilt thou find him, if not in the City? We are true *Muscovites* to our Wives, and are never better pleased, than when they use us as slaves, bridle and Saddle us; ...[1958]

I en av Thomas Dekkers (c 1570 - c 1632) många teaterpjäser, *The Whore of Babylon* (1607), fäller Paridel, en läkare, repliken:

> Impossible; the parting of the ayre,
> Is not more easy: looke vpon the Court,
> Through narrowe sights, and shees the fairest marke,
> And soonest hit of any: like the Turke
> Shee walkes not with a *Ianisarie-Guard*,
> Nor (as the Russian) with fowle-big-boand slaues,
> Strutting on each side with the slicing Axe,
> Like to a payre of hangmen: ...[1959]

Charles J Halperin konstaterar att 1500-talets reseberättelser att muskoviternas seder, styresskick var turkiska.[1960] C H Ruffmann skriver att för engelsmännen var ryssarnas livsstil lika främmande som turkarnas, tatarernas, arabernas, kinesernas eller negrernas.[1961] - Muschovithenn - "turcken icke olijck".

John Webster (* mellan 1570-80 ; † efter 1624), som skrev flera skådespel tillsammans med ovannämnde Thomas Dekker, skrev 1612 en pjäs med titeln *The White Devil, or, The Tragedy of Paulo Giordano Ursini, Duke of Brachiano, with the Life and Death of Vittora Corombona the famous Venetian Curtisan*. I fjärde aktens andra scen utropar hertigen av Brachianos sekreterare, Flamineo, till sin herre:

> Would you have your necke broke?
> I tell you Duke, I am not in Russia;
> My shinnes must be kept whole.[1962]

William A Ringler skriver om denna bild av Ryssland att

> The characteristic of the Russians most frequently noted in sixteenth-century accounts is that they enjoy slavery more than freedom.[1963]

1957 Akt V, scen 1; F Beaumont & John Fletcher IX (1910), s 213.

1958 Akt III, scen 1; F Beaumont & J Fletcher X (1912), s 245.

1959 Akt V, scen 1; T Dekker (1955), s 566.

1960 C J Halperin (1975), s 108.

1961 K H Ruffmann (1952), s 176.

1962 J Webster ((1612) 1927), s 155.

1963 William A. Ringler (1962), s 460; R R Cawley (1938), s 258-260.

Jacques Margeret (f c 1565) som var i rysk tjänst som militär i två perioder, 1600-1606 och 1609-1611, skriver militärt lapidariskt i sin *Estat del'Empire de Russie et Grand Duché de Moscovie* (1607): " Ie le tiens pour l'vn des plus absolus Princes qui soit"[1964]. Margeret som har en för sin tid synnerligen ovanligt positivt förhållningssätt till Ryssland, citeras som en auktoritet i långa stycken av Jacques Auguste de Thou i hans *Histoire universelle* tome 14 (London 1734)[1965] som i sin tur anförs i Samuel Purchas' *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes* XIV (1905-1907)[1966].

För drottning Elisabeths gunstling, Sir Walter Raleigh (1552-1618), var den moskovitiska staten, vid sidan av det osmanska riket, inbegreppet för tyranniet. Han exemplifierar gång efter annan med det ryska tyranniet i sin traktat *Maximes of State*. Han karakteriserar tyranniet som:

> *A Tyranny* is the swerving, or distorting of a *Monarchy*, or the *Government* of one, tending not to the publick good, but the private benefit of himself and his followers. As in the *Russe* and *Turkish Government*, where the *State* and *Wealth* of other orders, are employed only to the upholding of the greatness of the King or Emperor.[1967]

Sir Walter tillägger:

> This is the worst of all the Bastard *States*, because it is the perverting of the best Regiment, to wit, of a *Monarchy*, which resembleth the Soveraign Government of God himself.[1968]

För Sir Walter gör sig alltså tyrannen till Guds like, och ger således uttryck för en extrem form av [österlänsk] hybris. De två stater han exemplifierar med är för honom icke-europeiska välden: det ryska och det turkiska.

Längre lyfter Sir Walter fram endast de ryska härskarna som exempel på den absoluta kungamakten[1969], en styggelse värre än döden för en engelsman. Tydligen menar han att den ryske "kungen" vida överträffar turken i denna förvrängning av kungadömet.

Sir Walter graderar tyrannierna i två former av vilka the "*Barbarous*, and *Professed*" är den klart värsta formen. De två exemplen han nämner är igen "the *Turkish* and the *Russe* Government".[1970]

När Sir Walter går närmare in på att beskriva denna den värsta formen av tyranni, då är det bara "the Russe Government" som får stå som exempel. Tyrannen tål inte vare sig visdom, lärdom, tapperhet eller någrasomhelst andra dygder inom sin jurisdiktion:

> To expel and banish out his Country all honest means, whereby his People may attain to learning, wisdom, valour and other virtues, that they might be fit for that estate, and servile condition. For that these two, learning and martial exercise, effect two things most dangerous to a Tyranny: *viz.* Wisdom and Valour. For the Men of

---

1964 J Margeret (1607), s 13v. Margeret använder även explicit ordet tyrann på flera ställen, t ex s 5v, 10r, 10v, 54v.

1965 s 450-467, 490-504.

1966 s 125-131, 158-163.

1967 W Raleigh (1702), s 5f.

1968 W Raleigh (1702), s 6.

1969 W Raleigh (1702), s 8.

1970 W Raleigh (1702), s 32.

spirit and understanding, can hardly endure a Servile State. To this end, to forbid learning of liberal Arts, and Martial exercise; As in the *Russe Government*, so *Julian* the *Apostate* dealt with the Christians.[1971]

Hur lyckas då tyrannen hålla folket från att göra uppror? Med ett modernt begrepp "sysselsättningsterapi" kan man med ett ord ange Sir Walters förklaring till hur envåldshärskaren lyckas hindra upproret från att bryta ut:

Contrariwise, to use his People to base occupations, and Mechanical Arts, to keep them from idleness, and to put away from them all high thoughts, and manly conceits, and to give them a liberty of drinking till drunk, and of other base and lewd conditions, that they may be sotted, and so made unfit for great enterprises. So the *AEgyptian* Kings dealt with the *Hebrews*; so the *Russe* Emperor with his *Russe* People: ....[1972].

Livgardets trohet måste tyrannen till vilket pris som helst försäkra sig om och därför måste han dela med sig av sitt rov:

To make sure to him, and his State, his *Military* Men be reward, liberty, and other means, especially, his Guard, or *Praetorian Band*; That being partakers of the spoil and benefit, they may like that *State*, and continue firm to it; as the *Turk*, his *Janizaries*; the *Russe*, his *Boyarens*, &c.[1973]

Folkflertalet skall inte få möjlighet att beväpna sig, därför måste det pungslås och utsättas för konfiskation - som ryssen och turken gör:

To unarm his People of weapons, money, and all means, whereby they may resist his power; and to that end, to have his set and ordinary exactions, &c. once in two, three, or four years, and sometimes yearly, as the *Turk* and *Russe*; who is wont to say, *That his People must be used as his flock of sheep*, viz. *Their fleece taken from them, lest it overlade them, and grow too heavy; that they are like to his beard, that the more it was shaven, the thicker it would grow*[1974]. And if there be any of extraordinary wealth, to borrow of them in the mean while, till the Tax come about, or upon some devised matter, to confiscate their goods, as the common practice is of the *Russe* and *Turk*.[1975]

Även de få något privilegierade måste hållas sysselsatta så att de inte kommer att tänka på landets eller sin egen egentliga belägenhet. I fallet Ryssland görs detta med årliga anfallskrig mot tatarer, polacker och Sverige, m fl.[1976]

1971 W Raleigh (1702), s 33.

1972 W Raleigh (1702), s 33.

1973 W Raleigh (1702), s 33f.

1974 Ett förment citat av Ivan Groznyi lånat ur Giles Fletchers *Of the Russe Common Wealth* (1591): " ... a Scythian, that is, grosse and barbarous pollicie, as may appeare by these fewe *sophismata* or counterfeit pollicies, put in practise by the emperours of Russia, all tending to this end - to robbe their people and to inrich their treasurie. To this purpose this byword was used by the late emperour Ivan Vasilowich: - That his people were like his beard; the oftner shaven, the thicker it would grow. Or like sheepe, that must needes be shorne once a yeere at least, to keepe them from being overladen with their wooll" (G Fletcher ((1591) 1861), s 54).

1975 W Raleigh (1702), s 34; K H Ruffmann (1952), s 163.

1976 "To be still in Wars, to the end his People may need a Captain; and that his Forces may be kept in practice, as the *Russe* doth yearly against the *Tartar, Polonian,* and *Sweden*, &c" (W Raleigh (1702), s 34). - Jmf Matti Klinge: "Denna konstellation ändras inte av att ryssarna bemängts med drag av tatarerna, närmast i västerländsk historieromantik och historieillustration. Ett sådant propagandistiskt sammankopplande måste ha varit helt

Men även de som, relativt sett, har det bättre bör veta att all makt och myndighet samt nådevedermälen utgår från Tyrannen:

> To cut off such as excel the rest in wealth, favour or nobility; or be of a pregnant, or aspiring wit, and so are fearful to a Tyrant; and to suffer none to hold Office, or any Honour, but only of him; as the *Turk* his *Bashaes*, and the *Russe* his *Ruzzes*.[1977]

Undersåtarna kan varken tillåtas att sammankomma till brödraskap eller någonsomhelst *festivitas*:

> To forbid Guilds, Brotherhoods, Feastings, and other Assemblies among the People, that they have no means or opportunity to conspire, or confer together of publick matters, or to maintain love amongst themselves, which is very dangerous to a Tyrant, the *Russes* practice.[1978]

Övervakning och angiveri hör samman med tyranniet:

> To have their Beagles, or Listners in every corner, and parts of the Realm; especially, in places that are most suspect, to learn what every Man saith, or thinketh; that they may prevent all attempts, and take away such as mislike their *State*.[1979]

Söndra och härska är en nödvändighet för att uppehålla tyrannens makt:

> To make Schism and Division among his Subjects, *viz*. To set one Nobleman against another, and one rich Man against another, that through Faction and disagreement among themselves, they may be weakned, and attempt nothing against him, and by this means entertaining whisperings, and complaints, he may know the secrets of both parts, and have matter against them both, when need requireth. So the *Russe* made the Faction of the *Zemsky*, and the *Oppressiony*.[1980]

För att öka tyrannes säkerhet är det bäst att hålla sig med ett utländskt livgarde. Att omge sig med måttligt begåvade, viljelösa och orättfärdiga jasägare och snyltgäster blir tyranners lott, eftersom män med integritet håller sig för goda för smicker och en vis man inte kan förmå sig till att tjäna en tyrann.[1981]

Sir Walter får ihop till rätt många av det klassiska barbarbegreppets konnotationer när han beskriver tyranniet: dryckenskap, brist på, eller avsaknad av, tapperhet, men samtidigt krigiskhet, servilitet, avsaknad av visdom och lärdom. Och allt detta exemplifierar han med "Muschowiten". För Sir Walter Raleigh är alltså "Muschwiten" inte bara lik "turcken" - han är värre. Ryssen har fler förstaplaceringar på Raleighs föga smickrande katalog. Den

---

främmande åtminstone för 1500-talet, då man nog visste vem som var kristen och vem som inte var det." [Min översättning av: "Tätä asetelmaa ei muuta se, että sittemmin lähinnä länsimaisessa historiaromantiikassa ja historiankuvituksessa venäläisiin on lainautunut tataarien piirteitä. Tämmöisen propagandistisen yhdistämisen on täytynyt olla aivan vierasta ainakin 1500-luvulle, jolloin kyllä tiedettiin kuka oli kristitty jas kuka ei"] (M Klinge (1981), s 254-255).

1977 W Raleigh (1702), s 34.

W Raleigh (1702), s 34f.

1979 W Raleigh (1702), s 35.

1980 W Raleigh (1702), s 35.

1981 "To have Strangers for his Guard, and to entertain *Parasites*, and other base and servile Fellows, not too wise, and yet subtle, that will be ready for reward to do and execute what he commandeth, though never so wicked and unjust. For that good Men cannot flatter, and wise serve a Tyrant." (W Raleigh (1702), s 35).

omständighet att vissa av de uppräknade karaktärsfelen tycks motsäga varandra, såsom krigiskhet och feghet, tycks inte störa vare sig Raleigh, hans meningsfränder eller läsarna.

Jan Danckaert skriver:

> De Russen selfs connen veel beter supporteren de slavernije als de vrijheyt/ want daerinne zijnde/ verloopen sy haer in alle de bauche/ ende in de slavenije brenghen zy den ijt ober met arbeyden ende draben.[1982] ....Een vader vercoopt dickemaels sijnen sone/ ende soo hy weder vrij ghegheven werdt/ vercoopt hem wederomme / maer als hy hem tot drijmael toe vercocht heest/ soo en mach hy hem niet meer vercoopen/ noch den soone en is niet meer in zijne subiectie.[1983]

Den oidentifierade författaren till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden, skriver om Ivan IV:s grymhet mot sina undersåtar:

> Vi hörde där även berättas, huru tyrannen Ivan Vasiljevic, storfurste till Moskva, en gång tagit hustrun från sin sekreterare och våldfört sig på henne; då nu sekreteraren i sin ovilja över den honom tillfogade skymfen visade ett icke alltför blitt ansikte och storfursten märkte detta, så beslöt han att hämnas och befallde, att kvinnan skulle upphängas i benen över hennes mans bord; där fick hon hänga hela åtta dagar, under det hennes man dagligen måste intaga sina måltider vid bordet. En mycket åldrig moskovit, som för oss bekräftade sanningsenligheten av ovanstående, omtalade även såsom något verkligen passerat, att Vasilievic, då han år 1569 var i Novgorod, från bron över floden Volchov låtit nedkasta 1,700 av de förnämsta borgarna och dessutom en hel del munkar och fattigt folk, vilka man, för att bereda honom ett nöje, alla låtit ömkligen omkomma genom drunkning. En hederlig köpman, som han ävenledes låtit kasta i floden från bron, och som, bunden som han var, varit nära att drunkna, hade han åter låtit draga upp ur vattnet, och då han kommit till sans igen, tillsport honom, vad han sett för märkvärdiga ting därnere. Köpmannen svarade, att han varit i helvetet och där sett den plats och den stol, som stod redo för honom, Vasiljevic, då han en gång skulle dö. Detta uppretade så storfursten, att han lät placera köpmannen i en kittel med olja och så småningom uppvärma den, tills den blev sjudhet och köpmannen koktes till döds. En annan gång lät storfursten sätta den dåvarande metropoliten i Novgorod bakfram på en häst, gav honom en säckpipa i handen, på vilken han måste blåsa som en spelman, och skickade honom sålunda under stor smälek i väg till Moskva. Denne tyrann fattade även en gång hat till sin kansler, vartill behövdes endast ringa anledning. Han befallde därför, att han jämte de flesta av hans vänner skulle föras in i ett rum, varpå de senare måste skära ut ett duktigt stycke kött på honom, på det han sålunda skulle dö som en martyr. Vasiljevic' sekreterare, som hörde till kanslerns bästa vänner, berövade honom då, för att göra pinan kort, hans manslem, varefter han också inom kort avled. Då tyrannen märkte, att en alltför stor nåd kommit honom till del och denna snabba död tycktes honom alltför lätt, lät han genast gripa sekreteraren, sägande att då han, efter vad han förstod, vore orsaken till det hastiga förloppet, han nu finge välja mellan tvenne straffdomar: att antingen i rått tillstånd oförtövat uppäta det han skurit av kanslern eller bereda sig på att själv på samma sätt bli

---

1982 J Dankaert (1615), s 63. - P Jansonius (alias E Swartius): "Die Rüssen selbsten können viel leichter die Leibeigenschafft ertragen/ als die Freyheit/ denn so sie diese besitzen/ verkauffen sie sich in alle schwelgerey/ in dienstbarkeit aber bringen sie ihre zeit mit arbeiten zu" (P Jansonius (169), s 93; E Swartius (1619), s 93).

1983 J Danckaert (1615), s 63. - P Jansonius (alias E Swartius): "Ein Vater verkaufft offtmals seinen Sohn/ vnd so er wider freygelassen wird/ verkaufft er jhn nochmals/ aber so er jhn dreymahl verkaufft hat/ darff er jhn nicht mehr verkauffen/ noch auch der Sohn mehr vnter seinem zwang vnd gehorsam ist." (P Jansonius (169), s 93; E Swartius (1619), s 93).

skuren i stycken. Nödd och tvungen måste han då i storfurstens närvaro uppäta det avskurna. Ibland, när lusten föll på Ivan, lät han stänga in några arga björnar i en inhägnad, skära klorna av dem och knipa av deras tänder, varpå han lät föra dit några personer, allt som det föll honom in, vilka björnarna slogo till döds med sina ramar. Vi hade funnit ett porträtt av denne tyrann i Her Bas' logi på slottet i Novgorod, och av denna anledning kommo vi att tala om honom; dock lämpade sig bilden icke att avteckna. Av en sådan grymhet kan man lätteligen förstå, huru mycket barmhärtighet kan påträffas hos folket.[1984]

Han fortsätter med andra exempel. Vad denne holländare än ser får det honom att dra sig till minnes hemskheter i Ryssland:

Inne på slottsgården [Stockholms slott] stå utomordentligt stora och vackra stycken [kanoner]. De sex största äro från Ryssland, de två övriga lät konung Johan gjuta. Av de ryska förskriva sig några från Ivan Vasiljevic. Folket i Ryssland kände då ännu icke till sådant djävulstyg. Då mästaren skulle provskjuta kanonerna, lät Ivan fylla dem med små kulor, spik och annat skrot, ställa upp några av dem bredvid varandra och spänna ett omkring 20 fot långt rep framför mynningarna på dem. Dagen förut hade han låtit kungöra för allt folket att komma dit till platsen för att åse ett underverk han ämnade utföra, men att ingen vid livstidsstraff skulle drista sig att komma innanför repet. Folket, som var nyfiket att få se något märkvärdigt, kom i mängd tillstädes. Han lät nu medelst en löpeld avlossa alla styckena på en gång mitt ibland allt folket. Många dödades, varåt Ivan skrattade och sade: "Nu komma de inte en gång till för att titta." Denne tyrann dog år 1584.[1985]

Andreas Kappelen skriver:

Die politische Machtkonstellation, die von den Feinden Moskaus gesteuerte reichhaltige Publizistik, sowie die Stärke und Aussergewöhnlichkeit der Persönlichkeit Ivans IV. bewirkten, dass Ivan Groznyi als erster russischer Herrscher - und als einziger bis zu Peter dem Grossen - im Ausland zu einem Begriff wurde: der Tyrann und spätere "Schräckliche" wurde in Bewustsein des Auslandes zu einem Prototyp des russischen Herrschers, zu einem Sinnbild für die barbarische, grausame Seite russischen Wesens, für die Macht und Gefährlichkeit des unbekannten Reiches, für die Faktoren also, bis heute das westliche Russlandsbild weitgehend bestimmen.[1986]

I den engelske författaren John Websters (* c 1570-80--ej † före 1624) skådespel *The Tragedy of the Dvtchesse of Malfy* (publicerad 1623, skriven före 1614) utbrister hertiginnan:

Must I like a slave-borne Russian,
Account it praise to suffer tyranny?[1987]

I samma pjäs säger Ferdinand:

To drive six Snailes before me, from this towne [Milano] to *Mosco*; neither used Goad, nor Whip to them, but let them take their owne time:(the patientst man i'th' world match me for an experiment) and I'll crawle after like a sheepe-biter.[1988]

Jean Barclay skriver om det ryska folkets natur i sin *Icon Animorum* (1619):

Servituri gens nata, ad omne libertatis vestigium ferox est; placida si prematur.

1984 *En holländsk beskicknings resor* ... (1917), s 131-133.

1985 *En holländsk beskicknings resor* ... (1917), not s 172.

1986 A Kappelen (1972), s 246.

1987 Akt III, scen 5; J Webster II (1927),s 87; R R Cawley (1938), s 259.

1988 Akt V, scen 2; J Webster II (1927),s 107; R R Cawley (1938), not 88 s 267.

> Neque abnuunt jugum. Ultro fatentur Principi se servire, illi in suas opes, in corpora, vitamque jus esse Sordidiotis reverentiae humilitas Turcis non est suorum Ottomanorum sceptrum.[1989]

Robert Ralston Cawley har läst hos Robert Burton i hans *The Anatomy of Melancholy* (1621)[1990] om "those vast kingdoms of Moscovia, Russia, under a tyrannizing Duke."[1991] Cawley lägger märke till att Burton har, för sin tid, rätt detaljerade kunskaper om Ryssland.

John Stow (c 1525-1605) kallar Boris Godunov "this smooth-face usurping Tyrant"[1992].

Ericus Schroderus påminner i dedikationen till drottning Maria Eleonora i Laurentius Müller, *Doct. Laurentii Mullerii Churländske Secretarij Korte och Sanfärdige Beskrifwelse om några Förnämlighe och tänkwärdighe saker/ Som vti ..../ K. Johan then III. til Swerighe/ K Stephani Battori til Polen/ Theslikes Storförstens Iwan Wassiliewitz til Muskow/ Regementetz tidh .... förlupne äre....* (1629) om varför hennes man så fått ligga i fält mot öster:

> Ja Göterna (thet som märkeligit är) haffua vthi samfälte siw Konungars tijdh hafft sit heemwist vthi Vlmerugien eller Preussen/ ther the aldrigh wore stilla vthaff Krijgswäsende. Men hwadh görs behooff/ at iagh thesse saker ifrån så long tidh tilbaka hämtar/ aldenstund man ther om haffuer närmare witnesbyrd nogh; ...."[1993] "Thet hänger ännu mongom i minnet/ huru K Erick then 14 vthaff thet store förtryck/ som then Muskowijtiske Storfursten och Tyrannen tifogade Häärmästaren och thet bedröfuade Lijfland/ bewekt/ rustade sig mz ovthsäijeligh krijgstilreedning til at rädda Lijfländerna emot berörde Tyrann/ then han på sijn sijdha så wäldeligen tilsatte/ at han icke allena slogh honom til ryggia/ vthan och wann medh thet samma itt stoort sycke land/ och lade thet under Swerigis Crono.[1994]

Även ryska krönikörer framställer tidigare tsarer som autokrater. Avramii Palitsyn, som fungerar som en slags offentlig talesman för Romanovdynastin betraktar Boris Gudovon som "autokrat", i den meningen att han betraktar storfurst Boris som enbart intresserad av öka sin personliga makt på bekostnad av bojarerna.[1995] Ivan Timofejev († 1629) lägger oprichninan, förstörelsen av Novgorod och mordet på hans egens son, Ivan Groznyi till last.[1996] Timofejev menar att det är härskarens ondska som leder till folkets syndighet.[1997] Khvorostinin focuserar på Ivan IV:s och Boris Godunovs skändlighet och orättfärdighet.[1998]

Engelsmännen som redan tidigare var ledande i Västeuropa med sina kontakter med Ryssland skaffade sig ytterligare erfarenheter genom de

---

1989 J Barclay (1619), s 392; dens (1668), s 95.

1990 Cawleys sidhänvisning stämmer inte.

1991 R R Cawley (1938), not 44, s 259.

1992 E Howes (1631), s 792.

1993 E Schroderus (1629), iijv.

1994 E Schroderus (1629), iijvf.

1995 P Buschkovitch (1986), s 369.

1996 P Buschkovitch (1986), s 371.

1997 P Buschkovitch (1986), s 371.

1998 P Buschkovitch (1986), s 372.

beskickningar Karl II sände bl a den ryske storfursten åren 1663 och 1664. Beskickningens rapport innehöll bl a följande karakteristik:

> Being used to bad fare and brought up as they are in servitude and slavery, they must unquestionably be very proper for the wars.[1999]

I Adam Olearius' [eg Öhlenschläger] *Vermehrte Newe Beschreibung Der Moscowitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschechen. Worinnen die gelegenheit derer Orter vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Russland/ Tartarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hausz-Welt und Geistlichen Stand mit fleisz auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret/ zu befinden* från 1656 beskriver det schleswig-holsteinska sändebudet vad han kallar *Jura Maiestatis* i Ryssland:

> Der Zaar lässet ihm seine Majestätische Hochheit wie billich in angelegen seyn/ vnd beobachtet die *jura Majestatis*, gleich andere Monarchen vnd absolute Herren zu thun pflegen. Nemblich; er ist keinen Gezetzen vnterworffen/ mag aber nach seinem gutdüncken vnd belieben Gesetze vnd Befehle geben vnd ordnen. Welche alle/ wie sie auch sein mügen/ ohne einige Wiederrede/ ja so gehorsamb/ als wenn sie Gott selbst gegeben/ auffgenommen vnd gehalten werden/ dann sie halten darvor/ wie *Chytaeus lib 1. Saxon.* recht von jhnen schreibet/ dasz der Groszfürst alles mit Willen Gottes thue. Daher zubezeugung desselben vnfehlbaren Warheit vnd Gerehtigkeit ein Sprichwort haben, *Gottes vnd des Groszfürsten Wort musz nicht geendert/ sondern vnfehlbar gehalten werden.*
> Er setzet Obrichkeiten ein vnd ab/ ja verjaget sie vnd lässet sie hinrichten/ wee er wil/ vnd ist also dieselbe Gewonheit bey jhnen/ wie sie nach des Propheten Daniels auszspruch/ bey regierung des Königs NebudNezarsü blich gewesen: Er tödtete wen er wolte/ er schlug wen er wolte/ er erhöhete wen er wolte/ er nieddrigte wen er woltwe. [2000]

Jämförelser med den ryske storfursten kan Olearius bara finna hos inbereppet av asiatiskt tyranni, storkungen av Persien, Xerxes, "Hybris' våldsamme son, som tänkte att världen betvinga"[2001] med "all Asiens styrka"[2002] och som hotade förinta Grekland och Västerlandet. Enligt Pseudo-Hippokrates var ju Asiens statsskick tyranniet, medan Europas var självförvaltningen[2003]:

> Er behält sich alleine das Recht/ Krieg frembden Völckern anzukündigen und nach seinem belieben zuführen/ vnd ob er zwar seine Bojaren vnd Räthe darüber befraget/ thut ers doch auff solche weise/ als vormahls der Xerxes König in Persien/ welcher die Asiatischen Fürsten zusammen ruffen liesse/ dasz sie über den Krieg/ dener wider die Griwechen führen wolte/ Rathschalgen solten/ aber er vielmehr/ was jhm beliebete/ den Fürsten ansagen/ und dasz er ein Monarch wäre/ erweisen wolte. Sagte: Er hätte sie zwar deszwegen beruffen/ damit er nicht/ alles aus seinem eigen Rath thäte/ aber sie solten auch darbey wissen/ dasz jhnen mehr zustünde/ gehorsam als rathen.[2004]

1999 E G Miège (1669), s 45; M S Andersson (1954-55), not 106 s 153; L Tengström (1986), not 116 s 532.

2000 A Olearius (1656), s 222 [*min kursivering*].

2001 Herodotos, *Historia* VIII:77 (s 563); L Tengström (1987), s 500. - *Se ovan* kapitlet "Rysk hybris".

2002 Aischylos, *Perserna* v 12 (s 24); L Tengström 1987, s 500. - *Se ovan* kapitlet "Rysk hybris".

2003 W Mohr (1941), s 256.

2004 A Olearius (1656), s 223.

Ett ettbladstryck från 1656 i Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek[2005] (fig 60) har ovanskriften:

> Sehet die Stadt Riga. Wie sie von dem mächtigen feinde dem Moskowitter bey 6 wochen langer (als vom 23 Aug bis 5 Octob 1656) grausamer belägerung zerschossen, aber doch durch Gottes gnad und der belägerten tapfere gegenwehr erhalten, und also der Tyrannische feind zu einem schändlichen Abzug genötiget worden.

Under den syns Rigas stadsvapen med det i stadporten på vakt liggande lejonet, som river den ryska örnen (fig 61). Två något förvuxna bevingade putti eller kanske snarare genier håller lagerkransar över huvudena på två sköldbärarlejon, vilka också de är sysselsatta med att riva den ryska örnen.

Så sent som 1658 utkom i ett samlingsband med titeln *Viaggi di Moscovia* Raffaello Barberinis (1532-1582)[2006] reseberättelse från Ryssland. Barberini skrev sin relation i Antwerpen efter återkomsten från Ryssland 1565. Han berättar utförligt om Ivan Groznyis terror och hans förföljelser och avrättningar av sina bojarer. Andreas Kappeler betraktar Barberinis verk som tillförlitligt.[2007]

Karl-Heinz Ruffmann gör en viktig distinktion mellan "alteuropäischen Absolutismus" [obs Ruffmanns ordval] å ena sidan och rysk autokrati å den andra:

> Während der absolute Monarch das göttliche und historische Recht, wie es in den sogenannten "Grundgesetzen" der Monarchien besteht, anerkennt und jedenfalls insofern das schon von Bodin geforderte "Prinzip der Sicherheit der Person und des Eigentums der Bürger" nicht unberücksichtigt lässt, hat der Autokrator die Vollmacht , die sittliche Rechtfertigung seines Handels ohne Bindung an irgendwelche Rechtsnormen, d. h. in eigener, nur von ihm zu verantwortender Auslegung der Gebote Gottes zu treffen. Alle Untertanen sind daher im umfassendsten Sinne des Wortes seiner selbstherrscherlichen Willkür ausgeliefert.[2008]

Och Ruffmann tillägger:

> Bezeichnenderweise hat übrigens der Selbstherrscher den jahrhundertlang verfochtenen Rechtsanspruch auf Obereigentum über alles Land im Russischen Reich prinzipiell niemals aufgegeben.[2009]

Under riksdagen 1713-1714 skrev Sven Leijonmarck[2010] (1649-1728) pamfletten "*Alla Fyra Ständernas uti Finland Tahl till Riddare- Prest- och Borgareståndet, som bo och vistas uti Stockholm*",[2011] vilken han utgav 1714 anonymt. Leijonmarck beskriver Finlands belägenhet under rysk militär ockupation: "Hvad för en svår och odräglig börda träldom är, hälst då den med en Barbarisk Fiendes så oerhörda Tyranniska våldsamheter är behandlad". Om

---

2005 Palmskiöldska samlingen 320, Uppsala universitetsbibliotek.

2006 Barberini var även farbror till en senare påve, Urban VIII (påve: 6/8 1623 - 29/7 1644).

2007 A Kappeler (1972), s 94.

2008 K-H Ruffmann (1977), s 348.

2009 K-H Ruffmann (1977), s 349.

2010 Till adlandet 1696 använde han namnet Åkermarck (fadern, som var kyrkoherde i Uskela, i Egentliga Finland, kallade sig Agricola).

2011 K Tarkiainen (1990), s 128.

inte undsättning kommer från den västra rikshalvan kommer ryssarna att "göra oss till en sådan för hela världen förskräcklig träldoms exemplum sine exemplo".[2012]

Så sent som 1725 utkom i Leipzig en skrift med titeln Gespräche mit dem Reiche derer Todten, Vier und Achtzigste Entrevuë, Bestehende, In einer Fortsetzung der vorhergehenden, zwischen Dem vortreflichen Moscowitischen Czaar, PETRO MAGNO, Und Dem grossen Tyrannen, IVAN BASILOWIZ II. Ebenfalls einem Czaaren von Moscau, Worinnen der Beschlusz der Historie des Letztern, und sonderbare Nachrichten von der Religion derer Moscowiter, auch Anmerckungenü ber die Puncte, in Ansehung derer sie entweder von denen Evangelischen, oder Römisch-Catholischen, unterschieden, ingleichen verschiedene, zur Historie Petri Magni gehörige, wundersame Erzehlungen enthalten. Samt dem Kern derer neuesten Merckwürdigkeiten, und darüber gemachten curieusen Reflexionen[2013] där man publicerar en helsidesbild av "Tigern Basilowiz" [med panterprickar i pälsen] (fig 62) och en rimmad bildtext:

In alten Zeiten stack, offt unter Hermelinen,
Ein Tÿger welches Blut, wie Wasser in sich soff.
Aus viel Exempeln mich nur eines zubedienen
War nicht *Basilowitz* recht von dergleichen Stoff.[2014]

När Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718-1763) år 1760 skriver en hyllning till den sexårige tsarevitj Paul Petrovitj (1754-1801), *Til Hans Kejserliga Höghet Paul Petrowitz, Storfurste av Ryssland* inleder hon dikten med en förtäckt påminnelse om "gångna tiders" tyranni i Ryssland:

Det måln förskingrat är, det mörker har försvunnit,
Som hölgde jordens Krets och irrat Menskio-vett.
En ny, en uplyst tid har nu med häpnad funnit,
Att verlden falska namn, åt våld och grymhet gett.
Åt den dess sällhet bröt, åt den dess frid förstörde
Hon reste Ärestod och vördnads offer bar:
Hon söng Tyrannens låf, som henne fängslig förde,
Och kyste nögd dens spår af den hon trampad var:
Hon nämnde Hielte den, som vant den grymma lycka,
At spilla menskio-blod och sina likar trycka.
En sanning klarnat har, som skänkt åt verlden dager,
Och uptäkt deras plikt, som fått om samfund vård;
Ej vågen blodig är til en odödlig lager,
Ej tapperhets bevis, at vara vild och hård.
Den öma Menskio-rätt, Naturens älsta Dotter,
Gudomlighetens bild och alla Dygders Mor,
Som sina Foster ger af nöjet lika lotter
Och gjör, at Jordens Son på Jorden säker bor,
Hvars suckar fordom blott i ringa kojor hördes,
Palatsen nalkas fick, och Prinsars hjertan rördes.
Då blef en lag bekant, som Furstar böra lyda,
Naturen tala feck, och man förstod dess röst:
Då blef det Hjelte-dygd, med mildhet Spiran pryda,
Och grunda Tronens magt i undersåtars bröst;

2012 K Tarkiainen (1990), s 128.

2013 A Kappeler (1972), fig 12 s 293.

2014 A Kappeler (1972), fig 12 s 292.

At gjöra verlden säll, at Samfund väl förmera
Är kröntas täflans-ban der Ärans Tempel står:
[2015]

Den franske markisen Astolphe de Custine, vars farfar, som var general i den franska republikanska armén och kommendör för dess trupper vid Rhen, och far, båda blivit giljotinens offer under Robespierres skräckvälde[2016], medan hans mor med knapp nöd undkommit samma öde,[2017] reste till Ryssland 1839:

> ... to document the advantages of autocracy and confirm his prejudices against popular government. But it was there that he discovered the evils of autocracy, and returned to France a strong advocate of constitutions[2018]

> I went to Russia to seek for arguments against representative government, I return a partisan of constitutions.[2019]

I *La Russie en 1839* [*Empire of the Czar*] bekräftar han beskrivningen ovan om att tyranniet uppfattades som ett asitiskt styresskick. Markis de Custine ger giltighet åt uppfattningen om ryssarna som ett asiatiskt folk, över hundra år efter Peter den Store:

> There does not exist on the earth at the present time, not in Turkey, not even in China, a single man who enjoys and exercises such power as the emperor [tsar Nikolai I]. Let the reader figure to himself all the skilfulness of our governments, perfected as they are by centuries of practice, put into exercise in a still young and uncivilised society; the rubrics of the administrations of the West, aiding by modern experience the despotism of the East: European discipline supporting the tyranny of Asia; the police emloyed in concealing barbarism, in order, not to destroy, but to perpetuate iy; disciplined brute force and the tactics of European armies, serving to strengthen an Eastern policy; - let him conceive the idea of a half-savage people who have been enrolled and drilled, without having been civiliced, and he will be able to understand the social and moral state of the Russian nation. To profit by the progressive descoveries in the art of governing made by the European nations, in order to rule sixty millions of Orientals, has been from the time of Peter the First the problem to be studied by those who govern Russia.[2020]

Och längre fram:

> An ambition and immense, one of those ambitions which could only possibly spring in the bosoms of the oppressed, and could only find nourishment in the miseries of a whole nation, ferments in the heart of the Russian people. That nation, essentially aggressive, greedy, under the influence of privation, expiates beforehand, by a debasing submission, the design of exercising a tyranny over other nations: the glory, the riches which it hopes for, consoles it for the desgrace to which it submits. To purify himself from the foul and impious sacrifice of all public and personal liberty, the slave, upon his knees, dreams of the conquest of the world.
>
> .....

2015 H C Nordenflycht (1760), s a2ff; dens III:1 (1938), s 29f. - Professor Magnus von Platen upplyste mig om att fru Nordenflycht fick mycket bra betalt för denna dikt av sina uppdragsgivare. Professor von Platens hjälpsamhet noteras med stor tacksamhet.

2016 A de Custine ((1843) 1990), s 27ff; G F Kennan (1990), s xxi.

2017 A de Custine ((1843) 1990), s 35ff.

2018 D J Boorstin (1990), s xiii.

2019 A de Custine ((1843) 1990), s 16.

2020 A de Custine ((1843) 1990), s 230.

> There, nothing has any limits, - neither grief, nor rewards, nor sacrifices, nor hopes: the power of such people may become enormous, but hey will purchase it at any price which the nations of Asia pay for the stability of their governments - the price of happiness.[2021]

Redan innan de Custine kommer fram Ryssland råkar han den 5 juni 1839 träffa på bad- och kurorten Ems an der Lahn den ryska tronföljaren, den blivande Alexander II[2022], och hans följe och han slås av [den asiatiska] serviliteten hos tsarevitsens följe:

> What has chiefly struck me in my first view of Russian courtiers is the extraordinary submissivness with which, as grandees, they perform their *devoirs*. They seem, in fact, to be only a higher order of slaves; .....[2023]

Längre fram preciserar han sig:

> Be this as it may, the pride of the Muscovite noble gives a perfect idea of that singular combination of which the actual state of Russian society is the result. A monstrous compound of the petty refinements of Byzantium, and the ferocity of the desert horde, a struggle between the etiquette of the Lower Empire [Bysantium], and the savage virtues of Asia, have produced the mighty state which Europe now beholds, and yhe influence of which she will probably feel hereafter, without being able to understand its operation.[2024]

de Custine antyder också att tyranniet förvrider människonaturen när han beskriver den ryska flottan i Kronstadt:

> Puerility on a grand scale appears to me a monstrous thing, impossible except under a tyranny, of which itis, perhaps, the most terrible result! Everywhere, except under an absolute despotism, men, when they make great efforts, have in view great ends; it is only among a blindly abject people that the monarch may command immense sacrifices for the sake of triffling results.
>
> The view of the naval power of Russia, gathered together for the amusement of the Csar, at the gate of his capital [Kronstadt], has thus caused me only a painful impression. .... Lord Durham[2025] once remarked to the Emperor himself, with a freedom of speech which wounded him in the most sensitive part, that Russian ships of war were but the playthings of the Russian sovereign.[2026]
> .....
>
> The English, in their idiom, which is so poetical when it relates to maritime subjects, call as vessel of the royal navy, *a man of war*. Never will the Russians be thus able to denominate their ships of parade. These *men of court*, or wooden courtiers, are nothing more than he hospital of the imperial service. If the sight of so useless a marine inspired me with any fear, it was not the fear of war but of tyranny." It recalled to mind the inhumanities of Peter I., that type of all Russian monarchs, ancient and modern.[2027]

2021 A de Custine ((1843) 1990), s 613f.

2022 1818-1881, rysk tsar och storfurste av Finland 1855-1881.

2023 A de Custine ((1843) 1990), s 21.

2024 A de Custine ((1843) 1990), s 69.

2025 John George Lambton (1792-1840), brittiskt sändebud till Sankt Patersburg 1832 och 1835-1837. Earl av Durham från 1833.

2026 A de Custine ((1843) 1990), s 76f.

2027 A de Custine ((1843) 1990), s 78.

.....

National pride appears to me to be tolerable only among a free people.[2028]

.....

People and government are here in unison. That a man brought up in the idolatry of self, a man revered as omnipotent by sixty millions of men, or at least of beings that resemble men, should not undertake to put an end to such a state of things - this does not surprise me: the wonder is, that among the voices that relate these things to the glory of this individual, not one separates itself from the universal chorus, to protest in favour of humanity, against such autocratic miracles. It may be said of the Russians, great and small, that they are drunk with slavery.[2029]

de Custine ser Ryssland som ett enormt fängelse, med straffkolonin Sibirien som den grundval som det ryska samhällsbygget står på. Nycklarna till fängelset står envåldshärskaren tsaren med:

There are no legal pleaders in a country where there is no justice: where, then, is to be found that middle class which constitutes the strength of other states, and without which the people is only a flock, guided by a few well-trained watch-dogs?[2030]

I stumble every time I return to the endavour of analysing the moral life of the inhabitants of Russia. Russia thinks and lives as a soldier! A soldier, to whatever country he may belong, is scarcely a citizen: and here less than any where can he be called one; he is rather a prisoner for life, condemned to look after other prisoners.[2031]

This empire, immense as it is, is no more than a prison, of which the emperor keeps the key.[2032]

På väg ut ur Nöteborgs fästning [Schlüsselburg] drar de Coustine en lättnadens suck för att han kommit ut i friska luften. Tills han på nytt orienterar sig i tillvaron:

I forgot that the country into which I should return was in itself a prison; a prison whose vast size only makes it the more formidable.
A Russian fortress! - this word produces on the imagination an impression very different to that which is felt in visiting the strongholds of people really civilised, sincerely humane. The puerile precautions taken in Russia to hide what are called secrets of state confirms me, more than would open acts of barbarity, in the idea that this government is nothing more than a hypocritical tyranny.[2033]
.....

Från tid till annan dyker bilden av Sibirien upp för de Custines inre syn:

Finally, at each step I here take, I see rising before me the phantom of Siberia, and I think of all that is implied in the name of that political desert, that abyss of misery, that tomb of living men, - a land peopled with infamous criminals and sublime heroes, a colony without which this empire would be as incomplete as a palace without cellars.[2034]

2028 A de Custine ((1843) 1990), s 80.

2029 A de Custine ((1843) 1990), s 96.

2030 A de Custine ((1843) 1989), s 237.

2031 A de Custine ((1843) 1989), s 238.

2032 A de Custine ((1843) 1989), s 237.

2033 A de Custine ((1843) 1989), s 334f.

2034 A de Custine ((1843) 1989), s 238.

Han betecknar också Sibirien som:

> that indispensable auxiliary of Moscovite civilisation, ...[2035].

Den franske markisen påstår sig citera tsar Nikolai I som i samtal med honom skulle vidgåt att despotin hör till det ryska styresskicket, men att den stod i samklang med den ryska folkkaraktären:

> Despotism still exists in Russia; it is the essence of my government, but it accords with the genius of the nation.[2036]

de Custines drar sina egna slutsatser längre fram i verket:

> In Russia, despotism is only upon the throne, but tyranny pervades the country.[2037]
>
> To seek to become a popular idol by reducing all others to a level, is a cruel game, an amusement of despotism, which might dazzle the men of an earlier century, but which cannot deceive any people arrived at the age of experience and reflection.[2038]

I likhet med de antika auktorerna betraktar de Custine det despotiska eller tyranniska styressättet som typiskt för de barbarfolk, vilka bebor Asien, och till dessa räknar han ryssarna:

> The princes who now possess this sacred asylum of oriental despotism [Kreml], call themselves Europeans, because they have chased the Calmucs, their brethen, their tyrants, and their instructors, out of Muscovy. None resemble the khans of Sarai so much as their antagonists, the czars of Moscow, who have borrowed from them even to their very title.[2039]

Flera gånger varierar han temat Kreml i sin reseskildring från Ryssland:

> this tyrannical castle ...[2040], ... this sanctuary of despotism ....[2041], that colossal mountain raised for tyranny by the hands of slaves[2042], ... these barbaric splendours,...[2043].
> .... a heritage of the fabulous ages, a gaol, a palace, a sanctuary, a bulwark against the nation's foes, a bastille against the nation, a prop of tyrants, a prison of people, - such is the Kremlin. A kind of northern Acropolis, a Parthenon of barbarism, this national fabric may be called the Alcazar of the Slavonians.[2044]
> The sombre cathedrals of the Kremlin, with their narrow vaults and thick walls, resemble caves; they are painted prisons, just as the palaces are gilded gaols.[2045]
> The fear of a man possessing absolute power is the most dreadful thing upon earth; and with all the imagery of this fear visible in the Kremlin, it is still impossible to approach the fabric without a shudder.[2046]

2035 A de Custine ((1843) 1989), s 346.
2036 A de Custine ((1843) 1990), s 195.
2037 A de Custine ((1843) 1989), s 389.
2038 A de Custine ((1843) 1989), s 228.
2039 A de Custine ((1843) 1989), s 400.
2040 A de Custine ((1843) 1989), s 410.
2041 A de Custine ((1843) 1989), s 413.
2042 A de Custine ((1843) 1989), s 404.
2043 A de Custine ((1843) 1989), s 412.
2044 A de Custine ((1843) 1989), s 410.
2045 A de Custine ((1843) 1989), s 412.
2046 A de Custine ((1843) 1989), s 410.

> The earth will never see two masterpieces of despotism similar to the Kremlin, nor two nations as superstitiously patient as was the Muscovite nation under the monstrous reign of its greatest tyrant [Ivan the Terrible].[2047]
> The Kremlin is the work of a superhuman being, but that being malevolent. Glory in slavery - such is the allegory figured by this satanic monument, as extraordinary in architecture as the visions of St. John are in poetry. It is a habitation which would suit some of the personnages of the Apocalypse.[2048]

de Custine lägger i likhet med Petru Petrejus sten på börda för det ryska folket när han gör det medskyldigt till det tyranniska oket det dignar under:

> An oppressed people have always deserved the ills under which they suffer. Tyranny is the work of the nation. Either the civilised world will, before another fifty years, pass anew under under the yoke of the barbarians, or Russia will undergo a revolution more terrible than that, the effects of which we are still feeling in Western Europe.[2049]

> Such a reign blinds to the latest generations the minds of a nation which submitted to it patiently: the crime of treason against humanity attains the blood of a people even in its most distant posterity. This crime consists not only in exercising injustice, but likewise in tolerating it; a nation which, under the pretext that obedience is the chief virtue, bequeaths tyranny to its children, both mistakes its interests and neglects its duty. Blind endurance, fidelity to insane masters, are contemptible virtues; submission is only venerable, when they become the means of insuring the rights of mankind. When kings forget the conditions on which a man is permitted to reign over his fellowmen, the citizens have to look to God, their eternal governor, who absolves them from their oath of fidelity to their temporal master.[2050]

Han drar parallellen till det fruktade asiatiska invasionshotet mot Europa under antiken. Nu står den grymme, despotiske, asiatiske moskoviten i persens roll:

> The civilised world has only gained from the aggrandisement of the Muscovites, the fear of a new invasion, and the model of a despotism without pity and without precedent, unless it be in ancient history.[2051]

Därmed är cirkeln från Herodotos och Aischylos sluten.

Följdriktigt förbjöds de Custins bok i Ryssland, "where even discussion of it was forbidden".[2052]

Den unge finske poeten Uuno Kailas (1901-1933) ser i dikten "Rajalla" Ivan Groznyis bloddrypande, tyranniska "Tijger"s skugga åter växa fram i Ryssland, nu i form av Stalins Sovjetunionen:

.....

2047 A de Custine ((1843) 1989), s 413.

2048 A de Custine ((1843) 1989), s 411.

2049 A de Custine ((1843) 1990), s 131.

2050 A de Custine ((1843) 1990), s 414.

2051 A de Custine ((1843) 1989), s 365.

2052 D J Boorstin (1990), s xviii.

Synkeä, kylmä on talviyö,
hyisenä henkii itä.
Siell' on orjuus ja pakkotyö;
tähdet katsovat sitä.

Kaukaa aroilta kohoaa
Iivana Julman haamu.
Turman henki, se ennustaa:
verta on näkevä aamu.[2053]

RYSKT BARBARI

Den engelske historikern W R Jones har beskrivit det förmenta barbariets natur och funktion:

> The concept of 'barbarism', like its antonym 'civilization', was the invention of civilized man, who thereby expressed self-approval by contrasting his condition with that of others whom he assumed to exist at lower levels of material, intellectual, and moral development.[2054]

Bagdadkalifen Djáfar el-múktadir billahs (908-932) sändeman, Ahmed ben Foslan ben Abbas ben Raschid ben Hammad [Ibn Foszlan; Ibn Fadlan], till volgabulgarernas konung, åren 921 och 922 e Kr[2055] beskriver i sin reseberättelse rusernas, för honom upprörande, brist på renlighet:

> Sie sind die unsaubersten Menschen, die Gott geschaffen hat: sie reinigen sich nicht, wenn sie ein natürlich Bedürfniss verrichtet, und waschen sich eben so wenig, wenn sie sich nächtlich befleckt; wenn sie wild herumlaufende Esel wären[2056].
>
> .... Jeden Tag waschen sie sich regelmäsig mit dem schmutzigsten und unreinlichsten Wasser, das es nur geben kann, Gesicht und Kopf. Alle Morgen nämlich kömmt das Mädchen und bringt eine Schale mit Wasser, die sie vor ihren Herrn stellt. Der wäscht sich darin Gesicht und Hände, auch alle seine Haare wäscht er und kämmt sie mit dem Kamm in die Schüssel aus. Drauf scheutzt er sich und spuckt in's Gefäss; und läfst keinen Schmutz zurück, sondern thut ihn in dieses Wasser ab. Wenn er, was nöthig war, verrichtet, trägt das Mädchen die(selben) Schüsel zu dem, der ihm zunächst ist. Der macht's wie jener. Sie aber fährt fort, die Schüssel von dem einen weg und zu dem andern hin zu tragen, bis sie bei allen, die im Hause sind, herumgewesen ist, von denen jeder sich schneutzt, in die Schüssel spuckt, und Gesicht und Haare in derselben wäscht.[2057]

Den ovan omtalade tyske 1100-tals krönikören Helmold (c 1120 - efter 1177), en präst från Bosau i Schlesien, författare till *Chronica Slavorum* använder

---

2053 Pekka Lounela tolkar dessa rader i den sk 2:a republikens anda: "Kailaan rajavartija kohtaa Blokin [Aleksandr Blok (1880-1921, rysk symbolistisk poet] skyytit myyttien tasolla, jonka sauma päivänpolitiikan ideologisiin virtauksiin on huterasti harsittu" (P Lounela (1982), s 236). - *Se ovan* s 61.

2054 W R Jones (1971), s 377.

2055 Enligt muslimsk tideräkning: 309 och 310.

2056 Ibn Foszlan använder samma åsneordval om oguserna (A Z Validi Togan (1939), not 5 s 84).

2057 C M Frähn (1823), s 7. *Se även* A Z Validi Togan (1939), s 84f.

ofta begreppet "barbar" och speciellt '*furor barbaricus*', det barbariska ursinnet, när han beskriver slaverna vilka skulle kristnas.[2058] Helmold följer nära Adam av Bremen.

I Hartmann Schedels världskrönika *Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*, tryckt hos Anton Koberger i Nü rnberg 1493, talar författaren i sitt sexradiga kapitel "De Russia" i korthet om att det ryska folket är barbariskt och oborstat, "gens barbara incompta".[2059]

Den venetianske diplomaten Ambrogio Contarini († 1499),[2060] återvände hösten 1476[2061] från den turkmenska härskaren över Persien Usun Hasan (1468-1477) via Moskva till Venedig. I Persien hade han försökt få Usun Hasan med på ett gemensamt agerande mot det ottomanska riket.[2062] I Moskva tillbragte han fyra månader och mottogs även av Ivan III. Contarini skrev några år senare en reseberättelse i vilken han kallar ryssarna "gente bestiall".[2063]

Richard Chancellor, överlots på Sir Hugh Willoughbys expedition 1553 och befälhavare för det enda fartyg som nådde fram till Vita havet har sin uppfattning klar:

> The hard ground is his featherbed and some block or stone his pillow; and as for his horse, he is as it were a chamber-fellow with his master, faring both alike. How justly may this barbarous and rude Russe condemn the daintiness and niceness of our captains, who, living in a soil and air much more temperate, yet commonly use furred boots and cloaks![2064]

T o m ryssarnas beteckningar på de nordliga pälsdjuren är barbariska enligt Chancellor:

> It hath also martens' skins; white, black, and red fox skins; skins of hares and ermines and others, which they call and term barbarously as beavers, minks, and minivers.[2065]

Västerländsk humanistisk kultur och bildning är dem främmande:

> All studies and letters of humanity they utterly refuse; concerning the Latin, Greek, and Hebrew tongues, they are altogether ignorant in them.[2066]

När de inte direkt betecknas som hedningar beskriver Chancellor deras religiösa seder och bruk som löjeväckande barbari:

> There is one use and custom amongst them which is strange and rare, but yet it is very ridiculous, and that is this: when any man dieth amongst them, they take the dead body and put it in a coffin or chest; and in the hand of the corpse they put a little scroll, and in the same there are these words written, that the same man died a

---

2058 *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatim editi* 53 (1909), s 123, 130.

2059 H Schedel (1493), fol CCLXXX v (Inc. Holm 964).

2060 Ätten Contarini har bl a frambragt åtta doger.

2061 Contarini ankom till Moskva den 26 september 1476. Återresan anträdde han den 21 januari 1477 med släde över Novgorod. (F Adelung I (1846), s 147).

2062 F Adelung I (1846), s 146.

2063 A Kappeler (1972), s 22.

2064 R Chancellor ((1589) 1968), s 28.

2065 R Chancellor ((1589 1968), s 32.

2066 R Chancellor ((1589) 1968), s 36.

> Russe of Russes, having received the faith and died in the same. This writing or letter they say they send to Saint Peter, who, receiving it as they affirm, reads it and by and by admits him to heaven, and that his glory and place is higher and greater than the glory of the Christians of the Latin church, reputing themselves to be followers of a more sincere faith and religion than they; they hold opinion that we are but half Christians and themselves only to be the true and perfect church. These are the foolish and childish dotages of such ignorant barbarians.[2067]

Det råder en mer eller mindre total enighet bland 1500- och 1600-talens Rysslandsresenärer om att:

> die gesamte russische Geistlichkeit geradezu erschreckend ungebildet und ungelehrt sei "bothe for other knowledge and in the word of God", woraus dann häufig Rückslüsse auf den noch höheren Grad der Unwissenheit bei den einfachen Russen gezogen wurden.[2068]

Georg Turberville, som fungerade som Thomas Randolphs sekreterare, när denne av drottning Elisabeth blev utnämnd till att leda den engelska ambassaden (1568-1569) till Moskva,[2069] beskrev i dikten "To his especiall friend, Master Edward Dancie" (1568) "det ryska barbariet":

> .....
>
> I left my natiue soile, full like a retchlesse man,
> And unacquainted of the coast, among the Russes ran:
> A people passing rude, to vices vile inclinde.[2070]
> .....

Samt i dikten "To Spencer":

> .....
>
> The chiefest place is that, where hangs the god by it,
> The owner of the house himselfe doth neuer sit
> Unlesse his better come, to whom he yealds the seat:[2071]
> .....
>
> .....
> The stranger lies: a token that his guest he doth esteeme.
> Where he is wont to haue a beares skin for his bed,
> And must, in stead of pillow, clap his saddle to his head.[2072]
> .....
>
> Loe, thus I make an ende: none other newes to thee,
> But that the countrey is too cold, the people beastly bee.
> I write not all I know, I touch but here and there,
> For if I should, my penne would pinch, and eke offend, I feare.[2073]
> .....

2067 R Chamberlain ((1589) 1968), s 38.

2068 K H Ruffmann (1952), s 132.

2069 A A Wood I (1813), sp 627; J E Hankins (1940), s 9. - George Turberville är en slags engelsk Petrarca; han är den förste engelske poet som i en hel diktcykel sjunger sitt hjärtas dams lov (J E Hankins (1940), s 82.

2070 G Turberville ((1587) 1599), s 384; S von Herberstein, Notes upon Russia (1851), s cxlix; G Turberville ((1587) 1968), s 75.

2071 G Turberville ((1587) 1599), s 384; G Turberville ((1587) 1968), s 79.

2072 G Turberville ((1587) 1599), s 387; G Turberville ((1587) 1968), s 80.

2073 G Turberville ((1587) 1599), s 387; G Turberville ((1587) 1968), s 80.

Robert O Crummey sammanfattar Turberville's inställning som:

> The Muscovites' morals were corrupt and their governament tyrannical, but ultimately their worst failing was their lack of *bon ton*. In the final analysis, his message was a simple one: Muscovy was no place for a gentleman."[2074]

Efter att ha tagit del av Albert Schlichtings skrift *De moribus et imperandi crudelitate Basilj Moschoviae tyranni brevis enarratio* 1571 skrinlade påven Pius V (påve: 7/1 1566 - 1/5 1572) kurians planer på att sända den påvlige nuntien i Polen, Portico, till Moskva. Efter att ha bekantat sig med moskovitens grymheter avstod Hans Helighet från alla kontakter med "the savage and barbarous ruler" [Ivan Groznyi].[2075]

I Tallinnrepresentanternas memorandum till Hansedagarna i Lübeck 1572 omtalas Ryssland som ".... *das barbarisch, grob und tirannisch Reussisch regiment* "[2076]

Även Jacob Ulfeldt, det danska riksrådet och sändebud till Ryssland 1578, kallar det "högmodiga" ryska folket barbariskt:

> "Hvor høymodige disse Barbariske Folck ere, kand sluttis der aff, at alt hvad de siger, det vill de hafve skal vaere Ret, oc de taaler icke nogen vil sige dem imod: De holder ingen Orden i deris ord, løber frem oc tilbage, oc udsiger alting ubetencksom, ligesom det kommer dem i tancker, de ville icke høre effter hvad mand siger, falder ind mit i andris Tale, oc blifver stille ved det de selff har forrebract, oc lader sig intet drage der fra: Oc om mand vil sige dem noget, som dem icke behager, da sige de, det er urimeligt, oc vedkommer icke deris Materie, oc saaledis dømmer allene vel om sig selff, oc agter andre ringe: Oc aff saa hoffaerdigt oc stolt gemyt var Storfø rsten aelff, reisteØ ynebrynen i vejret, ophaefvede Skuldrene, oc opblaeste det gandske Legome, heldst naar hand hørde sin Titel naeffne, at Ordsrocket passer vel paa det Folck: Som Herren er, saa er hans Underdaneris Saeder; thi de ere falske, tredske, spitzfindige, staar paa deris meninger, tilbøyelige til alt ont, bruger macten for Forstanden, oc har opsagt oc affskaffet alt det, som har naffn aff dyd oc got."[2077]

I relationen om *The Progress, and Public Processions, of Queen Elisabeth* för år 1578 berättar Lord Treasurer om planeringen av ett besök hos drottningens tidigare ambassadör till Ryssland och Skottland, Thomas Randolph:

> Where also he [the treasurer] should be the gladder to see him, and he have the

---

2074 R O Crummey (1968), s 74.

2075 A Kappeler (1972), s 55f; H F Graham (1995), s 208.

2076 *Kölner Inventar* II (1572-1591), s 361 [*min kursivering*].

2077 J Ulfeldt ((1608) 1978), s 107f. Peder Hansøn Reses översättning av: "Quam barbari hi se efferant vel ex hoc potes colligere, quod omnia quae dixerint, rata & firma esse existiment, & quod magis est, contradici sibi in tractationibus non patiantur, nullo utantur ordine, sed omnia inconsiderate effundant, ultro citroq; divagentur, prout cogitationes, sibi inciderint, dedignentur aures benevolas relatis praebere, sermonesq; interrumpant, intus omnia canentes (ut in Graecorum est proverbio) tantumq; ea considerantes quae ipsi in medium adduxerint, quod si quicquam dictum fuerint illis non conveniens, absurdum esse nihilq; ad rem pertinere ajunt, atq; ita de se solum bene existimantes, prae se alios pro nihilo ducunt, ut merito hinc dici possit: Intet bonos bene agier, inter malos male.
Tam superbo & efflato animo Princeps etiam erat, supercilia sine fine attollens, latera erigens, totoq; corpore intumescens praesertim audito suo titulo: maxime igitur in eos cadit dictum: Qoalis est Princeps, tales sunt subjectorum mores.
Sunt insuper callidi, versuti, pertinaces, effrenati, adversi & aversi, perversi, ne dicam, impudentes, ad omne malum ptoclives, utentes violentia pro ratione, quinq; virtutibus (mihi crede) omnibus nuncium remiserunt" (J Ulfeldt ((1608) 1978), s 106f).

> opportunity to see his house, according as he had said he had a desire to see [For a fame went of my lord's splendid building here.] "though there were nothing as that lord modestly told him, worth his desire, considering his foreign travels; although percase, added he, *you may see as much to content you as in Moscovia [that barbarous country]. With no other I will offer any comparison.*"[2078]

Furst Andrej Michajlovitj Kurbskij (1528-1588) skriver från Polen svar på Ivan Groznyjs korrespondens:

> Du borde skämmas för att skriva så klumpigt och barbariskt, att icke blott lärda och bildade män, utan rentav barn måste finna något löjligt och förunderligt att läsa ditt brev. Särskilt är det sällsamt att läsa det i främmande land, ty där finns det personer, som äro förfarna icke endast i grammatik och retorik, utan ock i dialektik och filosofi.[2079]

och längre fram tar Kurbskij till storsläggan:

> Ehuru jag är blott en ovärdig syndare, är jag dock född av välborna föräldrar, härstammande från Fedor Rostislavitj, storfurste av Smolensk, vars ättlingar ej voro vana att äta sina bröders kött och dricka deras blod, såsom seden är hos vissa andra [2080]

Inge Auerbach hävdar t o m att både Ivan Groznyj och furst Kurbskij inte kunde skriva ryska.[2081]

Giles Fletcher ser barbari även i det ryska familjelivet:

> In living with their wives they show themselves to be but of a barbarous condition, using them as servants rather than wives, except the noblewomen which are or seem to be of more estimation with their husbands than the rest of meaner sort.[2082]

Lloyd E Berry och Robert O Crummey gör en resumé:

> Throughout the sixteenth century, Muscovy remained, in English eyes, a strange and barbaric realm.[2083]

Detta efter att lite tidigare ha påstått:

> By the end of the century, Elisabeth's subjects had accumulated a store of experience of Muscovite life and customs far richer than that of any other European nation.[2084]

Efter att tryggt ha återvänt till London från Ryssland tillkallar Fletcher sin nära vän Mr Wayland, för att med honom få dela sin lättnad för att ha kommit med livet i behåll från detta barbariska land. Thomas Fuller beskriver Fletchers lättnad på följande sätt:

> Returning home and being safely arrived at London, he sent for his intimate friend Mr Wayland, prebendary of Saint Paul's, and senior fellow of Trinity College in Cambridge (tutor to my father, from whose mouth I received this report) with whom he heartily expressed his thankfulness to God for his safe return from so great a danger; for the poets cannot fancy Ulysses more glad to be come out of the den of

---

2078 *The Progress, and Public Processions, of Queen Elisabeth* II (1688), s 7ff [min kursivering].

2079 A Jensen (1908), s 113.

2080 A Jensen (1908), s 114.

2081 R Skrynnikov (1993), s 161.

2082 G Fletcher ((1591) 1968), s 321f.

2083 L E Berry & R O Crummey (1968), s xvii.

2084 L E Berry & R O Crummey (1968), s xiii.

> Polyphemus, than he was to be rid out of the power of such a barbarous prince; who counting himself by a proud and voluntary mistake, emperor of all nations, cared not for the law of all nations; and who was so habited in blood, that had he cut off this ambassador's head, he and his friends might have sought their own amends; but the question is , where he would have found it?[2085]

1569 kallar kung Sigismund av Polen i ett brev till drottning Elisabeth av England Ryssland:

> ... a most barbarous and cruell enemy[2086].

Som ett skräckinjagande exempel på ryskt barbari återberättar Jerome Horsey historien om att tsaren skulle ha låtit sju björnar döda och äta upp sju dissidenta kyrkomän varefter björnarna sköts.[2087]

Ett lika föga uppbyggligt exempel på den ryska tsarens barbari är Horseys historia om biskopen av Novgorods, kvinnorna i hans hushåll och hans betjänings bistra öde:

> All his goods, horses, money, and treasure was confiscated to the king, which was much; himself to everlasting imprisonment; lived in a cave with irons on his head and legs, made and painted pictures and images, combs and saddles, with bread and water. Eleven of his confederate servants hanged at his palace gate at Moscow and his women witches shamefully dismembered and burned.[2088]

Även de utlänningar som uppehöll sig i Moskva blev barbariskt behandlade, men enligt Sir Jerome lät inte Guds vedergällning vänta på sig:

> At which time he did also take displeasure against those Dutch or Livonian people whom he had planted and placed with their wives and children and families without the city of Moscow, which he brought from Narva and Dorpat, merchants and gentlemen of good account, and gave them liberty of religion and church there. Set a thousand gunners in the knight to rob and take the spoil of them, stripped them naked, most barbarously ravished and deflowered both young and old women without respects, carrying divers of the youngest and fairest maids to serve their wicked lusts away with them; some escaping came to the English house, where they were covered, clad, and relieved, but in danger of displeasure in so doing. Well! God would not leave this cruelty and barbarism unpunished. Not longh after he, the emperor, fell in rage with his eldest son Tsarevich Ivan for having some commiseration of these distressed poor Christians, and but for commanding an officer to give a gentleman a warrant for five or six post horses, sent his affairs without the king's leave, and some other jealousy of greatness and too good opinion of the people as he thought. Struck him in his fury a box on the ear, and thrust at him with his piked staff, who took it so tenderly, fell into a burning fever, and died within three days after. Whereat the emperor tore his hair and beard like a mad man, lamenting and mourning for the loss of his son.[2089]

Horseys budskap är klart: Stackars kristna människor som har fallit offer för den barbariske tyrannens brutalitet.

2085 T Fuller (1952), s 279.

2086 E A Bond (1856), s XVII.

2087 J Horsey ((1856) 1968), s 283f.

2088 J Horsey ((1856) 1968), s 293.

2089 J Horsey ((1856), 1968), s 299f.

Men längre fram framgår det att felet inte bara är den grymme, barbariske tsarens, utan felet ligger i folkets naturliga fallenhet för gudlöshet. Ett slags "ryssä on ryssä vaikka voissa paistaisi"-resonemang:

> Yet God hath a great plague in store for this people; what shall we say? The natural disposition of this nation was so wicked and vile that if the old emperor had not held so hard a hand and severe government over them, he could never have lived so long, for their treacherous and treasonable practises and still discovered. Little would we think now that this so great a treasure so left would be so soon consumed, and this kingdom, emperor, and princes and people so speadily ruinated. Ill gotten, soon lost.[2090]

Ericus Falck Gothus menar i *Panegyricus de victoria expectatissima* ... att storfursten i Moskva, "praeclare Tyrannus", knappt har några andra egenskaper än barbarisk råhet och rått barbari[2091]. Han är bondsk, högfärdig, plump, vild och saknar all älskvärdhet.[2092] Medan kung Johan har alla dessa egenskaper som *Moschus Tyrannus* saknar.[2093] Eftersom storfursten själv är en barbar gör han allt för att även hans undersåtar i detta avseende skall likna honom[2094], medan Johan III belönar sin adel med rikedomar, hedersbetygelser och titlar[2095].

Ivan, den försmådde friaren, avundades Johan hans giftermål med Katarina Jagellonica försökte under Johans fångenskap få Katarina sänd till sig. Med Guds försyns hjälp stävjades "*Barbari impudentia*"[2096].

I sin omfattande panegyriska skrift över Johan III och Sigismund lovsjunger Paul Oderborn Johan III för att denne med framgång bekämpat de barbariska moskoviterna:

> tu, o maxime Rex, id quod tui milites fortiter incepere, nunc demum, feliciter opus pertexe: tu Moschos contunde, barbaros oppugna, hostes profliga, tuumq; augustum nomen aeternatati consecra, & meorum quoque meritorum aliquam saltem memoriam conserva; sic tibi dii regales faveant, tuoq; sceptro terrarum omnium donent imperium[2097].

och:

> .... ne quid de amplissimo Duna dicam, qui ex barbabara Moschorum ditione fluens in tuae se majestatis quasi Provincias exonerat, & tacito quodam consensu barbarorum illorum tibi portendit imperium.[2098]

2090 J Horsey ((1856) 1968), s 310.

2091 ".... in Moscho nihil propemodum reperiri pose, nisi barbaram truculentiam, & truculentiam barbariem , ..." (E Falck Gothus (1582), s B).

2092 "nisi fortasse homini conuenire putes mores agrestes, elatos, acerbos, truculentos, & ab omni suauitate, & amabilitate alienos (1582), s A3).

2093 "Princeps autem noster ea est morum suauitate, & humanitate, vt qui cum eo vixere aut sunt versati, omnes vehementer ament, & studiose colant" (E Falck Gothus (1582), s A3f).

2094 "& vt ipse barbarus est, & insulsus: ita omnes suos velle esse sui simillimos enixe contendere videretur" (E Falck Gothus (1582), s A4 [opag]).

2095 "Noster [Dominus] autem suos opibus & honoribus, & titulis auget" (E Falck Gothus (1582), s A4).

2096 E Falck Gothus (1582), s B3v [opag].

2097 P Oderborm (1589), s I4v f.

2098 P Odernborn (1589), s L3r.

Den tyske humanisten Michael Neander kallar Ryssland för ".... imperium barbaricorum regum cruentem & violentum sed crudelitate, tyrannide, ..."[2099].

Hertig Karl skriver, de 26 september 1602, till svar på en skrivelse från Anders Larsson och Erik Classon:

> Wij hafue bekommet edher skrifuelsse Anders Larssonn och Erich Clason och förnimme ther af, at wår granne Ryssen ställer sigh mehr selsampt, och icke allenast tubbe och locke wårt folck sin koos, vthan och drage vthöfuer Grendtzen om nattetijdh och tage huad ther öfuer komme. Och när theruthöfuer klagat blifuer, då bekommer man inthet annat än spotske ordh igen. Så ändoch man fuller känner Ryssens bruck, at när han pockar mest, så hafuer man minst at befare sigh för honom. Doch lickuell *efther thet ähr ett sådant groft, Barbariskt folck, som huarken bref eller segell, ordh eller ähre achte,* och fördenskuldh huar han såge tilfälle och med förraskendhe kunne bekomme något in, då skulle han inthet försumme sigh.[2100]

Petrus Petrejus[2101] gör i företalet till sin Muschovitici Sciographia, med undertiteln *Een wiss och egenteligh Beskriffning om Rydzland/ med thes många och stora furstendömers/ Provinciers/ Befestningars/ Städers/ Siögars och Elfwers Tilstånd/ Rum och Lägenhet: Såsom och the Muskowiterske Storfursters härkomst/ Regemente/ macht och myndigheet/ medh theras Gudztienst och Ceremonier/ Stadgar och åthäfwor/ både uthi Andeliga och Politiske saker* klart för läsaren att:

> thet groffua/ plumpa och barbariska Folket/ som i Landet boor/ som ingen fremmande haffuer tilstadt at dragha ther in och uth/ såsom uthi all annor Land är sedhwanligit/ som haffua rättelighen Landzens lägenheet och tilstånd kunnat förfara. Ty alla the/ föruthan fremmande Potentaters Sändebudh/ som ther äre inkompne/ anten til at driffua handel heller eliest tiena och försökia sigh/ heller upå någon annan *Condition*; the hafua ther most alt in til ändan uthärda/ hwar the eliest hafua welat vndwika torn och hächtelse/ Stegel och hiul. Ty ingen ilgerningsman/ som aldrigh så ondt hafwer bedriffuit/ wari sigh Stöld/ råån/ mord/ wåldzwärckan/ hoor/ tidelagh/ förräderij eller annat warder så ynkeligen och obarmherteligen plågat och straffat/ som then som wil begiffua sigh aff Landet/ anten heemligen eller uppenbarligen/ när thet bliffuer spordt och upenbart.[2102]

och i sin andra bok uppehåller han sig länge kring händelserna med de falska dimitrierna[2103]:

2099 M Neander (1597), 222.

2100 *Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid* I (1600-1602), nr 227 s 346f [*min kursivering*].

2101 Petrus Petrejus [Peer Persson], "Upsaliensis från Erlesunda" tycks ha varit i tsar Boris Godunovs tjänsti Ryssland åren 1601-1605 och skickades 1611 av Karl IX i politiska uppdrag till Ryssland, bl a "för att inhämta upplysningar om den falske tronpretendenten Grisjka, vars bedrägeri han ock avslöjade" (A Jensen (1908), s 172). - Beträffande Petrus Petrejus liv och verk *se* K Tarkiainen, "Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie", s 245-282 i *Lychnos* 1971-1972 och densamme, s 55-87 i *Se Wanha Wainooja*. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen (1986).

2102 P Petrejus (1615), Företalet, opag [s 3].

2103 Efter Ivan Groznyis död, den 18 mars 1584, tillträdde Ivans son Fjodor I [Fedor] Ivanovitj (1557-1598; storfurste med titeln tsar: 1584-1598) tronen. I praktiken utövades den makten av bojarsonen Boris Godunov, vars syster Irina var gift med Fjodor. Vid Fjodors tronbestigning sändes Ivan Groznyis yngste son, i hans sjunde äktenskap med Maria Nagaja, Dimitri (1583-1591) till moderns släktingar i Uglitj i guvernementet Jaroslav vid Volga, där han, troligen på instiftan av Boris Godunov mördades 1591. Efter den barnlöse Fjodors död 1598 uppsteg Boris Godunov på tronen. Men 1603 uppträdde den förste

.... the Poler och Casacker drijffua ett sådhant aperij medh the plumpa och oförståndighe Muskowiter/ at så snart en Demetrius omkommer/ få the strax en annan i stadhen igen/ så at på them bliffuer ingen ända.[2104]

Även deras historia är föga känd p g a det ryska barbariet:

Wadh för Regenter och Storfurster Rysserna vthi sielffua Begynnelsen haffua hafft/ och aff hwadh härkomst the äre kompne/ och huru the haffua regerat/ finnes icke synnerlighen aff fremmande Scribenter wara skriffuit/ ey heller wetta the sielffua/ medan the hafua så grofua/ oförnufftige och Barbariske warit/ at the icke haffua haft några Bookstäfwer/ ther medh the theras Regenter/ sampt theras bedref/ hafwa kunnat anteckna/ sina efterkommande til gagn och goda/ för än Keisaren ifrån Constantinopel *Michael Palaeologus* hafwer Anno Christi 1259. skickat the Slawoniske Bookstäfwer in vthi Bulgarien/ hwadan Rysserna them sedan finge och lärde sigh skrifwa ther medh the tå bådhe thet som tilförende skeedt war och the vthi minne hade/ så wäl som thet som ther effter skedde och hende/ hafwa antecknat och vpskrifwit.[2105]

Petrus Petrejus menar sig vilja råda bot på den brist på kunskap om "the monga Land och stora Furstendömer/ som the Ryssar och Muskowiter sigh wåldeligen tilägna" och skriver om storfurste Ivan Vasiljevitj och tronföljdsfrågan, "medan han [Ivan Vasiljevitj] inga arffuingar hade":

..... kallade för then skuldh sit Rådh tilhopa/ befalandes at the skulle betenkia och öffuerwäga/ hwilket skulle wara Riket nyttigare heller gagneligare/ anthen han toge en aff fremmande Lan/ heller och een aff sina ägna vndersåters döttrar til sin Hustro och furstinna/ theröffuer the lenge rådslaghde och wardt på sidzstonne beslutet/ at Storfursten/ om fremmande *Potentaters* Swågerskap intet sijnnerligin skulle sigh bekymra. Tij the fremmande hollo ingen tro heller loffuan; ther ti medh så äre the fremmande stolte och hogferdige/ at the til Rydzland/ h[lakun]lket the holla och achta för et groffe barbariskt Landh/ intet gerna skulle skicka sina Dötrar/ ey heller giffua them någon Muskowitisk Furste til Hustro; ....[2106].

Enligt Petrejus är bordsskick i västerlänsk mening okänt för ryssarna:

När the dricka/ hålla måltijdh och wille wara lustige/ achta the thet intet för skam eller blygd/ at the hicka och rapa/ vthan göra thet som grofuare är/ thet sielfue naturen kräfuer på andra ortar/ oc för mång ärlig man olofligit är at tala.[2107]

Ryssarnas barbariska seder beskriver Petrejus på ett dråpligt sätt. Sin femte bok, vilken han rubricerat "Om the Muskowiters Klädebonad/ Lagh/ *Politia*/ åthäfwor/ Stadgar och Statuter uthi werldzligha Handlingar" inleder han så här:

---

falske Dimitri, som hävdade att han undkommit ur mördarnas händer, och gjorde anspråk på tronen. Senare kom åtminstone två sk "falska Dimitrier" med samma anspråk. Boris Godunov dog 1605, troligen förgiftad. Han efterträddes av Vasilij IV Sjujskij (1552-1612; storfurste med titeln tsar: 1606-1610). Det inbördeskrig som utbrutit 1604 och pågick till 1613 då ätten Romanovs stamfader, Michail [Mikael] Fedorovitj (1596-1645; rysk storfurste med titeln tsar: 1613-1645; myndig från 1633) vann allmänt erkännande kallas för "Stora oredan" [smutnoje vremja = den oroliga tiden]. Under denna tid utropades bl a Karl IX:s son Karl Filip (1601-1622) 1611 till storfurste av Prokopij Ljapunov och de sk "tre hövitsmännen", vartill de förmåtts av Jacob de la Gardie.

2104 P Petrejus (1615), Andra Boken, s 206.

2105 P Petrejus (1615), Andra boken, s 1.

2106 P Petrejus (1615), Andra boken, s 23f [felpaginerad; bör vara s 32f].

2107 P Petrejus (1615), första boken s 111; dens (1620), s 136.

> Efter som the Muskowiter äre grofwa och plumpa vthi theras åthäfwor/ taal och vmgänge/ så at the hålla för ingen skam tala och snacka thet groffuesta som the kunna/ både om Folck och oskäligh Creatur/ ther widh andra Nationer blyas at höra vppå/ Så skemmas the ey heller/ när the fåå maat/ äre i Gästebudh/ vthi Kyrkian eller annorstädes/ på Gatorna eller på marken/ at hicka och rapa/ gifwa löösn medh baakändan och annat slemt/ och ther åt skratta och lee.[2108]

Han har redan tidigare slagit fast att "hoos them achtades större synd äta kalffua kött än som menniskio kött".[2109]

I femte boken skriver han om ryssarnas barbariska sällskapsliv:

> The öfwa myckit skachtspel/ sampt blinda terningar och trästickor/ och winna många penningar ther medh aff hwar andra. En part bruka kort och Swinekoter/ sampt skotthåll/ och andra flera barnspel. Annor spel och lust som skeer medh tornering[2110]/ ringrennande/ dantzende/ Comedie spel och andra ridderliga öffningar/ wetta the intet uthaf/ doch the stora herrar sampt Storfursterna/ när the holla Gästebudh och panket/ hafwa the synnerligh lust till att hissa sina hundar uppå stora Biörnar/ och hafwa ther hoos många spelmän/ som siunga en hoop affskummade och otuchtigha wijsor och slå uppå sina trummor och lurar och blåsa uti sina Basuner/ Pipor och Skarmior alla tillhopa/ så at ther af blifwer en synnerligh Diskant och hundatiutande/ ther widh the Muskowiter sigh storligen frögda/ och mena ingen bättre lust eller Musica wara til/ effter the aldrigh någhon bättre hafwa hördt.[2111]

Det ovan citerade innebär inte endast ett påstående om ryssarnas sällskapsliv, utan implicit innehåller det även påståendet om att ryssarna stod utanför den kristna världen, eftersom en hedning inte kunde bli riddare[2112]. Även Palamdes konverterade till kristendomen innan han blev riddare.[2113]

Berättelsen om att den falske Dimitrij väckte mistankar genom de nyanordningar han införde vid taffeln, har Petrejus lånat av Martin Beer[2114]:

> När han fick maat anten Middagh eller affton/ måste hans Musici bådhe siunga och spela/ såsom thet skeer vthi andra Land hoos furster och Potentater. Han affskaffade många Musckowitiske Ceremonier/ som hoos them woro wanlige at brukas när the fingo maat/ som är at korsa sigh/ nigha och bucka för beläten/ sprängia sigh medh wigdt watn/ och annat sådant/ hwilket söndersprängde the plompa Muskowiters hierra/ at the wämiande ther widh/ och fattade många misztankar om theras nyia Storfurste/ och begynte hängia huffuuden nedh åth marken/ och klå öronen på sigh/ lijka som the hadhe fått löss och gnäter ther vthi.[2115]

2108 P Petrejus (1615), Femte boken, s 1.

2109 P Petrejus (1615), Andra boken, s 80.

2110 Alfred Jensen konstaterar i samband med sin behandling av Igorkvädet och dess författare att " i Igorkvädet spåras en fläkt av den *västerländska, ridderliga* anda, som eljest var totalt främmande för Rysslands medeltid" (A Jensen (1908), s 43) [*mina kursiveringar*].

2111 P Petrejus (1615), Femte boken, s 12.

2112 C Beaune (1991), s 191.

2113 *Se ovan* "Palamedes den gode hedningen" i kaptlet "Korståg".

2114 K Tarkiainen (1986), s 79.

2115 P Petrejus (1615), Andra boken, s 157.

Petrejus har emellertid mildrat Beers formulering: "die groben Moscowiterischen Bestien" till "hwilket söndersprängde the plompa Muskowiters hierra[2116] [Petrejus tryckfel för 'hierta]".

> Men när the [det högre militära befälet] liggia vthi fiende land/ och the icke haffua lägenheet så kräseligen för sig koko/ tå tagha the så wäl som gemena Krigzfolcket/ och blanda vthi een stoor Kettil någhra göpnar haffra miöl tilsamman medh watn/ och kasta litet salt vthi; Är han rijk/ så slår han Pepar til/ oc rörer så thet tilhopa som en annan kalffuedryck/ och äta then läkerbisken vp så kosteligen som andra hungroga swijn/ oc dricka ther ofuan vppå en skål Brännewijn eller twå. Men om them ther efter mykit hetar/ läggia the sig på händer och fötter iämpte hästarna/ när the them watna och dricka at buken vnderstundom må rämna/ och bliffua än tå icke druckna.[2117]

Ryssarna "äre bättre wana widh röök/ skarn och dam/ än som någon reenligheet"[2118]. ".... medan the äre hemma/ hafwa the slarwotta/ skitna och ynkelige kläder vppå ...."[2119]
heller håller de vad de lovar:

> The äro och myckit otrogne och lättfärdige/ göra gerna orätt och swäria/ holla intet thet the lofua/ och betroor icke then ena then andra om itt rundstycke/ vthan han sätter honom pant eller borgan/ eller och gifwer en Handskrifft ifrån sigh. Fadren troor intet Sonen/ ey heller Sonen Fadren/ vthan löffte eller handskrifft[2120]

och därtill är de svekfulla och bedrägliga:

> Uthi handel och wandel äre the swåra swikfulle/ ilsnedige och bedrägelige/ så at the snart och lättelighen kunna en bedragha/ som icke weet aff theras lagh/ art och wana.[2121]

Orsaken till det ryska barbariet ser Petrejus bl a i att:

> In summa/ Landet är både gott och fruchtsampt/ men folcket är grofft och plumpt/ och doger hwarken til land eller watn/ hwilket sig ther uthaff förorsaker/ at the så strengt och starckt warda holdna afföffverheten/ lijka som andra köpta Slawer och lijffägna Trälar/ och intet wela någhon tucht eller godha höfwiska sedher lära/ "[2122]

Så illa är det ställt att:

> The som fattige äre the selia sigh bort för ringa penningar ti the rika/ til at träla vthi alla theras lijffzdagar/ så at han/ hans hustro och barn/ slechte effter slechte motte tiäna honom/ och hans slechte så länge någon igen lefwer.Men när någon Huszbonde döör/ och han aff gunst och nådhe gifwer honom frij för samma tiänst/ tå gåår han strax bort och selier sigh til en annan Herre/ ty the älska heller träldom än som friheet. Om en Fader selier sin Son eler dotter bort/ som hoos them brukeligit är/ och han kan göra sigh sedan aff sammma tiänst löös och frij/ på hwad sätt som han kan/ tå hafwer Fadhren macht at tagha honom igen/ och sälia honom

---

2116 K Tarkiainen (1986), s 79.

2117 P Petrejus (1615), Fjärde boken, s 13 [hos Petrejus står på denna sida oriktigt "Siette Book"].

2118 P Petrejus (1615), Femte boken, s 15.

2119 P Petrejus (1615), Femte boken, s 15.

2120 P Petrejus (1615), Femte boken, s 16.

2121 P Petrejus (1615), Femte boken, s 16.

2122 P Petrejus (1615), Femte boken, s 10.

andra/ tridie och fierde gången. Men kan han sedan blifwa frij/ tå hafuer fadren ingen mera macht at sälia honom.[2123]

Men

Ingen Muskowit skal tilstädias/ at han tiänar heller sälies/ til någhon som haffuer een fremmande Religion.

Then som äter och dricker aff frij wilia/ med een som haffuer een fremmande religion/ han skal böta sina synder medh fasto och böner.....Inga Köpmän/ skole sättias ifrån Sacramentet/ som haffua warit i fremmande land/ och handlat oc wandlat medh Hedningarna heller några kättare: utan när the komma heem/ skola the fasta och läsa några böner/ och medhdelas medh Sacramentet.[2124]

I begravningståg

... bära [the] så honom [den avlidne] sin koos til sin Lägerstadh/ och gå för Lijket fyra Pijgor/ som äre then dödas Fränckor/ medh hwitt klädhe öffuer huffuudet/ at man theras ansichte icke see skal/ som öffuerliudt ynkelighen ropa/ skrija/ iämra sigh/ och som andra Warghar gräseligen hyla och låta/ och frågha then dödha/ hwarföre han är worden dödh? .... Näst efter Pijghorna gå Prästerna och Munckarna/ vppå bådhe sijdhor om Lijket medh sina Rökelsekaar/ och rökia bort alla onda andar/ at the icke skole bortryckia Lijket ..... Ther effter gåår Fadher/ Modher/ Syster/ Brodher/ Hustru/ barn/ Wänne och Fränder/ alla vthi een hoop/ vthan någhon ordning/ gråta och iämra sig/ och ynkeligen beklagha theras dödhes hastighe bortryckiande/ ....[2125].

När Lijket nu således begrafwet är .... gåå [the] heem til then dödhas Gård/ .... och göra sigh lustighe och gladhe/ Liket til een åminnelse.[2126]

Theras Sörie tijdh warar intet längre än som vthi Sex Wekur/ och när the äre ändade/ må Hustrun strax tagha sigh een annan Man igen/ och Mannen Hustru/ om them så synes/ doch icke för än the sex Wekur äro framfarne/ annars warda the vthaff then dödhas Slächt förachtade.[2127]

Då medlingen inför Stolbovafreden var för handen, 1615, hade man i de svenska lejdebreven för medlarna och förhandlarna inte i tsarens titelramsa använt titeln självhärskare ställde de ryska förhandlarna motpartens behörighet i fråga och underlät till sist att skicka befulmäktigade förhandlare till utsatt plats på utsatt tid. När ny tid och plats utsetts förflöt 3 månader med av ryssarna så omhuldade titelfrågor, vilket fick Gustav Adolf att beteckna dem som ryssarnas "onödige och barbariske ceremonier" innan lejdebrev utväxlats.[2128]

Enligt Jan Danckaert går krigsfångar i rysk fångenskap ett oblitt öde till mötes:

Maer corts daer na/ siende dat wy gheen verder contschap en coften erijghen/ sijn wy wederomme ghekeert/ ende bevonden/ dat de Russen desen ghevanghen moedernacckt ontcleet/ vele wonden ghegheben/ ende van het leven berooft hadden/ ende waren t'onser wedercomste daer op noch soo verhiist/ dat sy nae wel

---

2123 P Petrejus (1615), Femte boken, s 11.

2124 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 40.

2125 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 32.

2126 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 34.

2127 P Petrejus (1615), sjätte boken, s 35.

2128 S Hildebrand (1909), s x.

souden ghegheren hebben/ niet reghenstaende/ sy wel wisten/ hor grootelijcx wy condtschap nodich hadden.[2129]

Maer die haere conditie kennen/ wetende/ dat niet tegenstaende veele schoone belosten/ haer gheene ghenade en sal gheschieden/ hebben liever den alderuytersten noot te verwachten/ oft al vechtende te sterven/ als haer onder haer jock te begheven.[2130]

Ryssarnas språkbruk hör inte heller hemma i möblerade rum:

Oock noennen sy malcanderen dickmaels *Synna toot* dat is teven soon/ ter oorsaecken/ alsoo wy hier naer fullen segghen/ sy met honden/ ende andere beesten conversatie hebben. Maer boven alles hebben zy soo gherect in den mondt/ her woordt *bledinsky*, t'wele is hoeren soon/ dat waer men gaet oftestaet/ t'sy by Mannen/ Drouwen ofte dochters/ men t'selve ghestadich hoort/ jae de Moeder selfs vergrammende teghens haer geseythebbe/ ist dat u kint een hoere kint is/ so moet ghy consequentelijc een hoere sijn/ maer sy vergramden haer daer over een en gaven my geene antwoort.[2131]

Johan Skytte (1577-1645) håller ett refererat tacktal till "I. K. Mayest. von Grosz Britannien" konungen av England och Skottland, Jakob I (1566-1625) för att denne "höchlichen bemühet/ das zwischen J. K. Mayest. von Schweden/ vnd dem König in Dennemarcken/ wie auch dem Grossfürsten von Muscow"[2132] om att åstadkomma fred mellan dessa furstars länder.

Efter att i korthet ha redogjort för vad Skytte betecknar som ryssarnas [läs: storfurstens] svek gentemot givna löften avfyrar Skytte en bredsida:

Dieses alles gleichwol meineydiglich vnd mit Barbarischen vndanckbarkeit hindagefeszt/ weren sie nicht allein jhrem verheissen nicht nachkommen/ sondern auch leichtfertiger vnd vnchristlicher weise J. K. Mayest. vnd dero vnterthanen auffs eusserste verfolgt vnd feindlich angetast. Deszwegen I. Höchsge. K. Mayest. gutt fug

---

2129 J Dankaet (1615), s 83f [Detta är den andra sidan med detta nummer p g a felpaginering; borde vara s 72]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Sie haben kein quartie mit jhren Feinden/ sondern/ so sie die gefangen bekommen/ so halten sie sie zeitlang in grossem elendt bey Wasser vnd Brodt/ etliche mügen zween vnd mit einer Eisernen kette/ vnd einem starcken Schlosz vmb den Halsz zusammen gespannet/ durch die Stadt vmb Gotts willen lauffen/ aber so es jhnen im Sinn/ so treiben sie jhre lust damit/ denselben einen Stein vmb den Halsz bindend/ vnd von einer hohen Brück ins Wasser stossendt/ vnd sehen sie ohn einig mitleiden vertrinken" (P Jansoinus (1619), s 102; E Swartius (1619), s 102).

2130 J Danckaert (1615), s 74f . - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Doch die jhre arth vns gelegenheit kennen/ das sie nemlich viel verheissen/ jedoch jhnen keine gnad von jhnen widerfaren sol/ haben demnach lieber die eusserste gefahr zuerwarten/ oder im streit zu sterben/ als sich vnter jhr Joch zubegeben." (P Jansoinus (1619), s 104; E Swartius (1619), s 104).

2131 J Danckaert (1615), s 50 . - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: "Auch nennen sie oftmals nacheinander *Synna toot,* das ist/ HundtsSohn/ sintemal sie/ wie ich hernach meiden wil/ mit Hunden vnd andern Thieren gemeinschafft haben. Aber vor allen haben sie in dem Munde das wort *bledinsky* das ist/ Huren Sohn/ das wo man gehet oder stehet/ es sey bey Männer/ Frawen oder Töchtern/ man dasselbe allezeit höret/ ja die Mütter selbsten/ so sie vber Thre Kinder erzürnet sein/ geben jhnen Nahm" (P Jansoinus (1619), s 81; E Swartius (1619), s 81). - Den andra boken i Petrus Petrejus' *Regni Muschovitici Sciographia* (1615) är en veritabel exempelsamling på detta.

2132 P Jansonius (1619), s 38; E Swartius (1619), s 38. - Märk väl att Johan Skytte inför konungen av England och Skottland inte tillerkänner "storfursten av Moskva" tsartiteln eller kejsartiteln.

vnd recht gehabt den Muskowitern zu widerstehen/ vnd sich vnd seine vnterthanen zubeschirmen. Welchen gefehrlichen Krieg doch endlichen I. K. Mayest. von Grosz Britannien durch den darzu abgesandten Hern Johan Merick[2133]/ Rittern/ gedempfft vnd nieder gelegt hette.[2134]

Johan Skytte upprepar inför konungen av England och Skottland och dennes höga hovdignitärer,den nordostliga korstågsfrontens propaganda från detta årtusendes första sekler: Ryssarna är *barbariskt* otacksamma för den "hjälp" man kommer med till dem, de har på ett *okristligt* sätt förföljt och fientligt antastat "de kristna furstarna". Detta gör en storfurste - varken kung eller tsar, än mindre kejsare - i Moskva.

Hur reagerar kung Jakob I på detta minst sagt anmärkningsvärda angrepp på furstekollegan i Moskva. - Jo, han förlänar Johan Skytte, som står för salvan, engelskt baronettskap och friherreligt vapen![2135] I Sverige blir Skytte upphöjd i friherreligt stånd först 1624.[2136]

Jean Barclay skriver om det ryska folkets natur i sin *Icon Animorum* (1619):

Gens est cauta, nectendisque fraudibus apta: Neque ignorant, ideo mercatoribus se suspectos: quos ut placabiliores habeant, interdum in mutuis commerciis aliam patriam sibi fingunt. Perpotandi studium acre est, & praeter patrios potus ne quidemadvecta vina desunt.[2137]

Det ryska samhället beskrivs i Västeuropa i rent dystopiska ordalag.

I Lars Fornelius' stora dikt, *Gustavus Sago-Togatus, Serenissimi, potentissimi, atq., invictissimi Princeps ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, Svecorum Gothorum, Vandalorumq; Regis, Magni Principis Finlandiae, Ducis Esthoniae ac Careliae, Ingriaeq; Domini, &c. Domini & Regis sui clementissimi, Res Heroice in bello et pace gestae. Gloria altissimo suorum refugio. Tenui penicillo adumbravit Laurentius Fornelius Ostrogothus* (1631) skriver han bl a om Gustav II Adolfs ryska krig:

Horret ad idolum quod prava induction mentis
Instar habere Dei voluit, cultuq; feroci
Moschi barbares, & credulus error honorat,
Quod rigidus truncus, lapis, aes, & inutile lignum,
Ei cui dicta dies quo cum cultore peribit.[2138]

Detta gör Fornelius 14 år efter freden i Stolbova.

1656 sändes vojevoden av Perejaslavl, Tjemodanov, på diplomatiskt uppdrag till Italien. Färden anträddes över Archangelsk. De ryska diplomaterna väckte stor förundran i Livorno, Florens och Venedig då de tog fram sina näsdukar under mössan och under måltiden lade tillbaka munsbitar på tallriken. "Och Tjemodanovs egen bildning illustreras lämpligast av hans upptäckt, antecknad i hans resedagbok, att "det spanska landet sammanhänger med det franska"."[2139]

2133 John Merrick.

2134 P Jansonius (1619), s 39; E Swartius (1619), s 39.

2135 P Jansonius (1619), s 44f; E Swartius (1619), s 44f. - *Se* del II, kapitel "Johan Skytte".

2136 G Elgenstierna VII (1932), s 319.

2137 J Barclay (1619), s 394; dens (1668), s 96.

2138 Lars Fornelius (1631), opag. [s 12f].

2139 A Jensen (1908), s 79.

Karl Heinz Ruffmann konkluderar:

> Alle Reiseberichterstatter der elisabethanischen Zeit bezeugen vielmehr übereinstimmend, dass Trägheit und Willenlosigkeit, Trunksucht und Sittenlosigkeit, Feigheit, Unwahrhaftigkeit und Arglist sowie schliesslich sklavische Unterwü rfigkeit einerseits und erbarmungslose Grausamkeit anderseits die hervorstehenden und zugleich ausschlaggebenden russischen Charakterzüge seien, Eigenschaften, deren Besitz zwar bis zu einem gewissen Grade auf starke Einflüsse des Klimas und der Ernährung, der Regierungsweise und der ganzen rechtlich-sozialen innerrussischen Zustände zurückgeführt wird, dewren Herkunft sich jedoch in den Augen der Engländer - wie überhaupt aller damaligen Westeuropäer - letzten Endes daraus erklärt, dass jeder Russe schon seiner ganzen wesensmässigen Veranlagung nach eine barbarische Knechts- und Sklavennatur ist.[2140]

Enoch Lilliemarck[2141] (1660-1736), som var translator hos Karl XI, skriver i en ansökan till Kungl Maj:t den 11 maj 1692 att han "många besvärliga resor gjort hafver, så med det svenske stora gesandtskapet samt envoyén Kristoffer von Kochen till Muscow, som något derefter till gränsetrachtatens vid Waske Narwen, så ock sedermera med de ryske ambassadörerne till Frankrike och Spanien, *då jag, under ett så barbariskt och sällsamt folks lydno stadder, mycket ondt utstå måste*"[2142]. Det ryska sällskap Lilliemarck vanligen frotterade sig med var ändå företrädesvis ur den ryska (hög)adeln.

Den första ryska "sekulariserade" ABC-boken trycktes i Moskva av Karion Istomin 1694.[2143]

När den tyske filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716) för tsar Peter I ("den Store") föreslår upprättandet av en akademi i Moskva framhåller han att "it might eventually be possible to induct members not only from foreigners resident in that city [Moskva], "but also even the Russians themselves"".[2144]

Astolphe de Custine påstår att han under sin resa i Ryssland fått ta del av innehållet i ett brev som Katarina den Stora (1729-1796)[2145] skulle ha skrivit till ståthållaren i Moskva, som tillskrivit henne och klagat på att ingen vill sätta sina barn i de skolor hon inrättat:

> My dear Prince, do not distress yourself because the Russians have no desire for knowledge: if I institute schools it is not for ourselves, but for Europe, in whose estimation we must maintain our standing; but if our peasants should really wish to become enlightened, neither you nor I could continue in our places.[2146]

2140 K H Ruffmann (1952), s 137.

2141 Adlad "för faderns [Laurentius Mattiae Stigzelius] tjänster" den 29 september 1675 (G Elgenstierna IV (1928), s 736).

2142 [*Min kursivering*] Strödda handlingar rörande Ryssland i 17:de och 18:e seklen: Ryska translatorer; H Hjärne (1881), not 1 s 74f).

2143 M Attius Sohlman [1994a], s 114, fig s 113.

2144 L Daston (1991), s 374; A Goldgar (1995), s 196.

2145 Rysk kejsarinna 1762-1796. Född i Tyskland som furstinnan Sophie Friedrike Auguste av Anhalt-Zerbst. Sändes vid 15 års ålder till Ryssland för att giftas bort med den ryska tronföljaren Karl Peter Ulrik av Holstein-Gottorp, som tsar med namnet Peter III (1728-1762; rysk tsar: januari 1762 - juli samma år).

2146 A de Custine ((1843) 1990), s 231.

Redan i företalet till sin Rysslandsskildring anslår den franske markisen grundtonen:

> The circumstance which renders Russia the most singular State now to be seen in the world is that extreme barbarism, favoured by the enslavement of the church, and extreme civilisation, imported by an eclectic government from foreign lands, are there to be seen united. To understand how tranquility, or at least immobility, can spring from the shock of elements so opposed, it wil be necessary to follow the traveller into the heart of this singular country.[2147]

Han ser med vämjelse på det barbariska hyckleri som han tycker sig se överallt i Ryssland, och som han betraktar som obotligt:

> It appears to be me as though thev Russians would be content to become even yet worse and more barbarous than they are, provided they were thought better and more civilised. I do not admire minds which hold the truth thus cheaply; civilisation is not a fashion, nor an artificial device, it is a power which has its result, - a root which sends forth its stalk, produces its flowers, and bears its friuts.
>
> .....
>
> There are remedies for primitive barbarism, there are none for the mania of appearing what one is not.[2148]
>
> .....
>
> I do not reproach the Russians for being what they are, what I blame in them is, their pretending to be what we are.[2149]
>
> .....
>
> A genuine civilisation spreads from the centre to the circumference, that of Russia tends from the circumference towards the centre; it is a barbarism, plasted over, and nothing more.
>
> I repeat, and may, perhaps, repeat again, that the Russians care much less for being civilised than for making us believe that they are civilised. So long as this public disease of vanity shall continue to prey upon their hearts and to corrupt their minds, they will have certain great lords who will bwe able to make a display of refinemcnt both among themselves and us; but they will remain barbarians at heart. Unfortunately, however, savages understand the use of fire-arms.[2150]
>
> .....
>
> Listen not to the fictions of the Russians: they mistake pomp for elegance, luxury for politeness, a powerful police, and a dread of government, for the fundamental principles of society. According to their notions discipline is civilisation. Notwithstanding all their pretentions to good manners, their superficial education, their precocious corruption, and their facility of comprehending and appropriating the materialism of life, the Russians are not yet civilised. *They are enrolled and drilled Tartars, and nothing more.*[2151]

Sin ankomst till Vinterpalatset i S:t Petersburg och vigselakten mellan tsar Nikolai I:s dotter Maria (1819-1876) och hertigen av Leuchtenberg, Maximilian (1817-1852)[2152] beskriver de Custine så här:

2147 A de Custine ((1843) 1990), s 15.

2148 A de Custine ((1843) 1990), s 71.

2149 A de Custine ((1843) 1989), s 128.

2150 A de Custine ((1843) 1989), s 278f.

2151 A de Custine ((1843) 1989), s 139 [*min kursivering*].

2152 Maximilien Eugène Joseph Napoléon. Son till Napoleons styvson, Eugène de Beauharnais

> I was occupied with a crowd of reflections which the novelty of the objects around med suggested, when my carriage stopped under a grand peristyle, where I des-- cended among a crowd of gilded courtiers, who were attended by vassals as barbaric in appearance as in reality.[2153]

Han beskriver tsar Nikoalais förehavanden vid själva vigselakten på följande sätt:

> The Emperor himself appeared to me not much accustomed to what was passing before him; for he was continually leaving his prayers, and slipping from one side to the other, in order to remedy the omissions of etquette among his children, or the clergy. This proves, that in Russia, even the court has not yet finished its education.[2154]

En av de Custines ryska bekanta ger honom följande reprimand när de träffas vid ett byte av hästar i Troitskij [Troitza]:

> You are too satirical and discriminating for barbarians such as we.[2155]

de Custines slutomdömen är nedgörande:

> Russia is governed; God knows when she will be civilised.[2156]

> Whatever pretentions may be made, all the refinements, natural results of the work of time, are unknown to the present Russians, who seem to remember Sarai much better than Constantinopel, and who, with a few exceptions, are still nothing better than well-dressed barbarians. They remind me of portraits badly painted, but very finely varnished [2157]

.....

> To-morrow, in an insurrection, in the midst of massacre, by the light of conflagration, the cry of freedom may spread to the frontiers of Siberia; a blind and cruel people may murder their masters, may revolt against obscure tyrants, and dye the waters of the Volga with blood; but they will not be any the more free: barbarism is in itself a yoke.[2158]

Friedrich Christian von Weber har i sin anonymt i Frankfurt 1721 utgivna *Das Verändete Ruszland, In welchem die ietzige Verfassung Des Geist- und Weltlichen Regiments; Krieges- Staat zu Lande und zu Wasser; Wahre Zustand der Ruszischen Finanzen; die geöffneten Berg-Werke, die eineführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnung, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Tzarewitzen, und was sich sonst merckwürdiges in Ruszland zugetragen, Nebst verschiedenen andern biszher unbekandten Nachrichten In einem Bisz 1720. gehenden JOURNAL vorgestellet werden, Mit einer accuraten Land-Carte*

(1781-1824), hertig av Leuchtenberg och furste av Eichstätt, vicekonung av Italien och hans hustru Augusta Amalia, dotter till konungen av Bajern, Maximilian Josef I. Hertig Maximilian blev stamfader för ätten Romanovskij, med värdighet av kejserlig höghet, 1852. - Enligt de Custine var ingen av brudgummens släktingar närvarande vid vigseln (A de Custine ((1839) 1989), s 146).

2153 A de Custine ((1843) 1989), s 140.

2154 A de Custine ((1843) 1989), s 144.

2155 A de Custine ((1843) 1989), s 456, 458.

2156 A de Custine ((1843) 1989), s 556.

2157 A de Custine ((1843) 1989), s 601f.

2158 A de Custine ((1843) 1989), s 608.

und Kupfferstichen versehen en kuriös berättelse om en incident vid en festmåltid hos den ryske amiralen Apraxin i maj 1714:

> Ich war kaum in dieser neuen *Residence* angelanget, als der Admiral *Apraxin* ein prächtiges Gast-Geboth dem ganzen Hofe gab, and auff Sr. Maj. Befehl mich auch dahin einladen liesz.
>
> Es war dieses der erste Tag, da ich in die Lehre trat, und ein saures Schulgeld bezahlen muste. Denn wie ich mich bey dem vor dem Saale die Wachte habenden Officier meldete, um hinein gelassen zu werden, wurde ich mit Vorbeugung der Partisanen zum ersten mal mit groben Worten abgewiesen, und da ich mich auf die Einladung und mein Recht berief, mit Ungestüm die Treppe hinunter gestossen.
>
> Weil ich aber so gleich durch einen guten Freund dem Hofe von meinem unangenehmen Lufftsprunge Nachricht gab, muste eben dieser *Officier* nach gethaner Entschuldigung mir wieder zurück hohlen, und ich von einem gewissen *Minister* die Lehre annehmen, dasz weiln die Russen mein Vaterland noch nicht kenneten [!], würde ich künfftig mit meiner schlechten, obleich reinlichen Kleidung mich ferner in Gefahr setzen, wo ich nicht alle Näthe mit Silber ode Gold verbremen, und das: Mach auff! durch ein paar Diener vor mich her schreyen liesse.[2159]

Åtta dagar efter von Webers ofrivilla luftfärd träffade han missdådarna på nytt och efter en lång diskussion med tsar Peter då denne visat von Weber "stor nåd" och:

> ... auch dem Admiral Apraxin befohlen hatten, mich wohl zu bewirthen, kamen sie beyde zu mir und bathen mich mit einer sehr niederträchtigen Art um Vergebung ihres Fehlers, legten sich fast dabey auf die Erde, und bothen mir allen ihren Brandtewein u meinem Dienste an; ich wolte mich aber mit ihnen nich weiter einlassen, und wandte die Augen auf der hereintretenden Czarewitzin Hoheit, einer Printzeszin aus dem Hause Wolffenbüttel, und sahe mit Verwunderung die Auffü hrung dieser würdigen Printzeszin an.[2160]

Om prinsessans belägenhet i Ryssland berättar von Weber:

> Indessen kan man sich leichte einbilden, wie dieser Printzeszin musz zu Muthe gewesen seyn, da sie eine so unglückliche Ehe, die alten Russen zu Feinde, und eine Haffhaltung ohne Ordnung hatte.[2161]

Den försynte von Weber lovar också:

> Ich werde bey ihrem Tode Gelegenheit nehmen, mehrere Umstände von ihrem unglückseligen Verhängnisse anzuführen.[2162]

Chevreau kommer under upplysningstiden med rätt grova tillmälen:

> The Muscovite is properly the man of Plato, who is called in Diogenes Laertius, an Animal with two feet, without feathers, who lacks nothing to be a man, other than reason & cleanliness.[2163]

Astolphe de Custine ger i sin beskrivning av Nevski Prospect i Sankt Petersburg uttyck för sin uppfatning om det han menar är det ryska barbariet

---

2159 F Ch von Weber (1721), s 3.

2160 F Ch von Weber (1721), s 4.

2161 F Ch von Weber (1721), s 5.

2162 F Ch von Weber (1721), s 5.

2163 A Goldgar (1995), s 196.

och ser, i likhet med författarna sedan antiken, barbariets rötter som asiatiska och beskriver den ryska folkstammen såsom uppväxande från dessa asiatiska rötter:

> This beautiful and vast perspective [Perspective Newski] extends - gradually becoming less populous, less beautiful, and more melancholy - to the undermined limits of the habitable city, in other words, to the confines of the Asiatic barbarism by which Petersburg is always besieged: for the desert may be found at the extremity of its most superb streets.[2164]
>
> .....
>
> The Russians are generally bad seamen: whereever they are, there is danger. When Asiatics, with their long robes and long beards, are the sailors, there can be little surprise at hearing of shipwrecks.[2165]

Och vidare:

> No! Peter the Great is not dead: the Asiatics whom he enrolled and drilled, travellers and imitators, like him, of the Europe which, while continuing to copy, they affect to disdain, pursue their work of barbarism, miscalled civilisation, deceived by the maxims of a master who adopted uniformity for his motto, and the uniform for his standard.[2166]

Självaste tsar Nikolai I är medveten om hur seglivade de förutfattade meningarna om ryssarna var ännu 1839 då han till markis Astolphe de Custine skall ha yttrat:

> In your country there are prejudices entertained against us, which are more difficult to triumph over than the passions of a revolted army.[2167]

Samtidigt skall tsaren emellertid ha tillstått att:

> It is simply over misery and barbarism that I wish to achieve conquests: to ameliorate the condition of the Russians would be more gratifying than to aggrandise myself.[2168]

Lars Lönnroth och Peter Ulf Møller skriver om de sovjetiska forskarnas och västerländska forskares skilda synsätt på den ryska bildningshistorien:

> Flere sovjetiske forskere betragter 1400-tallet som en "førrenaessance"à la renaessancerne i vesteuropaeisk og byzantinsk middelalder, men Rusland stod uden for den egentlige renaessance-bevaegelse som samme tid bredte sig fra Italien. Den anden sydslaviske indflydelse er først og fremmest fra Kiev-riget genoprettes og fornyes efter krisen under tatar-åget. Stimuleret af de nye impulser sydfra og i fuld bevidsthed om at vaere Byzans' arvtager befaestede Rusland sig i den vante kulturform. Først Peter den Stores reformer i begyndelsen af 1700-tallet rev for alvor landet ud af dets byzantinske middelalderverden.[2169]

I ett, inte oviktigt, avseende skiljer sig den västerländska bilden av moskoviten från bilden av muslimerna i allmänhet och turkarna i synnerhet,

---

2164 A de Custine ((1843) 1990), s 211.

2165 A de Custine ((1843) 1990), s 270.

2166 A de Custine ((1843) 1990), s 429.

2167 A de Custine ((1843) 1989), s 201.

2168 A de Custine ((1843) 1989), s 202.

2169 L Lönnroth & P U Møller 2 (1985), s 86.

trots att båda betecknas som "hedningar", "okristna". Bland muslimerna uppskattas och beundras i synnerhet både araberna och turkarna för sin förfinade höviska kultur.[2170] - Någon sådan beundran kom aldrig ryssarna till del.

Den holländske etnologen Henk Driessen har i en undersökning om folklore med religiös bakgrund i Spanien belyst spanjorernas och morernas förhållanden i Spanien och kommit fram till att:

> Every society that claims to be civilized needs a model of barbarism. Moors have constituted the prototype of everything that was felt to be alien and inferior to Spanish culture and society. They served as a model against which Spaniards could affirm and express their religion, collective identity and way of life.[2171].

Ersätt 'Moors' med 'Russians', 'Spanish' med 'Swedish' och 'Spaniards' med 'Sweeds' och ni har en adekvat och träffande beskrivning av förhållandet till Ryssland under gott och väl sju sekler.

Eller som Astolphe de Custine valde att avsluta sitt verk om sin resa i Ryssland 1839:

> If ever your sons should be discontented with France, try my recipe; tell them to go to Russia. It is a useful journey for every foreigner: whoever has well examined that country will be content to live anywhere else. It is always well to know that a society exists where no happiness is possible, because, by a law of his nature, man cannot be happy unless he is free.
>
> Such a recollection renders the traveller less fastidious; and, returning to his own hearth, he can say of his country what a man of mind once said of himself: "When I estimate myself, I am modest; but when I compare myself, I am proud."[2172]

Elegi vid den frejdade svenske konungen Gustavs bortgång
Laurentius Petrus Gothus (c 1529-1579)

.....

175 Tutior at reliquis patriam cum rexerat annis,
arma Rhutenorum cana senecta fugat.
Principe Moschorum vix est crudelior ullus,
Qui Scythicos tractus Sarmaticosque tenet.
Attamen hunc repulit senior potiorue potestas
180 Consilioque valens longa senecta suo.
Pace sua rursum fruitur Finnonica Tellus,
Quam remouet longo Bothnica terra sinu.
Pars Regni Sueonum nimium vicina Rhutenis
Arctois propius subiacet illa feris

(175) Men då han i större trygghet hade styrt landet under åren som följde, fick han som grånad åldring i krig förjaga ryssarna. Det finns väl ingen grymmare än moskoviternas furste, han som härskar över de skytiska och sarmatiska trakterna; likväl slogs denne tillbaka av den äldres och starkares makt, (180) av den höga

---

2170 R Schnell (1993), s 186f.

2171 H Driessen (1985), s 112.

2172 A de Custine ((1843) 1990), s 619.

åldern som har sin styrka i klokhet. Freden kom åter till Finland, som Bottenlandet avskiljer med en långsträckt vik; denna del av svenskarnas rike, alltför nära ryssarna, ligger strax invid de vilda arktiska trakterna (185).[2173]

ANDREAS PRYTZ & BERTEL GRIPENBERG

Andreas Prytz, *Olof Skottkonung*

Två författare vilkas alster i tiden skiljs åt av trehundratjugosju år har åtminstone en gemensamt ingrediens. Både i Andreas Prytz' (1590-1655) lilla moralitet som finns invävd i hans *Olof Skottkonung*[2174], vilken skrevs till Gustav II Adolfs och Maria Eleonora av Brandenburgs (1599-1655) bröllop 1620 och Bertel Gripenbergs (1878-1947) dikt "Två arv" emanerar lasterna från Asien.

I moraliteten i Andreas Prytz' religiöst historiska skådespel målar rollgestalten "Suputh" hedonistiskt fram lasternas hemvist för "Smorotz", "Ståltfoot" och "Dygdekiär":

I ären tokar bådhe twå/
Från thet högsta godha långt frå.
Leffua i wällust thet är bäst/
wälia dricka som kan mäst.
Jagh gåår i suus och Horehuus/
Har dans och spel i fullan dws.
Rätt så leffua migh behagher/
Ingen thet ifrån migh tagher.
Wara rijk och i stoor ähra/
Wil iagh slätt intet begära.
Min buuk han är min egen gudh/
Han skal ha sin reglor och budh.
Sardanapalus han war wijs/
Som vthi wällus sökte prijs.
Ett sadhe han/ effter sigh leet/
Then som thet achtar
War lustigh/ ät och drick godh must/
Effter dödhen är ingen lust.[2175]

2173 Översättning: Professor Birger Bergh (1973), s 20.

2174 A Prytz, *Olof Skottkonung*. Thed är een Lustigh Comoedia/ om then Stormächtige och Högtberömde Sweriges Konung/ OLOF medh thet nampnet Skottkonung. Huru han Hedendomen j Swerige affskaffat haffuer/ och igen vprättadt then Christna Troona/ på then tijdh Then Stormechtige Furste och Herre/ Herr Göstaff Adolph/ Sweriges Göthes/ Wendes Konungh/ Storfurste til Finland/ Hertig til Estland och Westmanneland/ Herre til Ingermanland/ hölt sin Majestetlige Bröllops Fäst/ medh sin Elskelige kiäre Brud Then Stormechtige och Högborne Furstinna och Frw/ Frw Maria Eleonora Swäriges Göthes Wändes etc. Drotning/ bohren aff then Churfurstlige Stamme til Brandeburg/ Hertiginna j Prijssen/ til Gylick etc. Burgreffuinna til Nurenberg/ Furstinna til Rygen/ Greffuinna till Marck och Rafuensburg/ Fröken til Raffwenstein. Aff Andrea Johannis Prijtz beschriffuen/ och hollen vthi Stockholm then 1. och 2. Decemb. Anno 1620.

2175 A Prytz (1620) I:3.

Enligt en mytbildning som härletts till den grekiske läkaren och historieskrivaren Ktesias[2176] (c 400 f Kr) var Sardanapalos den siste kungen av Assyrien; en lastbar libertin, som år 888 f Kr skulle ha tänt på sitt eget palats efter att Tigris brutit hans befästningar under det att staden belägrades av fiendestyrkor. - Sardanapalos är också den grekiska beteckningen på den verkliga kungen av Assyrien, Assurbanipal, som levde tvåhundra år senare (668 - c 627 f Kr).

Tillbaka till *Olof Skottkonung*, och där till "Supuths" motpol, "Dygdekiär". Denne tar sig an "Smorotz'", "Ståltfoots" och "Supuths" moraliska undervisning i götiska dygder:

Ährlighit rychte och gott nampn/
Thet kan mina komma til gagn.
Then wil iagh för Göthe pröffua/
Som wil sigh i dygden öffua.
Så haa mijn Föräldrar lärdt migh/
I alt gott haa the öffuat sigh.
Booklighe konster i ähra
Håller iagh/ then ock wil lära
Någhot Kall ther han kan födha
Sigh och sina medh i nödha.
När tränger/ wåga lijff och blodh/
För thet gott är/ haffuer iagh modh.
Iagh leffuer nöchter/ och i späckt/
Orent leffua/ är migh otäckt.[2177]

Bertel Gripenberg, "Två arv"[2178]

I stället för en moralitet med medeltida anor är Bertel Gripenbergs (1878-1947) dikt "Två arv", introspektiv. Den finns med i den postumt utgivna diktsamlingen *Genom gallergrinden* (1947). Den i Sankt Petersburg födde[2179] aristokratiske poeten med anor från Götaland[2180] "... vet lastens vägar/ ... vet lustens ilning/ i bojarens blod". Dygderna inom sig identifierar baron Gripenberg med Väst [Europa, Sverige, Finland]: hedern, pliktkänslan, hjältemodet, äran, religiös rättrohet, kyskhet känner "karolinen" igen som sitt arv från Occidenten, som man i väst politiskt, religiöst, samhällspolitiskt, geografiskt gjort under två och ett halvt millenium.

2176 Ktesias var i tjänst hos perserkungen Artaxerxes (405-398 f Kr) som livmedicus och sändebud. Han skrev ett stort verk om perserrikets historia av vilket endast små fragment bevarats.

2177 A Prytz (1620) I:3.

2178 B Gripenberg (1947), s 36-38.

2179 T Carpelan (1954), s 456.

2180 Ätten är fallen av landbofogden i Svärtinge, Östra Eneby i Östergötland, Jacob Jöransson Vitte († 1659) (G Elgenstierna III (1927), s 116).

"Två arv"

Occidentens dygder,
Orientens laster
stammar jag ifrån.
Hädare och helgon,
gycklare och hjältar
räkna mig som son.

Karoliners heder
och bojarers vällust
blandats till en brygd,
i mina ådror
evigt kämpar kampen
mellan last och dygd.

Öst och Väst inom mig
brottas utan vila,
kämpa utan ro.
alla deras drömmar
i mitt hjärta bo.

Jag hör plikten mana,
jag hör nöjet locka,
jaghör Öst och Väst
Jag hör värjor klirra,
hör slavinnor skratta
mjukt med vita bröst.

Jag vet lastens vägar,
jag vet lustens ilning
i bojarens blod.
Jag vet ärans branter,
pliktens kalla öknar,
karoliners mod.

Ständigt varar kampen
rolös skall jag prövas,
men mitt liv är kort.
Valet prövar, bränner,
valet hotar, skrämmer,
livet rinner bort.

Snart är tiden ute,
snart är jag förbrunnen,
ack, men oavgjord
stannar en gång kampen
på mitt hjärtas slagfält
när min kropp blir jord.

I "Två arv" följer poeten upp den tvåtusenfemhundraåriga tradition som beskrivits i kapitlen ovan. I enlighet med den traditionen tillskriver poeten lasterna, vällusten, lustarna, slaveriet, ofriheten och de hädiska dragen i sin personlighet Orienten [Asien, Ryssland].

Hellesponten, Don och Narova är inte breda vattendrag, men i den mentala geografin har de visat sig djupa som Filippinergraven.

KURTZE BESCHREIBUNG DER IN EUROPA BEFINTLICHEN VÖLKERN UND IHREN AIGENSCHAFTEN (plansch VI)[2181]

Upptar 11 nationaliteter, varav två har buntats ihop till en: *Tirk oder Griech*. De anförda nationaliterna är: spanjorer (*Spanier*), fransmän (*Frantzoss*), italienare (*Wälisch*), tyskar (*Teutscher*), engelsmän (*Engerländer*), svenskar (*Schwöth*), polacker (*Poläck*) ungrare (*Unger*), ryssar (*Muskawith*) och sammanslagningen av turk och grek (*Tirk oder Griech*) räknar upp 17 egenskaper för dessa:

Sitten [seder och bruk], Natur und Eigenschaft, Verstand, Anzeugung deren Eigenschaften, Wissenschaft, Tracht und Klaidung, Untugend, Lieben, Krankheiten, Ihr Land, Krigs Tugende, Gottesdienst, Erkennen für Ihren Herrn, Haben überfluss [an], die Zeit vertrieben, Vergleichung Mit denen Thiren samt Ihr Leben Ende.

Denna "Völkertafel" härstammar från tidigt 1700-tal och dess språkdräkt avslöjar dess ursprung i Steiermark.[2182]

Den ansluter sig till den från barocken härstammande kartografiska traditionen i praktverk att i form av ramar omkring kartorna avbilda de folkslag som förekommer i den av kartan avbildade delen av världe. Detta har ovan exemplifierats med *Blaeu*s Asienkarta (fig 21-23). Nu, under 1700-talets första hälft, hänförs *Muskawith*ern, i likhet med turken, *geografiskt* till Europa.

Likaså är jämförandet av de olika nationaliteternas med olika djur ett barockfenomen.[2183]

Ryssen bär en bojarhatt [kolpack]. Till seder och bruk är han ondskefull (*bosshafft*), till sin natur står han som *gut Ungerisch* dvs en förstärkning av ungrarens natur som är *Aller Grausambst*, dvs ryssen är mer än allra grymmast och obärmhärtigast. Enligt målaren till *Kurtze Beschreibung der In Europa Befintlichen Völkern Und Ihren Aigenschaften* saknar ryssen helt förstånd. "Unentlich krob". Hans vetenskap är "rena grekiskan" (=obegriplig). Ungraren är "förrädare", ryssen ännu mer förrädisk och turken/greken mest förrädisk. Ryssen älskar att få stryk och landet är täckt av is. Han är krånglig och besvärlig (*Miesamb*). Han är ofantligt rik. Hans tisdfördriv är att sova. Åsnan är det djur ryssen liknar mest och han slutar sitt liv i snön.

Inte mycket till europé.

Alois Eder har identifierat upphovsmannens och kompilatorns källa, skotten John Barclay (1582-1621) och hans här tidigare citerade *Icon animorum*. Den ingick även i *Euphormionis Lusinii satiricon*, som var dedicerad till dauphin och blivande Ludvig XIII av Frankrike som undervisning.[2184] Avsikten med verket formulerar Barclay:

2181 104 x 127 cm [inkl ram]; Österreichische Museum für Volkskunde, Wien, inv nr 30.905. Utställd bl a på de stora utställningarna *Maria Theresia und ihre Zeit* (1980), kat nr 135,01 och *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau* (1983) på Historiska Museet i Wien; kat nr 20/20 s 266 i katalogen. - *Se även* L Kopelew (1985 (1988)), bild mellan s 24 och 25.

2182 A Eder (1980), s 28; R Witzmann (1983), s 265.

2183 A Eder (1980), s 30.

2184 A Eder (1980), s 46ff.

> Esse praeterea cuilibet regioni proprium spiritum, qui animos in certa studia et mores quodammodo adigat. Hos spiritus investigare pretium est[2185]

och

> Ut tot cladius a barbaris domiti, & veluti feliciori parte execti, nostras vires possemus recognoscere, aut timere alienas[2186].

Det är t o m så att Barclays karakterisering av ryssarnas gudstjänstbruk i tysk översättning "*Glaubt allerley*"[2187] av kompilatorn till *Kurtze Beschreibung der In Europa Befintlichen Völkern Und Ihren Aigenschaften* gjort till "*Abtriniger*" (Abtrünnigkeit), dvs avfälligt, trolöst.

Sådan stereotyp och fördomsfull nationalkarakteristik var fullt gångbar som undervisning för kronprinsar: "Der Topos vom Zivilisationsantagonismus zu den Barbarenvölkern steckt also auch hier dahinter."[2188]

Ihopbuntandet av grek och turk är ett illustrativt exempel på att grekisk-ortodoxa trosbekännare inte egentligen betraktades som kristna.[2189]

Detta om något visar att den politiska propaganda som Gustav Vasa och hans söner, i all synnerhet Johan III, valt att driva som ett slags officiös statspropaganda med alla tillgängliga medel, till vilka även heraldiken hörde, inte var en felkalkyl.

2185 J Barclay (1619), s 358; A Eder (1980), s 47.

2186 J Barclay (1619), s 366; A Eder (1980), s 47.

2187 Barclays bok kom ut i tysk översättning 1660.

2188 A Eder (1980), s 47.

2189 *Se även ovan* kapitlet "Korståg". - När Karl IX vid Norrköpings riksdag 1604 framlade ett förslag till ny ordning för Uppsala universitet bestämdes att en av de elva professorerna skulle vara "en linguarum professor, hwilken skall läsa grekisk och hebreisk". Innehavaren av professuren fick inte vara teolog. Lärostolen i orientaliska språk vid Uppsala universitet omfattade både hebreiska och grekiska fram till 1621 då Gustav Adolf lät inrätta grekiskan som ett särskild disciplin (C Annerstedt I (1877), s 111, 247; dens Bihang I (1877), s 48; G Brandell (1931), s 39, 40). Vid Lunds universitet innefattades grekiskan i professuren för österländska språk under hela 1600-talet - med undantag för åren 1668-1669 (J Rosén (1968), s 36, 178; S Kahle (1993), s iiif). Först "1812 beslöt Lunds universitet att lösa grekiska från lärostolen i österländska språk" (S Kahle (1993), s x).

GOTER[2190]

Tamara Talbot Rice ger goterna skulden för de skytiska folkens försvinnande från historien:

> The Scythians were beaten by the more modern force. Pockets of them lingered on here and there until the second century A. D., when the majority were wiped out by the Goths, the next wave of people to advance across southern Europe.[2191]

Biskop Ambrosius av Milano (c 339-397 e Kr) dedicerade c 377 sin skrift *De fide* [Om tron] till Västroms kejsare Gratianus[2192], som skulle dra i fält mot västgoterna, vilka hotade Östrom.[2193] För Ambrosius ter sig goterna som det i Hesekiels 38:nde och 39:nde kapitel omtalade gissel, som skall drabba Israels folk.[2194] Fursten i Magogs land i norr, Gog, skall komma att angripa israeliterna, som dock i sista stund kommer att räddas av Herren. Med hänvisning till Hesekiel ger biskop Ambrosius Gratianus segern på förhand. För Ambrosius är goterna den Gog som kommer från yttersta norden.[2195]

På 550-talet beskrevs ön Scandza av Jordanes i *De origine actibus Getarum* som "vagina gentium, officina nationum".[2196]

Isidorus [Hispalensis][2197] (c 560-636 e Kr), som var biskop i Sevilla under förra hälften av 600-talet, tog upp goterna både i sin realencyklopedi, *Etymologiae*, som en god bit in på 1000-talet förblev ett standardverk, och i

---

2190 Beträffande den moderna historievetenskapens syn på goterna och deras ursprung, se Alvar Ellegård, "The Ancient Goths and the Conception of Tribe and Migration", s 32-62 i *Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 19 augusti 1986* (Göteborg 1986); Rolf Hachmann, *Die Goten und Skandinavien* (Berlin 1970), Peter Heather, "The Crossing of the Danube and the Gothic Conversion"; *Greek, Roman and Byzantine Studies* 27 (1986), s 289-318; Erik Lönnroth, "Die Goten in der modernen kritischen Geschichtsauffassung", s 57-62 i *Studia Gothica.* Die eisenzeitliche Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum Stockholm 1970. *Kungliga vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien.* D 25 Uppsala 1972. Omtryckt i *Scandinavians.* Selected historical Essays, s 1-6. Göteborg 1977; Herwig Wolfram, "Gothic History and Historical Ethnography", *Journal of Medieval History* 7 (1981), s 309-319; dens "die Goten als Gegenstand einer historischen Ethnographie", s 53-64 i *Tradition als historische Kraft. Interdisziplinäre Forschungen zur Geschichte des früheren Mittelalters* (1982); Thorsten Andersson, "Götar", s 33 49 i *Från götarna till Noreens kor.* Hyllningsskrift till Lennart Elmvik på 60-årsdagen 2 februari 1996. *Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden* 11. Uppsala 1996..

2191 T T Rice (1957), s 50; se även dens ((1966) 1969), s 16.

2192 Flavius Gratianus (359-383 e Kr; Västroms kejsare: 375-383 e Kr). Under inflytande av biskop Ambrosius avsade Gratianus sig titeln *pontifex maximus* 379 e Kr.

2193 J Nordström ((1929) 1975), s 65; I Korkkanen (1975), s 57; L Tengström (1983), s 81.

2194 J Nordström ((1929) 1975), s 64-65; I Korkkanen (1975), s 57; L Tengström (1983), s 81.

2195 J Nordström ((1929) 1975), s 60; L Tengström (1983), s 81.

2196 Jordanes, s 6; J Nordström ((1929) 1975), s 122, L Tengström (1983) s. 81.

2197 Isidorus blev kanoniserad 1598, och upphöjdes 1722 av påven Innocentius XIII (8/5 1721 - 7/3 1724) Benedict XIII till kyrkolärare (O Wimmer & H Melzer (1982), s 404; D H Farmer ((1978) 1992), s 245; P A Engelhart (1995), s 98; C Jöckle (1995), s 223). - P A Engelhard skriver felaktigt att det var Benedict XIII som förärade Isidorus med titeln kyrkolärare, men Benedict XIII, som efterträdde Innocentius XIII valdes till påve först den 29 maj 1724 (J. N. D. Kelly (1986), s 293).

Historia Gothorum Wandalorum Sueborum, som behandlar västgoternas historia från 256 e Kr till år 624 e Kr.[2198]

När goterna för en kort period har en kung av skytisk börd, står det både illa till och går även illa, enligt Isidorus:

> In the era 443 (405 [e Kr]), the tenth year of Honorius and Arcadius' rule, Radagaisus, king of the Goths, a Scythian by birth, a man devoted to the cult of idolatry and most savage in the fierceness of his barbaric cruelty, attacked with violent devastation the regions of Italy, together with two hundred thousand soldiers, vowing, in contempt of Christ, that he would make a libation of the Romans' blood to his gods if he should win. His army, after being surrounded by the Roman general Stilicho on the mountainous ground of Tuscany, was destroyed by hunger rather than battle. Finally the king himself was captured and killed.[2199]

Den avgudadyrkande, barbariske, omänskligt grymme skyten, Radagaisus, som vill förrätta ett dryckesoffer med romarnas blod åt sina avgudar efterträds av sin medregent, Alarik.[2200] Om än namnkristen, är han dock kristen och i allt motsatsen till skyten Radagaisus.[2201]

Isidorus hävdar att de spanska kungarna härstammar från goterna.[2202] Sevillabiskopens uppfattning blir skolbildande för spanska historiker under medeltiden.[2203] Isidorus' verk fanns även i Erik XIV:s bibliotek.

Goternas växande berömmelse märks även indirekt; bl a på att den anonyme frankiske krönikören från merovingertiden, som från slutet av 1500-talet kommit att kallas Fredegar[ius], som skrev en världshistoria c 658-660 e Kr, gör allt för höja frankernas anseende, på bekostnad av goter och bysantinare.[2204]

2198 Isidorus' källor var för *Historia Gothorum* var: För händelserna fram till år 378 e Kr: kyrkofader Hieronymus' Stridonensis (c 347-420 e Kr) fortsättning på den kristna kyrkohistorieskrivningens faders, Eusebios' (Eusebius Pamphili, c 275 - 340 e Kr) *Chronica*; för perioden fram till år 417 e Kr: [Paulus] Orosius'(† efter 418 e Kr) *Historiarum adversus paganos libri VII*; för spanska tilldragelser åren 379-469 e Kr: biskopen av Aquae Flaviae [Chaves i Portugal] Hydatius'(† mellan åren 469 och 474) *Chronica*; för afrikansk historia åren 444-566 e Kr: biskop Victor av Tununa († c 567 e Kr), Prosper Tyro [Tiro] av Akvitaniens (* c 390 - † efter 455) *Epitoma chronicorum* för perioden 405-453 e Kr och sin egen samtida biskopen av Gerona, Juan de Biclaros (* c 540 ; † efter 621) *Chronicon* för åren 565-595. Juan de Biclaro Var av västgotiskt aristokratiskt ursprung. Utöver dessa bevarade verk torde Isidorus ha använt biskop Maximus' av Saragossas († c 619) delvis förlorade krönika (G Donini & G B Ford Jr (1970), s VIIf).

2199 Guido Doninis och Gordon B Ford Jr:s översättning av: "Aera CCCCXLIII, anno imperii Honorii et Arcadii X rex Gothorum Ragadaisus genere Scytha cultui idolatriae deditus barbaricae inmanitatis feritate saevissimus cum ducentis armatorum milibus Italiae partes vehementi vastatione adgreditur, spondens in contemptum Christi Romanorum sanguinem diis suis libare, si vinceret. cuius exercitus ab Stilicone duce Romano in montuosis Tusciae locis circumclusus fame est potius quam ferro consumptus, ipse postremum rex captus & interfectus est" (Isidorus Hispalensis (1894), s 273; dens (1970), s 8). - Enligt Johannes Magnus var Radagaisus den 52:a utrikes Göta konung (J Magnus (1620), s 429).

2200 Därmed blir han i Johannes Magnus kungalängd den 53:dje utrikes Göta konung (J Magnus (1620), s 430).

2201 Beträffande Alarik och hans erövring av Rom, *se nedan*

2202 J Nordström ((1929) 1975), s 61, 63, 65; L Tengström (1983), s 81.

2203 J Nordström ((1929) 1975), s 68; L Tengström (1983), s 81.

2204 "Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici Libri IV cum continuationibus" i *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum* II (1888).

Slaget vid Vejér de la Frontiera år 711 blev den slutliga undergången för det västgotiska riket i Spanien.[2205] Traditionen berättar att Pelayo [Pelagius] (d 737), en västgotisk kungaättling samlade de goter, vilka inte ville leva under morernas styre, för att fortsätta kampen från otillgängliga bergstrakter. Pelayo lade därmed grunden till Asturien-Leon.[2206] Pelayo nämns för första gången i den anonyma *Albeldakrönikan*, som daterar sig till 883.[2207] "Goternas konung i Oviedo" kallar krönikören Asturiens konungar.[2208]

Samtida med Albedakrönikan är den krönika som har Alfons III[2209] ["den Store"] av Asturien, Leon och Galicien (866-910) och biskop Sebastián till författare, och i den betonas också den asturiska kungaättens västgotiska ursprung.[2210] Målet för Alfons III är att återupprätta det västgotiska rikets storhet.[2211] Sedan 1388 bär den spanska tronföljaren titeln Prins av Asturien.

I den av den walesiske munken mellan 796 och 830 kompilerade, eller editerade, *History of the Britons* nämns Japhets sju söner där Magog nämns som skyternas och goternas stamfader.[2212]

En krönika från Alfred den Stores (849-899) tid upptar en viss Geat bland det anglo-saxiska kungahusets förfäder. Man har identifierat denne Geat med Gapt i Jordanes' genealogi över goterna.[2213]

Appendixet till en annan anglo-saxisk krönika, vilken tillkommit c 985, ger en genealogi inte bara över anglo-saxiska kungar, utan även andra folk, även sådana utanför Europa.[2214] Den genealogiska delen av krönikan följer noggrant Beda Venerabilis, ibland t o m ordagrant. Den genealogiska tabellen utgår från självaste Adam, och den översta delen redogör för den raka genealogiska linjen från Adam till Noak. Från Noak förgrenar sig släktträdet. Goterna härstammar även enligt denna krönika från Jafets son Magog, medan gallerna är fallna av Magogs bror Gomer och de iberiska folken av Tubal, etc.[2215]

Från 1000-talet härstammar även Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificium*, som skrevs c 1070.[2216]

På 1100-talet omnämner fransmannen Siegebertus Gemblacensis (d 1112) och Ekkehardus Uraugiensis från Tyskland skriftställaren Jordanes.[2217] Den förre

---

2205 J Nordström (1945), s 258; L Tengström (1983), s 81.

2206 H G Ströhl (1911), s 5; J Nordström (1945), s 258; L Tengström (1983), s 81.

2207 Ibid.

2208 J. Nordström (1945), s 259; L Tengström (1983), s 81.

2209 Sp och it: Alfonso, port: Affonso.

2210 Ibid.

2211 J Nordström (1945), s 260; L Tengström (1983), s 81.

2212 Nennius's "*History of the Britons*" (1938), s 45. - Enligt A W Wade Evans tog Nennius förteckningen över de europeiska folkens härstamning ur en förteckning som härstammar från c 520 (Ibid, s 44). - I Nennius' historia finns det äldsta kända omnämnandet av kung Artur.

2213 H M Chadwick (1907), s 270.

2214 *Worchester chronicle* MS Corpus Cristi College Oxford 157; C Hart (1983), s 272.

2215 *Worchester chronicle* MS Corpus Cristi College Oxford 157, s 47; C Hart (1983), s 272, 273.

2216 J Nordström ((1929) 1975), s 93; L Tengström (1983), s 81.

2217 J Nordström ((1929) 1975), s 71; L Tengström (1983), s 81.

stannar vid blotta omnämnandet, medan den senare talar om att goterna kom från Scandia och att konung Berik stod i spetsen för uttåget.[2218]

"Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*), troligen författad på 1100-talet, beskriver ryssarnas sorg efter furstarna Igors och Vsevolods[2219] nederlag:

> De ryska kvinnorna brusto i gråt, sägande: "Ej mer få vi tänka och tala med våra kära makar, ej skåda dem med våra ögon. *Och guld och silver (-smycken) skola ej mer klinga.*[2220]
>
> Men bojarerna sade åt fursten [furst Svjatoslavs]:
>
> .... Mörkt var det i tre dagar. Två solar förmörkades; de båda purpurröda stoderna förmörkades; och med dem nymånen.[2221] Oleg och Svjatoslav insveptes i mörker. Vid Kajala-floden skylde mörker ljuset, och på den ryska jorden utbredde sig polovtserna, liksom pantern störtar sig över ett näste. *Sköna gotiska jungfrur, klingande av ryska guldsmycken,* skyndade till stranden av det blå havet; de sjunga (polovtser-hövdingen) Busovs)segersälla tider och gnola hämnd åt (hövdingen) Sjakoranj. Men vi, mina följesvenner, törsta efter glättighet.[2222]

C 1115 skrevs en leonsk hovkrönika som kallas *Siloskrönikan.*[2223] Den anonyme krönikören vill framhålla det leonska kungahusets blodsband med goterkonungarna, trots att en ny dynasti trätt till. Riket Leon kallas "regnum Gothorum" och Leons folk "gens Gothorum".[2224] *Acta translatoris corporis S. Isidori,* vars upphovsman kan vara identisk med Siloskrönikans författare, är mån om att framhålla "den gotiska stammens ära och rike" och den obrutna genealogiska linjen från Pelayo.[2225]

I handelsavtal mellan Novgorod och väst, främst tyska handelsstäder, i slutet av 1100-talet talas bla om "den Rigischen Bürgern, vor allen lateinischen Kaufleuten, deren waren Reginbod, Dethard und Adam *vom gothischen Ufer*"[2226], när man avser "Handelsleuten am gothländischen Ufer"[2227] (Visby) och "Gothländern"[2228].

2218 J Nordström ((1929) 1975), s 71; L Tengström (1983), s 81f.

2219 Brorssöner till furst Svjatoslav.

2220 A Jensen (1908), s 34 [*mina kursiveringar*]. - Alfred Jensen konstaterar i sin komentar till detta textställe att: "Den ryska kvinnan har här en friare, en så att säga mer mänsklig ställning i samhället på Igors tid än under den moskovitiska perioden, då det asiatiska samhällsskicket gjorde kvinnan till en lägre, underordnad varelse, innan tsar Peter bröt med de gamla traditionerna" (A Jensen (1908), s 34). - Så långt Jensen år 1908.

2221 Enligt Alfred Jensen lär en solförmörkelse enligt krönikorna verkligen ägt rum den 1 maj 1185 (A Jensen (1908), s 39).

2222 A Jensen (1908), s 34f [*mina kursiveringar*]. - Beträffande polovtserna, *se* J Roth (1991) och där anförd litteratur.

2223 J Nordtröm (1945), s 261; L Tengström (1983), s 82.

2224 J Nordström (1945), s 262; L Tengström (1983), s 82.

2225 Ibid.

2226 *Russisch-livländische Urkunden...* (1868), s 2; J Jaakkola (1928), s 7.

2227 *Russisch-livländische Urkunden...* (1868), s 2, 3.

2228 *Russisch-livländische Urkunden...* (1868), s 1, 405.

Vincent de Beauvais[2229] (d c 1264) är författare till en känd 1200-tals encyklopedi och han citerar ovannämnda Siegebertus Gemblacensis ordagrant,[2230] medan Bartholomaeus Anglicus i *De proprietatibus rerum* meddelar att Gotland fått sitt namn av att goterna härstammar därifrån.[2231]

Lucas, biskop av Tuy[2232], som på uppdrag av Ferdinand III:s mor Berengaria skrev *Chronico Mundi*, är påverkad av Isidorus.[2233] Hans verk blev färdigt 1236. Ärkebiskopen av Toledo, Rodrigo Jiménez de Rada[2234] skrev ett verk som han själv kallade *Historia gothica*, men det fick senare bära titeln *Rerum in Hispania gestarum libri IX*.[2235] Initiativtagaren till hans opus, som fullbordades 1243, var konung Ferdinand.[2236] Med Jordanes som förlaga gör han Noaks son Japhet till goternas, och konung Ferdinands, anfader.[2237] I likhet med Jordanes gör Rodrigo Jiménez både getars och skyters förehavanden till goters bragder.[2238] De Rada blev huvudkällan för det medeltida Sveriges uppfattning om sina gotiska förfäder.[2239]

På 1200-talet skrevs också Alfons X:s["den Vise"][2240] *Cronica General*, som i allt väsentligt följer Rodrigo Toletanus.[2241]

På tyskt område uppkommer på 1200-talet en serie berättelser som fått den gemensamma beteckningen *Didrikssagan*. Hjälten i dessa berättelser är Dietrich von Bern, dvs en folklig version av östgoternas konung Teoderik den Store († 526)[2242], vars hävdatecknare Jordanes, vi ovan mött. Teoderik erövrade ju även Italien och "Bern" är en förvrängning av Verona. I mitten av samma århundrade sammanställs i den tyska hansans huvudort i Norden, Bergen, en större *Didriks saga af Bern*. I företalet till den norsk-isländska Didrikssagan sägs att den är upprättad efter tyska mäns berättelser.[2243]

Vid konsiliet i Konstans i början av 1300-talet noterar man att en engelsk riddare vid namn Robert Wingfeld "framhåller den förstarangsplats svear och göter en gång innehade då de under långa tider behärskade hela den kristna

---

2229 Vincentus Bellovalensis.

2230 J Nordström ((1929) 1975), s 71; L Tengström (1983), s 82.

2231 J Nordström ((1929) 1975), s 93; L Tengström (1983), s 82.

2232 Lat: Lucas Tudensis.

2233 J Nordström (1945), s 265; L Tengström (1983), s 82.

2234 Lat: Rodrigo Toletanus.

2235 J Nordström ((1929) 1975), s 71-71; J Nordström (1945), s 267; L Tengström (1983), s 82.

2236 J Nordström (1945), s 267; L Tengström (1983), s 82.

2237 Ibid.

2238 J Nordström ((1929) 1975), s 75; L Tengström (1983), s 82.

2239 J Nordström (1945), s 270; L Tengström (1983), s 82.

2240 Sp: Alfonso el Sabio (1221-1284; kung av León och Kastilien: 1252-1284).

2241 J Nordström (1945), s 265, not 1; L Tengström (1983), s 82.

2242 H Uecker (1996), s 177. - Till kejsar Maximilians gravmonument planerades emellertid skulpturer av både goterkonungen Teoderik och "Didrik av Bern". Endast Teoderik kom emellertid till utförande (U Beleffi Sotriffer (1996), fig 2 s 190, s 193, fig 7 b ibid). Kejsar Maximilian I är däremot inte begravd i Innsbruck utan i Burgkapelle i Wiener Neustadt.

2243 *Sagan om Didrik af Bern* (1850-1854), kap 382 s 299f; *Þiðreks saga af Bern* (1905-1911), s 2. Heiko Uecker menar dock att "die *Þiðreks saga* ist wohl in Bergen entstanden" (H Uecker (1996), s 185).

världen och var Spaniens och Italiens segerherrar". Mot denna bakgrund målar han en vanitasbild av 1300-talets Sverige.[2244]

Den spanske fransiskanermunken, som är författare till det verk, från mitten av 1300-talet, som i engelsk översättning fått titeln *Book of the Knowledge of all Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World, and the Arms and Devices of each Land and Lordship, or of the Kings and Lords who possess them* vet att goterna härstammar från Gotia (och något han kallar Yrcania), "whence the Goths came forth who entered Spain"[2245]. Här "the north star is seen in the middle of the heavens, and throughout the year there is daylight for six months, and night for six months"[2246].

Den första som i Sverige, med omnämnande av Isidorus som källa, åberopar svenskarnas härstamning från Magog, Noaks sonson, är författaren till översättningen av de fem Moseböckerna till svenska på 1330-talet.[2247] Härstamningsfrågan berörs i inledningen till översättningen:[2248]

> Aff iafeth ko*m*mo alle the som boa j swaerike danmark oc norghe oc all landhin om kringh maellan iorsala haff oc maella*n* waestra haff ocø stra. oc heth*i*r thaen delen aff waerlden*n*e europa Oc sigh*i*r ysidorus en wiis maestare / biscopp*i*r aff yspania wtko*m*men aff waestgøto*m*. at flaest all europa / aer komen aff gøtom. oc gøtar aff magog suna syni iafeth / thz maa oc th*e*r mz prøffwas / at ma*n*kønetø kxladhis alt aepte noe flodh.[2249]

Författaren hänvisar alltså till Isidorus och hävdar att "at flaest all europa / aer komen aff gøtom".[2250]

Den danske kungen, Valdemar Atterdag[2251], antog 1362, året efter att han erövrat Gotland, titeln *Gothorum rex*.[2252]

Det vapen som i det danska kungavapnet kom att stå för *Gothorum rex*, dvs en krönt leopard över ett antal hjärtan hade redan förts under 1200-talets andra hälft av Valdemar Seiers (eller Lovfører)[2253] två utomäktenskaplige söners, Knuts och Niels, tre söner. Knut Valdemarsson var först hertig av Reval och Blekinge, och senare av Lolland. Knut Valdemarsson hade två söner. Erik

---

2244 J Nordström ((1929) 1975), s 78-79; L Tengström (1983), s 82.

2245 *Book of the Knowledge of all Kingdoms* (1912), s 61.

2246 *Book of the Knowledge of all Kingdoms* (1912), s 61.

2247 Codex Holmiae A 1 (KB); Fem moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm A 1. Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet, band 60, utgivna av Olof Thorell (1959); J Nordström ((1929) 1975), s 59-63.; L Tengström (1983), s 82.

2248 *Codex Holmiae* A 1 är skriven i Vadstena 1526 och innefattar bl a de fem Moseböckerna i sammandrag och med utläggningar, Josua, Domareboken, Judith, Ester, Rut, Mackab',e erböckerna samt Johannes uppenbarelser. Av dessa skrifter är Josua och Domareboken översatta av den Nicolaus Ragvaldi, som var generalkonfessor i Vadstena († 1514). Ester, Judith, Rut och Mackabéerböckerna översattes av Jöns Budde (* före 1437, † tidigast 1491) i Nådendals Birgittinerkloster.

2249 Codex Holmiae A 1 (KB), bl 5 v. Sp 3; Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1. *Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet*, bd 60, utgivna av Olof Thorell (1959), s 2.

2250 Ibid; J Nordström ((1929) 1975), s 62; L Tengström (1983), s 82. - Denna pentateukparafras räddades undan förgängelsen i Vadstena av Johannes Bureus (S Lindroth (1975), s 243).

2251 C 1317-1375; dansk konung: 1340-1375.

2252 P B Grandjean (1926), s 106f; E Svane (1994), s 79.

2253 1170 el 1169 - 1241; dansk konung: 1202-1241.

Knutsson[2254] som blev hertig av Söder-Halland förde en krönt leopard över *tio* hjärtan, 4, 3, 2, 1[2255] och hans bror Svantepolk Knutsson (d 1310), som blev riddare och riksråd[2256] och lagman i Östergötland och förde ett vapen med en krönt leopard över *nio* sjöblad ("hjärtan"), 3, 2, 3, 1 (fig 63)[2257]. Dessa två bröders kusin, Jacob Nilsson, som blev greve av Norra Halland förde dels, i likhet med kusinen Erik, en krönt leopard över *tio* hjärtan, 4, 3, 2, 1 (fig 64 & 65)[2258] och dels en krönt leopard över *tjugo* hjärtan (fig 66)[2259, 2260].

Vid Birgittas kanonisationsprocess år 1379 intygade Alfonso Pecha de Vadatierra, biskop av Jaén och en av Birgittas biktfäder, att Birgitta var "de legitimo matrimonio et regali progenie nata, videlicet de genere regum Gothorum".[2261] Sina uppenbarelser skrev hon enligt Alfonso "in lingua sua gotica".

På den sk Borgiakartan i Vatikanbiblioteket[2262] (fig 11) från 1400-talets första årtionden, kallas området norr om "Preussiska havet" kort och gott för "Gothia magna". "Den berömde historikern"[2263] Arnold Hermann Ludwig Heeren (1760-1842) drar sig inte för bestämningen:

> Gothiam magnam esse Sveciam ipsum iam nomen ostendit. Mare Prusie s. Borussiae esse mare Balticum, situs docet.[2264]
>
> *Sat sapienti.*

Konciliet i Basel, 1432-1448,[2265] får en avgörande betydelse för gotermytens spridning. Till det av påven Martin V (påve: 11/11 1417 - 20/2 1431) till Basel 1431 sammankallade konciliet sänder den nordiske unionskonungen som sin representant Nicolaus Ragvaldi[2266], biskop i Växjö (d 1448).[2267] Den 12 november

---

2254 Valdemar Seiers (eller Lovfører) (1170 el 1169 - 1241; dansk konung: 1202-1241) utomäktenskaplige sons, Knuts son. Knut, först hertig av Reval och Blekinge, och senare av Lolland hade Valdemar Seier med Esber Snares änka, Helena.

2255 1253: P B Grandjean (1926), s 52; 1277: H Petersen (1917), tavle 19 nr 159; P B Grandjean (1926), s 53, 60.

2256 H Hildebrand II (1884-1898), s 54ff.

2257 J Peringskiöld (1725) fig s 42, 95; H Petersen (1917), s 19 nr 158 tavle 19 nr 158.- Enligt F-K Hohenlohe-Waldenburg och J-Th de Raadt härstammar sjöbladets heraldiska figur från lindlövet (fam *Tiliaceae*) (J-Th de Raadt (1898), s 133; P B Grandjean (1926), s 55) och inte vare sig från näckrosbladet (fam *Nymphaeaceae* och underfam *Nymphaeroideae*) eller sjönöten (*Trapa natans*).

2258 1279: H Petersen (1917), nr 160; P B Grandjean (1926), s 53, 60, plansch II:2.

2259 1305: H Petersen (1917), nr 161 s 19, tavle 19 nr 161.

2260 Poul Bredo Grandjean har tidigt hävdat, stödd på Seyler, detta: "... de hallandske Hertugers Formindskelse af Kongeskjoldet, som gaar igen i let aendret Form, Leoparden ombyttet med en Løve, idet disse Fyrsters Besiddelse opfattedes som en Del af "Gothernes Kongerige" (P B Grandjean (1926), s 106).

2261 J Nordström (1945), s 273-274; L Tengström (1983), s 82.

2262 Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

2263 A E Nordenskiöld (1891), s 85.

2264 A E L Heeren (1808), s 263.

2265 B Losman (1967-1968), s 216.

2266 Nils Ragvaldsson.

2267 J Nordström ((1929) 1975), s 75; L Tengström (1983), s 82.

1434 blandar Ragvaldi sig i en rangtvist mellan konungen av Kastilien och konungen av England.[2268] Troligen hade spanjorerna åberopat sin gotiska härkomst som grund för att de, framom engelsmännen, borde ha hedersplatsen.[2269] Nicolaus Ragvaldi hävdar att den främsta platsen tillhörde unionskonungen med hänvisning till att det var från Norden som goterna spritt sig över Europa och att goterkonungarna anammat kristendomen tom tidigare än de romerska kejsarna.[2270] Genom ingifte räknade även österrikiska furstar sin härstamning från goterna.[2271]

Som Johan II:s (1397-1479) sändebud vid konciliet i Basel deltog Alfonso de Cartagena, biskop av Burgos, som 1456 färdigställde sin *Rerum Hispaniae anacephalaeosis*, där han omtalar att goterna har utvandrat från Dacia, Suecia, Noruegia och Gothia, en uppgift som han troligen förvärvat av Växjöbiskopen.[2272]

Den ovannämnde Alfonso de Vadatierra omtalar också biskop Nicolaus' tal vid konciliet och säger sig ha genmält

> att invånarna i dessa kalla nordiska regioner ingalunda bör anses förmer än spanjorerna, deras ättlingar, ty uppenbarligen måste de goter, som uttågade och erövrade nya länder, sättas högre än de, som i lugn och ro stannade kvar i sitt hemland.[2273] Stor och lysande är förvisso den nordiske konungen men större och mera lysande voro dock de konungar, som utgingo från Gotha och dess grannländer och intogo Italien, Gallien och Spanien. Från dem leder den konung sina anor, som idag håller Spaniens spira i sin hand.[2274]

En annan som var närvarande vid Baselkonciliet var österrikaren Thomas Ebendorfer. Han citerar Nicolaus Ragvaldis tal i sin *Chronicon Austriae*, som förelåg färdig 1463.[2275]

Ennea Silvio Piccolomini (1405-1464), sedermera påve med namnet Pius II (påve: 19/8 1458 -15/8 1464), var också bland Baselkonciliets deltagare. Han har fått äran av att i klostret i Götweih ha återupptäckt Jordanes.[2276] Beata Losman har påvisat att Nicolaus Ragvaldi haft den ovannämnda Ekkehardus världshistoria och spanska synodalakter som sina källor.[2277] Ennea Silvio skrev en kompilation av Jordanes under rubriken *Historia Gothica*, som han sände till kardinal Juan Carvajal med en påminnelse om de spanska konungarnas gotiska härstamning.[2278]

2268 J Nordström ((1929) 1975), s 75; B Losman (1967-1968), s 215; L Tengström (1983), s 82.

2269 J Nordström ((1929) 1975), s. 79; B Losman (1967-1968), s 217; L Tengström (1983), s 82f.

2270 J Nordström ((1929) 1975), s 76-77; L Tengström (1983), s 83.

2271 B Losman (1967-1968), s 218.

2272 J Nordström (1945), s 270, 273; L Tengström (1983), s 83. - Även Gilbert de Lannoy deltog i Baselkonciliet (E Maschke (1956), s 165).

2273 J Nordström (1945), s 275; L Tengström (1983), s 83.

2274 Ibid.

2275 J Nordström ((1929) 1975), s 83; B Losman (1967-1968), s 218; L Tengström (1983), s 83.

2276 J Nordström ((1929) 1975), s 90; densamme (1945), s 275; L Tengström (1983), s 83.

2277 B Losman (1962), s 219,221; L Tengström (1983), s 83.

2278 J Nordström ((1929) 1975), s 90; densamme (1945), s 275; L Tengström (1983), 83.

Johannes Messenius' relaterar i *Theatrum nobilitatis Svecanae* (1616) berättelsen om Kristoffer av Bajerns frieri till sultanen Baltasars dotter Xerzina år 1444.[2279] I sitt svar skulle sultan Baltasar bl a ha skrivit:

> Nyligen har genom din budbärare, den oss älskelige magister Johannes från Europa, kommit till våra öron, att du är de ryktbara goternas store konung och härskare över den kalla regionen, där de tappra svenskarna och norrmän och danskar bo, att du bajrarnas furste är goternas oövervinnerlige besegrare goternas, som fordom i våra länder utförde så många och växlande berömliga bragder och bragte våra gudomliga företrädare i så många trångmål.[2280]

Nicolaus Ragvaldi, som 1438 blivit utnämnd till ärkebiskop, intog en framträdande plats i rådet under kung Kristoffers regering, vilket också syns i frieriet - att det tilltänkta giftermålet inte blev av är en annan historia.[2281]

Under Kristoffers tid utgavs också en reviderad version av Magnus Erikssons landslag år 1442 som kom att kallas Kristoffers landslag och som var i kraft till 1734.[2282] I ingressen till lagen syns ärkebiskop Nicolaus' inflytande genom den centrala plats gotermyten får:

> Swerikis rike är af hedne vaerld saman komith, at swea och gotha landh; swea kalladis nordan skogh, och gotha sunnan skogh. Twenne aera gotha j suerige, östgota och waestgotha. Ey findz gota napn j flerom landom fast standande wtan j swea rike, for thy ath aff them wt spreddis gota nampn j annor landh, som scripten sigher.[2283]

Sveriges Rikes Lag, som antogs på riksdagen 1734, gör i företalet helt klart att gotermyten fortfarande är en nationell angelägenhet av första klass och något som antas a priori då den delvis med i ordalydelsen i 1 kapitlet i konungabalken i Kristoffers landslags statuerar:

> Swerige är ifrån hedenhös ett fritt Rike: Thes Inbyggare Swear och Göthar. Ej fins Giötha namn i flera Länder fastståndande, utan i Swea Rike allena; fören at af them utspriddes Giötha namn i annor Land.[2284]

Nordström påpekar att "medeltiden igenom finner man exempel på att Spaniens kristna befolkning i sin helhet kallas goter.[2285] Han tar Alfonso Tostados 1436 utkomna Genesiskommentar som exempel:

> Deinde Arabes, expulsis, & deletis popularibus Gothorum, terram tenuerunt, & posat versa vice Gothi Arabes, expulerunt: nunc autem Gothi admixti Arabibus terram istam incolunt.[2286]

2279 J Nordström ((1929) 1975), s 90; L Tengström (1983), s 83.

2280 J Nordströms översättning av: "Nuper per tuum Nunciam, nobis dilectum M. Johannem de Europa, auribus nostris innotuit, te fore magnum regem Gothorum famosorum, & Moderatorem gelidae plaguae, scilicet validorum Suecorum ac Norvegiae, & magnae gentis Danorum, & Principem Bavarorum, victoremq; inexpugnabilem Gothorum, qui magna & varia olim in terris nostris triumphanter fecerunt, & nostris Divis Antecessoribus angustias posuerunt" (J Messenius (1616), 122f; J Nordström ((1929) 1975), s 90).

2281 J Nordström ((1929) 1975), s 89; L Tengström (1983), s 83.

2282 J Nordström ((1929) 1975), s 89-90; L Tengström (1983), s 83.

2283 J Nordström ((1929) 1975), s 89; L Tengström (1983), s 83f.

2284 *Sweriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734* (Stockholm 1736), Kongl. Maj:ts och Riksens Cancellie Collegii. Företal till Lagen, s 2v; Å Holmbäck (1938), s 339.

2285 J Nordström (1945), s 265; L Tengström (1983), s 84.

2286 J Nordström (1945), s 265; L Tengström (1983), s 84.

Utanför Spanien kom uppfattningen om Spanien som ett goterrike till uttryck bl a i Flavio-Biondos[2287] (1388-1463) *Historiam ab inclinatione imperij Romanorum libri XXXI*[2288]. Föga överraskande, då vi vet att Flavio Biondo var bl a Pius II:s medarbetare i dennes historiska och arkeologiska forskningar. Hans samlade verk utkom posthumti Basel 1559.

Kristian I[2289] är den som 1449 inför "goternas lejon", som ett gående blått lejon över nio hjärtan, 4, 3, 2, 1, i sitt vapens 3:dje fält[2290] (fig 67) och använder titeln "Danorum, Sclavorum, Gotorumque rex, comes de Oldeborgh et Delmenhorst"[2291, 2292].

Lejonet över nio hjärtan försvinner efter Kristian I ur de danska kungavapnen tills Kristian III[2293] återupptar det i samma position i vapnets 3:dje fält.

Karl Knutssons tid kallar Nordström "den gotiska romantikens födelsetid i Sverige" då *Prosaiska krönikan* och *Lilla rimkrönikan* kommer till.[2294]

> Och av Japhet kommo sithe [Scytae] och getae [Gothae] som långt efteråt kallades göta eller gota och nu svenske.[2295]

Författaren stöder sig på de ovannämnda Isidorus, Adam av Bremen, Rodericus Toletanus och Bartholomaeus Anglicus.[2296] Huruvida författaren känt till "en annan dyr wijs mestare som heet Ardan [Jordanes] biskop", i andra eller tredje hand är inte känt, men han känner helt klart till dennes goterberättelse.

Även initiativet till tillkomsten av sammanställningen av den svenska versionen av *Sagan om Didrik av Bern* anses numera kunna tillskrivas Karl Knutsson Bonde. Den svenska Didrikssagan är "bevisligen sammanskriven under tidsskiftet emellan åren 1449 och 1476"[2297].

I Floda kyrka i Oppunda härad i Södermanland har Albertus Pictor (c 1445 - c 1507) i kyrkans västligaste través norra valvkappa målat "diderik van beran" [Didrick av Bern] (fig 68) och "wideke welandesson" [Videke Velamson] vid sidan om David och Goliat, Burman och Holger Danske,

---

2287 Flavius Blondus.

2288 J Nordström (1945), s 265; L Tengström (1983), s 84.

2289 1426-1481; kung av Danmark 1448-1481; kung av Norge: 1450-1481; kung av Sverige: 1457-1464.

2290 P B Grandjean (1926), s 106, 242, Vaaben I.

2291 E Svane (1994), s 82.

2292 Poul Bredo Grandjean: "I Kong Christierns senere Segl (1450) er Løven og Hjertene anbragt i et tvaerdelt Felts to Dele, saaledes at hele Feltet, bortset fra Dyrets Art og Hjertenes Ordning, svarer ti det naevnte Hertugers Skjold [Erik Knutsson, hertig av Söder-Halland och Jacob Nilsson, greve av Norra Halland " (P B Grandjean (1926), s 106).

2293 1503-1559; kung av Danmark och Norge: 1534-1559.

2294 J Nordström ((1929) 1975), s 105; L Tengtröm (1983), s 84.

2295 J Nordström ((1929) 1975), s 92; L Tengström (1983), s 84.

2296 J Nordström ((1929) 1975), s 93; L Tengström (1983), s 84.

2297 G O Hultén-Cavallius, *Sagan om Didrik af Bern* (1850-1854), s xxxvi.

Trollet och Sven Fötling.[2298] Målningarna har daterats till 1480-talets början.[2299] Detta är den enda kända Didriksframställning i svenskt kyrkomåleri.

Karl Knutsson tycks även vara den som lanserat "den svenska medeltidens krigiska och ridderliga kult av helgonet" [Sankt Göran].[2300]

På uppmaning av kung Karl Knutsson [Bonde] och ärkebiskop Jöns Bengtsson [Oxenstierna] (1390-talet - 1449 el 1450) skrev Ericus Olai [Erik Olsson] († 1486), "den svenska historieskrivningens fader", *Historia Svecorum Gothorvmque* på 1460-talet. Ericus Olai, som från slutet av 1450-talet var medlem av Uppsala domkapitel ser ut att ha haft förstahandskännedom om Nicolaus Ragvaldis Baseltal.[2301] Han hävdar Sverige som det gotiska folkets urhem:

> .... Swerige/ begrijpandes vthi sigh Upland medh Tree Folckländer/ och Wästmanneland/ Sudermanneland/ sampt Nerike; Och thetta war thet förnämste Rijket vthi heela thet götheske Landet/ hwilkens Konung bleff kallad Sweriges Konung/ eller Vpsala Konung/ såsom man läser om Konung Ring/ therföre at thenne Parten aff Landet/ war lijka såsom een Sool mitt ibland Planeterna, och war belägen mitt vthi thet Götheske Herrewäldet.[2302]

Och han hävdar att det var från Sverige som goterna utvandrade. Men han ägnar inget större utrymme åt förkristen tid:

> Men thet Swenske eller Götheske Regementet/ Konung effter Konung/ finnes swårligen vthi någon wisz och stadigh Ordning wara framgångit/ och sällan vthi een wisz eller säker *Historia* sammanskrifwit/ in til then tijdh/ på hwilken then Christne Troen bleff vthi Göthalandet införd/ hwilket är händt och skedt för mångahanda Orsaker skul/ som wille wända sin hogh och flijt til at sättia sådane Handlingar vppå Papperet/ ich vthi tilbörlige och tienlige Skriffter/ sådant til pricka bewara/ Men hwadh the Uthrijkes Giöther i främmande land hafwa hafft förhänder / thet hafwa många sköna och troowärdige Uthländes Männ/ så noga antecknadt/ och vthi Menniskiors minne/ så wäl förwaradt/ at inga framfarne Tijder hafwa kunnat theras härlige Gärningar och Bedriffter glömma eller vthstryka.[2303]

2298 H Cornell & S Wallin (1933), s 112; pl 81; desamma (1972), s 81, pl 28 a; A Nilsén (1986), s 76, 445; Å Nisbeth (1986), s 190f; M Lindgren (1988), fig 76 s 71, s 63, 75. - Trots Alberts expressiva framställning av Didriks blodstörtning tar såväl Henrik Cornell & Sigurd Wallin ((1933), s 112, desamma (1972), s 81) som Anna Nilsén ((1986), s 76, 445) miste på subjekt och objekt när de skriver att bilden föreställer "Videke Velamsson dödas av Didrik av Bern", resp "Didrik av Bern dödar Videke Velamsson". Jmf *Sagan om Didrik av Bern* (1850-1854), s 302.

2299 Å Nisbeth (1986), s 190f; M Lindgren (1988), s 61.

2300 J Svanberg (1993), s 185.

2301 J Nordström ((1929) 1975), s 85; L Tengström (1983), s 84.

2302 Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 13f) av: "Suecia, continens in se Vplandiam cum trib. Folchlandiis, & Vesmanniam, Sudermanniam ac Nericiam, cum multis regionib. insularibus & Contractis; Et hocerat regnum principale totius Gothicae nationis, cujus rex dicebantur Rex Sueciae, vel Rex Vbsaliensis; Sicut de rege Ring legitur, eo quod haec portio quasi sol in medio planetarum, centralis eset & media totius Gothicae Monarchiae" (Ericus Olai (1625), s 10).

2303 Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 18) av: "Regalis vero potentiae successio in regno Sueciae sive Gothorum, difficulter aliquo ordine certo deducta, & raro scripturae autenticae invenitur testimonio comprobata, saltem usq; ad ea tempora, quibus Christianae professionis in terra illa fundata est religio: Quod quidem multis & diversis excausis contigisse ratio ipsa demonstrat: Fuerint enim viri paucissimi in conscribendis rebus hujusmodi diligens, qui ea curarent styli digentia humanae memoriae commendare.

Enligt honom bestod "Götherijket", som var "äldre än the andra" av:

> Östergiöthland och Wästergiöthland/ Wärmd/ Öland och Småland/ stora och wijda Landskaper.1[2304]

Medan Sverige var:

> thet förnämste Rijket vthi heela thet Götheske Landet/ hwilkens Konung bleff kallad Sweriges Konung/ eller Vpsalal Konung/ såsom man läser om Konung Ring/ therföre at thenne Parten aff Landet war lijka såsom een Sool mitt ibland *Planeterna*, och war belägen mitt vthi thet Götheske Herrewäldet.[2305]

Det är känt att Ericus Olai använde sig av den svenska Didrikssagan i sin historieskrivning. Samma "källa" kom till användning av Laurentius Andrae och senare Johannes Magnus samt bröderna Laurentius och Olaus Petri.[2306] Bland annat användes Didrikssagans sagogestalter till upprättandet av gotiska regentlängder.

I mitten av 1460-talet sände påven Paul[us] II (påve: 30/8 1464 - 26/7 1471) Martinus a Fegreno till Sverige för att utforska gotiska källor.[2307] 1517 reste Leo X:s legat till Norden i samma ärende och 1526 skickar Clemens VII samme Johan Heimers på en ny resa till Norden.[2308]

På uppdrag av Henrik IV[2309] skrev biskopen i Palencia, Rodrigo Sánchez [Rodericus Sanctius] år 1470 *Historia Hispanica*, ett verk som fick stor betydelse för bl a Johannes Magnus (1488-1544).[2310] Rodrigo Sánchez var Alfonso de Cartagenas "familiaris" under Baseltiden och det är därför föga överraskande att Rodrigo placerar goternas urhem på samma ställe som denne, dvs Dacia, Svecia, Norvegia och Gothia.[2311]

1469 förenades Spaniens två stora kungadömen genom giftermålet mellan infantinnan Isabella av Kastilien[2312] ["Isabella den katolska"][2313] och kung

---

Sed quae in externis nationib. per Gothos sunt gesta, multis viris famosis & autenticis scribentibus, sie memoriis hominum sunt infixa, ut nullo temporum de fluxu possint in oblivionem dari, propter multam aliarum nationum diligendam in scribendo: ...." (Ericus Olai (1625), s 13f).

2304 Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 14) av: "... regnum Gothorum, caeteris antiquius & nomen sibi retinens generale, continens in se Ostrogothiam & VVestrogothiam, atq; Verendiam, Oelandiam & Smalandiam, Latas quidem & amplissimas regiones" (E Olai (1625), s 10). - *Nota bene* att Ericus Olai inte inkluderar Gotland i "Götherijket".

2305 Johan Sylvius' översättning (Ericus Olai (1678), s 13f) av: "Et hocerat regnum principale totius Gothicae nationis, cujus rex dicebantur Rex Sueciae, vel Rex Vbsaliensis; Sicut de rege Ring legitur, eo quod haec portio quasi sol in medio planetarum, centralis eset & media totius Gothicae Monarchiae" (E Olai (1625), s 10).

2306 G O Hultén-Cavallius, *Sagan om Didrik af Bern* (1850-1854), s i.

2307 J Nordström ((1929) 1975), s 205; L Tengström (1983), s 84.

2308 J Nordström ((1929) 1975), s 205-206; L Tengström (1983), s 84.

2309 Sp: Enrique IV (1425-1474; kung av Kastilien: 1454-1474).

2310 J Nordström ((1929) 1975), s 81; densamme (1945), s 276; L Tengström (1983), s 84.

2311 J Nordström (1945), s 277; L Tengström (1983), s 84.

2312 Sp: Isabel I.

2313 1451-1504; drottning av Kastilien 1474-1504; drottning av Aragonien 1479-1504.

Ferdinand av Aragonien[2314] ["Ferdinand den katolske"][2315] och därmed börjar det forna västgotarikets storhets återupprättande vara mer än ett hägrande mål, vilket också besjungs av bl a Mosén Diego de Valera i *Doctrinal de Princípes*, som kom till vid mitten av 1470-talet.[2316] Juan de Menas dikt "El Laberino de Fortuna" beskriver i en strof goternas urhem i norr "på det att vårt Spanien skulle få fröjda sig åt en så ärorik konungastam".[2317]

Hartmann Schedel skriver i *Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*, som trycktes av Anton Koberger 1493 i Nü rnberg om goterna och Suecia:

> Suecia cincta vndiq; mari plures continet insulas in quos est Scandania apud veteres late memorbilis hinc quosq; populor. innumerabilis multitudo egressa omne olim europam armorum turbine ac ..ella inuoluit[?]. Nam gothas qui hunnos bello vincere pannoniam. misia. macedonia omnem illiridem occupauere germaniam ytaliam & galliam vastauere & demum in hispania consedere hinc fuit origo.[2318]

Schedel omtalar även "Alarik rex gothor. [gothon]"[2319], "Uittigis rex gothon" och "Tottila rex gothon"[2320].

1524 använde kung Fredrik I av Danmark[2321] titeln "Af guds nåde Danmarks, Vendernes, *Goternes konge* utvalgt konge til Norge ..."[2322]. Han lade även till med ett blått gotiskt lejon över nio röda sjöblad ("hjärtan") i sitt vapens fjärde fält. Jost Amman (1539-1591) skar prinsessan Annas av Danmark[2323] (1532-1585) vapen i trä med samma gotiska lejon i fjärde fältet.[2324]

Johannes Cochlaeus, som Johannes Magnus sedan sin tid i Polen kände och korresponderade med, arbetade åren 1517-1519 med Cassiodorus' brev i Vatikanbiblioteket.[2325] Vid denna tid befann sig också Johannes Magnus i Rom. 1529 publicerade Cochlaeus utdrag ur goterkonungen Teodorus' sekreterares korrespondens under titeln *Antiqua regum Italiae Gothicae gentis rescripta*. Cochlaeus drar sig inte för tendentiösa jämförelser med sin egen tid: "Och om du läser mig" ... "skall du se att goterna med rätta prisas som lejon, under det att lutheranerna äro svin".[2326] 1544 gav Cochlaeus ut *Vita Theoderici*. I förordet till detta verk berättar Cochlaeus om sin bekantskap med bröderna Magnus och

---

2314 Sp: Fernando II.

2315 1452 1516; kung av Sicilien: 1468-1516; kung av Aragonien: 1479 1516; kung och medregent i Kastilien 1474-1516 (som kung av Kastilien: Ferdinand V); kung av Neapel 1504-1516 (som kung av Neapel: Ferdinand III).

2316 J Nordström (1945), s 278-279; L Tengström (1983), s 84.

2317 J Nordström (1945), s 280; L Tengström (1983), s 84.

2318 H Schedel (1493), fol CCLXXXIII (Inc Holm 964).

2319 H Schedel (1493), fol CXXXVI (Inc Holm 964).

2320 H Schedel (1493), fol CXLVI (Inc Holm 964).

2321 1471-1533; dansk konung: 1523-1533.

2322 E Svane (1994), s 94.

2323 Dotter till Kristian III; gifte sig 1548 med kurfurst August av Sachsen (1526-1586; kurfurste av Sachsen: 1553-1586).

2324 E Svane (1994), fig 45 s 66.

2325 J Nordström ((1929) 1975), s 40-41; L Tengström (1983), s 84.

2326 Ibid.

om sin önskan att se goternas stamland, Sverige. Johan Peringskiöld (1656-1720) gav 1699 ut en kommenterad upplaga av Cochlaeus' bok i Stockholm.[2327]

Albert Krantzius' (1440-1517) nordiska krönikor, *Chronica regnorum aquilorum*, som utkom postumt 1545[2328], fick betydelse redan innan de givits ut. Johannes Magnus uppskattade verket[2329] och han lät Johannes Dantiscus', biskop i Kulm och senare i Ermland,[2330] amanuenser skriva av verket innan det kom ut.[2331] Samtidigt tar han tillfället i akt att göra gällande att Krantzius' krönika visar att Mathias Miechovitas och Jodocus Decius' uppfattning om att goterna inte härstammade från Sverige var felaktig.[2332] Krantzius dog 1517 och krönikorna utkom 1546 av trycket.[2333]

Sigismund von Herberstein (1486-1566) låter sig inte heller övertalas av vare sig Mathias Miechovita eller ryssar om att "polovtzierna" skulle varit goter.[2334] Han uppger i sin dedikationsskrift till första upplagan av *Rerum Moscoviticarum commentarii* (1549) att han fått uppgifter av dem, vilka tidigare skrivit om Ryssland: Olaus Gothus och Munsterus [Sebastian Münster].[2335]

Om "den siste riddaren" kejsar Maximilian I skrevs det vid denna tid:

> Als er zu seinen jarn kam, sparet er keinen kosten, sondern er schicket aus gelert leut, die nichts anders teten, dann sie sich in allen stiften, klostern, puechern und bey gelerten leutn erkundigten alle geschlecht der kunig und fursten, und liess solichs alles in Schrift bringen zu er und lob denen koniglichen und furstlichen geschlechten. In sölicher erkundigung *hat er erfunden sein mandlich geschlecht von ainem vater auf den anderen bis auf den Noe*, das sonst gans undertruckt und die alten schriften, darauf nicht mer geacht worden ist, verloren weren worden.[2336]

Maximilian fick aldrig uppleva denna genealogi, som Hans Burgkmair utförde, färdig.[2337]

Det portugisiska kungahuset ville inte heller ge den genealogiska kapplöpningen till Noak förlorad utan vidare. Damianus a Goes uppger att Don Fernando, Don Emanuel III:s tredje son, beslöt vid 27 års ålder, 1534, att samla på allt som hade med hans dynastis historia att göra. a Goes skriver:

> Als ich in Flandern war im Dienst des König Joao III. [Johan III] seines Bruders, beauftragte mich der Infant (Don Fernando) , ihm alle Chroniken zu verschaffen, die sich auftreiben liessen, sowohl in Handschriften als auch in Drucken, in welcher Sprache sie auch abgefasst seien, die ich ihm denn auch zuschickte. Um nun die Geschichte der Könige von Spanien ans Licht zu ziehen, von den Zeiten Noahs bis

---

2327 Ibid.

2328 K Ahlenius (1895), s 124.

2329 J Nordström ((1929) 1975), s 39; L Tengström (1983), s 85.

2330 J Nordström ((1929) 1975), s 38; L Tengström (1983), s 85.

2331 J Nordström ((1929) 1975), s 39; L Tengström (1983), s 85.

2332 J Nordström ((1929) 1975), s 40; L Tengström (1983), s 85.

2333 J Nordström ((1929) 1975), s 232; L Tengström (1983), s 85.

2334 "The Russians maintain that the Polovtzi were Goths, but I do not agree with that opinion." (S von Herberstein I (1851), s clxi; II (1852), s 50).

2335 " ... I derived my information, not only from personal observation, but from accounts which were worthy of credit ..." (S von Herberstein I (1851), s clxi; E Lundmark (1939), s 92).

2336 L Kaemmerer (1911), s 12 [*min kursivering*].

2337 L Kaemmerer (1911), s 12.

zur Gegenwart, verkehrte er viel mit Gelehrten, denen er mancherlei Aufträge gab, und schickte mir eine Zeichnung des Stammbaums jenes ganzen Geschlechts von den Zeiten Noahs bis zu denen König Emanoels, seines Vaters, um sie ausmalen zu lassen (fazer de iluminura) durch den besten Meister jener Kunst, den es damals in ganz Europa gab, mit Namen Simon, wohnhaft zu Brügge [Simon Bening (d 1561)[2338]] in Flandern. Für diesen Stammbaum und andere Miniaturwerke (cousas de iluminura) und für die Chroniken gab ich auf seine Rechnung eine grosse Summe Geldes aus.[2339]

Den portugisiska genealogin tar förstås sin början med Magog.[2340] Den första historiskt belagda personen är den ovan omtalade västgotiske kungasonen i Asturien-Leon[2341] Pelayo (d 737 e Kr).[2342]

Damianus a Goes sammanträffade med bröderna Magnus i Danzig c 1530 och Johannes Magnus och Damianus korresponderade framgent med varandra.[2343] Damianus intresserade sig, på förekommen anledning, varmt för Johannes Magnus' gotiska historia, vilket framgår av ett brev från Johannes Magnus till Damianus daterat 1541.[2344]

Jakob Ziegler (* 1480) skriver om goterna:

Götaland (Gothia) betyder godt land; äfven Gud betyder på germanst tungomål god. *För så vitt jag kunnat förnimma, har ingen af de gamle omtalat, när Göterne sände kolonier ut att söka nya bostäder och när de intogo den Asovska sjöns och Asiens stränder*. De voro emellertid kända på den tid då Romarne utbredde sitt välde öfver Illyrien till Donau, och allt ifrån diktatorn Caesars och Octaviani Augusti dagar hafva de blifvit mycket fräjdade genom sina stora krig i Donautrakten. *Det oaktat har man nästan ända till vår tid varit i okunnighet om hvad Götaland var, hvar det låg och hvadan Götarne hade sin upprinnelse*. Mot norr begränsas Götaland af Svealands sydgräns, i vester af återstoden af de norska bergen från Svealands gräns till floden Trollhättans mynning, i söder och öster af hafvet ...[2345]

2338 L Kaemmerer (1911), s 13, 16ff. - Hans Gerstiger ser, i motsats till andra, inte Simon Benings som upphovsman till handskriften 2606 i Nationalbiblioteket i Wien (*se ovan* kapitlet Korståg): "Trotzdem will mir die Auffassung und Ausführung unserer Bildnisse bei aller Anerkennung für deren bewundernswerte technische Feinheit und Sauberkeit, etwas zu steif und trocken und unfrei erscheinen für einen Künstler vom Range, der Originalität und Eigenwillichkeit Simon Benings. Möge unser Faksimile Kundigere zur erreuten Nachprüfung des Authorenproblems der Wiener Handschrift anregen! (*Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 47f).

2339 L Kaemmerer (1911), s 12.

2340 L Kaemmerer (1911), s 31.

2341 Se ovan s 2.

2342 H G Ströhl (1911), s 5.

2343 K Ahlenius (1895), s 52; J Nordström ((1929) 1975), s 42; L Tengström (1983), s 85.

2344 J Nordström ((1929) 1975), s 43; L Tengström (1983), s 85.

2345 "Gothia interpretatur bona, Dei quoque appellatio lingua germana est Goth id est bonus. *Gothi quo tempore sobolem emisserint ad nouas querendas sedes, & quando Meotis & Asiae littora occuparint, nulli ueterum*: quod ego compertum habeam: meminerunt. Fuerunt autem cogniti ex tempore quo Romani imperium per Illyridem ad Danubium usque promouerunt, atque adeo ab aetate Caesaris dictatoris & Octaviani Augusti maxime inclaruerunt, bellis maximis gestis super Danubio Imperij limite. *Tamen sub hac etiam claritudine, quae Gothia esset, & quo terrarum loco sita, undeque Gothi oriundi essent, ignoratum ad hanc ferè aetatem est*. Terminatur haecà septentrione fine australi Sueciae. Ab occidente reliquis Norduegiae montibus qui suntà Sueciae Limitae ad Trollhetae fluuij ostia. A meridie & oriente terminatur mari, secundum descriptionem hanc, ..." (J Ziegler (1532), s CIIIIv) [*mina kursiveringar*] (översättning: H Hildebrand (1878), s 47).

"Det oaktat har man nästan ända till vår tid varit i okunnighet om hvad Götaland var, hvar det låg och hvadan Götarne hade sin upprinnelse " kan inte vara någonting annat än en stolt hänvisning till Ziegler källa Johannes Magnus. Man tycker sig tydligt höra en förnöjd Johannes Magnus säga att han funnit belägg för sina påståenden i arkiv i Uppsala. Johannes Magnus viskning i Zieglers öra blir fullt hörbar när Ziegler om Uppland skriver:

> Hertigdömet Uppland, hela Skandinaviens medelpunkt[2346].

Av Johannes Magnus har han också tacksamt tagit emot uppgiften om att på Visby och Gotland "togo Götarne sin första station på vägen till asovska sjö"[2347], detta som "*ingen af de gamle omtalat*". Ziegler menar sig med titulärärkebiskopen av Uppsalas hjälp ha löst ett centralt problem i världshistorien.

Om Visby skriver Ziegler vidare:

> Var fordom mycket beryktad köpstad liksom Genova. Hemsökt af danska och ryska roftåg, har den blifvit öde. Än i dag finnas der ruiner som vittna om den gamla herrligheten.[2348]

Och om Gotland som trots det verkliga sakförhållandet att Gotland hölls av danskarna och inte stod under den svenske kungens överhöghet för Ziegler är en ö tillhörig Sverige:

> Nu utmärker sig ön genom sin fruktbara jord, sitt fäste och sina kloster. Der finnes ett kloster af Benediktinerorden, i hvilket finnes ett bibliotek af ungefär 2,000 författare och gamla handskrifter.[2349]

Ziegler uppger på annan plats i sin bok att Johannes Magnus är, tillsammans med vadstenamunken och rektorn vid Västerås' skola, Peder Månsson, samt de två norska ärkebiskoparna Erik Walkendorf († i Rom 1522) och dennes efterträdare Olof Engelbrektsson, hans källor[2350]. Ziegler uppger även att han fått bekanta sig med det ofullbordade manuskriptet till Johannes Magnus' historia.[2351]

2346 "Oplandia ducatus, umbilicus tucuis Schondiae" (J Ziegler (1532), s CIIIr); H Hildebrand (1878), s 43).

2347 "Fuerunt hoc loco prima statiua Gothorum qui Meotidem occuparunt." J Ziegler (1532), s CVIv; översättning: H Hildebrand (1878), s 53.

2348 "Emporium fuit antiquum celeberrimum instar eius apud Genuam Ligurum. Postea Danorum & Moschorum piraticis excursionibus afflictum, desertum est, Extant hodie ruinae testantes ueterem claritatem." J Ziegler (1532), s CVIv; översättning: H Hildebrand (1878), s 53.

2349 "Est hodiaeque fertilitate agri & arce & Monasterijs insignis, in reliquis est Coenobium ordinis Benedicti apud quod est bibliotheca circiter duum & auctorum & Codicum ueterum." J Ziegler (1532), s CVIv; översättning: H Hildebrand (1878), s 53. Ziegler avser Roma cistercienserkloster.

2350 J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; Ahlenius (1895), s 35, 376.

2351 "... & quidem Vpsaliensis in commentario Schondiae scribendae antea fuerat, permiseratque id censurae nostrae, cui ego considerans" (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2,3). Översättning Hans Hildebrand.

Danmarks konung Kristian III[2352] är den som först återupptar det gotiska lejonet, som Kristian I infört i det danska riksvapnet. Han placerar det först i samma position som Kristian I, dvs i vapnets 3:dje fält. När Kristian III emellertid inför Tre kronor i sitt vapen flyttas goternas vapen till det 4:e fältet.[2353]

Kung Hans[2354] för år 1500 ett majestätssigill med ett lejon över nio hjärtan.[2355]

I ett sigill från 1556 uppvisar Kristian III ett *krönt* gotiskt lejon.[2356]

Sebastian Münster (1489-1552) gav 1544 ut sin stora *Cosmographia* i Basel. I Basel hade han varit professor i hebreiska sedan 1529.[2357] Förarbetena hade tagit 18 år i anspråk, vilket framgår av den tyska originaluppllagans dedikation till Gustav Vasa.[2358] Av dedikationen framgår att Münster 1542 uppsöktes av Georg Norman, "den svenske konungens ledande kyrkoman, diplomatiske rådgivare och senare även kansler".[2359]

> Als ich ... zwey jaren noch mit diser arbeit vmbgieng ist zu mir kommen E. K. M. diener, der hochgelert herr, her Georgius Normannus, dem ich vor hin vss etlich bü chern vnder meinem namen auss gangen, bekant was, vnd als er besichtiget dise fü rgenommen arbeit, schetzt er sie wol wyrdig, dass sie vnder dem künigliche schirm E. M. an tag käme ....[2360]

Efraim Lundmark har i Normans bok för utgifter hittat en notering om att denne i augusti 1542 besökt och försträckt Münster "1 goldgulden, 1 mkstuck".

I den latinska upplagan av år 1550 tackar Münster Gustav Vasa för det han via ombud fått av konungen.[2361] Münster och Norman kom att korrespondera med varandra och Lundmark har återfunnit två brev från Mü nster till Norman. I 1550 års latinska upplaga har Münster tryckt ett brev han mottagit av Norman. Lundmark antar att det tillkommit på försommaren 1543. Norman hoppas att "goternas hos de gamla så berömda men numera något bortglömda namn genom Münsters arbete skall återfå sin glans. *Att goterna bleve omtalade i kosmografien var så mycket viktigare som Norman redan givit konungen löfte därom.*"[2362]

I ett av breven till Norman, daterat 27/7 1543, ber Münster Norman att förse honom med bl a regentlängder och därtill bl a vill veta varifrån den

---

2352 1503-1559; kung av Danmark och Norge: 1534-1559.

2353 P B Grandjean (1926), s 242.

2354 1455-1513; kung av Danmark: 1481-1513; kung av Norge: 1483-1513; kung av Sverige: 1497-1501.

2355 P B Grandjean (1926), s 107, 174; E Svane (1994), s 89.

2356 P B Grandjean (1926), s 107.

2357 E Lundmark (1939), s 72.

2358 E Lundmark (1939), s 73.

2359 E Lundmark (1939), 75.

2360 S Münster (1544), s ; E Lundmark (1939), s 75.

2361 E Lundmark (1939), s 76.

2362 E Lunmark (1939), s 80 [*min kursivering*].

svenske konungen fått titeln "Rex Vandalorum".[2363] Av 1550 år latinska upplaga framgår att Münster emellertid inte hört från Sverige på fyra år.

I de tyska upplagorna tackar han dem som lämnat uppgifter till honom "och därför gjort sig förtjänta av ett evigt och odödligt minne"[2364] De enda uppgiftslämnarna med bakgrund i Norden är bröderna Johannes (1488-1544) och Olaus Magnus (1490-1557). Detta är lätt att märka i kapitlet om Danmark och dess kungalängd där Münster skriver:

> Det var dock känt, att goternas (den Gothen) 16:e konung, Hunelus, som Saxo kallar Hunble, gjorde sin son Dan till konung över Danmark. Därför ha danskarna en lång tid betalat tribut till goterna (die Gothen oder Gothlender) såsom deras upphov, grundare och första härskare, likaså därför att konungariket Danmark ursprungligen uppstått ur goterrna (von den Gotlendern erwachsen ist). De tre rikena Sverige, Götaland (Gothen) och Danmark ha ofta haft samma regering och sedan åter skilts från varandra. Det hade ärkebiskopen Johannes Magnus berättat. Denne hade i 24 böcker skrivit om sitt folk goterna men ännu inte låtit verket gå i tryck; där omtalar Johannes att 143 konungar regerat i Gothia och Sverige fram till den nuvarande Gustav (Vasa).[2365]

Münster har utan någrasomhelst invändningar svalt Johannes Magnus fantastiska version av gotermyten. Det är därför inte heller ägnat att förvåna att Lundmark i räntekammarboken 1544 bland utgifterna för prinsarna finner "Cosmographia 12 marck ".[2366]

Under den lite drygt 150 år långa perioden 1544-1650 utkom verket i 45 upplagor på 6 språk[2367] och bidrog aktivt till att sprida gotermyten och bereda jormånen för bröderna Magnus' verk.

Olaus Magnus tog 1527 itu med[2368] och gav 1539 ut sin *Carta Marina* i Venedig. Själv kallar han den nästan alltid "Carta gothica". Både Münchenexemplaret och Uppsalaexemplaret har "Carta Gothica" skrivet för hand i marginalen. Jämförelser med bevarad korrespondens har övertygat experterna om att Olaus' egen hand fört skrivverktyget.[2369] Flera spanjorer gjorde snabbt bekantskap med den. Alonzo de Santa Cruz avvisar i sin 1540 publicerade *Isolario general* tidigare kartografers uppfattning att Grönland skulle ha landförbindelse med Skandinavien.[2370] Han stöder sig på Olaus Magnus.[2371]

I legenden till *Carta marina* skriver han några korta förklaringar. På kartan har han betecknat Skandinavien med ett stort "A" och skriver i den förklarande texten att:

> A betecknar den stora ö, som i den gamla och nya historien kallas Skandinavien [Scandiana] från vilken för lång tid sedan goterna ursprungligen drog ut på krigståg i världen[2372]

2363 E Lundmark (1939), s 78.

2364 E Lundmark (1939), s 86.

2365 E Lundmark (1939), s 87.

2366 E Lundmark (1939), not 1 s 80.

2367 Ibid.

2368 H Richter (1967), s 105.

2369 H Richter (1959), s 38; H Sallander (1962), s 132.

2370 G Storm (1889), s 345; G Rein (1909), s 55; J Nordström (1946), s 39; L Tengström (1983), s 85.

2371 J Nordström (1946), s 39; L Tengström (1983), s 85.

2372 O Magnus ((1539) (1964), s 24.

och i slutet av den korta förklarande texten:

> Till sist har på denna karta angivits ursprunget till många nationer och kungariken, som från Skandinavien och Götaland har spridits ut över världen, såsom de gamla grekiska och romerska historieskrivarna heligt betygat, och av vilka en del ännu regerar medan andra har skingrats ytterligare. Likväl behåller Götaland evigt den gamla kungatiteln, lika mycket fruktat nu som under sin makts dagar. Ty de gamla göterna iakttar i sina angelägenheter och företag samma enighet.[2373]

Elof Tegnér fann under sin genomgång av italienska arkiv 1889-1890 i Archivio di Stato i Modena ett brevkoncept till Gustav Vasa daterat den 30 juli 1550. Kung Gösta har genom ett till hertigen av Modena återvändande sändebud ställt en förfrågan "visendae imaginis avi sui quam Florentiae extrare intellexeret". Hertigen lät utföra en kopia av porträttet ifråga "a pictore haud contemnando". Porträttkopian sändes med hertigens svarsbev.[2374] Porträttet torde ha föreställt någon av de gotiska konungarna, och kung Göstas framställan visar även hans brinnande lust att skaffa sig anor på kungatronen.

Paolo Giovio [Paulus Jovius] (1483-1552) skriver i *Historia sui temporis* (1550-1552) om goternas ursprung, som han förhört sig för om hos ett ryskt sändebud, Demetrius, vilken trots sin totala brist på kunskaper i latin även tidigare anförtrots diplomatiska uppdrag på flera håll, bl a i Sverige, Danmark och Tyska ordens ordensmästare i Preussen[2375]:

> But when Demetrius was demaunded whether eyther by the monumentes of letters or by fame lefte theym of theyr predicessours, they had any knowledge of the Gothes, who nowe more then a thousande yeeres since, subuerted Thempire of the Romane Emperours, and defaced the citie of Rome: He answered, that both the nation of the Gothes and the name of the kyng Totilas theyr chiefe captayne, was of famous memorie among them: And that dyuers nations of the North regions conspired to that expedition, and especially the Moscouites; Also that armie increased of the confluence of the Barbarous Liuons and wanderyng Tartars: *But that they were all called Gothes, forasmuche as the Gothes that inhabited Scondania and Iselande, were the auctors of that inuvasion.*[2376]

Olaus Magnus kände till Giovios verk.[2377]

Francisco López de Gómera[2378] berättar i *Historia general de las Indias*, 1552 om sin samvaro med Olaus Magnus i Bologna och Venedig.[2379] Francisco López de Gómera var kaplan hos Fernando [Hern',an] Cortés (1485-1547)[2380] och intresserade sig för nordostpassagens problem.[2381] Utöver Francisco Lopez träffade Olaus i Venedig och Bologna även Kölnbiskopen Adolf av Schauenburg, som

---

2373 O Magnus ((1539) (1964), s 40.

2374 E Tegnér (1892), s 4.

2375 P Jovius (1852), s 228.

2376 P Jovius (1852), s 244 [*min kursivering*].

2377 H Richter (1967), s 118.

2378 Gomera är en av Kanarieöarna.

2379 G Storm (1886), s 386, 392; K Ahlenius (1895), s 55; dens (1905), s 81; J Nordström (1946), s 40; L Tengström (1983), s 85.

2380 Fr o m 1528 markis del Valle de Oaxaca.

2381 J Nordström (1946), s 40; L Tengström (1983), s 85. - *Se* del II, kapitlet Lapplands vapen.

även han hade ett stort intresse för Nordens geografi. De uppgifter han fått av Olaus använde han sig av i sina skrifter.[2382]

Gonzalo Fernandez de Oviedo y Valdés, som skrev *Historia general y natural de la Indias* gör Olaus Magnus' karta till ämnet för den 38:nde boken i sitt verk.[2383]

> Olaus Magnus är född i dessa avlägsna trakter, varifrån de frejdade goterna utgingo, vilka erövrade en så stor del av världen och bl a gjorde sig till herrar i Spanien, där ända till närvarande tid i Kastiliens kungliga hus den gotiska successionen fortsätter och där goternas herradöme alltjämt består, ty hans kejserliga majestät och hans företrädare äro alla av detta blod, som hos hans ättlingar och efterföljare ännu många sekler skall tjäna Gud till ära och den kristna religionen till utbredning och båtnad.[2384]

Olaus Petri ställer sig i Förordet till *En swensk Crönika* skeptisk till gotermyten:

> The ther historier scriffua, plägha jw mest föregiffua, hwadan thet folket kommet är som the scriffua om, och hwad vrsprung thet haffuer, Men epterthet wij Swenske inga gambla historier haffua som wissa äro, så haffue wij icke heller noghor beskeedh ther vppå, hwadan wort Swenska folk kommit är, och huru Swerige är först beseet worden, Almenneliga historier giffua noogh före om Göta rijke, huru gammalt thet är, Men thet kan ingelunde wara förstondandes om the Göthar som här i Swerige äro, Ty the gamble Göthar (om the elies så gamble äre som en part meena) the ther först Göthe kallades, haffua boodt ther nw är Vngern, eller och lenger bort, och skal nepligha noghot folk än thå haffua boodt här i Swerige, ty the haffua hafft thär theras säte icke mykit longt epter Noë floodh, så framt alt sant är som om them scriffuit är, ...[2385]
>
> .....
>
> Pläghar och wara itt gammalt taal, thet somblige historiescriffuare fulleliga meena, at the Göthar som så mykit bedriffuit haffua i Greken, Valskeland, Spanien och mong annor land, skola haffua hafft theras första vtgång här vtåff Swerige, huilkit om så sant är, låter jach andra döma om. Men thet synes lijkt noogh at the haffua warit thet tydzska tungomålet, ty the haffua almenneliga hafft Tydzsk Nampn såsom är, Tidherick, Ermerijck, Ffilmer, Alrick, Ditmar, Adolff, och flere sådana, Ffinnas doch somblige som seya at Göthar och Wender haffua the talat Tydzsk måål, haffua the och hafft Wendesk tungomål, thå weet jach icke huru the kunna haffua gonget vthaff Swerige, med mindre man wille seya, at the hade så lenge boodt i bland the Wender, at the hade lärdt theres tungomål, och förgätit sitt eghet, eller och Wendisk tungomål haffuer och warit på then tijdh Tydzsk mål, och thet Wenderne nw tala är Slawisk tungomål, hwilkit intit olijkt är, [äro och somblighe som meena at the Wandali som i förtijdhen mykit haffua bedrijffuit skola haffua warit annat folk än the Wenner, som nwför handenne äro.][2386]
>
> .....
>
> Och hwar thet än sant är, at the här vthgongne äro, så kan thet doch icke wara skeedt så longt för Christi byrdh som en part meena, hwilke ther seya at thet skulle skeedt wara widh Abrahams tijdh, wel twtwsende åår för än Christus födder war, Men thet [kan] ingalunde sant wara, longan tijdh ther epter moste thet [haffua] waritt skeedt, om så skeedt är, ...[2387]

2382 K Ahlenius (1895).

2383 Ibid.

2384 Ibid.

2385 KB D 1; O Petri IV (1917), s 7.

2386 O Petri, IV (1917), s 8-9.

2387 O Petri IV, (1917), s 9.

Jöran Sahlgren skriver att Olaus Petris "frihet från all nationalfåfänga, hans strävan efter sanning och rättvisa" [i *En swensk Crönika*] inte "tilltalade 1500- och 1600-talens chauvinism. Johannes Magni okritiska historia kittlade mer den nationella fåfängan hos storhetstidens svenskar, och denna blef i det stora hela ledande för nämnda århundradens svensk historieskrivning."[2388]

Gustav Vasa befalde Olaus Petris bror, Laurentius, att bearbeta broderns krönika, vilken inte hade varit till kungens belåtenhet. Sam. Clason missar poängen när han om Laurentius' bearbetning skriver:

> Fullbordad 1559, är Laurentii bearbetning emellertid i åtskilligt en försämring af broderns arbete, bland annat genom att från Saxo och andra håll hafva kritiklöst återupptagit allehanda fabler till Sveriges fornhistoria, med hvilka denna först utsmyckats i 1450-talets prosaiska krönika, men hvilka Olaus till en del uteslutit.[2389]

Johan Hadorph skriver 1669 till Magnus Gabriel de la Gardie "att några delar af företalet borde "in melius förändras" såsom t ex Olofs förnekande af jättarnas tillvaro och goternas härstamning från Sverige mm"[2390]

Jöran Sahlgren antar t o m att det är möjligt "att flertalet av de äldsta afskrifterna lika så väl som originalet blivit förstörda på uppdrag av konung Gustaf. Han ålägger 1554 biskop Lars i Uppsala att till honom insända alla de exemplar han kunde öfverkomma."[2391]

Det var just härstamningen från Noaks sonson, som var angelägen för Gustav Vasa och som Olaus Petri, som vi sett ovan, förhållit sig kallsinnig till.

I Peder Swarts († 1562) krönika kallas Gustav Vasa "baculus gothorum", Göternas stav = Gustaff.[2392]

Erik Jöransson [Tegel] meddelar i dedikationen till Gustav II Adolf av sin historia över Gustaf I:s tid att Karl IX både uppmanat honom till författandet och gjort ändringar i verket. Gustav II Adolfs far hade:

> alltid lust till att rannsaka och veta sitt fäderneslands så nya som gamla historier, antikviteter och monumenter, och själf gjorde ett extrakt utaf våra svenska krönikor om alla Sveriges inrikes konungar och hos somlige satte sin mening och judicium om dem, eftersom samma extrakt utvisar med H. K. M:ts egen kungliga hand skrivet.[2393]

John Böttiger citerar ett brev från Karl IX till Kristiern Hvass den 11 januari 1609 om två tapeter över svenska sagokungar:

> Du skalt förhöra hoos den tapetzmakaren der widh Eskilstuna ähr, om honom något feelar till the tu swenscha konungastycken som han haffuer der i verket antingen gull, silke, trådh eller ull; ähr det så att honom sådant der till feehlar så läth oss det weta, då wela wi latha förskaffe honom det. Och när samma stycken färdiga ähre, då skal han oförtöfwat skicka dem till oss. Du skal och förhöra om han kan sielf ferga och låthe oss alt detta med allerförste weta. Det Du således beställe skall.[2394]

2388 J Sahlgren (1917), s III-IV.

2389 S Clason (1906), s 129.

2390 J Sahlgren (1917), s IV.

2391 J Sahlgren (1917), s IV.

2392 Peder Swart (1912).

2393 E Jöransson [Tegel] (1622); S Clason (1906), not 3 s 129.

2394 J Böttiger (1897), s 50f.

Johannes Magnus[2395] färdigställde sin *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* i Venedig 1540, även om den inte hann utkomma förrän brodern Olaus efter hans död i Rom gav ut verket 1554.[2396] Boken försågs av Olaus med en dedikation till hertigarna Erik, Johan, Magnus och Karl "om vilkas "virtutes" han enligt egen utsago mycket hört talas under sin vistelse i Trident genom Johan af Hoya"[2397]. Samma år som Johannes dör och Olaus ger ut hans krönika i Rom blir han av påven Paul III (påve: 13/10 1534 - 10/11 1549) utnämnd till broderns efterträdare som ärkebiskop i Uppsala ärkestift.[2398] Under 1500- och 1600-talen kom *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* ut i ett tjugotal upplagor på 5 språk.[2399] Enligt Johannes Magnus underkuvade goterna inte Asien av rovlystnad utan "av begär efter bragder och äventyr".[2400] Enligt Johannes Magnus kom Asiens folk lindrigt undan när de besegrats av goterna:

> Ty tå mente the sigh hafwa bekommit then sanskyldige segherwinning, så frampt the kunde inläggia någon ähra och berömmelse, icke så myckit medh skännelighit rooff och byta, såsom medh loflige och ridderlige mandoms gerningar.[2401]

Bröderna Magnus' verk innebar även ett genombrott för nylatinsk prosa i Sverige[2402] och Olaus Magnus är därtill den av vars hand den äldsta kända dikten på nylatin av en svensk, som finns bevarad.[2403] För Gustav Vasas söner blev verket en kanonisk skrift och vi vet att Erik XIV under sin fängelsetid var sysselsatt med att översätta verket till svenska.[2404] I Erik XIV:s eget exemplar av

---

2395 Eg Jöns Månsson; Sveriges siste katolske ärkebiskop.

2396 K Ahlenius (1895), s 53; J Nordström ((1929) 1975), s 119; L Tengström (1983), s 85.

2397 K Ahlenius (1895), s 56.

2398 K Ahlenius (1895), s 54.

2399 J Nordström (1946), s 41; L Tengström (1983), s 85.

2400 J Nordström ((1929) 1975), s 147; L Tengström (1983), s 85.

2401 J Magnus (1620), s 27.

2402 J Öberg (193), s 454.

2403 Två distika i 12:e boken av *Historia de gentibus septentrionalibus*; J Öberg (1973), s 454.

2404 J Nordström (1923), s 244; densamme ((1929) 1975), s 119; L Tengström (1983), s 85.

Professor Matti Klinge är inte buskablyg att demonstrera sin okunnighet i ämnet när han i en debatt med prof Kauko Pirinen hävdar att: "Katolisia emigrantteja Olaus ja Johannes Magnusta ei myöskään voi pitää edustavina Erik XIV:n ja Juhana III:n tavoitteille ja ajattelulle" [De katolska emigranterna Olaus och Johannes Magnus kan inte heller betraktas som representativa för Erik XIV:s och Johan III:s tänkande] (M Klinge, "Sapelista eurooppalaiselta kannalta. Professori Pirisen arvostelun johdosta." *Historiallinen aikakauskirja* 1983:1, s 75) bara för att i sitt nästa desperata inlägg hävda motsatsen: "Pirisen viittaus von Herbersteiniin johtaa minut ajattelemaan lähdettä, jonka vuoden 1560 Ruotsissa on heraldiikan innoittajana paljon todennäköisempi, nimittäin Johannes Magnusta, jonka suuri kirja oli ilmestynyt 1554. Sen kuvaus Karjalan vaakunan parhaaksi selittäjäksi vuoden 1560 tienoiden opillisesta ja poliittisesta perspektiivistä katsottuna, *etenkin ottaen huomioon Erik XIV:n kiinostuksen Johannes Magnusta kohtaan*" (M Klinge, "Karjalan ja Suomen vaakunoista." *Historiallinen aikakauskirja* 1983:3, s 234 [*min kursivering*]). Detta gör Klinge helt utan att ange att han i sitt föregående inlägg påstått att så inte kunde vara fallet. - T o m en kameleont skulle bli grön av avund - om den till äventyrs skulle kunna läsa. Att jämförandet av dessa två citat av prof Klinge inte är ett uttryck någon oginhet från min sida utan att jag genom att citera professor Klinge endast bifaller hans egen önskan, vilken han i ovannämnda artikel uttryckt på följande sätt: "Kun

Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus har kungen strukit under bl a följande stycken:

> Sem praefecit Asiae, Cham AEgypto & Africae, cuius metropolis fuit Chammin. Iaphetu vero (qui & Atlas Manrus dictus est, quod obierit in Mauretania, vt Diodorus in quarto insinuat) praefecit Europae.[2405]
>
> Reugresusque [Noe] in Scythiam, Nimmbrotum (qui & Saturnus dicitur) anno a diluuio (ut Berosus ait) centesimotrigesimoprimo, primum Babiloniae Regem creauit; ....[2406]
>
> Igitur ex praemissis plura colligi possunt: Quorum primum est, quod omnia Scythica, & Septentrionalia regna principatum humanae origiginis sibi post vniuersalem inudationem, testimonio probatissimorum autorum, iure vendidare possint: deinde quod Sueonia, Gothia, & Finningia, quarum historias scribere institui, prius affluentissima mortalium multitudine oncolebantur, quam relique totius orbis partes. Praesertim Australes, vllum colonum haberent: praeterea quod centum & octo annis (si fragmentis Catonis credendum est) illae ipsae regiones ante Italiam habitare fuerunt.[2407]
>
> Complures quoque Latinorum totam Scandiam vt diximus, Scythico nomini attribuere:[2408].

Historiallinen Aikakauskirja pienemmän formaattinsa ja paremman paperinsa ansiosta säilynee sanomalehtiä paremmin tulevaisuuden referenssiyhteyksissä, lienee paikallaan mainita, että asiasta käytiin Helsingin Sanomissa elokuussa 1981 laajahko väittely, jonka kaikkia argumentteja *pro et contra* tässä ei voi toistaa" [Eftersom Historiallinen Aikakauskirja genom sitt mindre format och sin bättre papperskvalitet torde bevaras bättre i framtida referenssammanhang, kan det vara på sin plats att nämna, att man i Helsingin Sanomat i augusti 1981 förde en rätt omfattande debatt. Alla denna debatts argument *pro et contra* kan inte här upprepas"] (Mina översättningar av Klinges finska).

2405 I marginalen vid detta ställe har Erik ritat ett öga sett från sidan. Sv. rar. fol. 10:19a (UUB), s 20. - Erik Schroderus' översättning: "Herföre satte Noe sin Son Sem uthöffwer Asien/ tå man skreff thet hundrade åhret effter Syndaflodhen på hwilket then Försten Phaleg blef född/ såsom Moses skrifwer uthi then första Boken cap. 10. och 11. Ty han räcknar igrå Sem effter Syndaflodhen in til Phaleg 100 åhr/ såsom och the trowärdige Hebreiske Scribenter äre uthi samma mening/ och Cham satte han uthöfwer Egypten och Africam/ ther Chammin hafwer warit hufwudstaden: Men Japhet/ som och kallas Atlas Manrus/ effter han bleff dödh i Mauretanien/ såsom Diodorus synes föregifwa vthi then fierde Boken/ satte han vthöfwer Europam: (J Magnus (1620), I:3, s 3).

2406 Här har den fängslade kungen ritat ett riksäpple i marginalen. Sv. rar. fol. 10:19a (UUB), s 21. - I Erik Schroderus' översättning: "Tå han [Noe] nu kom tilbaka til Skytien/ giorde han Nimrod/ som och kallas Saturnus/ til en Konung uthöfwer Babylon vppå thes thet hundrade och trettijonde och första åhret effter Syndaflodhen/ som Berosus betygar. (J Magnus (1620), I:3, s 3).

2407 Sv. rar. fol. 10:19a (UUB), s 21. - I Erik Schroderus' översättning: " Vthaff thetta som fram stält är/ kan man mångahanda besluta: Först/ at hela Skytien och Norlanden/ måge medh godh skääl berömma sigh för thet äldste Folck effter Syndafloden/ såsom trowärdige Skribenter ther om skrifwa: Sedan at Swerike/ Götharijket och Finland hafwa warit besatte medh otaligt myckit Folck/ för än något hafwer warit bygdt vthi andre delar aff Werldenne. Ytterligare hafwa förnämde Landskap warit vptagne til at besättias 108 åhr för än Italien/ så framt fragmenta Catonis äre till troendes" (J Magnus (1620), I:3, s 3).

2408 Sv. rar. fol. 10:19a (UUB), s 22. - I Erik Schroderus' översättning: "Finnes och mänge vthaff the Latinske Skribenter som vnder thetta namnet begrijpa hela Scandien" (J Magnus (1620), I:4, s 4).

Det är inte heller särskilt förvånande att Erik har funnit sådana stycken tilltalande, i vilka Johannes Magnus gör Danmark både till ett mycket yngre kungadöme än Sverige, och därtill till en utlöpare av det svenska riket. De goter som goterkungen Erick kunde undvara fick utvandra, och det dröjde 660 år innan danskarna fick en egen konung, Dan, son till "Humble Götha Konung":

> ... , iussa est a Rege Erico non parua eorum pars, qui auream aetatem hactenus curretem peruersis facinoribus vitiabant, vicinas ad occidente solem insulas (quae longo post tempore Danicae siue Cimbricae dictae sunt) quaerere, atque in eis nouas sedes collocare. Itaque noui illaru insularum incolae effecti, diu postq, ex terris Gothorum exierant (ut etiam ipsorum historiae testatur) sine Rege ibi consederunt. Quippe ab hoc Erico usq, Ad Danum, quem suum primum Regem tempore Gedeonis iudicis Israel fuisse affirmant fluxerunt anni circiter sexcenti sexaginta: atq, interrea Regibus Gothorum, siue Iudicibus ab eis constitutis paruerunt, donec Humelus Gothorum Rex (vt infra dicemus) supradictu filium suum Danum eis Regem imposuit.[2409]

Johannes Magnus historieverk fick ett inflytande, som inget jämförbart svenskt verk vare sig förr eller senare fått[2410] och vasahovet strävade till att utnyttja "den ständigt växande europeiska ryktbarheten hos detta verk"[2411]. Vasahovet kunde nu

> hävda en kontinuitet mellan den gotiska storhetstiden och den nuvarande svenska staten, en kontinuitet som Johannes Magnus med all säkerhet skulle ha protesterat mot med häpnad och förtrytelse.[2412]

Johannes Magnus ondgör sig, i samband med berättelsen om hur goterkonungen Filmer Götrikson år 70 e Kr erövrar Ryssland fram till Tanais[2413], över tidigare historieskrivare:

> Dogh så äre ganska månge härlige/ både thenne så wäl som andre potentaters bedriffter igenom the gamble Scribenters eenfaldigheet wordne förtegade/ så at wij moste bekenna/ thet wij nu [?] fast bättre kunskap hafwa om the skännelige laster och miszgerningar/ som nu uthi wår tidh öfwerflödeligen bedrifwes/ än om wåre gamble Förfäders loflige gerningar och bedriffter.[2414]

2409 Sv. rar. fol. 10:19a (UUB), s 26. - I Erik Schroderus' översättning: "... / therföre befalte Konung Erick/ at en stoor hoop aff them som then gyllene tiidhen/ som in til then daghen hade räckt/ skennelighen och otilbörligen förkränckt hade/ skulle och begifwa sigh til the Öyor som lågo närmest Götharijket emot Solennes nedhgång (hwilke en lång tijd ther effter kalldes Danamarck eller Wetalaheedh) och sökia sig ther en nyy wåning. Therföre satte sigh ther nedh/ och/ theras eghine Historier tilkenna gifwa/ boodde ther vthi en longan tidh föruthan Konung. Ty ifrån thenna Konung Erick alt in til Dan/ then the Danske bejaka hafwa warit theras första Konung/ och hafwer lefwat vthi Gideons Israels Dommares tijdh/ förluppo sigh så när sex hundrade sexctije åhr: Och i medler tijdh woro the Götha Konungarna eller och theras vthöfwer them förordnade Dommare och Befalningzmän vndergiffne/ in til thes Humble Götha Konung (såsom framdeles skal omröras) satte vthöfwer them förberörde sin Son Dan til Konung" (J Magnus (1620), I:8, s 8).

2410 G Löw (1908), s 88; J Nordström ((1929) 1975), passim; L Tengström (1983), s 85.

2411 K Johannesson (1969-1970), s 24.

2412 K Johannesson (1969-1970), s 24.

2413 J Magnus (1620), s 156. Om Filmers erövringar *se* kapitlet om "Gränsen mellan Europa och Asien".

2414 J Magnus (1629), s 156.

Han blir riktigt indignerad och kommer men en, genom tiderna ofta skriven moralprekian:

> Ty hwarest finner man uthi nogon aff the gamble Historieskribenter ihughkommas slijke otilbörlige laster och miszgerningar/ som man nu (ty wärr) både uthi högre och lägre stånd spörjer och förnimmer? Men thetta wil man heemställa Gudz dom/ som thenna wår tijdz ondska och waanart warder in om en stackot tidh antingen bättrandes/ eller och hwar ingen bättring på färde är/ på thet grufweligste straffandes.[2415]

Johan III måste ha glatt sig åt Johannes Magnus utförliga beskrivning av "Didrick av Verona eller Didricks Bern"[2416], "then Trettijende och Nijende Götha Vthrijkis Konung"[2417], "som skulle frija och frälsa Italien och staden Room."[2418]

> Förän Dirick Östgötha Konung/ hwilken vthi alla Italianiske Historier och Romerska handlingar storligen blifwer berömd/ bleff vthaff sin Fadher Teudemir vthnämd til Götha Konung/ så förwärfwade han sigh vthi sin ungdoms tidh medh monge dråpelige bedriffter mykin hyllest hoos the Götiske Herrar och menigheten.[2419]

> .... tå Dirick war aderton åhr gammal/ togh han/ sin Fadher owitterligen/ sex tusende man vthaff hans Krijgzfolck/ foor ther medh öfwer Donau/ och giorde infall på Sarmatien. Och sedhan han hadhe förhärjat landet/ och dräpit theras Konung Babaij/ hwilken skräpte ther aff at han hade öfwerwunit the Rommarre/ kom han medh öfwermåtta stort roof/ härlig seger och triumph tilbaka til sin Fadher/ som sådant vthaff thenna ynglingen icke hadhe förmodhat.

Därtill var Didriks fiender bekanta för Johan:

> .... tå Dirick war aderton åhr gammal/ togh han/ sin Fadher owitterligen/ sex tusende man vthaff hans Krijgzfolck/ foor ther medh öfwer Donau/ och giorde infall på Sarmatien. Och sedhan han hadhe förhärjat landet/ och dräpit theras Konung Babaij/ hwilken skräpte ther aff at han hade öfwerwunit the Rommarre/ kom han medh öfwermåtta stort roof/ härlig seger och triumph tilbaka til sin Fadher/ som sådant vthaff thenna ynglingen icke hadhe förmodhat.[2420]

Didrick höll Rawen [Ravenna] som residensstad och skötte Italien och Rom per korrespondes och Johan måste med tillfredsställelse ha läst att kung Didrick och han själv hade en gemensam passion, byggverksamheten:

> .... och bodde ther såsom bewisligit är/ vthi fyretije åhr/ och lät i medler tidh Rådet regera stadhen Room. Vthi sin frånwaru skreeff han esomoftast Rådet til medh förmaning/ at the skulle winläggia sigh at stadhen/ som igenom åthskillige fiendtlige anlopp war illa farin och ömkelighen fördärfwat/ och förthenskuld mächta ting aff sigh kommen/ icke måtte längre blifwa liggiandes vthi träcken/ vthan skulle åter vprätta the almennelige stadzens bygningar igen: Såsom och hafwa noga inseende at the andre husen i stadhen som icke wore almennelige/ vthan lydde priwatpersoner och borgerskapet til/ icke måtte förfalla/ och hwad som eliest lågh förfallit och nedcrrifwit/ vpbyggias. Igenom thenna sin befalning vthrättade

---

2415 J Magnus (1620), s 156.

2416 J Magnus ((1554) 1620), IX: 19, s 286.

2417 J Magnus ((1554) 1620), IX: 15, s 281.

2418 J Magnus ((1554) 1620), 9:nde boken cap VIII, s 275.

2419 J Magnus ((1554) 1620), IX: 15, s 281.

2420 J Magnus ((1554) 1620), IX: 15, s 281.

han at mång Tempel och helige rum/ såsom och eliest andre bygningar finge sin förre skapnad igen.[2421]

I 15:e bokens 26 kapitel gör han klart för världen att "thee Konungerijken Hispanien och Frankrijke [hafwa] högeligen til at tacka" "the manlige Göther"[och konung "Eurick/ then Sextijonde vthrijkes Götha Konung"[2422]] för sin frihet genom att de "wordo frelste ifrå the Romares träldoms ook och hårda Regimente"[2423] "theslijkes at the hafwa aldrigh sedan mist sin frijheet/ vthan äre til fast större ähra och myndigheet vpstijgne"[2424]. - Samma tanke återkommer Montesquieu[2425] (1689-1755) till nästan tvåhundra år senare - men han höjer budet ytterligare.[2426]

Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus...* utkom året efter det att Olaus lyckats ge ut broderns verk, 1555. Fram till 1669 hade *Historia om de nordiska folken* kommit ut i 21 upplagor på 6 språk.[2427] Karl Ahlenius menar att *Historia om de nordiska folken* är att anse "som en slags kommentar , den utförligaste av alla, till *Carta marina*".[2428] Så gott som alla c 70 bilderna på *Carta marina* är på ett eller annat sätt återgivna bland träsnitten i *Historia om de nordiska folken*.[2429]

Richard Vaughan betonar *Historia om de nordiska folken*s betydelse:

seems to have remained the standard work on the north until the close of the sixteenth century[2430]

Lars Gustafsson betonar bröderna Magnus':

... uppfattning av nordbornas företräden är präglad av humanistiskt-höviska ideal samtidigt som av beundran för götisk kärvhet och kraft.[2431]

Karl V[2432] fick genom kardinal Granvella (1484-1550), sin statssekreterare, Johannes' och Olaus Magnus' verk, för vilka han också skriftligen tackar den senare.[2433] När Karl V blandade sig i svensk inrikespolitik i samband med Dackefejden påminner han om sina förmenta blodsband med landet i norr: "Et nos gente Gothorum sumus".[2434] Habsburgarna, härstammande på mödernet

---

2421 J Magnus ((1554) 1620), IX: 23, s 289.

2422 J Magnus (1620), Then Fämtonde Boken, Cap XXV; s 447.

2423 J Magnus (1620), s 448.

2424 J Magnus (1620), s 448.

2425 Charles-Louis de Secondat de Montesquieu, baron de La Brède et de Montesquieu.

2426 *Se nedan.*

2427 K Ahlenius (1895), s 126-133; L Tengström (1983), 86.

2428 K Ahlenius (1895), s 112, 116.

2429 K Ahlenius (1895), s 113.

2430 R Vaughan (1982), s 337.

2431 L Gustafsson (1956), s 218.

2432 1500-1558; tysk-romersk kejsare: 1519-1556; kung av Kastilien och Aragonien: 1516-1556 (som spansk konung Carlos I).

2433 J Nordström (1946), s 41; densamme (1973), s 172; L Tengström (1983), s 86.

2434 E Jöransson Tegel (1622), s 187; A Stobaeus (1697), s 4; J Nordström (1946), s 41; densamme (1973), s 172; L Tengström (1983), s 86f.

från Kastiliens gamla konungasläkt och därmed Pelayos ättlingar.[2435] Ioannes Arze ab Otalora, en 1500-talsjurist, som skrev en traktat om adeln och dess privilegier, skrev om den gotiska stammen:

> vårt Spaniens nära nog naturliga härskarinna.[2436]

Österrikaren Wolfgang Lazius gav 1557 ut De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumq; initiis & immutationibus ac dialectis Libri XII i Basel - ett stort verk över folkvandringarna.[2437] På s 626 avbildar Lazius "Gothus miles" och "Gothus princeps" (fig 69). Den gotiske fursten för folkungalejonet i skölden. Av Rasmus Luvigssons ofullständiga förteckning över Johan III:s bibliotek från 1571 vet vi att Wolfgang Lazius' verk fanns i Johan III:s bibliotek.[2438] Ett av Uppsala universitetsbiblioteks exemplar av boken har talrika anteckningar och förstrykningar av Johan Bures' [Buraeus] och Olof Rudbecks pennor.[2439]

En del illustrationer har Lazius fått från Burchard Waldis' Ursprung der Könige, utgiven i Nürnberg 1548.[2440] Fig 70 visar Erhard Schoens (c 1491-1542) träsnitt av Ariovistus,[2441] som här fått exemplifiera att svever och svear både förväxlades, och ofta blandades ihop, även om sveverna oftast blev svear.[2442]

Enligt Kurt Johannesson verkar det som om hertig Erik 1558 av Philipp Melanchton får motta ett exemplar av en av Melanchton omarbetad ny upplaga av Johann[es] Carions (1499-1538 (1537?)) Chronica carionis. I det svarsbrev som medföljde en present till Melanchton "anbefaller Erik Melanchton att ge "nostros Gothos" deras tillbördliga plats och skildra deras stordåd i Europa och Afrika".[2443]

Laurentius Petri' [Gothus], hovpredikant vid Vasahovet, som studerade i Wittenberg där Melanchton undervisade, skrev 1559 Strategema Gothici exercitvs adversus Darium, periucundum, carmine reditum elegiaco, vilken han tillägnad hertig Erik med ett motto från Jesaia: 32:17 (på hebreiska): "Rättfärdighetens frukt skall vara frid".[2444]. Jag skall här endast kort beröra hans utförliga förord till dikten, som är en variation på en Herodotoshistoria från dennes fjärde bok.[2445] Säkert är, skriver Laurentius i Wittenberg, att under antiken bodde i Asien geter, eller som romarna på sitt språk kallade goter, och

---

2435 J Norström (1973), s 172; L Tengström (1983), s 87.

2436 Ibid.

2437 W Lazius (1572), s 676; P G Hamberg (1937), s 12-13; van de Waal (1952), s 166, 324; P G Hamberg (1956), s 123; S Karling (1974), s 89; L Tengström (1983), s 119.

2438 S Lindberg (1937), s 214, 216.

2439 P G Hamberg (1956), s 130.

2440 S Karling (1974), s 89; L Tengström (1983), s 87.

2441 M Geisberg (1930), Taf. 42; dens (1937), s 27; S Karling (1974), s 89, fig 4 s 90; L Tengström (1983), fig 8 s 88.

2442 H van de Waal (1952), s 166, 324; L Tengström (1983), s 87.

2443 K Johannesson (1971), s 25f.

2444 J Nordström (1923), s 243.

2445 Johan Nordströms översättningar är något inexakta. - Beträffande själva dikten se Kurt Johannessons tolkning i K Johannesson "Retorik och propaganda vid det äldre Vasahovet (*Lychnos* 1969-1970),sp s 26-28.

vilkas bedrifter, vandringar, krigiska framgångar de grekiska historikerna, bland vilka Herodotos är äldst, berättar.[2446] .... Emellertid har Herodotos, fastän han riktigt skiljer på asiatiska geter och skyter som två skilda folk, hänfört till skyterna mycket, som geterna egentligen varit upphovet till.[2447] .... Man bör dock inte undra över att om en grek tagit misste på ett urgammalt folks härkomst och urhem.[2448]..... Men att Scandia, som vi nu kallar Suetia eller rättare Sueonia & Gothia varit det getiska folkets urhem och att både folket och landskapet fått namn av sin konung Gethar, son till Magog, framgår tydligt av annaler och historier,vilka också upplyser om kungalängden till Abrahams tid, då huvudstaden Uppsala byggdes, och fram till våra dagar, om utvandringarna och deras orsaker, om krigen, och slutligen om själva folkets första begynnelse och tillväxt.[2449] .... Varför skulle vi alltså sätta större tillit till grekiska och andra skribenter, som ej ha reda på sitt eget, mycket yngre folks ursprung, än till våra egna pålitliga historiska urkunder, som visa, att de omtalade utvandringarna och bedrifterna äro att hänföra till de goter, som under konung Berik år 2531 efter världens skapelse, år 873 efter syndafloden och 1430 f Kr lämnade vårt fosterland.[2450] Vidare framgår av våra annaler, att det språk, som vi göter nu tala, alltid har talats här, att detta språk är den götiska stammens första och urpsrungliga och att göterna aldrig talat tyska (skriver Laurentius i Wittenberg).[2451] .... De folk vilkas språk liknar götiskan, har fått språket från göterna såsom sina herrar eller också är de goternas ättlingar.[2452] .... Det inte minsta beviset för den skandiska stammens ålder är att de långt före romartiden hade en litterär kultur och använde sig av egna bokstäver, runor.[2453] .... Om språkets

---

2446 "Certum in Asia priscis temporibus habitasse Gethas, uel Gothos (ut Romani in sua lingua uerterunt, nostra uero linga ueterem & ueram appellationem Gether semper retinuit) horum res gestas, migrationes, bella & successus Graeci Historici notarunt, inter quos antiquiszimus est Herodotos" (L Petri (1559), s A3r (255)).

2447 "Constat Herodotum non nisi de Gethis Asiaticis & Scyticis uerba facere, qui etiamsi recte Scythas a Gethis discerunt, ut diuersos populos, ... tamen fallitur dum multa tribuit Scythis, quae a Gethis acta sunt, hac occasione, quod Gethae, Scythis pulsis & subactis eorum loca occupauerint, ac inter eos habitauverint ..." (L Petri (1559),s A 3v (255)).

2448 "Nec mirum est hominem graecum de origine tam Vetustae gentis, eiusq; prima sede cum neminem habuerit quem imitaretur, ..." (L Petri (1559), s A 3v (255)).

2449 "Scandiam autem, quam nunc Suetiam uel rectius Sueoniam & Gothiam appellamus, priam Gethicae gentis sedem esse, ubi & Gens & Regio a Gethar filio Magog suo Rege appellationem sortita est, annales manifeste docent, & ex his transcriptae historiae, unde Regum series ad Abrahae tempora, quando Metropolis Vpsalia aedificata est,....." (L Petri (1559), s A 3v (255f)).

2450 "Cur igitur Graecis scriptoribus aut quibuscunq; alijs, qui nec suae gentis longe recentioris originem sciunt, plus credamus, si quid de sede prima & origine Gothicae gentis commentati fuerint, quam partijs annalibus certiszimis?" ..... "Nam illae migrationes & acta eorum Gothorum sunt, qui sun Berico Rege Patria egreszi sunt, anno mundi 2531. anno a diluuio 873. anno ante natum Christum 1430." (L Petri (1559), s A 4r (256)).

2451 "Deinde et hoc annales demonstrat, hanc uidelicet, qua nunc Gothi utimatur lingua, semper retentam fuisse in ea sede, eamq; primam & genuinam Gothicae gentis linguam esse, nec unquam Gothos germanica lingua locutos." (L Petri (1559), s A 4r (256)).

2452 "Sed si quae gentes sunt, quarum lingua cum Gothica consonat, easdem, aut a Gothis ut dominis linguam mutuasse, aut certe illorum esse sobolem, necesse est." (L Petri Gothus ((1559) 1923), s A 4r (256)).

2453 "Neq; hoc minimum est antiquitatis inditium, quod gens Scandiana multo ante tempore

höga ålder bär dess enkelhet och värdighet vittnesbörd, därigenom skiljer det sig även från danskan som är en ömkansvärd och löjlig förvanskning av det genuina götiska språket, för att inte nämna andra götiska dialekter, vilka pga större avstånd till källan skiljer sig mer från urspråket.[2454] .... Dessutom visa även seder och bruk och många tings ålderdomliga benämningar, att svear och göter äro urgamla bebyggare av detta land och att de icke inflyttat annorstädes ifrån (ty, låt vara att de kommit från Orienten, ha de dock först här, icke i Asien, kallat sig svenskar och götar.).... [2455] Ja goterna har t o m besegrat Rom, världens härskarinna. Fig 71 visar en illustration ur Sebastian Münsters *Cosmographia* (1544).[2456] En dylik berättelse har Laurentius funnit hos Herodotos.[2457]

Strategema Gothici Exercitus adversus Darium, med sin "högstämda gotiska patriotim" är Laurentius Petri Gothus tidigaste bevarade poetiska alster och "den förstfödda ättlingen av Johannes Magnus' historiska romantik"[2458].

På Erik XIV:s bröstharnesk, vilken slagits i Sverige, troligen till hans kröningstornering den 1 juli 1561, avbildas bl a amasondrottningar [med gotisk härstamning].[2459]

I april 1566 skriver Erik XIV ett kontrakt med sin egen historiograf, fransmannen Petrus Marsilius [el Marcilius] om att denne i Paris skall skriva en *Historia regum Sveciae* i fem böcker.[2460] Den första boken skulle handla om "rerum gestarum sub Paganismo".[2461] Den andra skulle handla om Göta utrikes och inrikes konungar fram till Karl Knutsson Bonde.[2462] Tredje boken skulle avhandla Karl Knutsson Bondes mångskiftande öden "& postea sub Principibus Gubernatoris Regni Sveciae &c".[2463] Den fjärde av de fem böckerna skulle handla om Gustav Vasas regeringstid och den femte Eriks egen.[2464] En tilläggsvolym skulle behandla goternas stora bedrifter utanför Skandinavien och även ägnas

---

Romanorum literis exculta fuerit, proprijsq; usa caracteribus, quos Runer uocarunt." (L Petri Gothus ((1559) 1923), s A 4r (256)).

2454 "Vt uideri licet in omnium antiquiszima & linguarum fonte Hebraea. In quantum nostri homines ueri Gothi, Danicam pronuntiationem qua Gothica loquela miserabili flebiliq; modo fluctuat, laceratur ac torquetur, derident, aspernantur, & contemnunt, notum est, ut reliquas dialectos cognatas tacem, quae quo longibus a fonte diszident." (L Petri Gothus ((1559) 1923), s A 4r (257)).

2455 "Praeterea ritus & multarum rerum antiquiszimae appellationes conuincunt, Suenones & Gothos ..... esse, & non aliunde transportatos (ibi enim, licet ex Oriente uenerunt, primum Suenones & Gothi, hoc est, Suensche & Gether appellati sunt, & non in Asia)....(L Petri (1559), s A 4v (256)).

2456 Samma bild använder Münster som illustration för "Schloss zu Gransen" (S Münster (1544), s ccrciij).

2457 "Taceo alia, Roma diu mundi domina, non roma, sed Gothia (ut Rex Gothorum Athulfus uictor decreuerat) multis iam seculis merito nominare deberet." (L Petri (1559), s B 2r (260))..... "Gothicae genti in hunc usq; diem nunquam defuit Achilles, sed heu defuit Homerus." (L Petri (1559), s B 2r (260)).

2458 J Nordström (1923), s 242, 250.

2459 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 44, 70, 71 fig 10 s 41.

2460 E Jöransson [Tegel] (1751), s 333ff; K Johannesson (1969-1970), s 33.

2461 E Jöransson [Tegel] (1751), s 334.

2462 E Jöransson [Tegel] (1751), s 334.

2463 E Jöransson [Tegel] (1751), s 334.

2464 E Jöransson [Tegel] (1751), s 334; K Johannesson (1969-1970), s 33.

åt finnarnas och vandalernas tidigaste historia.[2465] Kontraktets formuleringar tyder på en fast tro på sanningshalten av goternas historia.[2466] Verket skulle approberas av Erik innan det kom till trycket.[2467] P g a kriget med Danmark kom verket aldrig att realiseras.[2468]

Filip II:s[2469] krönikör Ambrosio de Morales (1513-1591) gav åren 1574-1586 ut *Crónica general de España* och Johannes Magnus' inflytande är uppenbart.[2470] I sin elfte bok, som Ambrosio ägnar åt Gotia, hyser han inte det minsta tvivel om att goterna inte skulle härstamma från Skandia: han förklarar sig vilja följa ärkebiskop Johannes Magnus, "född i goternas hemland".[2471] Han betonar också att Skandia inte är en ö, utan en halvö. Han räknar t o m upp gotiska lånord i spanskan.[2472] Uppfattningar att Pelayo skulle vara infödd asturier och inte got framfördes av Esteban de Garibay y Zamalloa (1533-1599).[2473] Ambrosio de Morales avvisar med bestämdhet denna uppfattning och den fick inte heller någon större spridning, trots att den då och då framfördes.[2474] Ambrosio behandlar också den gotiska heraldiken. Han säger att götakonungarnas vapen är ett rött lejon över tre strömmar och inte tre lejon ovanför varandra, vilket är kungariket Danmarks vapen. Han kritiserar Garibay y Zamalloa som satt Olaus Magnus' heraldik i fråga.[2475]

Augustinmunken Hierónymo Roman de Higuera gav ut en serie kulturhistoriska böcker bland dem República septentrional som utkom 1575, och 1595 kom en andra utvidgad upplaga.[2476] Han bygger i huvudsak på Olaus Magnus, men delvis också på Johannes Magnus.[2477] Han framhåller att Götarike är det äldsta riket i världen. Han håller det också för självklart att goterna vid sin utvandring även medförde det gotiska kungavapnet, lejonvapnet.[2478] Tre kronor

---

2465 "Optandum qvuque esset, de rebus Finnicis certi aliquid extare, ad locupletandam Historiam, & propter Vandalicae gentis antiquitatem, de cujus gestis scribi separatim, si Swerenissimo Regi placuerit, duobus prioribus, Tertius Tomus Finnorum vel Vandalorum adjicietur" (E Jöransson [Tegel] (1751), s 334).

2466 "Quod in ea recognitione nihilà me scribetur fabulosum, commentitium & cum rerum gestarum veritate pugnans, sed omnia vere, perfecte, candide & sine affectu, obiter annotatis & confossis Danicae historiae erroribus vel mendaciis" (E Jöransson [Tegel] (1751), s 335).

2467 "Quod singularum mearum lucubrationum exemplar primo quoque tempore Serenissimo Regi legendum transmittetur, nihilque improbatum in eis postea reponetur" (E Jöransson [Tegel] (1751), s 335).

2468 K Johannesson (1969-1970), s 33.

2469 1527-1598; spansk konung: 1556-1598.

2470 J Nordström (1946), s 42; L Tengström (1983), s 87.

2471 Ibid.

2472 J Nordström (1946), s 43; L Tengström (1983), s 87.

2473 J Nordström (1973), s 172; L Tengström (1983), s 87.

2474 Ibid.

2475 J Nordström (1946), s 43; L Tengström (1983), s 87.

2476 J Nordström (1946), s 44; densamme (1973), s 174; L Tengström (1983), s 174.

2477 J Nordström (1946), s 44; L Tengström (1983), s 87.

2478 J Nordström (1946), s 45-46; L Tengström (1983), s 87.

betecknar enligt Hierónymo Roman de tre länderna i söder, över vilka goterna regerade Italien, Frankrike och Spanien.[2479]

F ö refererar han också till Olaus Magnus' uppgift om seden att avlägga vapnen före inträdet i kyrkan[2480] (jmf nedan s).

Juan de Pineda ägnar i *La monarchía ecclesiásticaó Historia universal del mundo* , I-IV, 1588, nästan hundra sidor åt Sveriges historia.[2481] "De götiska konungarna har efterträtt varandra i sina fäders fosterland."[2482] Utan minsta skepsis vidarebefordrar han uppgiften om att Johannes Magnus i gotiska arkiv skulle ha inhämtat uppgifterna om Magogs ankomst till Skandinavien 88 år efter syndafloden.[2483]

Enligt det kurlänska hovrådet och doktorn i de båda rätterna, Laurentius Müller, skriver Johan III hotfullt till den polske konungen Stefan Batory[2484] 1582 när de inte kan komma överens om Livlands öde:

> Wil och her medh haffna Konungen i Polen tilfrågat/ om han icke läsit haffuer/ at the Cimbrer och Göther hafwa fallit vthi Italien och thet vnderkufwat/ förstördt Rom/ och med monge härlige bedriffter sigh bewijst. Öfwer samma folck wore han [Johan III] nu en Konung och Regent/ och haffua förbemälte Göther allenast warit en Partikel eller lijten deel aff rijket/ hade och hans folck ännu the modet/ thet hans förfäder hafft haffua. Ty alt in til thenne dagh haffua gifwit hwarken the Muskowiter eller Poler noget tilförene.[2485]

Paul Oderborn beskriver 1585 i *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis Vita*: "Moschus cum ducentis equitum millibus in Gothorum ditionem longe lateq progressus, Viburgum usque peruenit, atque id oppidum maximo tormentorum adparatu per aliquot dies vehementissime varberauit. *E contra Gothorum rex Gustavus* ab excelso ingenio bellicae laudus appetentissimus, insignibusque fortissimarum legionum & ....[2486]. Gustav Vasa är alltså för Odernborn "Gothorum rex", Viborg "Gothorum oppidum", svenskarnas vapen "Gothorum arma"[2487] osv. Oderborn kallar genomgående svenskarna för goter i sitt verk över Ivan Vasiljevitj och Ryssland.

I panegyriken över Johan III och hans son Sigidmund [III Vasa] av Polen, *Panegyricus ad Serenissimos et potentissimos Prinncipes ac dominos D. Joannem III. Suecorum, Gothorum, Vandalorumq; Regem, Magnum Principem Finlandiae, Careliae,*

2479 J Nordström (1946), s 45; L Tengström (1983), s 87. I min nämnda artikel har jag två gånger skrivit Italien, då det andra gången borde stå Spanien, som här. Jag har framlidne prof Martti Parvio att tacka för uppmärksammandet av min lapsus.

2480 J Nordström (1946), s 44; L Tengström (1983), s 87.

2481 J Nordström (1946), s 45; densamme (1973), 174; L Tengström (1983), s 87.

2482 J Nordström (1946), s 46; L Tengström (1983), s 87.

2483 Ibid.

2484 1533-1586; polsk konung: 1575-1586.

2485 L Müller ((1585) 1629), s 83. - "Und frage hiermit den König zu Polen/ ob er nie gelesen/ das die Cimbri vnd Gothi in Italiam gezogen/ dasselb bezwungen/ Rom zurstöret/ vnd dapffere thaten gethan. Er sey noch derselben Völcker König vnd zwar jenes sey nur ein *particula regni* gewesen/ er hab aber von Gottes gnaden das gantze Reich inne: Vnd hette sein Volck das hertz Gott lob noch/ das jhre Vranherrn gehabt/ denn sie noch nicht viel den Moschowitern vnd Polen gewunnen gegeben" (L Müller (1585), s Fr).

2486 P Oderborn (1585), L 8r [opag].

2487 P Oderborn (1585), M 1v.

Votschoviae, & Ingriae Ruthenorum, Esthoniaeq; Livonum Ducem. Et Sigismundum III. Regem Poloniae et designatum Sveciae, Magnum DVCEM Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniae & c. Principem, anför även han goternas utvandring och deras erövring av världen:

> Quod si vellem ulterius progreda, & tum quomodo priscis teporibus triginta & quatuor Reges ex Septentrione in orbem terrarum egressi, alii Asiam, alii Thraciam, alii Italiam omnia ferro proterentes petiverint, ... commemorarem, quam multi ex eis Italiam cum exercitu validissimo oppresserint, quam multi Orientis & Occidentis imperatoribus terrori fuerint, quam multa bella secundo marte contra Hispanos, Pannonios, Illyricosq; virtute duce & comite fortuna praeclarissime gesserint: multorum dierum, multorumq; voluminum, non unitus horae, & unius orationis negocium esset.[2488]

Oderborn berättar även om goternas och deras "Tridie och Fämtijende Uthrijkes Götha Konung"[2489] intagande av Rom under kung Alarik. Kung Alarik visar Roms invånare den största misskund, överhuvudtaget är han besjälad av gotiska dygder.[2490] Han gör också, i Johannes Magnus' efterföljd gällande att det var goterna som avgjorde slaget mot hunnerkungen Attila vid de Katalauniska fälten.[2491] Oderborn glömmer varken att räkna upp Teoderik eller kung Bamba, "Then 82. Uthrijkes Konung". Den sistnämnde slog saracenerna i ett sjöslag då de med en flotta på 270 skepp hotade Spaniens kust.[2492] Oderborn glömmer inte heller att omtala de gotiska hjältinnornas, amatsonernas, bragder.[2493]

Gustav Vasa kallar Oderborn "Gothorum & Sveonum Rex"[2494] och den över hela Europa berömde kungen och fursten:

> Jam vero quis fuit usquam illustrium totius Europae regum & principum, qui Gostavi Gothici amicitiam no expeteret, qui non ambiret affinitatem, qui non aliquo necessitudinis genere illi copulari?[2495]

Gustav Vasa får också heta Augustus:

> Moschos rerum gestarum successu conterruit; Finlandiam recuperavit: Gothis & Svecis gloriam, nomen, libertatem & regnum avitum restituit: insidias prudentia; invidiam liberalitate et magnitudine animi; obtrectatione munificentia singulari declinavit et superavit, et tandem pace cum vicinis regibus inita Gothorum regnum quadraginta annos tamquam alter quidam Augustus moderatissime & felicissime rexit.[2496]

2488 P Oderborn (1589), s D2 v f. Här hänvisar Oderborn till Procopius, Tacitus och Olaus [Magnus] Gothus.

2489 J Magnus ((1554) 1620), s 430.

2490 "Ea nimirum insita erat Gothici Regis pietas, justitia atq; moderatio" (P Oderborn (1598), s D4 v).

2491 P Oderborn (1598), s E1 v. -Jmf J Magnus (1554) 1620, IX:5, s 272f.

2492 P Oderborm (1589), s F1 r f. - Jmf J Magnus (1554) 1620, XVI:22, s 467. - Enligt Johannes Magnus inträffade detta år 678 efter Kristi födelse. - Detta sjöslag skulle således ha ägt rum 56 år efter profeten Muhammeds hijra ur Mekka!

2493 P Oderborm (1589), s F4 v ff.

2494 P Oderborm (1589), s G2r.

2495 P Oderborm (1589), s G3r.

2496 P Oderborm (1589), s G3r-f.

Den gotiska härstamningen, som så många europeiska furstar eftertraktade, är för Ivan Groznyj helt obegriplig. I ett av sina skällebrev till Johan III skriver han:

> Säg vems son var din fader? Vad heter din farfar? Skicka oss ditt stamträd! Övertyga oss om att vi hava tagit misste, ty hittills äro vi övertygade om, att I härstammen från bönder. Om vad för slags gamla svenska konungar talar du i ditt brev?[2497]

William Harrison (1534-1593) hade Olaus Magnus' *Historia om de nordiska folken* som förebild för sina *Description of Britaine* och *Description of England*, vilka tillsammans utgör de tre första böckerna i Raphael Holinsheds *Chronicle*, vilken utkom 1577.[2498] Harrison stötte emellertid på patrull från William Camden (1551-1623), som lade systematiska aspekter på historieskrivningen. Vad som, enligt Camden, behövdes var inte mängder av disparata data, utan ett systematiskt hanterande av materialet.[2499]

Även Torquato Tasso (1544-1595) skall ha låtit sig inspireras av Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* till skådespelet *Il rè Torrismondo*, som han skrev 1587.[2500] Handlingen är förlagd till Norden och huvudpersonerna är svenska och norska furstar.

Sigismund intresserade sig mycket för "återfinnandet af de svenska *monumenta* och *scripturae*. 1589 sände han abboten Andrzejów Stan. Reszska [Rescius] till Rom för att hämta Olaus Magnus' kvarlämnade handlingar i den heliga Birgittas hus. På påven Sixtus V:s (påve: 24/4 1585 - 27/8 1590) befallning, meddelad av kardinal Geronimo Rusticucci har handlingar överlämnats till abboten.[2501] Biskop Pawe/,l Piasecki (1579-1649) uppger i sin *Chronica gestorum in Europa singularium* att Sigismund 1622 sände Adamus Makouius till Filip IV av Spanien för att efterforska gotiska *monumenta*.[2502] Och på 1620-talet affärdade han ett sändebud till Spanien för att leta efter götiska dokument.[2503]

Den 1592 postumt utgiva, av veckholmsprästen Jacob Gislonis skrivna, *Chronologia sev temporvm series, ab initio mvndi ad nostra haec temporis praesentia, in cuius medio contextitur Genealogia Christi ab Adamo per Sem filium Nohe* är dedicerad Sigismund. Sten Lindroth kallar Gislonis' opus "det första tafatta försöket till en svensk världshistoria"[2504].

2497 A Jensen (1908), s 117.

2498 T D Kendrick (1950), s 141.

2499 T D Kendrick (1950), s 143.

2500 G Rein (1909), s 42.

2501 E Hildebrand (1883), not 1 s 359; H Hjärne (1892), s VI; E Källquist (1934), s 204f).

2502 "Quod vero potissimum, me procurante Adamus Makouius, dum in Hispania A. C. 1622. obiret Legationem a Sigismundo III. Rege Poloniae, apud Philippum IV. Hispaniae Regem, perquisiuit ibi summa diligentia monumenta Gothorum Vandalorumque, ac inuenit multa, etiam sacram Hebraeorum Historiam Gothica lingua scriptam, quae cum a Suecis, qui erant in Aula Sigismundi Regis non pauci viri docti, compararetur tum vulgari, tum obsoletiori, demumque cultiori scriptae linguae Sueticae & Germanicae, nec vnicum verbum reperiri potuit, in quo vna alteram vocis, aut syllabarum, vel Etymologiae significationisue proprietate assimilaret" (P Piasecius (1645), 57).

2503 E Källquist (1934), s 205.

2504 S Lindroth I (1975), s 308.

Danmarks konung Fredrik II[2505] beställde av den nederländske konstnären Hans Knieper († 1587) bl a en vävd tronhimmel, daterad 1586, och ett flertal vävda tapeter till Kronborgs slott norr om Helsingør. Texterna till tapeterna bilder skrevs av Iver Bertelsen [Ivarus Bartholinus].[2506] Bordshimmelns mitt pryds av kung Fredriks och hans gemåls, Sofia av Mecklenburgs, vapen. Hans eget vapen har Danmarks vapen i 1:a fältet (med nio sjöblad ("hjärtan")) Norges yxbärande lejon i 2:a fältet, Tre kronor i 3:dje och Vendens lindorm därunder. Det gotiska leoparden har samma tinkturer och är ställd i samma position som Danmarks leoparder, men är placerad över de nio sjöbladen. Tronhimlen finns nu i Nationalmuseum i Stockholm.[2507]

Även Fredrik IV efterträdare på den danska tronen, Kristian IV[2508] förde det gotiska lejonet i sitt vapens fjärde fält. Kung Kristian förde även Gotlands Agnus Dei i vapnets 3:dje fälts sinisterhalva. Han lät kröna sig med en öppen krona, tillverkad av hovguldsmeden Dirich Fyring [Diderich Firinch, Dijrich Freuring] [2509], och satte därtill en öppen krona över sitt vapen, eftersom unionskonungarna fört en öppen krona[2510]. Till kröningen lät han bygga en triumfbåge på Amagertorv, som han red igenom på väg till kröningen i Vor Frue Kirke. Denna triumfbåga pryddes av tre vapensköldar; Danmarks och Norges vapen, samt - Tre kronor.[2511] Redan före sin kröning fick Blåtornet på Köpenhamns slott en ny spira med tre öppna kronor på.[2512] Gudmund Boesen påpekar att Kristian IV "fra sin ungdom .... vistnok drømt om atter at forene Norden under sin krone som hans forfaedre havde gjort - det var ju ikke mere end trekvart århundrede siden unionen var spraengt".[2513] I sitt vapen förde han Danmarks tre lejon, Tre kronor, Vendens lindorm, Gotlands lamm, Islands klippfisk, Slesvigs två lejon, Holsteins nässelblad, Stormarns svan, Ditmarskens ryttare, Oldenburgs bjälkar, Delmenhorst kors och Ösels örn i förgylld emalj i sin kröningskrona.[2514] Ett annat vapen med dessa beståndsdelar finns bl a på predikstolen i Santa Maria kyrka i Helsingör.[2515]

Johan III:s tidigare handsekreterare, Jacobus Typotius, höll ett tal vid kung Sigismunds kröning den 19 februari 1594, *Oratio inauguralis*, i vilket han hävdar alla Västeuropas alla stormakters furstehus stammar från goterna; de spanska furstarna, kejsar Karl V ansåg sin ädla börd växa ur hans gotiska rötter[2516], på de

---

2505 1534-1588; konung av Danmark och Norge: 1559-1588.

2506 H Fr Rørdam (1864-1866), s 535, 550f.

2507 L Looström (1885), passim.

2508 1577-1648; kung i Danmark och Norge: 1588-1648.

2509 G Boesen (1986), s 63ff, fig 23 s 63, fig 24 s 65, fig 27 s 69; *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 562 s 155, fig s 152. - Den syns även på Pieter Isaacsz' porträtt, olja på pannå, 136 x 108 cm (Fredriksborg A 1893); (*Christian IV og Europa* (1988), kat nr 185 s 64; frontespice).

2510 G Boesen (1986), s 57ff.

2511 G Boesen (1986), s 81.

2512 G Boesen (1986), s 80, 81.

2513 G Boesen (1986), s 80.

2514 *Christian IV og Europa* (1988), kat nr 622 s 173, fig bakpärmen.

2515 P B Grandjean (1926), s 107; E Svane (1994) fig 92 s 108,

2516 ".... Carolus V. Imperator, Gothorum propinquitatem, generis sui nobilitatem aestimavit ...." (J Typotius (1594), s I2 [opag]; L Gustafsson (1956), s 228).

franska och österrikiska tronerna sitter goter[2517] och den gotiska härstamningen är för den italienska adeln det som gör dem förnämare än dem med romerska anor[2518]. Egentligen har, enligt Typotius, alla kristna furstar gotiskt blod i sina ådror.[2519]

Johan Schroderus [adlad Skytte[2520]] höll 1599 vid univesitet i Marburg an der Lahn *Een Oratio Om the Swenskes och Göthers första vrsprung/ och mandom i Krijgh.*[2521] Han ser och hör många Afuundzman:

> Men nu äre månge/ som thenne wår häfd och ålders berömmelse synes wilia förtryta och oss missunna. Hwarföre wil iagh nu här vthinnan så lagha/ at theres mening/ som annat vtan någon rett förebära/ skal medh sanfärdighe och grundelige skäl blifwa tilbaka drifwin/ och medh kraftige wittnesbörd til inthet giord. Wår Afuundzman och wedherpart/ säger: at thet är oss Swenskom föga til roos och berömelse/ thet wij wår första Ursprung och begynnelse hafwom af thet plumpa och grofwa Skythaslödhret. Han menar ock/ at thet icke skal tiäna/ thet man föregifwer/ at the Skytheske ähro thet äldsta folket ibland all folk/ efter Syndaflodhen. Ropar och öfwerliudt/ at thet är alldeles falskt/ thet at Swenske och Göther/ rekna sin vrsprung ifrån Magog och icke ifrån Svevo Tyskarnas Första.[2522]

Enligt Skytte förhåller det sig så att:

> Uthur mitt käre fädhernesland Swerike hafwe Götherne sijn vsprung/ som Tyskland/ Frankrijke/ Hispanien/ Italien/ Asien och Africam hafwe intagit och vnder sigh lagdt. Uthur mitt käre fädhernesland hafwe the Högmächtige Amazones/ the Spennelöse quinnorne sitt ursprung/ som hafwe aflagdt al quinligh blödighet och flicker/ och giordt månge stoormächtige Konungar Förster och Potentater bäfwande och darrande. ...[2523]

Skytte skriver på ett annat ställe att konung Berich gav sig iväg med sitt folk år 875 efter syndafloden.[2524] Hans första anhalt var Gotland.

Erich Lassota von Steblau [Steblow] († 1616) skriver i sin dagbok den 3 april 1591 om sitt besök i Svartsjö (Schwarzöö) om en runsten som låg bakom kyrkan:

> Es sein aber die Rhunstaine grose alte und monumenta mit eingehauenen Gothischen buchstaben und Characteribus, so fur alten Zeiten von den Gothen, (die ausz diesen Aquilonarischen ländern ihren Ursprung gehabt, und hernachmals in Italien und Spanien kommen) aufgericht worden, und werden derselben viel hin und wieder in feldern und weldern gefunden.[2525]

2517 ".... Gothi Galliam regent Australi enim & Borbonij vestrates sunt" (J Typotius (1594), s I2f [opag]; L Gustaffsson (1956), s 228).

2518 "In Italia Romanae nobilitati tenebras Gothorum virtus offudit" (J Typotius (1594), s I2v [opag]; L Gustaffsson (1956), s 228).

2519 "Cum Regibus & Principibus Christianis omnibus Rex noster sanguine & affinitate conjunctus est" (J Typotius (1594), s I2v [opag]; L Gustaffsson (1956), s 228). - Typotius lämnade Sverige 1597 och hamnade senare som kejsar Rudolf II:s (1552-1612; romersk kejsare 1576-1611 (1612)) hovhistoriograf. Han dog troligen 1622.

2520 *Se*del II, kapitlet "Johan Skytte".

2521 J Skytte (1604), s A iijv; T Berg (1920), s 72f.

2522 J Skytte (1604), s A v.

2523 J Skytte (1604), s Biij. - *Se även* dens (1608), s F iijr.

2524 J Skytte (1608), s F v.

2525 Erich Lassota von Steblau [Steblow] (1866), s 156.

När han den 5 augusti är i Uppsala skriver han om stadens uppkomst:

> Upsal ist, wie ezliche wollen, von Ubbo der Virdeten König der Gothen umb das Jahr nach den Sündfluth 246 gebauet, und nach ihm Ubbens Saal genent worden, Wiewol ezliche meinen, Sie hab den Ramen von dem Wasser Sala, so dardurch fleuszt, bekommen, und ist dieser Ubbo ein Sohn Magog gewesen, so ein Enickel des Noë von seinem Sohn Japhet.[2526]

Han hade läst sin Johannes och Olaus Magnus, och till den senare hänvisar han ofta, och svalt allt med hull och hår.

När Marian Gumowski i *Handbuch der polnischen Heraldik* (1969) beskriver de nya vapen som införs i det polska statsvapnet i och med Sigismund III Vasas (1587-1632) trontillträde kallar Gumowski folkungalejonet oreflekterat för "der gotische Löwe"[2527].

En spansk medeltidsöversättning av västgötalagen med kommentarer utgavs 1600 av Alfonso de Villadiego under titeln *Liber antiqvus Gothorum Regum Hispaniae, olim Liber Iudicum: hodie Fuero Iuzgo nuncpatus.*[2528] Han ser västgötalagen som den spanska rättens urkälla och uppger Johannes och Olaus Magnus som sina källor. Nordström sammanfattar de Villadiegos verk som "en enda extatisk hyllning av goternas företräden".

> Lyckliga Spanien som till din äras eviga fortbestånd frambragt så många lysande män av goternas hart när gudomliga blod ....[2529]

Bröderna Magnus är förebilder också för Juan de Marina, vars 1592 utgivna historieverk fick en dominerande ställning in på 1700-talet.[2530]

Rangstriderna mellan Spanien och Frankrike hörde inte till ovanligheterna och på Filip II:s befallning skrev Diego de Valdés som ett tillägg i debatten *De dignitate regum regnorumque Hispaniae, et honoratiori loco eis, seu eorum legatis, a consiliis ac Romana sede jure debito,* 1602.[2531] de Valdés delar helt Johannes Magnus' syn på de gotiska erövrarna som folkens befriare från slaveriet under Roms imperium, en uppfattning som kom att genljuda många gånger åren framöver.[2532]

Bernardo Aldretes skrev *Del origen y principio de la lengua castellana* för att påvisa svensk-götiska reminiscenser i spanskan.[2533] Boken trycktes i Rom 1606.

I sin otryckta *Runaräfst* (1602):

> sätter Buréus in runorna i ett större sammanhang. Hebreiskan var mänsklighetens urspråk, men svenskan eller götiskan var ett av de åldriga "huvudmålen" med en egen skrift, dvs runraden, som gick långt tillbaka i hedendomen[2534].

2526 Erich Lassota von Steblau [Steblow] (1866), s 158.

2527 "Mit König Sigismund III. kommen neue Wappen in Polen auf, wie die Garbe des Hauses Wasa, die schwedischen 3 Kronen und *der gotische Löwe*" [*min kursivering*] (M Gumowski (1969), s 27).

2528 J Nordström (1946), s 48; densamme (1973), s 175; L Tengström (1983), s 87f.

2529 Ibid.

2530 J Nordström (1946), s 43; L Tengström (1983), s 88.

2531 J Nordström (1946), s 49-50; L Tengström (1983), s 89.

2532 J Nordström (1946), s 50; L Tengström (1983), 89.

2533 J Nordström (1946), s 47; densamme (1973),s 175; L Tengström (1983), s 89.

2534 S Lindroth (1975), s 238.

Den förste riksantikvarien,

> den fromme mystikern och fornforskaren [Buréus] brydde sig föga om härnadståg och vapenbrak, för honom var den svunna götiska storhetstiden framför allt en andlig guldålder. Våra hedninska förfäder hade kunskap om den sanna religionen och uttryckte genom runtecknen, brukade som alrunor, dess djupaste hemligheter.[2535]

Han identifierade de europeiska skyterna, dvs goterna, med de av Herodotos och Diodorus Siculus omtalade hyperboréernas folk, vilka bodde långt ute på en ö i oceanen.[2536] Apollons mor, Leto, var född hos hyperboréerna och Apollo själv återkom till dem vart nittonde år[2537]:

> Om de icke är galne, kunne de ju se att hyperboréerna äre i Scandia[2538].

> "De Rifeiska bergen låg vid Sveriges gräns, i Uppsala återfann han Apollons heliga stad med det skönt smyckade hednatemplet; hos hyperboréerna hämtade Herkules sin kunskap om kompassen, som han förde med sig till Grekland."[2539]

Johannes Messenius' (1579-1636) ger spridning åt bröderna Magnus "upptäckter" och ger villigt till känna sin önskan att verka i deras efterföljd. I *Amphitheatrum* (1610) har han införlivat ett tacksamt distikon till Johannes Magnus[2540]:

> Patria iure tuo calamo victura per aeuum;
> Tu Patriae viues laudeque iure diu[2541]

och i *Sveopentaprotopolis*' företal skriver han att han ispireras at det beröm bröderna Magnus rönt:

> D. Iohanni sampt och Olaus Magno, wåra berömlige Göther för thet the wårt käre Fädhernesland skrifteliga i Liwset framstält hafwa.[2542]

> Thette beröm fördrijfwer Sömpnen aff mina öghon, och vpwäcker migh, at iagh them troolighen och alfwarlighen, vthi theras Foorspor[!] effterföljer.[2543]

Messenius' dramatik är en tydlig exponent för hans nära beroende av bröderna Magnus arbeten. Hans skådespel Disa. *Thet är en lustigh Comoedia/ om then förståndighe och höghberömde Sweriges Drotning Frw Disa/ Hwilken sanferdeligen på Rim vthsatt/ och hållen rhä i Vpsala Marknad/ nemligen then 17. och*

2535 S Lindroth (1975), s 242.

2536 S Lindroth (1975), s 268.

2537 S Lindroth (1975), s 268f.

2538 S Lindroth (1975), s 269.

2539 S Lindroth (1975), s 269.

2540 "Ad D. Iohannem Magnum, cuius Chronologiam in his, de Regibus, sequor Distichis" (J Messenius (1610), s C 1 v).

2541 J Messenius (1610), s C 1 v; H Lidell (1935), s 38.

2542 "... Doctori Iohanni, atq; Olao Gothis nostris, ob illustratam calamo patriam egregie, gloriosa hujusmodi gnome basi adsculpta collocavit: ...." (J Magnus (1611), s 1f).

2543 J Messenius (1611), s 2; Hammerus' översättning av: "Haec inquam, somnum meis excutiunt oculis, & stimulant ut ego etiam illorum insistendo fideli passu vestigiis, ..."(H Lidell (1935), s 38).

18 Februarij/ Åhr effter Gudz bördh 1611 börjar, efter prologen med guden Tors replik:

> Magogh waar Noe Sonason/
> Rådde för Swea medh stoor mon/
> Vbbo hans son bygde Vbsal/
> Ther altidh skedt Kongars waal/
> Firhundradh Åhr effter floden/
> Begynte the migh och Oden
> Dyrka vthi Vbsala by/
> [2544]

Messenius använde sina skådespel till att "locka lärjungar till sin kateder, inte minst de adliga studenterna"[2545]:

> I en svit dramer ville Messenius skildra den svenska rikshistorien från äldsta tid, så att ungdomen kunde inhämta "sitt fäderneslands gamble, härlige och underlige historier.[2546]

Men dramat *Signill. Thet är en lustigh och sanfärdigh Tragoedia/ om then högborne/ mycket berömde och manhafftige Hertigh Habor/ Konung Amundz Son ff Norigie/ Och then Högborne/ sköne och Trofaste Fröken Signill/ Then Stormächtige Herres/ H. Sigars/ Swerigis Konungz endeste Dotter/ Nämligh/ hwad Kärligheetz trofastheet the hwar annan iu til döden vnderligen bewijste*, skrevs för annat bruk, nämligen till hertig Johan av Östegötlands (1589-1618) och Gustav Adolfs systers, Maria Elisabets bröllop på Stockholms slott 1612[2547]. Här blandar Messenius friskt "den götiska urkraft, som besegrat världen"[2548] med ridderliga dygder till "ett slags hemvävd Herkules"[2549]. Starkater blir, som Lars Gustafsson anmärkt, "ett slags chevalier errant i götisk förklädnad. .... Liksom riddardikten vandrande hjältar ställer Starkater gärna sitt mod och sin styrka i de förorättades och värnlösas tjänst: ...."[2550]. Han vill "inte göra Starkoter till en okomplicerad barbar"[2551], utan betonar "att "götisk dygd och ära" alltid var Starkoters rättesnören. Axel Friberg menar att Messenius "väljer att göra sin Starkotergestalt till "föredöme för sina studenter. Starkoter blir den första rollgestalten som gör entré på scenen och Messenius

---

2544 J Messenius (1611), I:1, s 2. - Redan utgivningsåret kom *Disa* ut även som piratupplaga, därtill trycktes den om sju gånger under perioden 1635-1740.

2545 S Lindroth (1975), s 250f.

2546 S Lindroth (1975), s 251.

2547 "Then Höghborne Herre/ Her Johann/ Swerigis Rijkis Arffurste/ Hertigh til Östergöthland/ Såsom och H. F. N. Elskelige käre Brudh/ Höghborne Furstinna/ Maria Elisabeth/ boren Konungzdotter i Swerige/ och Furstinna til Östergöthland/ Til ähra och vnderdånigt behaah på theras F N^{ders} lyckelige och högtijdelige Bröllopshöghtijdh. Aff Johanne Messenio beskrifwen och hållen på Stockholms Slott/ siätte Dagen vthi höghb. Bröllop/ som war then 4. Novemb. Stockholm 1612" (J Messenius (1612), titelblad). *Se även* Henrik Schück (1920), s 104.

2548 S Lindroth (1975), s 251.

2549 S Lindroth (1975), s 251.

2550 L Gustafsson (1956), s 221.

2551 S Lindroth (1975), s 251.

låter honom sedan gå igenom hela skådespelet som ledare och förmanare av dess hjälte, den rättsinnade men trotsige och därför felande unge ädlingen Habor. Starkoter tjänstgör som författarens talesman på scenen och som dygdens förespråkare.[2552]

Starkoters entré i första aktens första scen är närmast burlesk när han "på otymplig stavelseräknande vers"[2553] klampar in på scenen:

Starkoter kalla migh hwar man/
född är iagh i Helsingeland/
Och war nw näst förledne Wåår/
Tw hundrade och fämpton Åhr:
Jagh thet för sanning säija kan/
Aldrigh fann iagh min Öfwerman/
Från Barnsbeen har warit min lust/
Wara i Krijgh och rijda dust.
Jw flere Fiender iagh slogh/
Desto meera mitt Hjärta logh/
När Blodet öffuer Skoona gick/
Tå först iagh modet större fick.
The Ryssar känna wäl min macht/
Ther har jag mången nederlagdt.
Mången Hiälte i Engeland/
Hafwer nedhlagdt thenna min hand.
I Poland wand iagh mycken prijsz/
Och bleff hållenför en Man wijsz.
Constantinopel migh känner/
Och andra ther omkring länner/
Hwilke Land migh högdt beröma/
Och medh sanning om migh döma.
At iagh hade förr Lijfwet mist
Än brukat någon arghalist/
Warit och så alltijdh mitt sätt/
Göra slätt ingen oförätt.
Mången stålt Jungfrw vthaff nödh
Hafwer iagh frälst: Ja vthaff dödh/
När Wålddzmän wille them skade/
I förswar iagh migh strax lade.
Mycket gott iagh them hafwr skänkt.
Kyskheet haffuer migh warit kär/
Jagh henne än i mitt bröst bär.
Ey heller har warit mitt wijsz/
Bruka mycken kosteligh spijsz/
Ath spike skicka och fåårbogh/
Alltijdh min Buuk och tänder logh.[2554]
Helst om han war medh migh åhrsbarn/[2555]
Och Kakan malin tå på Qwarn.
Wijn och Miödh iagh än aldrig drack/
Vthan porszööl och effterlack.
Swr Miölck och Waszla war migh bäst/

2552 A Friberg (1945), s 180.

2553 S Lindroth (1975), s 251.

2554 Redan i Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum* var dennes Starkodder en hängiven motståndare till frosseriet (K Johannesson (1978), s 28).

2555 Messenius Starkoter är ju "Tw hundrade och fämpton Åhr"! (vr 4).

När iagh hoos Kongar war til gäst.
Dogh är min Kropp så starck och feet/
Som han på Hoffsätt ging i beet.
På Dwn iagh ännu aldrigh soff/
Steenörnagåt gifwer iagh loff.
Exempel aff migh Krijgzmän
Tagher/ ther til hwar Vngerswänn/
I frwger/ Jungfrwger och såå/
I skolen migh och rätt förståå/
Then Göthiske dygdh och ähra/
Wil iagh edher medh flijt lära."[2556]

Och i första aktens 3:dje scen:

Hielp Oden huru nu tilgåår/
I Swealand för någhre åhr.
War dygd och ähra meer i acht/
Och icke fördes sådant pracht.
Aff vnge glopar vthan weet/
Ty ingen sådant effterleet.
Barn med spächt wordo vpfödde/
Och icke formykit gödde.
dlingar finge aldrigh maat/
Förrän the ridderligit Daat.
Om Morgonen hadhe försökt/
Och sijn konst wäl ther i förökt.
Fächta/ Sliunga/ Boghan spänna/
Skiuta/ Simma/ medh Häst ränna.
War Ädlingars dagligh öffning/
Nu är altsammans gått omkring:
Then är nu bäst/ som dricker mäst/
Och håls för Klook/ som är ett Took/
Hoo bedragher/ han behagher/
Then som gör wåld/ han kallas båld/
Götha prijs/ är nu bygd på ijsz.[2557]

I prologens inledning riktar Messenius sig till brudens föräldrar, Karl IX och Maria Eleonora:

Stormächtige Konung och Dråtning wijs/
Högborne Förster medh stoor prijs.[2558]

Och i epilogen:

Edre Mayesteter medh högsta flijt/
Ehrs förstlige Nåder medh samma lijt.[2559]

I första aktens andra scen träder rollfiguren "Morsgrijs på scenen.[2560] Starkoter undrar:

Ästu en Kalff eller en Man/
Kan skee kommen aff gröne Land.
Ther Folk medh Tranor strijda mäst/

2556 J Messenius (1612), s 3f. - Starkoter spelades, eller kanske snarare, framfördes av Jonas P Gothus Lincopensis.

2557 J Messenius (1612), s 6f.

2558 J Messenius (1612), s 1.

2559 J Messenius (1612), s 50.

2560 J Messenius (1612), s 4.

Och båckar bruka the till häst.
Tu ästrätt lijker Habors[2561] Dwärg/
I Benen haar tu ingen märg.
Aldrigh troor iagh i Göthalan/
Tigh wara född aff någon Man.[2562]

Messenius betraktar sina dramatiska stycken som historia. I epilogen till *Signill* skriver Messenius:

Exempel likwist hwar här aff taghe/
Thet är en Historia Icke Saghe.[2563]

Messenius' göticism

får en särskild färg över sig genom att den är mera intimt än vanligt förbunden med tidens allmänna danskhat, som hos Messenius tycks ha ingått en oupplöslig förknippning med de patriotiskt-götiska stämningarna.[2564]

Hos Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) i dennes diktverk *Insignis adolescentia*. En Ny Wijsa/ om Starcke en Rättskaffens Svensk Vng Sven/ then frijwilligt/ som Fadren/ uthdrager moot Rijkzens fiender/ oansedt hans Moder nogh flijteligen wil hindran ther från/ achtandes meer Gudz ähra/ Fäderneslandzens bästa/ Fadrens Rådh och itt tappert nampn/ än Modren och sitt egit lijff. Item om Hercule, Paride och Riddar S. Jöran. Allom Swenskom bådhe Gamblom och vngom/ så ädlom såsom gemenom/ som Män wara och warda wilia/ til vpwäckelse/ effterdömme/ förwaring: at ock the/ synnerligha i thenne Feigdetijden/ må thet som them bör/ göra/ och alt annat låta (1624) är huvudpersonen "Starcke" inte, som Messenius' Starkoter "Tw hundrade och fämpton Åhr"[2565] utan "en Rättskaffens Svensk Vng Sven" som:

28. Jagh gör min Fadher käre/
Moor vare blijd eller wredh/
Som Rijket och j begäre/
Lärer Krijgzbruk och sedh/
The måghe bliffua här hemma/
Och i Huset öffua sigh/
Som spinna/ wäffua och sömma/
Fältet behagar mig.[2566]

.....

38. Sedan ock godhe Män käre/
Hwilket ock så är rätt/
At wij måghe här aff läre/
Hålla wårt Swenska sätt.
See wåra Göthers dreffter/
Wågha Godz/ Kijff och Blodh/
Som fins vthi gambla skreffter/
Kämpa medh ridderligt modh.[2567]

2561 Son till kung Amund i Norge.

2562 J Messenius (1612), s 5f.

2563 J Messenius (1612), s 50.

2564 H Lidell (1935), s 40.

2565 Se del II, kapitlet "Lapplands vapen".

2566 P Rudbeckius d ä (1624), opag. (s 13).

Boken är tillägnad Karl IX:s utomäktenskaplige son[2568], Karl Karlsson Gyllenhielm (1574-1650) "Sweriges Rijkes Rådh och Admiral/ c. Min gunstiga Herra och Befordrare"[2569]:

Wälborne och gunstige Herre/
Eders Strängheet och Nåd til äre/
Wil iagh en Wijsa och Dicht/
Ödmiukeligen hafwa tilskicht.
1. Om en heet Starke en invention,
En rättsinnat Faders tapper Son/
Som låter sigh gerna finna i fält/
En frimodigh Swensk vnger Hielt.
Thenne/ om än Modren wil förneka/
Låter han sigh lijkwäl ey beweka/
Me som en Riddare drager vth/
Wågar sitt Lijff för Loo och Kruth."[2570]

Petrus Rudbeckius d ä uppger som sina bevekelsegrunder:

At Vngdomen skal här lära/
Vptändas til dygd och ähra/
Och alle man ewadh the äga/
För Fäderneslandet wäga.
Ty stighe nu ingen sin koos/
Vthan blifwe achtsam här hoos/
Och höre om någhot kan wara/
Som han må bruka och förfara/
Bådhe sigh och Gemenet til ähra/
Mera wil iagh nu icke begära.[2571]

Det är inte svårt att dela Sten Lindroths omdöme att Petrus Rudbeckius' Starcke "blir det till ett stycke osminkad mobiliseringspropaganda" medan det polska kriget pågår.[2572] Det som behövdes vid den polska fronten var ju inte Messenius' 215-åriga män, utan Petrus Rudbeckius d ä:s unga svenska svenner.

I *Schondia illustrata* skriver Messenius bl a om vad som hände år 193 efter floden :

Anno CXCIII. Thuiscon primos in Scondiam colonos, Magogo potissimum ortos, sub auspicio & imperio GETAE, alias Godi & Gogi, apellati, Noae de Semo abnepotis, expedivit, sensim per Sueciam, Gothiam & Norvegiam propagatos: Hinc Scoditiotis illa linguae, & morum, cum Thuisconibus similitudo profluxit, quae nostram usque tempestatem, nonnihil variata, perseveravit utrobique.

Floruit vero sincerus Dei cultus aliquandiu in horum mentibus, donec aureo innocentiae seculo evoluto, Astraeae succederet omnium propagatrix malorum Pandora; & Ninus, Beli patris cultum hominibus obtruderet, huc quoque tandem rivo derivatum infausto; Unde Scondiani solo hodie retento vocabulo, sculptile appellant quodvis, Belätte/ hoc est Beli progeniem seu effigiem.[2573]

2567 P Rudbeckius d ä (1624), opag. (s 16f).

2568 Med Karin Nilsdotter, prästdotter från Östergötland.

2569 Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Ai v.

2570 Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Ai v.

2571 Petrus Rudbeckius d ä (1624), s Aij r & Aij v.

2572 S Lindroth (1975), s 252.

2573 J Messenius (1700-05), s I;·H Lidell, s XXII i J Messenius (1982).

I Messenius' Theatrum nobilitatis Svecanae. Ex quo genvinam et omnimodam Regvm, Dvcvm, Comitvm, Baronum, Equitvm, et qvorvmlibet generosae, prosapiae magnatvm, qui ab ipso ferme regni Svecici Gothiciq; illic extiterunt primordio, licet contemplari propagationem för han Magogs stamtavla ända till Adam. Magog, Suecorum Gothorumque primus gubernator visar sig vara Adams och Evas barnbarnsbarnbarnsbarnbarnsbarnbarnsbarnbarnsbarn.[2574]

Hilding Lidell har uppmärksammat likheten i framställningen med Messenius' skådespel Christmannus då Christmannus på frågan: Om Swenska förr ha fått än nu - smak om christo?":

Titt Spörsmål, stor wijktighet har
Dy må iagh högt böria mitt Swar:
När San tro lärde medh flijt,
Then samma kom medh Geta hijt
Thär wedh hölt oss in till sin dödh,
Då Ninus i Babylon bödh
Thär sins Fars lijknelse ähra,
Sädan kom och hijt then lära;
här glömdes bårt sanns Gudz budh,
Bälätte kallades hwar gudh;
Geta gudeligh ähra fick,
Medh androm gudom lijka gick;
Efter honom nämndes alla:
Get, gott gaudh, Gudh, wij them kalla:[2575]
.....

Från Snorre Sturlasson har Messenius fått idén om Odens och asarnas invandring till Norden kort före Kristi födelse:

Från Mindre Asien hade den trollkunnige hövdingen Oden-Othinus i spetsen för sina asar (asianer) invaderat Norden, grundat Sigtuna efter Trojas mönster, dyrkats som Gud och givit upphov till Ynglingarnas kungaätt.[2576]

Gustav II Adolfs kröning i Uppsala 1617, med konungen själv uppträdande som kung Berik, "the gamble och oöffuerwinnelighe Göthers/ Segherfulle Konung"[2577] vid torneringen blev en tidigare icke skådad gotisk manifestation.[2578] I den "Göthiska konungens Beriks bref, [som] upläsit i k. Gustaf Adolphs cröning 1617 den 14 octobr. på wädiobahnen", sägs bl a:

Altså wele wij nw på then Stormächtighe Konungz GVSTAVI ADOLPHI wår Frendes och Successoris godhe behagh intaghe thenne Platzen til ett riderlighit Ringrennande/ på hwilket wij äre til sinnes/ at maintinere och förhålle emoot alle the Adventurir eller ankommandhe Rijddare som kunde haffue hierta och lust til at pröffue wår Mandom: 1. At the gamble Göthers rätte vrsprung vthur Swerige är. 2. At the Swenske och Göther icke wijke någon annan Nation i Mandom/ Tapperheet och Troofastheet. 3. At icke Penningar och Rijkedomar/ vthan ett manlighit Hierta/

2574 J Messenius (1616), s A.

2575 H Lidell i J Messenius (1982), s XXIf.

2576 S Lindroth (1975), s 264.

2577 J A Almquist (1945), s 5.

2578 H Schück I (1932), s 37f; J Nordström ((1929) 1975), s 214; L Gustafsson (1960), s 172f, 204, 218; L Tengström (1983), s 89.

godh Krijgz disciplin och oförtrutenheet äre the rätte medhel/ til at winne och försware ett Rijke. 4. At thet Konungriket Swerige är oöffuerwinneligh emoot all Främmande och Uthländsk macht/ när thes Inbyggiare theras Konungetroghne och sin emilan eense och samhällighe äre. Hwilke Canaliers nw antingen sådant icke wele bekenne och tilståå eller elliest förlust skuld och Frwentimbret til ähre och behagh haffue ährnat ränna emoot oss/ the måghe (effterföljende the Stadgar/ som vthi thet ordinari Cartel författat äre) komme på Bahnen / och försökia theras lycka emoot Oss.[2579]

På tyska trycktes till torneringen götakonungens Alariks kartell[2580] (här anförd i Almquists översättning[2581]):

CARTEL ALARICI

Göthernes Konungz, til the herrer Manutenatores.

En lofligh och berömligh Potentatz Kall och Embete, så och then högha åstundan och tränchtan, som man dragher genom Ridderlighe bedriffter, at wara berömder, och ett odödelighit nampn til at förwärffua, såsom then frögd och lust, glori och triumph man haffuer på sine öffuerwundne fiender, tilstädher ingeledes, at mitt höglofligh och oförfarade modh och sinne, någhon Ridderligh occasion och läghenheet ther igenom, prijs, ähra och beröm står at förwärffua, tilbaka sätter och obesökt låter. Ty ändogh rychtet och roop aff mine Ridderlighe och manlighe bedriffter, hwilke nu öffuer hela werlden, och besynnerligh öffuer hela Göthalandet, höres och vthspridde äre, migh noghsampt thär ifrån hålla, och fullkomligen hoos hwar och en ändkylla och vrsächta kunde: Så wil doch thet mitt Martialiske hierta och modh i ingen måtta sigh contentera och benöja låta, medh mindre thet i alle lägenheter och occasioner itt Adelighe nampns bedriffter sielff effectuerer och vthwijser, och then höghöskande Palmeqwist ther ifrån föra. Therföre och iagh nu på thenne stund är bleffuen förorsakat, i eghen person migh här at Praeentera och begiffua, aff Minerva, Prudentia, Fortitudine the tree förnämbste mitt mächtige Rijkes Columner och Stålpar beledhsagat, förder medh tree the snälleste Hästar som äre: Alacritas, Promptitudo, Celeritas. Hwilke alle Ridderlighe Hiälter och Cavalier, så frampt the (såsom nu här skeer) vthaff skäl och förnufft warde Regerade, til alle berömelighe Dygder föhra. At iagh här the Pesoner som sig föresatt och proponerat haffua, Banen til at manutenera, probera, wil, om the medh theras berömlighe nampn öffuer eens komme. Och på thet at thesse medhföliande Cavalier som äre: Fridigernus, Ardaburus, Rothemer, Himmerit, Eutharicus, Safrach, Aspar och Alatheus, hwilke i alle tijdher, haffua noghsampt bewijst sigh, aff Göthisk Blodh wara härkomne, i thet, the sine Förfädhers manlighe bedriffter och footspor imiterat och effterfölgdt haffua, och ther igenom odödheligit nampn förwerfwat, måghe och nu, theras Ridderlighe och Edle beröm hwilket medh mitt aldeles öffuer eens kommer, tilfyllest göra. Therföre haffuer iagh them aff förtalde orsaaker så wäl som och anseendes theras förträfflighe och Ridderlighe modh, ibland månge andre mijne Stalbrödher vthkorat och vthwaldt, min hoop ther medh at ornera och beprydha, och medh them i thenne Höglofligh försambling manutenera.

2579 J A Almquist (1945), s 5.

2580 "Skriftlig utmaning till strid, särsk. till envig l. duell, fejdrev, utmaningsbrev; numera nästan bl. (i fråga om ä. förh.) i fråga om torneringar l. riddarspel: utmaning till kamp" (*Ordbok över Svenska Språket* 13 (1935), sp K 634).

2581 J A Almquist (1945), s 7.

At ingen Cavalier vpå then öffuerste dignitetz grad och trappa at komma wördigh är, för än som han tilförende alle thesse laster och vitia som min wagn efftrfölia, aldeles öffuerwunnit haffuer.

ALARICVS.

Fridigernvs	Ardabvrvs		Rothemer
Himmerit		Evtharicvs	Safrach
	Aspar		Alathevs

I Johannes Magnus' *Swea och Götha Crönika* var "Allrijk" "then Tridie och Fämtijende Vthrijkes Götha Konung"[2582] "rustade sigh .... strax til medh äfwen så stoor krijgshäär såsom nyligen Radagarius/ williandes ther medh bewijsa hwadh han vthaff mandom förmådde"[2583]. Alarijk "intogh Staden Rom"[2584] med "Westgötha Hären" "ther han på hela reesan förnam alzintet mootstånd"[2585]. Han

brukade sin segherwinning emoot sine öfwerwundne fiender medh större sachtmodigheet/ än som en stoor hoop Herrar och Förstar vthi närwarandes tijdh bruka och vthföra sitt wälde emot sine trogne Vndersåter. Ty ändoch Staden bleff sköflat/ so wordo lijkwäl Templen och alle the som sökte vthi them tiflycht vthaff en osäijeligh mildheet förskonte: Ja Göthrna sielfwe buro en stoor hoop Romare in vthi Templen vppå sina skuldror/ på thet at the icke skulle råka vthi omilde händer.[2586]

Att alla inte hade uppfattat goternas erövring av Rom som lika fredlig visar illustrationen ur Sebastian Münsters *Cosmographia* (1544) (fig 71).

Fridigernus var den 48:nde "vthrijkes Konung" bland göterna[2587], Alatheus den 49:nde[2588] och Saffra "then fämtijonde vthrijes Götha konung"[2589]:

Fridigernus/ Alateus och Saffra woro rådande ibland Götherna på then tijden tå Keyser Valens tilstadde them at flyttia vthi Thracien och Mesien: ....[2590].

2582 J Magnus (1620), XV:VIII, s 430ff.

2583 J Magnus (1620), XV:VIII, s 430.

2584 J Magnus (1620), XV:VIII, s 430, 433. - *Se även* J Skytte (1608), s F iijv.

2585 J Magnus (1620), XV:VIII, s 433.

2586 J Magnus (1620), XV:VIII, s 433. - Detta har Johannes Magnus av Isidorus av Sevilla: "However, the Goths showed themselves so gentle here that they made a promise to the effect that if they should enter the city, none of the Romans who would be found in Christ's places would be treated according to the laws of war. So after this vow, when they invaded the city, both death and captivity were spared all those who had sought refuge in the thresholds of the saints. But they spared, showing similar mercy, even those who were outside the places sacred to the martyrs and who called upon the name of Christ and of the saints." - Guido Doninis och Gordon B Ford Jr:s översättning av: "Tantum autem Gothi clementes ibi extiterunt, ut votum antea darent, ut, si ingrederentur urbem, quicumque Romanorum in locis Christi invenirentur, [in eis agere belli iure non liceret]. Post hoc igitur votum adgressi urbem omnibus et mors et captivitas indulta est, qui ad sanctorum limina confugerunt. sed et qui extra loca martyrum erant et nomen Christi et sanctorum nominaverunt, et ipsis simili misericordia pepercerunt" (Isidorus Hispalensis (1894), s 273; dens (1970), s 9).

2587 J Magnus (1620) XV:2, s 423.

2588 J Magnus (1620) XV:2, s 423.

2589 J Magnus (1620) XV:2, s 423.

2590 J Magnus (1620) XV:2, s 423.

Henrik Schücks tolkning av kartellets rollgestalter är träffande:

> De götiska kämparna ha i kartelet förvandlats till höviska riddare, som strida icke blott för äran utan ock det 'höglofliga fruntimbret' till behag och kortvill. Goticismen har fått över sig ett skimmer av chevalerisk romantik, som trots tendensen saknats hos den lärde, medeltida prelaten.[2591]

Joh Ax Almquist förklaring till den omständigheten att "de kortfattade notiser om dessa festliga skådespel, som återfinnas i samtida anteckningar, nådde ... på länge icke offetligheten":

> Anledningen härtill kan hava varit, att konungen vid tillfället i fråga råkat ut för ett olyckstillbud, "när pfalzgreven och andra rände emot honom i följe", vilket lätt kunde tolkas som ett dåligt omen och därför helst bort förtigas[2592]

låter fullt plausibel.

Till Gustav II Adolfs och Maria Eleonora av Brandenburgs (1599-1655) bröllop 1620 skrev Andreas Prytz (1590-1655) skådespelet *Olof Skottkonung*.[2593] I detta religiöst historiska drama framträder i fjärde aktens tredje scen biskop Sigfrid, som skall resa till Sverige för att kristna de svenske. Han har "sielff läsit och hördt" om göterna:

> Jagh haffuer sielff läsit och hördt/
> Myckit är i Bökerna rördt:
> Huru som Götherna ära
> Manhafftigt Folck/ starcke/ bära
> Ey fruchtan. Een Götisk Quinna/
> Hon låter sigh så snart finna/
> Beredd som Mannen at strijdha/
> Spänna Bogan/ skiuta/ rijdha."[2594]

Den svenske legaten tillägger:

> Thet är wist/ ty haa the mång Land/
> Vnderkuffuat medh wäldigh hand.
> Göter är gammalt folck och stort/
> Som i alla werlden är sport.
> Konung Berick the Hiälte stoor/
> Första gången aff Swerigie foor/
> Mz wäldigh hand och stoor Krigzmacht/
> Wandt seger hwart han drogh mz pracht.
> Göther föllo tå som bijswärm/
> I Europam/ och giorde wärm/
> Alla som satte sigh emoot
> Them/ at krijgha til häst och foot.
> Tyskland/ Wälskland[2595]/ Franckerijke/
> Hispanien/ andre slijke.
> Pannoniam, Illyriam, Moesiam,
> Daciam, Thraciam, Graeciam,
> Sådan alt bortåth thet stråte/
> Til Moetis Kärr sin säte/

2591 H Schück, s 38. - *Se även* L Gustafsson (1956), s 218.

2592 J A Almquist (1945), s 1.

2593 L Gustafsson (1956), s 185.

2594 A Prytz (1620) IV:3 [opag].

2595 Här: Italien.

Haffua Götherna hafft inne/
Som Scribenterne påminne.
Hafft theras Konungar ägna/
Ähr aff all folck wordne wägna.
När the sigh altså hadhe fäst/
Ther från til söder/ öst och wäst/
Å the i hopar skilde zeer/
Haffua intaghit Rijken meer.
Kung Philmer åth Asien drogh/
Annan hoop annor Land intogh/
Itt tusend femhundrade åhr/
Om iagh elliest rätt räkna måhr/
Måste Asia skattgöra
The Göther/ som j nu höra.[2596]

Göterna erövrade inte alltså inte bara hela Europa, utan tvingade under kung Filmer Götrikson[2597] Asien "skattgöra" i "Itt tusend femhundrade åhr".[2598]

Biskop Sigfrid är vetgirig inför sin resa till Sverige:

Än the Amazoners driffter/
Som finnes i många Skriffter/
Haffua the warit Göter och/
Jagh bedher/ sägher migh thet doch?[2599]

Trots att tryckaren utelämnat att den som svarar är den svenske legaten framgår det av både sammanhanget och typografin:

Ja/ wist haffua the thet warit/
Thet hafuer iagh wäl förfarit.
The haffua sigh Drotningar wäldt.
The them haffua fördt an i Fäldt.
Tamyris then Götisk Qwinna/
Månde Cyrum öffuerwinna/
Hwilkens huffuud hon i een Såå/
Full medh blodh nidsänckte/ thär på
Hon sadhe/ mätta tigh medh blodh/
Som blodh haar törstat medh stort modh.
Penthesilea giord sorg/
Månge Greker widh Troienborg.
Mång andra wil iagh förtijgha/
Som och så haa kunat krijgha.[2600]

Biskop Sigfrid avslutar samtalet med den svenske legaten i fjärde akten tredje scen med en predikan om kraften i det Guds ord han för med sig:

I Swerige är iagh kommen in/
Gudh see til migh medh nådhe sin/
Hans ord thet är thet bästa swärd/
Som bijter hårdt/ förvthan flärd.
Högha bärg thet sönderbryter/

2596 A Prytz (1620) IV:3 [opag].

2597 År 70 e Kr (J Magnus (1620), s 156). - Om Filmers erövringar *se* kapitlet "Gränsen mellan Europa och Asien".

2598 *Se även* L Gustafsson (1956), s 185.

2599 A Prytz (1620) IV:3 [opag].

2600 A Prytz (1620) IV:3 [opag].

Fast än mången thet förtryter.
Ingen ting kan moot Gudz ord stå/
Thet måste altijdh framgång få.[2601]

Biskopens ord blir en retroaktiv uppmaning till korståg.

1621 utnämndes Andreas Prytz till professor i vältalighet vid Uppsala universitet.

Sten Lindroth skriver att från Gustav II Adolfs tid gick "göticismen .... ut i livet och gav argument för den politiska propagandan"[2602]. Men detta hade inträffat redan i och med Gustav Vasas begravning och tillskapandet av den första landskapsvapenserien. Det är däremot lätt att hålla med Lindroth om att göticismen blev "det naturliga uttrycket för den överdådiga kraftkänslan hos en nymornad nation, som själv förde härar till kontinenten och började spela en roll i världshistorien"[2603]. I Gustav II Adolfs krigsfolksordning prisas göternas namn, som "är vordet mest hela världen förskräckeligt""[2604].

Hans namn inbjöd till anagrammet ""Gotstavus", göternas stav",[2605] i likhet med att Peder Swarts i sin krönika kallat Gustav Vasa "ballicus gothorum", Göternas stav. I flera flygskrifter tolkas "Gustavus också som ett anagram för Augustus[2606].

Den från Nederländerna invandrade hovpoeten Johannes Narcissus betonar exemplets betydelse i *Meva Pomerelliae obsidione Polonorum liberata ductu augustissimi Sueciae & c. Regis Gustavi Adolphi: Aliaque poëmata Suedo-Borussica. Moschouitica, miscellanea* för allmänhetens reaktion på beslutet om att gå med i kriget:

....Res ardua multis
Visa, sed exacuunt animos, quae prisca Gothorum
De bellis monumenta ferunt; Mavorte subactam
Italiam, inque Asiam Gothicos penetrasse triumphos:
Quin sexum supra fortes hoc sanguine natas
Gentis Amazoniae turmas. Haec facta parentum
Aemula sectatur virtus, Amor omnibus idem,
Visere reliquias patrum, causamque malorum
Vindicibus rursum dextris sibi subdere Romam.[2607]

1611 gjorde Petrus Petrejus genom ett svenskt sammandrag innehållet i Johannes Magnus' verk tillgängligt för den läsande delen av allmänheten.[2608]

Petrus Jansonius, alias Eustathius Swartius, har i *Itinerarium oder Ausfü hrlicher Bericht, Welcher Gestalt Ihre Königliche Mayest. von Schweden unlengest*

2601 A Prytz (1620) IV:3 [opag]. *Se även* L Gustafsson (1956), s 186.

2602 S Lindroth (1975), s 249.

2603 S Lindroth (1975), s 250.

2604 S Lindroth (1975), s 252f.

2605 S Lindroth (1975), s 254.

2606 E Källquist (1934), s 235.

2607 "Saken syntes många svår, men vad hävderna berättar om göternas krig sporrar sinnena; göterna hade underkuvat Italien och segrande trängt in i Asien; från dem härstammade också de tappra amasonhärarna. Man vill efterlikna fädernas bragder; hos alla finns ett begär att se deras gravar och att med straffande vapen åter underlägga sig Rom, orsaken till de onda förhållandena" (översättning: Lars Gustafsson (1956), s 194).

2608 S Lindroth (1975), s 250.

Abgesandter an die Durchleuchtigste/ Grossmächtige Könige/ von Grosz Britannien vnd Dennemarcken/ wie auch an die Hochmögende Herrn Staaten/ der vereinigten Freyen Niedelanden/ Herr Johann Skytte ausz Schweden nach Dennemarcken/ von dannen nach Hollandt, endlich nach Engellandt verreist und wie jhme Ambassade abgangen/ auch was sich fürnemblich bey den Höchstg. Potentaten vnd Herrn dazumahl zugetragen/ Neben gründlicher Beschreibung der Orthen/ Städt vnd Flecken/ was in denselben sonderlich zu ehen/ vnd wie sie von einander gelegen/ etc., som utkom 1619, inga tvivel att anföra om att Sigtuna inte vore anlagd "von dem König Siggone erstlichen erbauwet" och Upsala är "auch den Hochenpriestern im Gothenreich/ ja den Göttern selbst ist dediciert vnd zugeeignet worden"[2609]. Jansonius upplyser även sina läsare om att:

> In Ostrogottlandt findet man auch Eiserne minen. Vornemlich aber ist einer vnter den gewünschten vnd lustigsten Ortten in Schweden/ Jagten darin anzustellen. Aus welchem die OsterGothen vorzeiten entsprungen/ vnd in Italien treffliche thaten gegangen haben.[2610]

I Buréus efterföld hävdar han att runalfabetet utgörs av "etlichen Gottischen oder Runischen Characteren vnd Buchstaben"[2611].

Däremot står i Danmark inga gotiska minnesmärken till finnandes för Jansonius.

Petrus Rudbeckius d ä:s (1578-1629) finner i sitt diktverk *Insignis adolescentia* (1624) att "hoos [de antika] Hedningarna finnas ock sköna [dygde-]Exempel", och han nämner bland dessa P. Scipio, som:

> Wardt ock kallat *Aphricanus Major*, för thet han öffuergick then fromma Antigonum Demetrij Son/ som en synnerligh ähra bewijste på sin döde Fader ännu i sin vnga åhr/ för thet (sägher iagh) han thenna öffuergick bådhe i Modh och Manligheet/ som ock i nychterheet/ återhåld/ Kyskheet och Fromheet wardt kallat *Major*.[2612]

Och i den avslutande moralisernade delen återkommer Rudbeckius till Herkules och Starke som dygdemönster:

> Huru Hercules monde wällusten swara/
> Thet skal edher Vngdoms spegel wara.
> Aff Starke then unge Swenske Man/
> En ock så wäl myckit lära kan/
> Han låter sigh wist icke bewekia/
> Hemma bliffua/ lära Junngfrur smekia/
> Men wågar sitt lijff til sö och sand/
> Moot fienden/ för sitt Fädernesland/
> At länge leffua han ey så söker/
> Som han Gudz ähra och loff förökar/
> Ther hoos Rijksens bästa och goda/
> Så är han til sinnes och moda.
> Om ähra och beröm winleggia sigh/
> Är honom leffua lenge/ ja ewerdeligh/
> Aff honom haffua *Iuno* och *Pallas* fått
> Guldäplet/ men *Venus* tilbaka stått.

2609 P Jansonius (& E Swartius) (1619), s 8.

2610 P Jansonius (& E Swartius) (1619), s 12f.

2611 P Jansonius (& E Swartius) (1619), s 13.

2612 P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 47f].

Gör ock så tu låt wällusten fara/
Så kan tu behållin och ährat wara.[2613]

Diktaren röjer sin avsikt med dikten i följande rader:

På Swerige nu Poland krijger,
Danmark, kan skee, ock så.

1620 kom Ericus Schroderus' översättning av Johannes Magnus' historieverk ut och det kom snart att få praktisk användning.

I början av 1625 sänder Gustav II Adolf ut sekreteraren i Kammarens kansli, Peder Eriksson (1592-1656) till landets norra delar för att få befolkningen norr om Uppsala att låna pengar till kriget mot Polen. Innan lånevillkoren presenteras håller Peder Eriksson en "Oratio, hållen till H. K. Maij:tz Min allernådigstes Konungz och Herres trogne undersåter i Vplandh, Norlanden och Bergzlagen, in Januarij och februarij Månader 1625. om een hielp till vnsettning medh een Summa i Sölfwer eller Penningar till Krigets vthförande emoot the Poler".[2614]

Peder Eriksson åberopar "H. K. M^tz [den Stormechtigeste Högborne Furste och Herre, Her Gustaff Adolph Swerigis och Götes och Wendes Konungh, Storfurste till Finland, Hertig uthi Estland och Carelen, Herre uthöfwer Jngermanlandh, Alles wår Nådigste Konung och Herre] höga wijsdom och försichtighet, stoora Mandom och ridderlige Exercitier i krigz saker"[2615] för att:

.... wij med Mandom och Ridderliga bedrifter i krig, ... Efter såsom de gamble Göter wåra salige Förfäder, altidh i fordom dagar det nampnet medh äran burit hafwa, Hwilcka altidh hafwa sig på thet högsta winlagdt om Ridderliga gärningar, och sin stoora Mandom bewist i Krijg, Jcke allenast uthi sitt egit Fädernesland, uthan och i andra när och fiärran wijda aflägne land: Ty Berich fordom Swea och Göta Konung, samblade sig een öfwermotton stor Kriggzhär af Swenske och Götiske Män och qwinnor efter qwinkönet så wäl som Mannen på den tijden woro ifrån barndomen icke mindre än Männerne wane wed Krig, Att bruka råck och swerd höllo the lijka kärt.[2616]

Peder Eriksson hänvisar till Johannes Magnus mer preciserade "fakta":

.... lijka som een Bijswerm gofwo sigh uthi Europam, och andre fiärran liggiande Landskap medh Hustrur och Barn, togo deras land in, brukade Åkeren, bygde sköne och faste Städer, och förde ett häftigt krigh allestädes, ehwar de framdrogo med een sådan grymheet och Mandom, att dhe in om een kort tijdh, blefwo heela Werldene till een förskräckelsze, och med Härsköld sigh bemechtigade och intogo Tydzland, Franckrijke, Britannien, Jtalien, Asien, Africam, Constantinopel och fleere mechtige land och konungarijken, ...[2617]

Goternas framfart i Asien, och i gränstrakterna mot Asien, upptar ett stort utrymme i Peders tal:

... Då wij regerades af den Stormechtige Drottningen Thamyris, öfwerwunno wij och uthrotade den mechtige Cyrum, sedhan iagade wij dhe twå högsta Monarcher uthi

---

2613 P Rudbeckius d ä (1624), opag. [s 55].

2614 J Nordström (1937), s 382.

2615 J Nordström (1937), s 382.

2616 J Nordström (1937), s 382f. - J Magnus (1620) I:14, fol 18.

2617 J Nordström (1937), s 383. - J Magnus (1620) I:15, fol 19.

heela Asien, Darium och exerxem på flychten, Konung Philippum of Makedonien anamade wij uthi wår Wänskap och Swågerskap, hans son den stoore Alexandrum Magnum togo wij uthi wårt förbund, Ty wij hade af naturen een öfwermotton stoor lust och begärelsze till örlig, doch iche desz mindre beflijte wij osz om dygd. På den tijdh som Sylla i Rom regerade, rådde Beroista öfwer dhe Göter, hwilken störste deelen af Ryszland, ...[2618].

Så stor är goternas berömmelse att t o m Julius Caesar drar sig för att komma i delo med dem:

...., Den mechtige Julius Caesar och the Romare som woro rådande och Herrar öfwer heela Werldene, hwilcka som hinte alt in till den Tydske botnen (:såsom gamble Swenske och uthländske Crönikor betyga:) hafwa aldrig fördristat sig att örlig medh konungarna i Norlanden, uthan hollit sig för lycksaliga, om the allenast förmotte af sig skudda Göternas ok.[2619]

Noblesse oblige:

Derföre i gunstige godhe Herrar och Män, läter osz wåra gambla Förfäders modh och mandom icke öde liggia, uthan läter osz ännu wara Swenske Götiske Män, och deras höga berömmelsze och nampnkunnige bedrifter osz till sinnes gå låta, och fatta samma modh, ...[2620]

.....

Och aldenstund Gudh hafwer osz begåfwat medh een sådan högwijs, Christelig och berömmelig konung, som icke allenast träder i wåre gambla Göta konungars och dhe berömmeligaste Monarchers och sine höglofliga och Salige (:hos Gudh:) Förfäders footspår, medh Heroiske Mandom, wijsdom, oförskräckte och Ridderliga bedrifter, uthan dem fast wijda öfwergår.[2621]

.....

Och efter H. K. M^{t} med sin höga wijsdom och Ridderliga bedrifter så widt bracht hafwer, att wåra Högferdiga Fiender och andra konungarijken, holla osz nu icke allenast sig iämlijka, uthan ibland det Ridderligaste och berömmeligaste folck, ...[2622]

.....

Derföre hafwer H. K. M^{tz} mig nådigst uthi befalning gifwit, att försäkra hwariom och eenom uthi synnerheet, som någon försträckning göra, ett berömmeligit Intresse, N. 12 eller 14 pro cento om åhret, hwilcket iag här med hwar och een, efter H. K. M:tz nådige mig medgifne Instruction, will hafwa alla försäkrat sielfwe Capitalet sampt Interesset, richtigt på een wisz Termin att erleggias och betalas.[2623]

.....

.... att i som oprichtige Ehrlige Swenske Män finnas godwillige , och edher troheet emoot H. K. M^{tz} och edert käre Fädernesland låta påskijna, hälst för den orsaken skuldh, att det länder eder sielfwe, Hustrur, Barn, Huus och egendom till Wälferdh och försvar.[2624]

.....

2618 J Nordström (1937), s 386. - J Magnus (1620) III:11, fol 88; III:17, 18, 19, fol 94, 95, 96, 97.

2619 J Nordström (1937), s 387. - J Magnus (1620) IV:26, fol 129; IV:13, fol 116.

2620 J Nordström (1937), s 389.

2621 J Nordström (1937), s 389.

2622 J Nordström (1937), s 389.

2623 J Nordström (1937), s 390.

2624 J Nordström (1937), s 390.

> Jag begärer och af eder gunstige godhe Herrar och Män på H. K. M^{tz} wägnar, att i wele medh största Reuerens och stillheet höra opläsas H. K. M^{tz} Nådige mig medgifne Instruction.[2625]

1626 hade Gustav II Adolf flyttat fronten i det polska kriget till polska Preussen.

Innan Peder Eriksson hamnade som sekreterare i Kammarens kansli, hade han bl a varit handskrivare hos Johan Skytte[2626] och 1634 fungerade han som sekreterare i Skyttes ambassad till England. Där blev han av konung Karl I[2627] adlad med namnet Rosenskiöld, vilket mötte invändningar i Sverige[2628]. Han utnämndes 1636 till justitiepresident i Göteborg och fick svenskt sköldebrev den 15 december 1639.[2629]

Ericus Schroderus, skriver i dedikationen till "Then Stormächtighte/ Högborne Furstinna och Frw/ Frw Maria Eleonora Sweriges/ Göthes och Wändes Drotning/ Storfurstinna til Finland/ Hertighinna vthi Estland och Carelen/ Frw vthöffuer Ingermanland/ etc ...." i Laurentius Müller, *Doct. Laurentii Mullerii Churländske Secretarij Korte och Sanfärdige Beskrifwelse om några Förnämlighe och tänkwärdighe saker/ Som vti the tree Stormächtige Konungars och Potentaters/ K. Johan then III. til Swerighe/ K Stephani Battori til Polen/ Theslikes Storförstens Iwan Wassiliewitz til Muskow/ Regementetz tidh vthi Swerighe/ Polen/ Rysland/ Lijfland och Littowen förlupne äre. Hwaruthinnan och Beskriffues om the Swenskes Krigh emot Ryssen sampt andre märklighe saker och handlingar/ som för närwarande tijdz tuilstånd skull til at läsa och wetta äre ganska nyttighe* (1629):

> När man sigh påminner thet mächtigha krijgswäsendet/ som nu nästan öffuer Mannaminne vthi the framfarne Höglofflighe Swea Rijkes Konungars/ K. Eriks the Fiortondes och K. Johans the Tridies Regimentz tijdher fördt/ och sedermehra vthaff (Saligh och höglofligh hoos Gudh i åminnelse) K. Carl then Nijende emot the Poler/ Muskowiter och Lijflender continuerat är/ jämwäl och än vthaff then Stormächtigste Furste och Herre/ Her Gustaff Adolph/ E. M.tz älskelighe käre Herre och Gemåhl/ min aller nådigste Konung och Herre/ särdeles i Preussen medh itt högtberömligit nampn continueras och fortställes/ Så kunde mongen fatta then mening/ at sådant wore noget nytt och fremmande/ och aldraförst vthaff Högstbemälte Konungar begynt/ såsom och at wåre Förfäder hafua fordom aff berörde Nationer ingen wetskap hafft/ mycket mindre legat medh them vthi nogen strijdh: Men när man wåre Historier och Crönikor naglefahrer/ befinner man vthi sanning/ at berörde wäsende icke är noget sälsynt eller nyys begynt/ vthan the Gamble Göther haffua aff Hedenhös fördt med berörde Nationer store och trefflighe örligh. Ja vthi theras förste vthfärd vthur rijket haffua the aldraförst lendat dijt/ och ther ifrån vthsträckt

---

2625 J Nordström (1937), s 391.

2626 J Nordström (1937), s 379.

2627 Charles I 1600-1649; kung av England och Skottland: 1625-1649.

2628 J Nordström (1937), s 381; "Under sin tjänstgöring i kammarkansliet raderade han, dock sig till förlust, ett k. brev, varför, då han på ambassaden till England blivit adlad av konung Carl Stuart (1635 4/5) och detta omtalades i rådet, riksdrottsen yttrade, att han gjort som en narr, då han emottagit adelskapet, emedan han skulle påmint sig sin i Sverige begågna akt, den intet adelig vore, och vilken bort skrämma honom från att tänka på adelskap, samt att han icke skulle inbilla sig, att någon redlig man av adel skulle lida honom jämte sig på riddarhuset o. s. v." (G Elgenstierna VI (1931), s 514).

2629 J Nordström (1937), s 381; ".... blev med mycken svårighet och sedan hans förra fel med raderingen blivit omtalat och ursäktt, på regeringens befallning introducerad" [1642, som nr 287] (G Elgenstierna VI (1931), s 514).

sin krijgsarm/ icke allena til nästgränsande Landskap/ vthan snarast sagdt öffuer wijdha Werlden. Ty om K. Berick/ then fiortonde Swea och Götha inrijkes/ och then första vthrijkes Konung förmäles/ at han haffuer satt sigh öffuer thet Vendiske Haafwet och medh en wäldigh krijgshäär anfallit the Eestar/ Lijflender/ Churer/ Vlmeruger (som nu kallas Preusser) och andre mächtighe Nationer/ hwilke rijdt och offta giorde fiendtlighe infall på Swerighe/ och theras Land intagit/ och ther effter bemächtigat sigh drygeste deelen aff Storfurstendömmet Vandalien eller Wenden.[2630]

Schroderus dedikation är daterad den 8 september 1629. Stilleståndsfördraget mellan Sverige och Polen slöts i Altmark 16/26 september 1629.[2631]

Schrodeus berör Maria Eleonoras gemåls förhandenvarande tunga värvs långa götiska historia:

Ja Göterna (thet som märkeligit är) haffua vthi samfälte siw Konungars tijdh hafft sit heemwist vthi Vlmerugien eller Preussen/ ther the aldrigh wore stilla vthaff Krijgswäsende. Men hwadh görs behooff/ at iagh thesse saker ifrån så long tidh tilbaka hämtar/ aldenstund man ther om haffuer närmare witnesbyrd nogh; ....[2632]

Vid avskedandet av ständerna 1630 framförde Gustav II Adolf förhoppningen om att adeln i det krig i vilket Sverige stod i beråd att delta skulle motsvara sina götiska förfäders rykte:

Så frampt dhe så her effter som dhe uthi min vahrende regementz tijdh sigh hafva manligen förhollidt och oförtrutne haft ospart lif och blodh, der med I hafve låtidt påskina eder vara af dhe framfarne Göters ätt och effterkommande, som hafva underlagt sigh nästan hele verlden och många konungariken sigh underkufvat och många hundrade åhr regerat, änn ytterligare för fäderneslandet uthi krig velen bruka låta.[2633]

Den 25 juni 1630 steg Gustav II Adolf i land vid Perd i Rügen.

Och är thet nogh at iagh vppå thetta rum haffuer gifwit thessa twänne orsaker tilkenna/ til thenne vthfärden/ nämligen til at sökia hämd emoot fienden/ såsom och at Swenske män måtte försökia hwadh the vthi främmande landskap medh krafft och mandom vthrätta kunde. .[2634]

Efter segern vid Breitenfeld i ett tryckt tal, "Om de götiska krigens åter börjande kretslopp"[2635] (1631), hävdar Mattias Mylonius[2636] [tidigare: Mattias Erici Arosiander] (1607-1671) att "Mars var avlad hos göterna[2637] och Gustav

---

2630 E Schroderus (1629), ijvf.

2631 O Rydberg V:1 (1903), s 347ff.

2632 E Schroderus (1629), iijv.

2633 L Gustafsson (1956), s 99f.

2634 Johannes Magnus om kung Beriks uttåg "Åhr effter Werldens Skapelse 2493", I:14, s 19.

2635 *Oratiuncula De Revoluta periodo Bellorum Gothicorum extra patriam Sub Potentissimi et invictissimi Heroe GVSTAVO ADOLPHO Svecorum, Gothorum, Vandalorumq; Rege celsissimo, Magno Principe Finlandiae & c. Qvam Anno 1631. 24. Aprilis in Regia Svecorum Academia, quae est Ubsaliae, recitatam, tandem 9. Decemb. ejusdem Anni, additis nonnullis interea gestis, typis excudi curavit* Ubsaliae [1631].

2636 Adlades med namnet Björnklou (G Elgenstierna I (1925), s 412).

2637 "Hinc factum est, cum tam rigida educatione, diligenti exercittione, & acribus stimulis inauditisq; excitassent & praeparassent filios suos bellis, ut Martem, que apud se natum gloriabantur, indeq; ante alioss Deo divina veneratione dignibantur, non varium, sed semper secundum, propitiumq; sibi habuerint" (M E Mylonius (1631), s B r f).

Adolf på samma gång götisk krigare och Guds redskap mot påven".[2638] "Då som nu bringade göterna friheten till förtryckta folk":[2639], vilket illustreras väl av en oljemålning, *Allegori över Gustav II Adolf* , av en okänd nederländsk målare från 1600-talets mitt (fig 72)[2640].

Varken Kung Berik eller Gustav II Adolf återvände någonsin.

"Sveriges förste estetiker", Lars [Laurentius] Fornelius (1606-1673) återupptar i sin mest berömda dikt *Gustavus Sago-Togatus* (1631) Peder Swarts "göternas stav", som en latinisering av Gustav = Göstaff; lat.= "baculus gothorum". Han beskriver först Gustav Vasa som denna göternas stav, varefter han övergår till Gustav II Adolf. Versen:

Gustavi donec baculus Suecico orbe virescit[2641]

blir omkväde i den omfångsrika dikten, där Gustav II Adolf hyllas både som härförare och kulturens beskyddare.

I Laurentius Olai Wallius' (1588-1638) företal till Fornelius' vergiliusinspirerade dikt blir Fornelius omkväde huvudinnehållet:

Gustavus Sueco Gustaff sonat ore, Latino
  Ore Dei baculum nunciat atq; notat.
Suecorum Regis nomen Gustavus, & omen.
  Hoc Gustaff Suecis tempore divus erit.
Hoc etenim baculo prodit Deus acer in hostem,
  Prodit & ex Suco limine fortis agit.
Hunc baculum Deus & truculentos armat in hostes,
  Hostibus hoc baculo verbera multa parat.
Suecia sub baculo nusquam detrectat eodem
  Praelia pro Regno ducere, proq; Deo.
Hoc baculo Regni Postes bene claudit, & illo
  Cuiq; suum tribuit, plectit eoq; malos.
Huic onus imponit baculo Regni, baculoq;
  Hoc ut se Regnum fulciat ipse facit.
Hocce Deus furibundos utere in hostes
  Inq; fugam pelle, & & praelia sacra gere.
Hostes hoc longe nostris e finibus arce,
  Hoc Regni portas obice claude Deus.
Hoc partire suum cuivis, hoc vince cruore
  Hunc Sueco qui nunc ebrius esse cupit.
Forneli docet hoc haec dissertatio clari,
  Forneli sunt haec vota precesq; pij.[2642]

Teologiprofessorn vid Uppsala universitet Jonas Magni [Vexionensis] höll ett tal *Res priscae Gothorum, conferentur cum modernis Regis Gustavus in Borussia & Germania bellis* vid universitet en månad efter slaget vid Breitenfeld. I detta tal kallar oratorn monarken:

2638 S Lindroth (1975), s 254.

2639 S Lindroth (1975), s 254.

2640 olja på duk, 31 x 42 cm - I H. M. Konung Carl XVI Gustafs ägo, Stockholms slott. - Av Sixten Strömbom i *Iconographia Gustavi Adolphi.* Gustav II Adolf/ Samtida porträtt (1932) benämnd *Gustav II Adolf som befriare* (S Strömbom (1932), fig 69, nr 253 s 87). - *Se även* nedan kapitlet "Till sabelns utomheraldiska ikonografi".

2641 L Fornelius (1631), passim.

2642 L Wallius (1631), s A 1 v i L Fornelius (1631).

GUSTAVUS Sveonibus & Gothis Göstaff/ quasi Dei vel Gothorum scipionem dicit[2643]

samtidigt som kungen är en reinkarnation av kejsar Augustus[2644]. I talet hyllar han "Gustav Adolf som den fredssyftande krigshjälten" och antyder "återupprättelsen av ett rättfärdigt gotiskt världsvälde under den svenske kungen"[2645].

Även den den böhmiske författaren Venceslaus Clemens kallar i sin *Venceslai Clementisà Lybeo-monte Gvstavidos Libri IX. Qvibus Gvstavi II. verè Magni & Augusti, Suecor. Gothor. Vandalor. &c. Regis Serenissimi, Victoriarum heroicarum, rerumquè per Germaniam gestarum series carmine Heroico narratur* (1632) genomgående Gustav II Adolf för Augustus. I verkets tredje bok berättar författaren om beslutet att gå in i 30-åriga kriget tas av kungen och rådet. Rådet har sin härstamning från det folk, som svämmat över världen och att Europa befolkats av deras avkomma när de tar beslutet om svenskt deltagande i kriget:

.....

Praecipue mentes meminisse subibat Avorum
Quod faecunda fuit, generoso semine felix
Stirps Veterum, lato dederitque tot agmina mundo
Humani generis, quin Europaeus hic Orbis
Indigenas ex Arctois quod sumpserit oris;
SVECIA *Vagina Gentium* quod Nomen adepta est.
O Vagina ferax Hominum! O gens utilis Orbi!
O vos felices uteri! generosa Propago![2646]

I Kalmar skolmästares, Nicolaus Catonius' (död 1655) drama *Troijenborgh* (1632) föreslår Hector i nödens stund att:

The Amazoner wij kalle
 Til hielp/ at the osz bijfalle/
Hwilkas dygd och stridsamma modh
 Är öffuer all Werlden kunnogh.[2647]

Och i 5:e aktens 3:dje scen uppenbarar sig amazondrottningen Penthesilea:

Medh the Greker har iagh behagh
 At få en gång wåga att Slagh/
Jagh skal låta them förnimma/
 Hwadh lärt har een Götesch qwinna.
Hector.

Äre j vthaff the Göther?

Penthesilea

 Ja aff them wårt ursprung flyter/
Med Kong Berich aff Swealand
 Är vthdragen mång Swensker man
Som medh wäpnad hand och macht
 Mång herlig Land sig vnderlagt.

2643 Jonas Magni [Vexionensis] (1632), s A3.

2644 Jonas Magni [Vexionensis] (1632), s A2 v.

2645 L Gustafsson (1956), s 216.

2646 V Clemens (1632), s 47; L Gustafsson (1956), s 217.

2647 N Catonius (1632), akt V, scen 2, opag.

Men när som aff them en stoor part/
Som hoos Pontum sigh haa nedsatt/
Wordo ganska förrådeligh
Aff syna grannar bracht om lijff/
Har thet hustrurna förtrutit/
At the samptligh haa beslutit/
Hwarken bruka Rock eller sland.
Och aldrigh meer ta Nål i hand/
Vthan kläda Harnisk vppå
Och föda sigh medh Brönian blå/

Av goterna får nya amasongenerationer sin stridslust och styrka:

Ty glömde the all blödigheet/
Antogo mans frijmodigheet/
Vthi Krijgssaker the hwar dagh
Sigh öfwa/ hadhe stort behagh/
Fechta/ skiuta/ Boghan spenna/
Tornera och medh Häst renna/
Thet monde the dagligh öfwa/
I staden för spinn och wäfwa.
The hender som til rock och teen
Woro skapte/ blefwo ey seen
Swerd vthdraga/ Glafwen skiuta/
Fechta/ slionga/ blodh uthgiuta/
The sågo heller Harnisch glantz/
Än gingo i Gästabudz dantz/
Heller sågo the vthdragas
Swerdet än någon famtagas/
Ty haa wij uthan någon Man
Osz vnderkufwat månge Land.[2648]

I med sitt skrafferingssystem banbrytande verk, *Tesserae Gentilitae ex legibus Fecialium descriptae*, som utgavs i Rom 1638, hävdar jesuitpatern Sylvester Petra Sancta att förr förde de gotiska kungarna ett [okrönt] rött lejon över tre balkar[2649]:

Vel in eadem, totidem balteis argenteis & cyaneis referta, leo puniceus, cum lingua & falculis aureis, fiut olim tessera Regum GOTHORUM[2650]

men numera för de tre gyllene kronor i ett blått fält:

Coronae aureae tres, in alueolo coloris veneti, sunt tessera Regum GOTHORUM.[2651]

Genom att läsa bröderna Magnus fick Georges de Scudéry (1601-1667) idé n till *Alaric ou Rome vainche*, 1654, som han tillägnade drottning Kristina.[2652] Verket är indelat i tio böcker. Drottning Kristinas porträtt av en av grundarna av den franska konstakademin, målaren Sébastien Bourdon (1616-1671) och stucket av Robert Nanteuil[2653] (c 1623-1678) får en helsida före dedikationen till

---

2648 Penthesileas självberöm återgår på Messenius' formuleringar (H Lidell (1935), s 56; L Gustafsson (1956), not 3 s 186).

2649 Inte strömmar ginbalkvis.

2650 S Petra Sancta (1638), s 309f.

2651 S Petra Sancta (1638), s 568.

2652 J Nordström ((1929) 1975), s 214; L Gustafsson (1956), s 212; L Tengström (1983), s 89.

2653 Nanteuil blev tre år senare hovgravör hos Ludvig XIV.

henne. Själva dedicationen är rubricerad "A la Serenissime Reyne de Svede" följs av en anfang till "Madame" där 'M'-et har tre kronor 2:1.[2654] Första upplagan är en stor praktvolym i folioformat.[2655] de Scudéry drar parallellen mellan Gustav II Adolf och drottning Kristina och västgoterna. Hos de Scudéry framträder goterkonungen Alaric inför den gotiska senaten "i rollen som som befriare från romerskt tyranni och som bestraffare av oförrätter som romarna tidigare begått mot goterna"[2656] I de Scuderys framställning lyder Rom under självaste Lucifer, och denne rådslår med sitt anhang om hur man kan motstå att Alaric återupprättar den gudomliga planen och Roms augusteiska glans. Försynens redskap, Alaric, måste bekämpas av Lucifers hejdukar[2657] :

Deffendons les Romains pour perdre les Romains.
Anges, ie l'ay connu, nostre Vainqueur injuste,
Veut releuer l'éclat de la Ville d'Auguste:
Il veut la corriger, non la perdre en ce iour;
Et sa colere mesme a fait voir son amour.
Il sçait (car que ne sçait sa Science profonde?)
Que nous sommes les Roys de la Reyne du Monde:
Et que par les plaisirs l'attachantà nos Chars,
Nous auons Triomphé comme ont fait les Cezars.
Il sçait que le malheur peut réveiller une ame;
Luy monstrer son deuoir, & la sauuer de bla(?)me;
Et c'est pour porter Romeà faire un tel effort,
Qu'il va prendre Alaric dans les glaces du Nord.
Il veut perdre & sauuer cette superbe Ville:[2658]

Enligt de Scudéry, beror det att man uppfattat goterna som barbarer på att Lucifer förvrängt synen på människorna för att de inte skall känna igen sin befriare.[2659] På sidan 221 finns en helsidesgravyr av Lucifers domäner, och nu känner man inte igen någon Rom-vy, utan här brinner marken och svavelångor dunstar och allehanda reptiler krälar omkring.

I sitt tal till den gotiska senaten, där han bl a vänder sig till såväl "le Grand Amiral" som "le Prelat d'Vpsale"[2660] presenterar han sig som den som skall lyfta av det romerska tyranniets ok och en hämnare för de oförrätter romarna gjort sig skyldiga till gentemot goterna:

Vous le diray-je enfin? c'est Romeà qui i'en veux.
Rome de qui l'orgueil tyrannisa le Terre;
Rome qui sur nos bords osa porter la guerre;
O honteux souuenir des outrages souffers!
Rome qui nous vainquit, & qui nous mit aux Fers.
De la honte des Goths, allons tirer vengeance:[2661].

2654 G de Scudéry (1654), opag.

2655 Jag har använt Kungl bibliotekets exemplar, vilket tidigare varit i drottning Ulrika Eleonora dy:s ägo och pryds både på fram- och bakpärmarna av hennes spegelmonogram under sluten kunglig krona. - Verket kom ut i åtminstone fyra upplagor till.

2656 L Gustafsson (1956), s 210.

2657 L Gustafsson (1956), s 211.

2658 G de Scudéry (1654), bok 6, s 217. *Se även* L Gustafsson (1956), s 211.

2659 L Gustafsson (1956), s 211.

2660 G de Scudéry (1654), bok 1, s 16.

2661 G de Scudéry (1654), bok 1, s 17. *Se även* L Gustafsson (1956), s 210f.

Bokens första tryckta sida, före titelbladet utgörs av ett kopparstick av François Chauveau (1613-1676) föreställande en skulptur av "Alaric" in en skulpturnisch (fig 73). Vid sina fötter har Alaric till vänster en romersk soldat i bojor med standar, sköld och vapen vid sina fötter. Ovanför Alarics huvud ser man Tre kronors-vapnet krönt av en sluten kunglig krona och med två med öppna kronor krönta gotiska lejon som sköldbärare. Den sjunde bokens anfang har ett gotiskt lejon som river den romerska örnen (fig 74).[2662] Alaric förevisas i aktion på flera helsidesgravyrer. Gemensamt för dem alla är att han har Tre kronor på skölden 2:1.[2663] På kopparsticket på sidan 326 syns även Alarics vagn i fonden den är dragen av fyra renar (även om renarna förefaller att ha korstas med kronhjortar). I två L-anfanger[2664] förevisas en lyrbärande gestalt kröna en hjälmklädd Sveapersonifikation med en sköld med tre kronor på. *Alaric ou Rome vainche*s olika böcker slutar antingen med två basunblåsande änglar, med Tre kronorstandar nedhängande från basunerna och stödda på ett med sluten kunglig krona krönt C som spegelmonogram,[2665] eller tre putti, vilka inom en lagerkrans uppbär tre öppna kronor 2:1.[2666]

Sibyllan i Cumae räknar för Alaric upp en lång kungalängd, som slutar med Gustav Adolf, den Store,[2667] som en ur Fenix' aska uppstånden ny Alaric:

De GVSTAVE LE GRAND, les merueilleux Exploits,
Effaceront vn iour l'honneur de tous les Rois.
Ce Phoenix glorieux qui viendra de ta Cendre,
Passera de bien loin les Hauts Faits d'Alexandre:
Et lors que le Destin le mettra sur les rangs,
Il destruira le bruit de tous les Conquerans.
Ie le voy, ie le voy, d'vne course subite,
Passer du sier Danois au plus fier Moscouite:[2668]

Javisst, även för de Scudery är moskoviten mycket vildsintare än dansken.

I företalets anfang med ett "C" stiger en Fågel Fenix upp ur askan. Den har på bröstet en sköld med ett Christina-monogram.[2669]

Georges de Scudéry "förhärligar vänskapen mellan det franska folket och goterna"[2670] i det han dedicerar diktverket till drottning Kristina och kallar GVSTAVE LE GRAND "Allié de la France"[2671].

"De gamble göters allmännelige utrop" hette ett upptåg som framfördes vid tronföljaren Karl Gustavs bröllop. I detta upptåg frotterade sig göter och schweizare med antika gudomligheter".[2672]

2662 G de Scudéry (1654), s 247.

2663 G de Scudéry (1654), s 246, 286, 326.

2664 Det kungliga privilegiet för bokens utgivande [opag] och anfangen till 2:a boken.

2665 G de Scudéry (1654), s 40, 80, 160, 284, 324, 365, 432 [efter "Table des descriptions"].

2666 G de Scudéry (1654), s 119, 202, 244, 438 [efter "Table des comparisons"].

2667 G de Scudéry (1654), s 375-382.

2668 G de Scudéry (1654), bok 10 s 382. *Se även* L Gustafsson (1956), s 212.

2669 G de Scudéry (1654),"Preface", s aij.

2670 L Gustafsson (1956), s 216.

2671 G de Scudéry (1654), Bok 10, s 383.

2672 S Lindroth (1975), s 255.

Diego Saavedra Fajardo var spanskt sändebud vid fredsförhandlingarna i Münster 1643-1646 och inledde ett intensivt umgänge med Schering Rosenhane, som var svenskt sändebud.[2673] Saavedra Fajardo "försökte åstadkomma ett närmande mellan Spanien och Sverige".[2674] Saavedra berättade för Rosenhane om sitt pågående arbete med att skriva de spanska gotiska konungarnas historia. *Corona góthica, castellana y austriaca, politicamente ilustrada* trycktes i Mü nster 1646 och var dedicerad Filip II.[2675] För Saavedra är Johannes Magnus en auktoritet inte bara beträffande goternas hemland, utan också beträffande västgoternas historia.[2676] Goterna får äran av att ha befriat Spanien och Frankrike från det romerska oket. Teoderik den Store lovsjungs för sitt deltagande på romarnas sida mot Attila:

> Det är en stor ära för Spaniens konungar att för så många sekler tillbaka ha haft en förfader, på vars vilja berodde Galliens frihet, imperiets bestånd och världens räddning.[2677]

Saavedra Fajardo åberopade de båda folkens gemensamma gotiska blod som ett stöd för en samordnad politik.[2678]

Robert Burton (1577-1640) anlägger i sin *The Anatomy of Melancholy* (1621) en "genhygienisk" aspekt på sin framställning av goternas insatser:

> And sure, I think, it hath been ordered by Gods especiall providence, that in all ages these should be (as usually there is) once in 600. years, a transmigration of nations, to amend and purifie their blood, as we alter seed upon our land, and that there should be as it were an inunation of those northern *Goths* and *Vandales*, and many such like people which came out of that Continent of *Scandia*, and *Sarmatia* (as some suppose) and overran as a deluge, most part of *Europe* and *Africk*, to alter for our good, our complexions, which were much defaced with hereditary infirmities, which by our lust and intemperance we had contracted. A sound generation of strong and able men were sent amongst us, as those Northern men usually are, innocuous, free from riot, and free from diseases; ...[2679]

Detta skriver Burton under rubriken "Parents a cause [for melancholy] by propagation". Han har läst såväl Olaus Magnus, Sebastian Münster som Saxo Grammaticus - till dessa ger han ett flertal hänvisningar i sitt stora arbete.

Tydligt är också att Burton ser goterna som sina samtida svenskars förfäder, medan vandalerna enligt hans uppfattning tycks härstamma från Ryssland [Sarmatia]. "As some suppose" torde vara inlagt för att slippa en debatt i ämnet.

Den engelske fornforskaren och rättshistorikern Sir Henry Spelman (c 1564-1641) betonar i ett postumt publicerat verk västgoternas betydelse som lagstiftare redan under sent 500-tal e Kr.[2680]

2673 J Nordström (1946), s 51; L Gustafsson (1956), s 212, 216; S Hansson (1978), s 155, 163ff; L Tengström (1983), s 89.

2674 L Gustafsson (1956), s 216.

2675 J Nordström (1946), s 51; L Gustafsson (1956), s 216; L Tengström (1983), s 89.

2676 Ibid.

2677 J Nordström (1946), s 52; L Tengström (1983), s 89.

2678 L Gustafsson (1956), s 216.

2679 R Burton ((1621) 1660), s 62.

2680 H Spelman (1723), s 130.

Biskopshataren och kyrkoherden i Jönköping Johannes Baazius d ä (1581-1649) slår från första början fast i sin svensk-gotiska kyrkohistoria, *Inventarium ecclesiae sveo-gothorum* (1642), att:

> Vetustatem Gothorum Sveonumq; ex professo hic demonstrare non est animus, nec scripti intentio: Sed describere populum decet, cujus Historiam Eccl. contexere lubet. Hic cum sit antiquissimus, cujus celeberrima facta, omnes fere Historici, tam Graeci quam Latini depraedicant, non est qui vetustatem Gentis vocet in dubium: Sed de Origine Gentis ortuq; Gothorum quaestio est. Tanta est gloria antiquissimorum Gothorum, tam clarum Gentis nomen, ut multae nationes Gothico nomine gaudere velint, ideo necessum est praeponere Argumenta certissima, probantia antiquissimos Gothos tum elegisse in Scandia primam sedem, tum reliquisse ibidem suam posteritatem, quae hodieq; proseminat illorum progeniem & cognomines; Ne pius L. nostra legens, nos scribere Historiam populi alibi degentis cogitet.[2681]

Men Baazius nöjer sig inte med dessa "celeberrima facta" utan hävdar även:

> att inget känt tungomål till grammatik och ordförråd kom hebreiskan närmare än svenskan, som därmed hade del i mänsklighetens urspråk"[2682] och att "som Noaks ättlingar hade göterna ursprungligen den sanna gudsdyrkan, med centrum i det guldstrålande Uppsalatemplet, ehuru de senare genom Satans bedrivande nedsjönk i avgudadyrkan.[2683]

Senare utsträcker goterna sitt välde till Asiens gräns:

> Irritati postea hi Sveo-Gothi a populo orientali, dilatarunt fines imperij sui usq; ad Tanaim fluvium, ...[2684]

Marc de Vulson de la Colombiere ger i De l'Office des Roys d'Armes, des Heravds, et des Povrsvivans. De leur Antiqvité, de levrs Privileges, & des principales Ceremonies o`,u ils sont employez par les Roys & par les Princes. Avec le nom et les armes de tous les Roys & Princes Souuerains de la Chrestinté , & de la pluspart des Prouinces qui releuent d'eux, som utkom 1645 i Paris, en blasonering av folkungavapnet och anger det som vapnet för "Le royaume de Gotie".[2685]

När svenskarna den 16 juli 1648 under fältmarskalklöjtnant Hans Kristoffer von Königsmarck (1600-1663) överrumplade "lilla sidan" av Prag kom de bl a över den handskrift, som senare kom att kallas *Codex argenteus*, en relik för de gotervurmande nordmännen. Handskriften innehåller delar av biskop Wulfilas (318-383) översättning av Nya Testamentet till gotiska. Wulfila, som blev goternas förste biskop, c 341, uppfann det gotiska alfabetet. Denna codex har troligen gjorts i Ravenna för goterkonungen Teoderik den Store (c 455-526) på 500-talet. Denna handskrift är den enda ursprungliga codex på det gotiska språket. De nytillverkade silverpärmarna ritades av David Klöcker Ehrenstrahl

---

2681 J Baazius d ä (1642), s 17.

2682 S Lindroth (1975), s 266. - Själv blev han 1647 kallad och utnämnd till biskop i Växjö. - Hans son, Johan Baazius dy (1626-1681) utsågs först till biskop i Växjö 1667, därefter till biskop i Skara 1673 och till sist 1677 till ärkebiskop.

2683 S Lindroth (1975), s 266.

2684 J Baazius d ä (1642), s 49.

2685 M de Vulson de la Colombiere (1645), s 157.

(1629-1698).[2686] David Klöckers bilder drevs 1669 i silver av Hans Bengtsson Sellingh († 1688).[2687] Frampärmen uppvisar *Tiden* som välter undan gravstenen för den återuppstående *Sanningen* i kvinnlig gestalt. Hon håller *Codex argenteus* i den ena handen och med den andra pekar hon på biskop Wulfila.[2688] 1671 gav "den svenska litteraturens fader" Georg Stiernhielm (1598-1672), som 1667 blivit det nyinrättade Antikvitetskollegiets förste preses, ut en edition av Silverbibelns text. Den mångfrestande och av ett flertal ämbeten betungade Stiernhielms utgåva är, vad själva bibelutgåvans text beträffar, egentligen en försämrad utgåva av Franciscus Junius första edition.

Stiernhielm identifierade likt Buréus de europeiska skyterna med hyperboréerna. I Buréus' anda identifierade han Uppsalatemplet med Apollons helgedom och i Messenius' efterföljd sätter likhetstecken mellan Apollon och Oden.[2689]

Till drottning Kristinas kröning, 1650, lät Magnus Gabriel de la Gardie pryda Kämpasalen i Läckö slott med målningar, vilka troget följde sina förlagor i Wolfgang Lazius' ovannämnda *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumq; initiis & immutationibus ac dialectis Libri XII.*[2690]

För pseudonymen Skogekär Bergbo[2691] i *Thet swenska språketz klagemål, At thet, som sigh borde, icke ährat blifwer* (1658) att det svenska språket var "äldst och gamlast"[2692]. Svenska språket klagar över att hon får stå tillbaka för sina egna döttrar, de andra germanska språken:

Jagh hade welat meena,
  när iagh min ålder seer,
at iagh therföre allena
  nu skulle älskas mer.
Men skal iagh thet åthniuta,
  migh länder thet til skam,
the döttrar migh förskiuta
  iagh hafwer burit fram?[2693]
.....

2686 T Kleberg (1981), s 18.

2687 G Upmark (1943), s 60; T Kleberg (1981), s 10, fig s 11, s 18. - Enligt professor Matti Klinge är pärmarna "gjutna" (M Klinge (1995), s 15).

2688 T Kleberg (1981), s 18.

2689 S Lindroth (1975), s 269.

2690 P G Hamberg (1956), s 132.

2691 Förslagen på författarens identitet bakom pseudonymen är många: friherren och presidenten i hovrätten i Dorpat [Tartu] Gustaf Rosenhane (1619-1684) är det äldsta förslaget. Johan Nordström (1917) föreslog Gustaf Rosenhanes äldre bror, ståthållaren i Stockholm, Schering Rosenhane (1609-1663); Stina Hansson (1984) föreslog den kunglige translatorn och sekreteraren hos arvprinsen Karl Gustaf, Johan Sylvius (1620-1690); Lars Huldén (1991) har framkastat greve Magnus Gabriel de la Gardie (1622-1686) som författare. Det senast framförda förslaget är Lars Burmans (1993) och är nygammalt: "Det tyckes mig som om en sammanvägning av indicierna faller ut till Gustaf Rosenhanes fördel" (L Burman (1993), s 24).- Beträffande diskussinen kring frågan om Skogekär Bergbos identitet se L Burman (1993), s 12ff och där anförd litteratur).

2692 Vr 30; E Källquist (1934),s 254.

2693 E Källquist (1934), vr 33-40; s 254.

Jagh hafwer aflat många
  och wänt en moders lön
nu effter tijden långa
  aff mine foster skön.
Migh sielff iagh hade lofwat
  mehr hugnad än förtreet,
när iagh migh sågh begåfwat
  medh sådan ymnigheet.[2694]
.....

Hwad konung wil sitt ställe
  för andra träda aff?[2695]
.....

J många andra länder
  iagh länge brukat war,
är nu snart som okänder
  i Swerige allenast quar.
Ty när iagh bleff förandrat
  ther vthe och förwänd
(ther mädan iagh har wandrat
  war offta wäl bekänd)
gaff iagh migh hem tilbaka
  at sättia i bättre roo
och kunde ey försaka
  the göthar, som här boo.[2696]
.....

Ehwad tå måtte hända,
  hijt hem iagh migh begaff.
Then tijdh iagh här har warit,
  så sedan såsom förr
än iagh vth hade farit,
  try tusend åhr migh gör.[2697]
.....

Twå gångor femton härar
  iagh följde vthur land,[2698]
.....

Ty mäst när som the tyckte,
  at Swerie war förtrångt,
som swermar the vthryckte
  i andra länder långt.
I månge åhr the fore
  then heela Asien om,
och hwar the förste wore,
  mehr hopwijs effter kom.
Medh them iagh war tillijka
  i Spanien, Wälske land[2699],
Africa, Franckerijke

2694 E Källquist (1934), vr 53-56; s 254.

2695 E Källquist (1934), vr 132-134; s 256.

2696 E Källquist (1934), vr 181-192; s 257f.

2697 E Källquist (1934), vr 199-204; s 258.

2698 E Källquist (1934), vr 541-542; s 266.

2699 Italien.

bort öfwer siö och sand.
Thet blefwe långt iagh sade
the kungars nampnen nu,
som migh i sälskap hade,
til ottetijo siw
från Berick, then iagh kände
som först vht Swerige drogh,
til Rodrick, tå min ände
iagh vthi Spanien togh.
Thet land them gick tilhanda
en deels behölt migh quar,
en deels migh ihop blanda
medh målet, som ther war,
hwad göthar hafwa giort.[2700]
.....

Orsaken till att ingen svensk Homeros har bevarats är att två papistiska biskopar, självaste Johannes Magnus ("then stålte biskop stoor") och Linköpingsbiskopen Hans Brask (1467-1538):

Medh sigh min heder förde
then stålte biskop stoor,
som mitt beröm förstörde,
när han vhr landet foor.
En Brask thet samma öfwar;[2701]
.....

Ty alt hwad låfligt giordes
och ridderligh bedreffs
i gambletijden spordes,
och alt medh rijm beskreffs.
The greker ingen glömer,
som togo Troya in,
för thet at them berömer
en grek medh rijmen sijn.
Mehr gagnar them the funne
Homerum til sitt loff,
än alt thet som the wunne
medh heela Paris hoff.
När the hans skriffter miste,
är och alt theras roos,
som ingen nu mehr wiste
aff them, och slätt sin koos.[2702]
.....

Hon fördes, som iagh sade,
vhr landet medh the twå
papister, som nu hade
alt hwad the kunde få
widh theras tijdh tilhopa,
hwar aff thet här och thär
än finnes kring Europa,
ther thet minst achtat är.[2703]

2700 E Källquist (1934), vr 549-576; s 266f.

2701 E Källquist (1934), vr 697-701; s 269.

2702 E Källquist (1934), vr 709-724; s 270.

För Skogekär Bergbo är finskan ett inhemskt språk, som är användbart även i rikets utrikes angelägenheter:

Jag mins en konung ähra[2704]
.....

Jagh mins then samma skrifwa
  på finska i ett breff,
som han sitt swar at gifwa
  til Franckerijke skreff.
En Findlandz förste höffdes
  then gången swara så,
och intet thet behöffdes
  at bruka franskan tå.[2705]

Men trots en konservativt pessimistisk grundton i dikten lever hoppet hos Skogekär Bergbos svenska språk:

Sidst wil iagh nu kungöra,
  thet kommer snart en tijdh,
på hwilken man skal höra
  migh kring om wärden
wijdh.[2706]

"Skogekär Bergbo" skrev även en samling på 100 sonetter som författaren gav titeln *Wenerid*. Inledningssonettens åtta första versrader lyder:

EY altidh hugg och slag/i ädle gode Göter
Förunner wärior roo och skölder hwijle tijdh
Så länge Frigg' och Thor få talas widh om fridh
Och ingen medh gewär i Fältet eder möter

Och ingen eder land i wredes modh omstöter
Gudinnan öfwa will Ehr ungdom i en stridh
Som stillare är och söt och både können blidh
Til thetz ehr någon ann medh andra wapen höter[2707]

1664 gav "grefven och riddaren" Emanuele Tesauro (1591-1675) i Turin ut ett foliant om goterkungar och longabarder i Italien med titeln *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Caualier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le*

2703 E Källquist (1934), vr 753-757; s 271.

2704 E Källquist (1934), vr 1205; s 281.

2705 E Källquist (1934), vr 1213-1219; s 281. - Författaren hänvisar till en tradition från slutet av 1600-talet om att Johan III skulle ha svarat på ett brev av Filip II av Spanien (alltså inte kungen av Frankrike). Johan Bergenhielm (1629-1704), kansliråd och sekreterare vid utrikesexpeditionen, omtalar saken i kanslikollegiets protokoll, den 23 februari 1692 och hänvisar till Per Brahe d y (1602-1680) som källa: "Jagh har hördt Gr. Per Brahe referera, at Konung Philippus II i Spangnien hade skrifwit til Konung Johan (iagh weet ey wist om dät war dän tiden han war Stoorförste i Finlandh) ett Breff på Spanska, hwilket han hade låtit beswara på Finska" (E Källquist (1934), not 53 s 143; s 142f).

2706 E Källquist (1934), vr 1220-1224; s 282.

2707 Skogeskär Bergbo (1993), s 78. - Lars Burman skriver att innehållet i dessa två strofer är: ".... ett manifest för den svenska adelns två uppgifter: att med vapenmakt utbreda Sveriges makt och att dessemellan odla aristokratiska dygder - framförallt hövisk kärlek. I dikten beskrivs de svenska adelsmännen som ädla och sköldbehängda hjältar ur en vild götisk urtid vilka nu skall underkastas modern puts och bildning i hovetikett - adelns ungdom skall övas i kärlek" (Lars Burman (1993), s 63).

Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione. Abboten Valeriano Castiglione skyndar sig i sina kommentarer att förklara verkets titel. Det är inte så att författaren menar att goterna var barbarer, utan han följer det antika grekiska språkbreket:

> *Barbari* fur chiamati da' Greci tutti gli Re, & Popoli, che non parlauan Greco, etiamdio Romani: *Barbaris dicebantur* (dice Festo) *omnes Gentes exceptis Graecis.*[2708]

Greve Tesauro avbildar på nere på titelsidan (fig 75) ett något förvrängt svensk riksvapen under en antikiserande öppen krona. Vapnet (fig 76) har fyra fält. I det första och fjärde står i ett rött fält ett upprest lejon med en krona svävande över sitt huvud, i det andra och tredje fältet av silver tre (gyllene?[2709]) kronor 2 och 1. Utöver att fältfördelningen är omkastad, Tre kronor borde vara i fält 1 och 4, medan Folkungalejonet borde finnas i fälten 2 och 3. Några strömmar finns inte heller i det röda fälten med lejonet. Kungl bibliotekets (Stockholm) exemplar är inhandlat av Gabriel Sparfwenfeldt[2710] i Turin (fig 75).

Antitetiskt på båda sidor om vapnet håller det gotiska lejonet på att riva hedendomens och slavernas drake.

Tesauros verk kom mycket kort efter utgivningen att få användning i Sverige när riksänkedrottningen Hedvig Eleonora (1636-1715)[2711]

1662 påbörjade byggandet av det nya Drottningholm[2712] efter Nikodemus Tessin d ä:s (1615-1681) ritningar. Ända från Tessins första förslag fick trapphuset en central roll i slottets arkitektur.[2713] 1669 påbörjar den brabantiske bildhuggaren Nicolaes Millich (c 1630 - c 1699) trapphusets dekorering med marmorskulpturer.[2714] Högst uppe, och närmast ljuskällan, placeras byster av gotiska konungar med gravyrerna ur Tesauros arbete som förlagor.[2715] Johan Lithéns teckning (fig 77) från 1690-talet efter en tidigare teckning av Tessin visar trappan med utsmyckning. Lithéns teckning blir även förlaga för Willem Swiddes († 1697) stick till Erik Dahlberghs *Svecia antiqua et hodierna.*[2716] Rubriceringen av såväl teckningen som gravyren i Svecian har samma stolta formulering: "Deliniatio Scalae porticus in Regio Palatio DROTTNING-

---

2708 V Castigliglione, "Annotationi", s 1 i E Tesauro (1664).

2709 Av sticket kan med rätta inte bedömmas kronornas tinktur. De har skuggats med vågräta linjer, vilket om detta avser en skraffering skulle betyda att de vore blå. Denna tolkning av kronornas färg finner jag mindre sannolik eftersom de linjerna följer kronans böjning och således inte egentligen är vågräta, utan verkar mer att vara avsedda som skuggning. Har greve Terauro avsett att lägga tre gyllene kronor i ett fält av silver är det förstås ett elementärt heraldiskt fel. Metall, guld, får inte läggas på metall, silver.

2710 Se nedan.

2711 Dotter till hertig Fredrik III av Holstein-Gottorp (1597-1659) och Maria Elisabet av Sachsen (1610-1684), gift med Karl X Gustaf (1622-1660 (svensk konung: 1654-1660)).

2712 Det stora stenhus som Johan III lät uppföra här omkring 1581 åt Katarina Jagellonica brann ner året innan, 1661.

2713 B von Malmborg (1971), s 139.

2714 J Böttiger (1897), s 20, plansch X och XI.

2715 J Böttiger (1897), s 52; G M Silfverstolpe & Å Stavenow (1933), fig s 405 ; B Waldén (1942), fig 36, 37; B von Malmborg (1971), s 146 fig s 147, fig s 150.

2716 B Magnusson (1979), s 54, not 24 s 66; dens. (1986), s 148, 151, s 189.

HOLMENsi, operis perelegantis, sumptuosi magnifique, adeo, eis Europa paucas habeat similes".[2717]

Hur många byster av "svears och göters forntida konungar" Nicolaes Millich totalt utförde vet man med säkerhet inte. Numera är antalet fjorton i den nedre vestibulens nischer två, i trappans olika delar sex och i den övre vestibulen, närmast ljusinflödet, sex.[2718] Millich har emellertid fått betalt för minst femton byster, men "det förefaller som om i varje fall det projekterade antalet kungabyster skulle ha överskridit tjugo".[2719] Av de fjorton bevarade bysterna har endast fem kunnat identifieras; Alarik I, Ataulf, Sigeric, Vallia och Teoderik den Store.[2720] I gravyrerna till Tesauros verk omges de italienska goterkungarna ofta av [gotiska] lejon. Under bilden av västgotakungen Alarik står ett stort lejon i helfigur och nedre delen av den krans som omger bröstbilden av östgotakungen Teoderik har två herkuleiska lejonfällar, medan Teoderik själv på sitt bröstpansar har ne lejonmaskaron, osv.

Till utsmyckningen av trapphuset hörde även medaljonger med bilder av "Swenske och Giöteske Drottninger, såsom Disa, Thomyris, Amalesuenta, Panthaleon, etc"[2721].

De gotiska kungarna och drottningarna är placerade närmast ljusinflödet i taket, först nedanom dem finner vi den grekiska Olympens gestalter, Minerva, med drottning Kristinas anletsdrag[2722], Terpsichore, Erato, Melpomene, Talia, Calliope, Polinhia, Clio, Urania m fl (fig 77).

På svenska, eller som titelbladet säger, på gotiska, utgavs ett utdrag av Tesauros verk 1692, med av gravyrer av Truls Arvidsson, vilka oftast var spegelvända i förhållande till Tesauros original.[2723]

När Antikvitetskollegiet instiftades utfärdades dess första instruktion den 20 november 1667. Instruktionens första paragraf talar om att:

> Wårt gamble Swenske och Giöthiske Språk och Tungomåhl, huilket såsom thet ähr grundwahlen till then öfrige kundskapen, som man aff alt thet skrifwit ähr hämpta kan, så ähr aff nödhen, at thess rätta krafft och förståndh förmedelst ett fullkombligit dictionario må blifwa uplyst till alle sine ordh och nampn, thess åthskillige bemärkelser sampt rum och stelle, ther huart och ett igenfinnes.[2724]

2717 "Ett ytterst elegant, dyrbart och storartat arbete, vartill få motsvarigheter står att finna i Europa". - E Dahlbergh (1667-1715), I:82; J Böttiger (1897), pl XI; G M Silfverstolpe & Å Stavenow (1933), fig s 405. - I konceptanteckningarna till Johan Loccenius' (1598-1677) Brevis descriptio Sveciae skriver Erik Dahlbergh: "Wid denne bygnad har den widtberömbde Architecten Nicodemus Tessin wijst rätt ett Mästar stycke .... Sielfwe ingången är bland alt annat, med en så sköön, rar och kostbar trappa försedd, att näppeligen någon skönare i hela werlden lärer stå till finna" (B Waldén (1942), s 89).

2718 B Waldén (1942), s 100.

2719 B Waldén (1942), s 100.

2720 B Waldén (1942), pl X, XI & XII.

2721 B Waldén (1942), not 5 s 101. - *Se även* J Böttiger (1897), s 41.

2722 B Waldén (1942), s 93; B von Malmborg (1971), s 148f.

2723 *Gothicarum Longobardicarumque in Italia rerum epitome, quam Emanvel Thesavrvs, Comes & Magno Crucis Eques scripsit, notisque illustravit Abbas Valerianus Castilio, Ex Italico in Latinam Gothicumque sermonem uertit, ac notis indicibusque necessariis auxit Claudius Arrhenius, Regius Historiographus ac in Acad. Regia Upsaliensi Histor. Prof. publ. ac ordin. nec non in Regio Antiquitatum Collegio Assessor.* Holmiae Sveonum 1692.

2724 H Schück II (1933), s 17.

Initiativtagare till instruktionen var Magnus Gabriel de la Gardie och utkastet hade författat av Johan Hadorph.[2725]

Johannes Widekindi [Widichsson] (1618 (1620?) - 1678) skriver i *Thet Swenska i Ryszland.* Tijo åhrs Krijgz-Historie hwilket under twänne Sweriges Stormächtige Konungars/ Konung Carls IX. Och K. Gustaf Adolphs den Andres och Stoores Baneer/ Storfursten Ivan Vasilivitz Suischi och Ryszland til hielp/ först emoot the Rebeller och Lithower/ sedan the Påler/ på sidstonne emoot sielfwe Muskoviterne/ ifrån åhr 1607 in til 1617. Aff Feldtherren Gref Iacob De la Gardie (1671) i en hyllningsdikt till Magnus Gabriel de la Gardie:

Tu genus, & tanto virtutem ex sangvine ducens,
  Consilio Regis qui regis acta Tui,
Trade mihi scribas, regni describere fata,
  Qui Svecici Populi & pingere ritè queant.
Promove hyperboreas, cultissima numina, Musas,
  Quas ruditas, aquilo, & frigus adurit inops.
Vasiadum mox ponè videbis maxima Regum
  Acta: Et Avi in illis fortia gesta Tui.
Gloria cum vestro se tollet clara favore
  Gotthica, quà Arctoi noscitur orbis honos.
Dura Themistoclas, Decios, fortesque Camillos
  Miltiades forsan secula nostra legent.

I Åbo publicerar Jonas Grimsteen 1674 ett 201 cm långt och 62 cm brett tryckt släktträd över de svenska konungarna från Magog till Karl XI med titeln *Genealogica eller Slächt-register effter Joh Magni, Jacobi Gislo, P Petriaei, Sax Gram och Joh Martini Norvegiensis manuduction och anledning, öfver alla konungar, som i Svea och Götha in- och uthrijkes sampt Dannmarck och Norget regerat hafva, ifrån Magog ...* (fig 78).[2726]

1677 gavs Petrus Petrejus' *Doct: Nicolai Ravaldi Archiepischopi Vpsaliensis, herliga oratio, om Swea och Götha Rijkers/ sampt thesz konungs Stoormächtigheet och Bedreff: Som Anno 1440. in Concilio Basiliensi hollin är. Tä han then Stoormächtige Furstes Herr Erichs then XIII. Swerikes/ Göthes och Wendes Konungs/ Sändebudh war. Beskrefwit aff Petro Petreio Ubsaliensi* ut "på nytt Tryckt På Wijsingsborg". Där tar sig Petrus Petrejus an uppgiften att påvisa att det fanns ett ryskt hot redan mot romarriket, vilket goterna löser genom goternas resoluta handlande pacificeras:

> På then Tijd som Sylla i Rom regerade/ rådde Boroista öfwer the Göther: uthi hans Tijd kom ock then behändige och kloke Mannen Dicenus in uthi the Göthiska Rijket/ hwilken Konungen wäl undfick och effterlät honom lijka Macht med sig/ till at råda och regera öfwer Folcket. Genom hans Rådh öfwerwunno the een Stoor Deel uthaff Rydzland.[2727]

2725 Hadorphs utkast hade följande lydelse: "Wårt gamble Swenske och Göthiske språk är grundvalen och förnämste pelaren till all godh kundskap uthi dhe gamble Swenske skrifter och Lagar i Rijket. Ty synes det ibland dhe förste böra ihugkommas och fördenskull förordnas, att dhe, som bästa förståndet på det gambla språket hafwa, företaga sig så Etymologice som elliest af alla gamble Swenske Skrifter och Lagar till att sammanfatta ett fullkomligt Dictionarium öfwer dhe gamble ordh och deras åthskillige Significationer med allegatis af sine rum, dher dhe finnas" (H Schück II (1933), s 9).

2276 UUB, Kart- och planschavdelningen. *Se även* J J Tengström (1845), s 325.

2727 (1677), opag [s 8].

Det mångfrestande geniet Olof Rudbeck d ä:s (1630-1702) *Atland eller Manheim dedan Japhetz afkomne/ de förnemste Keyserlige och Kungelige Slechter ut till hela werlden/ henne att styra/ utgångne äro/ så och desse efterföljande Folck utogade nembligen Skyttar/ Borbarn/ Asar/ Jettar/ Giotar/ Phryger/ Trojaner/ Amaizor/ Traser/ Lyber/ Maurer/ Tussar/ Kaller/ Kiempar/ Kimrar/ Saxer/ Germen/ Swear/ Longobarder/ Wandaler/ Herular/ Gepar/ Tydskar/ Anglar/ Paiktar/ Danar/ Siökampar/ och flera de som i weket wisas skola*[2728], som Sten Lindroth betecknat som "nästan skrämmande i sin förening av snille och vanvett"[2729], förlägger tyngdpunkten till Atlantis och faller utanför denna framställnings huvudspår. Rudbecks svenska universitetsprogram blev "ett slags götiskt manifest"[2730].

Olof Rudbecks brorsson, brukspatronen på Huseby, Petter Rudebeck (1660-1710) menade i sin handskrivna "Småländska antiquiteter", som han skrev 1693, att han funnit goterkungen Erik I:s [Berich] huvudstad, staden Vitala, en halv mil norr om Tellerda by.[2731] Där skulle Erik I ha regerat år 2012 efter Skapelsen (år 357 efter syndafloden). Han påstår att "gräver man 1 1/2 kvarter, finner man överallt överväxta stengator, gränder, stenrader, resta stenar, källare med målningar inuti"[2732]. När sedan goterna koloniserade Danmark fick de danska öarna namn efter den gotiska huvudstaden, Vetala.[2733] De ben av en mycket stor individ man 1671 grävt fram vid kyrkans södra mur i Vetlanda identifierade Rudebeck som kung Eriks kvarlevor.[2734] Enligt honom låg även Bråvalla hed i Skatelövs omgivningar, vid sjöarna Salen och Åsnen i närheten av Vetlanda fornminnen.[2735] Erik Dahlbergh[2736] (1625-1703), som under perioden 1687-1693 var landshövding i Jönköpings län, höll sig ständigt underrättad om fornminnen. Rudebecks uppgifter fick honom att till Vetlanda sända lantmätaren P S Duuker, som uppmätte kyrkbyn i Vetlanda. Duuker rubricerade sin uppmätning "Jönekiöpingz Lähn, Östra Härad, Hwetelanda och Näsby Sochner, angående dhe Monumenter och Ruder, som nu förtijden igien kunna finnas effter Staden Hwetala, så wähl som een myckenheet aff ättehögar och några Runnsteenar, dheslijkest Hultaby Slott medh dhes Beskaffwenheeter, afmätt Anno 1693"[2737]. Johannes van den Aveelen gjorde ett kopparstick på basen av Duuners "upmätta" Vitala på ett av sticken i *Suecia antiqua et*

2728 Första delen utkom 1679, med latinsk översättning av Anders Nilsson Norcopensis (1633-1694) (adlad 11/5 1687: Nordenhielm; introducerad som nr 1110 år 1689). Samtidigt med del 1 utgavs det till verket hörande stora atlasbandet. Andra delen utgavs 1689 och tredja delen 1698. Fjärde delen var under tryckning vid Uppsala stora brand 1702, och endast ett fåtal band med upptill 210 sidor är kända av denna del av Rudbecks stora verk.

2729 S Lindroth (1975), s 284.

2730 S Lindroth (1975), s 296.

2731 J Svennung (1947), s 101f; L-O Larsson (1995), s 49.

2732 J Svennung (1947), s 102; L-O Larsson (1995), s 49.

2733 J Svennung (1947), s 102. - Benämningen "Vetala hed" om de danska öarna används redan i prosaiska rimkrönikan (J Svennung (1947), s 103; L-O Larsson (1995), s 49).

2734 J Svennung (1947), s 102; L-O Larsson (1995), s 49.

2735 J Svennung (1947), s 100.

2736 Till adlandet 1660 Erik Jönsson.

2737 J Svennung (1947), s 100.

hodierna.[2738] Gravyren har rubriken: "Situs pervetustae et ad memoriam posteritatis celeberrimae quondam Urbis Vittaliae in Smalandiae praefectura Joencopensi et paroecia Wittlanda cum adjacentibus locis geometricae delineatus ubi hodieque ostentantur plane eximia priscae magnitudinis ejus indicia circa pagum Wittlanda, in cujus nomen et fatum tanta Urbs lapsu temporum, demum concessit."[2739].

Nu hade inte bara Erik I:s huvudstad blivit funnen utan även medelst Dahlberghs *Svecia* geografisk position utpekats för det lärda och kultiverade Europa.

David Klöcker Ehrenstrahl betonar de ridderliga inslagen i goterwurmen:

> Man weiss so woll aus vielen alten metallernen und steinernen *monumenten*, als Schrifftlichen *Documenten*, welch eine genaue Verbundnus und *alliance* die alten Gothen mit der Tugend, dem Gluck und der Ehren gehabt.[2740]

År 1688 utfärdar Karl XI en instruktion för Johan Gabriel Sparfwenfeldt (1655-1725) för att "effterspana" ... "några Gamble Giöthiske handlingar" i "den mindre Tartarien eller Crimm och *circa paludem Meotida*":

> Instruction, hwareffter Johan Gabr. Sparfvenfeldt i underd: sig hafwer att rätta. Gifwen Stockholm d. 3 Augusti A° 1688.
>
> Såsom Kongl: May:t igenom Egne Kunglige Bedriffter uti warande tijder *illustrerar* dhen Swänska och Giötiske Nationen; Altså drager Kongl. M:tt och så en besynnerlig hugh och åstundan att utur forna tijder upwäckia och i dagzliuset framskaffa alt hwad som henne till hederligit och berömmeligit effterdömme lända kan. Fördenskull hafwer hans Kongl. May:tt icke allenast förordnat och inrättat af Lärde Män ett *Collegium Antiquitatum* till allehanda gambla handlingars sammansökiande och beskrifwande hwilke och här hemma i Rijket därpå arbeta; Men emedan det och bekant är af *Crönikorne* huru såsom dhe gamble Giöther och Swänske hafwa ifrån sin första hijtkomst till desze Nordiska Rijken, offta igen uthgått med stoore Härar, och bemächtigat sig månge Land och Rijken i wärlden, både i *Asia* och *Africa* så wähl som dhe närmare Orter i *Europa* hwarest dhe månge märkelige gierningar hafwa bedrifwit och månge ting ännu torde finnas effter dhem på åthskillige orter dher wistadz och sig nidsatt hafwa både i Ungeren och alle dhe Österländerne wijd *Pontum Euxinum, Meotida, Tracien*, så och uti *Graecien* och *Italien*, sammaledes uti Switzerland Franckrijke och *Hispanien*; Ty är Kongl Maij:tt af ofwanbem:tt af ofwanbem:te orsaak föranlåten till dhe tanckar och upsåth att igenom någon erfahren Man låta försöckia och effterspana om och till äfwentyrs å sådane uthrijkes orter dher dhe förbe:te Gamble Swenske och Giöther framfarit och sig nedsatt hafwa, eller å andre orter utom Landz där några Gamble Giöthiske handlingar igenom hwarjehanda tillfällen kunde wara inkomne och sammandragne, några *Documenter* och effterrätelser måtte finnas till sådant hans Maij:tz uppsåth tienlige och dugelige / --- / Ty hafwer Kongl. Maij:tz fattat om honom [Sparfwenfeldt] dhen nådige tanckan, att så frambt några gamble handlingar och *Documenter* skulle å en alt annan orth kunna finnas, han igenom förbe:te wettenskap sampt den erfahrenheet han allaredo wunnit hafwer igenom sine förrige *Peregrinationer* och umgängen med Lärde Män dhe samme kunna uthspana och förskaffa. /---/ Hwad *Graecien* wijdkommer och *Panno-*

2738 E Dahlbergh (1667-1715), III:100.

2739 "Läget av den uråldriga och ända till eftervärldens åminnelse fordom högtfrejdade staden Vittala i Småland, Jönköpings län och Wittlanda socken, jämte närliggande orter kartlagt och uppmätt på den plats, där ännu i dag de fullständigt enastående bevisen för dess forna storhet visas, vid Wittlanda by, i vars namn och skickelse den stora staden under tidens lopp slutligen har övergått" (E Vennberg (1924), s 142f; J Svennung (1947), s 99f).

2740 L Rangström (1994), s 89.

> *nien* så må dhe fuller ochså besökias så framt något håapp wore att där något funnes; Men besynnerl. synes till detta upsåtet nödigt wara, att företaga en reesa till den mindre Tartarien eller Crimm och *circa paludem Meotida*, effter som det will för wiszo berättas, att i dhe orter skall ännu finas Giöther som beboo en heel *tract* land hafwa en Giöthisk Biskop och sitt egit Språk.[2741]

Sparfwenfelt tycks ha läst på före sin resa. Kungl biblioteket i Stockholm har ett exemplar av delarna 2 och 3 av Filip II:s ovan omtalade krönikör Ambrosio de Morales' *Crónica general de España* i en upplaga från 1577 och 1689 i Paris dedicerad till "D Juan Gabriel Sparwenfeld".[2742]

Våren 1690 reste Sparfwenfelt. Olof Rudbeck drev på hans resa.[2743] Han reste över spanska Nederländerna till Paris, vidare till Spanien och Algeriet och Tunis, reste vidare till Schweiz, Italien och Rom. Sparfwenfelt blev borta i fem år.[2744] Sparfwenfelt skriver 1690 till konungen i Sverige:

> Här i Spanien är Huar hederlig man så försäkradt om att wara af the Göthers afkomma och öfwerlefwor, som ur Suea och Götha rijke uthgångna äre, att dhe icke eens aff slijke böcker, eller andres twehogsne meningar höra willa, warandes tradition ifrån förfäder inpå dhesz efterkommende så stadhfestat att dhen annorledes tänker och talar, hålles för oförnufftig."[2745]

Men några fysiska spår av goterna fann han inte; "inga runstenar fanns i Spanien, "alla gothica var skingrade"".[2746]

Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna*s tionde plansch är "Literae Sveo-Gothorum", efter teckning av Johan Peringskiöld och förlaga av Johan Lithén graverad av David Engelhardt (1660-talet - 1710) 1698. Där avbildas i en förment ancennitetsordning runalfabetet ["Antiquissimae Runae dictae"], biskop Wulfilas ["Recentiones Ulphilanae"] gotiska alfabet och det latinska alfabetet i dess medeltida typologi [Novissimae Monachales"].[2747]

Den tyske teologen, "pietismens fader", och heraldikern, Jacob Philipp Spener (1635-1705), återberättar i ett av sina stora heraldiska verk, *Insignium Theoria seu Operis Heraldici pars Generalis, Qvae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitionens, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consectaria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium & moribus receptis exhibens*, som utkom 1690 i Frankfurt am Main, historien om den västgotiska kungaättlingen Pelayo [Pelagius], och lejonets gotiska ursprung i Asturien-Leons vapen och därmed även i det spanska kungahusets vapen.[2748] Habsburgarna räknade, som ovan omtalats, sin härstamning på mödernet från Kastiliens gamla konungasläkt och därmed Pelayos ättlingar.

För spanska historieskrivare behöll bröderna Magnus länge sina positioner som stora auktoriteter, Gaspar Ibañez de Segovia Peralta y Mendoza,

---

2741 *RR* 3/8 1688, RA. Hans Helander, Commentary, s 100f i E Swedenborg (1714) 1985.

2742 A de Morales 2-3 (1577), titelbladet.

2743 S Lindroth (1975), s 231.

2744 S Lindroth (1975), s 231f.

2745 Ibid.

2746 S Lindroth (1975), s 232.

2747 Erik Dahlbergh (1667-1715), pl I:1.

2748 J Ph Spener (1690), s 162f.

markis de Mondéjar (1628-1708) bereder Johannes Magnus utrymme i sin *Notizia y Juicio de los m',as principales historiadores de España,* som utkom postumt 1784 och Juan Francisco de Masdeu ägnar tre band åt västgoterna i *Historia crí tica de España de la cultura española* som utkom 1791.[2749]

1696 uppträdde ett kursachsiskt teatersällskap med pjäsen med den publikfriande titeln *Die Königin Disa* i Stora Bollhuset på Slottsbacken i Stockholm.[2750]

Caspar Bussing är när han 1694 ger ut sin *Einleitung zu der Herolds-Kunst/Auff eine bequeme und deutliche Art verfasset. In Zwey Theilen Die Wapen der vornehmsten Staaten als Käyser/Könige/Fürsten von gantz Europa. Gleichsahm auff einen Anblick darstellend* övertygande om giltigheten hos "vetenskap och beprövad kunskap" när han skriver om Sverige och det svenska riksvapnet:

> ... das mächtige Königreich Schweden/ undter allen Europeischen das uhrälteste und ansehnlichste/ als dessen Uhrsprung man mit unverwerfflichen Gründen von Magog des Noae Enckel herzuleiten vfleget.[2751]

Folkungalejonet i det svenska vapnets 2:a och 3:dje fält är:

> Der Gothische Löwe/ welcher über die drei in Gothland berühmten Seen/ den Meler/ Wener und Wetter springend sich ausstrecket.[2752]

Han går helt på den av bröderna Magnus angivna linjen. Det märks inte minst i hans beskrivning av det danska riksvapnet. Danmark får sin förste konung 660 år efter Sverige. Danmarks förste konung blir "goternas 16:e konung, Humelus' son Dan 660 år efter Sverige:

> Ist das Königreich Dennemarck/ dessen drey blaue Leoparden/ schon von Dan sollen angenommen seyn/ die drey Dänischen Meer-Engen/ als den Oresund/ den Grossen und Kleinen Belt zu bedeuten.[2753]

Det gotiska vapnet i det 4:de fältet beskriver han som:

> Das Reich der Gothen/ oder vielmehr Juthen/ so man auch Cimbrien heisst[2754]

dvs det står inte för de egentliga goterna.

Bussing är också övertygande om de spanska kungarnas gotiska härstamning:

> Es haben aber in Hispanien/ nach den Römern vornemlich die Gothen geherscht/ bisz 713. die Mauren und Saracenen eingebrochen/ dasselbe gleichsam überschwemmet und die Gothen in die bergigte Gegend von Asturien zusammen getrieben.[2755]

I likhet med Bussing kallar läroboksförfattaren Johann Hübner (1668-1731) Götaland för "Gothland" när han skriver om Sverige och goterna:

2749 J Nordström (1946), s 43; L Tengström (1983), s 89.

2750 G Ljunggren (1864), s 400f; K Johannesson (1968), s 263; G Dahlberg (1992), s 244ff.

2751 C Bussing (1694), opag.

2752 C Bussing (1694), opag. - *Se även* dens (1713), s 150.

2753 C Bussing (1694), opag.

2754 C Bussing (1694), opag.

2755 C Bussing (1694), opag.

Was ist in Gothland zu merken?

Es ist das Stücke Landes/ welches zunechst an dem Sinu Codano Dänemarck gegen über lieget/ und wird vor dasselbe Land gemalten/ da vermutlich die Ost- und West-Gothen heraus kommen sind/ welche in 5. Seculo Italien/ Spanien und Frankreich so jämmerlich vervüstet haben.[2756]

I Johann Hübners, Rectoris zu S. Johannis in Hamburg, Kurtze Fragen aus der Genealogie, nebst denen darzu gehörigen Tabellen, zur Erläuterung der Politischen Historie zusammen getragen Und bey dieser dritten Auflage bis auf gegenwärtige Zeit continuiret från 1719 ger Hübner en "exaktare" genealogi för Jafets söner:

Unter Japhet stehen auch vier merckwürdige Stamm-Väter von vier Europäischen Nationen: Denn von ASCANES sollen die deutschen, von GOMER die Dänen; von MAGOG die Schweden; und von THUBAL die Spanier aentsprossen seyn.[2757]

1733 när Hübner ger ut andra upplagan till sin *Vollständige Geographie* är han säkrare på goternas härstamning än han var 1709:

Von Gothland [Götaland].

Das ist ein grosses Land, welches gegen Norden an SVEONIA; gegen Westen an NORWEGEN; gegen Süden an der SUND; und gegen Osten an das MARE BALTICUM stösset.

Ob seinen Nahmen von Gott, oder von Guth her hat, weisz ich nicht: *Das aber ist wohl gewisz, dasz vor Alters in diesem Lande die berühmten GOTHEN gewohnet haben, die im fü nfften und sechsten Seculo die weltberufne MIGRATION nach Italien und Spanien gethan,* und zwey mächtige Reiche, nemlich das Ost- Gothische in Italien; und das West-Gothische in Spanien gestifftet haben.[2758]

1744 ges hans *Korta Inledning till Historien, Med Tilökning och Bihang om Nuwarande Riken och Förnämsta Regeringar i Europa, och hosfogade Stam-Taflor, samt Underrättelse om the Stater som äro uti Asia Africa och America; Så ock korta Förklaringar om Wapnekonsten, Riddare-Orden Rikens Wapn, Jemte Koppar-Stycken* ut på svenska och där utvecklar han sin historiesyn på goterna i allmänhet och goterna och Spanien i synnerhet:

Omsider, tå WestGötharne hade utplundrat Italien och Rom, kommo the til Spanien, och satte sig ther i Franska Gräntsen neder, undar Athulf theras Konung.
Thesze utbredde sin makt på alla sidor omkring sig, tils Alarik II, af Konung Chlodovaeo i Frankrike wardt ihjälslagen, tå Frankrijke af Götherne återtog alla the orter som the sig bemästrat hade. Icke thesto mindre bestod Konungawäldet i Spanien, och kom Riket til anseende och flor under Göthiske Konungen Reccaredo, hwilket warade til K. Witizae tid, tå Göthernas makt började luta til undergång, hwilken ock under Konung Roderico följde, ehuru han med 100tusend man giorde Saracenerne motstånd. Thet WestGöthiska Wäldet hade warat i 300 år i Sapnien, gick icke heller nu aldeles under, utan Asturien, Biscaja och Galicien förblefwo under Göthernas lydno. ....
Pelagius en Göte kårades åter till Konung, och hade Residence i Oviedo. Han började wäl utwidga sina Gränszor, intog Enon, mm.[2759]

2756 J Hübner (1705), s 693. - *Se även* s 706.

2757 J Hübner (1719), s 9.

2758 J Hübner (1733), s 119f [*min kursivering*].

2759 J Hübner (1744), s 172.

Hübners *Korta Inledning till Historien* kom ut i nya upplagor på svenska även 1746, 1768-69 och 1776.

Andreas Stobaeus (1642-1714) "historiarum et poeseos professor" vid det nyinrättade Lunds universitet, skriver i den magistersdissertation, som Jacob Prank försvarade 1697, *Antiquis gentium Gothicarum Insignibus* med hänvisning till Plinius att kung Filip av Makedonien "Sigillum Leonis sculpturam habere visum est"[2760] och med hänvisning till Wolfgang Lazius', vilken av Burchard Waldis lånat Erhard Schoens träsnitt av Ariovistus (fig 70), att lejonet var "Gothorum Insignibus".[2761] Tryckorten för Stobaeus' skrift, Lund, anges som "Londini Goth[orum].

Den svenske konsuln i Lissabon på 1730-talet Anders Bachmansson[2762] (1697-1772) är värd att citera i sammanhanget:

> at alla the, som thesse Berg bebo, såsom rätta Göthar anses, och i Spanien hafwa besynnerlige Privilegier at niuta; ty änskönt thet icke äro annat än Bondedrängar, som ifrån thesse Bergen hopetals komma in i Spanien at tiena, så räknas the för wanhedrade, om man kallar them annat än Godo; och gifwa sig altid the större med the mindre thet namnet af Illustre Godo eller Illustre Montagnes, warandes thet et nöje at höra, huru almänt i Spanien eftertraktas at wara af Göthisk Stämma, hwaröfwer the ock äro så högfärdige, at om the äro fattige, hålla the likwist för en skam, at ock så högt aktade, at andra Stämmor ofta betala stora Penninge Summor at igenom Giftermål förbinda sig med dem.[2763]

Trots att även tyskar och polacker gjorde anspråk på gotisk härstamning blev bröderna Magnus av avgörande betydelse för att göra Sverige till goternas urhem. En av konsekvenserna härav blev, att den svenska monarkin plötsligt visade sig vara den äldsta på jorden.[2764]

Den tyske filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716) anför även han västgoternas erövring av Frankrike och Spanien och östgoternas invasion av Italien i sin korrespondens med Peter den Store av Ryssland:

> Es war zwar ein Theil der Theutschen vom Baltischen Meer oder Preussen (allwo zu Taciti Zeiten der Gothen Sitz gewesen) durch Wendenland (oder Antes) und Pohlen bisans schwarze Meer gangen und sich zwischen den Don, Nieper, Niester, und donau gesetzt, sie sind aber bald nach Constantini Magni Zeit von den Hunnen vertrieben, über die donau zu gehen und sich ins Römische Reich zu begeben gezwungen, da denn die Westgothen in Frankreich und spanien, die Ostgothen in Italien eingedrungen.

Johan Peringsköld ger vid sekelskiftet ut *Ätt- och Stammgård för den Stormächtigste Konung Carl Den XII Sweriges, Göthes och Wendes Konung*[2765]. Såväl i denna stora genealogiska karta, som i *Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus*, vilken utkom 1725, rör kanslirådet vid Antikvitetskollegium, Peringskiöld, till

---

2760 A Stobaeus (1697), s 13.

2761 A Stobaeus (1697), s 29.

2762 Adlad den 27/9 1743 med namnet Nordencrantz, introducerades 1746 som nr 1891. Han slöt själv sin adliga ätt.

2763 J Nordström (1973), s 173; L Tengström (1983), s 89f.

2764 L Tengström (1983), s 90.

2764a W Guerrier (1873), s 211f.

2765 Utgiven mellan åren 1698 och 1703.

det hela ordentligt. Noach kallas enligt honom även "Nokva, Vulcan, Saturn". Japhet, som enligt densamme föddes A° M 1556 och dog "101 åhr efter floden".[2766] Och Magogs härstamning och avkomma blir en enda röra:

> Magog, Japhets eller Bores son/ eliest Uggi, eller Ogg in mikla, samt Ogynes/ Ågi/ Ygge/ Inge/ Nore/ och Atin eller Oden/ och Fors-Oden Jotun Vinarwads kallader/ Scytha och Giötha Landszens Gud eller Domare/ med ähre-tytel Thor/ Thviscon/ eller Thiasse/ Dis, inferiorum Deus, eller Nicudur, Neptunus, Habaldur/ Deglinger/ Jolkur eller gammal/ Hlaer hin gamle/ Auni hin gamli/ och Atin I. som wardt en Fader för Jättehem/ Götheim och Scytheim/ wid 175 åhr efter floden/ och upfann Runekonsten/ (thådan Merkesman eller Mercurius kallader.)[2767]

Emanuel Swedenborg[2768] (1688-1772) skrev en hagiografi över Karl XII och hans ritt från Turkiet, *Festivus applausus in Caroli XII in Pomeraniam suam adventum*, tryckt i Greifswald 1714. I denna skrift godtar Swedenborg utna reservationer svenskarnas gotiska härstamning:

> For it is well known that the old Goths and Swedes made military expeditions from the North now to the Sun, now to the regions of the rising sun and now to those of the setting sun; in bands they went off to places that were warmer than the North that they inhabited and seeking military glory there, they won renown now under Pelasgian leaders, now under Agamemnon, now in Trojan or in Italian and Hesperian service.[2769]
>
> .....
>
> ... CHARLES, the leader and hero of our North was ordered to be born again in this very age in which we now live, ordered to rise from the pyre of the old nation that had begotten him, rise as PHOENIX, as an heir to its glory and as a defender against further death. He was to be led through various fortunes and vicissitudes of fate, through the same and similar victories, to the same places in which his Hyperborean people so many times had won their victories and in which the shadows of his ancestors the Goths still rest, that is to Greece and the land of Troy and to Thrace and to the Getan soil which still preserves the memory of our people in the name of its territory.[2770]
>
> .....

2766 Carl Gustaf Tessin (1695-1770) förhåller sig på sin kamare på Åkerö kritisk till Peringskiöld: "NB [Nota bene]. Herr Peringskiöld komma mig före, som den som leder mig in i ett mörkt rum, och lämnar mig där utan liius" (Åkerödagboken 1758, s 170), och "Till allt detta anföres eij annan authoritet änn *verba magistri*. För Historiens sanning måste det väl en gång omstöpas, och bringas till sin rätta halt" (Åkerödagboken 1758, s 171). Tessinstället funnet under gemensamma forskarmödor med Roger de Robelin.

2767 J Peringskiöld (1725), s 1.

2768 Före 1719 Swedberg.

2769 E Swedenborg ((1714) 1985), s 57; Hans Helanders översättning av: "Compertum enim est Veteres Gothos Svionasqve arma sua jam sub austrum, jam sub orientis Solis, jam sub occidentis rotas a Septentrione eduxisse et turmatim in loca Borea suo calentiora exiisse et gloriam et Martem suum ibi qvaeviisse et jam sub Duce qvodam Pelasgo, jam sub Agamemnonio et jam sub Trojano, subqve Italo et Hesperio famam suam meruisse, ..."(E Swedenborg, ((1714) 1985), s 56).

2770 Ibid,s 59. Hans Helanders översättning av: "... CAROLUS , Dux et Heros Septentrionis nostri, in hoc qvo vivimus aevo reviviscere et ex Veteris parentisqve suae gentis rogis tanqvam haeres gloriae Illius et tanqvam vindex ulterioris lethi ut PHOENIX existere jussus est et per varia fata variasqve rerum vices perqve easdem cognatasqve victorias ad eadem loca duci, in qveis toties gens Ejus Hyperborea laureas suas meruerat, et in qveis umbrae Parentum Gothorumqve Ejus adhuc reqviescunt, scilicet ad Grajam et Trojanam terram adqve Threiciam et Gethicam humum, qvae adhuc memoriam gentis nostrae in nomine Regionis suae servat (E Swedenborg ((1714) 1985), s 58).

> ... since he was believed on several occasions to have fallen and to have been dwelling among the shades and then, like Hercules, went down through the Taenarian gate to Tartara and the fields of Elysium and talked with his Getan people and the Goths, the bands of his old ancestors; ...[2771]

H. Chatelain publicerade ännu c 1720 en stor genealogisk karta (38,7 x 96,0 cm), inklusive två geografiska kartor, över de nordiska kungadömena betitlad *Carte Genealogique pour conduire a l'Histoire des Rois du Nord. La Carte de leurs etats, leurs armes et des remarques pour conduire a l'intelligence de l'histoire du Nord.* Noak, Jafet och Magog nämns inte, men den svenska kungalängden börjar från samma stam som den gotiska. Den första nämnda svenske konungen är "Suenon" och den förste gotiske konungen är "Gethar". Som källa uppger Chatelain "Puffendorf" med vilken han torde avse Samuel Pufendorf (1632-1694).

Det gotiska har fått ett ordentligt genomslag i de tre svenska vapen han avbildar. I mitten avbildas det svenska statsvapnet, i vilket folkungalejonet är okrönt (och med en något egen variant av det Pfalziska vapnet som hjärtvapen). Till heraldiskt höger om detta står ett västgötskt vapen (med det överflödiga tillägget av två gyllene stjärnor i det svarta fältet) med undertexten "Armes de Gothie". Till heraldiskt vänster står ett gyllene, okrönt, [gotiskt] lejon i rött fält med fyra heraldiska rosor strödda i fältet. Texten under vapnet uppger att det avbildade vapnet är "Armes de Stockholm".

Friedrich Christian von Weber har läst sin historia, vilket han redogör för i sin anonymt i Frankfurt 1721 utgivna *Das Verändete Ruszland, In welchem die ietzige Verfassung Des Geist- und Weltlichen Regiments; Krieges- Staat zu Lande und zu Wasser; Wahre Zustand der Ruszischen Finanzen; die geöffneten Berg-Werke, die eineführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnung, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Tzarewitzen, und was sich sonst merckwü rdiges in Ruszland zugetragen, Nebst verschiedenen andern biszher unbekandten Nachrichten In einem Bisz 1720. gehenden JOURNAL vorgestellet werden, Mit einer accuraten Land-Carte und Kupfferstichen versehen:*

> Einige hundert Jahr nach der Geburt Christi, ist der Schweden und Gothen Gewalt in Osten nach und in Abnehmen gerathen, weil sie von schwartzen See durch die angräntzende Länder sich in grosser Menge nach Italien gewendet, die aber an der Ost-See waren in Kriege it Schweden verwickelt, und vereinigten sich offte mit den Dähnen, wobey diese Gelegenheit bekommen sich an die Liefländische Küsten zu machen,und darüber mit den Gothen zu verfallen. Hiezu kam noch die in Scheden wegen der Krone entstandene einheimische Unruhe, welche sie ihrer Angelegenheiten auszerhalb Landes vergessen machte. Man lieset zwar in der Historie, das die Schwedische Könige sich in ihren Kriegen der Russen, Curländer und Letten wieder Dänemarck und die Ostliche Fürsten sich gleichfalls derselben nach dem Zustande der Sachen wieder Schweden bedienet haben, doch können bey so bewandten Umstanden

---

2771 E Swedenborg ((1714) 1985) s 79, 81. - Hans Helanders översättning av: "... cum etiam Ille cum mostris qveisdam ignivomis Furiisqve pugnam conseruerit, cum bis terqve occubuisse et inter umbras vitam suam egisse putatus fuerit, et tunc Herculeo more per Toenaris portas in tartara et Elysias sedes descenderit et cum Gethis Gothisqve suis Parentum turba loqvutus fuerit, ..."(E Swedenborg ((1714) 1985) s 78, 80).

> die Russen als Unterthanen, nicht aber als Herrn in dieser Gegend angesehen werden, und solches um destomehr, weil in dieser Gegend angesehen werden, und solches um destomehr, weil die Schwedische Fürsten damahlen ihren an dieser Seite der Ost See aufgerichteten Sitz noch besständig inne gehabt und solches Regiment in der alten Landes-Sprache unter dem Nahmen *Hollugorda Ryke*,eine lange Zeit bekannt gewesen, auch sichü ber Esthland, Ingermanland und Carelen und weiter in Ruszland hinein ausgebreitet, dasz also diese Länder damahlen nur Schweden allein unterworffen gewesen.[2772]

Som von Weber skriver: "Man lieset zwar in der Historie, ..."[2773].

I *Historisk och Handels Almanach/ För Åhr 1738*[2774] står utöver "Detta Åhr efter wår Herras och Frälsares Jesu Christi födelse, det 1738" att detta år är "Ifrån werldenes Skapelse efter de 70. Uttolkarna åhr 7738. Efter allmänna meningen åhr 5687. *Ifrån Syndafloden åhr 5482*. Efter allmänna meningen åhr 5482".

1747 kommer den 1664 av den italienske historieforskaren Emmanuele Tesauro utgivna *Del regno d'Italia sotto i Barbari* ut i en andra upplaga på svenska med titeln *Utrag af grefvens och riddarens Emanuel Tesauri historia om Göthernas och Longobardernas regemente uti Italien, jemförd mot andra auctorer*.

I Diego de Valdés och Diego Saavedra Fajardos efterföljd gör Montesquieu i *Esprit des Lois* (1748) goterna till frihetens förkämpar i världen, mot ofrihet, tyranni och godtycklig maktutövning:

> "Då goterna erövrade det romerska imperiet, lade de överallt grunden till monarkien och friheten. Jag vet ej, om den frejdade Rudbeck, som i sin Atlantica givit Scandinavien så höga lovord, har sagt något om det stora företräde, som på grund härav bör givas åt dess innehavare framför alla andra folk på jorden. Skandinaverna äro källan till hela Europas frihet, alltså til nära nog all den frihet, som i dag finnes på vår jord. Goten Jordanes kallade Norden Nationernas verkstad - officina nationum - jag skulle hellre säga smedjan för de verktyg, som krossat de bojor, vilka södern lagt på folken. Det var där som dessa tappra nationer uppväxte, som gingo ut från sitt land för att tillintetgöra träldom och tyrrani och lära människorna, att då naturen gjort dem jämlika, förnuftet icke kan göra dem beroende annat än för att främja deras välfärd och lycka."[2775]

Ännu 1935 skriver förste kanslisekreteraren i Göteborg Niklas A Lindhult:

> "Sanningen i Jordanes berättelse, länge bestridd, har bekräftats genom arkeologiska fynd. Utvandringen torde ha skett vid tiden omkring Kristi födelse och ägt rum från Öster- och Västergötland. De utvandrade goterna stodo alltjämt i livlig förbindelse med sitt gamla hemland. En del av dem ha antagligen återvänt till Sverige"[2776]

och Lindhult avslutar sin artikel:

> Huru olika Göta Lejon än framträder i heraldiska vapen, i konstnärernas verk och skaldernas diktning, spårar man förvisso dess ursprung ytterst i Didrik av Bern [Theoderik den Store] lejonprydda stridssköld.[2777]

1953 skriver Ernst Schwarz i artikeln "Der Urheimat im Lichte der Sprache":

> "Es lässt sich zeigen, dass das Gotische [Sprache] mit dem Altnordischen so nahe

---

2772 F Ch von Weber (1721), s 341.

2773 F Ch von Weber (1721), s 341.

2774 *Historisk och Handels Almanach/ För Åhr 1738*. Utgifwen med Hans Kongl. Maj:tz Allernådigste privilegio. (Stockholm 1738), s 3 [opag].

2775 J Nordström (1973), s 178; L Tengström (1983), s 90.

2776 N A Lindhult (1935), opag.

2777 N A Lindhult (1935), opag.

verwandt war, dass es als Sprache eines um Christi Geburt abgewanderten Volksteiles begriffen werden kann. Es lässt sich in grossen Zügen die gotonordische Sprache des 1. Jahrhunderts v. Chr. rekonstruieren, die Götland in Südschweden gesprochen worden ist, ..."[2778]

Så sent som för elva år sedan, 1985, var den pensionerade historielektorn Deryck Sivén[2779] tydligen ännu helt övertygad om gotermytens historiska riktighet:

"Sverige är ett av de äldsta nuexisterande rikena i Europa. I början av medeltiden var Skåne och de danska öarna danernas stamland. Götarnas statsförbund omfattade främst området kring Vänern och Vättern, varifrån många utvandrade och bildade Öst- och Västgoternas mäktiga riken i Sydeuropa. I Beowulf-kvädet berättas om strider mellan götar svear, samt om härtåg till frisernas och frankernas länder."[2780]

Gotermyten och Finland

Johannes Magnus' *Swea och Götha krönika*[2781] är som känt ursprunget till att konung Erik fick ordningstalet XIV och att Johan blev Johan III. Att Berik, som ledde goternas uttåg ur Swea och Götha rike, var

then fiortonde Swea och Götha Inrijkes/ och then första Uthrijkes Konung[2782],

såg nog Erik XIV som ett gott tecken. Johannes Magnus nämner också att Noaks sonson, Magog, [år 1745 efter världens skapelse], hade innan han kom till Götaland

regerat uthi then deelen aff Skytien som ligger uthi Europa, hwilken nu blifwer kallat Finland, ...[2783]

och Johan Skytte tillägger en uppgift i sin *Een Oratio Om the Swenskes och Göthers första vrsprung/ och mandom i Krijgh* vid universitet i Marburg 1599 som inte finns hos Johannes Magnus:

2778 E Schwarz (1953), s 30.

2779 Deryck Sivén (* 1913). Han fungerade även som ordförande för Finlands Fredsförbund [Suomen Rauhanliitto] 1967-1974.

2780 D Sivén (1985), s 9.

2781 Här används, då jag citerar verket på svenska, Eric Schroderus' översättning: *Johannes Magni Swea och Götha Krönika hwarutinnan beskrifves icke allena the Inrikis konnungars lefwerne och namnkunnige bedriffter uthi theras eghit Fosterland: Räknandes ifrån Magog Japhetson, Götha första regent, in til then Stormächtige (Christeligh och höglofligh i åminnelse) konung Göstaff: Uthan och the uthländske Göthers loflige Regimente och store Mandom, som the på många särdeles och uthöfwer wijda Werlden, och särdeles Hispanien och Italien bedrifwit hafwe. Aldraförst på åthskillige tijder och rum uthgången på Latin, och nu på Swenska uthtålkat aff Erico Schrodero Stockholms Slotz Secretario.* Stockholm 1620.

2782 J Magnus (1620), I:14, s 17; H Lidell (1935), s48; L Tengström (1983), s 90.

2783 J Magnus (1620), I:4, s 4; L Tengström (1983), s 90. - Och Johan Skytte i Johannes Magnus efterföljd i sin *Een Oratio Om the Swenskes och Göthers första vrsprung/ och mandom i Krijgh* vid universitet i Marburg 1599: "Och efter man först måste tala om wåre Swenskes första begynnelse/ så äro the nästen the aldreäldste ibland all folk: Ty Magog/ Japhetz son Noe sonason/ som war the Skyters första vrsprung och vphovsman/ hafwer aldreförst waridt rådhande vthöfwer all the ängden som nu kallas Finland/ oc ligger vthi Scythia Europaea, och sedan medh sitt fölie farin vthöfwer Östersiön in vthi Göthaland/ som är en deel af Scandie näs och Landzudd."

Ty om then Skytiske Magog blifwer skrifwidt/ at han 88 åhr efter Syndeflodhen skal hafwa först låtidt besättia Göthiske Landzänderne/ och alt lagdt vnder sitt wälde.[2784]

Johannes Paulinus Gothus version i *Historiae arctoae libri tres* (1636):

Magogus igitur ex ostiis fluvij Tanais versus septentrionem tendens, primum in ea Scythiae parte quae nunc Finlandia, alias Finnigia vocatur, imperabat.[2785]

Men tillbaka till Johannes Magnus:

hela Skytien och Norlanden/ måge med godh skääl berömma sigh för thet äldste Folck effter Syndafloden/ såsom trovärdige Skribenter ther om skrifwa: Sedan at Swerike/ Götharijket och Finland hafwa warit besatte medh otaligt myckit Folck/ för än något hafwer warit bygdt vthi the andre delar aff Werldenne. Ytterligare hafwa förnämde Landskap warit vptaghne til at besättias 108 åhr för än Italien/ så framt Fragmenta Catonis äre til troendes.[2786]

Thenne Magog hade fäm Söner: Then första war Swen, the Swenskes fader och Regent: Then andre Göthar, som också kallades Gogus eller Göye, lät kalla thet folket utöfwer hwilket han regerade, effter sitt nampn: The andre tre bröderna/ Thor/ German/ Vbbe/ wore sine bröder vnderdånige.[2787]

Problemet med goternas [skamliga] skytiska härstamning löser Johannes Magnus med att säga att namnet fick göterna för att de var så skickliga skyttar.[2788]

Ur en serie på fem tapeter över svenska sagokonungar som Erik XIV lät väva[2789] har två bevarats (varav den ena defekt) till våra dagar i Kungl Husgerådskammaren. Den ena (plansch VII) visar Magog när han håller på att avsegla från Finland.

I mitten på den övre horisontalbården finns en stor inskriftskartusch med gul text på blå botten. Inskriften text:

QVV MVDI DOMINUS VASTI REX ILLE NOACHVS
MOX HOMINV EX NATIS AGMINA MVLTA TRIBVS
EDITA CONSPICERET PRIMVS AQUILONIS IN ORIS
HOS SECVM MVNDI CLIMATA OBIRE IVBET
ILLE TRES PARTES, IAPETI EX STRIPE MAGOGVS
TVNC SCHYTICAE GETIS REXQUE PATERQVE FVIT
PRIMAQVE GOTTHORUM REGNI FUNDAMINA IECIT
VENNICA QVA LATE GOTHAQ TERRA PATET[2790]

2784 J Skytte (1604), s A iiij.

2785 Johannes Paulinus Gothus (1636), s 9.

2786 J Magnus (1620), I:3, s 4.

2787 J Magnus (1620), I:5, s 5; L Tengström (1983), s 90. - Johan Skytte kallar här Noaks sonson för "Thenne wår Nordeske MAGOG/ ..." (J Skytte (1604), s A iiij v).

2788 H Lidell (1935), s 45.

2789 J Böttiger (1895), s 51; L Tengström (1983), 90.

2790 365 x 386 cm, Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. -"Noak, herre och kung över hela världen vida, Såg sina söner de tre, snart förökade till Väldiga skaror av människor långt in i den yttersta Norden; Dessa han bjuder med sig vandra från trakt och till trakt. Trefalt delades de. Magog utav Japeti släkte Blev nu till Skytiens folks fader och härskare satt. Denne för göternes rike till först grundvalarna lade, Där varest breder sig vitt Finlands och göternas mark." (G Upmark (1885), s 29).

Roddbåten, som väntar på att Magog skall lämna finsk mark har en lejonmaskaron i förstäven.
Den andra (plansch VIII) visar Magogs son kung Sveno.
Svenotapeten har följande inskription:

PRIMVS REX SVEONVM PATRIS POST FATA MAGOGI
SVENO FVI, ET FAELIX AUXILIANTE DEO
EIVSDEM REGNI CVM GOTHIS IVRE FVTVRI
CODITOR: HIC DE ME GES QUOQUE NOME HABET[2791]

Av en tredje tapet, den som framställt kung Svenos bror kung Geter, finns endast ett litet bårdfragment bevarat.[2792] Men i Johannes Bureus' *Sumlen* (KB Fa 12) finns en teckning av huvudfiguren (fig 79). Gustaf Upmark påpekade redan 1886

att nästan samma figur återfinnes som inledningsbokstaf till Bok I Kap VI i Johannes Magni's verk (uppl 1554)[2793], fig 80.

Jag tror mig ha funnit förlagan till Sveno-tapetens huvudfigur i 1558-års upplaga av Johannes Magnus' historia, tryckt i Basel (fig 81). Betecknande nog är det frågan om det första kapitlets, "De origine gothorum", lilla initialbokstav som fått tjänstgöra som Dominicus ver Wilts förlaga. Denne "Dominicus målare" utförde "patronerna" (kartongerna) till tapetserien med de svenska sagokonungarna.[2794] Eftersom Sveno-tapeten enligt slottsräkenskaperna avlämnades 1561 av Nils Eskilsson[2795] passar detta väl in även tidsmässigt.

Sten Karling har i sin förträffliga uppsats "Götisk konung och furste av Guds nåde. Kring två Gustav Vasa-porträtt" i *Konsthistorisk Tidskrift* XLIII, 1974[2796] visat hur det postumt målade sk Bysta-porträttet föreställande Gustav Vasa och målat av samme Dominicus ver Wilt, framställer kung Gösta som "en

---

2791 "Efter fader Magogs död var jag: Sveno svearnas förste konung och med Guds hjälp den lycklige grundaren av detta rike som skulle finas tillsammans med goterna i lag och rätt härifrån har också folket fått sitt namn ifrån mig" (Kerstin Erikssons översättning; Y Wallin (1981), s 16).

2792 J Böttiger (1895), s 52, 54; L Tengström (1983), s 90f. - Inskriptionstexten känner vi till från skriftliga källor: "PATRI SUCCEDENS GOTHORUM IURE SALUTOR REX, DE ME NOMEN CONSTAT HABERE GETAS" ("Efterträdande min fader - enligt goternas rätt - hälsas jag såsom konung. Det är känt att goterna har fått sitt namn från mig" (Översättning: Kerstin Eriksson i Y Wallin (1981), 26).

2793 G Upmark (1886), s 34; L Tengström (1983), s 91.

2794 G Upmark (1885), s 29, 33; G Upmark (1886), s 31; J Böttiger (1895), s 51; J Böttiger (1902), s 5; S Karling (1974), s 90-92; L Tengström (1983), s 92.

2795 G Upmark (1885), s 34, 35, 36; G Upmark (1886), s 36; J Böttiger (1895), s 34; J Böttiger (1902), s 5; J Guiffrey (1911), s 176; S Karling (1974), s 90; L Tengström (1983), s 92. - Kung Fredrik II (1534-1588; dansk-norsk kung: 1559-1588) beställde 20 år senare till Kronobergs slott av Hans Knieper [Hans Maler] vävnader i vilka ""de etthundrade och elfva konungar, som före oss regerat i Danmark, samt Vårt eget och Vår älskade sons, hertig Christians konterfej", med uttrycklig tillsägelse att över hvarje konungs hufvud anbringa historiska rim, hvilka skulle tjena som text för bilderna och angifva, när och huru hvar och en regerat, samt under hvarje konungs fötter - porträttet skulle således utföras i helfigur - upplysningar om hans börd, jemte an afbildning af riksinsignierna." Redan 1584, tre år senare, har Knieper levererat beställningen till kungen (L Looström (1885), s 49).

2796 s 87-100.

ättling av de gamla göter" och hur framställningen går att återföra på de två bevarade tapeterna. Därmed befästs ytterligare bilden av Johannes Magnus' historieverks kanoniska karaktär för vasahovet.

Den polske läkaren, geografen och humanisten Mathias av Miechow [Miechovita] (c 1457-1523) förnekade i sin *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae*, som utkom i Krakow 1517, att goterna skulle ha kommit från Skandinavien. Johannes Magnus skrev, efter at ha läst verket, ett brev till författaren, den 27 mars 1518 från Rom, för att göra denne uppmärksam på den enligt honom felaktiga uppgiften. Han skriver:

> ... att jag som är got eller, såsom bäst tilltalar Din förfarenhet, svensk ...[2797]

och vidare:

> Det är som sagt mera uppenbart än allt vad historisk sanning heter, huru många och huru lärda de historiker äro, vilka liksom med sitt pekfinger pekat på, att det är ifrån Sverige, som detta gotiska folk har framsprungit och dykt fram: ...[2798]

"Regenten över Sveriges rike" har ett rike om vilkets utsträckning Johannes Magnus ger följande utsaga:

> Längdsträckningen av hans rike må jag sammanfattningsvis uppge till Gotien och storhertigdömet Finland jämte Svealand [Sverige] ...[2799].

Om sina syftemål upplyser oss Johannes Magnus:

> Ty, såsom jag nogsamt vet, önskar den svenska nationen, förbunden genom ett starkt vänskapsband, polackerna framgång och skall med gods och liv, när den blir ombedd, hjälpa dem samt bevara evig fred och endräkt gentemot kättare och ryssar.[2800]

I sitt svar skriver Mathias av Miechow:

> Och om du frågade, varför jag ej skrivit, att goterna utgått från Gotien i Norden, skulle svaret vara mig lätt, nämligen att jag har skrivit om de två Sarmatierna och om vad som hör samman med dem, samt att goterna anlänt dit, blivit fördrivna och begivit sig bort för att söka nya boplatser. Men jag har aldrig åtagit mig att skildra deras ursprung från Gotien och deras utplånande i Italien, Spanien och Gallien, eftersom detta icke ingår i Sarmatierna.[2801]

2797 J Svennungs översättning av: "... me Gotthicum hominem aut potius vt tue experiente optime placet, Suecum" (G Rein (1909), s 21; J Haglund & J Svennung (1950), s 183, 185; L Tengström (1983), s 94.

2798 J Svennungs översättning av: "Est omni veritate historica (vt premissus est) clarius, quot sint et quam docti historici quasi indice ostendentes, Gotthicum illum populum a Suecia exiligisse (not: exsilivisse) et emerisse, ..." (J Haglund & J Svennung (1950), s 184, 187; L Tengström (1983), s 94).

2799 J Svennungs översätting av : "Cuius regni longitudinem in Gotthiam et magnum ducatum Finlandiae cum Suecia complectar: ..." (J Haglund & J Svennung (1950), s 184, 187; L Tengström (1983), s 94).

2800 J Svennungs översättning av: "Cum (vt mihi perfecte cognitum est) magno beneuolentiae vinculo Suecana natio Polonorum faueat prosperitati, eis rebus et vita, dum quesita fuerit, profutura, pacemque perpetuam et concordiam cum eisdem aduersus scismaticos Ruthenosque seruatura" (J Haglund & J Svennung (1950), s 185, 188; L Tengström (1983), s 94).

2801 J Svennungs översätting av: "Et si quereres, quare non scripserim Gotthos ex Gotthia septentrionis exisse, facile responderem me scripsisse de duabus Sarmatijs et eas

Mathis av Miehow ironiserar över Johannes Magnus' uppfattning om goternas urhem:

> Varför blir du eld och lågor över att kunniga författare sagt, att goter utvandrat från Gotien rätt och slätt, icke från Sverige och Finland, medan andra sagt, att de lett sitt ursprung blott från Skandinavien, och över att de aldrig delat upp dessa nordliga provinser på östgoter och västgoter? Så framt det icke behagade Eder, gotister, att förhäva eder över Sveriges och Finlands östliga belägenhet och över Gotiens västliga![2802]

Brevväxlingen ur vilken ovanstående utdrag är tagna, trycktes i 1521-års upplaga av *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae et eorum, quae in eis continentur*.[2803]

I *Specula Thet är, Sweriges Rijkes Skådhetorn, Ther uthinnan thet berömlighe Swea och Götha Rijkes allehanda egentlige lägenheet, härligheet och tilstånd, uthttryckeligen affmålas. Sweriges Rijke til ett ewigwarande beröm, af en njitälskande kärleek til Fädherneslandet* hänvisar Johannes Messenius vad Finlands geografiska läge beträffar till Johannes och Olaus Magnus.[2804]

I Johan III:s bibliotek fanns även "den hittills obekante schlesiske Laurentius Fabricius Raudenssis historia om de utländska och inländska göta- och sveakonungarna på elegiskt versmått, också den sannolikt en humanistvers av vanligt slag"[2805]

Som av kapitlet om gotermyten framgått blev Matthias av Miechows inflytande närmast indirekt, genom att det var bl a av honom som Olaus Magnus fått uppgiften om att det inte fanns en fast landförbindelse mellan Grönland och Nordeuropa,[2806] medan det var Johannes Magnus' uppfattning om att goterna utvandrat från hela det svenska riket, inklusive den östra rikshalvan. Johannes Magnus kallade alltså Finland redan 1518 för storfurstendömet Finland och det blev hans, och inte Matthias av Miechows, uppfattning om goterna som slog igenom i Europas lärda värld. Detta ger ytterligare ett argument för att Finlands lejon inte är vilket heraldiskt lejon som helst,[2807] utan att det är frågan om det gotiskt uppfattade Göta lejon (jmf fig 69, 73, 74, 75 & 76).

---

concernentibus, Gotthosque illuc aduenisse et expulsos ad nouas sedes querendas transijsse, ortum autem eorum ex Gotthia finemque et exterminationem in Italia, Hyspania et Gallia nunquam suscepisse, quoniam Sarmatias hoc non contigit" (J Haglund & J Svennung (1950), s 189, 191-192; L Tengström (1983), s 95).

2802 J Svennungs översättning av: "Cur excandescis, peritos scriptores ex Gotthia dumtaxat et non de Suecia et Filandia (not: Finlandia) Gotthos exiuisse, alios vero ex sola Scandia deriuatos dixisse, et nunquam illas septentrionales provincias per Ostrogotthos et Uissogothos distinxisse? Nisi vobis gotthistis placeret glorari de orientalitate Sueciae et de occidentalitate Gotthiae" (J Haglund & J Svennung (1950), s 189-190, 192; L Tengström (1983), s 95).

2803 G Rein (1909), s 21. J Haglund & J Svennung (1950), s 179; L Tengström (1983), s 95.

2804 J Messenius (1612), s 101ff.

2805 S Lindberg (1937), s 214.

2806 K Ahlenius (1895), s 123-124; densamme (1905), 82; H Richter (1967), s 117-119; L Tengström (1983), s 95.

2807 Som professor Matti Klinge oriktigt hävdar: "Norges lejon är vid sidan av Flanderns beväpnade lejon Finlands lejons närmaste förebild", min översättning av: "Norjan leijona on Flanderin aseistettujen leijonien ohella Suomen leijonan lähin esikuva" [(M Klinge

Om detta lejon skriver Olaus Magnus i sin *Historia om de nordiska folken*, bok II, kap 25 "Om furstliga vapensköldar inhuggna på berghällarna vid Hangö" [Hangö Tulludde[2808]]:

> Men huru de vapen och sköldar varit beskaffade, som de gamla götarna och svearna burit inom- och utomlands, kan man se av de här avbildade märkena och ännu tydligare förstå af en förklaring. Så t ex förde sedan gammalt götarna, och likaså ännu i dag de som bebo deras jord, ett krönt lejon, som raskt hoppar öfver tre silfverhvita strömmar i ett himmelsblått fält och ser sig tillbaka, hvilket innebär, att de må skonsamt begagna sig av sin seger och omtänksamt akta sig för ett anfall, som de genom en rask rörelse kunna undvika.[2809]

Han avbildar även Hangö hamninlopp i vinjetten till detta kapitel, såsom han ville att man i det bildade Europa skulle föreställa sig "den präktiga hamn, som kallas Hangö, hvilken är så inbjudande och trygg, att dess like ej står att finna i hela hafvet omkring Norden, törhända ej heller i stora vida oceanen någon som kan uthärda en jämförelse". Klipphällarnas vapen böjer sig som en arkad över hamninloppet. De avbildade vapnen är sköldemärken för gamla ätter med enkla och därmed heraldiskt förtjänstfulla vapen.[2810]

Olaus Magnus kallar också i denna sin år 1555 publicerade *Historia* Finland för storfurstendöme. Liksom sin bror gör han det i samband med motsatsförhållandet till det moskovitiska riket, i kapitlet "Om moskoviternas eller ruthenernas infall":

> Särskildt gäller detta om dem, som i och för strid eller plundring nalkas konungariket Sveriges och storfurstendömet Finlands gränser.[2811]

Jakob Ziegler (* 1480) skriver i sin bok *Que intus continentur. Syria, ad Ptolemaisi operis rationem. Praeterea Strabone, Plinio, & Antonio actoribus locupletata. Palestina, iisdem auctoribus, Praeterea Historia sacra & iosepho, et diuo Hieronymo locupletata. Arabia Petraea, sive, Itinera filiorum Israel per desertum, iisdem auctoribus. Aegyptus, iisdem auctoribus. Preaterea Ioanne Leone arabe grammatico, secundum recentiorum locorum situm, illustrata. Scondia, tradita ab auctoribus, qui in eius operis prologo memorantur. Holmiae, civitatis regni Suetiae, deplorabilis excidij per Christiernum datiae cimbricae regem, historia. Regionum superiorum, singulae tabulae Geographicae* (1532) att

> Eningia kalldes fordom ett rike, så stort var det, nu har det titel av ett furstendöme[2812]

(1981), s 253).

2808 Beträffande dessa *se* R Hausen, *Die Wappen- und Namenzeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde* (1902).

2809 O Magnus ((1555) 1909), 2:a boken, kap 25.; L Tengström (1983), s 95f. - Varken något Tre kronorsvapen eller Folkungavapen finns emellertid på klipphällarna vid Tulludden i Hangö (R Hausen (1902), 7).

2810 De avbildade vapnen föreställer, utöver Tre kronor och Folkungavapnet, ätterna Stures, Roos', Totts, Gyllenstiernas, Vasas, Natt och Dags och Lämas sköldemärken. - Att dessa genom sin enkelhet även passade för Olaus uttrycksmedel, träsnittet, bör inte heller glömmas innan man drar förhastade slutsatser av Olaus' val av vapen, som uttryck för hans känsla för heraldiska finesser.

2811 O Magnus ((1555) 1909), 11:e boken, kap 3; L Tengström (1983), s 96.

2812 Hans Hildebrands översättning av: "Habuit Eningia antiquitus titulum regni: tanta est

I sitt "Finlandia" inbegriper Ziegler: hertigdömet "Satacundia"[2813], hertigdömet "Tauastia"[2814], hertigdömet "Karelia"[2815], hertigdömet "Nordfindlandia id est borealis Finlandia"[2816], hertigdömet "Suderfinlandia id est australis findlandia"[2817], hertigdömet "Nilandia"[2818]. Däremot hör, enligt Ziegler, "Ostrobothnia" ihop med "Bothnia"[2819], men är inte en del av "Finlandia". "Bothnia" sträcker sig till Lapplands sydgräns.[2820] Till "öar utanför Finland" räknar Ziegler "Nerpia", "Alandia insula" och "Oxilia insula"[2821].[2822]

För det bildade Europa hade alltså båda bröderna Magnus, direkt och indirekt, presenterat Finland som storfurstendöme och som Västerlandets utpost mot ryssarna, redan långt innan titeln av storfurste till Finland antogs av den svenske konungen, vilket kanske inte är helt betydelselöst för upphöjandet av Finland till storfurstendöme.

Cyriacus Spangenberg citerar Johannes Magnus vidlyftigt[2823] och uppger bl a att Finland skulle ha varit "ein eigen Königreich"[2824] i sin *Adels Spiegel* som utkom 1591 i Schmalkalden. Kungen av Finland, Simblo [Simbulus] skulle ha gift bort sin dotter Signe med hertigen av Sachsen.[2825] Andra källor som Spangenberg flitigt citerar är Damianus a Goes[2826], Sigismund von Herberstein[2827], Alexander Guagnini[2828], Sebastian Münster[2829] m fl ovannämnda författare.

Petrus Petrejus skriver i sin *Crönica Om Swea oc Götha konungar/ som inrijkes regeratt haffwa*[!] i trogen efterföljd av Johannes Magnus:

---

eius amplitudo: nunc titulum Dinastiae, ..." (J Ziegler (1532), s CVIv; H Hildebrand (1878), s 55; G Rein (1909), s 31). - Som vi sett ovan (s) uppger Ziegler Johannes Magnus, Peder Månsson, Erik Walkendorf och Olof Engelbrektsson som sina källor (J Ziegler (1532), s LXXXVr & LXXXVv; H Hildebrand (1878), s 3; Ahlenius (1895), s 35, 376; G Rein (1909), s 30). Han skriver också att han fått bekanta sig med Johannes Magnus' ofullbordade manuskript (J Ziegler (1532), s LXXXV v; H Hildebrand (1878), s 2,3).

2813 J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 56, 57; G Rein (1909), s 31.

2814 J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 56, 57; G Rein (1909), s 31.

2815 J Ziegler (1532), s CVIIv; H Hildebrand (1878), s 56, 57; G Rein (1909), s 31. - "Karelia ducatus" innefattar hos Ziegler även "Sagholax" [Savolax] (Ibidem).

2816 J Ziegler (1532), s CVIIv; H Hildebrand (1878), s 56, 57; G Rein (1909), s 31.

2817 J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 58, 59; G Rein (1909), s 31.

2818 J Ziegler (1532), s CVIIr; H Hildebrand (1878), s 58, 59; G Rein (1909), s 31.

2819 J Ziegler (1532), s CIIIIr; H Hildebrand (1878), s 46, 47; G Rein (1909), s 31f.

2820 Est autem duplex Bothnia, haec à septentrione dicitur Nordbothnia, & terminatur fine australi Laponum usque in finem" ["Bottnen består av två delar, af hvilka den nordligaste kallas Norrbotten och går till Lapplands sydgräns"] (J Ziegler (1532), s CIIIIr; H Hildebrand (1878), s 44, 45).

2821 Ön Ösel.

2822 J Ziegler (1532), s CVIIIr; H Hildebrand (1878), s 60, 61.

2823 C Spangenberg (1591), s 82r, 83v, 98r & 98v, 236v ff.

2824 C Spangenberg (1591).

2825 C Spangenberg (1591), s 234v.

2826 C Spangenberg (1591), s 61r.

2827 C Spangenberg (1591), s 70r.

2828 C Spangenberg (1591), s 70v.

2829 C Spangenberg (1591), s 80v.

Magogh Japhetzson, Noachz sonason, war schyternas fader och upprettare, Och regerade först in Schytia Europaea, som nu kallas Finland, ...[2830]

I hans *Doct: Nicolai Ravaldi Archiepischopi Vpsaliensis, herliga oratio*, (1677) gavs ut "på nytt Tryckt På Wijsingsborg". Petrus betonar inte bara Götalanskapens betydelse utan även Finlands:

Ändoch wördige Fäder och Herrer/ alla Böker och Historier mästedeels nogh hafwa till at förkunna om Göthernas härkomst/ Doch likwäl hafwer Ablabius på Göthiska/ Dion på Grekiska/ Jordanes på Latinisk Tungomåål sig synnerligen beflijtat till at beskrijfwa theras Handlingar/ Gärningar och Mandom i Krijg. Ty the bewijsa/ at otaligit myckit Folck är uthgånget af then Skandianske Öö/ som liggiandes är Norr uth i Werlden/ aff hwilken the Östgöther/ Westgöther/ Swenska och Finska äre uthgångne/ och haffwa warit the Förnämbsta.[2831]

I Johannes Baazius d ä:s 1642 utgivna kyrkohistoria, *Inventarium ecclesiae sveo-gothorum*, håller han med Johannes Magnus om att:

"Fuit Finlandia olim Regnum potens,..."[2832]

men tillägger därtill:

"sed in provinciam redacta Regio constituit Magnam Ducatum, qui cum Alandia, Nylandia, vicinsq; provincijs paret Regi Svecorum."[2833]

Finlands geografiska läge beskriver han som följer:

"Ultra provinciam Sveciae Bothniam est Regio Finlandiae, quae licet initio non sit dicta terra Sveo-Gothica; tamen Scandiae adhaerrans cum ea multis jam seculis commune Regimen & populum mixtum habuit; excurrit Finlandia in orientem usq; ad Careliam & Ingriam, provincias Svecico imperio hodiae subjectas, & bona parte a populo Sveo Gothico occupatas: In meridie & occidente clauditur Finlandia duplici sinu maris Balthici; meridionali discriminatur a Livonia; occidentali dirimitur ab Helsingia & provincijs adjacentibus: In septentrione est Lapponia, ad mare in Muschovia Album excurrens, quae olim est Biarmia."[2834]

Riksrådet och författaren Gustav Bonde[2835] (1682-1764), som även skrivit företalet till *Sveriges Rikes Lag* 1734[2836], publicerade i *Kongl Vitterhetsakademiens handlingar* I uppsatsen "Försök att igenfinna den Finska Nationen och Språkets Härkomst"[2837] där han i slutklämmen konstaterar:

... att alla dessa utur Skytien utgångna Folk, som sig sedermera utgrenat och namngifvit orter efter sina gamla boställen, måste således upsöka sit Fädernesland och sit språks ursprung hos Finnarna, hvilka äro de rätta Europeiska Skyter, som Herodotus Siculus och så många flera Grekiska och Latinska Skribenter omtala.[2838]

2830 E 56, UUB, opag, [s 1].

2831 (1677), opag [s 5f].

2832 J Baazius d ä (1642), s 41.

2833 J Baazius d ä (1642), s 41.

2834 J Baazius d ä (1642), s 41.

2835 Riksrådet Bonde tog studenten i Åbo 1695. Han var även den förste som utnämndes till Serafimerriddare (G Elgenstierna I (1925), s 526).

2836 Å Holmbäck (1938), s 339. - *Se ovan* not 2286.

2837 G Bonde (1755), s 78-104; L Tengström (1987), s 32.

2838 G. Bonde (1755), s. 104; L Tengström (1987), s 32.

Detta hävdar Gustav Bonde i motsats till Buréus, Stiernhielm, Widekindi och Swedenborg - eller preciserar dem. Kronologiskt får det mångfrestande riksrådet Bonde sista ordet. Med hjälp av det Gustav Bonde har goternas egentlige stamfader, Magog, funnit vägen åter till urhemmet Finland.

TILL SABELNS UTOMHERALDISKA IKONOGRAFI

Sabeln

Sabeln härstammar från Orienten.[2839]

Anne Bovon konstaterar inför några attiska vaser[2840] från 5:e århundradet f Kr med stridsscener, som framställer barbarkrigare med *acinaces*, korta eneggade huggvapen, korta sablar (fig 28):

> ... l'arme utilisée correspondà un type d'épée large et légèrement arrondie que Xénophon, *Cyr*., 2, I, 9, apelle xxxx et considère comme une arme purement perse"[2841]

Hennes artikel bär rubriken "La représentation des guerriers Perses et la notion de barbare dans la 1re moitié du Ve siècle."[2842]

Alla de avbildade barbarsoldaterna är kädda i skytisk dräkt och utrustade med skyterbåge, utöver sabeln.

Herodotos' *Historia*, med berättelsen om skyternas dyrkan av krigsguden Ares' gudabild i form av en gammal järnsabel, som skyterna offrar både människor och djur åt,[2843] fanns i Erik XIV:s bibliotek i två exemplar.

I Quintus Curtius Rufus' *Alexander den Stores bedrifter*, som var synnerligen populär läsning under renässansen och ingick även i Erik XIV:s bibliotek, beskrivs perserkonungens Darius utstyrsel på följande sätt:

> han var omgifven, såsom qvinnor pläga, af en gyllene gördel, i hvilken vhan fästat sabeln, hans slida var av ädelstenar[2844]

och vidare:

> det säges att Darius blottat sin sabel och överlagt, om han genom en hederlig död skulle undvika flyktens vanära.[2845]

Curtius Rufus gör också klart för sina läsare vad kampen gäller:

2839 E A Gessler (1928), s 27ff; B C:son Barkman (1938-39), 619; O Cederlöf (1951), s 50.

2840 Amfora, New York 061021 117, fig 3 s 581; Triptoleme- målaren, Kylix, Edinburgh 1887.213, s 581, fig 4 s 582 (Beazley *ARV* 244); Louvren *CA* 1682, s 582, fig 6 s 583; Chicago-målaren, Oinochoe, Boston 13. 196, s 585, fig 13 s 589 (Beazley *ARV* 409).

2841 A Bovon (1963), s 596.

2842 S 579-602 i *Bulletin de Correspondence Hellénique* LXXXVII (1963).

2843 Herodotos (1920) IV: 62, s 280.

2844 Q Curtius Rufus III:3 (översättning: A Hedner).

2845 Q Curtius Rufus IV:15 (översättning: A Hedner).

Storheten af kriget, som fördes emellan Europas och Asiens mäktigaste konungar med afseende på herraväldet öfver hela verlden, ... [2846]

Gravfynd av hunnerhövdingar har alltid sablar och skyterbågar, nedlagda med den avlidne. Genom avarernas [hunner], kom Europa på nytt i kontakt med skyterbågen och stigbygeln av järn.[2847] Hunnerna hade ett synnerligen slagkraftigt kavalleri. Under utgrävningar 1935 fann man "Prinsen av Bócsa". Den döde hade utöver en förgylld dräkt, två gyllene bälten, en lång dolk, ett koger med 25 pilar - en sabel.[2848]

Även till det karpatiska bäckenet kom sabeln med avarerna [hunnerna].[2849]

Sabeln skiljer sig från svärdet inte bara "genom klingans form utan även genom fästets assymetriska uppbyggnad"[2850].

Fil dr Anna Nilsén har identifierat mannen som slänger ifrån sig sabeln på sydskeppets östvägg i Lojo kyrka som personifieringen av Fegheten.[2851]

I 1551 års upplaga av Petrus Apianus'[2852] [eg Bennewitz el Bienewitz] (1501-1552), Kosmografi, som Gemma Frisius illustrerat, finns en världskarta med himlavalvet som inramar jorden (fig 82). Ovanför "Scythia" har Frisius placerat Orion, vars svärd får formen av en skytisk *acinaces* (fig 83).[2853]

En macheteliknande sabel, eller acinaces (fig 121) (O), ser vi även på plansch I i det rika illustrationsmaterialet i Marie François Dandré Bardons (1700-1783) bok, *Costume des anciens peuples* (1772)[2854], som del av "det mest omänskliga av barbarfolkens"[2855], skyternas, beväpning.

På den sk "Skoklosterskölden", som med största sannolikhet tillverkats för Erik XIV av Eliseus Libaerts i Antwerpen (fig 84), finns framställningar av fjättrade fångar i en segrande krigares triumftåg[2856], vilka bilda en mörk kontrast "mot processionens upprymda segerstämning".[2857] Bland troféerna och erövrade vapen intar sablar en framträdande plats (fig 85). Om en av de framstickande sablarna kan med fog användas beteckningarna "slaghök eller hökanäf".[2858]

2846 Q Curtius Rufus IV:I (översättning: A Hedner).

2847 F Daim (1984), s 33.

2848 F Daim (1984), s 38.

2849 - " .... it is now gererally accepted that the appearance of the sabre as a new type of weapon in the Carpatian Basin can be linked to this chronological group" (Á Sós &Á Salamon (1995), s 67). - *Se även desamma* s 66, 137, 182, pl I & pl XXVII.

2850 O Cederlöf (151), s 51.

2851 A Nilsén (1986), s 261 fig 177 a. - Samma motiv finns bland lasterna ett flertal gotiska katedraler, bl a katedralen i Chartres och Notre Dame i Paris (J Villette (1994), s 168, 263).

2852 Apianus var professor i matematik vid universitet i Ingolstadt och högt uppskattad som astronom, uppfinnare och mekaniker.

2853 P Apianus (1551) pl mellan fol 25 & 26; A E Nordenskiöld (1889), pl XLIV. (4); Hargrett Library, University of Georgia Library, Athens, Georgia, A HREF, bhennebe@uga.cc.uga.edu. - Ett varmt tack till Magnus Litzén som oegennyttigt under många års tid varit mig behjälplig genom att i sin egen forskning alltid hålla ett öga på sådant material som kan vara av vikt för min forskning. Så ock denna databas.

2854 M F Dandré Bardon (1772), plansch I.

2855 M F Dandré Bardon (1772), s 146.

2856 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 29.

2857 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 29.

2858 J Röding (1755), s 156.

I vapensamlingen i Wien finns en liknande sköld[2859], vilken anses ha tillhört kejsar Karl V, och som "så gott som fullständigt överensstämmer" med Skoklosterskölden.[2860] Och därtill finns i Köpenhamn en variant av Skoklosterskölden och Wienskölden.[2861] Rudolf Cederström och Karl Erik Steneberg gör det troligt att alla dessa tre sköldar tillverkats av Eliseus Libaerts.[2862]

På bakbommen till Erik XIV:s harnsksadel ser vi fyra kvinnliga fredsgenier parvis bära slagna motståndares vapen till bålet (fig 86-87).[2863] På var sida bär en av fredsgenierna en sabel medan den andra bär en hjälm. Rudolf Cederström har funnit förlagorna till dessa i Graphische Sammlung i München (fig 88-89).[2864] Cederström och Steneberg konstaterar hänvisande till teckningarnas ramverk att dessa komponerats för någon annan harnesksadel, men att Libaerts kopierat dem. Förlagorna tillskriver Cederström och Steneberg Etienne Dalaunes från Paris.[2865]

Bevarad korrespondans mellan kungen och Libaerts visar att Erik XIV själv aktivt tagit del i val av utsmyckning för garnityret.[2866]

1561 hade Erik XIV fått Baldassare Castigliones (1478-1529) *Hovmannen* i present av en engelsk köpman.[2867] I *Hovmannen* betonar Castiglione betydelsen av att "med vackra och välsittande vapen för man och häst draga folks blickar till sig".[2868] Vid Eriks kröningstornering "skeen"

> konungen sielf .... i sitt fulla Coritz, thz ganska wel ammelerat war, Doch gick thz andra wit vthöfwer, som K. M.ts wapendragare förde, förgylth och Herliga beprydt, then ther afsidhes höllt på banen stilla, på en ståteligh hengst eller Caball.[2869]

Det krumma svärdets låga status illustreras av artikeln "Dusak"[2870] i band 2 av bröderna Jacob och Wilhelm Grimms *Deutsches Wörterbuch* där författarna citerar ur första delen av Ahasverus Frisch, *Sylloge tractatuum variorum de monopolis publicis* där denne 1660 sägs citera en av reformationstidens främsta predikanter Johann Mathesius (1504-1565):

> ...daselbst ward ich werth gehalten, weil keiner meines gleichen in dusäcken (*als einer gering geschätzten waffe*) sich befinden liesz.[2871]

2859 Inv nr A 562; R Cederström & K E Steneberg (1945), fig 2.

2860 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 23.

2861 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 26, fig 5.

2862 R Cederström & K E Steneberg (1945), passim.

2863 R Cederström [1936]; R Cederström & K E Steneberg (1945), fig 14 a & fig 15 a.

2864 R Cederström [1936]; R Cederström & K E Steneberg (1945), fig 14 b & fig 15 b.

2865 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 56f, 68.

2866 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 43.

2867 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 70.

2868 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 70.

2869 R Cederström & K E Steneberg (1945), s 70.

2870 "Dusagg (eller *disack, tesak, tasshak* m m)" (O Cederlöf (1951), s 52. - Beträffande hanteringen av detta vapen *se* andra delen "Ordentliche Beschreibung vnd anweisung des Fechtens im Dusacken/ ..." i Joachim Meyer, *Grundliche Beschreibung/ der freyen Ritterlichen vnnd Adelichen kunst des Fechtens/ in allerley gebeuchlichen Wehren/ mit vil schönen vnd nü tzlichen Figuren gezieret vnd fürgestellet*. Durch Joachim Meyer/ Freyfechter zu Straszburg. [Strasburg] 1570.

2871 A Frisch I (1666), s 547 [min kursivering]; J & W Grimm II (1860), sp 1756.

Ryssesabeln

"Igorkvädet" (Kvädet om Igors härtåg; *Slovo o polku Igorevje*), troligen författad kort före 1200[2872], beskriver en rysk kavalleritrupp i aktion:

> *Deras bågar äro spända, kogren blottade och sablarna vässade*[2873]

och något längre fram:

> Svarta moln komma från havet och vilja skyla de fyra solarna (= Igor och hans närmaste fränder). I dessa moln skälva blåa blixtar: det skall varda ett stort åskväder, och *pilar skola komma som regn* från den stora Don. Lansar skola bräckas och *sablar brytas mot polovtsernas hjälmar* vid floden Kajala och vid den stora Don. O ryska jord! Redan är du bakom kullarna![2874]
>
> .....
>
> Överallt där du, o tjur, rusar fram, glänsande med din gyllene hjälm, ligga hedninska polovtsernas huvuden avslagna. *Nedmejade av härdade sablar,* fly de avariska hjälmarna från dig, vildtjur Vsevolod![2875]
>
> .....
>
> Från gryningen till kvällen, från kvällen till ljusa dagen flögo härdade pilar; *där skramlade sablar mot hjälmar, ...*[2876].

Den ena av två illuminationer ur den sk Radziwiłł-handskriften av Nestorkrönikan från 1400-talet (fig 90) avbildar ryssarna i strid med sina ärkefiender, före mongolerna, polovtserna [kumanerna][2877]. Den andra (fig 91) visar en strid mellan olika ryska furstars kavallerienheter[2878]. I båda fallen är enorma "ryssesablar" det som ögat oreflekterat fastnar vid i dessa bokminiatyrer.

Den typ av spetshjälmar ryssarna avbildas med här och på de flesta andra bildframställningar är kända redan från kung Argischtis (I(?)) tid 785/780 - 760 f Kr) från Rutschi-Tig på ciskaukasiskt område.[2879] Denna hjälmtyp hörde även till turkarnas normala krigsutrustning (fig 92).[2880]

Petrus Petrejus beskriver det novgorodiska myntet före moskoviternas övertagande:

> The Nogårdske haffua och slagit mynt aff got silfwer/ för än the bleffue thet Muskowitiska Härskapet undergiffne/ oh stodh på then ena sida Furstens beläte/ sittiandes på en häst hafuandes en Sabbel uthi handen i högsta hug/ på andra sijdan stod Furstens nampn medh Ryska Bookstäffuer stämplat/ 0ch så myckit som han

---

2872 L Lönnroth & P U Møller 2 (1985), s 81.

2873 A Jensen (1908), s 31 [*min kursivering*]. Roman Jakobsons och Marc Szeftes översättning till engelska lyder: " .... *bent are their bows, open their quivers, sharpened their sabres*." 'La Geste du Prince Igor'(1948), s 153f [*min kursivering*]; *se även* G Vernadsky (1959), s 283.

2874 A Jensen (1908), s 32 [*min kursivering*].

2875 A Jensen (1908), s 32 [*min kursivering*].

2876 A Jensen (1908), s 33 [*min kursivering*].

2877 S 199r.

2878 S 241v.

2879 K Kohlmeyer & G Sahernala (1983), fig 26 s 38.

2880 *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit* (1985), nr 11/16 s 360; J M Rogers (1995), kat nr 83, 84, 85, s 140

galt[2881]

och det moskovitiska rikets rättmätiga vapen borde, enligt samme Petrejus vara:

> ther hans [then Tyrannen Ivan Wasiliwitz] förfäder the andra framfarne Storfurster vthi Muskow för sitt Wapn hafwa fördt een Häst på hwilken satt een Karl och hade een Sabel i handen vthi högsta hugg.[2882]

I stället för:

> .... thet Romerska Sköldemärke/ en adler medh vthslagne wingar/ ..."[2883]

> .... som ingen Storfurste för honom hade giort/ ....[2884]

Adam Olearius' avbildar *i Vermehrte Newe Beschreibung Der Moscowitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschechen. Worinnen die gelegenheit derer Orter vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Russland/ Tartarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hausz-Welt und Geistlichen Stand mit fleisz auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret/ zu befinden* från 1656 ett mynt som enligt författaren skall ha präglats under "Magni Ducis Ioannis Tyrranni Vasilovitj" tid. Obversen visar en ryttare till häst, som i vänster hand svingar en enorm sabel (fig 93).[2885]

Krumsabeln (och skyterbågen) är hednahärens ryttares vapen på Borgia-kartan i Vatikanbiblioteket[2886] (fig 11) från 1400-talets första årtionden. Även på greve Freduccis portolankarta från 1497 har dess tecknare på områden som skulle vara Ryssland ritat en furste med en enorm sabel i höger hand.

Ikonen *Tecknets Gudsmoder och dess underverk* (fig 94)[2887] visar sabelns betydelse även för den novgorodska hären. Under Novgorods sista blomstringstid som självständigt storfurstendöme och när dess existens stod inför ett slutgiltigt hot från storfursten av Moskva togs religionen i bruk av ärkebiskop Jewfimi II för att mobilisera alla krafter för Novgorod mot storfursten av Moskva. Han uppdrog åt ett flertal personer att propagera för Novgorods helighet.[2888] En del av ärkebiskopens projekt var inkallandet av den

---

2881 P Petrejus (1615), Första boken, s 56.

2882 P Petrejus (1615), Andra boken, s 4f. - Petrejus ger samtidigt en beskrivning av vad han påstår vara Pleskows resp Novgorods vapen: "The Pleskowske Fursters Wapn war ett Örehuffuudh med en Crona uppå. The Nogardske före vthi sitt wapn en häst/ vppå hwilken sitter een Karl som hafwer een Glaaff i handen och sticker een Draka genom halsen som vnder Hästen ligger" (P Petrejus (1615), Andra boken, s 5). *Se även* P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

2883 P Petrejus (1615), Andra boken, s 5. *Se även* P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

2884 P Petrejus (1615), Andra boken, s 38.

2885 A Olearius (1656), fig s 224.

2886 Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

2887 166,3 x 120,8 cm; Historiska museerna i Novgorod; inv nr 2184. V Laurina & W Puschkarjow (1981), s 34; *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 104; M Arpatov (1984), fig 114.

2888 V Laurina & W Puschkarjow (1981), s 34.

serbiske munken Pachomius [Logofet] från Athos[2889] för att skapa legenden om av Novgorods förste biskop Ioann i kamp för Novgorods räddning från susdalernas belägring och berättelsen om *Tecknets Gudsmoder och dess underverk.*[2890] Ikonen gjordes för Nikolaus Kotschanykyrkan i staden på 1460-talet.[2891]

Bildframställningen är utförd i tre bildsekvenser ovanför varandra där själva slaget mot den belägrande hären från Susdal är längst ner på ikonen. Den försvarande novgorodska kavallerienheten till vänster gör en chock och får hjälp från himlen av en ängel (Sankt Mikael?) med sabeln i högsta hugg. Anföraren för den utbrytande truppen signalerar attack med sin sabel och de novgordska kavalleristerna sänker sina lansar och går till anfall, medan susdalerna t h flyr i oordning.

Legenden blev populär i Novgorod och ett flertal repliker av ikonen gjordes till andra kyrkor bl a till Gostinopolje[2892] och byn Kurizko[2893].

I november 1566 avsänder Erik XIV en delegation bestående av Nils Gyllenstierna, Erik Håkansson [till Viurila],befallningsmannen på Viborgs slott, Bertil Jörensson [förde en mjöhund i vapnet], sekreteraren Måns Jönsson den tyske sekreteraren Mathias Schubert och till Ryssland för att förhandla.[2894] Av dessa fungerade Bertil Jörensson som tolk för sändemännen.[2895] Den 11 februari följande år inträffar en av de många förhandlingarna mellan storfursten av Rysslands "råd" och Erik XIV:s beskickning. Ambassaden ställde tsarens råd frågan:

> ..., om storförsten var till sinnes at hålle de förre fridsbrevene vid mackt, som emellen bägge försterne är upprättede så väl med Finland som uti Lifland. Så svaredes, at om stoförsten icke får then *N* [Katarina Jagellonica], så vill han intet ackte den förre giorde freden, och den freden, som giort är, skall vare ude.[2896]

När förhandlingarna går in på detaljer om Livland säger ryssarna:

> ... storförsten ville ingalunda lade eder herre och konung något mere efter i Lifland änn de 5 slått och en gård, som sagt är.

Därtill besvaras de av den svenska delegationen:

> Så begiärede vi, at inge hus eller slått skulle namngifves, uden dett skulle så insätties i brefvet: hvad som hvar kunde inbekomme af bägges deris fiender, dett skulle hvar för sig behålle, med alle de äger, rätt och rättigheter, som af ållder till samme slått och gårdar tilleget hafver och *icke räknes hvad* häst trampet hafver och *sabel öfverutdragit*; ...[2897]

2889 På grekiska vanligen *Hagion oros* = Det Heliga Berget.

2890 V Laurina & W Puschkarjow (1981), s 34; *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 104. - *Se även* P Bushkovitch (1992), s 13.

2891 V Laurina & W Puschkarjow (1981), s 34, 311, fig 103-106.

2892 *Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts* (1981) & *Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov* (1983), bild 164.

2893 Nowgoroder Ikonen des 12. bis 17. Jahrhunderts (1981) & Novgorodskaja ikona XII - XVII vekov (1983) bild 123.

2894 "En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering" (1887), s 328-341.

2895 "En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering" (1887), s 336.

2896 "En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering" (1887), s 335.

2897 "En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering" (1887), s 336 [*mina kursiveringar*].

Petrus Petrejus beskrivning av biskop Påvel Juustens vedermödor i Novgord förtjänar att nämnas i detta sammanhang:

> .... thet Sendebuden [Juustens legation] ingalunda wille ingå heller beiaka vthan hölle sig alt effter theras medgiffne Instruction/ huilket när han [Ivan Groznyi] förnam/ skickade han the yppersta af Rådet/ oc några aff sit Cantzlei til them/ som *them öffuerföllo med sina vthragna Säblar/ hollandes them vthi högste hug/ lika som the wille them i stycken hugga/* slogo oc drogo them som andra ogerningzmän/ ...[2898].

Även när Petrus berättar historien om hur Ivan gör sig av med "sin egen kötzlighe broder/ Knäs Georgi" spelar sabeln en central roll när storfurstens "förrädiska partij" gripit brodern, fört honom till Kreml och där utsatt honom för tortyr:

> ....[brodern] badh at honom skulle bliffua vndt och effterlåtet/ nu på sitt yttersta något lijtet at tala/ ...: I haffua fångat edher egen Furste och naturlighe Arfherre/ och giordt honom til rn lijfegen trääl/ thz iagh doch intet hafuer förtiänt/ uthan alt gott förskylt. Men iagh låter thet nu altsammans fara/ och bedher allenast een Bön aff eder/ så frampt at thet ändelighen Storfurstens mins brodhers befalning är/ at iagh döö måste/ och han effter mitt blod törstar/ så görer tå snart en ända med mig/ at iagh så swårligen icke må pinas/ eller ther j icke wele läggia edher hand vppå migh/ så gifuer migh en Sabel vthi mijn hand/ at iagh thet sielff vppå migh må fullborda/ som j tå haffua sworit at wela thet göra effter Storfurstens befalning.[2899].

Om man nu tänker sig att furst Georgij hade tänkt ända sin pina genom att störta sig på blankvapnet, så vore det betydligt enklare med ett svärd än en sabel. - Men i brist på raka och tveeggade svärd kanske man även kan störta sig på en krum och eneggad sabel.

Den symboliska och seremoniella innebörd ryssarna gav åt sabeln demonstreras av en passus i den oidentifierade författarrens till den holländska medlargruppens rapport, i förhandlingarna om Stolbovafreden:

> Den 3 febr [bör vara 3 mars 1616[2900]] anhöllo ryssarna om vapenstillestånd på fyra månader, vilket avslogs. De kommo mycket ståtligt åkande på kälkar. *Framför var och en av dem red en förridare med sin herres sabel i handen* ...[2901]

och vidare:

> Den 9 febr [1616] voro MM. De Mist och Cats hos ryssarna för att meddela dem, att vi, om de icke skaffa oss proviant och hö, sågo oss nödsakade att avresa. *De erhöllo var och en ett par sablar i present.*[2902]

Petrus Petrejus berättar om en av de falska Dimitriernas engagerande av "en förfaren Krijgzman benämd Iwan Isaiwitz Polutnich"[2903] .... När han "förnam at han war en förfaren Krijgzman/ frågade han [den falske Dimitri] honom [Iwan Isaiwitz Polutnich]/ om han wille tiäna honom emoot hans meenedighe Muskowiter/ Polutnich swarade: At han war beredd ti at wåga lijff och leffuerne för sin rätta Arffherre. [Den falske] Demetrius sadhe: Jagh haffuer nu

---

2898 P Petrejus (1615), Andra boken, s 43 [*min kursivering*].

2899 P Petrejus (1615), Andra boken, s 73f.

2900 *En holländsk beskicknings resor* ... (1917), n 2 s 112.

2901 *En holländsk beskicknings resor* ... (1917), s 113 [*min kursivering*].

2902 *En holländsk beskicknings resor* ... (1917), s 113 [*min kursivering*].

2903 P Petrejus (1615), Andra Boken, s 215f.

intet synnerligen giffua tigh/ vthan *tagh nu thenna gången thenna Sabel/* Filtkappa och 30 Vngerske Gylden/ och thetta breff til knäs Gregori Schachopski/ som är i Putimel/ han skal giffua tigh vthur Skattkammaren/ så många penningar som tu behöffuer/ och medh Krijgzfolck skicka tigh fort/ sägh honom och flra andra/ at tu haffuer migh seedh/ och medh mig här i Polen talat/ medh then lägenheet som tu nu seer."[2904]

Det första som den falske Dimitri överlämnar åt sin [om hans rätta identitet ovetande] tilltänkte militäre bundsförvant är den symboliska sabeln.

När denne Iwan Isaiwitz Polutnich, med stöd av storfurst Zuiskijs löfte om amnesti given 1607 "på Simonis Judae dag"[2905], infinner sig inför storfursten, är händelseförloppet enligt Petrejus följande:

> redh Polutnich vth til Zuskis Paulwn/ och föll för honom nedher på sijn knää/ och ladhe sigh på sitt ansichte/ säijandes: Jagh haffuer hållet mijn Eedh then iagh i Polen en Herre sworit hade/ som sigh kallade Demetrius/ är han then samma eller icke/ kan iag intet wetta/ ty iagh hadhe honom aldrigh tilförenne seedt/ iagh haffuer honom troligen tiänt/ men han haffuer migh förlåtet/ och iagh är nu vti titt wåld/ *wil tu migh dödha/ så är här min Sabel/ ther til beredd/* wil tu migh benådha/ så wil iagh tigh troligen tiäna/ såsom iagh honom tiänte/ then mig förlåtet haffuer[2906]

I ett träsnitt från c 1530 avbildas tsar Vassilj III Ivanovitj till häst (fig 15)[2907]. Tsaren är utrustad med en mycket stor sabel.

Under Nordiska sjuårskriget, 1563-1570, utfärdar Erik XIV den 30 november 1565 ett explicit förbud mot sablars användning inom kavalleriet:

> .... ingeledes treäggare, eller brunnszwikiske stickeswärdh icke heller sabler.[2908]

Den förste svenske drabant som mottog en sabel hette Erik Vimmerby och detta skedde så sent som 1568.[2909] Fig 95 visar i form av en teckning av Erik XIV, utförd med sotsticka i margen på s 211 till Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia*[2910], på Örbyhus i april 1575, visar den svenske drabantens sidovapen, det raka svärdet.[2911]

2904 P Petrejus (1615), Andra Boken, s 216f [*min kursivering*].

2905 P Petrejus (1615), Andra boken, s 228f.

2906 P Petrejus (1615), Andra boken, s 229 [min kursivering]. - Zuski befalte honom stå vp/ och sadhe/ at han wille alt hålla hwadh han hadhe loffuat oc sworit: Men han hölt sijn Eedh som Hunden Fastan/ och alla Muskowiter pläga göra. Ty strax han kom med them til Muskow/ lät han Knäs Pieter vphängia/ och Poltnich iämmerligen vthi ett Torn ihiälswälta/ och 52. Tyskar vti onåder förskicka til Seberien/ ...." (Ibid.).

2907 M Geisberg ((1923-1930) 1974), G 1288 s 1236.

2908 "Ordning Ställtt wtaff Kongellijge M; till Suerige wår aller nådigiste herre för the Suenske rytthemästhere hurru the skolle haffue theris Sllachtården theslickest hurru the skolle bruke theres ryttere. Actum Wasthenna then 30 nouämbris Anno 1565." (*Krigshistoriska handlingar, Nordiska sjuårskriget (M 1272)*; Riksarkivet, Stockholm; R Stenbock I (1922), s 19). - Det första officiella svenska reglementet utfärdades av Karl XI år 1680. Och inte ens det nådde någonsin tryckpressarna (L Tersmeden (1969), s 5-32).

2909 B C:son Barkman (1938-1939), s 624.

2910 D 517 b, Kungl biblioteket, Stockholm.

2911 D 517 b s 211, Kungl biblioteket, Stockholm.

Peter Paulsen identifierar parerstången med en krökning neråt som ett östligt drag, och Béla Pósta kallar det "ein orientalisches Element".[2912] Sabelns framgång som huggvapen i öst förklarar Paulsen med att ringbrynjan c år 1000 e Kr fick en större spridning.[2913] Paulsen känner inte till något skandinaviskt fynd av sabelsvärd med sabelklinga.[2914]

Jacob Röding har funnit många termer för "ryssesabeln" av vilka *Gladius Scythicus* är en.[2915]

André Thévet (1502-1590) gav mellan åren 1571 och 1575 ut sin *Cosmographie universelle*.[2916] Ur den är bilden av Ivan III med sabeln som ett mycket iögonenfallande attribut hämtat (fig 109). Fig 110-113 visar tre andra asiatiska härskare, sedda med den kunglige franske historiografens ögon ur dennes *Histoire des plus illustres et sçavans hommes de leurs siecles*, "Tamerlan, Empereur des Tartares"[2917] (fig 110), "Svltan Mvstapha, fils de Svltan Soliman"[2918] (fig 111), och "Hismael Sophi, Roy de Perse"[2919] (fig 112); alla med samma attribut - sabeln.

Till de första föremålshelheter som införlivades med den av tsar Peter den Store 1714 öppnade Konstkammaren, som blev grunden till Rysslands första museum, hörde de fynd man gjorde 1763 i en rik skytisk gravhög vid Kirovhrad[2920] i södra Ukraina. Till dessa hörde skytiska acinaces av järn.[2921]

På nyhetsbilden, fig 96, inspekterar den svenske statsministern, Ingvar Carlsson, ett hederskompani vid sitt officiella statsbesök i Sovjetunionen den 14 april 1986. Märk hedersvaktens befälhavande officers blankvapen, en präktig sabel.

Ryssesabeln som element i svensk heraldik under perioden kan delas upp i två huvudgrupper: den stolpvis ställda och den bjälkvis ställda sabeln. Denna distinktion är av största vikt eftersom den ikonologiska innebörden, och det därigenom förmedlade budskapet till omvärlden, i de två olika typerna av

---

2912 P Paulsen (1956), s 125.

2913 P Paulsen (1956), s 126.

2914 P Paulsen (1956), s 127.

2915 J Röding (1755), not s 156.

2916 R Wittkower (1942), s 183.

2917 André Thévet (1671), motstående sida till s 209. - Timur Lenk ("Timur den Halte") (1336-1405), centralasiatisk världsherövrare av turkisk härkomst.

2918 André Thévet (1671), motstående sida till s 305. - Sultan Suleiman I den Store (1494-1566; sultan 1520-1566) hade ingen känd son med namnet Mustafa, men däremot en sonson som hette så. Denne Mustafa (1515-1553) var emellertid aldrig sultan (E Atil (1987), s 300ff).

2919 André Thévet (1671), motstående sida till s 327. - Ismail I Safi (1487-1524; persisk shah [shah av Iran] 1501-1524). Ismail I:s tronbestigning innebar slutet på timuridernas maktinnehav i Persien och sawafidättens trontillträde (H R Roemer (1989), s 10, 150). Ismail I var även den som efter sin kröning i Tabriz gjorde den shiitiska riktningen av islam till persisk statsreligion (H R Roemer (1989), s 225ff).

2920 Staden grundades 1764 med namnet Jelisavethrad (efter den heliga Elisabet), under perioden 1924-1936 hette den Zinovivske (efter Grigorij Zinovjev) och mellan 1936 och 1939 Kirove (efter Sergej Kirov).

2921 B B Piotrovsky (1976), s 5; dens (1979), s 7. - *Se även ovan* kapitlen "Skyter", samt "Skyterbågen" & fig 35.

vapen är diametralt motsatta, vilket förhoppningsvis kommer att framgå nedan med önskvärd tydlighet.

Skillnaden i betydelse kan illustreras av en persisk miniatyr från c 823 [c 1420 e Kr] föreställande Timur lenks ("den Halte") fjärde sons, Shah Ruchs [el Ruh] (1377-1447 e Kr)[2922] generals, Amir Said Khwajas seger över Pir Padishah av Astarabads och sultan Alis av Sabzavar (fig 97)[2923]. General Amir Said Khwaja leder anfallet i bildens mitt, samtidigt som han tydligen klyver huvudet på en flyende motståndare. Under Amir Mizrabs (på en häst med rutigt hästtäcke) befäl stormar en annan av kavallerienhet fram, i det att Amir Mizrabs sabel dekapiterar den bakersta fienderyttaren.[2924] De anfallande kavalleristerna höjer sina sablar till hugg, medan de fallna fienderna och deras beväpning, bl a två sablar och en hjälmkrossare, som tillika är ett befälstecken, ligger horisontellt [bjälkvis] på slagfältet (fig 98).

Hjälmarna är av samma typ som vi sett de ryska kavallerienheterna använda. Sköldarna är runda som på miniatyrerna från Akko.

"Absag Brieff/ Königlicher Mayestat in Poln/ etc."

Under livländska kriget utkom flygskriften

> Absag Brieff/ Königlicher Mayestat in Poln/ etc. dem Moscouittischen abscheulichen Tyrannischen Feind/ durch einen fürnemen vom Adel/ Lopacinski genant/ von hochermelter Kö: Mayst: vor seinem Auszzug/ mit blosem Säbel jungst vberschickt. Neben sonderer vermeldung/ der grausamen vnmenschlichen Tyranney/ so der Moscouitter biszhero an den armen Christen auch an Frawen vnd Jungfrawen/ vber naturlicher weisz begangen.

Fig 114 visar en bar horisontell sabel med en krigsförklaring hängande från klingan.[2925] Samma träsnitt av sabeln med krigsförklaringen finns på ett flygblad som hänför sig till krigshandlingarna i Ungern 1593-1594 mellan kejsar Rudolf II[2926] och turkarna (fig 115).[2927]

Texten till den danska upplagan lyder:

> Nouigrad det store Befestelse indtagit. En sand Ny Tidende Om den Seyer som atter er aff Guds Naade oc Rytters Haand bekommit i Ungern// oc huad der er skeet hos det store Noiograd huilcket der er indtaget den 9 Martij i dette 1594. Aar// oc ved halffanden Ungerske Mile fra Wotzen// tre Mile fra Ofen// oc ligger siu Mile fra Stulweissenburg oc huad ellers er haendt til Land oc Vand. Disligist huorledis de Christne haffue ladit Tyrcker met deris Sabeler// oc deris Quinder oc Børn// som der i

---

2922 Timur lenk hade 1396 gjort sonen Ruch till guvernör över provinsen Chorassan. Shah Ruch fick genast en mängd uppror bl a i Irak på halsen. Det lyckades Shah Ruh att nedkämpa dem och behålla kärnan av sin fars, Timur lenks, rike (H R Roemer (1989), s 125ff).

2923 Bildens storlek: 24 x 18,5 cm; sidan 28 x 18,5 cm; Victoria and Albert Museum, London.

2924 B W Robinson (1988), s 81.

2925 A Kappeler (1972), s 60; fig 8 s 286.

2926 1552-1612; kung av Ungern: 1572-1608; kung av Böhmen: 1575-1611; romersk konung: 1575-1612; kejsare 1576-1612.

2927 A Langager (1976), fig 3 s 97.

vaare// drage ud// oc giffuit dem liffuit// som i denne Beskriffuelse// met andre Sager som skeet er// aardenlig omtalis.[2928]

Sabeln och *Furor barbaricus*

Jan Dankaert ger ett antal beskrivningar på vad som kunde betecknas som en rysk "*furor barbaricus*":

als-dan vallen sy aen met sulck een furie datse schijnen uytsinnich te wesen"[2929]

.....

.... ende daer door betere curagie te crijghen: Maer my dunckt/ dat sy[de Russen]/ t'selve inghenomen hebbende/ veel cer wtsinnighe/ als couragieuse/ mogen genoemt werden. Het is wel waer dat de Polen t'selve oock gebruyckende/ daer na met eene groote furie haeree vypand chargere: maer den eersten chocq ghedaen/ ende sy ghedwonghen zyunde haere lancien te verlaeten/ meyne ick dat haer veel meer eere voorsichticheyt/ als ongebonden furie/ soude noodich wesen/ waer van sy de vruchten soo teghens de Francoysen/ Englelschen/ als Nederlanders nu dick wils ghesmaeckt hebben:....[2930]

Och som vi ovan sett var det, p g a ryssarnas våldsbenägenhet, förbjudet för ryssarna att i städerna bära sablar.[2931]

Hans Burgkmair d ä:s (1473-1531) träsnitt *Der Zorn*[2932] (fig 122) är en bra illustration på det *furor barbaricus* som W R Jones karakteriserar på följande sätt:

The *furor barbaricus* was frequently applied to the barbarians. The qualities contained in the concept of *furor barbaricus* were ferocity, belligerency and cruelty.[2933]

2928 C Göllner II (1968), nr 1981 s 509. Den tyskspråkiga upplagan har texten: "Nouigradt die gross Vestung eingenommen. Warhaffte Zeyttung/ der abermals in Vngern aus Gottes gnaden vnd Ritterlicher Hand erhaltener *Victoria*, auch was sich bey gross Nouigradt/ welche den 9. Martij dieses 1594. Jars erobert/ vnd vngefehrlich anderthalb Vngerische Meyl von Wotzen/ drey Meyl von Ofen/ vnd bey sieben Meylen von Stul=Weissenburg gelegen/ begeben/ vnd was sich sonsten zu Wasser vnd Land zugetragen. Dergleichen wie die Christen die darin wesenden Türken mit ihren Säbeln/ vnd jhnen das Leben geschenckt/ als in dieser Beschreibung neben andern verlossenen .... ordentlich gemeldet wird." (C Göllner II (1968), nr 1982, s 509f). Den gav ytterligare ut i åtminstone en tysk upplaga (C Göllner II (1968), nr 1983, s 510) och en på tjeckiska (C Göllner II (1968), nr 1984, s 510f).

2929 J Dankaet (1615), s 83 [Detta är den andra sidan i följd med detta nummer p g a felpaginering; borde vara s 72]. - Med P Jansoinus' alias (E Swartius) tyska: ".... es sey denn das jhr Hauff so vberausz grosz ist/ das sie dafür halten/ das sie victori erhalten werden/ so gehen sie mit einer solchen rasigkeit an/ als wann sie toll und vnsinnig weren" (P Jansoinus (1619), s 102; E Swartius (1619), s 102).

2930 J Dankaert (1615), s 75. Med P Jansonius' (alias E Swartius) tyska: "Aber meines erachtens nach/ so mögen sie [die Russen]/ als sie den Brandwein eingenommen/ viel eher vnsinnig/ als muhtig genent werden. Es istzwar war/ das die Poln denselben auch gebrauchen/ vund darnach auff jhren Feinde mit grosser vnsinnigkeit vnd *furie* zusetzen/ aber so sie den ersten angriff gethan/ vnd darnach gezwungen sem/ ihre Lantzen zu verlassen/ meine ich/ das jhnen vielmehr vorsichtigkeit/ als/ so ein auszgelassene rasigkeit/ von nöthen sey/ dessen früchte sie wider die Frantzosen/ Englische vnd Teutsche nun offtmals geschmeckt haben." (P Jansonius (1619), s 104; E Swartius (1619), 104).

2931 J Danckaert (1615), s 58; P Jansonius (1619), s 90; E Swartius (1619), s 90.

2932 M Geisberg ((1923-30) 1974) II, G 486; L Tengström (1986), fig 12 s 498.

2933 W R Jones (1971), s 391.

Enligt Olaus Magnus låter sig "*skyter*, afrikaner och indier", (och andra barbarfolk) behärskas antingen "af en fördärfvad natur", "eller .... af sitt blinda raseri".[2934]

Elert Kruse och Johann Taube beskriver den oförskräckte metropoliten Filip, som offentligt i kyrkan klandar tsar Ivan för ett rättslöst Ryssland:

> Wie lange soll Vngerechtigkeit in diesem Reuschen Reich dauern? Die Tattewrn vnd Heiden, vnd alle Weldt weiss zu sagen, das auch alle andere Völcker haben Gesatz vnd Recht, allein in Reuschlandt ist es nicht; in aller Weldt wirdt bey Obrigkeit von den Vbelthettern, die es suchen, Barmhertzigkeit gefunden, vnd hie in Reuschlandt ist vber die Vnschuldigen vnd Gerechten kein Erbarmen.[2935]

Svaret ger Ivan på sitt egentliga modersmål, hot om våld:

> Solches denn, heisst es gleich darauf, vnd dergleichen Wortte hatt den Grosfursten zu solchem heftigen Zorn erwecket, das er auch mit dem Stab wieder das Erdreich gestossen, vnd angefangen: "Ich bin Dir, Metropoli, Deinem Anhank vnd meinem Reiche viel zu fromm gewesen, nun aber will ich Euch zu klagen schaffen, ...[2936].

Petrus Petrejus skriver att:

> .... the döma ther icke effter någon giord eller beskrifwen lagh/ vthan hwadh som Storfursten wil/ och hwadh som them som Domare Embeten beklädha synes likast och rättast wara/ effter samwete thera/ ändoch the thet vnderstundom intet synnerligen achta/ vthan döma offta för wåld/ mutor och wänskap/ så at then esomofftast bekommer orätt som hafwer rätt ....[2937].
> .....
>
> witnesbörd gifwas mera En Baiors witzordh vthi Rättegångs saker/ än en gemeen och ringa persons.[2938]

Även ryska krönikörer, som Ivan Timofejev († 1629), skriver att Ivan Groznyi är drabbad av en okontrollerbar vrede (*iarost'*).[2939]

Sedan riksdagen 1568 förklarat Erik XIV avsatt och Johan satt honom i fängsligt förvar, insattes han på Örbyhus. Fruktan för motkupper från Eriks och hans anhängares sida ledde till att den avsatte kungen fråntogs även skrivverktyg. Men med en trästicka doppad i sot skriver han i Marcus Antonius Coccius Sabellicus' *Opera omnia*[2940] och bemöter anklagelserna mot honom i bokens marger:

> .... alla de anklagelser om måttlös vrede och personlig blodtörst, som Johans propaganda mot honom excellerade i. Erik medger att han dödat ett fåtal personer med egen hand men alltid i en vrede som offren själva var skuld till och som i viss mån var rättmätig. Han hade ju mött så många avundsmän och ovänner, vilket han beskriver med expressiva [och heraldiska] bilder: det var med honom som med lejonet vilket enligt fabeln utåt vördades av alla djur medan vart och ett av dem i

---

2934 O Magnus VII:1; II (1912), s 29f [min kursivering]; "Aliis eternim modis Scythae, aliis Afri Indique pugnabant, aliissque, armis, vel deprauta natura, vel furore ipsa minstrare, vtuntur" (O Magnus (1555), s 220).

2935 F von Adelung I (1846), s 267.

2936 F von Adelung I (1846), s 267.

2937 P Petejus (1615), s 21.

2938 P Petejus (1615), s 23.

2939 P Buschkovitch (1986), s 371.

2940 KB D 517 b; Kungl biblioteket, Stockholm.

hemlighet fordrade sin del av hans hud. Han var som det lejon i "hieroglyferna" - här främträder Eriks förtrogenhet med emblematikens då nya konstform - som blev stucket av en mängd skogsbins gaddar. Men, tillägger han hotfullt, "Monge hender rifue et hål män thet fasner en i håled.[2941]

I Lars Fornelius' stora hyllningsdikt till Gustav II Adolf, *Gustavus Sago-Togatus, Serenissimi, potentissimi, atq., invictissimi Princeps ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, Svecorum Gothorum, Vandalorumq; Regis, Magni Principis Finlandiae, Ducis Esthoniae ac Careliae, Ingriaeq; Domini, &c. Domini & Regis sui clementissimi, Res Heroice in bello et pace gestae. Gloria altissimo suorum refugio. Tenui penicillo adumbravit Laurentius Fornelius Ostrogothus* (1631) skriver "Sveriges förste estetiker" bl a om ryska kriget:

Turbati Moschi, veniam pacemq; rogantes.
Nec mora, sedatur bellum, armorumq; furores.[2942]

Jean Molinets och Jean de Vingles *Temple de Mars* (1502)

Cynthia J Brown har identifierat författaren till poemet *Temple de Mars* genom Molinets metaforiska signatur i slutet av dikten.[2943] Molinets pacifistiska dikt från tiden efter den 13 september 1475[2944], illustreras i boktryckaren Jean de Vingles upplaga, tryckt i Lyon 1502, både på recto- och versosidan av titelbladet med träsnittet på fig 123. Den på tronen sittande hjälmprydde krigsguden Mars har huggit huvudet av en av sina adoranter och håller krigarens bloddrypande avhuggna huvud i vänster hand, medan han triumfatoriskt höjer sabeln han dekapiterat krigaren med. Bredvid riddersmannens högra hand ligger hans fallna sabel horisontellt, som Timur lenks sons, Shah Ruchs och hans generals, Amir Said Khwajas, fallna fienders på den ovan avbildade persiska minityren från c 1420 (fig 97-98).

Peter Paul Rubens, *Krigets fasor* (1637-1638)

Även en målning av "furstarnas målare och målarnas furste", Peter Paul Rubens (1577-1640), som denne utfört 1637-1638 och nu finns i Palazzo Pitti i Florens: allegorin *Krigets fasor* (fig 124),[2945] visar sig relevant för studiet av de visuella

---

2941 K Johannesson (1969-1970), s 53.

2942 Lars Fornelius (1631), opag. [s 12].

2943 "Pour Dieu, excusés ma simplesse,
S'il est obscur, trouble ou brunet:
Chascun ná pas son molin net"
(C J Brown (1995), s 64).

2944 Cynthia J Brown tolkar dikten som en firande av vapenstilleståndet mellan Filip den Djärve av Burgund och kung Ludvig XI av Frankrike detta datum. Dikten fredsbudskap framförs i form av den sårade berättarens besök i Mars' tempel (C J Brown (1995), s 63).

2945 Olja på duk, 206 x 342 cm; R Oldenbourg [u å], s 428; R S Magum (1955), fig ; F Rossi

konnotationerna av sabeln. Det förefaller mig uppenbart att Rubens betjänat sig av det ovan anförda Hans Burgkmair d ä:s träsnitt *Der Zorn* (fig 122). Det är bekant att Rubens hade "a pervasive interest in the Northern tradition"[2946]. Vi vet också att Rubens samlade på tidigare mästares teckningar och i den skissbok av Rubens som finns i London har han kopierat tryck av Burgkmair, von Meckenem och Weiditz.[2947] Julius S Held konstarerar vidare att:

> Many observations made in the recent years show that Rubens was well aware of the achievements of the German and Flemish artists of the fifteenth and sixteenth centuries. ... Indeed at the end of Rubens' career it came to the fore with renewed vigour.[2948]

I ett brev till konstnärskollegan Justus Suttermans [Susterman] (1597-1681), som var i tjänst hos storhertigen av Toscana, Ferdinand II (1610-1670), den 12 mars 1638 kommenterar målaren och fredsförhandlaren Rubens[2949] sin allegori över *Krigets fasor*:

> The principal figure is Mars, who has left the open temple of Janus (which in time of peace, according to Roman custom, remained closed) and rushes forth with shield and blood-stained sword" [vilket alltså är en sabel] "threatening the people with great disaster. He pays little heed to Venus, his mistress, who, accompanied by her Amours and Cupids, strives with caresses and embraces to hold him. From the older side, Mars is dragged forward by the Fury Alekto, with a torch in her hand. Nearby are monsters personifying Pestilence and Famine, those inseparable partners of War. There is also a mother with a child in her arms, indicating that fecundity, procreation, and charity are thwarted by War, which corrupts and destroys everything. In addition, one sees an architect thrown on his back with his instruments in his hand, to show that which in time of peace is constructed for the use and ornamentation of the City , is hurled to the ground by the force of arms and falls to ruin. I believe, if I remember rightly, that you will find on the ground the feet of Mars a book and a drawing on paper to indicate that he tramples on literature and other things of beauty.[2950] There ought also to be a bundle of darts and arrows, with the band which held them together undone; these when bound form the symbol of Concord. Beside them is the cadeceus and an olive-branch, attribute of Peace; these also are cast aside. That grief-stricken woman clothed in black, with torn veil, robbed of all her jewels and other ornaments, is the unfortunate Europe, who, for so many years now, has suffered plunder, outrage, and misery, which are so injurious to everyone that it is unnecessary to go into detail. Europe's attribute is the globe, borne by a small angel or genius, and surmounted by the cross, to symbolize the Christian world.[2951]

(1956), fig 109; E H Gombrich (1972), s 121; fig 138; L Tengström (1986), fig 45 s 517.

2946 J S Held (1959), s 53; L Tengström (1986), s 509.

2947 J s Held (1959), s 54. *Se även* L Burchard & R-A d'Hulst (1963), s 13.

2948 J S Held (1959), s 53, *se även* s 80; L Tengström (1986), s 509.

2949 Rubens hade fungerat som fredsförhandlare mellan England och Spanien mellan åren 1625-1630. Den spanske konungen, Filip II adlade Rubens och utnämnde honom till ledamot av det nederländska hemliga rådet, som tack för Rubens fredsinsatser.

2950 Julius S Held rättar Ruth Saunders Magurns översättning till: "... to imply that he treads underfoot all the arts and letters" (J S Held (1959), not 2 s 15; L Tengström (1986), not 110 s 528). - Held har även lagt märke till att teckningen som Mars trampar på är en teckning av de tre gracerna "to signify the destruction of all beauty in times of war" (J S Held (1959), not 2 s 15, fig 5).

2951 G G Bottari III (1759), s 356; *Die Briefe des P P Rubens* (1918), s 461f; R S Magurn (1955), s 408-409; E H Gombrich (1972), s 126f; L Tengström (1986), s 509-511. - Rubens hade en

E H Gombrich beskriver Rubens' Mars-figur:

His Mars is not a heroic warrior, he is a brutal butcher, rather stupid in bearing and physiognomy ...[2952].

Än en gång finner vi personifikationen av Europa ställd mot Asiens blodbesudlade krumma svärd, sabeln - den ständigt återkommande symbolen för split och oreda, despoti och godtycklig maktutövning, barbari, grymhet och våldsamhet, krigiskhet och brutalitet. Det är dessa egenskaper det gotiska lejonet i Storfurstendömet Finlands vapen betrampar när det med båda taasarna stiger på storfursten av Moskvas sabel samtidigt som det håller i höger ram Europas och kristenhetens raka svärd, som står för ridderlighet och rättvisa.[2953]

Allegori över Gustav II Adolf, vilken ibland stått med titeln *Gustav II Adolf som befriare*[2954], av en okänd nederländsk målare från 1600-talets mitt (fig 72), är en tydlig motbild till Rubens *Krigets fasor*. Gustav II Adolf framställs ridande på en vit häst. Över konungen flyger *Fama* blåsande i basunen och över honom flyger *Fama* som blåser i sin basun och håller med sin högra hand en lagekrans över konungen huvud. Två putti håller en hjälm över hans huvud. Två putti håller flygande hans harneskhjälm bakom *Fama*. Till vänster i bild syns en värnlös moder med sina glada barn, för vilka kungen kan tänkas ha bjudit skydd. Barnet sträcker sina armar efter "Lejonet från Norden". En kvinnogestalt med Den Helige Andes duva över sitt huvud pekar ned på en bok på marken, troligen Den Heliga Skrift vilkens försvarare Gustav II Adolf framställs som. Längst till höger pekar *Justitia* med rättvisans svärd och våg mot Himlen och hennes fotboja är krossad. I fonden syns demoner fly i rök.

Redan titeln hos Axel Daniel Leenbergs (c 1705-1744), politiska pamflett i sagans form, *Samtal Emillan Een Swänsk Plijt, Rysk Sabel och Tatarisk Båga hållit*

---

längre tid sysselsatt sig med krig och fred i sin konst och han har i ett flertal allegoriska framställningar gett uttryck för sin avsky för krig och sin längtan efter fred (J S Held (1959), s 124).- I Louvren, Cabinet des Dessins (tidigare i den franska kungahusets ägo) finns en gouache gjord c 1635-1637, 370 x 539 mm, med titeln *Hercules och Minerva kämpar med Mars* (inv nr 20.183) (J S Held (1959), kat nr 66 s 124, bild på motstående sida till s 64; L Burchard & R-A d'Hulst (1963), nr 169 s 260f, pl 169). Detta verk har mycket gemensamt meddet något år senare tillkomna verket *Krigets fasor*. I Museum Boymans-van Beuningen i Rotterdam finns en skiss i olja med titeln *Minerva och Mars* (40,5 x 27,5 cm; c 1630) (J S Held (1959), fig 4; L Burchard & R-A d'Hulst (1963), s 261) och i Léon Salavins samling, i Paris (fanns 1963) en skiss i olja *Mars går ut i krig* (36, o x 23,5 cm; c 1630) (L Burchard & R-A d'Hulst (1963), s 262). I den sistnämnda har Atena-Minerva ersatts med Venus. Båda de sistnämnda skissserna röjer en nära släktskap med samma konstnärs *Fredens välsignelser* i National Gallery, London (L Burchard & R-A d'Hulst (1963), s 262). De ovannämnda verken visar hur mycket Rubens var sysselsatt med frågan om krig och fred, vilket även hans målning *Henrik IV griper chansen till att sluta fred* och skissen *Den segerrika hjälten griper chansen till att sluta fred* (38,3 x 47,7 cm), Staatliche Kunstsammlungen i Weimar (L Burchard & R-A d'Hulst (1963), nr 168 s 258ff, pl 168).

2952 E H Gombrich (1972), s 128.

2953 L Tengström (1986), s 511, 528-532.

2954 S Strömbom (1932), fig 69, nr 253 s 87. - Olja på duk, 31 x 42 cm - I H. M. Konung Carl XVI Gustafs ägo, Stockholms slott. - *Katalog över Gustav II Adolfs utställningen i Nordiska museets hall* (1932), kat nr 75 s 43. - *Se även* ovan kapitlet "Goter".

uti RustCammaren i Pettersburg Anno 1739[2955], visar att det heraldiskt-symboliska språket var i högsta grad levande ännu efter Stora ofreden. Leenberg är synnerligen störd av att

> ....then Swenska Pliten[2956], så omgifwen och kringwärfd, som han war, af mångfaldige flere Sablar och andra Ryska gewär/ samt thes utan stadd innom 4. wäggar och på et främmande ställe, twang sig til at wara litet wänligare och fredsammare emot sin plumpa granne, ..." ...."kan ock skie, at han allenast hört berättas, huru illa the Ryska Sablarne både i gamla tider och ej eller så mycket långesedan warit utråkade, tå the wågat sig at mäta längd och pröfwa udd och ägg med the Swenska Plitarne/ och at befarandet til at också sielf blifwa bemött med intet bättre wälkomme....[2957]

I Neue, und aus die allgemeine, und besondere russische Geschichte, sich gründende Erläufrungen, und Erklärungen der gewöhnlichen Hauptwappen des Russischen Reiches (1777) skriver Carl Friedrich Colland om sabeln i Astrakans vapen följande:

> Die goldene Krone zeigt das Königreich, und dass dieses dem Russischen Kaiserthum unterworfen seye, an; der Säbel in der Faust, den Tartarn, die auch vergleichen Art von Säbeln führen, abgenommen habe, und sich, besonders unter seiner Regierung, die Tartarn vor dem Russischen Zepter haben schmiegen müssen.[2958]

Vi vet att detta inte överensstämmer med tillkomsthistorien för Astrakans vapen, men Collands påståenden var fullt gångbara under slutet av 1700-talet.

2955 Skokloster I, fol 100; Tom 19: (E 8751) fol 281-298. - *Se ovan* kapitlet, "'Den religiösa hybrisen'".

2956 (Svärdet; förf anm). Jacob Röding skriver 1755 om pliten: "Ett slags sådana [slagsvärd att föras med bägge händerna] *Plitar* eller *hugg-pampar* kallades *Spadar* med tvär udd, och ofta så långa som karlen" (J Röding (1755), s 155).

2957 Skokloster I, fol 100; Tom 19: (E 8751) fol 281-298.

2958 C F Colland (1777), s 24. .

BILDFÖRTECKNING DEL I

Fig 1 Çanakkale-sundet vid Dardanellerna, mellan Marmarasjön och Egeiska havet, i nuvarande Turkiet, torde vara stället där kung Xerxes gått över "den helga Hellesponten". Till vänster den europeiska stranden, till höger Mindre Asien. Foto: författaren 1987-09-20.

Fig 2 Piri Reis (c 1465-1554), Çanakkale ur *Kitab-i Bahriye* [Sjöfararens bok], vilken han dedicerade sultan Süleiman I (II) den Store (1496-1566; sultan 1520-1566). Kartan har utförts 1526/1527. Ur Esin Atil, *The Age of Sultan Suleyman the Magnificent* (1987) fig 36, s 80.

Fig 3 E H Bunbury har rekonstruerat hur en Herodotos karta kunde se ut om den hade ritats med vårt sätt att rita kartor. Kartskiss av Skytien efter Herodotos. Ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

Fig 4 En världskarta enligt Eratosthenes (276 - 195 f Kr), rekonstruerad av E H Bunbury, ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

Fig 5 Rekonstruktion av Klaudios Ptolemaios-karta (omkr 100 - 160 e Kr). Floden Tanais utgör även för Ptolemaios gränsen mellan Europa och Asien, men Ptolemaios utsträckte flodens lopp längre norrut än någon annan tidigare. Ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

Fig 6 T-karta av jorden. Ptolemaios-utgåva 1482. Ur Karl-Heinz Meine, *Die Ulmer Geographia des Ptolemeus von 1482: zur 500. Wiederkehr der ersten Atlasdrucklegung nördlich der Alpen* (1982), fig 11 s 34.

Fig 7 Kejsar Augustus med en T-karta i vänster hand, c 1120. Ur *Lamberti S. Avdomari Canonici, Liber Floridus* (1968), fol 138 v (s 280).

Fig 8 Förteckning över folk som bebor de tre kända världsdelarna. Förteckningen är gjord i form av en jordskiva omfluten av världshavet. Bland Asiens folk räknas såväl *Scythas*, som *Ruthenos*. Först bland de europeiska folken återfinns *Gothos*, c 1120. Ur *Lamberti S. Avdomari Canonici, Liber Floridus* (1968), fol 19 r (s 39).

Fig 9 Europakarta *[Europa mundi pars quarta]*, c 1120. Ur *Lamberti S. Avdomari Canonici, Liber Floridus* (1968), fol 241 r (s 481).

Fig 10 Gud med en jordskiva i T-form i vänster hand, manuskriptillumination gjord i Akko [St Jean d'Acre; arab. Akka], c 1287. Bibliothèque Nationale, Ms fr 20125, fol 3r (detalj av en Q-initial). Ur Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291* (1976), s 189, fig 52.

Fig 11 Borgiakartan, 1400-talets första årtionden, detalj. Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Söder är upptill på kartan, norr nertill och öster till vänster, väster till höger.

Fig 12 Ryggrelief till novgorodfararnas bänk i Nicholaikirche i Stralsund, 78 x 400 cm, mitten av 1300-talet. Ur Fritz Adler, *Stralsund*. Berlin 1926, fig 30.

Fig 13 Altarskåpet från Det heliga korsets kyrka i Euraåminne [fi Eurajoki]. Nu återbördad till Euraåminne församling, efter en längre tid i Raumo [fi Rauma] museum. Museiverket, Bildarkivet. Foto: P O Welin.

Fig 14 Storfurst Vassilj III Ivanovitj i Erhard Schoens (c 1491-1542) träsnitt, c 1528. Ur M Geisberg, *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550* ((1923-1930) 1974), G 1287 s 1235.

Fig 15 Ryttarbild av Vassilj III Ivanovitj, c 1530, 278 x 200 mm, c 1530. Ur M Geisberg, *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550* ((1923-1930) 1974), G 1288 s 1236.

Fig 16 Caspar Vopel, Europakarta, 1566 (skuren i trä av Bernart van der Potte), ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

Fig 17 Caspar Vopel, Europakarta (detalj), 1566 , ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

Fig 18 Caspar Vopel, Europakarta (detalj), 1566 , ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

Fig 19 Pinturicchio [eg Bernardino di Betto] (1454-1513), Enea Piccolomini avreser till Baselkonciliet. Enea Piccolomini (1405-1464) blev påve med namnet Pius II (påve: 19/8 1458 - 15/8 1464). Domkykran i Siena, Libreria Piccolomini. Ur Enzo Carli, *Il Pintoricchio,* fig 125. Milano 1960.

Fig 20 "Sarmatia Europae & Sarmatae Asiatice pars" ur Claudios Ptolemaios, *Geographicae enarrationis libri octo.* Lugduni 1535.

Fig 21 Willem Blaeu, "Asia noviter delineata", ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

Fig 22 Willem Blaeu, "Asia noviter delineata" (detalj), ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

Fig 23 "Moscovitae", detalj ur ramen till Willem Blaeu, "Asia noviter delineata", ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

Fig 24 Floden Dons [Tanais] förlopp enligt konteramiral Cornelius Cruys Donkarta, 1680-1700 (detalj). Ur Leo Bagrow, *A History of the Cartography of Russia up to 1800* (1975), fig 43 s 103.

Fig 25 Anders Schærström, Europakarta, 1995.

Fig 26 Edward Wells (1667-1727), "A Map of ancient Scandinavia together with as much of ye northern part of ancient Europe as answers to present Denmark & Moscovia" ur *New Set of Maps both Ancient and present Geography* (1700).

Fig 27 Skytisk hästpannsköld, 400-talet f Kr, guld, 33 x 20 cm, Statliga museet, Kiev. Ur Vitaly Ostroshchenko, "A horse's finery capped by a goddess of the chase", *The UNESCO Courier* 29 (1976), fig 9 s 26-27.

Fig 28 Paris' Gigantomakimålare, Rödfigurig *kylix,* funnen i Vulci i Etrurien. Ur Erhard Gerhard, *Auserlesene griechische Vasenbilder, hauptsächlich etruskischer Fundorts* 3. Heroenbilder, meistens homeirsch. Berlin 1847; plansch CLXVI.

Fig 29 Relief, klippvägg i Bisutun [Behistun]. Ur Eugène Flandin & Pascal Coste, *Voyage en Perse de mm. attachés a l'ambassade de France en Perse pendant les années 1840 et 1841*. Paris 1843-54.

Fig 30 Relief, Persepolis, Iran. Ur Gerold Walser, Gerold, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis* 2. Berlin 1966. Tafel 18.

Fig 31 Kul Oba-vasen, elektron, höjd: 13 cm, 300-talet f Kr. Eremitaget, inv nr KO 11, S:t Petersburg. Ur Vèronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. Paris 1994. Fig 124 s 171.

Fig 32 Kul Oba-vasen (detalj), elektron, höjd: 13 cm, 300-talet f Kr. Er.mitaget, inv nr KO 11, S:t Petersburg. Ur Vèronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. Paris 1994. Fig 125 s 173.

Fig 33 Skytisk ryttarfigurin, höjd 3,6 cm. Eremitaget, S:t Petersburg, Ryssland. Vèronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. Paris 1994. Fig 180 s 246.

Fig 34 Epiktetos, "Londontallrik", sl av 500-talet f Kr, British Museum inv nr E 135. Ur Wilhelm Kraiker, "Epiktetos. Eine Studie zur archaischen attischen Malerei I", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 44 (1929). Fig 9.

Fig 35 Ena halvan av ett skytiskt bältesspänne i guld, höjd: 16,2 cm, 100-300 e Kr. Eremitaget, S:t Petersburg S 1727 (Foto: författaren).

Fig 36 Jakutisk handbågspil; (MAE S:t Petrsburg inv nr 4282), en osträngad jakutisk kompositbåge, "skyterbåge" (MAE S:t Petrsburg inv nr 4283), samt två båg- och pilkoger, gorytos (Foto: författaren).

Fig 37 "Guldmannen", rekonstruktion, (detalj), förgylld metall och textil, 210 cm, 500-400 f Kr; Alma Ata, Kazakstan inv nr MA 9 (Foto: författaren).

Fig 38 Amazoner i strid med riddarhär, bokillumination, Akko, c 1287, Amazoner i strid (fig 38). Bibliothèque Nationale MS. fr. 20125, fol 119v; Ur: Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291* (1976), s 190, pl 71.

Fig 39 Slaget vid Issos (333 f Kr), Alexandersagan; 1300-talets första hälft KB Vu 20, Kungl biblioteket, Stockholm.

Fig 40 Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus deliciarum*, "Hec scala significat ascensum virtutum et religiosum sanctitatis exercicium quo eterne vite corona adipiscitur". Ur Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum* (1979), fol 215v; pl 124.

Fig 4 Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus deliciarum*, "Hec regina est ecclesia que dicitur virgo mater et significat omnes prelatos". Ur Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum* (1979), fol 225v; pl 128.

Fig 42 Reliefsekvens av ett pelarkapitäl från ordensslottet Marienburg [Malbork]. Ur A B C von der Oelsnitz, *Herkunft und Wappen der Hochmeister des Deutschen Ordens 1198-1525* (Königsberg 1926), s 9.

Fig 43 Glasmålning föreställande Bernhard av Clairvaux (c 1090-1153), c 1340. Övre korsgången i Allhelgonakapellet i det tidigare cistercienserklostret i Weinhausen i Lüneburg, Niedersachsen, Tyskland. Ur Rüdiger

Becksmann & Ulf-Dietrich Korn, *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Lüneburg und den Heideklöstern*. Berlin 1992. Plansch IV.

Fig 44 Tyska ordens stormästares, Heinrich Reffle von Richtenbergs, stormästarvapen (c 1415-1477; stormästare: 29/9 1470 - 20/2 1477). Ur Caspar Schütz' *Historia rerum Prussicarum, Das ist Warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen/ irer gelegenheit/ namen und teilunge/ Von den eltesten Königen an/ derselben Regierung und heidnischer Auffopfferung/ Auch von Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey...*, Zerbst 1592.

Fig 45 Tyska ordens ordens baner med dess skyddshelgon Maria och Jesusbarnet. På frånsidan av detta baner fanns S:t Mauritius. Ur Johannis Dlugosz, "Banderia Prutenorum", *Scriptores rerum Prussicarum* 4. Leipzig 1870.

Fig 46 Palamedes (rutfält, silver och svart) i torneringskamp med riddare med kung Arturs vapen (i blått fält tre gyllene kronor, 2 och 1). Romanen om den Heliga Graal. 1400-talet. Bibliothèque municipale. Ur Robert Fossier *Le Moyen Age* 3. Le Temps des crises. Paris 1983.

Fig 47 Palamedes och brädspelet. Skarabé [numera försvunen], 5-4 århundradet f Kr, Etrurien. Ur Roger Lamprechts, "Un miroir étrusque inédit et le mythe de Philoctète", i *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 39 (1968). Plansch 4:2.

Fig 48 Chares, korintisk pyxis. Louvren, inv nr E 609. Ur Fritz Lorber, *Inschriften auf korinthischen Vasen.* Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur korintischen Vasenmalerei im 7. und 6. Jh. v. Chr. (1979). Fig 46 s 56.

Fig 49 Regnier Pots vapen i handskrift 2606 i Nationalbiblioteket i Wien, 1519-1520. Ur *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 32 (fol 57b).

Fig 50 Illustration ur handskrift j.T. 6 fol. 64r (CXXVII), i Escorialbiblioteket i Madrid, Ur Alfonso X, el Sabio, *Das spanische Schachzabelbuch des Königs Alfons des Weisen von Jahre 1283.* Leipzig 1913.

Fig 51 Antoine Le Moiturier (c 1425- c 1497) (?), Storseneskalk Philippe Pots gravmonument. Målad sten, 180 x 265 x 170 cm. Tidigare i Johannes Döparens kapell i kyrkan i Citeaux (Cote d'Or). Nu Louvren i Paris.

Fig 52 Philippe Pots gravmonument (detalj).

Fig 53 Graffitti i Rom på Radiotelevisione Italianas (RAI) tekniska lednings hus i Rom: *W* [Viva] *LITUANIA CATTOLICA,* i juli 1985 (Foto: författaren).

Fig 54 Olaus Magnus, *Carta Marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek. I legenden till kartan står för detta ställe: "På denna sista karta visas under bokstaven A Livland [Leifland], som är underkastat den tyska orden "Vår kära fru" med uppgift att skydda och bevara den kristna tron mot ryssar och moskoviter."

Fig 55 Hans Burgkmair d ä (1473-1531), "Divvs Georgius christianorvm militivm propvgnator" [Maximilain I i S:t Görans skepnad], färgträsnitt, 350 x 245 mm, 1508. Ur Giulia Bartrum, *German Renaissance Prints 1490-1550.* London 1995. Fig 134, s 135.

Fig 56 Olaus Magnus,"MAGNVS PRINCEPS MOSCOVITAR." Carta Marina (detalj), Venedig 1539, Uppsala universitetsbibliotek.

Fig 57 Olaus Magnus, "Den moskovitiska storfurstens vapen". Carta Marina (detalj), Venedig 1539, Uppsala universitetsbibliotek.

Fig 58 Ettbladstrycket *Sehr grewliche/ erschreckliche/ vor unerhörte/ warhafftige Newe Zeytung/ was für grausamme Tyranney der Moscouiter/ an den Gefangenen/ hinweggeführten Christen aus Lyfland/ beydes an Mannen und frauen/ Junkfrauen und kleinen Kindern/ begehet und was täglich schadens er inen in irem Land zufüget/ Beyneben angezeygt/ in was grosser fahr und not die Lyflender stecken. Allen Christen zur warnung/ und besserung ihres Syndtlichen lebens/ aus Lyfland geschrieben und in Druck verfertiget* tryckt 1561 och utgivet i Nürnberg av Georg Kreydlein. Kungl Biblioteket, Stockholm.

Fig 59 Titelbladet till "Erschreckliche/ greuliche und unerhorte Tyranney Iwan Wasilowitz/ jtzo regierenden Grossfürsten in der Moscow/ so er vorruckter Jar an seinen Blutsuerwanten Freunden/ Underfürsten/ Baioren vnd Recht erbermlich geübet. Den jenigen/ welche seines theils/ vnd sich böser meinung an jhnen zubegeben willens/ zur warnung in druck verfertiget", som sammanställts av en viss Georg von Hoff. Ur Andreas Kappeler, *Ivan Groznyi im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit*. Frankfurt am Main 1972. Fig 10 s 290.

Fig 60 Ettbladstryck från 1656, Palmskiöldska samlingen 320, Uppsala universitetsbibliotek.

Fig 61 Ettbladstryck från 1656 (detalj), Palmskiöldska samlingen 320, Uppsala universitetsbibliotek.

Fig 62 "Tigern Basilowiz" [Ivan Vasiljevitj] ur *Gespräche mit dem Reiche derer Todten, Vier und Achtzigste Entrevuë, Bestehende, In einer Fortsetzung der vorhergehenden, zwischen Dem vortreflichen Moscowitischen Czaar, PETRO MAGNO, Und Dem grossen Tyrannen, IVAN BASILOWIZ II. Ebenfalls einem Czaaren von Moscau, Worinnen der Beschlusz der Historie des Letztern, und sonderbare Nachrichten von der Religion derer Moscowiter, auch Anmerckungen über die Puncte, in Ansehung derer sie entweder von denen Evangelischen, oder Römisch-Catholischen, unterschieden, ingleichen verschiedene, zur Historie Petri Magni gehörige, wundersame Erzehlungen enthalten. Samt dem Kern derer neuesten Merckwürdigkeiten, und darüber gemachten curieusen Reflexionen. Leipzig 1725. Ur Andreas Kappeler, Ivan Groznyi im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit*. Frankfurt am Main 1972. Fig 12 s 292.

Fig 63 Riddaren och riksrådet Svantepolk Knutssons (d 1310) vapen, ur Johan Peringskiöld, *Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus, efter trowärdiga Historier och Documenter i underdånighet upräknadt af Cancellie-Rådet Joh. Peringskiöld*. Stockholm 1725. Fig s 95.

Fig 64 Greven av Norra Halland, Jacob Nilssons (kusin till Svantepolk Knutsson), vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. Kjøbenhavn 1917. Tavle 19 fig 160.

Fig 65 Hertigen av Söder-Halland, Erik Knutssons (bror till Svantepolk Knutsson), vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. Kjøbenhavn 1917. Tavle 19 fig 159.

Fig 66 Greven av Norra Halland, Jacob Nilssons vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. Kjøbenhavn 1917. Tavle 19 fig 161.

Fig 67 Kristian I:s kungasigill som "Danorum, Sclavorum, Gotorum que rex, comes de Oldeborgh et Delmenhorst", 1449. Ur Erling Svane, *Det danske Riksvåben og Kongevåben*. Udvikling og anvendelse. Odense 1994. Fig 62 s 82.

Fig 68 Albertus Pictor, "diderik van beran" [Didrick av Bern], Floda kyrka, Oppunda härad, Södermanland, 1480-talet. Foto: H Cornell & S Wallin. Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm.

Fig 69 "*Gothus miles*" och "*Gothus princeps*" ur Wolfgang Lazius, *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumq; initiis & immutationibus ac dialectis Libri XII.* Basel 1557. Sid 676.

Fig 70 Burchard Waldis, Ariovistus ur *Ursprung der Könige* (Nürnberg 1548).Ur Max Geisberg, *Die deutsche Buchillustration in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts.* München 1930. Tafel 42.

Fig 71 Goternas erövring av Rom ur Sebastian Münster, *Cosmographia* Basel 1544. Sid crrvi.

Fig 72 Okänd nederländsk målare, *Allegori över Gustav II Adolf,* mitten av 1600-talet. Olja på duk, 31 x 42 cm. Ägare: H. M. Konung Carl XVI Gustaf, Stockholms slott. Foto: Håkan Lind. Kungl Husgerådskammaren.

Fig 73 François Chauveau (1613-1676), Alaric, försättsbild ur Georges de Scudéry (1601-1667), *Alaric ou Rome vainche,* Paris 1654.

Fig 74 François Chauveau (1613-1676), Anfang till 7:e boken i Georges de Scudéry (1601-1667), *Alaric ou Rome vainche,* Paris 1654. Sid 247. Det gotiska lejonet river det romerska lejonet.

Fig 75 Titelsidan till Emanuele Tesauro, *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Caualier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione.* Turin 1664. Med Gabriel Sparfwenfeldts namnteckning.

Fig 76 "Svensk riksvapen", detalj på titelsidan till Emanuele Tesauro, *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Caualier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione.* Turin 1664.

Fig 77 Johan Lithéns akvarellerade teckning, "Delinatio Scalae ac porticus in Regio Palatio Drottningholmensi operis perelegantis sumptuosi, magnifiq; adeo ut eis Europa pauca habeat similes", 1690-talet, Eckerö, Uppland; efter teckning Nikodemus Tessin d ä. KB Nescher nr 82, Kungl Biblioteket, Stockholm.

Fig 78 Jonas Grimsteen,Släktträd för Karl XI, *Genealogica eller Slächt-register effter Joh Magni, Jacobi Gislo, P Petriaei, Sax Gram och Joh Martini Norvegiensis manuduction och anledning, öfver alla konungar, som i Svea och Götha in- och uthrijkes sampt Dannmarck och Norget regerat hafva, ifrån Magog ...* (Åbo 1674), Uppsala universitesbibliotek, kart- och planschavdelningen.

Fig 79 Johannes Bureus, teckning av huvudfiguren i kung Getertapeten, "Sumlen". KB Fa 12. Kungl Biblioteket, Stockholm.

Fig 80 Vinjett till sjätte bokens första kapitel i Johannes Magnus, *Gothorum sveonumque historia*. Rom 1554. Träsnitt, 45 x 59 mm.

Fig 81 Initialbokstaven till första kapitlet, "De origine gothorum", i Johannes Magnus, *Gothorum sveonumque historia*. Basel 1558. Träsnitt, 20 x 20 mm.

Plansch I Världens delning mellan Noaks tre söner, Jafet, Sem och Ham. Jafet får Europa, Sem Asien och Ham Afrika. ur Hartmann Schedels *Liber Chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis* Tryckt av Anton Koberger i Nürnberg 1493. (Huseby-exemplaret: Inc. Holm 39; Kungl Biblioteket, Stockholm).

Plansch II Borgiakartan, 1400-talets första årtionden. Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

Plansch III Regnier Pot som riddare av Gyllene skinnets orden, Bibliothèque de l'Arsenal 4790, fol 150. (plansch III) framställs Regnier Pots vapens 2:a och 3:dje fält på hästschabraket som ett rutfält med 2 balkvis ställda sablar i sina baljor, utan svärdsgehäng, pålagda rutfältet.

Plansch IV Regnier Pot Pot som riddare av Gyllene skinnets orden, Bibliothèque Nationale, Clairambault 1312, fol 267.

Plansch V Tyska ordens ordensmästare Wolter von Plettenberg, och ryssar iförda kiebermössor. Ur *Eynne schonne hysthorye van unnderlyken gescheffthen der heren tho Lyfflandth myth den Rüssen etc...*; H 131; Uppsala universitetsbibliotek.

Plansch VI *Kurtze Beschreibung der in Europa befintlichen Völkern und ihren Aigenschaften*,104 x 127 cm [inkl ram], tidigt 1700-tal; Österreichische Museum für Volkskunde, Wien, inv nr 30.905. Från vänster: Spanjor *(Spanier)*, fransman (*Frantzoss*), italienare (*Wälisch*), tysk (*Teutscher)*, engelsman (*Engerländer*), svensk (*Schwöth*), polack *(Poläck)* ungrare *(Unger)*, ryss (*Muskawith*) samt sammanslagningen av turk och grek (*Tirk oder Griech*). Ur *Maria Theresia und ihre Zeit* (1980), kat nr 135,01.

Plansch VII Nils Eskilsson, efter kartong av Dominicus ver Wilt, Noaks sonson, Magog avseglar från Finland, tapet, 365 x 386 cm, 1561. Vävd tapet nr 5, Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: Kungl husgerådskammaren.

Plansch VIII Nils Eskilsson, efter kartong av Dominicus ver Wilt, Kung Svenotapeten, 333 x 297 cm, 1561. Vävd tapet nr 6, Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: H Lind.

FIG 1
Çanakkale-sundet vid Dardanellerna, mellan Marmarasjön och Egeiska havet, i nuvarande Turkiet torde vara stället där kung Xerxes gått över "den helga Hellesponten". Till vänster den europeiska stranden, till höger Mindre Asien. Foto: författaren 1987-09-20.

FIG 2
Piri Reis (c 1465-1554), Çanakkale ur *Kitab-i Bahriye* [Sjöfararens bok], vilken han dedicerade sultan Süleiman I (II) den Store (1496-1566; sultan 1520-1566). Kartan har utförts 1526/1527. Ur Esin Atıl, *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent* (1987) fig 36, s 80.

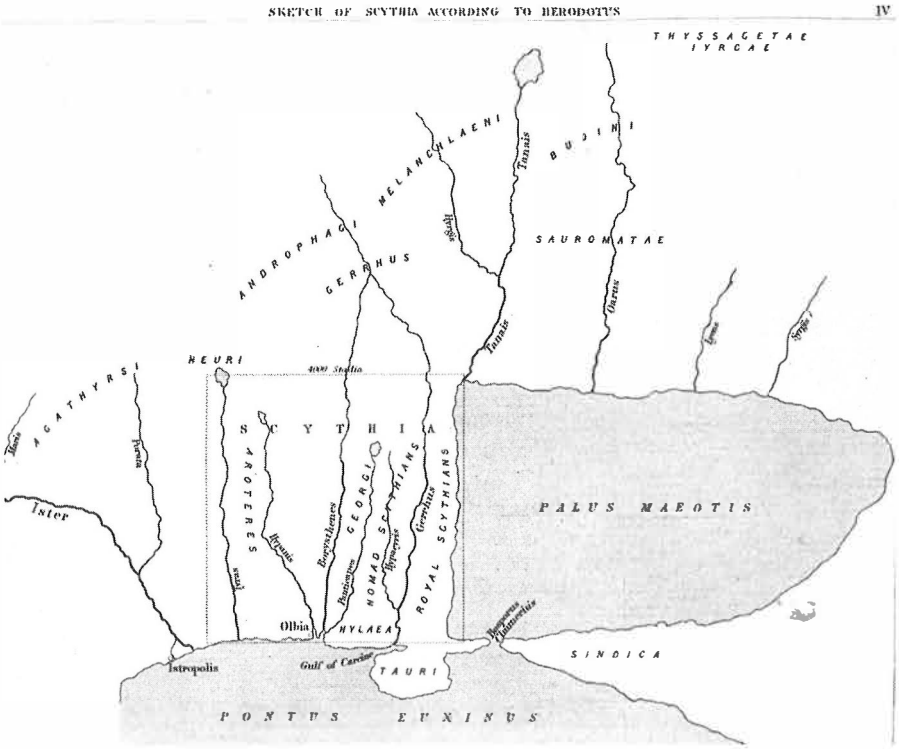

FIG 3
E H Bunbury har rekonstruerat hur en Herodotos karta kunde se ut om den hade ritats med vårt sätt att rita kartor. Kartskiss av Skytien efter Herodotos. Ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

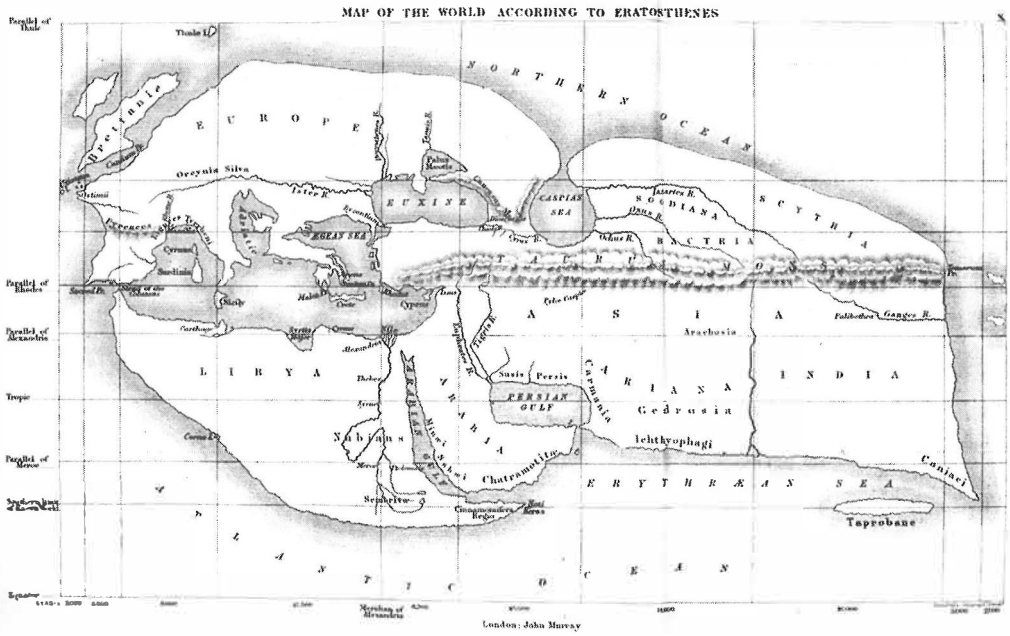

FIG 4
En världskarta enligt Eratosthenes (276 - 195 f Kr), rekonstruerad av E H Bunbury, ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

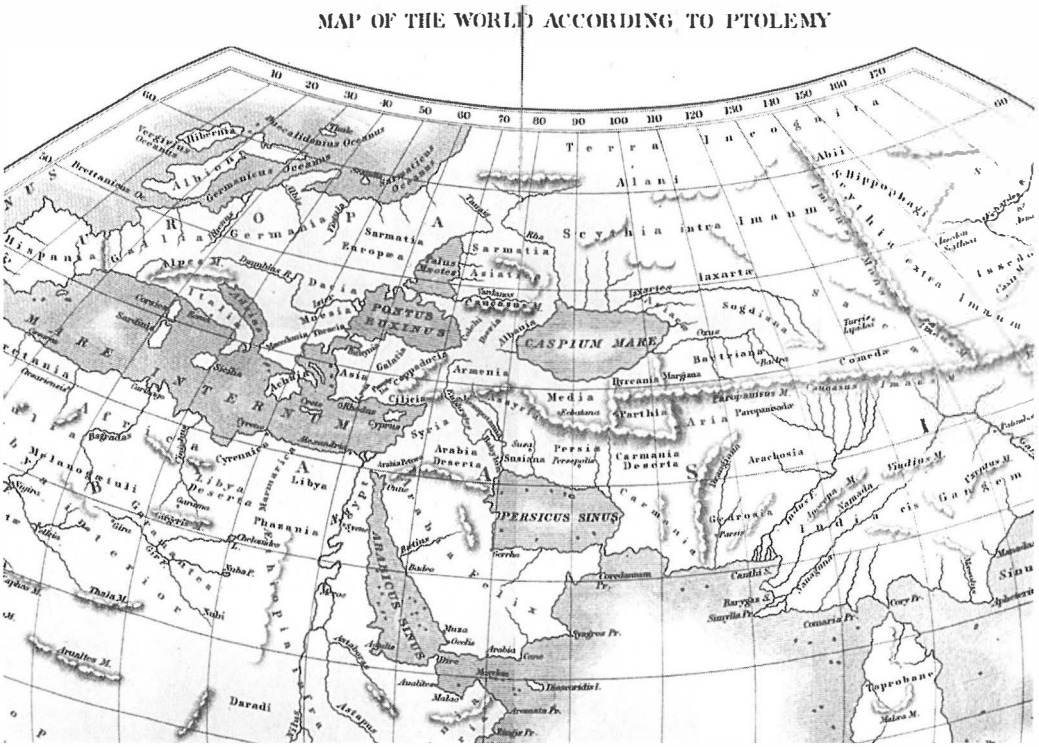

FIG 5
Rekonstruktion av Klaudios Ptolemaios-karta (omkr 100 - 160 e Kr). Floden Tanais utgör även för Ptolemaios gränsen mellan Europa och Asien, men Ptolemaios utsträckte flodens lopp längre norrut än någon annan tidigare. Ur E H Bunbury, *A History of Ancient Geography* I-II (1883; 2:a upplagan).

FIG 6
T-karta av jorden. Ptolemaios-utgåva 1482. Ur Karl-Heinz Meine, *Die Ulmer Geographia des Ptolemeus von 1482: zur 500. Wiederkehr der ersten Atlasdrucklegung nördlich der Alpen* (1982), fig 11 s 34.

FIG 7
Kejsar Augustus med en T-karta i vänster hand, c 1120. Ur Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 138 v (s 280).

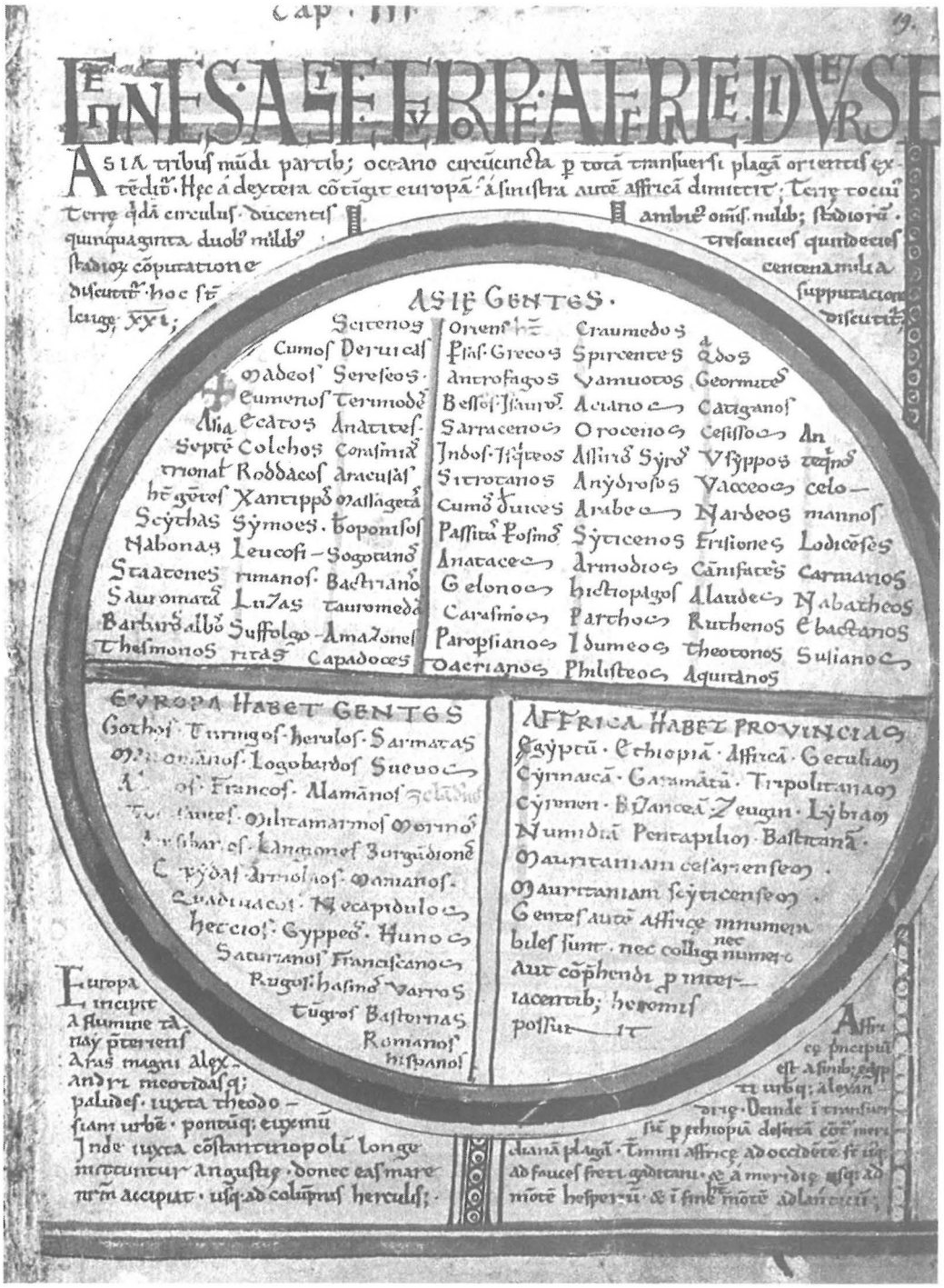

FIG 8
Förteckning över folk som bebor de tre kända världsdelarna. Förteckningen är gjord i form av en jordskiva omfluten av världshavet. Bland Asiens folk räknas såväl *Scythas*, som *Ruthenos*. Först bland de europeiska folken återfinns *Gothos*, c 1120. Ur Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 19 r (s 39).

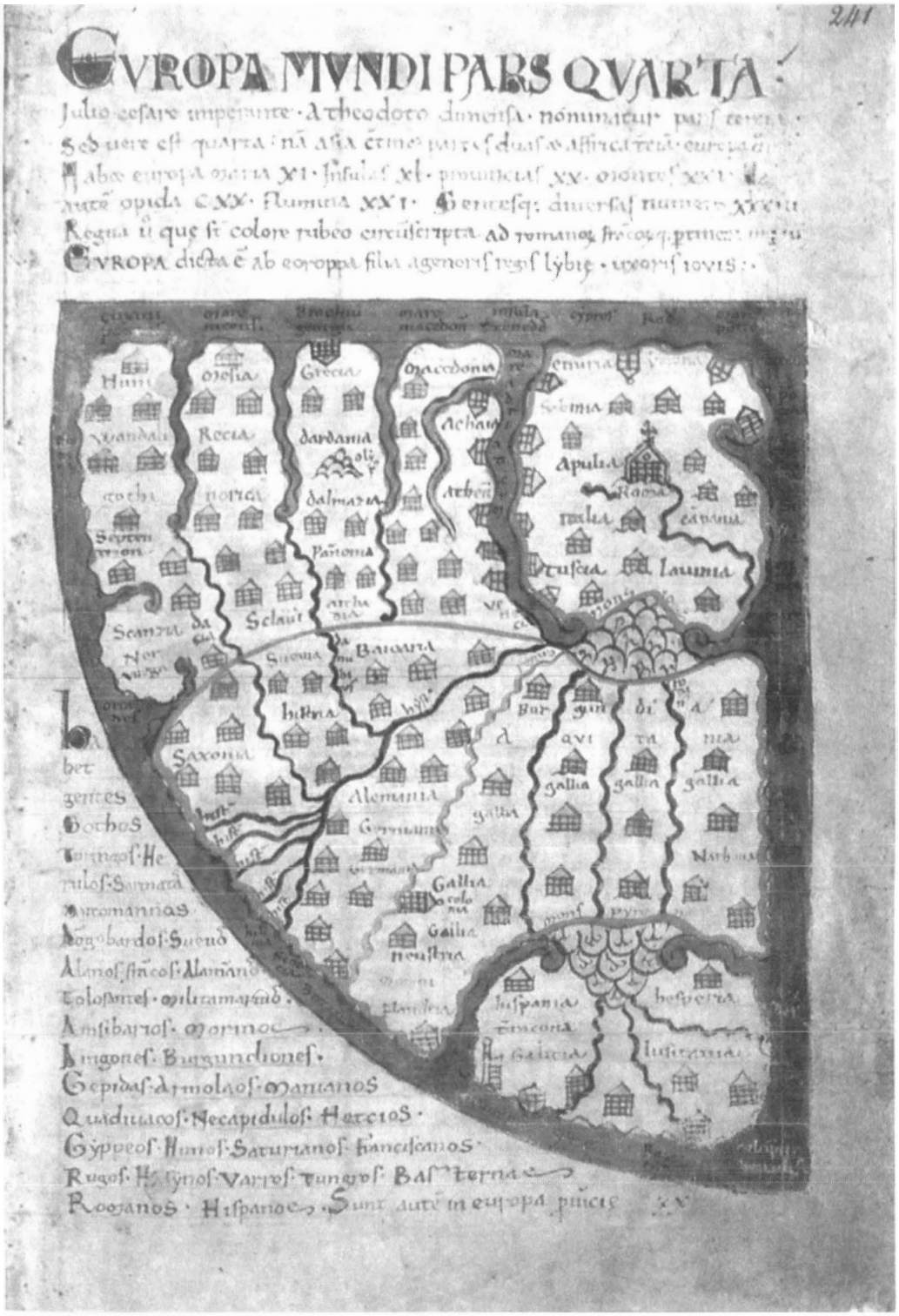

FIG 9
Europakarta *[Europa mundi pars quarta]*, c 1120. Ur Lamberti S. Avdomari Canonici, *Liber Floridus* (1968), fol 241 r (s 481).

FIG 10
Gud med en jordskiva i T-form i vänster hand, manuskriptillumination gjord i Akko [fr St Jean d'Acre; arab. Akka], c 1287. Bibliothèque Nationale, Ms fr 20125, fol 3r (detalj av en Q-initial). Ur Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291* (1976), s 189, fig 52.

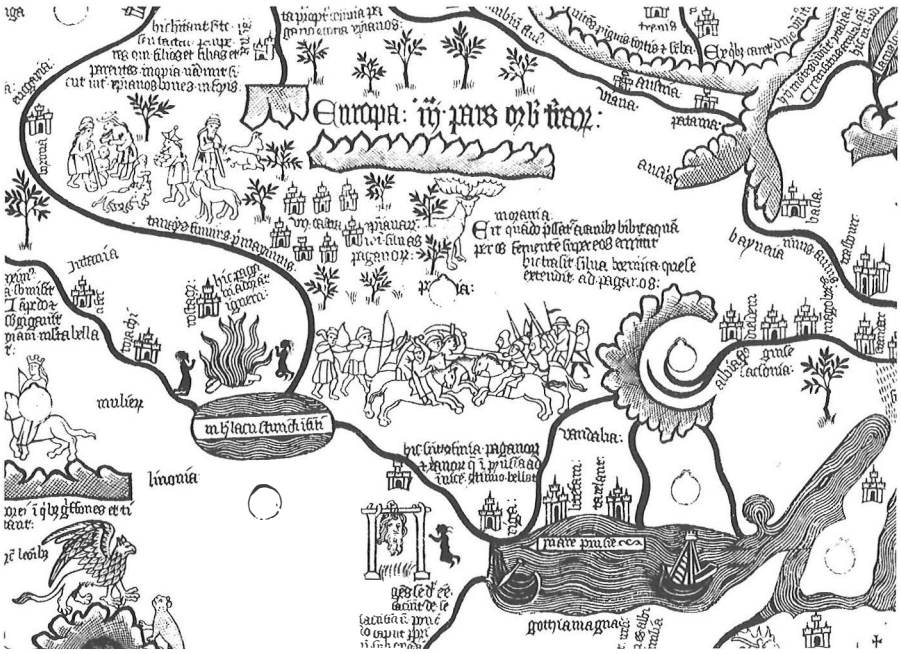

FIG 11
Borgiakartan, 1400-talets första årtionden, detalj. Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Söder är upptill på kartan, norr nertill och öster till vänster, väster till höger.

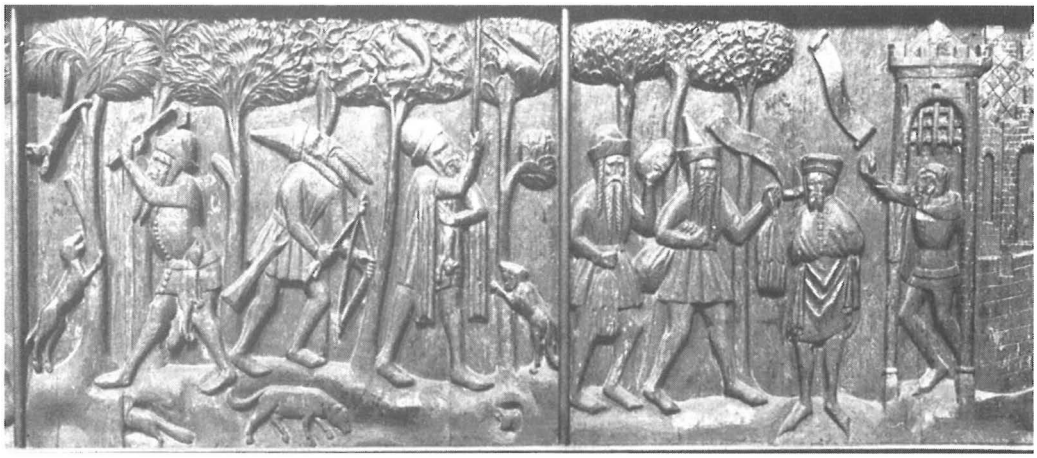

FIG 12
Ryggrelief till novgorodfararnas bänk i Nicholaikirche i Stralsund, 78 x 400 cm, mitten av 1300-talet. Ur Fritz Adler, *Stralsund*. Berlin 1926, fig 30.

FIG 13
Altarskåpet från Det heliga korsets kyrka i Euraåminne [fi Eurajoki]. Nu återbördad till Euraåminne församling, efter en längre tid i Raumo [fi Rauma] museum. Museiverket, Bildarkivet. Foto: P O Welin.

FIG 14
Storfurst Vassilj III Ivanovitj i Erhard Schoens (c 1491-1542) träsnitt, c 1528. Ur M Geisberg, *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550* ((1923-1930) 1974), G 1287 s 1235.

FIG 15
Ryttarbild av Vassilj III Ivanovitj, c 1530, 278 x 200 mm, c 1530. Ur M Geisberg, *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550* ((1923-1930) 1974), G 1288 s 1236.

FIG 16
Caspar Vopel, Europakarta, 1566 (skuren i trä av Bernart van der Potte), ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

FIG 17
Caspar Vopel, Europakarta (detalj), 1566 , ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

FIG 18
Caspar Vopel, Europakarta (detalj), 1566 , ur *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* XXII (1907), Karte 4.

FIG 19
Pinturicchio [eg Bernardino di Betto] (1454-1513), Enea Piccolomini avreser till Baselkonciliet. Enea Piccolomini (1405-1464) blev påve med namnet Pius II (påve: 19/8 1458 - 15/8 1464). Domkyrkan i Siena, Libreria Piccolomini. Ur Enzo Carli, *Il Pintoricchio*, fig 125. Milano 1960.

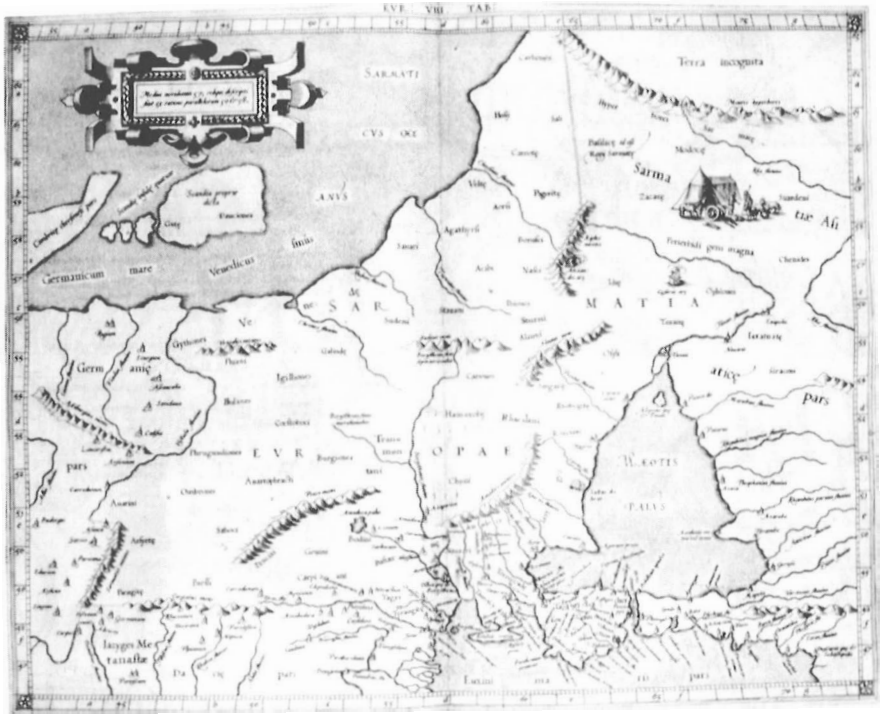

FIG 20
"Sarmatia Europae & Sarmatae Asiatice pars" ur Claudios Ptolemaios, *Geographicae enarrationis libri octo.* Lugduni 1535.

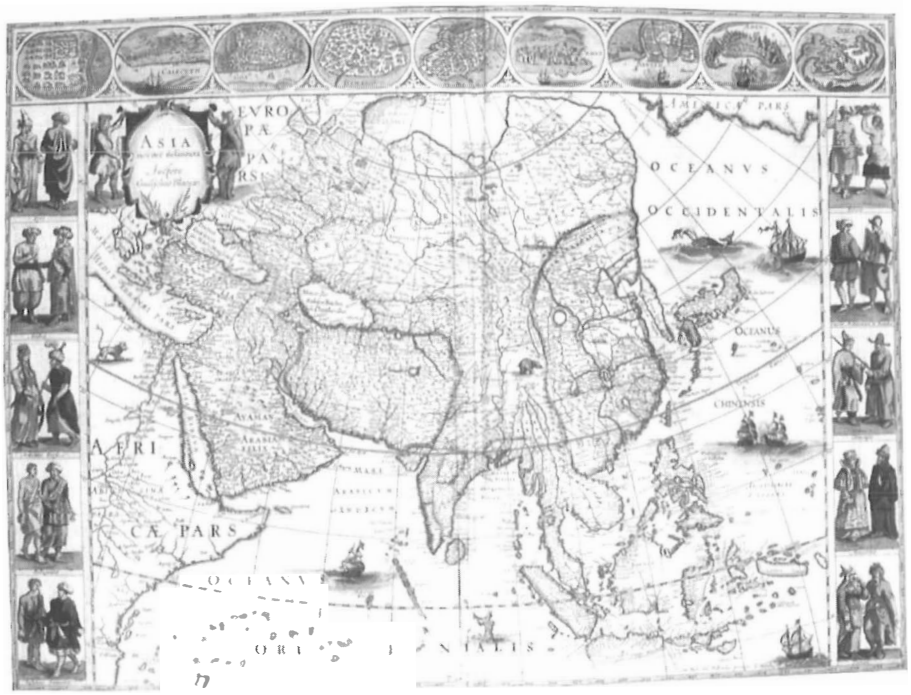

FIG 21
Willem Blaeu, "Asia noviter delineata", ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

FIG 22
Willem Blaeu, "Asia noviter delineata" (detalj), ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

FIG 23
"Moscovitae", detalj ur ramen till Willem Blaeu, "Asia noviter delineata", ur Joan & Willem Blaeu, *Atlas Major* X. Amsterdam 1662.

FIG 24
Floden Dons [Tanais] förlopp enligt konteramiral Cornelius Cruys' Donkarta, 1680-1700 (detalj). Ur Leo Bagrow, *A History of the Cartography of Russia up to 1800* (1975), fig 43 s 103.

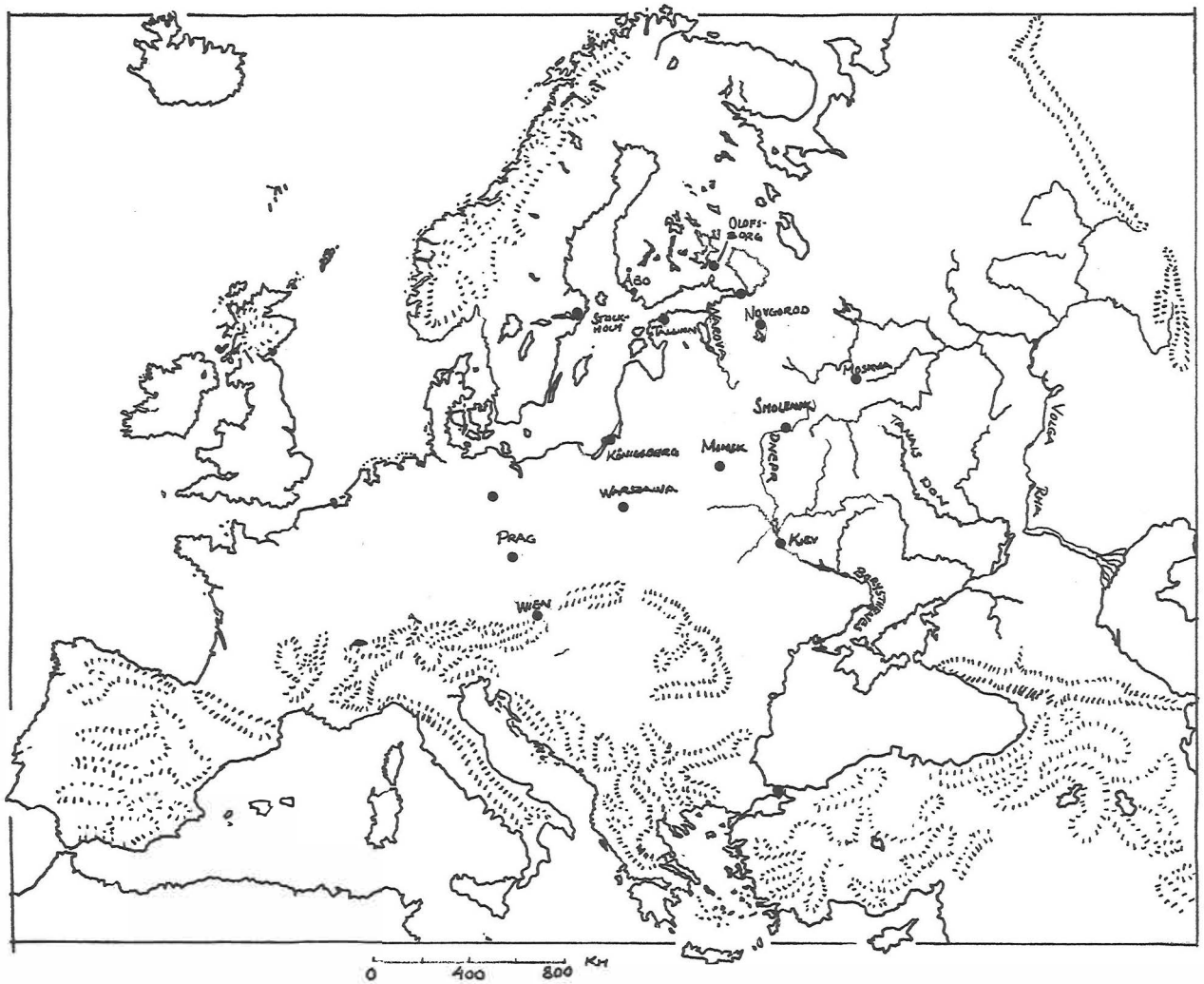

FIG 25
Anders Schærström, Europakarta, 1995.

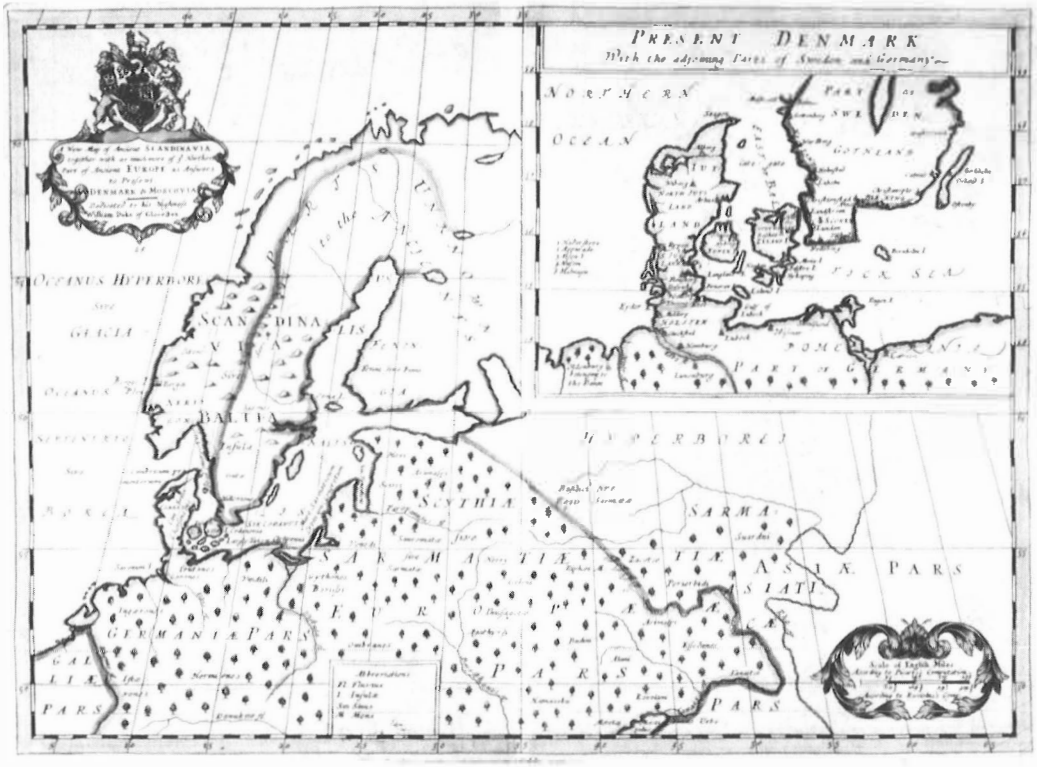

FIG 26
Edward Wells (1667-1727), "A New Map of ancient Scandinavia together with as much of ye northern part of ancient Europe as answers to present Denmark & Moscovia" ur *New Set of Maps both Ancient and present Geography* (1700).

FIG 27
Skytisk hästpannsköld, 400-talet f Kr, guld, 33 x 20 cm, Statliga museet, Kiev. Ur Vitaly Ostroshchenko, "A horse's finery capped by a goddess of the chase", *The UNESCO Courier* 29 (1976), fig 9 s 26-27.

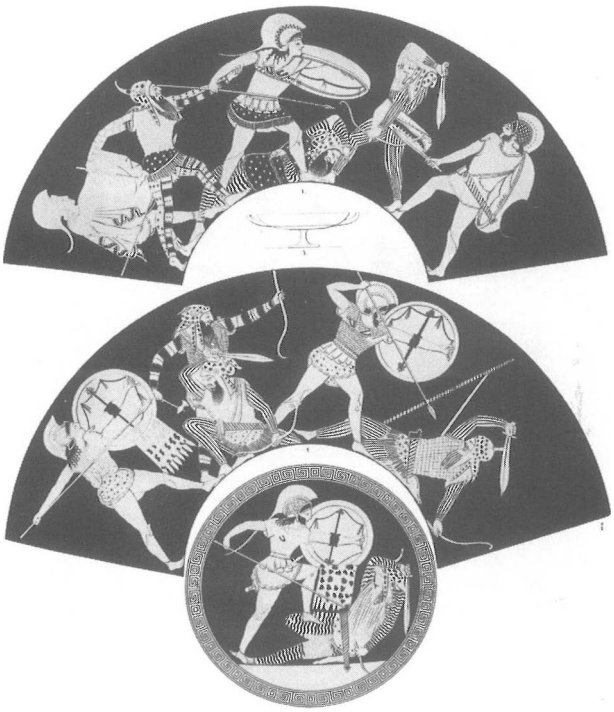

FIG 28
Paris' Gigantomakimålare, Rödfigurig *kylix*, funnen i Vulci i Etrurien. Ur Erhard Gerhard, *Auserlesene griechische Vasenbilder, hauptsächlich etruskischer Fundorts* 3. Heroenbilder, meistens homeirsch. (1847); plansch CLXVI.

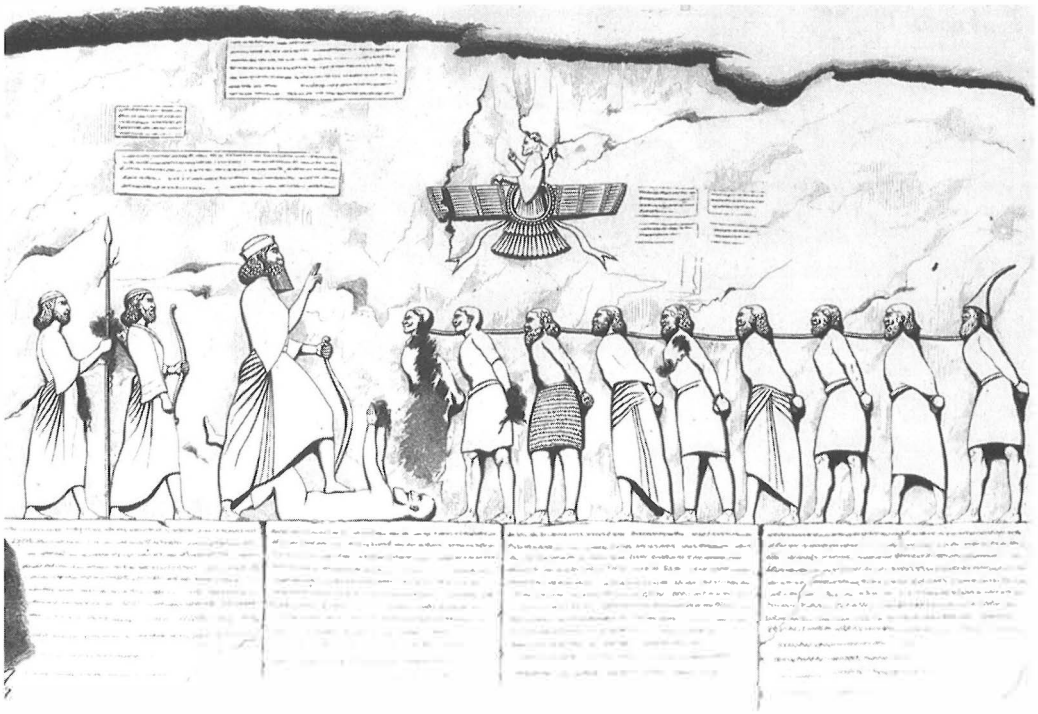

FIG 29
Relief, klippvägg i Bisutun [Behistun], Iran. Ur Eugèn Flandin & Pascal Coste, *Voyage en Perse de mm. attachés a l'ambassade de France en Perse pendant les années 1840 et 1841*. Paris 1843-54.

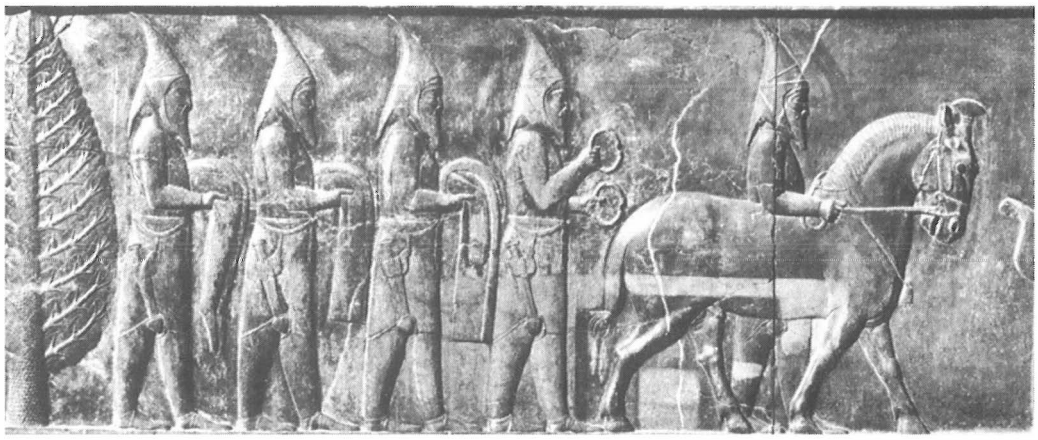

FIG 30
Relief, Persepolis, Iran. Ur Gerold Walser, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis* 2. Berlin 1966. Tafel 18.

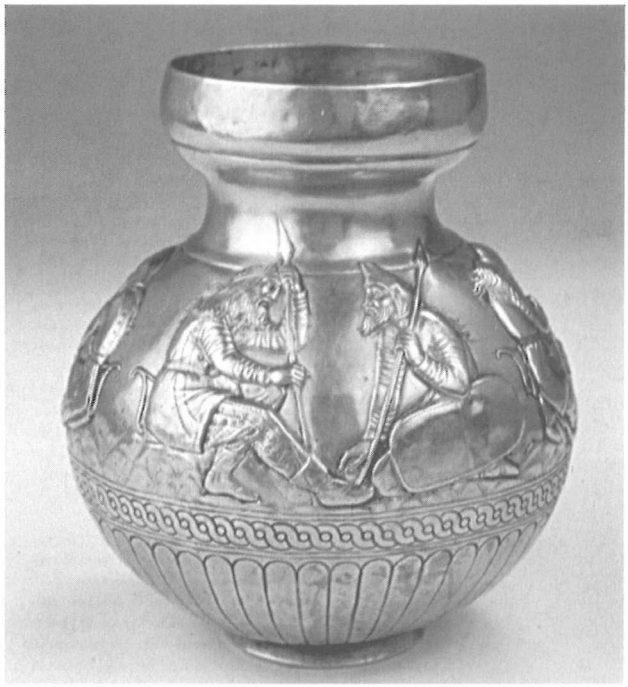

FIG 31
Kul Oba-vasen, elektron, höjd: 13 cm, 300-talet f Kr. Eremitaget, inv nr KO 11, S:t Petersburg. Ur Véronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. (1994). Fig 124 s 171.

FIG 32
Kul Oba-vasen (detalj), elektron, höjd: 13 cm, 300-talet f Kr. Er.mitaget, inv nr KO 11, S:t Petersburg. Ur Véronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. (1994). Fig 125, s 173.

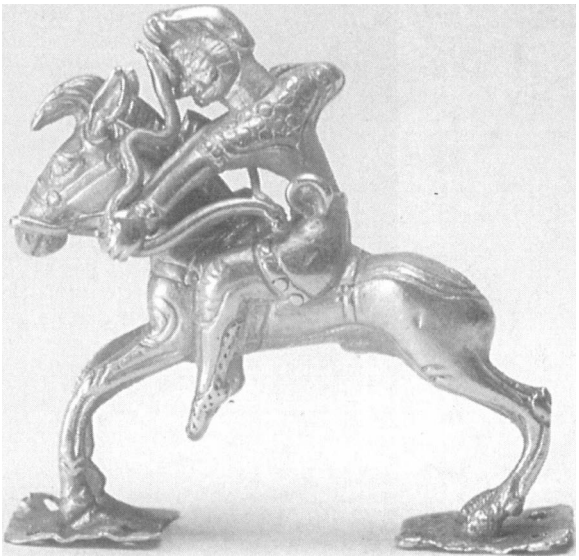

FIG 33
Skytisk ryttarfigurin, höjd 3,6 cm. Eremitaget, S:t Petersburg, Ryssland. Véronique Schiltz, *Les Scythes et les nomades des steppes*. (1994). Fig 180, s 246.

FIG 34
Epiktetos, "Londontallrik", sl av 500-talet f Kr, British Museum inv nr E 135. Ur Wilhelm Kraiker, "Epiktetos. Eine Studie zur archaischen attischen Malerei I", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 44 (1929). Fig 9.

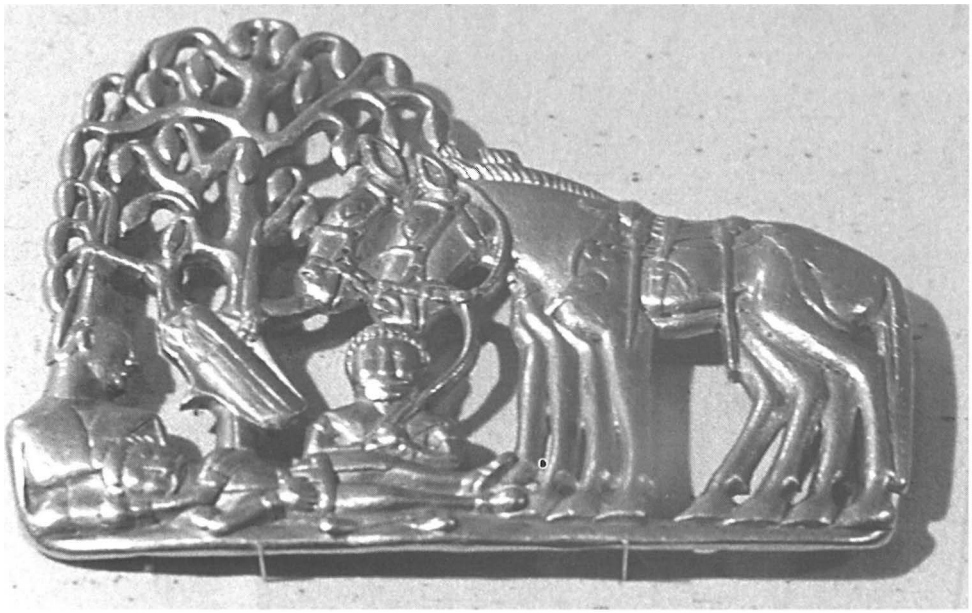

FIG 35
Ena halvan av ett skytiskt bältesspänne i guld, höjd: 16,2 cm, 100-300 e Kr. Eremitaget, S:t Petersburg S 1727 (Foto: författaren).

FIG 36
Jakutisk handbågspil; (MAE, S:t Petrsburg inv nr 4282), en osträngad jakutisk kompositbåge, "skyterbåge" (MAE, S:t Petrsburg inv nr 4283), samt två båg- och pilkoger, gorytos (Foto: författaren).

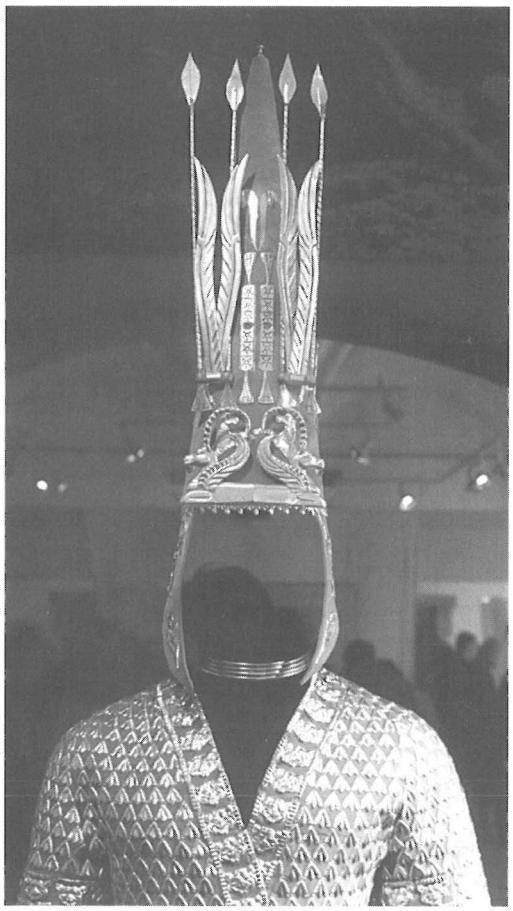

FIG 37
"Guldmannen", rekonstruktion, (detalj), förgylld metall och textil, 210 cm, 500-400 f Kr; Alma Ata, Kazakstan inv nr MA 9 (Foto: författaren).

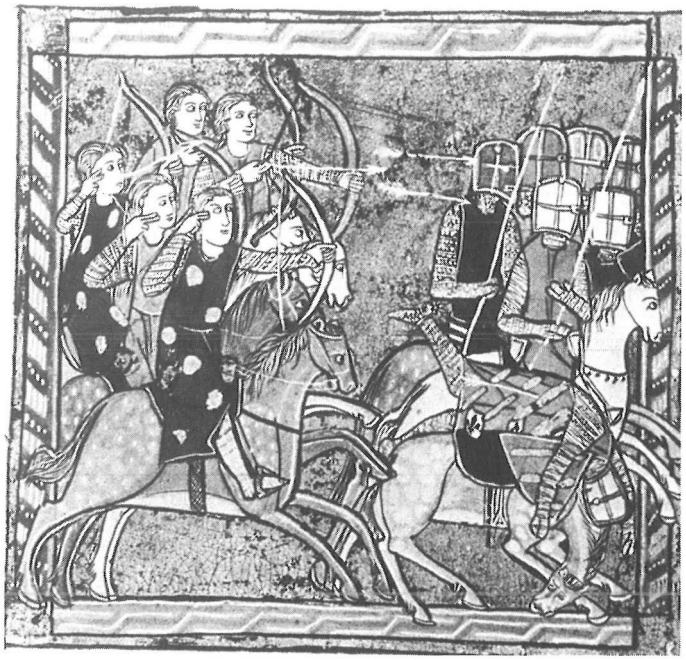

FIG 38
Amazoner i strid med riddarhär, bokillumination, Akko, c 1287 Bibliothèque Nationale MS. fr. 20125, fol 119v; Ur: Jaroslav Folda, *Crusader Manuscript Illumination at Saint-Jean d'Acre 1275-1291* (1976), s 190, pl 71.

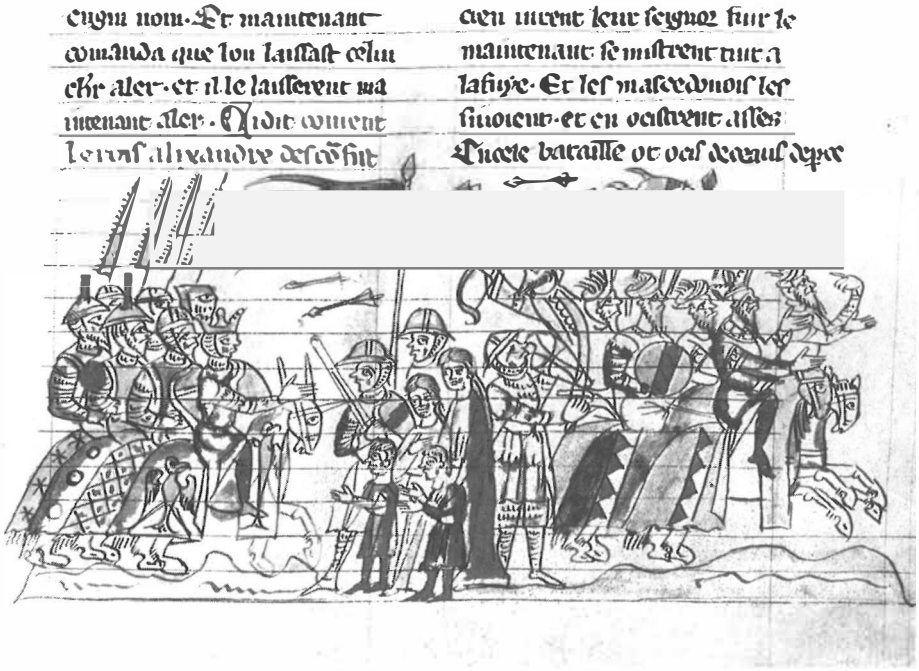

FIG 39
Slaget vid Issos (333 f Kr), Alexandersagan; 1300-talets första hälft KB Vu 20, Kungl biblioteket, Stockholm.

FIG 40
Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus deliciarum*, "Hec scala significat ascensum virtutum et religiosum sanctitatis exercicium quo eterne vite corona adipiscitur". Ur Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum* (1979), fol 215v; pl 124.

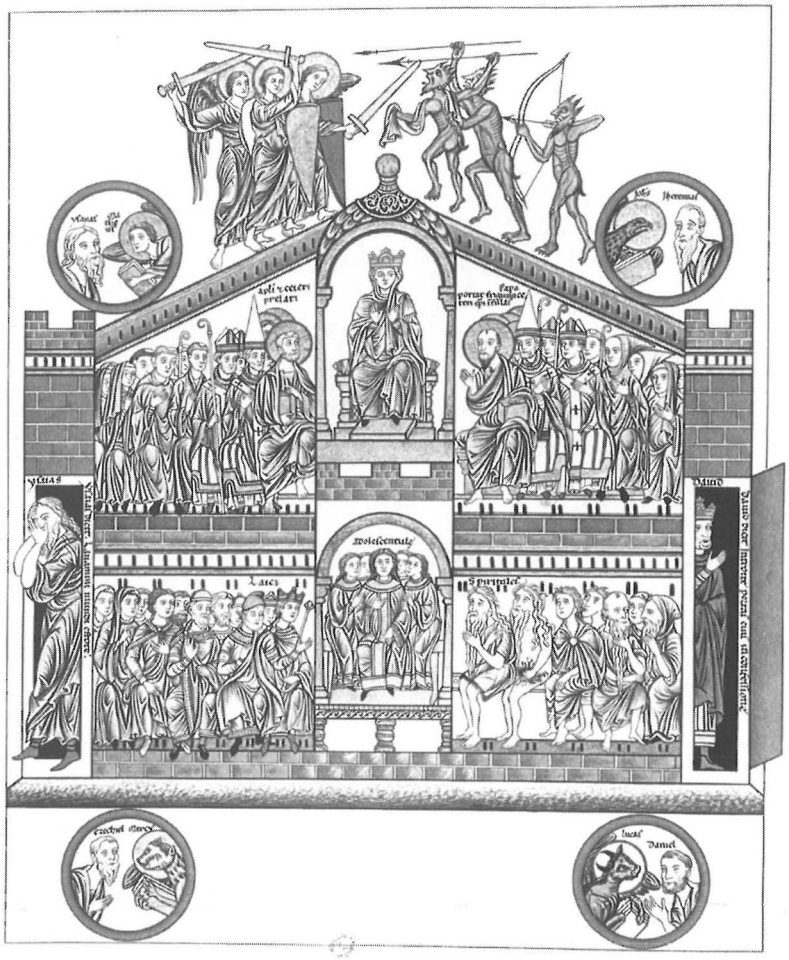

FIG 41
Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus deliciarum*, "Hec regina est ecclesia que dicitur virgo mater et significat omnes prelatos". Ur Herrad av Hohenb[o]urg, *Hortus Deliciarum* (1979), fol 225v; pl 128.

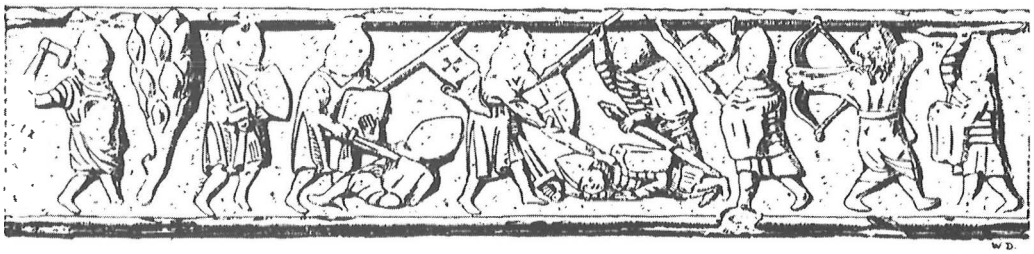

FIG 42
Reliefsekvens av ett pelarkapitäl från ordensslottet Marienburg [Malbork]. Ur A B C von der Oelsnitz, *Herkunft und Wappen der Hochmeister des Deutschen Ordens 1198-1525*, s 9.

FIG 43
Glasmålning föreställande Bernhard av Clairvaux (c 1090-1153), c 1340. Övre korsgången i Allhelgonakapellet i det tidigare cistercienserklostret i Weinhausen i Lüneburg, Niedersachsen, Tyskland. Ur Rüdiger Becksmann & Ulf-Dietrich Korn, *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Lüneburg und den Heideklöstern*. (1992). Plansch IV.

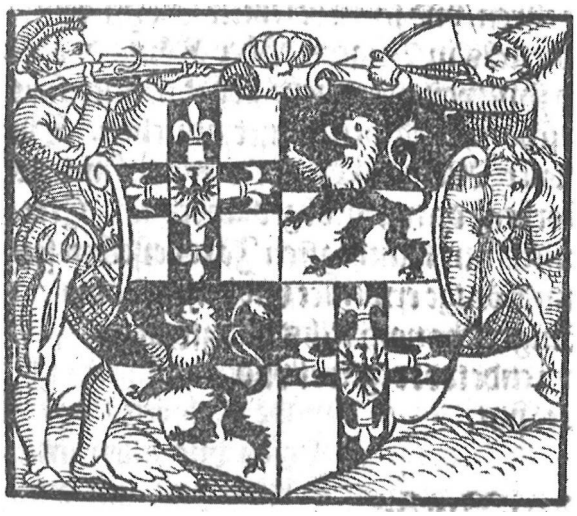

FIG 44
Tyska ordens stormästares, Heinrich Reffle von Richtenbergs, stormästarvapen (c 1415-1477; stormästare: 29/9 1470 - 20/2 1477). Ur Caspar Schütz' *Historia rerum Prussicarum, Das ist Warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen/ irer gelegenheit/ namen und teilunge/ Von den eltesten Königen an/ derselben Regierung und heidnischer Auffopfferung/ Auch von Ursprung des Deutschen Ordens und was sich bey...*, Zerbst 1592.

FIG 45
Tyska ordens ordensbaner med dess skyddshelgon Maria och Jesusbarnet. På frånsidan av detta baner fanns S:t Mauritius. Ur Johannis Długosz, "Banderia Prutenorum", *Scriptores rerum Prussicarum* 4. (1870).

FIG 46
Palamedes (rutfält, silver och svart) i torneringskamp med riddare med kung Arturs vapen (i blått fält tre gyllene kronor, 2 och 1). Romanen om den Heliga Graal. 1400-talet. Dijon, Bibliothèque municipale. Ur Robert Fossier *Le Moyen Age* 3. Le Temps des crises. (1983).

FIG 47
Palamedes och brädspelet. Skarabé [numera försvunen], 5-4 århundradet f Kr, Etrurien. Ur Roger Lamprechts, "Un miroir étrusque inédit et le mythe de Philoctète", i *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 39 (1968). Plansch 4:2.

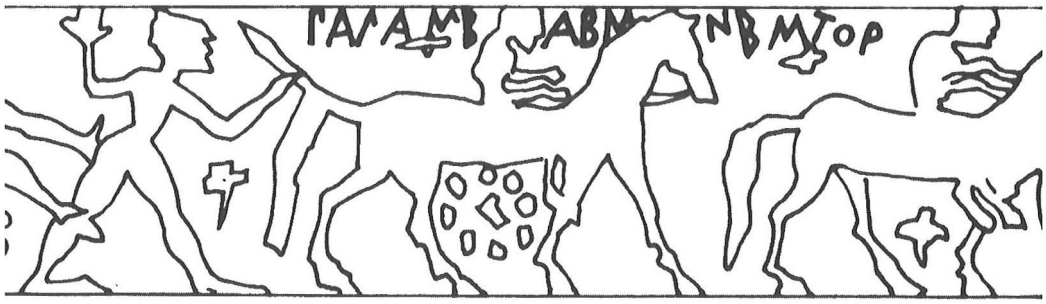

FIG 48
Chares, korintisk pyxis. Louvren, inv nr E 609. Ur Fritz Lorber, *Inschriften auf korinthischen Vasen*. Archäologischepigraphische Untersuchungen zur korintischen Vasenmalerei im 7. und 6. Jh. v. Chr. (1979). Fig 46 s 56.

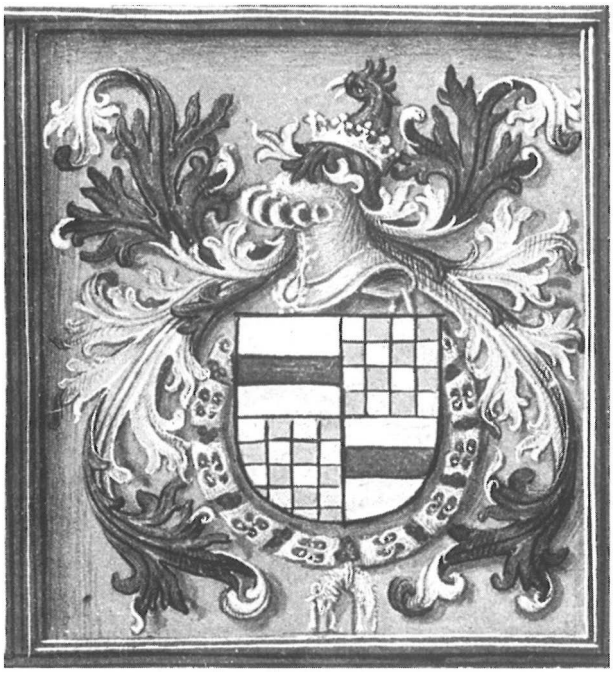

FIG 49
Regnier Pots vapen i handskrift 2606 i Nationalbiblioteket i Wien, 1519-1520. Ur *Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies* (1934), s 32 (fol 57b).

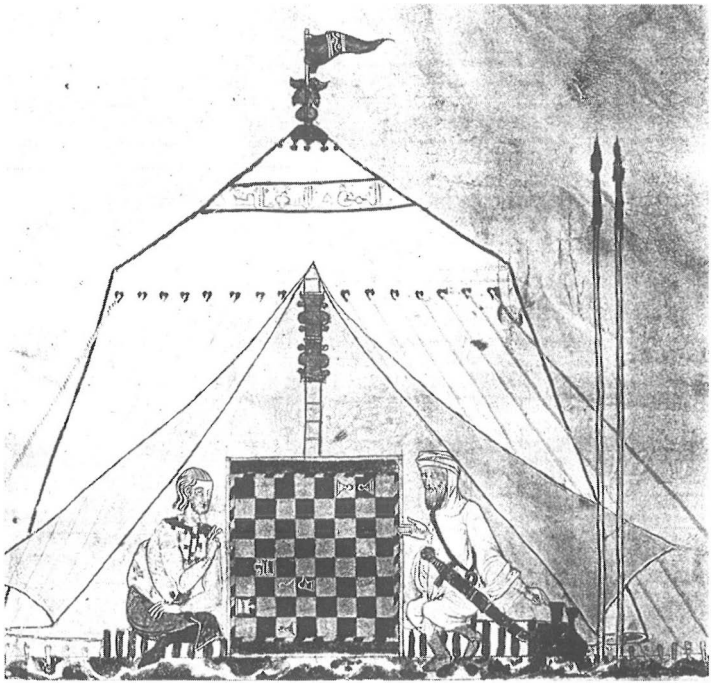

FIG 50
Illustration ur handskrift j.T. 6 fol. 64r (CXXVII), i Escorialbiblioteket i Madrid, Ur Alfonso X, el Sabio, *Das spanische Schachzabelbuch des Königs Alfons des Weisen von Jahre 1283.* (1913).

FIG 51
Antoine Le Moiturier (c 1425- c 1497) (?), Storseneskalk Philippe Pots gravmonument. Målad sten, 180 x 265 x 170 cm. Tidigare i Johannes Döparens kapell i kyrkan i Citeaux (Cote d'Or). Nu Louvren i Paris.

FIG 52
Philippe Pots gravmonument (detalj).

FIG 53
Graffiti i Rom på Radiotelevisione Italianas (RAI) tekniska lednings hus i Rom: W [Viva] *LITUANIA CATTOLICA*, i juli 1985 (Foto: författaren).

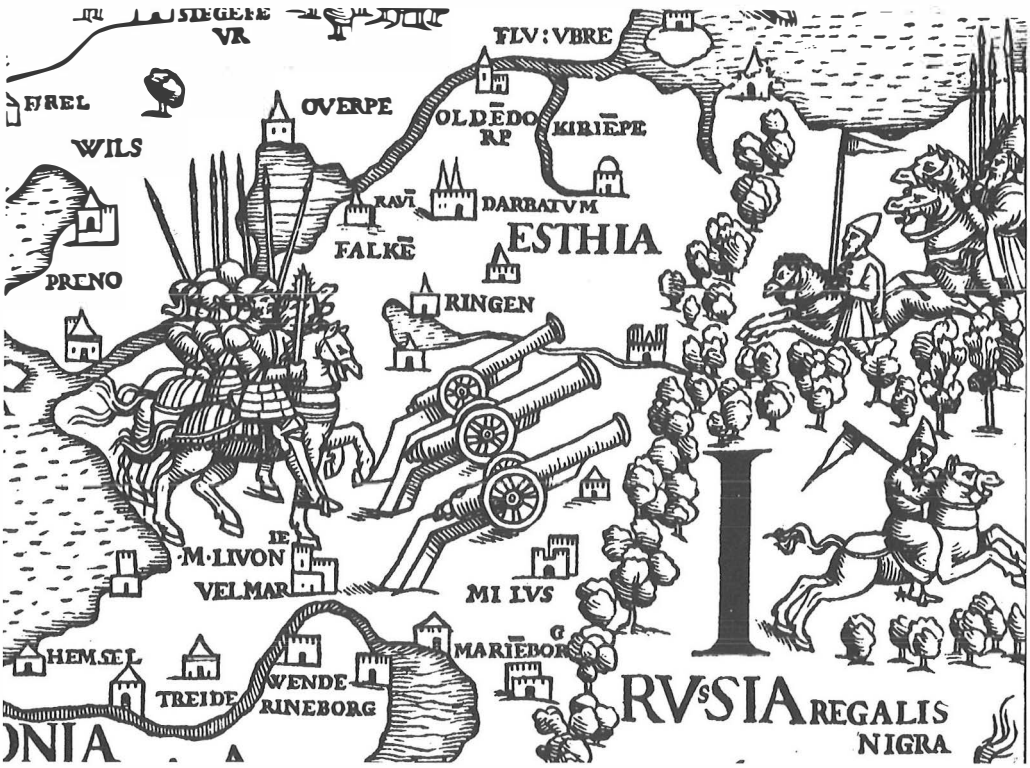

FIG 54
Olaus Magnus, *Carta Marina* (detalj). Venedig 1539. Uppsala universitetsbibliotek.
I legenden till kartan står för detta ställe: "På denna sista karta visas under bokstaven A Livland [Leifland], som är underkastat den tyska orden "Vår kära fru" med uppgift att skydda och bevara den kristna tron mot ryssar och moskoviter."

FIG 55
Hans Burgkmair d ä (1473-1531), "Divvs Georgius christianorvm militivm propvgnator" [Maximilain I i S:t Görans skepnad], färgträsnitt, 350 x 245 mm, 1508. Ur Giulia Bartrum, *German Renaissance Prints 1490-1550.* (1995). Fig 134, s 135.

FIG 56
Olaus Magnus,"MAGNVS PRINCEPS MOSCOVITAR." Carta Marina (detalj), Venedig 1539, Uppsala universitetsbibliotek.

FIG 57
Olaus Magnus, "Den moskovitiska storfurstens vapen". Carta Marina (detalj), Venedig 1539, Uppsala universitetsbibliotek.

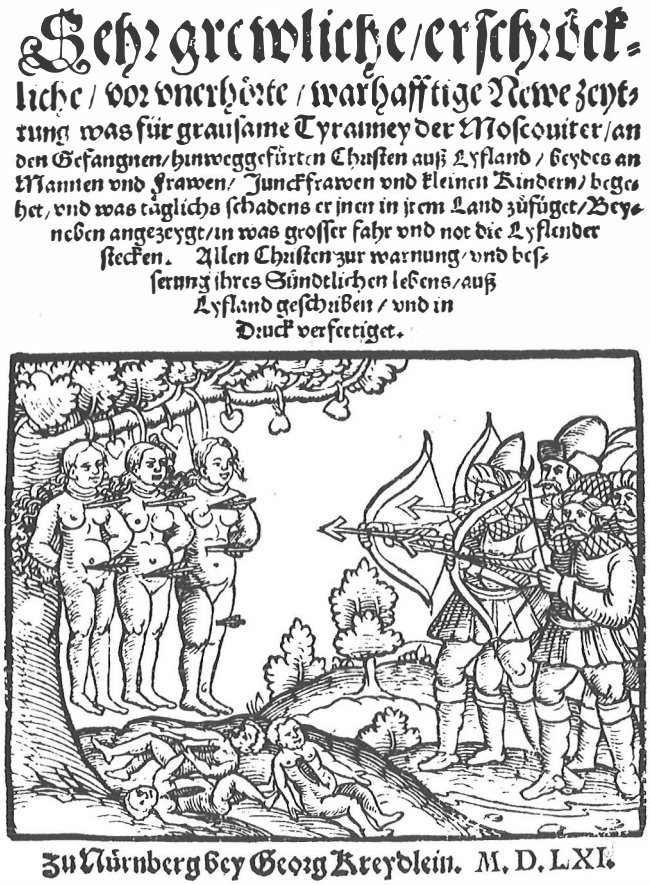

Sehr grewliche/ erschreck-
liche/ vor vnerhörte/ warhafftige Newe zeyt-
rung was für grausame Tyranney der Moscouiter/ an
den Gefangnen/ hinweggeführten Christen auß Lyfland/ beydes an
Mannen vnd Frawen/ Junckfrawen vnd kleinen Kindern/ begehet/ vnd was täglichs schadens er jnen in jrem Land zufüget/ Bey-
neben angezeygt/ in was grosser fahr vnd not die Lyflender
stecken. Allen Christen zur warnung/ vnd bes-
serung jhres Sündtlichen lebens/ auß
Lyfland geschriben/ vnd in
Druck verfertiget.

Zu Nürnberg bey Georg Kreydlein. M. D. LXI.

FIG 58
Ettbladstrycket *Sehr grewliche/ erschreckliche/ vor unerhörte/ warhafftige Newe zeytung/ was für grausamme Tyranney der Moscouiter/ an den Gefangenen/ hinweggeführten Christen ausz Lyfland/ beydes an Mannen und frauen/ Junkfrawen und kleinen Kindern/ begehet und was täglichs schadens er inen in irem Land zufüget/ Beyneben angezeygt/ in was grosser fahr und not die Lyflender stecken. Allen Christen zur warnung/ und besserung ihres Sündtlichen lebens/ ausz Lyfland geschrieben und in Druck verfertiget* tryckt 1561 och utgivet i Nürnberg av Georg Kreydlein. Kungl biblioteket, Stockholm.

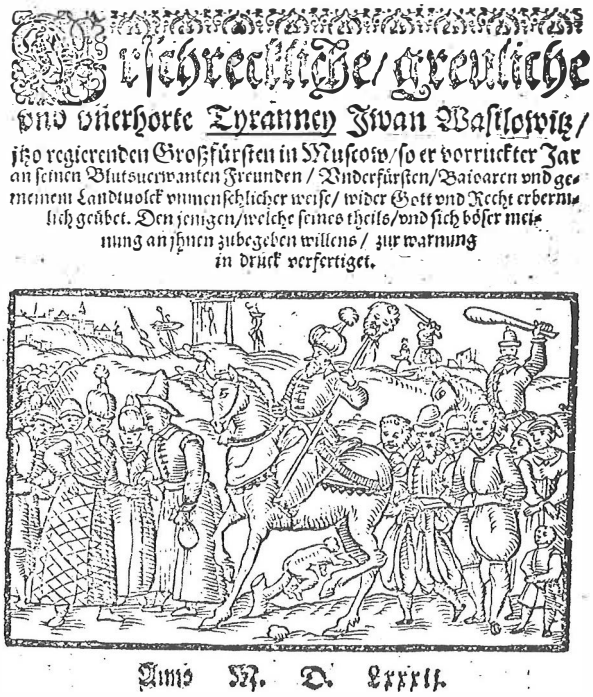
Erschreckliche/ greuliche
vnd vnerhorte Tyranney Iwan Wasilowitz/
jtzo regierenden Großfürsten in Muscow/ so er vorruckter Jar
an seinen Blutsuerwanten Freunden/ Underfürsten/ Baioaren vnd ge-
meinem Landtvolck vnmenschlicher weise/ wider Gott vnd Recht erbermlich
geübet. Den jenigen/ welche seines theils/ vnd sich böser mei-
nung an jhnen zubegeben willens/ zur warnung
in druck verfertiget.
Anno M. D. LXXXII.

FIG 59
Titelbladet till "Erschreckliche/ greuliche und unerhorte Tyranney Iwan Wasilowitz/ jtzo regierenden Grossfürsten in der Moscow/ so er vorruckter Jar an seinen Blutsuerwanten Freunden/ Underfrsten/ Baioren vnd Recht erbermlich gebet. Den jenigen/ welche seines theils/ vnd sich böser meinung an jhnen zubegeben willens/ zur warnung in druck verfertiget", som sammanställts av en viss Georg von Hoff. Ur Andreas Kappeler, *Ivan Groznyi im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit*. Frankfurt am Main 1972. Fig 10 s 290.

FIG 60
Ettbladstryck från 1656, Palmskiöldska samlingen 320, Uppsala universitetsbibliotek.

FIG 61
Ettbladstryck från 1656 (detalj), Palmskiöldska samlingen 320, Uppsala universitetsbibliotek.

FIG 62
"Tigern Basilowiz" [Ivan Vasiljevitj] ur *Gespräche mit dem Reiche derer Todten, Vier und Achtzigste Entrevuë, Bestehende, In einer Fortsetzung der vorhergehenden, zwischen Dem vortreflichen Moscowitischen Czaar, PETRO MAGNO, Und Dem grossen Tyrannen, IVAN BASILOWIZ II. Ebenfalls einem Czaaren von Moscau, Worinnen der Beschlusz der Historie des Letztern, und sonderbare Nachrichten von der Religion derer Moscowiter, auch Anmerckungen über die Puncte, in Ansehung derer sie entweder von denen Evangelischen, oder Römisch-Catholischen, unterschieden, ingleichen verschiedene, zur Historie Petri Magni gehörige, wundersame Erzehlungen enthalten. Samt dem Kern derer neuesten Merckwürdigkeiten, und darüber gemachten curieusen Reflexionen. Leipzig 1725.* Ur Andreas Kappeler, *Ivan Groznyi im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit.* (1972). Fig 12, s 292.

FIG 63
Riddaren och riksrådet Svantepolk Knutssons (d 1310) vapen, ur Johan Peringskiöld, *Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus, efter trowärdiga Historier och Documenter i underdånighet upräknadt af Cancellie-Rådet Joh. Peringskiöld*. Stockholm 1725. Fig s 95.

FIG 64
Greven av Norra Halland, Jacob Nilssons (kusin till Svantepolk Knutsson), vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. (1917). Tavle 19, fig 160.

FIG 65
Hertigen av Söder-Halland, Erik Knutssons (bror till Svantepolk Knutsson), vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. (1917). Tavle 19, fig 159.

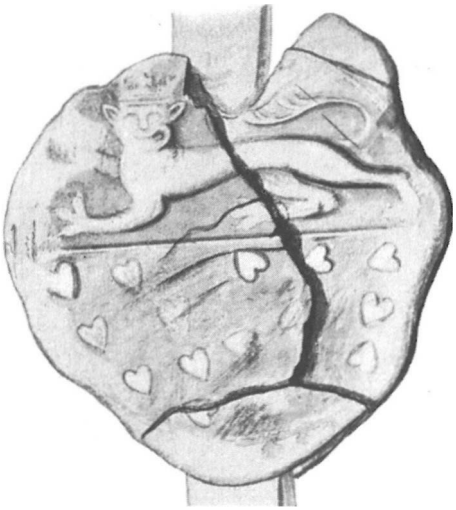

FIG 66
Greven av Norra Halland, Jacob Nilssons vapen. Ur Henry Petersen, *Danske kongelige sigiller samt Sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller* 1085-1559. (1917). Tavle 19, fig 161.

FIG 67
Kristian I:s kungasigill som "Danorum, Sclavorum, Gotorumque rex, comes de Oldeborgh et Delmenhorst", 1449. Ur Erling Svane, *Det danske Riksvåben og Kongevåben*. Udvikling og anvendelse. (1994). Fig 62, s 82.

FIG 68
Albertus Pictor, "diderik van beran" [Didrick av Bern], Floda kyrka, Oppunda härad, Södermanland, 1480-talet. Foto: H Cornell & S Wallin. Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm.

FIG 69
"Gothus miles" och *"Gothus princeps"* ur Wolfgang Lazius, *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquis, linguarumq; initiis & immutationibus ac dialectis.* Basel 1557. Sid 676.

FIG 70
Burchard Waldis, Ariovistus ur *Ursprung der Könige* (Nürnberg 1548).Ur Max Geisberg, *Die deutsche Buchillustration in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts.* (1930). Tafel 42.

FIG 71
Goternas erövring av Rom ur Sebastian Münster, *Cosmographia*. Basel 1544. Sid crrvi.

FIG 72
Okänd nederländsk målare, *Allegori över Gustav II Adolf*, mitten av 1600-talet. Olja på duk, 31 x 42 cm. Ägare: H. M. Konung Carl XVI Gustaf, Stockholms slott. Foto: Håkan Lind. Kungl Husgerådskammaren.

FIG 73
François Chauveau (1613-1676), Alaric, försättsbild ur Georges de Scudéry (1601-1667), *Alaric ou Rome vainche*, Paris 1654.

FIG 74
François Chauveau (1613-1676), Anfang till 7:e boken i Georges de Scudéry (1601-1667), *Alaric ou Rome vainche*, Paris 1654. Sid 247. Det gotiska lejonet river den romerska örnen.

FIG 75
Titelsidan till Emanuele Tesauro, *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Caualier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione.* Turin 1664. Med Gabriel Sparfwenſeldts namnteckning.

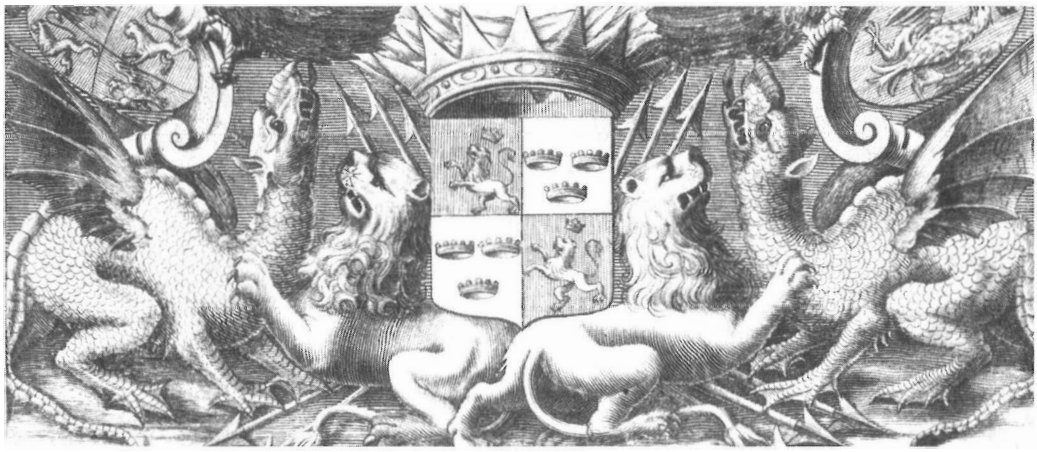

FIG 76
"Svensk riksvapen", detalj av titelsidan till Emanuele Tesauro, *Del regno d'Italia sotto i Barbari epitome del Conte & Caualier Gran Croce D Emanvel Tesavro Con le Annotationi dell'Abbate D. Valeriano Castiglione.* Turin 1664.

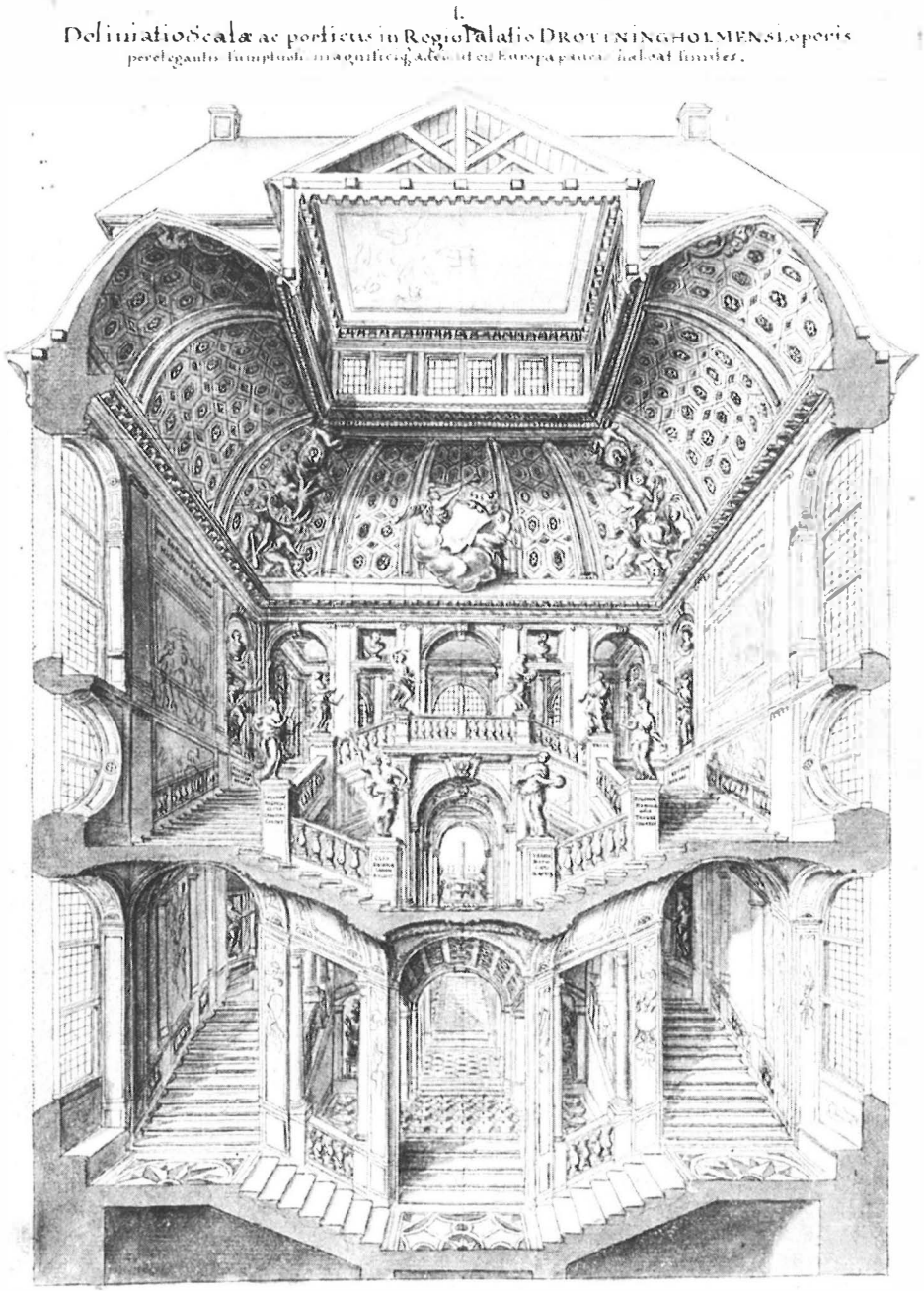

FIG 77
Johan Lithén, "Delinatio Scalae ac porticus in Regio Palatio Drottningholmensi operis perelegantis sumptuosi, magnifiq; adeo ut eis Europa pauca habeat similes", akvarellerade teckning, 1690-talet, Eckerö, Uppland; efter teckning av Nikodemus Tessin d ä. KB Nescher nr 82, Kungl biblioteket, Stockholm.

FIG 78
Jonas Grimsteen, [Släktträd för Karl XI], *Genealogica eller Slächt-register effter Joh Magni, Jacobi Gislo, P Petriaei, Sax Gram och Joh Martini Norvegiensis manuduction och anledning, öfver alla konungar, som i Svea och Götha in- och uthrijkes sampt Dannmarck och Norget regerat hafva, ifrån Magog* ... (Åbo 1674), Uppsala universitesbibliotek, kart- och planschavdelningen.

FIG 79
Johannes Bureus, teckning av huvudfiguren i kung Getertapeten, "Sumlen". KB Fa 12. Kungl biblioteket, Stockholm.

FIG 80
Vinjett till sjätte bokens första kapitel i Johannes Magnus, *Gothorum sveonumque historia*. Rom 1554. Träsnitt, 45 x 59 mm.

FIG 81
Initialbokstaven till första kapitlet, "De origine gothorum", i Johannes Magnus, *Gothorum sveonumque historia*. Basel 1558. Träsnitt, 20 x 20 mm.

PLANSCH I
Världens delning mellan Noaks tre söner, Jafet, Sem och Ham. Jafet får Europa, Sem Asien och Ham Afrika. ur Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*. Tryckt av Anton Koberger i Nürnberg 1493. (Huseby-exemplaret: Inc. Holm 39; Kungl biblioteket, Stockholm).

PLANSCH II
Borgiakartan, 1400-talets första årtionden. Borgia XVI, Bibliotheca Apostolica Vaticana.

PLANSCH III
Regnier Pot som riddare av Gyllene skinnets orden, Bibliothèque de l'Arsenal 4790, fol 150. (plansch III) framställs Regnier Pots vapens 2:a och 3:dje fält på hästschabraket som ett rutfält med 2 balkvis ställda sablar i sina baljor, utan svärdsgehäng, pålagda rutfältet.

PLANSCH IV
Regnier Pot Pot som riddare av Gyllene skinnets orden, Bibliothèque Nationale, Clairambault 1312, fol 267.

PLANSCH V
Tyska ordens ordensmästare, Wolter von Plettenberg, och ryssar iförda kiebermössor. Ur *Eynne schonne hysthorye van unnderlyken geschefften der heren tho Lyfflandth myth den Rüssen etc...*; H 131; Uppsala universitetsbibliotek.

PLANSCH VI
Kurtze Beschreibung der in Europa befintlichen Völkern und ihren Aigenschaften,104 x 127 cm [inkl ram], tidigt 1700-tal; Österreichische Museum för Volkskunde, Wien, inv nr 30.905. Från vänster: Spanjor *(Spanier)*, fransman (*Frantzoss*), italienare (*Wälisch*), tysk (*Teutscher)*, engelsman (*Engerländer*), svensk (*Schwöth*), polack (*Poläck*) ungrare *(Unger*), ryss (*Muskawith*) samt sammanslagningen av turk och grek (*Tirk oder Griech*). Ur *Maria Theresia und ihre Zeit* (1980), kat nr 135,01.

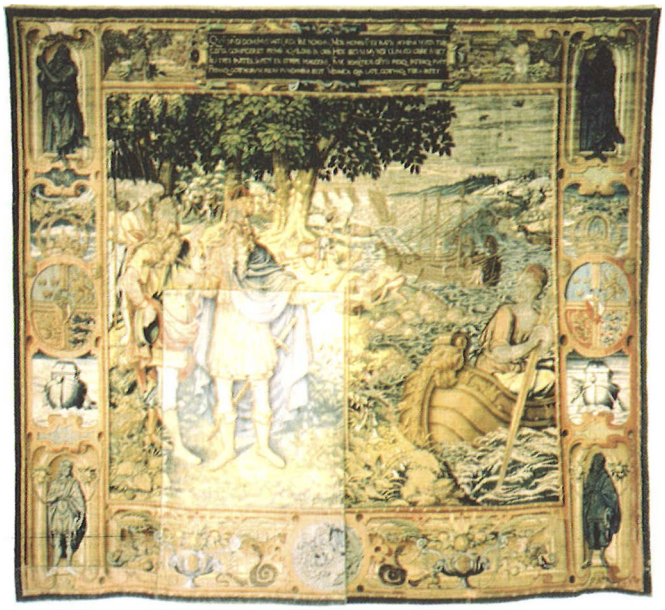

PLANSCH VII
Nils Eskilsson, efter kartong av Dominicus ver Wilt, Noaks sonson, Magog avseglar från Finland, tapet, 365 x 386 cm, 1561. Vävd tapet nr 5, Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: Kungl husgerådskammaren.

PLANSCH VIII
Nils Eskilsson, efter kartong av Dominicus ver Wilt, Kung Svenotapeten, 333 x 297 cm, 1561. Vävd tapet nr 6, Kungl husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: H Lind.